॥ श्रीबालकृष्णो विजयते ॥

અર્પણપત્રિકા

અખિલભૂમણ્ડલાચાર્યવર્ય-શ્રીમદ્ભગવદ્વદનવૈશ્વાનરાવતાર-ભક્તિમાર્ગાબ્જમાર્તણ્ડ-શુદ્ધાદ્વૈતબ્રહ્મવાદનિરૂપક-શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યવંશાવતંસ-નિત્યલીલાસ્થ-ગોસ્વામિવર્ય-શ્રીમન્મુરલીધરતનુજ શ્રીબાલકૃષ્ણ-શ્રીમદનમોહનસેવૈકપરાયણ શુદ્ધાદ્વૈતકેસરી-શુદ્ધાદ્વૈતવાચસ્પતિ--શુદ્ધાદ્વૈતભૂષણ-શુદ્ધાદ્વૈતસહસ્રાંશુ-વેદાન્તવિદ્યાલઙ્કાર-પણ્ડિતમણ્ડલેશ્વર-પણ્ડિતેન્દ્ર--સર્વતન્ત્રસ્વતન્ત્ર-વેદાન્તસુધાકર-ઇત્યાદ્યનેક--ઉપપદાલઙ્કૃત નિત્યલીલાસ્થ ગોસ્વામિવર્ય શ્રીમદનિરુદ્ધાચાર્ય મહોદયના ચરણકમલમાં

કોઈથી પણ નિરુદ્ધ ન હોવા છતાં નિજભક્તોના ઉત્કટ પ્રેમથી ભક્તહૃદયમાં સદૈવ નિરુદ્ધતા, પ્રખર માર્મિક વિદ્વત્તા, અનેકઆચાર્યતા, પ્રમાણપુરઃસર પ્રમેયની આવિષ્કારકતા અને નટપુરસ્થ વૈષ્ણવજનતા પરની અપરિમેય કૃપાલુતા, એ વગેરે અનેક ગુણોથી આકર્ષિત થયેલા અમે નટપુરસ્થ વૈષ્ણવો આ

श्रीहरिराय-वाङ्मुक्तावली

સપ્રેમ અર્પણ કરી કૃતકૃત્યતાનો અનુભવ કરિયે છિયે.

અમો છિયે
આપના અપરિમિત ઋણી
વ્યવસ્થાપકો-શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય-નડિયાદ

नि. ली. गो. श्री ६ श्रीहरिरायचरणाः।

जन्मोत्सव.—भाद्रपद वदि ५

ઉપોદ્ઘાત.

(લેખકઃ—ધીરજલાલ વ્રજદાસ, સાંકળીયા એડવોકેટ)

શ્રીહરિરાયજી શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર પ્રભુચરણના દ્વિતીય પુત્ર શ્રીગોવિંદરાયજીના પુત્ર શ્રીકલ્યાણરાયજીના પુત્ર હતા. એમનુ પ્રાકટ્ય સંવત ૧૬૪૭ના ભાદરવા વદ ૫ ને દિને થયું હતું. એઓ ૧૨૦ વર્ષપર્યંત ભૂતલ ઉપર બિરાજ્યા હતા. એમને બ્રહ્મસંબંધ આપનાર શ્રીગોકુલનાથજી હતા. જેમ ગુરૂ તેમ શિષ્ય બન્ને, હંમેશાં ભગવલ્લીલાનાં અનુસંધાનમાં મસ્ત રહેતા. શ્રીગોકુલનાથજી શ્રીસુબોધિનીજીનું સતત અવગાહન કરતા, અને સેવાના અનવસરનો સર્વ સમય તેમા જ વ્યતીત કરતા એ વાત પ્રસિદ્ધ છે. તેમ શ્રીહરિરાયજી પણ હંમેશાં પ્રભુની લીલાનું જ ચિંતન કરતા. 'શ્રીભાગવતપ્રતિપદમણિવરભાવાંશુભૂષિતામૂર્તિઃ' એ નામથી શ્રીગુસાંઇજીએ શ્રીસુબોધિનીજી તેમજ તેના પ્રણેતા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે એમણે શ્રીસુબોધિનીજીનો અત્યંત ઉંડો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેનું ફલ શ્રીટિપ્પણીજી દ્વારા આપણને આપ્યું છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીગુસાંઇજી જેવો ઉંડો અભ્યાસ શ્રીસુબોધિનીજીનો અન્ય કોઇએ કર્યો નથી.

શ્રીગોકુલનાથજી શ્રીસુબોધિનીજીના વ્યાખ્યાતા તરીકે સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ છે અને શ્રીહરિરાયજીએ તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવી દીધું છે કે न च दृष्टा सुबोधिनी वृथा तज्जन्म भूतले।

આધુનિક વાચકોને પણ શ્રીસુબોધિનીનો ચમત્કાર તરત અનુભવમા આવે છે અને અમારો તો નિશ્ચિત મત છે કે શ્રીસુબોધિનીજી જેવી ટીકા શ્રીભાગવતપર બીજી એક પણ થઇ નથી અને વિદ્યાવતાં ભાગવતે પરીક્ષા એ વાક્યાનુસાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનુ પાંડિત્ય અદ્વિતીય છે વાક્પતિની બાબતમા આ કઇ આશ્ચર્ય નથી શ્રીમદ્ ભાગ વતમા સ્થલે સ્થલે ભગવાનના સ્વરૂપ અને ઐશ્વર્યાદિ ગુણોનો પરિચય કરાવનાર એ ટીકા વાચકની ખાત્રી કરી આપે છે કે ભાગવત સામાન્ય ગ્રંથ નથી, પણ વેદકલ્પ વૃક્ષનુ ફલ છે, ભગવદ્ રૂપ છે. ને ભગવાનને પ્રાપ્ત કરવાને શ્રીભાગવતના અવગાહન સિવાય અન્ય કશાની અપેક્ષા નથી પ્રભુકૃપાથી મનત્ર શ્રીસુબોધિનીજી પ્રસિદ્ધ થઇ ગયા છે અને જે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો અગ ભાગ્યવાન છે, તેઓએ તો એ ભગવસ્વરૂપને અવશ્ય પોતાને ઘેર આનદથી પધરાવવુ જ જોઇએ જેમ બાલક અજ્ઞાનથી અગ્નિનો સ્પર્શ કરે તોપણ તેના પર અગ્નિની અસર થાયજ, તેમ જે વૈષ્ણવના ઘેર શ્રીસુબોધિનીજી બિરાજતા હોય તેના પર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની અને શ્રીકૃષ્ણની કૃપા અવશ્ય થાયજ. જેમ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અને શ્રીકૃષ્ણના ચિત્રના દર્શન અને સ્પર્શ કરી ભક્તજન કૃતાર્થ થાય છે, તેમ તેથી વિશેષ શ્રીસુબોધિનીજીના દર્શન અને સ્પર્શથી કૃતાર્થ થય જ, કારણકે ચિત્ર તો માત્ર આધિભૌતિક સ્વરૂપ છે, અને શ્રીસુબોધિનીજી તો વિચારપ્રધાન હોવાથી આધ્યાત્મિક

સ્વરૂપ છે પણ હવે તો માત્ર દર્શન અને સ્પર્શથી સંતોષ ન માનતા શ્રીસુબોધિનીજી સમજવાનો પ્રયત્ન વૈષ્ણવોએ કરવો જોઇએ તેને માટે સરલ ભાષાંતરની અપેક્ષા છે, તે સિદ્ધ કરવાને માટે વૈષ્ણવોએ કટિબદ્ધ થવું જોઇએ

મુંબઈ, સુરત અને અમદાવાદમાં એવા શ્રીમાન્ વૈષ્ણવો છે કે જેવો પ્રભુની અને વૈષ્ણવોની સેવા કરવાને ઉત્સુક છે, તેમને સારીરીતે સમજાવવામાં આવે કે સૌથી ઉત્તમ સેવા શ્રીસુબોધિનીજીનું શુદ્ધ સરલ ભાષાંતર કરાવી તેને પ્રકટ કરી વૈષ્ણવોને ઘેર પધરાવી આપવામાં છે તો તેઓ ઉત્સાહથી એ કાર્ય કરેજ સંપ્રદાયમાં ભાષાંતર કરવાને યોગ્ય ગ્રેજ્યુએટો અને શાસ્ત્રીઓ ઘણા છે તેમને એ કાર્ય વ્હેંચી આપવામાં આવે તો સમગ્ર શ્રીસુબોધિનીનું ભાષાંતર એક વર્ષમાં પ્રકટ થઇ શકે પણ ઉત્સાહવગર કોઇપણ સારૂં કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, અને न च दृष्टा सुबोधिनी वृथा तज्जन्म भूतले એ શ્રીહરિરાયજીના વાક્યાનુસાર વૈષ્ણવોનો ભૂતલ ઉપર જન્મ વૃથા જાય છે

શ્રીહરિરાયજી સેવાનિષ્ઠ હતા એટલે એમનું ચિત્ત ભગવલ્લીલામાં સદા પરોવાયલુંજ રહેતું એવા સેવાનિષ્ઠને જે અનુભવ થવા જોઇએ તે એમને થતા એવી ગાથા સંપ્રદાયમાં છે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ શ્રીનાથજીને મોતીની મોજડીઓ ઉષ્ણકાળમાં ધરાવેલી તેને લીધે શ્રીનાથજીને શ્રમ થવાથી શ્રીહરિરાયજીને પોતે ખબર કરી અને શ્રીહ-

રિરાયજીએ નિજમંદિરમાં જઈ તરત તે કઢાવી નાખી વળી શ્રીહરિરાયજીની કથાની શ્રોત્રી કોઈ ડોસીએ પોતે શ્રવણ કરેલી બીના કહી સંભળાવવાથી શ્રીપુરુષોત્તમજીનો અમૂક બાબતમાં સંશય નિવૃત્ત થઇ ગયો એ વાત પણ સંપ્રદાયમાં પ્રસિદ્ધ છે પણ શ્રીહરિરાયજીનો સંપ્રદાય પર મુખ્ય ઉપકાર તો એમના નાના નાના પ્રકરણ ગ્રંથોને લીધે છે અમારા પરમ મિત્ર ભગવચ્ચરણપ્રાપ્ત શ્રીમગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રી કહેતા કે 'પુષ્ટિમાર્ગનો અભ્યાસ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોથી શરૂ થવો જોઈએ'. અમને પણ અનુભવથી એ વાત સત્ય લાગે છે શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીમાં કહેછે કે કેટલાક જીવો માત્ર શરીર મુખ્ય માની જીવે છે, કેટલાએક ઇન્દ્રિયોને મુખ્ય માને છે અને કેટલાએક અંતઃકરણને મુખ્ય માને છે અંતઃકરણને શોભાવનાર પ્રેમ છે. અને તે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના નિર્ભય સંપ્રદાયમાં મુખ્ય સાધન છે શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે આત્માથી જ આત્માને ઓળખી શકાય છે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર આત્માને પહોંચી શકતા નથી, અને આમ હોવાથી યોગશાસ્ત્ર ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરવાનું કહે છે શ્રીવલ્લભાચાર્ય આ સર્વ સ્વીકારે છે પણ આગળ જઇને શિખવે છે કે શરીર ઇન્દ્રિય, મન બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ સર્વ નકામા નથી, પણ એ સર્વનો ઉપયોગ પ્રભુના દાસત્વમાં કરવાનો છે એ વાત લક્ષ્યરતા પરમિદમ્ એ શ્લોક ના સુબોધિનીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ સ્પષ્ટ સમજાવી છે

ભક્તના શરીર, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ વગેરેને તદ્દન નિર્દોષ કરીને પ્રભુ કૃપા કરી ભક્તના શરીરને પોતાના તનુ તરીકે વરે છે, અને તે ભક્ત પ્રભુ સાથે સર્વ કામભોગ કરે છે, એ વાત શ્રુતિમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે જો દેહ, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ વગેરે નકામાજ હોત. માત્ર બંધન કર્ત્તા જ હોત તો કૃપાલુ પ્રભુ જીવની સૃષ્ટિ કરત જ શું કરવા? એ બાબત પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ સુબોધિનીમાં સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ સર્વનું જ્ઞાન શ્રીહરિરાયજીને સંપૂર્ણરીતે હતુ. એટલુંજ નહિ પણ એમને એ બાબતનો સંપૂર્ણ અનુભવ પણ હતો. અને પોતાના નાના નાના ગ્રંથોથી એ જ્ઞાન પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને, મન પર બહુ સહેલી રીતે ઠસે એવી રીતે આપ્યુ છે પ્રભુનું સ્વરૂપ શું, સ્વનુંસ્વરૂપ શું, સંયોગરસ શું, વિપ્રયોગ શું, ભક્તિ કેટલા પ્રકારની, મુક્તિ કેટલા પ્રકારની, સેવાનો વિધિ, બીજા લૌકિક વૈદિક માર્ગોથી પુષ્ટિમાર્ગનું તારતમ્ય વગેરે હજારો બાબતો એટલી ઝીણવટથી શ્રીહરિરાયજીએ સમજાવી છે કે પ્રભુએ જો એમને ભૂતલ ઉપર ન મોકલ્યા હોત તો પુષ્ટિમાર્ગનું સૌન્દર્ય અને નિર્મળતા સામાન્ય ભક્તજનો સમજી શકતજ નહિ તેમાં પણ પોતાના ભ્રાતા શ્રીગોપેશ્વરજીના ગૃહભંગ પ્રસંગે તેમના ઉપર જે શિક્ષાપત્રો એમણે લખ્યાં છે તે તો સર્વપુષ્ટિ માર્ગના સિદ્ધાંતોથી ભરપૂર છે. એટલું જ નહિ

પણ સંસારના દુઃખથી સતત્ પીડિત જનોને આશિર્વાદ સમાન છે, દુઃખમા દિલાસો આપે છે, ખરા પ્રભુસુખને ચખાડે છે સંપ્રદાયનો મર્મ સમજાવે છે, અને આનંદમગ્ન કરે છે એમની સહસ્રીભાવના માનસી સેવામા પ્રભુસબંધના ભિન્ન ભિન્ન ભાવના અનુભવરૂપ છે, અને સામાન્ય ભક્તને સંસારમાથી ચિત્તને ખસેડી પ્રભુમા કેમ લગાડવુ તેના દ્રષ્ટાંતરૂપ છે अलौकिकमन सिद्धो सर्वार्थं शरणं हरिः એમ જે विवेकधैर्याश्रय મા અલૌકિક મનની સિદ્ધિની વાત શ્રીવલ્લભાચાર્યે કહી છે, अलौकिकस्य दाने हि आद्य सिद्ध्येन्मनोरथ એમ સેવા ફલમા અલૌકિક ભાવના દાનની જેવાત કહી છે, गोकुले गोपिकानां च सर्वेषा व्रजवासिनां यत् सुख समभूत् तन्मे भगवान् किं विधास्यति એમ નિરોધલક્ષણમા જે સુખની તીવ્ર આર્તિ પ્રકટ કરી છે, જે સુખ શ્રીયશોદાજી, વયસ્યો, શ્રીગોપીજન અને ગાયો વગેરે વ્રજવાસીઓ અનુભવતા હતા તેનુ કંઈક ભાન આ સહસ્રીભાવના કરાવે છે

એમ કહેવામા આવે છે શ્રી હરિરાયજી પ્રમેયમાર્ગીય હતા અને શ્રીપુરુષોત્તમજી પ્રમાણમાર્ગીય હતા જો કે સામાન્ય રીતે તે સત્ય લાગે, પણ સંપ્રદાયના કોઈ પણ વિદ્વાનને એટલુ તો સ્વીકારવુ પડશે કે શ્રીપુરુષોત્તમજીએ પ્રમેયને છોડયુ નથી, અને શ્રીહરિરાયજીએ પ્રમાણનો ત્યાગ કર્યો નથી સીધા સરલ ભક્તોને શ્રીહરીરાયજી તરત આકર્ષણ કરે પણ જેને વિદ્યાનું ગુમાન હોય તેમનું ગુમાન

ભુલાવી તેમનો મદ તોડી આ સંપ્રદાયનાં પ્રમાણ પ્રમેય સાધન અને ફલને સમજાવવું એ કાર્ય શ્રીપુરુષોત્તમજીએ કર્યું છે તે અદ્વિતીય છે. એમના વેણુગીત ઉપર લખેલા બંને પ્રકાશ, ફલપ્રકરણપરનો પ્રકાશ, તેમજ ભ્રમરગીત તેમજ રાજસ પ્રમેય પ્રકરણ ઉપર લખેલો પ્રકાશ કોઈ પણ વિરોધી વિદ્વાનનું માન મર્દન કરી તેને પુષ્ટિમાર્ગને માટે માન ઉત્પન્ન કર્યા વિના નહિ રહેશે. कथा इमास्ते શ્લોકઉપર શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરે જે સુંદર કારિકાઓ લખી છે, તેનો પ્રકાશ એટલો બધો ચિત્તાકર્ષક છે કે જેઓ પ્રમેયમાર્ગીય હોય તેમને પણ એમના પ્રમેયના ઉંડા જ્ઞાન માટે માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. એમના પ્રમાણવિષયક જ્ઞાન વિષે તો બે મત હોઈ શકેજ નહિ કેમકે અણુભાષ્યપરના પ્રકાશમાં જે પાંડિત્ય દ્યોતન થાય છે, તે અન્યત્ર જણાવું મુશ્કેલ છે, એટલુંજ નહિ પણ એમણે બાદરાયણસૂત્રના સર્વ ભાષ્યોની જેવી સમક્ષા કરી છે, તેવી ભારતવર્ષમાં કે ભૂતલપર બીજા કોઇએ કરી નથી. એમનો શ્રીસુબોધિની પરનો પ્રકાશ એવો વિદ્વત્તા ભરેલો છે, અને એમના વાદ ગ્રંથો એવા પ્રમાણપુરઃસર છે, કે અન્ય સંપ્રદાયનો કોઇ પણ વિદ્વાન્ તે સર્વ વાંચ્યા પછી પુષ્ટિસંપ્રદાયની સામે આંગળી કરી શકે નહિ 'સર્વજ્ઞ, હૃદિ ઇશ્વરજ્ઞ, કૃતકૃત્ય' એવા શ્રીયોગિ-ગોપેશ્વરજીએ અણુભાષ્યપરના પ્રકાશપર રશ્મિ નામની અતિ વિસ્તૃત્ સુંદર ટીકા લખી છે, તેમાં દરેક ઉપનિષદ્નું

અર્થમાં શ્રીશંકરાચાર્યે ફેરફાર કર્યો છે તે શાંકરવેદાંતીઓ પોતે જાણે છે તેથી તેઓએ કહ્યું છે કે—

न स्तौमि तं व्याससशेषमर्थं सम्यङ् न सूत्रैरपि यो बबन्ध ।
विनापि तैः संग्रथिताखिलार्थं तं शंकरं नौमि सुरेश्वरार्यम् ॥

વળી આધુનિક સમયના પ્રખર વિદ્વાન્ ડૉ૰ સર ભાંડારકર પોતાના Shaivism, Vaishnavism નામના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ કહે છે કે એકલા શ્રીવલ્લભાચાર્ય જ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ પરિણામ માને છે, અને એજ બાદરાયણ વ્યાસનાં સૂત્રને બરાબર અનુસરીને અર્થ કરે છે. (૨) સામાન્યરીતે ભક્તિ અને શૃંગાર એકેકના વિરોધી ગણાય છે, તેનું ઐક્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યે જેવું સાધ્યુ છે, તેવું અન્ય આચાર્યે સાધ્યુ નથી. પ્રભુ માત્ર નિષ્પ્રકારક બ્રહ્મ કે સપ્રકારક આત્મા નથી, પણ રસરૂપ છે, શૃંગારરૂપ છે, અને સંયોગ અને વિપ્રયોગાત્મક પોતેજ છે એમ રાસપંચાધ્યાયીના શ્રીસુબોધિનીજીમાં, વેણુગીતમાં તેમ અન્યત્ર ઘણે સ્થલે. તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્ તેમ અન્ય ઉપનિષદોને આધારે, સિદ્ધ કર્યું છે. જો શ્રીવલ્લભાચાર્ય ન થયા હોત તો કામદેવ બેઠો બેઠો રડ્યા કરત, અને ભૂતલના સર્વ ધર્મો ઓઘડપંથી હોત, સૌંદર્યવિહીન અને કલાવિહીન હોત. વિષયાનંદ અને ભજનનંદનું તારતમ્ય મનુષ્યો સમજ્યાજ નહોત. (૩) કર્મમાર્ગનું પણ ખરું સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ જેવું સમજાવ્યું છે તેવું

બીજા કોઈ આચાર્યે સમજાવ્યું લાગતું નથી યજ્ઞ તો નિત્ય છે, અને યજ્ઞની સામગ્રી તેમ ક્રિયાથી નિત્ય યજ્ઞ માત્ર પ્રગટ થાય છે, એ સમજાવનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે તેમ શુદ્ધ અદ્વૈત જ્ઞાન પણ એમણેજ સમજાવ્યું છે ઉત્પત્તિસ્થિતિલય સર્વ અવસ્થામાં જગત્ બ્રહ્મરૂપ છે, ખંડ અદ્વૈત શું અખંડ અદ્વૈત શું, તે સર્વ વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરી એમણે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે (૪) વેદને યોગ્ય સ્થાન આપી ભાગવતમાર્ગની ઉત્તમતા એમણેજ સિદ્ધ કરી છે (સુબોધિની ૨-૧-૨) કલિયુગમાં વેદમાર્ગ નષ્ટ થયેલો હોવાથી માત્ર ભાગવતમાર્ગથીજ મોક્ષ છે, એમ પોતે દૃઢતાથી પ્રતિપાદન કર્યું છે એ માર્ગમાં ઉચ્ચ નીચ કોઈ છેજ નહિ, ચાંડાલ પણ ભગવાનને ભજે તો તે ઉત્તમ વર્ણાશ્રમ ધર્મ તો બાહ્ય શરીરને ઉદ્દેશીનેજ છે જીવ ભગવાનનો અંશ હોવાથી ભગવત્સેવા જ જીવનો મુખ્ય ધર્મ છે, વર્ણાશ્રમધર્મ નથી, એમ નિશ્ચયપણે પોતે ૪૫૦ વર્ષ પહેલાં જણાવી દીધું હતું લૌકિકં વૈદિક चापि कार्य यथात् तेषु नान्यथा એ વાક્યથી હાલના અજ્ઞાની પુષ્ટિમાર્ગીઓ ભડકે છે, પણ શ્રીવલ્લભાચાર્યને લેશમાત્ર પણ ભય લાગ્યો નથી બ્રાહ્મણ વગેરે જાતિ નથી, પણ જેનામાં બ્રાહ્મણ્યદેવતાનો પ્રવેશ હોય અને બ્રાહ્મણના ધર્મ શુદ્ધ રીતે પાળતો હોય બ્રહ્મનું જ્ઞાન ધરાવતો હોય, તેજ બ્રાહ્મણ એ ઉપનિષદ્ અને મહાભારતમાં વર્ણવેલું સત્ય શ્રીસુબોધિનીમાં પોતે દૃઢતાથી જણાવી દીધું છે આજના શૂદ્રવૃત્તિવાળા, વેદનો

ઉચ્ચાર કરવાને પણ અયોગ્ય, અજ્ઞાની બ્રાહ્મણોને પોતે બ્રાહ્મણ તરીકે સ્વીકારતા જ નથી. પણ હાલના સર્વે બ્રાહ્મણો માત્યપ્રાય છે એમ પોતે નિબંધમાં કહે છે. (૫) સ્ત્રીશૂદ્રનો વેદમાં ઉદ્ધાર જ નથી. વૈશ્યનાં શુદ્ધ કર્મ કરનાર કેટલેક જન્મે ક્ષત્રિય થાય, પછી કેટલેક જન્મે ક્ષત્રિયનાં શુદ્ધ કર્મો કરવાથી બ્રાહ્મણ થાય, ત્યારે કેટલેક જન્મે મોક્ષને યોગ્ય થાય, એ માનવધર્મશાસ્ત્ર શ્રીકૃષ્ણના જન્મથી ક્યારનું નકામું થઇ ગયું છે, જીવો સ્વતઃ મોક્ષને યોગ્ય હવે રહ્યા જ નથી, હવે તો શ્રીકૃષ્ણનાં શરણથી જ મોક્ષ છે. અને તે આ જ જન્મમાં સ્ત્રી, વૈશ્ય, શૂદ્ર અને ચાંડાલ ભક્તને પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, બ્રાહ્મણજન્મની અપેક્ષા જ નથી, ભગવાનની કથામાં જેને રસ નથી, તેનો બ્રાહ્મણજન્મ પણ નકામો છે, એમ પોતે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરી છે.

ये भक्ताः शास्त्ररहिताः स्त्रीशूद्रद्विजबन्धवः ।
तेषामुद्धारकः कृष्णः स्त्रीणामत्र विशेषतः ॥

સુબોધિની, ભા૦ ૧૦-૨-૧૭ ના

એ કારિકાથી શ્રીકૃષ્ણનું કૃપાનિધિપણું પોતે પુરવાર કર્યું છે, અને સ્ત્રીઓ અંતઃકરણપ્રધાન હોવાથી પ્રેમને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરવાને તત્પર હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગમાં તેમને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. (૬) પુષ્ટિમાર્ગમાં દીનતા અને નિઃસાધનતા મુખ્ય છે. સ્ત્રીહૃદય આવશ્યક છે. પોતે શ્રીભાગવતના સારરૂપ રાસસ્ત્રીભાવપૂરિત વિગ્રહ છે,

પ્રતિક્ષણ નિકુંજની લીલાના રસથી સુપૂરિત છે, એમના સાન્નિધ્યમાત્રથી-શ્રીસુબોધિનીના અવગાહન માત્રથી શ્રીકૃષ્ણ પર પ્રેમ થાય છે, અને ગીતામાં મન્મના વિગેરે શ્લોકોમાં કહેલી કૃષ્ણપ્રાપ્તિ સહજ થઈ જાય છે, પ્રભુ ભક્તને વશ થઈ જાય છે, અને મુક્તિથી અધિક, મુક્તિથી શરૂ થની સર્વ આશિષનું દાન પોતે કરે છે. (છ) જો શ્રીવલ્લભાચાર્ય પ્રકટ થયા ન હોત તો પ્રભુના સાક્ષાત્સંબંધમાં જીવો કદાપિ આવી શકત નહિ જે પ્રભુની એકેક રુંવાટીમાં કરોડો બ્રહ્માંડો છે તે પ્રભુને વ્રજવાસીઓ અને ગોપિઓ કેવી રીતે ખેલાવે છે અને નચાવે છે, તેનાં બે સુંદર પદો નીચે આપીએ છીએઃ-

કોન સુકૃત ઇન વ્રજવાસીનકો, વદત વિરંચિ શિવ શેષ;
શ્રીહરિ જિનકે હેત, પ્રકટે માનુષ વેષ, ધ્રુ૦

જ્યોતિરૂપ જગધામ જગતગુરૂ, જગતપિતા જગદીશ;
યોગ યજ્ઞ જપ તપ વ્રત દુર્લભ સો ગૃહ ગોકુલ ઇશ. ૧

જાકે ઉદર લોકત્રય જલથલ, પંચ તત્વ ચોખાન;
બાલક વ્હે ઝૂલત વ્રજપલના, યશુમતિ ભવન નિધાન. ૨

એક એક રોમ વિરાટ કોટિસમ, અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ;
તાહિ ઉછંગ લીયે માતયશોદા, અપને નિજ ભુજદંડ. ૩

રવિ શશિ કોટિકલા અવલોચન, ત્રિવિધતિમિર બાજિજાત;
અંજન દેત હેત સુતકે ચક્ષુ, લેકર કાજર માત ૪

નિતિમિતિ ત્રિપદ કરી કરૂણામય, બલિ છલિ દીયો હે પતાર;
દેહરી ઉલ્લંઘી શકત નહિ સો પ્રભુ, ખેલત નંદજુકે દ્વાર. ૫
અનુદિન શ્રવત સુધારસ પંચમ, ચિંતામણિ શ્રીધેનુ;
સો તજિ યશુમતિકો પય પીવત ભક્તનકો સુખ દેનુ. ૬
વેદવેદાંત ઉપનિષદ્ ષટરસ અર્પંત ભુકતેં નાહિ;
સો હરિ ગ્વાલબાલમંડલમેં, હસિહસિ જુઠન ખાહિ. ૭
કમલાનાયક વૈકુંઠદાયક, દુઃખ સુખ જિનકે હાથ;
કાંધે કમરી લકુટ નગ્ન પદ, વિહરત વન વચ્છ સાથ. ૮
કરણ હરણ પ્રભુ દાતા ભુકતા. વિશ્વંભર જગ જાનિ;
તાહિ લગાઇ માખણકી ચોરી, બાંધ્યો નંદજુકી રાની. ૯
બકી બકાસુર શકટ તૃણાવર્ત અઘ-ધેનુ વૃષભાપ;
કંસ કેશીકો યહ ગતિ દીની રાખ ચરણકી પાસ. ૧૦
ભકતવત્સલ હરિ પતિત ઉદ્ધારણ કહે સકલ ભરપુર;
મારગ રોકિ પર્યો હરિ દ્વારે પતિતશિરોમણિ સૂર. ૧૧

ધન્ય છે આવો અનુભવ કરનાર યશોદામાતાને! ધન્ય છે આ અનુભવ કરનાર ગ્વાલબાલોને! ધન્ય છે એ ગાયો અને વત્સોને! અરે, એ પ્રભુના સંબંધમાં આવેલી પૂતના, બકાસુર, શકટાસુર, તૃણાવર્ત, અઘાસુર, ધેનુકાસુર, વૃષભાપ, કંસ, કેશી, સર્વને ધન્ય છે!

બની સહજ યહ લૂટ હરિકેલિ ગોપિનકેં,
સુપને યહ કૃપા કમલા ન પાવે,
નિગમ નિરધાર ત્રિપુરારહૂં વિચાર રહ્યો,
પચ રહ્યો શેષ નહિ પાર પાવે. ૧

કિંનરી બહુર અરૂ બહુર ગંધર્વની,
પનગની ચિતવન નહીં માંઝ પાવે,
દેત કર તાર વે લાલ ગોપાલસો,
પકર વ્રજબાલ કપિ જ્યોં નચાવે. ૨

કોઉ કહે લલન પકવાવ મોહિ પાવરી,
કોઉ કહે લાલ બલ લાડિલે,
કોઉ કહે લલન ગહાવ મોહિ સોહની,
કોઉ કહે લાલ ચઢ જાઉ સીદી. ૩

કોઉ કહે લલન દેખો મોર કેસે નચે,
કોઉ કહે ભ્રમર કેસે ગુંજારે,
કોઉ કહે પોર લગ દોર આઓ લાલ,
રીઝ મોતિનકે હાર વારે. ૪

જો કછુ કહે વ્રજ વધૂ સોઇ સોઇ કરત,
તોતરે બેન બોલન સુહાવે,
રોય પરત વસ્તુ જબ ભારી ન ઉઠે તબે,
ચૂમ મુખ જનની ઉરસો લગાવે. ૫

બેન કહી લેની પુન ચાહિ રહત વદન હસ,
સ્વભુજ ખિચ લે લે કપોલે,
ધામ કે કામ વ્રજબામ સબ ભૂલ રહી,
કહાન બલરામકે સંગ ડોલે. ૬

સૂર ગિરિધરન મધુચરિત્ર મધુપાનકે,
ઓર અમૃત કછુ આન લાગે,

ઓર સુખ રંકકો કોન ઈચ્છા કરેં,
મુક્તિ હોં લોનસી ખારી લાગે. ૭

પરબ્રહ્મને દોરડેથી બાંધવાના અલૌકિક સામર્થ્યવાળાં શ્રીયશોદા માતાને, 'કપિ'ની માફક નચાવનાર શ્રીગોપીજનને અને એ સર્વ લીલાનો અનુભવ અને દર્શન કરનાર શ્રીસૂર-દાસ જેવા ભાગ્યવાન ભક્તોને મુક્તિની શી પડી હોય !? મુક્તિમાં તો સર્વ ઈન્દ્રિયો નકામી થઈ જાય છે, દેખતી આંખને અંધકારમાં નાંખવા જેવી છે, એ વાત અક્ષણ્વતાં શ્લોકમાં વેણુગીતના સુબોધિનીમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ જણાવી દીધી છે.

શ્રીવલ્લભાચાર્યના પુષ્ટિસંપ્રદાય અને શ્રીકૃષ્ણચૈતન્યના ગૌડસંપ્રદાય સિવાય અન્ય કોઇ આ સૌંદર્યનો અનુભવ ભૂતલ ઉપર કરી શકયું નથી. એનું તત્વજ્ઞાન તો વલ્લભ-સંપ્રદાયમાં જ છે. પ્રભુલીલાનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર પુષ્ટિ-સંપ્રદાય ભૂતલના ભૂષણરૂપ છે. (૮) શ્રીકૃષ્ણના જન્મથી વેદની પ્રાચીન પ્રણાલિકાનો ઉપયોગ હવે રહ્યો નથી, શમ, દમ, તિતિક્ષા, ઉપરતિ વગેરે સાધવાને જુદો પ્રયત્ન કર-વાની અપેક્ષા નથી. એમ પોતે સુ. ૧૦-૩-૮ માં પ્રતિપાદન કર્યું છે, અને વૈદિક ભક્તિથી કૃષ્ણભક્તિની વ્યવસ્થા તદ્દન જૂદીજ છે એ વાત ૧૦ ઉ.-૯-૩૨ માં નાગનજીતીના પ્રસં-ગમાં પોતે જણાવી દીધી છે હવે તો હૃદયને આંખોમાં-દૃષ્ટિમાં-લાવી બહાર પ્રભુનાં દર્શન કરી તેનાંજ ભજનકીર્તન

સેવા સદા કરવાનાં છે એ વાત પોતે વેદસ્તુતિના સુબોધિનીમાં દઢતાથી પ્રતિપાદન કરી છે. (૯) કલિયુગમાં સંન્યાસ પ્રભુના વિરહરસના અનુભવને માટે જ લઇ શકાય, નહિ તો પતિત થવાય. આવા આવા કર્મના સારરૂપ, જ્ઞાનના સારરૂપ, ભકિતના સારરૂપ, વેદના સારરૂપ, સર્વશાસ્ત્રોના સારરૂપ, ઉત્તમોત્તમ વિચારો શ્રીવલ્લભાચાર્યે પ્રકટ કર્યા છે, અને એ સર્વ વિચારોના સારરૂપ રસરૂપ ભગવાન્ કૃષ્ણને અમારાં હૃદયમાં સદાને માટે પધરાવ્યા છે. શ્રીવલ્લભાચાર્ય પ્રકટ ન થયા હોત. પુષ્ટિમાર્ગ એમણે પ્રકટ ન કર્યો હોત, તો દૈવી જીવો જગતમાં સર્પણીની માફક આમ તેમ રખડત, ફાંફાં મારત, અને ક્યાંયે વિશ્રામ ન મળવાથી હૃદય ન ઠરવાથી ઝુરી ઝુરીને મરત. દૈવીસૃષ્ટિ વ્યર્થ થઇ જાત. કૃષ્ણસેવારૂપ, કૃષ્ણકથારૂપ, કૃષ્ણકીર્તનરૂપ, કૃષ્ણગુણગાનરૂપ પુષ્ટિસંપ્રદાય પ્રકટ કરનાર આનંદનિધિ શ્રીવલ્લભાચાર્ય ભૂતલ ઉપર ન પ્રકટયા હોત તો ભૂતલ ભાગ્યહીન રહેત. આ સર્વ શ્રીહરિધનચરણ સારી રીતે જાણતા હતા, અને એમણે 'હુંભાવ પુંભાવ'નો ત્યાગ કરી, સ્ત્રીભાવનો અનુભવ કરી, દીનતા, નિઃસાધનતા, રસરૂપ પ્રભુનાં સ્વરૂપ, ભકિતનાં સ્વરૂપ, મુકિતનાં સ્વરૂપ અને અન્ય પુષ્કળ વિષયો પર વિપુલ સાહિત્ય પ્રકટ કરી પુષ્ટિસંપ્રદાયને અને ભૂતલને ઉપકારગ્રસ્ત બનાવી મૂક્યું છે.

श्रीकृष्णार्पणमस्तु.

श्रीकृष्णः॥

પ્રસ્તાવના

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના ઉપક્રમથી સમ્પ્રદાયના પરમ મર્મજ્ઞ શ્રીહરિરાય મહાપ્રભુજીએ રચેલા ગદ્યપદ્યાત્મક ફૂટકર ગ્રન્થોનો એક સઙ્ગ્રહ આજે વૈષ્ણવો સમક્ષ ગૂજરાતી અનુવાદ સાથે રજૂ કરવામાં આવે છે. શ્રીહરિરાયજીએ વૈષ્ણવ જનતા ઉપર અનુગ્રહ કરીને સહસ્રાવધિ અમૂલ્ય ગ્રન્થો સમ્પ્રદાયને ભેટ કર્યા છે. આમાનો આઠમો ભાગ પણ અદ્યાપિપર્યન્ત પ્રસિદ્ધ થઈ નથી શક્યો. ષોડશ ગ્રન્થો ઉપરની આપશ્રીની ગદ્ય કે પદ્ય સ્વરૂપે બિરાજતી ટીકાઓ-માંની કેટલીક, શિક્ષાપત્રો, તેમજ बृहत्स्तोत्रसरित्सागरમાં છપાયેલા ૧૧૪ ગ્રન્થો અને માસિકોમાં છપાયેલા ફૂટકર ગ્રન્થો સિવાય ઘણુંયે સાહિત્ય હજી અપ્રસિદ્ધ પડયૂં છે. શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય નડિયાદના કારોબારી મંડળે એવો નિર્ણય કર્યો છે કે જેટલા મેળવી શકાય, તેટલા પછી હસ્તલિખિત દશામાંના કે મુદ્રિત દશામાંના પ્રથમ

તો છૂટકર ગ્રન્થો મેળવી મૂળ સહિત છેવટ ગૂજરાતી શબ્દાર્થમાત્ર સાથે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવા. એ રીતે આ પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

સમ્પ્રદાયનો અર્ન્તભૂત એવો એક પણ વિષય બાકી નથી રહેતો, કે જેના ઊપર શ્રીહરિરાયજીએ પ્રકાશ ન પાડયો હોય. આ સઙ્ગ્રહમાં સ્વીકારવામાં આવેલા ગ્રન્થોથીજ એ વસ્તુ સમજી શકાશે. શ્રીહરિરાયજી મુખ્યત્વે પ્રમેયવાદી છે; એટલે એમના પ્રમાણનૂં સ્વરૂપ સમઝાવનારા ગ્રન્થોમાં પણ અન્તે આપશ્રીનો ઝોક પ્રમેય તરફજ વળેલો પ્રાપ્ત થાય છે. **प्रमेय हरिर्वैकः** એ તો આપશ્રીનૂં પરમ તત્વ છે, એ અવતત્ર અત્યન્ત સ્ફુટ સ્વરૂપમાં શ્રીહરિરાયજીના પ્રત્યેક ગ્રન્થરત્નમાંથી તરી આવે છે.

અમે જે ક્રમે આ સઙ્ગ્રહ તૈયાર કર્યો છે, તેમાં પણ ઉપદેશાત્મક પ્રમાણપર ગ્રન્થો આરમ્ભમાં આપ્યા છે અને તે પછી પ્રમેયપર ગ્રન્થો આપવામાં આવ્યા છે; જોકે એકતાલીસમા ગ્રન્થથી એ ક્રમ શિથિલ બને છે અમને તો આશ્ચર્ય એ થાય છે કે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અધિકારીયોનાં હિત પણ શ્રીહરિરાયચરણના લક્ષ્યમાંથી સરી જવા નથી પામ્યાં; અને તેથીજ દ્વિવિધ ભક્તિ અને દ્વિવિધ મુક્તિ જેવા વિષયો પણ એઓશ્રીયે જરાયે જતા નથી કર્યા. 'સ્વમાર્ગીય શરણ સમર્પણ સેવાદિ નિરૂપણ' જેવા ગ્રન્થોમાં એકડે

એકથી માંડી બધી વસ્તુઓ પ્રમેય પર્યન્તની બતાવીને તો શ્રીહરિરાયજીયે હદજ કરી નાખી છે. આપશ્રીનો સર્વ સામાન્ય બધાજ અધિકારીયો માટે એકજ ઉપદેશ છે કેઃ-

"भक्तिमार्गस्थितैः श्रीमदाचार्यपदाश्रितैः ।
सेव्यमानं महाभावैर्निरोधं साधयेद् ध्रुवम ॥१॥
(स्वमा. स्व. स्था.)

ભક્તિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરી રહેલા, વળી શ્રીમહાપ્રભુજીના પદને આશ્રયે રહેલા, મહાનુભાવી ભકતોયે સેવાતા નિરોધની સદૈવ સાધના કરવી.

આમાંથી આપણને 'નિરોધની સાધના' એ વસ્તુ નડશે, કેમકે એમાં સાધનદશાનો ગન્ધ જણાય છે; વસ્તુસ્થિતિયે એ સાધનદશા નથી; પ્રભુના પરમાનુગ્રહે શ્રીમદાચાર્યચરણોના શરણરૂપી પરમ ફલની પ્રાપ્તિ પછીના ક્રમમાનનું આમાં સૂચન છે. પ્રભુની કૃપા વિના માર્ગપ્રવેશજ શક્ય નથી; શરણથીજ પ્રભુનો ફલાત્મક અનુગ્રહ જીવને પ્રાપ્ત છે. અધિકારભેદે ક્રમિક સાધનો આમ છતાં નથી, એમ કહી શકાય તેમ નથી.

गृहीत्वा नामशरणं गत्वा सर्वं समर्प्य च ।
सेवासार्थकतासिद्ध्यै देहादीनां तथा पुनः ॥२॥
अन्यथाविनियोगाय क्रियतां तनुवित्तजा ।
तथा तु मानसी सिध्येत् सेवात्र फलरूपिणी ॥३॥

સમ્પ્રદાયમાંનું સમગ્ર કર્તવ્ય શ્રીહરિરાયજીએ 'સ્વ
માર્ગીય શરણ સમર્પણ સેવાદિ નિરૂપણ" ગ્રન્થની ઊપરની
એ કારિકામાં ટૂંકમાં આપી દીધું છે; નામશરણ જેને
આપણે શરણદીક્ષા કહિયે છિયે, તે પ્રથમ કર્તવ્ય; સર્વ-
સમર્પણ કિંવા બ્રહ્મસમ્બન્ધ એ દ્વિતીય કર્તવ્ય, અને
પછી ફલાત્મક માનસીની સિદ્ધિ માટે તનુજા અને વિત્તજા
સેવા એ તૃતીય કર્તવ્ય. આ કર્તવ્યોમાંથી ભ્રષ્ટ થતાં કશું
સિદ્ધ ન થઇ શકે. પરન્તુ આ બધામાં અનુગ્રહ એ પ્રધાન
છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની, તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે કે- 'अनुग्रहः
पुष्टिमार्गे नियामकः।

શ્રીહરિરાયજીએ સ્વમાર્ગ મર્યાદાનું નિરૂપણ કરતાં આ
વિષય ઊપર બહુ સારો પ્રકાશ પાડયો છે. આપશ્રી આજ્ઞા
કરે છે કે "આ માર્ગમાં ધર્મ તે ત્યાગસ્વરૂપે રહેલો છે
તેજ ધર્મ જ્યારે નિવૃત્તિને બદલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાનો હોય
ત્યારે તે પ્રભુના આશ્રયકરણરૂપે રહેલો છે. આ માર્ગમાં
સેવા માનસી જાણવી. જે પૂજા છે તે પણ કર્મમાર્ગ
કરતાં જુદાજ પ્રકારની જાણવી. આ માર્ગમાં પ્રભુની આજ્ઞાને
બરોબર ઊઠાવવી, તેજ ધર્માનુષ્ઠાનઃ અને પ્રભુએ શ્રીમહાપ્રભુજી
સમક્ષ પ્રકટ થઇ 'સિદ્ધાન્ત રહસ્ય'માં જે આજ્ઞા કરી છે,
તેજ પ્રમાણ. આ માર્ગમાં પ્રમેય વસ્તુ માત્ર પ્રભુજ છે,
સ્વર્ગ વગેરે કાંઇ પ્રમેય નથી. વસ્તુસ્થિતિયે પ્રભુ સિવાય
અન્ય કોઈની પ્રાપ્તિની આ માર્ગમાં જીવને ઇચ્છા નથી

એ પ્રમેયપ્રાપ્તિને માટે સાધન જો કાંઇ હોય તો તે પ્રભુનો માર્ગ અને જે સાધન તેજ ફલ. આ માર્ગમાં સાધનપૂર્વેજ ફલ રૂહેલૂં છે. એ પછી સાધનરૂપેજ ફલપ્રાપ્તિ છે આ માર્ગમાં પ્રભુસેવામાં પ્રવૃત્તિ .કરવી તેજ સાચો માર્ગ છે: અન્ય સર્વ પ્રવૃત્તિ એ ત્યાજ્ય છે સર્વ દેહ સમ્બન્ધી તેમજ ઇન્દ્રિય સમ્બન્ધી જે કાંઇ કર્તવ્ય તે પ્રભુસેવા ખાતરજ. શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીયે યુદ્ધભૂમિ ઊપર અર્જુનને જે વાત કહી, તે ઊપરથી સ્પષ્ટ થશે કે સર્વશાસ્ત્રો ધર્મોનો ઉપદેશ કરે ત્યારે પ્રભુયે સર્વધર્મોના ત્યાગનો ઉપદેશ કર્યો. આ વિરુદ્ધ ક્રિયા એજ આ માર્ગમાં ધર્મ, એટલે ઇન્દ્રિયાદિકના સમગ્ર ધર્મોના ત્યાગપૂર્વક કેવળ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું અનન્ય શરણ એજ આ માર્ગમાં ધર્મ. ખરૂં જોતાં આ માર્ગને ત્યાગ આપોઆપોજ ઇષ્ટ છે; કેમકે સેવા કરવામાં તલ્લીન થયેલા ભકતને પોતાનાં દેહાદિકની પણ લેશમાત્ર અપેક્ષા રૂહેતી નથી. બધેજ સ્થલે પ્રભુના ધર્મોનોજ વિચાર આવ્યા કરતો હોવાથી આવા ભકતને સર્વત્ર ભગવાનજ રૂહેલા છે, તેવી સમજ સ્ફુરે છે. ઇન્દ્રિયોનો સમ્બન્ધ તેમજ અન્ય પદાર્થોનો સમ્બન્ધ આ ભગવદ્બુદ્ધિથી નષ્ટ થઇ જાય છે. આ જગદાદિની સ્ફૂર્તિના વિષયની વાત કરતાં પણ તે જગદાદિનૂં વિસ્મરણજ આ ભકિતમાર્ગીય મર્યાદામાં રૂહેલૂં છે."

આવા ત્યાગાત્મક ધર્મનોજ સમાશ્રય ભકિતમાર્ગીય જીવને કરણીય છે; સામાન્ય અધિકારથી માંડી ઉચ્ચાધિકાર

ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ નિયામક છે.
સુધી પહોંચવામાં આજ અને તેથી અનેક જાતનાં
આપણે સંસારમાં પડયાં છીએ વિચલિત કરી
પ્રલોભનો આપણી સમક્ષ આવી આપણને અનન્ય શરણ લેને
દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પરન્તુ પ્રભુનું સામાન્ય અધિ-
પ્રાપ્ત છે, એને મુશ્કેલીયો નથી. આમ છતાં ભારે સાવ-
કારીયોને માટે શ્રીહરિરાયજીએ અનેક સ્થળે પ્રતિબન્ધક
ચેતી રાખવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. જેજે ઉલ્લેખ કર્યો છે.
વસ્તુઓ છે, એનો અનેક સ્થળે આપે આપ આશ્રય
'સ્વમાર્ગીય. શા. સમ્. મે. નિરૂપણ' ગ્રન્થમાં
કરે છે કે:—

"अन्याश्रयो नैव कार्यो नैवान्यत्र स्वतो व्रजेत् ।
प्रार्थना नैव कुत्रापि कर्तव्या भगवत्यपि ॥१८॥
अविश्वासो न कर्तव्यो प्रह्लादस्य निदर्शनात् ।
लौकिके वैदिके वापि कार्ये सद्गं विवर्जयेत ॥१९॥
यथाकथञ्चित्कर्तव्यं मारवराश्च भावनम ।
सर्वत्र ममतां त्यक्त्वा सर्वं कार्यं प्रसाधयेत् ॥२०॥
लोभं च हृदये नैव कुर्यात्, प्राप्तं हि संचयेत ॥२०½॥

પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈનો પણ આશ્રય ન કરવો,
પોતાની મેળે તો આશ્રય માટે ક્યાંય પણ ન જવું. બીજાની
પાસે પ્રાર્થના ન કરવી; એ તો ઠીક પણ ખુદ પ્રભુ પાસે પણ
પ્રાર્થના ન કરવી; કારણ કે તેથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થવાનો

પ્રસઙ્ગ ઊભો થાય છે. રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતે બ્રહ્માસ્ત્રમંત્ર પ્રયોગથી એક ત તણાવતી હનુમાનજીને બાંધ્યા હતા: પરન્તુ તેને શઙ્કા થઈ કે આ તાંતણો હનુમાનજી તોડી નાખશે તો? બસ, આટલાજ અવિશ્વાસથી પેલા તાંતણામાંથી બ્રહ્માસ્ત્રની શકિત લુપ્ત થઈ અને હનુમાનજી મુકત થઇ ગયા. આ ઉદાહરણ લઈ પ્રભુમાં કદી અવિશ્વાસ ન લાવવો. પ્રાર્થના કરવાથી અવિશ્વાસનો ભઙ્ગ થાય છે. 'હે પ્રભુ! ફલાણું આપો યા કરો,' એટલી માગણીથી જીવને એટલું તો થયુંજ ને કે પ્રભુ આ આપવામાં કે કરવામાં ચોક્કસ નહીં હોય! અને માગ્યા પછી એ ન મળ્યું તો પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થાય નો? જે થવાનું હશે, તે તો પ્રભુના નિયમન મુજબ થશેજ; માગ્યે કાંઈ તેનામાં ફેરફાર થવાનો નથી. તો માગ્યે શું વળે? લૌકિક અને વૈદિક કર્મોમાંથી પણ સઙ્ગને દૂર કરવાની જરૂર છે; કારણ કે તેટલું પણ પ્રભુમાં અવિશ્વાસજનક થાય છે, બેશક આપણે લોકોમાં રહ્યાં છિયે, તેથી લૌકિક વૈદિક કરવાં તો પડે છે; તે કરવામાં પણ એ આપણા ઊપર એક મોટા બોજારૂપ છે, એવી ભાવના કરવી; બધામાંથી મારાપણું ઊઠાવી લઈ કાર્ય કરવું તો તે લૌકિક–વૈદિક પ્રભુમાર્ગમાં નડતરરૂપ ન થાય. અને લોભ તો કદાપિ ન કરવો; કેમકે તે આકાઙ્ક્ષા ઉત્પન્ન કરે છે અને તેથી પ્રભુ પાસે માગવાની ઇચ્છા થાય છે, જે અવિશ્વાસજનક છે; માટે જે કાંઈ પ્રભુકૃપાયે–પ્રભુની ઇચ્છા મુજબ મળી રહે, તેનાથીજ સન્તોષ માનવો".

આ માર્ગજ ભાવાત્મક છે. 'માર્ગસ્વરૂપ નિર્ણય' માંજ શ્રીહરિરાયજીએ એ વસ્તુ સ્ફુટ સ્વરૂપે બતાવી છે. આ ભાવ માત્ર ભાવનાથી સિદ્ધ છે. આ ભાવનાના ત્રણ પ્રકાર શ્રીહરિરાયજીએ નિર્દેશ્યા છે. આમાંથી પ્રથમ સ્વરૂપભાવના આ છે. 'પ્રથમ' દશામાં જે લોકોયે સ્વરૂપનો કંઈ પણ અનુભવ કર્યો નથી, સ્વરૂપનું માત્ર શ્રવણ કર્યું છે, તેમણે યોગ્યની માફક પ્રભુના સ્વરૂપનો વિચાર કરવો. આ સ્વરૂપભાવના કરતાંજ ભગવાનનો અનુભવ થાય છે, ત્યારે પ્રભુ સાક્ષાત્ અથવા તો નાદદ્વારા સમગ્ર લીલાંઓથી સમન્વિત થઈ ભક્તના હૃદયાકાશમાં પ્રકટ થાય છે.' એ પછીની ભાવના તે લીલાભાવના. 'લીલાભાવનામાં ભક્ત સ્વયં લીલારૂપ બની જાય છે; એટલે કે લીલાની આ શક્તિથી દેહાદિકની સર્વ ક્રિયામાં, જ્ઞાનમાં, સર્વ પદાર્થમાં અન્યથારૂપ પ્રતીતિ થતી હોય, તેમાં પણ પ્રભુનીજ લીલાનું ભાન થઇ જાય છે.' આ પછી ત્રીજી તે ભાવભાવના છે. આ ત્રીજા પ્રકારની ભાવનામાં તાપક્લેશ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. જો તાપક્લેશ ન થાય તો દેહાદિની નૂતનતા સમ્ભવી શકતી નથી અને તેથી પૂર્ણવિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ થતો નથી. એમ કદાચ માનો કે આ તીવ્ર વિયોગાગ્નિથી દેહાદિ બળી જશે તો ભાવનો અનુભવ શી રીતે થઈ શકશે? પણ વિચારવામાં આવે તો સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે તાપક્લેશનો નિયામક વિયોગ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી એ વિયોગજ દેહાદિનો સંરક્ષક બનશે; વસ્તુસ્થિતિયે તો તાપક્લેશથી દેહશુદ્ધિ

થાય છે. એ રીતે દેહ શુદ્ધ થયા પછીજ અત્યાર્ત ભકતને અચાનક સ્વરૂપનો આવિષ્કાર વીજનાઝબકારાની માફક હૃદયમાં થઇ જાય છે. એથી વિશેષ જીવને બીજૂં શૂં ઈષ્ટ હોય ?

આવી જાતની કોટિ સર્વાત્મભાવથી પ્રાપ્ય છે. એ સર્વાત્મભાવનૂં વિવેચન કરતાં શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કેઃ—

सर्वेषामिन्द्रियाणां हि देहादीनां तथा पुनः ।
आत्मभावो भगवति सर्वभावः स कथ्यते ॥२॥

બધી ઇન્દ્રિયોનો તેમજ દેહાદિક સર્વનો ભગવાનમાં જે આત્મભાવ—અનન્યભાવ, તે સર્વાત્મભાવ."

પોતાનો બીજામાં જે સમ્બન્ધ, તેનો જે વિચાર અને 'આ અમારા ભગવાન' એવી જાતનૂં જે સમ્બન્ધીપણું તેની અસ્ફુર્તિ, તેનૂં નામ તે આત્મભાવ. આપણાં જે દેહ—ઇન્દ્રિયો, તે પ્રત્યેકની પ્રભુને વિશે લેશ પણ આકાઙ્ક્ષા ન હોવી જોઇયે. જો આકાઙ્ક્ષા રૂહે તો ઈન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના વિષય એવી ઈન્દ્રિયોના ભાવની સ્થિતિ રૂહેવાથી સર્વપણું ન થાય. આથી કરીનેજ સર્વાત્મભાવમાં દેહાદિકની સ્ફુરણા ન હોવી જોઇયે. ઇન્દ્રિયોના વિષયોના ત્યાગ વિશે પ્રભુની જે આજ્ઞા છે, તે એવા અતુલિત સર્વાત્મભાવની સિદ્ધિ કરાવવા માટેજ. જો હૃદયમાં કામ—વિષયની સ્થિતિ હોય તો તેવા

કામભાવથી-વિષયાપેક્ષા રહેલી હોવાથી સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ ન થાય. એકજ વસ્તુ આમાંથી તરી આવે છે સકામતામાં દ્વિધાભાવ છે; અને તેથી અનન્યતાનો અર્થ જે સર્વાત્મભાવ, તે કદાપિ સિદ્ધ થતો નથી.

આમ પ્રભુપ્રાપ્તિમાં પણ સકામતા ત્યાજ્ય છે, તો પછી લૌકિક દશામાં સકામતા ત્યાજ્ય હોય તેમાં શી નવાઈ? અને તેથી શ્રીમદાચાર્યચરણોએ વિષયત્યાગનો સાર્વત્રિક ઉપદેશ કર્યો છે. અલૌકિક કામથી પ્રભુપ્રાપ્તિ નથી થતી એમ નથી, પણ તે પણ દ્વિધાભાવજનક હોવાથી ઉપયોગી નથી; વસ્તુસ્થિતિએ કામભાવમાં પ્રવૃત્તિ છે અને સર્વાત્મભાવમાં નિવૃત્તિ છે.

આ બધી તો આમ અતિ ઉચ્ચ કોટિની વાતો છે, ત્યાંસુધી પ્હોંચવાના આ કાળના જીવોમાં અધિકાર છે કે નહીં, તે જાણવુંજ હું તો મુશ્કેલીભર્યું માનું છું. બેશક પ્રભુના અનુગ્રહથી એ બધુંજ શકય છે, પરન્તુ તે મનુષ્યબુદ્ધિથી સમજી શકાય, એવી વસ્તુ હોય તેમ મારૂં માનવું નથી. એટલેજ આધુનિક જીવોએ તો માર્ગમાંથી કેમ ચલિત ન થવાય, તેવી સાવધાની રાખવાની આવશ્યકતા છે. તે માટે આ સંગ્રહમાં છપાયેલા દુઃસઙ્ગ વિજ્ઞાન પ્રકાર, કામાખ્ય દોષ વિવરણ, સ્વમાર્ગીય શરણ સમર્પણ સેવાદિ નિરૂપણ, બહિર્મુખત્વ નિરૂપણ, બહિર્મુખત્વનિવૃત્તિ, કથાશ્રવણબાધક નિર્ણય, સત્સઙ્ગ નિર્ણય, સ્વમાર્ગમર્યાદા

નિરૂપણ, શ્રીપુષ્ટિમાર્ગલક્ષણ, પુષ્ટિમાર્ગીય મર્મ નિરૂપણ, એ વગેરે ગ્રન્થોનેજ સારી રીતે હૃદયમા ઊતારી અધિકાર સિદ્ધ કરતા કરતા અને લૌકિક પ્રતિબન્ધોમાંથી બચવાને માટે અવિરત પ્રયત્નશીલ થતાં થતા આગળ વધવાનું છે. અધિકાર વિના આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આ ભયાનક કાળમાં વિપરીત ફલ મળવનીજ બ્હીક છે.

આ સદ્ગ્રહમાં પ્રભુના રસાત્મક સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરનારા અનેક ગ્રન્થો નિરૂપાયેલા છે. રસશાસ્રના શાસ્રીય જ્ઞાન વિના એ પ્રક્રિયા સમજાય તેવીજ નથી, અને અધિકારને અભાવે કમસમજ માણસ તેમાંથી ઊલટુંજ સમજી બેસે તેવી સ્થિતિ છે આનું જ્ઞાન દુ શકય તો નથીજ અને તેથીજ સદ્ગુરુના અનન્ય શરણની અનિવાર્યતા રહી છે ભગવન્માર્ગમાં પ્રેમપૂર્વક રહી મહાનુભાવી વિદ્વાન આચાર્યોના ગ્રન્થોનું પરિશીલન કરતાં ઉત્તરોત્તર જે અધિકાર પ્રાપ્ત થતો આવે તે પ્રમાણે વર્તવાનું છે. શ્રીમહાપ્રભુજીયે તત્ત્વાર્થદીપ નિબન્ધના સર્વનિર્ણય પ્રકરણમાં ભક્તિમાર્ગીય જીવોયે કરવાનાં ત્રણ અતિ આવશ્યક કાર્યોનો નિર્દેશ કર્યો છે અને તે આ છેઃ—

स्वधर्माचरणं शक्त्या विधर्माच्च निवर्तनम् ।
इन्द्रियाश्वविनिग्रहः सर्वथा न त्यजेत् त्रयम् ॥२३८॥

શક્તિ પ્રમાણે અનાસક્તિપૂર્વક સ્વધર્મનું આચરણ, પરધર્મમાંથી તદ્દન નિવૃત્તિ અને ઈન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓ ઊપર

કાબૂ, આ ત્રણ વસ્તુનો કદાપિ ત્યાગ કરવાનો નથી. આપ આગળ જઈ આજ્ઞા કરે છે કે ક્રીડા-ખેલના ઉદ્દેશથી પણ આ ત્રણેયમાં જરાયે શિથિલતા આવવા દેવી નહીં. શ્રીહરિરાયજી તો ત્યાંસુધીની આજ્ઞા કરે છે કે-કૌતુક ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ખેંચાય, પરોપકારાદિધર્મો ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ઘસડાય, તેનાથી સર્વનાશ થવાની પૂરી શક્યતા છે; માટે કોઈપણ સંયોગમાં ઇન્દ્રિયો ઊપરનો કાબૂ છોડવો નહીં. અન્તે એજ ઇચ્છું કે:-

[શાર્દૂલવિક્રીડિત]

સેવાતત્પર થૈ કથાપ્રિય થતાં, સત્સઙ્ગને પોષતાં,
વ્યાપારો પર છોડતાં, પ્રભુ તણા ભાવે રસાવેશતા
ને દૈન્યે પ્રિયતા કરી, અસત જે આલાપ, તેને ત્યજ્યે,
અત્યાર્તિ પ્રભુદર્શને ઝટ લહો, આચાર્યભક્તાશ્રયે.

इति शम ।

તા. ૧-૩-૩૭
મોટાખળી-અમદાવાદ

વૈષ્ણવચરણરજોભિલાષી,
કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

શ્રી કૃષ્ણ

નિત્યલીલાસ્થ ગો. શ્રી ૧ અનિરૂદ્ધાચાર્યજીનું

જીવન ચરિત્ર.

સમાજ અને પુષ્ટિ સંપ્રદાય

જગતના ઇતિહાસમાં નોંધવા લાયક હજીએ ઘણાં એવાં કુટુંબો હશે કે જેમણે સદીઓ સુધી ધાર્મિક, સામાજીક કે રાજનૈતિક કાર્યોમાં મોટામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે. ઇતિહાસના ચિત્રપટ ઉપર તેમનાં ચિત્રો અંકિત થયાં છે. પણ ઇતિહાસ-કારો હજી સુધી તેમને ઓળખતા નથી. એવુંજ એક કુટુંબ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીનું છે શ્રીવલ્લભવંશે ૪૫૦ વર્ષ સુધી સતત ધાર્મિક આંદોલનોમાં રસ રેડયો છે; ધાર્મિક મન્તવ્યોને સજીવ બનાવ્યાં છે અને વ્યવહારિક-ધાર્મિક તત્વો practioc religious principles) જગતને અર્પ્યાં છે.

શ્રી વલ્લભવંશે રજપુત રાજવંશોને પુણ્યતમ માર્ગે દોર્યા; મોગલ સલ્તનત સામે લડત ચલાવી, હિન્દુધર્મ પ્રત્યે માનની લાગણી પેદા કરી કાજીઓને ન્યાય તોળવાના આદર્શો

અર્પ્યા. બ્રાહ્મણોને ઉપનીષદ્-જુની વિચાર પરંપરા અર્પી નવાં તત્વો સમક્ષ માનની લાગણી ધરાવતા કર્યા. સન્માર્ગના રક્ષક વિદ્વાનોને નવી-સરખી, પણ જુનામાં જુની વિચાર સરણી તે આ છે એમ વિદ્વદ્ભિઃ સર્વથા ગ્રાહ્યં તે હિ સન્માર્ગ-રક્ષકાઃ એવો નીડરપણે ઢંઢેરો જાહેર કર્યો અને વિશેષુ હસ્તયુગલં પુરતો નિઘાય કહીને વિનવ્યા પણ ખરા.

સિકંદરલોદી અને કૃષ્ણદેવરાજા, અકબર અને મહારાણા પ્રતાપ, તેમજ વીર ક્ષત્રાણી દુર્ગાવતી, જહાંગીર અને મહારાજા જોધાજી ઔરંગઝેબ ને બુંદેલખંડના નરકેસરી ચંપતરાય અને છત્રસાલ, એ સર્વ ઉપર સમાન રીતે પ્રતીભાની છાપ પાડનાર જો કોઈ એકજ વંશ સફલ નીવડયો હોય તો માત્ર એક શ્રી વલ્લભવંશજ છે. શ્રી વલ્લભવંશે આચાર્ય તરીકે ૪૫૦ વર્ષના ઇતિહાસમાં દરેક રીતે સફળતા મેળવી છે.

આચાર્ય એટલે ધાર્મિક તત્વોને સુવ્યવસ્થિતપણે જનતાને સ્વીકારવા લાયક કરી આપે તે. જો સમયની ફેરબદલીને અંગે ધાર્મિક તત્વોના સ્વીકારમાં કે ધાર્મિક વ્યવહારના આચરણમાં અશકયતા ઉભી થતી હોય અને તેનું કારણ સામાજીક, રાજનૈતિક કે ધાર્મિક ગમે તે હોય પણ તેની સામે વ્યવસ્થિત રીતે ઝુંબેશ ઉઠાવી તે સમયના સમાજની બુદ્ધિમાં ઠસવી શકાય તે રીતે જુનામાં જુના પણ નિત્ય-અપરિવર્તનીય તત્વોનેજ નવી ભાષામાં રજુ

કરીને પણ જાહેર કરી શકે, નહિ કે તે તે પરિસ્થીતિને શરણે થાય આનું નામજ ક્રાન્તિ-revolution કે સુધારો -reformation શ્રી વલ્લભવંશે અનેક વેળા તેવી ક્રાન્તિને અપનાવી છે, ઉપજાવી પણ છે, પણ મૂલે કુઠારઃ જેવું કદીએ થવા દીધું નથી. એજ ક્રાન્તિકારનો અને ખરા સુધારકનો આદર્શ.

બીજી રીતે કહીએ તો જગતના ઇતિહાસમાં એવો એકેય વંશ નથી કે જેણે પોતાના સાહિત્યની સેવા ૪૫૦ વર્ષ સુધી અવિચ્છિન્નપણે કરી હોય.

જન્મ અને બાલ્યા જીવન

એવા પરમ પુનીત જગદ્વંદ્ય શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના વંશમાં એ વંશની પ્રતાપિતા, પ્રગલ્ભતા, વિદ્વત્તા, દીર્ઘદર્શિતા, કાર્ય-કારિતાને ઉર્જ્વલ કીર્તિને વિશેષ દીપાવી શકે તેવુ એક બાલક ભારતવર્ષના પશ્ચિમ છેડે બેટ-શંખોદ્વારમાં સં. ૧૯૪૭ ના ભાદ્રપદ શુકલ ,૧૨ (વામન દ્વાદશી,ને દિને, જે સમયે ભગવાન ત્રિવિક્રમે વામનરૂપે ત્રણ લોકને માપી લીધા, અને આસુરી મહત્વા-કાંક્ષાને પાતાલમા દાટી દીધી હતી, તેજ સમયે બ્રાહ્મણ વંશમાં આચાર્ય રૂપે પ્રકટ થયેલા વામનજી-જેમ ભગવાન ત્રિવિક્રમ ભાર્ગવની પટીયસી રાજનીતિથી નિરૂદ્ધ ન થતા રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા નષ્ટ કરી શકયા-તેમ યથા નામા તથા ગુણઃ ઉક્તિને સાર્થક બનાવતા શ્રીમદ્ અનિરૂદ્ધાચાર્યજી ગોસ્વામી શ્રી

શ્રીમુરલીધરજીને ત્યાં શ્રીરૂકિમણીજી માતુશ્રીની કુખે પ્રકટ્યા. બાળપણથીજ તેમની પ્રતાપિતા તરી આવતી હતી.

યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયા, અને વિદ્યાધ્યયનનો આરંભ થયો. તેવાજ અરસામાં નટપુરના પ્રતાપી

નટપુરમાં ગાદીનશીન

ગો. શ્રીવ્રજરત્નલાલજીને ત્યાં કોઇ આત્મજ ન હોવાથી કોઇ પ્રતાપી ને ભાવિ વિદ્વાન ગોસ્વામી બાલકને ગોદ લેવાનો વિચાર કરી રહ્યા હતા. મહારાજશ્રીની ઇચ્છા શ્રી લાલમણીજીના વંશમાંથીજ ગોદ લેવાની હતી દૃષ્ટિ ફેંકતા ગો. શ્રીઅનિરૂદ્ધાચાર્યજીનું વરણ થયું. સાત વર્ષના આ બાળકને જોઇને નડીઆદના જોષિ આદિત્યરામે ભવિષ્ય ભાખ્યું કે આ બાલક ભવિષ્યમાં મહા પ્રતાપી નીવડશે, અને વૈષ્ણવ જનતાના ભાગ્ય વિધાતા આ સાત વર્ષના ગોસ્વામી બાલક બન્યા.

નડીઆદના મંદીરમાં ગોદ લેવામાં આવ્યા ને તિલક કરવામાં આવ્યું.

ત્યારબાદ આપશ્રી નડીઆદ બીરાજ્યા, ને ૧૯૦૬ રૂપાવલી આદિગ્રન્થોનું અધ્યયન કર્યું. વિદ્યાધ્યયનમાંથી

વિદ્યાભ્યાસ ને બાલક્રીડા

નવરા પડે ત્યારે શારીરિક વ્યાયામ પણ લેતા મલ્લ-કુસ્તીનો આપને ઘણો શોખ હતો. વગર પલોટાયેલા (unbroken) ઘોડાને અંકુશમાં રાખવાની પણ તાલીમ આપે સારી લીધી હતી, જેનું પ્રદર્શન દશેરાને દિવસે ઘણીય વાર મેદાનમાં થતું હતું.

બ્રાહ્મણે વિદ્યાધ્યયન સમયે અને ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યાં પછી પણ જે ગુરૂભક્તિ રાખવી જોઇએ તેનું સંપૂર્ણ પરિપાલન આપશ્રીએ કર્યું હતું. વિદ્યાધ્યયનમાં ઉપકારક વિદ્વાનો પૈકી પંડિત મથુરાંપ્રસાદ શાસ્ત્રી, પંડિત શીવશંકરજી, શાસ્ત્રી હરિશંકરજી, મોહનલાલ શાસ્ત્રી, દુર્લભજી શાસ્ત્રી, ગુજરાતી ભાષાનો એકડો ઘુંટાવનાર રણછોડદાસ બાપુજી શાહ, વિષ્ણુશમ શાસ્ત્રી તથા પ્રા. મગ્નલાલ શાસ્ત્રી વિગેરેને બહુજ સારી રીતે સન્માનતા, એટલુ જ નહિ પણ तं मङ्गलाख्य मनसा स्मरामि એવુ મંગલાચરણમા લખી ઈતર આચાર્યોને માર્ગદર્શક થતા

આપને સાહિત્ય વાંચવાનો અને સંસ્કૃત ગ્રન્થો વાંચવાનો એટલો બધો શોખ હતો કે તેઓ જણાવતા કે "જો હું ચારેક કલાક વાંચું નહિ તો મ્હને કઈ ગમેજ નહિ." જે સમયે કાદમ્બરીની પેઠે ગદ્યપૂર્ણ, નલચંપૂની પેઠે શ્લેષપૂર્ણ સંસ્કૃત વાક્યોનો વરસાદ

સાહિત્ય રસિકતા

વરસતો ત્યારે તે સાંભળનાર જનના ચિત્ર લેખિત અવસ્થા અનભવતી. આપને સંસ્કૃત ભાષામાં ગદ્ય ને પદ્ય (કાવ્યો) લખવાનો ઘણો શોખ હતો તેમના 'શુદ્ધાદ્વૈતમંજરી,' 'પ્રમેયરત્નાર્ણવ' તથા 'પુષ્ટિમાર્ગ લક્ષણાનિ ટીકા' વિગેરે નાના મોટા ગ્રન્થો આશરે ૪૦ હશે એમ ધારવામાં આવે છે, જેમા ઉપનિષદ્ ભાષ્યો જેવા વિદ્વત્તાપૂર્ણ ગ્રન્થોનો પણ સમાવેશ થાય છે.

સોળ વર્ષની નાની વયથીજ આ કળા આપને વરી ચૂકી હતી. પ્રથમ વૈષ્ણવ પરિષદ્‌માં આપને અચાનક ભાગ લેવાની ફરજ પડી, કારણકે આચાર્યોએ ભાષણ કરવાંજ જોઇએ એવું મન્તવ્ય રૂઢ થઇ ચૂક્યું હતું. પ્રૉ. મગનલાલ શાસ્ત્રી, શાસ્ત્રીજી બદરીનાથ વિગેરે સંપ્રદાયના મર્મજ્ઞ વિદ્વાનોની તથા હજારો માણસની મેદની સમક્ષ જરાપણ ક્ષોભ પામ્યા વિના "કેસરી" જેમ વાદળાંને અવાજ કરતાં સાંભળીને ગર્જે તેમ આ "શુદ્ધાદ્વૈત કેસરી"એ હંમેશને માટે યાદગાર એવું પ્રવચન કર્યું. આપનો અભ્યાસ પણ બહુ ન હતો પણ પ્રતિભાસંપન્ન પુરૂષને કંઇજ અગમ્ય નથી હોતું. પ્રૉ. મગનલાલ શાસ્ત્રી એક બાલ આચાર્યની આ વાણી સાંભળીને આનંદ પામ્યા, અને શ્રીમદ્ અનિરૂદ્ધાચાર્ય તરફ માનની લાગણીથી જોવા લાગ્યા.

વક્તૃત્વકળા

તેવામાંજ આપની ઇચ્છા પ્રૉ. મગનલાલ પાસે અણુભાષ્ય શીખવાની થઇ. આપના મુંબાઇના વસવાટ દરમિઆન શ્રી ગોકુલનાથજી, શ્રીદેવકીનંદનાચાર્યજી, પંડિત બલભદ્રશર્મા, પંડિત સુદર્શનાચાર્યજી વિગેરે ઘણા વિદ્વાનોનો પરિચય થયો. ત્યારબાદ પટણા, કલકત્તા, મુંબાઇ, આદિ ઘણાં સ્થળોએ વ્યાખ્યાનો કર્યાં હતાં જેના પરિણામે આપ શુદ્ધાદ્વૈતકેસરી-શુદ્ધાદ્વૈતવાચસ્પતિ

વિદ્વદ્પરિચય અને ઉપપદ પ્રદાન

—શુદ્ધાદ્વૈતસહસ્રાંશુ—વેદાન્તસુધાકર—વેદાન્ત વિદ્યાલંકાર—પણ્ડિતમણ્ડલેશ્વર——પણ્ડિતેન્દ્ર—સર્વતન્ત્ર સ્વતંત્ર આદિ સુવર્ણ પદક સહિત ઉપપદોથી અલંકૃત થયા હતા.

સુરતમાં લાલબાવાના ઉપનયન સંસ્કાર સમયે શ્રીવ્રજરત્નલાલજીએ છપ્પન ભોગ કર્યો હતો. તે વખતે અનેક ગોસ્વામીબાલકો, ખુદ પ્રથમ ગૃહના તિલકાયિત શ્રીગોવર્ધનલાલજી પધાર્યા હતા, શ્રીઅનિરૂદ્ધાચાર્યજી પણ ઉપસ્થિત થયા હતા. તે વખતે સભામાં શ્રીગોવર્ધનલાલજીએજ સરાહના કરી હતી કે "શ્રી અનિરૂદ્ધલાલજી અમે તો તિલકાયિત છીએ પણ તમે તો "વિદ્યા તિલકાયિત" છો.

પ્રથમલગ્ન

પોતાના બાલ આચાર્ય પ્રત્યે સંપૂર્ણ માનભરી લાગણી દર્શાવવા નટપુરસ્થોએ મદ્રાસી વેવાઇને આમન્ત્યા. વિવાહ ખેલ રચાયો. મહાજને વ્યવસ્થાનું બીડું ઝડપ્યું. ભાઉસાહેબ દેસાઇના પૌત્ર શ્રીયુત્ ગિરિધરદાસ મંગળદાસ ઉર્ફે તાતાસાહેબને સર્વસત્તા સોંપવામાં આવી. અને શ્રીમહાલક્ષ્મી વહુજી સાથે સંવત ૧૯૬૪ના માર્ગશીર્ષ શુકલ દશમીના રોજ લગ્ન થયું. લગ્ન સમારંભ એવો તો ઉજવાયો કે આનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરનાર જો બાણ કે શ્રીહર્ષ હોત તો

મોટું કાવ્ય રચત, ટુંકમાં આવું ઉત્સાહભર્યું લગ્ન ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ એ ઉક્તિનો અનુભવ તે સમયે થયોજ હશે. આ નવ પરિણિત યુગલ ઘણી રીતે સુખી હતું.

સાંપ્રદાયિક પ્રવૃત્તિઓ

ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધન અને વહુનાં મોહપાશમાં એક ભાવિ મહાન્ આચાર્ય ફસાઈ ન પડે માટે સ્વાધ્યાયપ્રવચનાભ્યાં ન પ્રમદિતવ્યમ એ સંદેશ ગુરૂજનોએ પાઠવ્યો, અને સ્વીકાર્યો. દર એકાદશીએ પ્રવચનો આરંભાયાં. લલ્લુભાઈ પારેખ વિગેરે વૈષ્ણવોની સલાહ લઈ સં. ૧૯૬૫માં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી. શ્રીમાધવતીર્થ શંકરાચાર્યજી સાથે ઉભા થયેલા વિવાદમાં જાહેરમાં શાસ્ત્રની ચેલેંજ ફેંકવાની પહેલ કરી હોય તો પહેલું નામ શ્રી અનિરુદ્ધાચાર્યજીનુંજ છે.

જામનગર ગાદીનશીન

Man porposes and God disposes સાંપ્રદાયિક પ્રવૃત્તિઓની હોશ અને ઉમેદ ઉપર પડદો પડ્યો. મનની મનમાં તનની તનમાંજ રહી ગઈ. આ સમયે રા. બ. લલ્લુભાઈ જેવા સાચા સલાહકારો જો મહારાજશ્રીને મળ્યા હોત તો જામનગરની જંજાળમાંથી ખચિત મુક્ત રહેત.

નિષ્ક્રિયતા અને વિદ્યાભ્યાસ

જામનગરની જંજાળમાં ફસાયા પછી ઘણું ગૌરવ સંપાદન કર્યું. પણ કેટલાક સમય સુધી નિષ્ક્રિયતા પ્રાપ્ત થઇ. ફલતઃ કાવ્ય-સાહિત્યનો વ્યાસંગ ઓછો થયો; પણ ન્યાયમિમાંસા, શાંકરવેદાન્ત, જૈન અને બૌદ્ધદર્શનોનો સારો અભ્યાસ કર્યો જેના પરિણામે મહારાજશ્રીએ એક અદ્વિતીય શુદ્ધાદ્વૈત દાર્શનીક વિદ્વાન્ તરીકે ખ્યાતિ મેળવી.

ગોપાલતાપિની ભાષ્ય અને નારાયણોપનિષદ્‌ભાષ્ય

મહારાજશ્રીના જન્મદિવસે આશીર્વાદ આપવાને જામ-નગરના મહામહોપાધ્યાય શાસ્રી હાથીભાઈ પણ આવ્યા હતા. ત્યાં,'શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રાભ્યુદય નાટક'-ની ભેટ આપી. તેજ દિવસે સભામાં નાટકના નામ ઉપર વિવેચનો કર્યાં હતાં પણ 'નામ મોટું ને દર્શન ખોટું' એવું આ પુસ્તક હોવાથી મહારાજશ્રીએ પોતાની કલમ ઉપાડી. ગોપાલતાપિની ભાષ્ય રચી, સ્વસિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કરીને ઈતર સિદ્ધાંતનું સચોટ ખંડન કર્યું. શૈલી પહેલાંના ભાષ્યકારોની જેમ રાખેલી હોવાથી इति चेत इति केचित्‌નાં વચનોથી પૂર્વપક્ષો કરી સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન કર્યો, મુદ્રણ પણ થઈ ચુકયું; જેની પ્રતિ શાસ્રીજીને પણ મળી ચુકી હતી. ત્યાર બાદ नारायणोपनिषद्‌भाष्य રચ્યું જે હજુ ય અમુદ્રિત છે.

તેમનાં પ્રથમ વહુજી જે ઘણાં સેવારસિક તથા સાહિત્ય રસિક તથા પતિગુણ પરાયણ હતાં તે પાછળ કોઈ પણ પ્રશ્ન મૂકયા વિના લીલાપ્રવિષ્ટ થયાં. દુઃખમાં દુઃખ ઉમેરાયું, પણ મહારાજશ્રી ઈશ્વરેચ્છાનેજ આધિન થયા. આપશ્રીની લાયબ્રેરીમાં હસ્તલિખિત તથા મુદ્રિત ઘણાં પુસ્તકો હતાં, તે સર્વને આપશ્રીનાં વહુજીના સ્મરણ ચિહ્ન તરીકે એ શ્રીમતીજીના જ નિવાસસ્થાનમાં બ્રહ્મવાદ મંદીર ખોલી ત્યાં પધરાવ્યાં.

પ્રથમ વહુજીનો લીલા પ્રવેશ ને બ્રહ્મવાદ મંદીર

કનિષ્ઠ ભ્રાતા આદિ સંબંધીઓના સમજાવવાથી આપશ્રીએ દ્વિતીય લગ્ન સં ૧૯૮૮ના કાર્તિક સુદી ૧૫ ના રોજ શ્રીમહાલક્ષ્મીવહુજીની સાથે કર્યું. તે વખતે નડીઆદના વૈષ્ણવોએ એક સભા ભરી, જેમાં પરિણીત યુગલને પધરાવવામાં આવ્યું અને આપશ્રીએ ગોપાલતાપિની ઉપનિષદ્ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રાભ્યુદય નાટકનું ખંડન કરેલું હોવાથી મહારાજશ્રીને "વાદિકેસરી"ના ઉપપદ સાથે સુવર્ણપદક ઉપપદથી વિભૂષિત કર્યા.

દ્વિતીય વિવાહ અને ઉપપદ પ્રદાન

ગુરૂવાયુરમાં મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા અછુતોના મંદિર પ્રવેશ સંબંધે જ્યારે સત્યાગ્રહ શરૂ કરાવ્યો ત્યારે આપશ્રીએ એ પ્રવૃત્તિ ધર્મવિધ્વંસક હોવાથી સક્રિય ફાળો આપવાનાજ હેતુથી

સનાતનધર્મ પ્રવૃત્તિ તથા ઉપપદ પ્રદાન

પોતાના શાસ્ત્રી હરિશંકરજીને પાઠવ્યા હતા. નડીઆદમાં વર્ણાશ્રમ સ્વરાજ્ય સંઘની શાખા સ્થાપી. દિવાન બહાદુર ચીમનલાલ મહેતા, શેઠ શ્રીઝીણાભાઈ તથા ભાઉસાહેબ તાતાસાહેબ વિગેરેની સલાહથી ખેડા જીલ્લા વર્ણાશ્રમ સ્વરાજ્ય સંઘનું અધિવેશન ભર્યું, જેમાં આપશ્રીનેજ અધ્યક્ષસ્થાન સોંપવામાં આવ્યું હતું.

થોડા સમય પછી પૂ. ગો. શ્રીગોકુલનાથજીની અધ્યક્ષતાએ તથા આપની સ્વાગતાધ્યક્ષતાએ મુંબાઈ પ્રાન્તીય સંમેલન ભરવામાં આવ્યું હતું તે સમયે શ્રીગોકુલનાથજી ઉપરાંત ગો. શ્રીવલ્લભલાલજી મહારાજ, ગો. શ્રીરણછોડલાલજી મહારાજ, શ્રીશંકરાચાર્ય ભારતીકૃષ્ણતીર્થજી, શ્રીજયેન્દ્રપુરીજી, શ્રીરામાનુજમતાનુયાયી શ્રીદેવનાયકાચાર્યજી પણ પધાર્યા હતા. શ્રી અનિરૂદ્ધાચાર્યજીનું સ્વાગતનું અને ઉપસંહારનું સંસ્કૃત ભાષામાં લલિત વ્યાખ્યાન સાંભળીને મહારાજશ્રીના પાંડિત્યથી આકર્ષાઈ શ્રીશંકરાચાર્યજી શ્રી ભારતીકૃષ્ણતીર્થજીએ આપને કુંકુમ તિલક કરી, પુષ્પમાલા કંઠમાં આરોપી અને 'સર્વતન્ત્ર સ્વતન્ત્ર'ના ઉપપદથી વિભૂષિત કર્યા. નોંધવા જેવી વસ્તુ એ છે કે શ્રીકૃષ્ણદેવરાજાની સભામાં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીને સર્વ આચાર્ય સમક્ષ 'મહાપ્રભુ' ઉપપદથી વિભૂષિત કરવામાં આવ્યા હતા. ત્યારપછી આ બીજોજ દાખલો છે કે સર્વ આચાર્યોની સમક્ષ આપશ્રીને આ પદવી અર્પણ કરવામાં આવી છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયનો રજત મહોત્સવ

સંવત ૧૯૯૧માં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયનો રજત મહોત્સવ ઉજવાયો, સાતેય દિવસનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારી વૈષ્ણવોને તથા બહારગામના આવેલા વૈષ્ણવોને ઉપદેશનો લાભ આપ્યો હતો.

સ્વભાવ ને સાદું જીવન

આપશ્રી આશ્રય લેનારને સારા આશ્રયી, દૃઢ નિશ્ચયી અને શ્રીબાલકૃષ્ણૈક આશ્રયી હતા. ખપ જેટલુંજ બોલતા. ભગવન્નામનો જપ સર્વથા ચાલુજ રહેતો, સાહિત્ય વાંચવાનો એટલો બધો શોખ હતો કે પોતે ઘણીય વાર જાહેર કરતા કે જે 'દિવસે હું વાંચું નહિ તે દિવસ મ્હારે માટે દુર્દિન સમજવો.' આપ નીતિજ્ઞ (Political) હતા ને કહેતા કે 'લોકોને Politics શીખવા માટે ઘણીય મહેનત પડે છે. પણ હું તો પૈસાના ભોગે Politics શીખ્યો છું.' વાર્તાલાપમાં સ્વસંપ્રદાયનું ગોપન કરતા. યોગ્ય સ્થળે વિવેકી અને મળતાવડા હતા. આપનો ખોરાક બહુજ સાદો ને પહેરવેશ પણ તેવોજ હતો. અને આપશ્રી પૈસા કરતાં પ્રભુ સેવાને વધારે પ્રાધાન્યતા આપતા તથા શાસ્ત્ર મર્યાદાએ રહી પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરતા.

લીલા પ્રવેશ

આપશ્રી જામનગર પધાર્યા. કોણ જાણતું હતું કે આચાર્યશ્રી હવે નડીઆદના વૈષ્ણવોથી આધિભૌતિક દૃષ્ટિએ હંમેશને માટે વિદાય

થાય છે. કેટલોક વખત માંદગી ભોગવ્યા બાદ એક નિઃસંતાન વિધવા વહુજીને મૂકીને સંવત ૧૯૯૨ના માગશર વદ ૭ ને દિવસે લીલાપ્રવેશ કર્યો સાંપ્રદાયિક ભાવનાએ આધિદૈવિક દૃષ્ટિથી આપણી વચ્ચેજ બીરાજે છે; પણ આપણા દૈવદુર્વિપાકને લીધેજ પ્રકટ દર્શન આપતા નથી.

પૂ. પા. મહારાજશ્રીએ વૈષ્ણવોના લાભાર્થે જે સંસ્કૃત ગ્રન્થો લખ્યા છે તેનું મુદ્રણ કરાવી શકાય તોજ આપણે તેમના પાંડિત્યની યોગ્ય કદર તથા યત્કિંચિત સેવા કરી શકયા છીએ એમ મનાય.

પુસ્તક કેમ છપાયું?

न हि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत એ શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતાકારના સિદ્ધાન્તેજ અનુસરીને આ પ્રવૃત્તિ આરંભાયેલી છે એમ કહીએ તોપણ અતિશયોક્તિ નથીજ. સારા કર્મોમાં અને નિષ્કામ કર્મોમાં આ યોજના થાય તો કર્મ બન્ધનમાંથી પણ મુક્ત થવાય એ પણ સિદ્ધાન્ત આ ગ્રન્થ છપાવવામાં જળવાય છે.

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના આદ્ય સંસ્થાપક અને વૈષ્ણવોને તથા ઇતર જનતાને પોતાની વિદ્વત્તાથી આકર્ષી નડીઆદમાં અખંડ જ્યોત પ્રકટ કરી હોય તો શ્રીમદ્ અનિરૂદ્ધાચાર્યજી મહારાજશ્રીજ હતા. તેનો પ્રકાશ દૂર સુધી સંપૂર્ણ પહોંચે તે પહેલાં તો તે જ્યોત તદ્દન બુઝાઈ ગઈ તે એટલે સુધી કે પોતાની પાછળ કોઈ પ્રજા પણ નથી. છેલ્લા દશકાથી નડીઆદમાં તેમની પ્રવૃત્તિ પ્રશંસનીય હતી. આપશ્રીએ પોતાના જાહેર પ્રવચનમાં એમ જણાવેલું કે "શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, તથા તેમના નાના પણ તત્ત્વ ગ્રન્થોના ઉપર ઘણું લખાવું જોઇએ" આ વિચારોનાં બી વાવ્યાં પણ તે અંકુરિત ન થયાં તેવાજ અરસામાં આપે નિત્યલીલા પ્રવેશ કર્યો. આપના તરફની નટપુરના પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપકોની પૂજ્ય બુદ્ધિને લીધે કંઇ સેવા થાય એ ઉમેદ હતી, પણ દ્રવ્ય સંકોચને લીધે તે વસ્તુને અમલમાં મૂકવાને હિંમત ચાલતી ન હતી.

ઉપકાર સ્મરણ

શ્રી હરિરાયજીના ગ્રન્થોને માટે ઉપરોકત તમન્ના ભ. માતરના પારેખ મંગળદાસ ખીમચંદને તથા ખેડાના શાસ્ત્રી શ્રીયુત વ્રજવલ્લભ શર્માને પણ હતી. પુસ્તકાલય દ્રવ્ય મળે તેનીજ રાહ જોતુ હતું. ચિન્તિત વિષયમાં તે બન્નેના અતુલ ઉત્સાહે અને સહાયે આ પ્રવૃત્તિને અતિશય વેગ આપ્યો છે. તે તેમની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ પણ જણાવવું પડે છે, કાર્યની શરૂઆત થઇ અનુવાદ કરવાને માટે પણ સેવાભાવનાની દ્રષ્ટિએ પેઢીગત વૈષ્ણવ માંગરોળ નિવાસી કેશવરામ શાસ્ત્રીએ સરળ અનુવાદ કરી આપવાને બીડું ઝડપ્યું. દ્રવ્યનો હિસાબગણી અમે ૩૦૦ પૃષ્ઠ આપવા માટે જાહેર કર્યું હતું, પણ વૈષ્ણવોએ અણીને વખતે નીચે પ્રમાણે આર્થિક સાહાય્ય કરી કે જેના પરિણામે કંઇક વધુ પાનાં આપી શકયા છીએ જેથી વૈષ્ણવો તે સર્વના ઋણી છે.

આર્થિક સહાય આપનારનાં નામ

૧ ગો. વા. જેકીશનદાસ દામોદરદાસ ગાંધી ૧૨૫-૦-૦
નવસારી,ના સ્મરણાર્થે હા. જગમોહન-
દાસ દામોદરદાસ ગાંધી.

૨ હરજીવનદાસ પુરૂષોત્તમદાસ ટ્રસ્ટના ૧૦૦-૦-૦
ટ્રસ્ટીઓ ભ. મોતીલાલ ગોવીંદલાલ
તથા ભ. માણેકલાલ મણીલાલ અમદાવાદ

૩	ગો. વા. બાપુજીભાઈ વિઠ્ઠલદાસ ઊમરેઠ,ના સ્મરણાર્થે હા. પટેલ ચુનીલાલ ગોકળદાસ	૫૧-૦-૦
૪	ભ. ચંદુલાલ ત્રીભોવનદાસ બાસુદીવાળા નડીઆદ.	૫૧-૦-૦
૫	ગો. વા. વિઠ્ઠલદાસ છગનલાલ ઘોડાના ટ્રસ્ટી ભ. મોહનલાલ લલ્લુભાઈ ઘોડા	૫૦-૦-૦
૬	ભ. જમનાદાસ લલ્લુભાઈ દેસાઇ અમદાવાદ.	૨૫-૦-૦
૭	ખેડાના એક વૈષ્ણવ	૨૫-૦-૦
૮	ભ. ભાઇલાલભાઈ સાંકળચંદ નડીઆદ	૨૫-૦-૦
૯	ભ. કેશવલાલ ગીરધરદાસ દાણી ,,	૨૫-૦-૦
૧૦	ભ. મણીલાલ છગનલાલ શાહ. ,,	૨૫-૦-૦
૧૧	ભ. વિઠ્ઠલદાસ મોતીચંદ માંગરોળ	૫-૦-૦
૧૨	ભ. નાથાભાઇ હરિભાઇ ખરાંટી	૪-૦-૦
		૫૧૧-૦-૦

સદરહુ ગ્રન્થોના અનુવાદોમાં જે અનુવાદો છુટક માસિક વિગેરેમાં છપાયા હતા તે અનુવાદોને પણ એકત્રિત કર્યા છે. વળી બીજા સ્વતંત્ર અનુવાદો પણ આપ્યા છે. બીજા ભાગના સાહિત્ય માટે તૃતીયગૃહ પીઠાધીશ્વર ગો. શ્રીવ્રજભૂષણલાલજીમહારાજ તથા શ્રીગટ્ટુલાલજી સંસ્થા· દ્વારા શ્રીયુત ધીરૂભાઇ વિગેરેએ જે સાથ ને ઉત્સાહ આપ્યો

છે; તે અત્યંત ઉપકારદાયક ને સ્તુત્ય છે. એ સર્વે ગોસ્વામી મહારાજશ્રીઓ તથા વિદ્વાન્ ગ્રેજ્યુએટો તથા શાસ્રીઓ, મંગળદાસ પારેખ, કમીટીના મેમ્બરો તથા હરિશંકર શાસ્ત્રી વિગેરેનો સહૃદય આભાર માનું છું.

જેટલું સાહિત્ય અમારી પાસે એકત્રિત છે તે સર્વનો અનુવાદ આપતાં ગ્રન્થનું કદ બહુજ વધી જવાની ભીતિ લાગવાથી તથા એક સામટું દ્રવ્યનું રોકાણ નહિ કરવાની ઇચ્છાથી આ ગ્રન્થ ફક્ત ૫૫ ગ્રન્થનો અનુવાદ આપી સમાપ્ત કર્યો છે. પણ જો આ ગ્રન્થના અનુવાદનો શિઘ્ર આદર થશે તથા કોઇ ઉદાર ગૃહસ્થ સેવા ભાવનાએ દ્રવ્યમાં સાહાય્ય કરશે તો બીજો ભાગ પણ બહાર પાડવામાં વ્યવસ્થાપકો પાછી પાની નહીજ કરે એમ હું ખાત્રી આપું છું.

શ્રીયુત કેશવરામ શાસ્રીએ અનુવાદ કરવાનું બીડુ ઝડપ્યું ન હોત તો દ્રવ્ય એકલથી અમે આ ગ્રન્થ બહાર પાડી શકત નહિ. તેમની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી ફાજલ સમય પાડીને પણ અનુવાદ ઉપરાંત પ્રૂફ સંશોધન વિગેરેનું જે કાર્ય કર્યું છે તે સર્વને આધારેજ અમે ઝડપથીજ કામ પતાવી શકયા અત એવ વંણુચો તેમજ પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપકો તેમના ઋણી છે. પ્રભુ તેમને આવી નિષ્કામ સેવા કરવાને વધુ અનુકુળતા પ્રાપ્ત કરી આપે અને તેમને ત્રિવિધ દુઃખથી મુક્ત રાખે એ પ્રભુ પ્રતિ અભ્યર્થના.

અંતમાં જેમણે અમને કંઇપણ સાહાય્ય કરી છે તે સર્વનો આભાર માનવાની તક લઉં છું.

ગ્રન્થને બહાર પાડવામાં જાહેરાત પ્રમાણે અમે કંઈક મોડા પડયા છીએ, તેનું કારણ પ્રેસ વિગેરેની અનિયમિતતા છે તે માટે હું કર યુગલ જોડી વૈષ્ણવોની ક્ષમા માગું છું. તે ઉપરાંત જે કંઈ ભૂલ માલુમ પડે તેને વાંચકો સુધારી લેશે અને જો અમને જણાવશે તો બીજી આવૃત્તિમાં સુધારો કરવા પ્રયત્ન કરીશું. અંતમાં જે કંઇ સેવા આપ સર્વના ચરણમાં રજુ કરૂં છું તે શ્રીબાલકૃષ્ણ પ્રભુની કૃપાથી છે અત એવ એઓશ્રીના ચરણોમાં શીર ઝુકાવી વિરમું છું.

ડોલોત્સવ,
સં. ૧૯૯૩

રતિલાલ મોહનલાલ દેશી
મન્ત્રી,
શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય,
નડીઆદ.

श्री कृष्णः शरणं मम। श्रीवल्लभाय नमः।

પુષ્ટિમાર્ગીય સસ્તુ સાહિત્ય.

વૈષ્ણવોને માટે સોનેરી તક!
લગભગ પડતર કિમ્મતે આજેજ ખરીદો.
શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી પ્રણીત

ત્રિવિધ નામાવલી.

બાલલીલા પ્રથમ ભાગ. કિં. ૦-૨-૩
પ્રૌઢલીલા દ્વિતીય ભાગ કિં ૦-૨-૦
રાજલીલા તૃતીય ભાગ કિં. ૦-૨-૦

પોસ્ટેજ અલગ. પચીસ પુસ્તક ખરીદનારને પચીસ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે,

—: અનુવાદક અને પ્રકાશક :—

ચીમનલાલ કીશોરદાસ શાહ બી. એસ. સી.
બી. એ એલ. એલ. બી. પાકાપોલ; **નડીઆદ.**

(પૂ. પા. ગો. બાલકો તથા સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનો તથા ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ પત્રકારોના અભિપ્રાયથી પરિપૂર્ણ)

ધનિક વૈષ્ણવ બન્ધુઓને પણ આ કાર્યમાં મદદ કરવા ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે. જો કોઇ બન્ધુ પચીસ રૂપીઆની મદદ કરશે તો કિમ્મતમાં ૦-૦-૬ ઘટાડી દેવામાં આવશે. પોતાના પૈસા કેટલાય અન્યમાર્ગે વ્યય કરતા હશે, તો તેમને હાથ આ એક ઉત્તમ તક આવી પહોંચી છે. માટે તેનો લાભ લેવા ભૂલવુ નહિ વધુ માટે લખો યા મળો.

ચીમનલાલ કીશોરદાસ શાહ.
પાકાપોલ, નડીઆદ.

સામ્પ્રદાયિક પુસ્તકો ખરીદશો ક્યાંથી?

તેના માટે સર્વોત્તમ સ્થાન

એકજ

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

નડીઆદ.

પુ. સાંપ્રદાયિક, જુનાં તેમજ નવાં, સંસ્કૃત, વ્રજ વિ. સર્વ પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળશે.

સંચાલક

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય; નડીઆદ

તા. ક:— નામ સેવાના ભાવિક વૈષ્ણવ બંધુઓને લાયબ્રેરી અંગેની મદદ આપી પ્રકાશન કાર્ય હંમેશા પ્રમાણીકપણે મદદ કરી આપવા તૈયાર છે.

अनुक्रमणिका

ग्रन्थांक	ग्रन्थ	पृष्ठ
१	मार्गस्वरूपनिर्णयः	१
२	स्वमार्गीयकर्तव्यनिरूपणम्	९
३	स्वमार्गीयसाधनरहस्यम्	१७
४	भक्तिमार्गे पुष्टिमार्गत्वनिश्चयः	१९
५	भक्तिद्वैविध्यनिरूपणम्	२२
६	स्वमार्गीयभक्तिद्वैविध्यविवेकः	२४
७	स्वमार्गीयमुक्तिद्वैविध्यनिरूपणम्	२८
८	स्वमार्गीयसेवाफलरूपनिर्णयः	३०
९	पुष्टिमार्गीयस्वरूपनिरूपणम्	४०
१०	स्वमार्गीयस्वरूपस्थापनप्रकारः	४२
११	श्रीमत्प्रभोश्चिन्तनप्रकारः	४३
१२	स्वमार्गीयशरणसमर्पणसेवादिनिरूपणम्	४९
१३	पुष्टिपथमर्मनिरूपणम्	१०३
१४	श्रीपुष्टिमार्गलक्षणानि	११९
१५	ब्रह्मसंबंधवाक्यकठिनांशविवेचनम्	१४०
१६	अष्टाक्षरमन्त्रपूर्वपक्षनिरासः	१४५
१७	स्वमार्गमर्यादानिरूपणम्	१४८

ग्रन्थांक	ग्रन्थ	पृष्ठ
१८	स्वमार्गरहस्यनिरूपणम्	१५४
१९	मधुराष्टकतात्पर्यम्	१५७
२०	सर्वात्मभावनिरूपणम्	१६०
२१	निवेदनतात्पर्यार्थः	१६६
२२	स्वमार्गमूलनिरूपणम्	१७०
२३	मूलरूपसंशयनिराकरणम्	१७७
२४	श्रीमत्प्रभुप्राकट्यहेतुनिर्णयः	१८०
२५	श्रीपुरुषोत्तमस्वरूपाविर्भावनिर्णयः	१८३
२६	स्वमार्गीयभावनास्वरूपनिरूपणम्	१९२
२७	स्वरूपतारतम्यनिर्णयः	२०४
२८	अन्तरङ्गबहिरङ्गप्रपञ्चविवेकः	२१३
२९	भावसाधकबाधकनिरूपणम्	२१७
३०	श्रीकृष्णशब्दार्थनिरूपणम्	२२९
३१	श्रीमत्प्रभोः सर्वान्तरत्वनिरूपणम्	२३५
३२	श्रीमत्प्रभोः प्रादुर्भावप्रकारनिरूपणम्	२३८
३३	भगवत्प्रादुर्भावसिद्धान्तः	२४६
३४	प्रभुप्रादुर्भावविचारः	२५३
३५	प्रभुप्राकट्यविचारः	२७४
३६	श्रीमत्प्रभोर्वंशनिरूपणम्	२८६

प्र०धाङ्क	ग्रन्थ	पृष्ठ
३७	अष्टाक्षरमन्त्रार्थः	२९१
३८	गद्यार्थः	२९३
३९	पुष्टिमार्गीयध्यानप्रकारविवेचनम्	२९५
४०	जपसमये स्वरूपध्यानम्	३००
४१	स्वमार्गशरणद्वयनिर्णयः	३०६
४२	स्वमार्गीयसन्न्यासवैलक्षण्यनिरूपणम्	३१३
४३	जन्मवैफल्यनिरूपणाष्टकम्	३२१
✓ ४४	दुःसङ्गविज्ञानप्रकारनिरूपणम्	३३०
✓ ४५	कामाख्यदोषविवरणम्	३६०
४६	निष्कामलीला	३८१
✓ ४७	बहिर्मुखत्वनिरूपणम्	४१३
✓ ४८	बहिर्मुखत्वनिवृत्तिः	४१७
४९	भगवत्प्रकृतिवर्णनम्	४२१
✓ ५०	कथाश्रवणबाधकनिर्णयः	४२३
✓ ५१	सत्सङ्गनिर्णयः	४२८
५२	गवां स्वरूपवर्णनम्	४३७
५३	कार्पण्योक्तिः	४४५
५४	मदत्यागहेतुः	४६०
५५	मार्गशिक्षा	४६८

श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

श्रीहरिधनमहाप्रभुचरणकमलेभ्यो नमः ॥

१. अथ मार्गस्वरूपनिर्णयः।

स्वमार्गः सर्वथा ज्ञेयः सर्वेभ्योऽतिविलक्षणः।
तत्स्वरूपं तु दुर्ज्ञेयं स्वसामर्थ्येन सर्वथा ॥१॥

બીજા બધા માર્ગો કરતા અતિ જુદાજ પ્રકારનું જેનું લક્ષણ છે, તેવા આપણા પુષ્ટિમાર્ગ—શુદ્ધાદ્વૈત ભક્તિમાર્ગનું દરેક રીતે જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ. (જીવ એમ ધારતો હોય કે હું મારા સામર્થ્યથી આ માર્ગના સ્વરૂપનું જ્ઞાન મેળવી લઇશ તો તે ભૂલભરેલું છે:) આ માર્ગના સ્વરૂપનું પોતાના સામર્થ્યથી દરેક રીતે જ્ઞાન મેળવવું તો અત્યન્ત મુશ્કેલ છે. ૧.

इति चिन्ताकृपायुक्तः कृष्णः स्वास्यं चकार ह।
प्रकटं सर्वसामर्थ्यसहितं विधिवद् भुवि ॥२॥

—(જીવ પોતાના સામર્થ્યથી માર્ગજ્ઞાન મેળવી શકે તેમ નથી) તેવા પ્રકારની ચિન્તાને લીધે પરમકૃપાયુક્ત પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ

આ પૃથ્વીના તલ ઉપર અખંડ મહાગ્નિના સામર્થ્યને ધરાવતા પોતાના મુખારવિન્દ (ના અવતાર રૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી)ને વિધિપૂર્વક પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૧

"रसो वै सः" इति श्रुत्या कृष्णो भावात्मको मतः ।
तथा तदास्यं मन्तव्यं भक्तानुभवतोऽमुतः ॥२॥

"રસો વૈ સઃ। તે પ્રભુ કેવલ રસાત્મક છે' એ શ્રુતિના કથન મુજબ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી ભાવાત્મક છે. તેજ પ્રમાણે શ્રીમહાપ્રભુજીના અનુયાયી વૈષ્ણવો શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દ (ના અવતારરૂપ ભગવાન શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજી) ને ભાવાત્મક માનજો, કારણ કે આપશ્રીના ભક્તોને તેવા આચાર્યશ્રીના ભાવાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ થયેલોજ છે ૨

तेन भावात्मको मार्गः सर्वोऽपि प्रकटीकृतः ॥

તે આ શ્રીમદાચાર્યજીએ આ ભાવાત્મક સમગ્ર ભક્તિમાર્ગને પ્રકટ કર્યો છે– (આવા સ્વરૂપવાળા ભક્તિમાર્ગનો પ્રકાશ શ્રીમહાપ્રભુજીથીજ છે. તે પૂર્વે ભક્તિમાર્ગ ભૂતલ ઉપર હતો પરંતુ જે સ્પષ્ટ સ્વરૂપવાળો ભક્તિમાર્ગ જોઈએ, તેવો તો નજ હતો) –અપ્રકટ હતો તેને પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૩½.

मुख्यो हि ब्रह्मसम्बन्धः, स भावात्मक एव हि ॥४॥

આ માર્ગમાં પ્રથમ પહેલા બ્રહ્મસમ્બન્ધ (=સ્મૃતિમાં જેને પરમાત્મા, શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જેને ભગવાન અને શ્રુતિ=વેદમાં જેને બ્રહ્મ કહેવામાં આવે છે, તે પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પરબ્રહ્મ સાથેનો

સમ્બન્ધ (– આ માર્ગમાં નામકરણ દીક્ષાદ્વારા શરણનો અધિકાર થયા પછી માર્ગદીક્ષાના અંતમાં ગુરદ્વારા જે કરાવવામાં આવે છે, તે જીવોદ્ધારના દ્વારભૂત રૂડા સમ્બન્ધ) તે ભાવાત્મકજ છે (શા માટે ભાવાત્મક?) ૪

भावो विवाहतो नार्या यथा स्वपुरुषे भवेत् ।
तथा मम पतिः कृष्ण इति सम्बन्धतोऽत्र हि ॥५॥

જે પ્રમાણે વિવાહ થતાં નારીને પોતાના પુરુષમાં ભાવ થાય છે, તેજ પ્રમાણે અહીં તેવા પ્રકારના સમ્બન્ધને લીધે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી મારા સ્વામી છે –(હું તેનો દાસ છું)– એવો ભાવ જાગે છે ૫

यथा स्वभर्तृसम्बन्धे तस्या निर्दुष्टता तथा ।
भगवद्भावसम्बन्धे देहस्वात्मवतामिह ॥६॥

જે પ્રમાણે પોતાના ભરથારની સાથેના સમ્બન્ધમાં પત્નીને નિર્દોષપણું છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુ સાથેના ભાવાત્મક આ બ્રહ્મસમ્બન્ધમાં* દેહ–ધનાદિમાં જેને અહંબુદ્ધિ છે તેવા જીવોને (પણ) નિર્દોષપણું છે ૬

'चाण्डाली चेद्राजपत्नी'त्यादिना प्रभुणोदितम् ।

*અહીં મૂળમાં દેહસ્વાત્મ વગેરે પદ છે તેનો શબ્દાર્થ ન જોઈએ, દેહ ધન આત્મામાં મમતા રાખનારને પણ બ્રહ્મસમ્બન્ધથી નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થાય છે એવો સ્પષ્ટ આશય છે

पूर्वदोषस्तया नैव सम्बन्धः प्रतिबन्धकः ॥७॥

"ચાણ્ડાલી રાજરાણી બની હોય અને પછી રાજાએ તેને માનીતી કરી હોય; તેમ છતાં કોઈવાર રાજા તેનું અપમાન કરે એટલે કે કદાચ તેનો ત્યાગ પણ કરે તો તેથી તેના ચાણ્ડાલીપણા-માંથી શું જવાનું?" — એ શ્લોક વડે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ખુલાસો કર્યો છે. આ રીતે પૂર્વ સ્થિતિમાં કોઈપણ દોષ હોય તોપણ (રાજા જેમ ચાણ્ડાલીને પણ રાણી બનાવી શકે છે; ચાણ્ડાલી સાથે સમ્બન્ધ બાંધી શકે છે, તેમ) તે સમ્બન્ધમાં — પ્રભુ સાથેના સમ્બન્ધમાં કોઈપણ પ્રતિબન્ધ લાવનાર થઈ શકતો નથી. ૭.

तस्या यथान्यसम्बन्धे तदुच्छिष्टस्य भक्षणे ।
स्वस्वामिनुच्छिष्टदानं च स्वदेहादन्ययोगतः ।
महान् दोषस्तथात्रापि मन्तव्यो भगवज्जनैः ॥८॥

તે સ્ત્રીને જે પ્રમાણે‡ અન્ય કોઈ સાથે સમ્બન્ધ બાંધતાં, પતિનું ઉચ્છિષ્ટ ન ખાતાં, પોતાના સ્વામીને પોતાનું ખાધેલું દેતા

†મૂળમાં અહીં सम्बन्धः એમ પ્રથમા વિભક્તિ છે; પ્રથમા કરતા સપ્તમી વિભક્તિ હોવા વધુ સમ્ભવ છે; કેમકે કોઈ સમ્બન્ધ બાધક હોઈ ન શકે. બાધકતા અર્પે એવી વસ્તુ હોય તો તે પૂર્વદોષ હોઈ શકે.

‡અહીં મૂળમાં तस्यायं थान्यसम्बन्धे એવો પાઠ છે. तस्य નર-જાતિના સર્વનામની અહીં જરૂર નથી, અહીં વાત નારીની છે એટલે तस्या જ જોઈએ. અર્થ કોણ? સ્ત્રીને પતિના આત્મસમ્બન્ધમાં દોષ કિયો? પતિને ખાવાના પદાર્થ પત્ની ખાઈ લિયે તો દોષ થાય;

અને પોતાના દેહથી અન્ય પુરુષનો (અયોગ્ય) યોગ થતાં મહાન દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે આ સ્થળે પણ (બ્રહ્મસમ્બન્ધ થયા બાદ અન્ય કોઈ દેવ સાથે સમ્બન્ધ રાખતાં, પ્રભુ-પ્રસાદી ન લેતાં, પ્રભુને પોતાનું અર્ધું ખાધેલું-ભોગવેલું સમર્પિત કરતાં અને સ્વદેહથી અન્ય દેવની આરાધના ચાલૂ રાખતાં) મહાન દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવું ભગવદીયોએ જાણવું. ૮½

यथा मध्यस्थिताभिः सार्पयत्यात्मानमुत्तमम् ।
तथा सम्बन्धिभिः कृत्वा सर्ववस्तु समर्पयेत् ॥९½॥

જે પ્રમાણે વચ્ચે રહેલી (દૂતી)વાથી સ્ત્રી પોતાના ઉત્તમ આત્માનું પતિને સમર્પણ કરે છે, તેજ પ્રમાણે સમ્બન્ધી જન-દ્વારા બધી તૈયારી કરાવી બધી વસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ કરવું. ૯½.

स्वानन्यतानुसम्बन्धाभावो बाधक इष्यते ॥१०॥

પોતાનું પ્રભુમાં જે અનન્યપણું, તે અનન્યપણાના સમ્બન્ધની સ્થિતિજ ન હોય તો તે (આત્મસમર્પણાદિકમાં) પ્રતિબન્ધક થઈ પડે છે. ૧૦.

यथा सम्बन्धिभिः साकं स्वपातिमन्यरक्षणम् ।

પણ તો યનો મેળ કેમ મેળવવો? એટલેજ સમ્ભવ છે કે तस्मा यथान्यसम्बन्धे એવો પાઠ હોય. अन्ययोगत થી अन्यसम्बन्ध पुनरुक्त પડ છે, તેમ માનવાનું નથી. સમ્બન્ધ અને યોગ જુદી વસ્તુ છે. સમ્બન્ધ=પરપુરુષ સાથે વાતચીતનો કરવી યોગ=પરપુરુષ સાથે પત્નીત્વે વર્તન.

तथात्र ब्रह्मसम्बन्धचिन्तन तादृशैर्जनै ॥१८॥

जे प्रमाणे मर्यादाशाळोनी मददथी स्त्री पोताना पतिव्रत-पणानूं रक्षण करे छे, तेज प्रमाणे जीवे तादृशी जनोनी साथे रही (तेओनी मददथी) ब्रह्मसम्बन्धनो (ते टकी न जाय तेनूं खास ध्यान राखी) विचार कर्या करवो ११

अतस्त्वत्रैव हि स्थेय यत्र तत्सङ्गसम्भव ।
ते दुर्लभा खलु कलौ, तारतम्यस्य सत्वसेत् ॥१२॥

आथी त्यांज रहेवूं के ज्यां तेवा तादृशी भगवदीयोना सङ्गनी सम्भावना होय आवा तादृशी भगवदीयो कलिकाळमां दुर्लभ छे तेओनी परीक्षा पराळा करी पछी तेनाओनो सङ्ग करवा रहेवूं (श्रीहरिरायजीए हरिगुणविधानरूपनिरूपण-ग्रन्थमां वचन अने भगवदीयानूं तारतम्य लख्यूं छे, तेनूं अहीं अनु-सन्धान करवूं) १२

"अनन्येय हरिस्थान' इति प्रभुवच स्फुटम् ।
यतो भाव सुसरस्यो, वर्धनीयश्च सर्वथा ॥१३॥

श्रीमहाप्रभुजीनूं (भक्तिवर्धिनीमां) - 'आथी करी जे प्रमाणे ... ते रीते हरिभगवानना स्थानमां चित्त दूषित न थाय रहेवूं - ओ स्फुट वचन छे, माटे दरेक रीते भावनूं सरी रीते रक्षण करवानूं छे अने तेने वधारता जवानो छे १३

सबीजभावो वचनैर्व्यावृत्तिरहितैं सदा ।

प्रेमासक्तिव्यसनतां लभते भजनक्रमात् ॥१४॥

(ભક્તિવર્ધિનીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ) બીજભાવ દૃઢ કરવાનો ક્રમ બતાવી વ્યસન દશા સુધીનો જે ક્રમ બતાવ્યો છે, તેજ પ્રમાણે) રુચિરૂપી બીજ ઉદિત થયેલો ભાવ દુન્યવી બાધકોની જેમાં અસર નથી, તેવા ભગવદીયો ફરી ભજનના ક્રમે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનની દશાને ભોગવે છે ૧૪ (સામાન્ય વાચકોને આ વિષય સમજવો હોય તો ભક્તકવિ દયારામભાઈનું ભક્તિપોષણ અહીં વધુ ઉપયોગી થઈ પડશે અથવા શાસ્ત્રીજી ચીમનલાલ હરિશંકરે રચેલ પુષ્ટિમાર્ગોપદેશિકાના બીજા ભાગમાં તો આ વિષય ઉપરનો પાઠ તેના ક્રમવારે વધુ ઉપયોગી થઈ પડશે)

तदर्थं सेवना प्रोक्ता, सापि भावात्मिका पुनः ।
तत्साध्यफलरूपोऽपि प्रभुर्भावात्मको मतः ॥१५॥
तल्लीलापि तथाभूता मन्तव्या रसकोविदैः ॥१५½॥

ને બીજભાવને દૃઢ કરવા માટેજ સેવા નિર્દેશવામાં આવી છે. આ સેવા પણ વળી ભાવરૂપજ છે. આ ભાવાત્મક સેવાનો ફલરૂપે રહેલા એવા પ્રભુ પણ ભાવાત્મકજ છે. તે પ્રભુની લીલાને પણ રસિકજનોએ -(રસશાસ્ત્રની મર્યાદા જાણનારા ભક્તોએ)- તેવાજ પ્રકારની ભાવરૂપ જાણવી ૧૫½.

तस्मादेव स्वाचार्यचरणैकप्रकाशितम् ॥१६॥
भावात्मकं हि वेत्तव्यं विद्वद्भिरिह सर्वथा ।
यथा मूलं, तथो जातं कार्यं नापि तथा भवेत् ॥१७॥

તેથી કરીને આપણા આચાર્યચરણો શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે કાંઈ પ્રકાશિત કર્યું છે, તેને અહીં દૃઢ રીતે વિદ્વાનોએ આવશ્યક જાણવું, કારણ કે જેવું મૂળ હોય તેવું જ તે મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થતું કાર્ય પણ થાય (પ્રથમ બીજ ખારું હોય તો છેવટ સુધી બધું ખારું જ રહે અને પ્રથમથી સારું હોય તો બધું સારું જ રહેશે) ૧૭

स्वाचार्यास्तत्कृतो मार्गस्तल्लभ्यः पुरुषोत्तमः ।
सर्वमुत्कृष्टभावत्वमिति मन्तव्यमुत्तमैः ॥१८॥

આપણા આચાર્યચરણો, એમણે નિર્માણેલો માર્ગ, એ માર્ગથી મેળવાતા પુરુષોત્તમ એ બધુંય અતિ ઉત્કૃષ્ટ ભાવથી સભર છે એમ ઉત્તમ અધિકારીઓએ જાણવું ૧૮

स्वाचार्यशरणं जातं वरणं येषां भगवत्मने ।
एतावानेव विज्ञेयः सिद्धान्तोऽत्र विचक्षणैः ॥१९॥

જેમને પોતાના આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનું શરણ પ્રાપ્ત થયું છે, જેમનું ભગવન્માર્ગમાં વરણ થયું છે (પ્રભુએ જેને પોતાના કરી સ્વીકાર્યા છે) તેવા વિચક્ષણ ભગવદીયોએ અહીં આટલો જ સિદ્ધાન્ત જાણી લેવાની જરૂર છે ૧૯

२. स्वमार्गीयकर्तव्यनिरूपणम् ॥

अथ श्रीवल्लभाचार्यकृपया विनिरूप्यते ।
सन्मार्गनिष्ठकर्तव्यं स्वसन्तोषाय सर्वथा ॥१॥

હવે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યચરણની કૃપાએ કરી દરેક રીતે આપણને સન્તોષ થાય એ ખાતર સન્માર્ગમાં જેને નિષ્ઠા છે, તેવા જીવોનું કર્તવ્ય સારી રીતે નિરૂપવામાં આવે છે. ૧.

सेव्यः कृष्णः सदानन्दो भक्तैकहृदयाश्रयः ।
तद्भावात्मा तथाभूतः सर्वलीलायुतः सदा ॥२॥

સદાનન્દસ્વરૂપ (=સત્-જડ, ચિત્-ચેતન અને આનન્દ-અન્તર્યામી- તે ત્રણે રૂપ), ભક્તના હૃદયને એકજ આશ્રયરૂપ (અથવા તો માત્ર ભક્તનૂંજ હૃદય જેને આશ્રય-સ્થાનરૂપ = પ્રભુ માત્ર ભક્તનાજ હૃદયમાં બિરાજે છે તેવા), વળી ભક્તોના ભાવરૂપ ભાવાત્મક સકળ લીલાઓથી ભોગવેલા એવા શ્રીકૃષ્ણપુરુષોત્તમનું સદૈવ સેવન કરવું. ૨.

अनुरागस्त्रिधा लोके श्रवणाद्दर्शनात्तथा ।

× × × ॥३॥

લોકમાં અનુરાગ ત્રણ પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે:- ૧. શ્રવણ, ૨. દર્શન અને ૩. પ્રત્યક્ષ વાતચીતના પ્રસઙ્ગથી. (અહીં મૂળમાં ઉત્તરાર્ધ ત્રુટિત હોય તેમ લાગે છે.) ૨૬.

तासां यः सहजो रागः स एव भगवानजः ।
नन्दस्य भवने जातः सुखदानाय भूतले ।
तत्स्वरूपं तथा वक्तुं श्रुतयोऽपीह नेशते ॥४॥

यतोऽभिवृत्तिर्वचसां मनसा सङ्कल्पता ।
किञ्चिदाचार्यचरणप्रसादात्तन्निरूपितम् ॥५॥

(અહીં તો લૌકિક સ્થિતિ નથી; અલૌકિક સ્થિતિ છે, તેથી) તે શ્રીગોપીજનોનો જે સહજ અનુરાગ હતો, તે અનુરાગરૂપજ એવા અજન્મા ભગવાન પૃથ્વી ઉપર સુખનું દાન કરવા માટે નન્દના ભવનમાં પ્રકટ થયા. તે પ્રભુનું જે સ્વરૂપ, તેનું યથાર્થ વર્ણન કરવાને વેદ પણ સમર્થ નથી; કેમકે વાણી માત્ર પ્રકારની વાત કહી શકે છે; મનજ માત્ર સંકલ્પતા ગોઠવી શકે છે અહીં હું જે કાંઇ નિરૂપું છું, તે માત્ર શ્રીમદાચાર્યચરણોની કૃપાથીજ. ૫.

अर्थं बुध्वा स्वबुद्ध्यैव मया किञ्चिन्निरूप्यते ॥५½॥

મારી અલ્પ પ્રમાણેજ અર્થને સમજીને અહીં ભાગવતે કાંઈક નિરૂપવાનો યત્ન કરવામાં આવે છે. ૫½

गोपिकानामिव यो भावः स यशोदाङ्कसंस्थितः ॥६॥
यशोदाऽपि च तद्भावरूपैवेति विबुध्यताम् ।
नन्दस्तदीयास्तद्भूमिस्तद्गृहं तद्वनं च यत् ॥७॥
तदुत्सवस्तथा सर्वं तत्र तद्भाव एव हि ॥७½॥

જે ગોપીજનોનો ભાવ, તે ભાવજ યશોદાજીના ખોળામાં સ્થિત કરી રહેલ છે (=બાલગોપાલ પ્રભુજ ખોળામાં બેસી રહ્યા છે) શ્રીયશોદાજી પણ તે ભાવરૂપજ છે, એમ જાણો. શ્રીનન્દરાયજી, તે વ્રજભુમિ, તે ઘર, તે ધન, તે જન્મોત્સવ, તેમજ ત્યાં જે કાંઇપણ રહેલું, તે સમગ્ર તે ગોપીજનોના ભાવરૂપજ છે.

सोतिऽगुप्तो ग्रहि स्यात् न शक्नोतीति मेलनम् ॥८॥

पूर्वरूपेण नैवास्ति, ततो भेदनिरूपणम्।

उत्पत्तिः केवलस्येति स्पष्टं नैव निरूपिता ॥९॥

તે ભાવ અતિ ગુપ્ત છે, જેથી ગ્રહી શકતોજ નથી આવી સ્થિતિ હોવાથી પૂર્વરૂપ સાથે તેનો મેળ નથી. એટલેજ અહીં ભાવનું પૃથક્‌પણે નિરૂપણ છે. ઉત્પત્તિ માત્ર કેવળ ભાવનીજ હોઇ શકે; એ માટેજ એ ભાવોત્પત્તિ સ્પષ્ટપણે કહેવામાં નથી આવી ૯.

अतो हि गोपिकाभावः सामग्रीसहितस्तथा।

प्रकटः सन्व्रजे चक्रे लीलां स्वानन्दरूपिणीम् ॥१०॥

આ માટેજ સર્વ સામગ્રી-પરિકરથી યુક્ત એવા આ ગોપીજનોના ભાવરૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ પ્રકટ થઇને વ્રજભૂમિમાં પોતાના અલૌકિક આનન્દરૂપે રહેલી લીલા કરી ૧૦.

अवतारचरित्रं यत् पूतनामारणादिकम्।

प्रादुर्भूय स्वयं कृष्णः पुनः सर्वं चकार ह ॥११॥

પૂતનાને મારી નાખી, તેમજ બીજા અસુરાદિકને માર્યાં, તે

વગેરે જે અવતારલીલા તે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ પોતેજ પ્રકટ થઈને બધી કરી ૧૧.

तदेव सूचितं सर्वं तत्र प्रकरणोक्रमे ।
''कस्याश्चित्पूतनायन्त्या'' इति सन्दर्भतस्तथा ॥१२॥

દશમસ્કન્ધના -ઉત્તમ તામસ પ્રકરણમાં "કસ્યાશ્ચિત પૂતનાયન્ત્યા"- કોઈ પૂતના બની અને કૃષ્ણરૂપ બનેલી બીજી ગોપીને સ્તનપાન કરાવવા લાગી"- એ વગેરે ગ્રન્થસન્દર્ભો કરી તે સમગ્ર અવતારચરિત્રજ સાર કહેવામાં આવે છે. (સ્પષ્ટ છે કે - અહીં જે ગોપીજનોએ વિરહદશામાં તન્મય બની કૃષ્ણલીલા કરી બતાવી, તે ભાવાત્મકજ છે) ૧૨.

अतो हि भावरूपस्य लीलामात्रस्य युज्यते ।
यथा श्रुत्या गुणद्वाराऽगुणत्वानपि रूप्यते ॥१३॥

तथा भागवतेनापि सहजं तन्निरूप्यते ।
अवतीर्णचरित्रेण विभेदज्ञापनं तयोः ॥१४॥

આથીજ કહીને જેટલી લીલા, તે બધીજ ભાવરૂપ હતી, એમ માનવુંજ યોગ્ય છે. વેદમાં એવા કેટલાયે પ્રસંગો છે, કે જે ગુણ રહિત હોવા છતાં ગુણનું નિદર્શન કરાવતી વખતે પ્રભુને નિર્ગુણ કહેવામાં આવ્યા હોય છે; તેજ પ્રમાણે અહીં પણ કોઈ કોઈ એવો પ્રસંગ હોય તેજ રીતે ભાગવતજીમાં પણ અવતારચરિતથી ભાવરૂપ અને ભાવાતિરેકરૂપ ચરિત્રનો ભેદ આપતાં સહજ ભાવરૂપપણું નિરૂપવામાં આવ્યું છે. ૧૪.

तदपि श्रीमदाचार्यकृपयैव विबुध्यते ।
तस्य सेवैव कर्तव्या भावसेवा हि मानसी ॥१५॥

તે વાત પણ શ્રીમદાચાર્યચરણોની કૃપાથી જ જાણવામા આવે તેમ છે માટે તે શ્રીમદાચાર્યચરણોની સેવજ કરવી જે ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની સેવા છે, તે તો માત્ર માનસી છે ૧૫

स भावो दुर्लभस्तस्य कथं सेवा भवेदिह ? —
— इति चेत्तत्र युज्येत समाधानमिदं पुनः ॥१६॥

તે ભાવાત્મક પ્રભુ તો દુર્લભ છે તેની સેવા અહીં આ લોકમા કેવી રીતે થઇ શકે ? — આમ જો હોય તો આ સમાધાન યોગ્ય છે — ૧૬

भावो हि सहजः सिद्धः स्वामिनीष्वेव सर्वथा ।
तस्य चान्यस्थितस्यात्र कथं हृद्यागतिर्भवेत् ॥१७॥

સહજ એવો જે ભાવ તે તો માત્ર સ્વામિનીયોમાજ સિદ્ધ છે આમ છતાં (સ્વામિનીયોમા) રહેલા તે ભાવનું આવવું આપણા જેવાઓના હૃદયમા ક્યાથી થાય ? ૧૭

न वा तथाविधान्येषां योग्यता तेन कल्प्यताम् ।
अतस्तासां प्रसादेन कथञ्चित्तु भवेदपि ॥१८॥

તે સ્વામિનીયોમા જેવા પ્રકારની યોગ્યતા છે, તેવી યોગ્યતા બીજાઓમા હોઇ શકે તેમ નથી હા, માત્ર તે શ્રીસ્વામિનીયોની કૃપા થાય તો કાઇક થાય ખરી ૧૮

हरेरिव नरस्यास्य कठिनं तत्प्रसादनम् ।
तस्मात्कृपानिधिः कृष्णः स्वास्यमाविश्चकार ह ॥१९॥

પ્રભુની જે પ્રમાણે તે સ્વામિનીયો કૃપા મેળવવા શક્તિમાન થઈ, તે પ્રમાણે આ આપણે માનવીઓને પ્રભુની પ્રત્યક્ષ કૃપા મેળવવી મુશ્કેલ છે. તે ખાતરજ કૃપાના ભણ્ડાર એવા શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રજીએ પોતાના મુખારવિન્દના અવતારરૂપ શ્રીમહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભા-ધીશરૂપને પ્રાકટ્ય આપ્યું. ૧૯.

स्वामिनीहृदयस्थस्य भावरूपस्य यन्मुखम् ।
भावाग्निरूपं तद्वाच्यं स भावो विरहात्मकः ॥२०॥

સ્વામિનીયોના હૃદયમાં રહેલા ભાવરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું જે મુખ, તે ભાવાત્મક અગ્નિરૂપ જાણવું અને તે ભાવાગ્નિ તે વિરહરૂપ છે ૨૦.

तद्दानाय तदात्मा स्वसान्निध्यफलभावनः ।
अस्मत्प्रभुः कदा श्रीमदाचार्यः शिरसि स्थितः ॥२१॥

તે વિરહાત્મક ભાવનું દાન કરવા ભાવાત્મક, વળી પોતાના સાન્નિધ્યથી ફળભાવ કરનાર આપણા મહાપ્રભુ શ્રીમદાચાર્યચરણો ક્યારે આપણા મસ્તક ઉપર બિરાજે? ૨૧.

तन्निवेदनमस्य सन्निधानाद् भवेदसौ।
भावस्तथाविधो मुख्यसेवासाधनतां गतः ॥२२॥

શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા પ્રભુને આત્મનિવેદન કરાતાં તેઓશ્રીના સાન્નિધ્યથી મુખ્ય સેવાના સાધનરૂપે રહેલો તેવા પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૨.

तत्सिद्धिर्गोकुलाधीशे सर्ववस्तुसमर्पणात् ।
तत्सिध्यति स्वसर्वस्वविनियोगेन सर्वथा ॥२३॥

તે ભાવની સિદ્ધિ ત્યારેજ થાય કે જ્યારે શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીને સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ કરવામાં આવે. તે સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ ત્યારેજ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે દરેક રીતે આપણે આપણા સર્વસ્વનું પ્રભુને નિવેદન કરી ચૂકિયે. ૨૩.

तदर्थं कायिकी सेवा तनुवित्तयुतोदिता ॥२३½॥

તે માટેજ તનુજા અને વિત્તજાથી યુક્ત એવી કાયિકી ભગવત્સેવા કહી છે. ૨૩½.

एवं तन्मानसः सर्वं कुर्वन् चिन्ताविवर्जितः ॥२४॥
सेवापरस्तथा कुर्वन् वियोगानुभवं हृदा ।
सेवानवसरे यद्वद् गोचारणगते हरौ ॥२५॥
सन्न्यासेन विधेया स्यादनुभूतिः परा पुन. ।
आत्यन्तिकवियोगस्य, परा काष्ठा फलस्य सा ॥२६॥

આ પ્રમાણે પ્રભુમાંજ જેનું ચિત્ત છે, તેવો જીવ ચિન્તાથી તદ્દન રહિત થઈ, સેવામાં તત્પર રહી હૃદયથી પ્રભુના વિરહનો

અનુભવ કરતો રહે જ્યારે પ્રભુ જોચારણગા પધાર્યા હોય, સાથે તેવી ભાવના કરી સેવના અનવસરમા પ્રભુના તેવા પ્રકારના વિરહનો અનુભવ સન્યાસપૂર્વક કરવો, અર્થાત્ દુનિયાના બીજા કાર્યોમાથી ચિત્તને ઉઠાવી લઈ સેવાના અનવસરમા પ્રભુના આસક્તિક વિરહનીજ ભાવના કર્યાં કરવી, — આજ કૃષ્ણની પરાગભક્તિ છેવટમા ઠેલી રાય છે. ૨૬.

एवं विज्ञाय विधिना विहिताश सदादन ।
आश्रित्य वल्लभाचार्यांश्चिर तिष्ठेत्समाहितः ॥२७॥

આ પ્રમાણે સારી રીતે સમજી વિધિપૂર્વક પ્રસાદી પદાર્થોથી પોતાનું ભોજનાદિક કરી હમેશા પ્રભુમા આસક્તિયુક્ત રહી બરોબર ધ્યાનપૂર્વક શ્રીમહાચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આશ્રય કરી સ્થિતિ કરવી ૨૭

इति श्रीवल्लभाचार्यप्रसादेन निरूपितम् ।
सदा सन्तोषन स्वान्ते स्थापनीय प्रयत्नत ॥२८॥

આ પ્રમાણે શ્રીમહાચાર્યચરણ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની કૃપા વડે આ મેં કહ્યુ છે. આને હમેશા પ્રયત્નપૂર્વક પોતાના હૃદયમા જીવોએ સ્થાપવું. ૨૮.

३. स्वमार्गीयसाधनरहस्यम् ॥

श्रीमदाचार्यमार्गोऽयं निःसाधनफलात्मकः ।
तत्र तद्भावनं भावसाधनं तत्कृपावताम् ॥१॥

આ શ્રીમદાચાર્યવર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો માર્ગ કોઈપણ સાધન વિનાજ ફલરૂપ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની જેના ઉપર કૃપા છે, તેવા જીવોને આ માર્ગમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું ચિન્તન તે જ ભાવના સાધનરૂપે છે. ૧.

स भावः सङ्गराहित्यान्न भविष्यति सर्वथा ।
सङ्गस्य साधनं सर्वरागाभावो गृहादिषु ॥२॥

તે ભાવ સઙ્ગ વિના કદાપિ થઈ શકશે નહી. એ સઙ્ગનું સાધન ગૃહ-સ્ત્રી-પુત્ર-ધન વગેરેમાં રહેલા સર્વ પ્રકારના રાગનો અભાવ, એ છે. ૨.

रागाभावस्तु सततं सेवया तत्कृपावताम् ।
तत्कृपासाधनं सा तु भवेत्तत्तोषणेन हि ॥३॥

જેના ઉપર શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા છે, તેવા ભગવદીયોની સતત સેવા વડે રાગનો અભાવ થાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજીના અનુગ્રહમાં સાધનરૂપ એવી તે સેવા શ્રીમહાપ્રભુજી તુષ્ટ થવાથી સિદ્ધ થાય છે. ૩.

तत्रापि तु तद्भक्तिभावसंवर्धनो भवेत् ।
भावो हि मार्गसर्वस्वं कर्तव्यं तस्य रक्षणम् ॥४॥

શ્રીમહાપ્રભુજીના તુષ્ટ થવાનો લાભ તેઓથી તરફની ભક્તિના ભાવની વૃદ્ધિ થઈ થાય ભાવ એ ભક્તિમાર્ગના સર્વસ્વ-રૂપે રહેલો છે તે ભાવનું રક્ષણ કરવું. ૪.

सेवापि सतत चित्ते, भावनात्मा तदा भवेत् ॥४½॥

ચિત્તમાં સતત સેવા હોય ત્યારે જીવ ભાવનારૂપ બને છે. ૪½.

'निवेदनं तु स्मर्तव्यमि'ति यत्साधनं परम् ॥५॥
'तादृशै'रिति शब्देन सत्सङ्गाप्यपेक्षित: ।
स एव साधनं मुख्यो मोक्षोऽस्मिन्मार्ग एव च ॥६॥
'समोत्तमे'ति वाक्येन, तदभावे वृथादिनम् ॥६½॥

“હમેશાં આત્મનિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું” એ નવરત્ન ગ્રંથમાં જે પરમ સાધન કહ્યું છે, ત્યાં 'તે તાદૃશી ભગવદીયોની સાથે રહી કરવું,' તેમ કહ્યું છે; તે વાક્યથી આ ભક્તિમાર્ગમાં સત્સંગની પણ જરૂર રહી છે. તેજ સાધનાત્મક સત્સંગ તે આપણા આ માર્ગમાં શ્રીરત્નયનુ. શ્લોકોમાંના 'ઉત્તમશ્લોક પ્રભુના ભક્તોના સખ્ય-મિલન થાવ,' એ વાક્ય પ્રમાણે મોક્ષરૂપ છે; તે ભગવદીયનો સત્સંગ ન થયો તો બધુંજ ફોગટ છે. ૬½.

तस्मात्सर्वं परित्यज्य सत्सङ्गेन सदा हरिम् ॥७॥

सेवयेदान्तरेणापि बाह्येन मनसा पुन ।
स्वन फल हि सत्सङ्ग विदित्वा विद्धीत हि ॥८॥

तेथी सर्वनो त्याग करी सत्संगपूर्वक अहेर अन्दरना अने बहारना एम बन्ने प्रकारना चित्तथी प्रभुनी सेवा करवी ते सत्सङ्ग जातेज फलरूप छे, तेम जाणी मधू करवु. ८.

---

४. भक्तिमार्गे पुष्टिमार्गत्वनिश्चयः।

पुष्टिमार्गः फल यत्र स्वय साधनता व्रजेत् ।
साक्षात्परोक्षभेदेन स द्विधा विनिरूपित ॥१॥

ज्या फल जातेज साधन थइ रहे, ते पुष्टिमार्ग आ पुष्टिमार्ग साक्षात्फलात्मक अने परोक्षफलात्मक एम बे प्रकारनो कहेवामा आवे छे १

आविर्भावदशायां हि साक्षात्त्वेन निगद्यते ।
अन्यथा तु परोक्षत्वात्तथैव हि निरूप्यते ॥२॥

प्रभु ज्यारे भूतल उपर बिराजता होय छे, त्यारे जे पुष्टिमार्गनी स्थिति छे, ते साक्षात्फलात्मक छे, परन्तु ज्यारे प्रभु भूतल उपर नथी बिराजता होता त्यारे परोक्षफलात्मक छे (श्रीकृष्णावतार समयनो अनुग्रह ते साक्षात् अने श्रीकृष्णचन्द्रजी स्वधाममा पधार्या पछीनो अनुग्रह ते परोक्षफलात्मक. अत्यारे आ पाछळनो परोक्षफलात्मक पुष्टिमार्ग अस्तित्वमा छे) २

मानातिरिक्तमार्गत्वमेव तत्र व्यवस्थितिः ॥२३॥

— આ માર્ગ પ્રમાણોથી પર છે, એમ વ્યવસ્થા જાણવી (કેમકે તેમાં માત્ર અનુગ્રહ ઉપરજ આધાર છે.) ૨૩.

— સંશય —

तत्राय संशय —कृष्णः फलं साक्षात्कृतः स्वयम् ॥३॥

मायात्साधनतां नूनं रसलीलासु सर्वशः ।

परोक्षे भक्तिमार्गे हि कथं साधनता हरेः ॥४॥

अनाविर्भूतरूपत्वाद्दर्शनस्याप्यभावतः ।

तदभावे कथं तस्य पुष्टिमार्गत्वमुच्यते ॥५॥

अन्यथा साधनैः सिद्धौ मर्यादैव तथा भवेत् ॥५३॥

— આમાં આ પ્રકારનો સંશય ઊભો થાય છે કે— વાહ! સાક્ષાત્ ફળરૂપ થયેલા પ્રભુ સ્વંતંત્ર બધી રસલીલાઓમાં સાધન પણાને પામે છે! (માનો કે સાક્ષાત્ લીલાઓમાં પ્રભુ પોતે સાધનરૂપ અને ફળ પણ) પરોક્ષ ભક્તિમાર્ગમાં હરિનું સાધનપણું કેવી રીતે શક્ય હોઈ શકે? કેમકે તેમા પ્રભુના સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ પણ નથી હોતો કે પ્રભુના દર્શન પણ નથી થતા; અને આવી સ્થિતિ હોવાથી એટલે પ્રભુ હાજર ન હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ કેમ કહી શકાય? પ્રભુની ગેરહાજરી હોવાથી જો સાધન કરવામાં આવે તો પછી પુષ્ટિમાર્ગ રહ્યો ક્યાં? આમ થતા તો તે મર્યાદામાર્ગ થઈ ચૂક્યો! ૫૩.

सिद्धान्तस्तु—हरिः साक्षाद्रसात्मा श्रुतिसम्मतः ॥६॥

सोऽपि शृङ्गार एवास्ति, स चापि द्विविधो मतः ॥६½॥

સિદ્ધાન્ત એ છે કે શ્રુતિયોએ જેને સમ્મતિ આપી છે, તેવા પ્રભુ સાક્ષાત્ રસાત્મક છે; તે પણ શૃઙ્ગારરસરૂપ. તે શૃઙ્ગાર-રસાત્મક પ્રભુના પણ બે પ્રકારઃ ૧. સંયોગ અને ૨. વિપ્રયોગ. (સંયોગ અવતારદશામાંજ અને વિપ્રયોગ અવતારદશામાં તેમજ અનવતારદશામાં પણ.) ૬½.

एवं सति हरेर्भक्तिमार्गे पुष्ट्यभिधे मतः ॥७॥

वियोगः साधनं यस्मात्स स्वरूपात्मको मतः ॥७½॥

આમ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગ એવું જેનું નામ છે; તેવા ભક્તિ-માર્ગમાં પ્રભુનો વિયોગ-વિપ્રયોગ, એજ સાધન છે; કેમકે તે વિપ્રયોગ ભગવત્સ્વરૂપાત્મક કહ્યો છે. (વિપ્રયોગાત્મક પણ પ્રભુજ છે.) ૭½

तस्य साधनता हि स्वरूपे साधनं मतम् ॥८॥

अतोऽत्र पुष्टिमार्गत्वं निष्प्रत्यूहं विभाव्यताम् ॥८½॥

આ વિપ્રયોગનું જે સાધનપણું, તેજ સ્વરૂપવિષયક સાધન છે. આથીજ આ પુષ્ટિમાર્ગ છે, એમ નિઃસન્દેહ જાણો. ૮½.

५. भक्तिद्वैविध्यनिरूपणम् ।

भक्तिर्द्विधा पत्नीभोजगर्गाचार्यभेदतः ।
प्रथमा शीतला भक्तिर्यत श्रवणकीर्तनात् ॥१॥
तत्रैव मुख्यसम्बन्ध तुल्यो नारदादिषु ॥१½॥

વનપુરુષપત્ની અને ગર્ગાચાર્યની આમ બે પ્રકારની ભક્તિ છે. પહેલી ભક્તિ શીતલ છે, કારણકે તેમાં શ્રવણ અને કીર્તનથી મુખ્ય સમ્બન્ધ છે (મુખ્ય સમ્બન્ધ પાઠ લેતાં —ને નારદાદિ જેવા ભક્તો મુખ્યથી અભિન્ન છે ભક્તો તેમાં મુખ્ય માને છે) — આ ભક્તિ નારદ વગેરે ભક્તોમાં તુલ્ય છે ૧½

द्वितीया दुर्लभा यस्मादधरामृतसेवनात् ॥२॥
तद्भावभावनारूपा विरहानुभवात्मिका ।
गोपसीमन्तिनीनां च सा दत्ता हरिणा स्वतः ॥३॥

દ્વિતીય પ્રકારની ભક્તિ દુર્લભ છે કારણકે તેમાં પ્રભુના અધરામૃતનું સેવન છે. તે પ્રભુના ભાવની ભાવનારૂપે રહેલી છે વળી વિરહના અનુભવરૂપ છે. હરિએ જાતે તે શ્રીગોપસીમન્તિનીઓને આપેલી છે.

तदर्थं करणं कृष्णो भावात्मा स्वास्यमुत्तमम् ।
भावाग्निरूपं जगति कृपयाविश्चकार सः ॥४॥
श्रीवल्लभाख्यानाचार्यान् विश्वोद्धारकृते यतः ॥४½॥

તે નિરોધાત્મક શ્રીપ્રભુજીની ભક્તિ આપવા માટેજ પરમ કારુણિક ભાવાત્મક પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ કૃપા વડે કરીને વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવા ખાતર પોતાના ઉત્તમ મુખારવિન્દરૂપ ભાવાત્મક અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આ જગતમાં આવિર્ભાવ કર્યો ૪-૫

दर्शयित्वा स्ववदनं वचनामृतबिन्दुभिः ॥५॥
वेणुनादैरिव स्वीयान्पाययित्वाधरामृतम् ।
मुखारविन्दरूपां तां भक्तिं भावात्मिकां ददौ ॥६॥

વચનરૂપી અમૃતના બિન્દુઓએ કરી પોતાના મુખારવિન્દના જનતાને દર્શન કરાવી પ્રભુએ વેણુનાદ વડે જે પ્રમાણે સ્વકીય ગોપ ગોપીજનોને અધરામૃતનું પાન કરાવ્યું તે પ્રમાણે દૈવી જીવોને મુખારવિન્દરૂપ ભાવાત્મક ભક્તિનું દાન કર્યું ૬

तथाविधस्ववदनभक्तिदानेन चाखिलान् ।
दैवजीवाननन्तरगान् कृतार्थान् विदधे हरिः ॥७॥

તેવા પ્રકારના પોતાના વદનારવિન્દના અવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીની ભક્તિના દાને કરી હરિભગવાને અન્તરંગ સકલ દૈવી જીવોને કૃતાર્થ કર્યા ૭

एवंविधस्वरूपान् श्रीवल्लभाख्यान् कृपानिधीन् ।
आश्रितोऽहं विनिश्चित्य ऐहिके पारलौकिके ॥८॥

આ લોક સમ્બન્ધી અને પરલોક સમ્બન્ધી દરેક કાર્યમાં પાકો નિશ્ચય કરી આવા પ્રકારના કૃપાના સાગર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો મે આશ્રય કરેલ છે ૮

६ स्वमार्गीयभक्तिद्वैविध्यविवेकः ।

अथ श्रीकृष्णवदनाचार्यसंश्रितचेतसा ।
निरूप्यते तन्मार्गीयभक्तिद्वैविध्यमद्भुतम् ॥१॥

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના વદનાવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીને આશ્રરે છે ચિત્ત જેનું એવો હું શ્રીમહાપ્રભુજીના માર્ગમાં રહેલી અદ્ભુત બે પ્રકાર ભક્તિનું અહીં નિરૂપણ કરું છું ૧

वेदसिद्धा स्वतन्त्रा च द्विधा भक्ति प्रतीयते ।
सृष्टिवाक्यैस्तया भेदबोधकैः श्रुतिमूर्धभिः ॥२॥

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ જણાવનારા વાક્યો અને ભેદને બતાવનાર ઉચ્ચતમ શ્રુતિવાક્યોથી વેદસિદ્ધ અને સ્વતન્ત્ર એવી બે પ્રકારની ભક્તિ છે ૨

૧. વેદસિદ્ધ ભક્તિ

माहात्म्यज्ञानभावाख्या प्रथमा प्रसिध्यति ।
पुमर्थप्रतिपाद्यत्वाच्चतुर्मोक्षोपयोगिनी ॥३॥

પહેલી વેદસિદ્ધ ભક્તિ પ્રભુના માહાત્મ્યજ્ઞાન અને ભાવ એ બેથી સિદ્ધ થાય છે વેદ એ પુરુષાર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ ભક્તિ મોક્ષ નામના ચતુર્થ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ આપવામાં ઉપયોગી છે ૩

आत्मवत्प्रियता तत्र बोध्यते भेद्बोधनात् ।
माहात्म्यज्ञापनं चापि सृष्टिकर्तृत्वबोधनैः ॥४॥

તેમાં એકપણાનો ખ્યાલ હોવાને લીધે જેમનું ભજન કરવામાં આવે છે, તે પ્રભુ આત્મા જેટલાજ વહાલા હોય છે, તેવી સમજ છે. પ્રભુએ સૃષ્ટિ વગેરેની રચના કરી છે, એ વગેરેના જ્ઞાનને લીધે પ્રભુના માહાત્મ્યનું તેમાં જ્ઞાન છે. ૪.

शब्दार्थेऽपि तथैवात्र प्रकृतिप्रत्ययोदितः ।
प्रत्ययार्थः प्रेम प्रोक्तं स्त्रीभावे तद्विधानतः ॥५॥

भजधातोः प्रकृत्यर्थः स्पष्ट एव हि सेवनम् ।
'सायुज्यकाम्यये'त्युक्तेः परं तत्साधनं मतम् ॥६॥

અહીં 'ભક્તિ' શબ્દમાં મૂળ ધાતુ ભજ્ અને ક્તિન્ પ્રત્યય જે અર્થ કહે છે, તેજ અર્થ છે. સ્ત્રીભાવમાં પ્રેમનું વિધાન હોવાથી અહીં પ્રત્યય ક્તિન્ નો અર્થ (જે ક્રિયાત્મક પ્રત્યય લાગ્યો છે તેનો અર્થ) પ્રેમ છે. ભજ્ ધાતુનો મૂળ અર્થ તો સ્પષ્ટ રીતે 'સેવા કરવી' તે છે. 'ભજન સાયુજ્યની કામનાથી કરે છે,' એવું શ્રીમહાપ્રભુજીએ જે કહ્યું છે, તે હેતુએ તે સેવા કરવી; એજ મોટામાં મોટું સાધન છે. ૬.

प्रेमापि साधनं कृष्णप्राकट्यैकप्रयोजनात् ॥६½॥

શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના પ્રકટ થવામાં પ્રેમ પણ કારણરૂપ હોવાથી તે પ્રેમ સાધન છે. ૬½.

एतद्विलक्षणा चान्या तादृग्लक्षणलक्षिता ॥७॥

अन्यथा नैव भक्तिः स्यादतः सात्र निरूप्यते ।
वेदेन बोधिता सापि श्रुतिरूपाभिरेव हि ॥८॥

ઉપર જે વેદસિદ્ધ ભક્તિ કહી, તેવાંજ લક્ષણો ધરાવતી છતાં તેનાથી જુદા પ્રકારની બીજી ભક્તિ છે. એવાં લક્ષણવાળી ન હોય તો ભક્તિજ ન થાય એ માટેજ તે બીજી સ્વતન્ત્ર ભક્તિનું નિરૂપણ અહીં કરવામાં આવે છે. આ ભક્તિનો પ્રકાર વેદેજ જણાવ્યો છે અને શ્રુતિરૂપા ગોપાઙ્ગનાઓએ તે કરી બતાવી છે. ૮.

सृष्टिवाक्यैरिवात्रापि माहात्म्यं प्रतिपादितम् ।
'मैवं विभोऽर्हती'त्याद्यैः सर्वभावनिरूपकैः ॥९॥

'गतिस्मिते'त्यादि वाक्यैरभेदाद्भावबोधनम् ॥९ ।।

પ્રથમ ભક્તિમાં ઉપનિષદોમાં આવતા 'પ્રભુએ સૃષ્ટિની રચના કરી' એવા આશયનાં વાક્યોની માફક અહીં પણ આ સ્વતન્ત્ર ભક્તિમાં પ્રભુના માહાત્મ્યનું પ્રતિપાદન છે; વળી રાસપઞ્ચાધ્યાયીના પ્રથમ અધ્યાયમાં ગોપાઙ્ગનાઓએ પ્રભુનાં, ઘેર પાછા જવાનાં કથનના જવાબમાં પૂર્ણ ભાવનું સૂચન કર્યું છે. જે मैवं विभोऽर्हति (भा. १०–२९–३१) તેમજ गतिस्मित (भा. १०–२८–२२) એ વગેરે વાક્યોમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે; એ સર્વ ભાવને જણાવનારાં વાક્યોથી ગોપાઙ્ગનાઓ જે અભિન્નતા દર્શાવે છે, તેનાથી તેઓના ભાવનું બોધન છે. ૯ ।

मानोऽप्येवंविधस्तत्र यत्रात्मस्फूर्तिनाशनम् ॥१०॥
शब्दार्थोऽपि तथाभूतः सेवाप्रेमसमाहृतः ॥१०३॥

અહીં આ બીજા પ્રકારમાં જેમાં આત્મસ્ફૂર્તિ —આત્માના અહંભાવ— નો તેવો પ્રથમ પ્રકારની ભક્તિ જેવોજ ભાવ રહેલો છે; પ્રથમ પ્રકારની માફકજ ભજ=સેવા અને ક્તિ=પ્રેમ એવો શબ્દાર્થ પણ રહેલો છે. ૧૦३.

બન્ને ભક્તિનો તફાવત

परन्तु मानसी सेवा स्त्रीभावः प्रेमशब्दितः ॥११॥
अस्ति तद्भाववैजात्यं सर्वभावप्रबोधनात् ।
अत एवात्र सायुज्यसदृशं कामभोजनम् ॥१२॥

મોટો તફાવત એ છે કે પ્રથમ પ્રકારમાં સેવા ક્રિયાત્મક (practical) છે, જ્યારે અહીં માનસી સેવા (theoratical-mental) છે. પ્રેમ શબ્દ ત્યાં સામાન્ય છે, જ્યારે અહીં પ્રકારમાં સ્ત્રીભાવે છે, (અહીંનું ભજન ગોપાઙ્ગના જેવું છે, જેમાં ભક્તમાં સ્ત્રીત્વ અને પ્રભુમાં પતિત્વની ભાવના છે.) ત્યાં ભાવ સામાન્ય છે, જ્યારે અહીં સર્વાત્મભાવ-ગોપાઙ્ગના જેવો છે, આથીજ અહીં ભગવાન સાથે યથેચ્છ લીલાનુભવ છે, તેને સાયુજ્યની સાથે સરખાવેલ છે. ૧૨

नैवास्ति सर्वभावेनाभेदे तदनुभावनम् ।
स्वतन्त्रता च विज्ञेया यद्वाचोपनतत्सया ॥१३॥
फलानपेक्षतातोऽपि मन्तव्यातिविचक्षणैः ॥१३३॥

સર્વાત્મભાવ હોવાને લીધે અભેદ હોવાથી ભેદભાવના અહીં નથી. વેદમાં આવા પ્રકારના સર્વાત્મભાવનું સૂચન હોવાથી આ ભક્તિ સ્વતન્ત્ર છે. અહીં વળી ફલની અપેક્ષા નથી (ત્યાં તો એટલે પહેલા પ્રકારમાં તો સાયુજ્યાત્મક ચતુર્થ પુરુષાર્થ મોક્ષની ફલ તરીકે અપેક્ષા રહેલી છે;) તેથી અતિ વિચક્ષણ એવા વિદ્વાનોએ આને સ્વતન્ત્ર જાણવી. ૧૩.

द्वैविध्यमिदमेवात्र चरणाम्बुजभेदतः ॥१४॥
भक्तिभेदप्रकथनात्सर्वत्र विनिरूपितम् ।
श्रीमदाचार्यदासानां हृदये भासते परम् ॥१५॥

પ્રથમ ભક્તિ ચરણભક્તિ છે, જ્યારે બીજી ભક્તિ મુખકમલની છે. આ બે ભેદે ભક્તિના ભેદ કહેવાથી સર્વત્ર જે આ બે પ્રકાર કહેલા છે, તે શ્રીમદાચાર્યચરણોના સેવકોના હૃદયમાં જણાય છે. ૧૫.

स्वमार्गीयमुक्तिद्वैविध्यनिरूपणम् ।

जीवानां कृष्णसम्बन्धो भक्तिमार्गे विमोचनम् ।
स द्वेधा जीवविहितो भगवद्विहितस्तथा ॥१॥

જીવોને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી સાથે સમ્બન્ધ થાય તેને જ ભક્તિમાર્ગમાં મોક્ષ કહે છે. તે મોક્ષ-ભક્તિમાર્ગીય મોક્ષ બે પ્રકારનો છે: ૧. જીવકૃતિથી સાધ્ય અને ૨. પ્રભુકૃતિથી સાધ્ય. ૧.

जीवस्य कृष्णसम्बन्धे मार्गनिष्ठतया क्रमात् ।
प्रवेशः परमानन्दे, तद्धि सायुज्यशब्दितम् ॥२॥

માર્ગમાં નિષ્ઠા રાખી ક્રમે કરી જીવને કૃષ્ણસમ્બન્ધ થતાં પરમાનન્દમાં જે પ્રવેશ તેજ સાયુજ્ય. ૨.

कृष्णप्रवेशाख्या मुक्तिः सा सद्योमुक्तिरुच्यते ।
न तत्र भक्तसहितः कश्चिद्वै साधनक्रमः ॥३॥

શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજીનો જીવમાં પ્રવેશ થવાથી જે મોક્ષ તેજ સદ્યોમુક્તિ કહેવાય છે. આ સદ્યોમુક્તિમાં ભક્તને સાધન તરીકે કહેવો કોઇ સાધનક્રમ નથી હોતો. ૩.

अत्यन्तकृपया कृष्णो विशते स्वप्रमेयतः ।
तदैव तत्र भवति मुक्तत्वावेशनक्षणे ॥४॥

अन्तर्गृहस्थासु यथा पुण्यपापक्षयः क्रमात् ।
रासस्थासु तथावेशाद्भगवन्मुक्तताक्षणात् ॥५॥

પોતાના પ્રમેય-બળે કરી પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી અત્યન્ત કૃપાએ કરી ભક્તમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારેજ પ્રવેશ કરવાની પળે ત્યાં મુક્ત-મુક્તપણું થાય છે. દાખલા તરીકે—

વેણુગાન થતાં પણ જે ગોપીજનો પોતાના ઘરમાંથી બ્હાર ન નીકળી શક્યા તેમને ક્રમે કરી પુણ્ય અને પાપનો ક્ષય થયો, પરન્તુ જેઓ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી પાસે પ્હોંચી ગયા તેવા રાસમાં રહેલા ગોપીજનોને પ્રભુના આવેશમાત્રથી ક્ષણમાત્રમાં મુક્તપણું થયું. ૪-૫

अनेनैव प्रकारेण ज्ञातव्या मोक्षयोर्भिदा ।
जीवस्य भगवत्प्राप्तिः पूर्वा भगवतः परा ॥६॥

આજ પ્રકારે બન્ને મોક્ષનો ભેદ જાણવો; આમાં પહેલા પ્રકાર તે જીવને પ્રભુની પ્રાપ્તિ થવી તે મોક્ષ, તેજ સાયુજ્ય, અને જેમાં પ્રભુનો જીવમાં પ્રવેશ થવો તે પર મોક્ષ-તેજ સદ્યોમુક્તિ. ૬.

अत एवास्मदाचार्यैरुक्तं सान्न्यासनिर्णये ।
'बहिश्चेत्प्रकटः स्वात्मे'त्यादिना मुक्तिलक्षणम् ॥७॥

આથીજ શ્રીમદ્દમહાચાર્યવર્યોએ સંન્યાસનિર્ણયમાં " બહિશ્ચેત્પ્રકટ સ્વાત્મા બને આત્મા બહાર પ્રકટ હોય અને તે અગ્નિની માફક જ્યારે પ્રવેશ કરે, ત્યારે સકલ બન્ધ નાશ પામી જાય છે," એ વગેરે શ્લોકે કરી મુક્તિ-મોક્ષનું લક્ષણ આપ્યું છે-(તેજ આ સદ્યોમુક્તિ). ૭

८. स्वमार्गीयसेवाफलरूपनिर्णयः ।

अथ श्रीवल्लभाचार्यमार्गे सर्वस्वरूपिणी ।
सेवा ससाधना सर्वा रूप्यते सनिदर्शना ॥१॥

હવે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના માર્ગમાં સર્વસ્વ-રૂપ એવી સમગ્ર સેવા સાધન સાથે અને સ્વરૂપ સાથે કહેવામાં આવે છે: ૧.

चेतस्तत्प्रवणं सेवा मानसी फलरूपिणी ।
प्रोक्ता निरोधरूपा सा ब्रह्मस्थैर्येव दृश्यते ॥२॥

પ્રભુમા ચિત્તને પરોવી દેવૂ, તેનૂ નામ સેવા (ત્રણે પ્રકારની સેવામા જે જેષ્ઠી 'માનસી' તે સ્વરૂપ છે નિરોધ સ્વરૂપે કહેવામા આવેલી તે માનસી સેવા) તે આ વ્રજવાસીયોમાજ દેખાય છે ૨.

प्रमेयबलमस्तेषु निरोध प्रभुणा कृत ।

तत्स्वरूप तु भावनानुभावस्तु तदात्मन ॥३॥

પ્રમેય-બલને લઈ ઉત્પન્ન થયલો એવો જે નિરોધ તે પ્રભુએ તે વ્રજવાસીયોમા મૂક્યો તે નિરોધનુ સ્વરૂપ આથી તેનો અનુભવ જે ભાવાત્મક હોય તેનેજ. ૩.

भावस्तु विप्रयोगेण तापक्लेशैर्विचारणम् ।

तदोद्भव प्रभोस्तत्र हृदये स्याद्रसात्मन ॥४॥

વિરહે કરી તાપક્લેશથી (પ્રભુથી ઈ વિયોગ પડ્યો છુ, પ્રભુ ક્યારે મળે, એ વગેરેની તાલાવેલીથી પ્રભુસમ્બન્ધી) વિચાર કરવામા આવે તે ભાવ આવી ભાવાત્મક સ્થિતિ જ્યારે થાય ત્યારે રસાત્મા પ્રભુનો ભક્તના હૃદયમા આવિર્ભાવ થાય ૪.

बाह्यास्फूर्तौ वियोगेन रसे हृदयदेशगे ।

रसात्मकप्रभोस्तत्र प्रादुर्भाव स्वतो भवेत् ॥५॥

વિરહે કરી બાહ્ય કોઈપણ પદાર્થોની સ્ફુરણા ન થતા વિપ્રયોગ-રસ હૃદયમા પ્રકટે ત્યારે રસાત્મા પ્રભુનો મેળે ત્યા પ્રાદુર્ભાવ થાય ૫

तेनैव प्रभुणा सर्वलीलानुभवतो हृदि ।
रसात्मकस्वरूपस्य स्थितिस्त्रैकालिकी भवेत् ॥६॥

તેજ પ્રભુ હૃદયમાં સકલ લીલાનો અનુભવ કરાવે એટલે રસાત્મકસ્વરૂપ પ્રભુની હૃદયમાં સ્થિતિ સર્વકાળમાં રહે. ૬.

एवमेव स्थितिर्ज्ञेया स्वामिनीहृदयेषु हि ।
सेवास्मदाचार्यवर्यै'र्नमामी'त्यत्र रूपिता ॥७॥

આવાજ પ્રકારની સ્થિતિ શ્રીસ્વામિનીઓ-વ્રજાઙ્ગનાઓના હૃદયોમાં જાણવી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'નમામિ હૃદયે શેષે (સુ. ૧૦-૨-૨ કારિકા) હૃદયરૂપી શેષનારાયણ ઉપર લીલારૂપી ક્ષીરસાગરમાં શયન કરતા અને સહસ્ર લીલાઓ-રૂપી લક્ષ્મીથી સેવાતા કલાનિધિ પ્રભુને નમન કરું છું"-આ તેજ ભાવાત્મક સ્થિતિ કહી છે ૭.

स्वतन्त्रभक्तास्ते वाच्या येष्वेव भगवत्स्थितिः ।
एवमेव हि तद्भक्तेः स्वातन्त्र्यं नान्यथा भवेत् ॥८॥
यतो न हि प्रभोस्तत्र बहिः प्राकट्य मिष्यते ॥८½॥

જેઓમાં આવા પ્રકારની પ્રભુસ્થિતિ હોય છે, તેને સ્વતન્ત્ર ભક્તો કહેવા. આજ રીતે તે ભક્તિ પણ સ્વતન્ત્ર; બીજી રીતે તે સ્વતન્ત્ર ન થઇ શકે; કેમકે આ પ્રકારની ભક્તિમાં પ્રભુ હૃદયમાં-જ પ્રકટે; બહાર પ્રાકટ્ય નજ હોય. ૮½.

स्वतन्त्रा भक्तिरधुना व्रजस्त्रीष्वेव दृश्यते ॥९॥

रासस्थातु तथान्यत्र स्थापिता स्वमुखाम्बुजे ।
तदाश्रयवतां नृणां तत्कृपातो भविष्यति ॥१०॥
यतो भगवता प्रोक्तं तान्प्रत्येव समर्पणम् ॥१०½॥

તે સ્વતન્ત્રભક્તિ શ્રીમદ્ભાગવતમાં રાસલીલાના પ્રસંગોમાંજ દેખાય છે, તેમ ઇતર સ્થળે ગયું છે તે સ્વતન્ત્ર ભક્તિ પ્રભુના મુખારવિન્દના અવતાર શ્રીમહાપ્રભુજીમાં પ્રભુએ સ્થાપી છે. શ્રીમહાપ્રભુજીને આશરે ગયેલા ભગવદીયોને શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય, કારણ તેના આશરે આવેલા જીવોને ઉદ્દેશીનેજ પ્રભુએ સમર્પણની આજ્ઞા કરી છે. ૧૦½

श्रीमत्प्रभोस्तु तद्दानमाचार्येभ्यो न संशयः ॥११॥
अन्येषु तत्कृपातस्तु भविष्यति न संशयः ॥११½॥

શ્રીગુસાંઇજીને જે ભાવપ્રાપ્તિ-સ્વતન્ત્ર ભક્તિ થઇ તે અસ્મદાચાર્યવર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુદ્વારા થઇ, તેમાં કશો શક નથી. બીજાઓમાં શ્રીગુસાંઇજીની કૃપાથી તે પ્રાપ્તિ થશે, તેમાં કશી શંકા નથી. ૧૧½.

कृपा हि मार्गरुच्यैव निश्चिता भवति ध्रुवम् ॥१२॥
तत्रादावधिकारत्वात्प्रथमं यत्समर्पणम् ।
तदाचार्येभ्य एवोक्तमनस्तद्द्वारकं भवेत् ॥१३॥

આપણા ઉપર કૃપા નક્કી નિશ્ચિત થઇ ત્યારે સમજવી કે જ્યારે આપણી માર્ગમાં રુચિ થાય. તેના આરંભમાં અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા કે

માટે જે આત્મસમર્પણ—બ્રહ્મસમ્બન્ધ થાય છે, તે શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારાજ કરવું તેમ કહેવામાં આવ્યું છે; કેમકે શ્રીમદાચાર્યચરણદ્વારા થાય તેજ ફળે. ૧૩.

अतस्तेभ्यस्तद्विधाय प्रेमसेवां प्रसाधयेत् ।
तस्याधिकाररूपत्वादाधिकारिकरूपिणी ॥१४॥
तनुवित्तयुता सेवा समर्पणफला हि सा ॥१४½॥

માટે શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા આત્મસમર્પણ દીક્ષા લઇ પ્રેમસેવાની સિદ્ધિ કરવી. તેવા કરતે અધિકાર પ્રાપ્ત થતાં અધિકારને અનુરૂપ એવી તનુજા–વિત્તજા સેવાથી ફક્ત માનસી સેવા, તે સમર્પણને અન્તે પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪½.

समर्पणं तु भवति विनियोगेन सार्थकम् ॥१५॥
विनियोगाद्भवेदेव प्रेमासक्त्यादि चाखिलम् ।
कृपाविशेषाद् व्यसन प्रपञ्चे विस्मृते भवेत् ॥१६॥

સર્વ વસ્તુના વિનિયોગથી સમર્પણ સાર્થક થાય છે. ખાસ કૃપા થતાં પ્રપઞ્ચ-જગતનું વિસ્મરણ થતાં વ્યસન-દશા પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૬.

अयमेव निरोधो हि मानसी सेवनापि वा ।
आसक्तेर्व्यसनादौ तु कारणत्वं हि गम्यते ॥१७॥

આજ નિરોધ અથવા આજ માનસી સેવા. વ્યસન વગેરે દશામાં આસક્તિ એ કારણરૂપ છે; (પ્રથમ રુચિ, પછી પ્રેમ અને

જ્યારથી તેમા પ્રભુ સુખદાન દેવા સમર્થ થાય અને ફરી સમર્પણનું ફલ મળે ત્યારથી વચ્ચેના સમયમા વ્રજાઙ્ગનાઓને તાપ-ક્લેશ કહેવામા આવ્યો છે. ૨૧.

आविर्भावो हि बाल्येऽपि स्वेष्टरूपस्य, तेन हि ।
सर्वाभिरग्रे भाव्याभिर्लीलाभिः सुखसम्भवः ॥२२॥

પોતાને ઇષ્ટ એવા રૂપનો આવિર્ભાવ બાલ્યકાળમા થઇ શકે છે; તેથીજ હવે પછી થવાની સમગ્ર લીલાઓથી સુખનો સમ્ભવ છે ૨૨.

'यर्ह्यङ्गने'त्यादिभिस्तु तदेव विनिरूपितम् ।
अग्रे क्रमेण सर्वोऽपि निरोधः सुनिरूपित ॥२३॥

'યર્હ્યઙ્ગના'-(ભા. ૧૦—૭ મો) વગેરે પ્રકરણે કરી તેજ ધ્યાન માર્ગ રીતે નિરૂપવામા આવી છે. આગળ જતા ક્રમે કરી સમગ્ર નિરોધનું પણ નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે ૨૩

निरोधेऽपि न यास्त्विच्छा तासां मुक्तिर्निरूपिता ।
अन्तर्गृहगतानां तु तथा देहविसरणम् ॥२४॥
प्रभिवच्छातः स्वतो नेति स्थापयित्वेति चोदितम् (?) ॥२४॥

નિરોધ છતા રમણ કાજે જેઓ વિશે પ્રભુની ઇચ્છા હતી તેવા ગોપાઙ્ગનાઓને મોક્ષ આપ્યો, તેમ કહેવામા આવ્યું છે વેણુનાદ થયે જે ગોપાઙ્ગનાઓ ઘરમાથી બ્હાર ન નીકળી શક્યાં તેઓમાનાં બધાજ મોક્ષ નથી પામ્યા; તેઓના દેહ છૂટી ગયા તે પ્રભુઇચ્છાથીજ, તેઓની ઇચ્છાથી નહીં. ૨૫

मुक्तिस्तु प्रभुणा स्वस्मिन्नितरसंयोजनं स्मृत ॥२५॥
सायोज्यानुभवार्थं हि ततो निष्कासनं क्वचित् ।
अनुभूत तथा लीलारतस्वरूपे व्यवस्थिति ॥२६॥

પ્રભુ વડે સાયોજ્યનો અનુભવ કરાવવા માટે જીવને પોતામાં સમ્યક્ પ્રકારે જોડી દેવું પછી ક્યારેક પોતામાંથી બહાર કાઢી લીલાઓનો અનુભવ કરાવી પોતાના સ્વરૂપમાં વ્યવસ્થા કરી દેવી તેનું નામ મુક્તિ (—સાયુજ્ય મુક્તિ) ૨૬

पुष्टिभक्तिस्ततो भिन्ना प्रभोर्भक्तहृदि स्थिति ।
यावज्जीवं कृतानि गपूर्वरूपनियोजनम् ॥२७॥

પુષ્ટિભક્તિ તો આ મુક્તિ કરતા જુદા જ પ્રકારની છે, તે એ કે પ્રભુ પોતે જ ભક્તના હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહે પછી જેટલી લીલાઓ કરી હોય તે બધી ગૂઢ ભક્તના હૃદયમાં જોડી દે ૨૭

आत्यन्तिको वियोगोऽस्य सर्वत्र विनिरूपित ।
एतत्फलं तु सहसा सेवायामपि सर्वदा ॥२८॥
दाराद्यसक्त प्रोक्त दाने चाद्य इति स्फुटम् ।
ज्ञानमानन्दहेतु प्रादुर्भावाद्विनिश्चितम् ॥२९॥

આ આત્યન્તિક વિયોગનું બધે સ્થળે નિરૂપણ કર્યું છે આગળ સેવામાં પણ આનું ફળ આ માટે દારા—સમર્પણથી સિદ્ધ કરી ... તેનું ફળ છે દાન સિદ્ધ કરવામાં વિયોગમાં જરૂર છે આ

દાન-સમર્પણ પ્રભુના મુખારવિન્દ મધ્ય આધિદૈવિક અગ્નિમંડલના આકસ્યથી નક્કી થયું છે. ૧૯

तदाश्रयः सदा कार्यं सर्वभावेन सर्वथा ।
भविष्यति तदेकात्मविश्वासमयुजां नृणाम् ॥२०॥

સમ્પૂર્ણ ભાવથી દરેક જીવે તે શ્રીમહાપ્રભુજીનો સદૈવ આશ્રય કરવો ને શ્રીમહાપ્રભુજીમાં આત્મવિશ્વાસવાળા મનુષ્યોને તેથી આશ્રય સિદ્ધ થશે. ૨૦.

कृपासाध्यमतः सर्वं, तथाचेन्न कृपा भवेत् ।
मुक्तिरेव फलं तस्य सायुज्यमितिनिश्चयः ॥२१॥

આથી સર્વ માત્ર કૃપાથીજ સાધી શકાય તેમ છે હવે જો તેવા પ્રકારની કૃપા ન થાય તો તેવા મનુષ્યને સાયુજ્ય મુક્તિ એજ ફલ મળે, એમ ચોક્કસ જાણવું. ૨૧

सायुज्यमक्षरे नैव किन्तु तत्पुरुषोत्तमे ।
भक्तिमार्गफलञ्चैतन्मध्यम परमीरितं ॥२२॥

આ સાયુજ્ય (જ્ઞાનમાર્ગીયોની જેમ) અક્ષરબ્રહ્મમાં નથી, પરન્તુ શ્રીપુરુષોત્તમમાં થાય છે ભક્તિમાર્ગીય ભક્ત ફળોમાં આ મધ્યમ પ્રકારનું ફળ કહેવાય છે. ૨૨.

'सायुज्यकाम्यये'त्यादि निबन्धेऽपि निरूपितम् ।
भक्तैर्दुर्लभता प्रोक्ता 'दुर्लभे'ति न सोच्यते ॥२३॥

મનુષ્ય વાક્યમાં (त–नि–) એ વાક્યમાં તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધમાં આ વાત બતાવી છે. તેમજ 'दुर्लभा (त–नि–) એ વાક્યમાં ત્યાંજ ભક્તિની દુર્લભતા કહી છે, તેની વાત અહીં કરતો નથી. ૩૩.

तस्मात्कृपातारतम्यात्फलमुक्तमनेकधा ।
फलद्वयाधिकारो हि योग्यगेहादिकं पुनः ॥३४॥

भक्तिमार्गीय सेवायां साधारणकृपाफलम् ।
फलत्रयेऽपि नैवास्ति कालादिकनियम्यता ॥३५॥

તેથી અનુગ્રહના ભેદથી અનેક પ્રકારનું ફળ કહેવાયું છે. બન્નેનો અધિકાર અને યોગ્ય ગૃહ-દ્વાર વગેરે હોવા, એ ભક્તિમાર્ગીય સેવાના સાધારણ અનુગ્રહથી મળતા ફળ છે. પ્રભુ ત્રણેય ફલ આપે, તેમાં કિયું પ્રથમ આપે, કિયું પછીથી આપે, એવો નિયમ નથી. (કૃપાળુ ગમે તેવા પ્રકારનું ફળ ગમે તે સમયે આપે છે.) ૩૫.

एवं विज्ञाय च फलं फलसंश्रितैर्जनैः ।
फलदाचार्यचरणौ शरणीक्रियतां सदा ॥३६॥

આ પ્રમાણે ફળ વિશે વિશેષ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવી ફળ અને સેવાને આશરે ગયેલા જીવોએ ફળને દેવાવાળા એવા શ્રીમદાચાર્ય-ચરણોનો સદૈવ આશરો કરવો. ૩૬.

१०. स्वमार्गीयस्वरूपस्थापनप्रकारः ।

समानीय स्वयं हृद्यां मूर्तिं सर्वाङ्गशोभनाम् ।
कृष्णस्य बालकैशोरावस्थापन्नां विशेषतः ॥१॥

बाल्यस्यैकाकिनीमन्यां सद्वितीयामथापि वा ।
यतो मुख्यचरित्रं हि बाल्यकैशोरयोः कृतम् ॥२॥

स्नापयित्वा तु विधिवत्पञ्चामृतजलादिभिः ।
गन्धेन च ततः पश्चाच्चन्दनेनानुलेपनम् ॥३॥

पुनरुष्णजलेनापि स्नापयित्वा तदुत्तमम् ।
सम्प्रोक्ष्य सूक्ष्मवस्त्रेण स्थापयेदासनोपरि ॥४॥

મુખ્યચરિત્ર બાલ્યપણ તેમજ કિશોરાવસ્થાનું છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપની પ્રાપ્ત કરી બાલ્ય અને કિશોર અવસ્થામાં રહેલી અને બાલ્યાવસ્થાની એક અથવા તો સ્વામિનીજી સહિત એવી બીજી, બધાં અંગોમાં સુશોભિત મૂર્તિ અને અત્યંત રૂડી સારી, પછી વિધિ મુજબ શંખે કરી પંચામૃત જલ વગેરેથી સ્નાન કરાવી એ પછી ચન્દનનો લેપ કરવો. ફરી ગરમ જલ વડે સ્નાન કરાવી તે બાદ ઝીણા વસ્ત્રથી પ્રોક્ષણ કરી (લૂછી) આસન ઉપર સ્થાપવી ૧-૪.

प्रार्थयित्वा निजाचार्यान् ध्यात्वा तद्हृदयस्थितम् ।
भावात्मकं प्रभो रूपं सर्वलीलायुतं मम ॥५॥

लक्ष्मीसहस्रसंसेव्यं तापक्लेशयुतात्मना ।
बद्ध्वाञ्जलिं तथाभूतः पठेच्च तदनन्तरम् ॥६॥
'अव्याद्जोऽङ्घ्रिमणिमा'नित्यादिन्यासपूर्वकम् ।
विभाव्य स्वामिनीरक्षां प्रत्यङ्गे स्थापिताङ्गुलिः ॥७॥

શ્રીમદાચાર્યચરણોની પ્રાર્થના કરી, તેઓના હૃદયમાં રહેલું, સકલ લીલાઓથી યુક્ત એવું પ્રભુનું હજારો લક્ષ્મીઓથી સેવાયેલું ભાવાત્મક જે રૂપ તેનું સદૈવ તાપક્લેશયુક્ત હૃદયે ધ્યાન ધરી અને બે હાથ જોડી ઊભા રહી ત્યારબાદ ભા. ૧-૬-૨૨ થી, એ રક્ષાના શ્લોકોથી કરન્યાસાદિપૂર્વક પ્રત્યેક દરેક અઙ્ગોમાં અઙ્ગુલિ મૂકી તેજ પ્રમાણે સ્વામિનીજીની રક્ષાની પણ ભાવના કરવી, પાઠ કરવો. ૫-૭

रक्षामित्थं विदितं भावात्मस्थापनं प्रभौ ।
स्वाचार्यसंश्रितैस्तद्वन्मूर्तावपि हरिस्थितिः ॥८॥

પોતાના આચાર્યને આશ્રયે રહેલા ભક્તોથી આ રક્ષાને લીધે પ્રભુમાં ભાવાત્મક સ્વરૂપની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. તેજ રીતે મૂર્તિમાં પણ પ્રભુની સ્થિતિ થાય છે. ૮.

इदमेवोक्तमाचार्यैर्भक्तिमार्गप्रकारतः ।
'तत्र च स्थित'मित्यादि, स भावात्मा हरिः स्मृतः ॥९॥

ભક્તિમાર્ગના પ્રકારે કરી તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધ-સર્વનિર્ણય પ્રકરણમાં મૂર્તિનિરૂપણ જે વિધાન કર્યું છે, તેમાં 'तत्र तत्र च

स्थितम् (त–नि–सर्वि)–ને રૂપ તેમાં સ્થિતિ કરી રહે
હોય છે,' એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે, તે આજ તે હરિભગવાન
ભાવાત્મક કહ્યા છે. ૯

पठित्वा तु त्रिरावृत्त्या शृङ्गारं रचयेत्तदा ।
वस्त्रैराभरणैश्चापि प्रेम्णा सौन्दर्यसूचकैः ॥१०॥
आनीयं वस्त्रैर्विचित्रैरासनं तत्र भावयेत् ।
तदुत्तरीयवस्त्राणि ततस्त्वाप्युपवेशयेत् ॥११॥
'तद्दर्शने'तितस्त्वं पद्यगुम्फमुदीर्य च ॥११३॥

ત્રણવાર ઉપરના સ્તોત્રનો પાઠ કરી પ્રેમપૂર્વક સૌન્દર્યને ખીલાવનારાં વસ્ત્રો અને આભૂષણોથી પ્રભુનો શૃંગાર કરવો, વસ્ત્રો બિછાવી વિધિપૂર્વક આસન તૈયાર કરવું અને પછી ઉત્તરીય–પિછોડી વગેરે વસ્ત્રો ધરાવી 'તદ્દર્શન' એ શ્લોકનો પાઠ કરી સ્વ સ્વરૂપને પધરાવવું. ૧૧ક.

ततः सन्नीहते सम्पगोऽनव्यञ्जनादिके ॥१२॥
भावयित्वा तु तत्रत्यस्वामिनीविहितार्चनम् ।
हृदि कृत्वा निजाचार्यान् दैन्यवानेकतत्परः ॥१२॥
स्वयं समर्पयेत् काममाचार्यद्वारकं जनः ॥१२३॥

ત્યારપછી સારી રીતે તૈયાર કરેલા ભાત–શાક–પકવાનાદિકમાં ત્યાંજ બિરાજતા સ્વામિનીજી અર્ચન કરતા હોય તેની ભાવના કરી હૃદયમાં આપણા આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીને રાખી દીન અને એકતાન થઈને આચાર્યદ્વારા જાતેજ આત્મસમર્પણ પ્રભુને કરવું. ૧૨ક

ताम्बूलमुत्तमं दद्यादाचम्य प्रोञ्छ्य चाननम् ॥१४॥
तत उत्थाय च करौ संयोज्य विधिवत्पठेत् ।
कृष्णाश्रयाभिधं स्तोत्रं प्रणमेद्दण्डवद् भुवि ॥१५॥

તે પછી આચમન કરાવી મુખ પોંછી ઉત્તમ પ્રકારનું નાગરવેલનું પાન ધરાવવું. પછી ઉભા થઇ બે હાથ જોડી શ્રીકૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રનો વિધિપુરઃસ્પ પાઠ કરવો અને પૃથ્વી ઉપર દંડવત્પ્રણામ કરવા. ૧૫.

अदम्भः सर्वथापेक्षारहितः करुणापरः ।
विचार्य वरणं श्रीमदाचार्यपदसंश्रयः ॥१६॥
स्वसेवकाय शुद्धाय सततं प्रयतात्मने ।
प्रयच्छेत्तत्स्वरूपं तु फलरूपतया पुनः ॥१७॥

દંભરહિત, સર્વથા કોઇપણ જાતના બદલાની આશા વિનાના, કરુણાપર અને શ્રીમદાચાર્યજીના આશ્રયવાળા તેવા જને ભક્તિમાર્ગીય વરણનો વિચાર કરી હમેશાં જેનો આત્મા નિયમમાં છે, તેવા શુદ્ધ પોતાના સેવકને ફલરૂપે તે સ્વરૂપ પધરાવી આપવું. ૧૭. (ગોસ્વામિબાળકોએ કિયા વિધિયે પોતાના સેવકને વિધિસ્વરૂપ પધરાવી આપવું, તેનું આમાં સૂચન દેખાય છે.)

भक्तिमार्गस्थितैः श्रीमदाचार्यपदसंश्रितैः ।
सेव्यमानं सदाभावैर्निरोधं सारयेद् भुवम् ॥१८॥

ભક્તિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરી રહેલા, વળી શ્રીમદાપ્રભુજીના ચરને આશ્રરે રહેલા ભદાનુભાવી ભક્તોથે સેવાતા નિરોધની હમેશ નક્કી સાધના કરવી. ૧૮.

११. श्रीमत्प्रभोश्चिन्तनप्रकारः ॥

अथ श्रीवल्लभाचार्यचरणाब्जप्रसादतः ।
स्वमार्गसेव्यरूपस्य चिन्तने रीतिरुच्यते ॥१॥

શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યજીનાં ચરણકમલોની કૃપાથી આપણા માર્ગમાં સેવ્યરૂપ પ્રભુના ચિન્તનની રીતિ કહેવામાં આવે છે. ૧.

विपिने विपिने वृक्षकुञ्जादिषु विशेषतः ।
परिभ्रमन्ती विरहे विकला गोपबालिका ॥२॥
विस्रस्तवसना शुष्करसना रसनायिका ।
विकीर्णकेशा क्वद्येषा नाथ नाथेति वादिनी ॥३॥
चलत्पदयुगा दुःखाम्बुद्बुदपूरितलोचना ।
हस्तन्यस्तमुखाम्भोजप्रियदर्शनकातरा ॥४॥
हृत्तापाग्निविदग्धाङ्गा निःश्वासग्रस्तातुरा ।
धरणीपतिताऽत्यन्तविरहाकुलचेतना ॥५॥
हृदि प्रादुर्भवन्नाथस्पर्शोत्फुल्लकायका ।
नाथोत्थापय मामेवं मुहुर्विकलवादिनी ॥६॥
विचाररहिता चित्तचिन्ताकुलितमानसा ।
मनोरूढभावात्मप्रियप्राकट्यकाङ्क्षिणी ॥७॥
समस्तलीलानुकृतिकृतिस्वप्रियभावुका ।

પ્રભુના ગોપ-બાલિકા—સ્વામિનીજી, રસનાયિકા તેનૂ ઉત્ભેદ ભાન કરવૂ ૭-૯ છે.

तदेव हृदयस्थायी तद्भावः कृष्ण एवहि ॥१०॥
लीलासहस्रवलित' सामग्रीसहितस्तथा ।
भावनीय सदानन्द सदानन्दादिलालित ॥११॥

તે એક સ્વામિનીજીનાજ હૃદયમા સ્થાયી ભાવાત્મક પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ છે. તે હજારો લીલાઓથી યુક્ત તેમજ લીલાની સામગ્રી વાળા સદાનન્દરૂપ નન્દ વગેરેથી સદા લાડ લડેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની ભાવના કરવી ૧૦-૧૧

इत्थमेवोक्तमाचार्यैः सिद्धान्तस्य निरूपणे ।
'आत्मानन्दसमुद्रस्थ कृष्णमेवे'ति यद्वच ॥१२॥

'સિદ્ધાન્ત મુક્તાવલી'મા આજ વાત "आत्मानन्दसमुद्रस्थ कृष्णमेव विचिन्तयेत् (સિ-મુ-૧૬) આત્માનન્દરૂપી સમુદ્રમા રહેલા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનીજ ભાવના કરવી,' ત્યા શ્રીમદાચાર્યચરણોએ આજ્ઞા કરી છે ૧૨

तदाशयन्तु विवृत कृपयैव प्रभोर्मया ।
अवगत्य जना सर्वे चिन्तयन्तु हरि सदा ॥१३॥

તે વાક્યોનો આશય પ્રભુની કૃપાથી મે કહ્યો છે. આને જાણી સકલ મનુષ્યોએ સદૈવ હરિભગવાનનુ ચિન્તન કરવૂ ૧૩

१२. स्वमार्गीयशरणसमर्पणसेवादि-निरूपणम् ।

(અનુવાદક—વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.)

(જે માર્ગમાં જે જીવનો અંગીકાર થયો હોય તે જીવે તે માર્ગનું સ્વરૂપ અવશ્ય જાણવું જોઈએ, એટલા માટે જે જીવોનો અંગીકાર પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં થયેલો છે, તેમણે પોતાના પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના શરણ એટલે શું, સમર્પણ અને સેવા એનું સ્વરૂપ શું વગેરે જાણવું જોઈએ. એ જણાવવા માટે શ્રીહરિરાયજીએ स्वमार्गीयशरणसमर्पणसेवादिनिरूपण નામનો એક ગ્રંથ પ્રકટ કરેલો છે. એ ગ્રંથના મનનથી સ્વમાર્ગવિષયના સર્વ સંદેહ ટળી જાય છે.)

अथ स्वकीयबोधाय सूक्ष्मरीत्या विचार्य च ।
स्वमार्गीयप्रकारोऽयं सर्वोऽपि हि निरूप्यते ॥१॥

હવે જેનો અંગીકાર પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં થયેલો છે એવા નિજ જનોને બોધ થવા માટે, સૂક્ષ્મ રીતે વિચાર કરીને આ સ્વમાર્ગનો સર્વ પ્રકાર સ્પષ્ટ કહેવામાં આવે છે. ૧.

गृहीत्वा नामशरणं गत्वा सर्वं समर्प्य च ।
सेवासाधनतासिद्ध्यै देहादिना तथा पुनः ॥२॥
अन्यत्राविनियोगाय क्रियतां तनुवित्तजा ।
तथा तु मानसी सिध्येत् सेवा या फलरूपिणी ॥३॥

માનસી સેવા ત્રણ પ્રકારે થાય છે, તેથી તેના અધિકારી ત્રણ પ્રકારના છે ઉત્તમ[1], મધ્યમ કનિષ્ઠ એ ત્રણે અધિકારીના ભેદથી મા[ન]સી સેવાના એ ત્રણ પ્રકારો છે તે ત્રણ પ્રકારો માનસી સેવામા આવી જતા હોવાથી ફલરૂપ છે, એટલા માટેજ તે તે પ્રકારો કહ્યા છે [2]સેવામા [ત્ર]ણ ફલ છે ૪

सेवा तु सा समानत्वात् सेवान्ते न विलक्षणा ॥
फलनात प्रकाराणा पश्चाद् भावितयोच्यते ॥५॥

સેવા તો મા[ન]સી એક મુખ્યબીજ છે માટે, ફલરૂપ થયા પછી પણ તેવીજ રહેવાની, વિલક્ષણ થશે નહિ. જે સેવા નિરતર કરવામા આવતી હોય તેજ સેવા પ્રભુની કૃપાથી ફલરૂપ બને છે, એટલે સેવામા કાઇ તફાવત પડતા નથી એટલા માટે સેવાના બધા પ્રકારો સેવામા... ફલરૂપ ... પ્રકારો ફલરૂપ મા[ન]સી સિદ્ધ થયા પછી થાય છે ।

यादृशा वरण तादृग्प्रकारापन्नसेवना ॥
मानसी फलरूपेति तारतम्येन चोच्यते ॥६॥

---

[1] ઉત્તમ અધિકારી ગીતાજીદ્વારા... છે મધ્યમ અધિકારી તે ... માર્ગની રીતિને અનુસરીને ભાવપૂર્વક સેવા કરનાર છે કનિષ્ઠ અધિકારી પોતાના સ્વાર્થ માટે ભાવ વિના માર્ગની રૂઢિ પ્રમાણે સેવા કરનાર છે

[2] આ સવિસ્તર જાણવા માટે સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી અને સેવા ફલગ્રથ ... વાચવા જોઈએ

મનુષ્યને જેવું સ્વરૂપ કહ્યું હોય તેવે જ સેવા સેવા થાય છે, એટલે જ પ્રભુએ કૃપા કરીને જેવા ઉત્તમ, મધ્યમ અથવા કનિષ્ઠ અધિકારનું દાન કર્યું હોય તેવી જ સેવા તે જીવ કરી શકે છે. તેજ સેવા પછીથી ફલરૂપ માનવી શકાય છે, માટે ફલરૂપ માનેલી સેવા અને તે પહેલાની સેવા એ બન્ને તદ્દન સાથે કહેવાય છે, એટલે કે અધિકાર પ્રમાણે જે સેવા ફલરૂપ માનવી અને સાથે એ સેવા વિલક્ષણ છે એમ સમજવું. પહેલાની સેવાજ ફલરૂપ મનાવી થઇ જાય ત્યારપછી સેવાના સંબંધમાં ફેરફાર થઇ જાય છે એમ ભાવાર્થ છે ૬

तं प्रकारान्तु द्विविधा अन्यान् सेवाफलानि यान् ॥
अलौकिकं हि सामर्थ्यं सायुज्यं पुरुषोत्तमे ॥७॥
वैकुण्ठादिषु सेवायां शरीरमधिकारकृत् ॥७½॥

સેવાના બે પ્રકાર [1]સેવાફલ નામના ગ્રંથમાં પ્રકટ કરેલા છે તેથી સમજી લેવા. સેવાના બીજા ફલ છે એક તો લોકમાં કોઇ પણ સ્થલે ન જોવામાં આવે તેવું અલૌકિક અદ્ભુત સામર્થ્ય, બીજું ફલ સાયુજ્ય છે. શ્રીપુરુષોત્તમની સાથે તન્મય જોડાવું ને, પુરુષોત્તમમાં લીન થવું તે પણ સાયુજ્ય. વૈકુંઠ આદિ લોકમાં દિવ્ય શરીર મળે તેથી પણ સેવાનો અધિકાર મળે છે. ત્રીજો અધિકાર વૈકુંઠમાં દેહ મળવાથી પ્રાપ્ત થઇ શકે છે ૭½

एतावानेव मार्गेऽस्मिन् सूक्ष्म सिद्धान्तसङ्ग्रहः ॥८॥

---

१ આ બાબતમાં આ પછીના છાપેલો सेवाफलस्वरूप-निरूपणनिर्णय ગ્રન્થ જુવો.

આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ટૂંકમાં સંગ્રહ કરવામાં આવે તો અષ્ટોત્તર સિદ્ધાંતોનો સંગ્રહ છે. ૮

શરણે જવાનો પ્રકાર

જીવ જ્યારે શરણે જાય છે, ત્યારે પ્રભુ તેનો અંગીકાર પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં કરે છે. માટે પહેલાં પ્રભુને શરણે જવું જોઈએ. પ્રભુ પણ ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે, કે—

'[1]સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને મારે એકને શરણે આવ.' આ શરણ તે સંપ્રદાયમાં શ્રીવલ્લભકુલના બાળકના મુખારવિંદથી શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષરનું ગ્રહણ કરવું એજ છે. એનો પ્રકાર શ્રીહરિરાયજી પંદર શ્લોકથી વર્ણવે છે:—

तत्राद्यौ शरणं यातः किं कुर्यादिति नोच्यते ॥
श्रीमदाचार्यमार्गीयगुरूणां शरणं गतः ॥९॥
स्वामित्वेन हरिं स्व तु सेवकत्वेन भावयेत् ॥
लौकिकं वैदिकं वापि विदध्याद् भक्तिसिद्धये ॥१०॥

તેમાં પહેલાં જેની શરણાગતિ સિદ્ધ થયેલી છે, એટલે કે જે જીવ પ્રભુને શરણે ગયેલો છે. તેણે શું કરવું જોઈએ તે કહેવામાં આવે છે. શરણે ગયેલો જીવ એમ જાણવો કે એ શ્રીમદાચાર્યજીના માર્ગના ગુરુ-બાળકોને શરણે ગયેલો છે. શ્રીમદ્ પ્રભુ આપ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગના આચાર્ય છે. આપનો માર્ગ તે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે. એ

1 सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज । गीता.

માર્ગના ગુરુ શ્રીમહાપ્રભુજીના વંશમાં પ્રકટ થયેલા મહાનુભાવી શ્રીગોસ્વામિબાલકો છે, માટે પરંપરાથી અને માર્ગપ્રણાલીનો અનુભવીને તેમના દ્વારા પ્રભુને શરણે જવું ને નામ ગ્રહણ કરાય

શરણે ગયા પછી શું શું કરવું તે જણાવે છે –

ઉપર મુજબ પ્રમાણે શરણે ગયા પછી અને પ્રભુએ શરણે લીધા પછી પોતાના સ્વામી માલીક, નાથ સર્વસ્વ આપતા શ્રીહરિજ છે, અને હું એમનો સેવક છું, દાસ છું, એવી ભાવના કરવી જોઈએ ભક્તિ યોગના સેવા સેવાની સિદ્ધિ માટે લોકના વ્યવહારના કાર્યો કરવા અને વેદમાં કહેલા વર્ણાશ્રમના નૈમિત્તિક ધર્મો પણ આચરવા ૯-૧૦

શું ન કરવું ?

શું કરવું જોઈએ, તે તો જણાવ્યું હવે શું શું ન કરવું તે જણાવે છે –

नान्यमार्गाश्रयो नैव देशांतरसमाश्रय ॥
नैव तीर्थाश्रयो नैवाभिमानं कर्तृताश्रय ॥११॥

બીજા માર્ગનો આશ્રય નજ કરવો પ્રભુ જ્યાં ન બિરાજતા હોય તેવા દેશનો આશ્રય ન કરવો કામનો ભાગ એવો છે કે જ્યાં પોતાના સ્વામી હોય ત્યાંજ રહેવું જોઈએ માટે પ્રગટ સ્વરૂપે પ્રભુ જ્યાં દર્શન ન આપતા હોય, તે દેશનો ક્યારે પણ આશ્રય કરવો નહિ એમને ભગવાનને છોડીને તીર્થમાંજ રહેવાથી માત્ર સ્વરૂપ

થશે એમ માનીને તીર્થનો આશ્રય કરવો નહિ. વળી અભિમાનથી
હુંજ કર્તા છું, જે કરું છું તે હુંજ કરું છું એમ ન માનવું.
વૈદિક, તાંત્રિક માંત્રિક મંત્રો ઉપર પોતાનો બધો આધાર રાખવો
નહિ. મંત્રોથી પ્રભુ મને મળશે એમ ધારીને તે મંત્રોનો આશ્રય
કરવો નહિ તેમજ યજ્ઞયાગાદિક કર્મ કરીશ તોજ પ્રભુ મળશે
માનીને બીજાં કર્મોનો આશ્રય ન કરવો. ૧૧.

ઉપર એમ કહેવામાં આવ્યું કે સર્વ ધર્મનો ત્યાગ કરવો.
કોઈનો આશ્રય કરવો નહિ, એમ કરવાથી તો દોષ લાગે, કેમ કે
જ્યારે સર્વનો ત્યાગ થાય ત્યારે દોષ લાગ્યા વિના કેમ રહે ? એ
સંશય દૂર થવા આગળથી આજ્ઞા કરે છે.

ચાર પુરુષાર્થો

नैव मंत्रसमाधारो न च कर्मादिकाश्रयः ॥
सर्वदोषनिवृत्त्यर्थं धर्मत्वेन हरौ दृशिः ॥१२॥

બધા દોષોની નિવૃત્તિ થઈ જવા માટે પ્રભુની સેવા, પ્રભુનું
સ્મરણ કરવું. પ્રભુમાંજ ધર્મની દષ્ટિ કરવી. ઉપર બતાવેલા દોષનો
નાશ થવા માટે ધર્મસ્વરૂપ પ્રભુ શ્રીહરિજ છે એમ સમજવું. શ્રીહરિ
વિના બીજો કોઈ આશ્રય નથી, બીજો કોઈ ધર્મ નથી, એમ સમ-
જવું. બીજા ધર્મો ઉપરથી આસક્તિ ઊઠી જાય તો પણ સર્વ દોષો
ચાલ્યા જાય. મુખ્ય ધર્મરૂપ પ્રભુજ છે. એમ દઢ થઈ ગયા પછી
બીજાનો આશ્રય વગેરે છોડવાથી કોઈ પણ દોષ લાગે નહિ. દોષની
નિવૃત્તિ થવા માટે શ્રીહરિને ધર્મસ્વરૂપ જોવા એટલે કૃતાર્થ છે. ૧૨

પ્રભુમાં આ પુરુષાર્થમાંના ધર્મરૂપ પુરુષાર્થની ઉત્પત્તિ માટે ઉપર કહ્યું હવે, અર્થરૂપ પુરુષાર્થ પણ શ્રીહરિ છે, તે આપણી બતાવે છે. પુરુષાર્થ ચાર પ્રકારના છે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. ધર્મરૂપ પ્રભુજ છે, તે ઉપરના અર્ધા શ્લોકથી સિદ્ધ થયું. હવે અર્થરૂપ જે બીજો પુરુષાર્થ છે, તે પણ શ્રીહરિ જ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે—

विवेकधैर्याभावे तु दैन्येनार्थस्वभावनम् ॥
स्वकामपूरणार्थाय पूर्णानन्दत्वबोधनम् ॥१२॥

'પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથી જ સર્વ કરશે' એ સિદ્ધાંત દૃઢ કરવો. ને વિવેક — વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય એ પ્રાપ્ત ન થયા હોય તો દીનતાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અર્થરૂપ છે. અર્થ નામનો બીજો પુરુષાર્થ પણ આપણા પ્રભુજ છે એમ સમજવું. 'ભક્તો પાસે પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું કાંઈ પણ સાધન હોય તો તે માત્ર દીનતાજ છે.' એમ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે. વિવેક, ધૈર્ય, ભક્તિ વગેરેથી રહિત અને પાપ કરવામાં આસક્ત રહેનારા અમારા શ્રીપ્રભુજી શરણરૂપ છે. એટલે સઘળા દુઃખ ભાંગનારા પ્રભુ વિના બીજા કોણ ગતિ છે?

ત્રીજો પુરુષાર્થ કામ છે, માટે તે પુરુષાર્થરૂપ પણ પ્રભુ છે, એમ આજ્ઞા કરે છે—

દરેક જીવને સુખની અને આનંદની ઇચ્છા થાય છે. અને સુખ કેમ મળે અને તે કાયમ કેમ ટકી રહે? આનંદનો અનુભવ કેવી રીતે થઈ શકે એવી કામના દરેકના મનમાં થાય છે,

અને તે માટે જીવ અનેક પ્રયત્નો કરે છે પણ તે બધા નકામા છે. પોતાની એ કામના સફળ કરવા માટે પૂર્ણ આનન્દસ્વરૂપ શ્રીહરિજ સમર્થ છે, એમ જાણવું જોઈએ. જે પોતે આનંદથી પૂર્ણ હોય તેજ આનંદ મેળવવા માટે થતી કામનાઓ પૂરી કરી શકે. પ્રભુ વિના બીજું કોઈ પૂર્ણાનન્દ નથી એમ જાણીને, તેજ બધી કામના પૂરશે એમ નિશ્ચય કરીને કામરૂપ પુરુષાર્થ પણ શ્રીહરિજ છે એમ જાણવું ૧૩

મોક્ષરૂપ પણ પ્રભુજ ? એમ આજ્ઞા કરે છે:—

न साधनैर्भवेन्मोक्षो हरिरेव तदात्मकः ॥१३½॥

સાધનો કરવાથી મોક્ષ થતો નથી કેમકે શ્રીહરિજ મોક્ષસ્વરૂપ છે. તે શ્રીહરિના દાસ થઇ જઇએ તો મોક્ષજ મળી ગયો એમ સમજી લેવું. જ્યારે એ દયાળુ પ્રભુ કૃપા કરીને પોતાના દાસ તરીકે જીવનો અંગીકાર કરે, ત્યારે ભગવદીયપણું પ્રાપ્ત થઈ જાય. તે પ્રાપ્ત થતા મોક્ષ મળીજ ગયો એમ સમજવું. મહાનંદ શ્રીકૃષ્ણના દાસાનુદાસ અનુચરો મોક્ષની આકાંક્ષા કદાપિ રાખતાજ નથી. સારાંશ કે પ્રભુના દાસ થવું એજ મોક્ષ છે. અને મોક્ષરૂપ પુરુષાર્થ પ્રભુ છે એમ જાણવું તેજ ખરું જ્ઞાન છે ૧૩½

સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ

દેશ વગેરે સાધનો અને ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થો પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે:—

तदीयतया संवत्ता सुकृष्णस्यैव चिन्तनम् ॥१४॥

अत एव निराकांक्षा मोक्षतः कृष्णसेवकाः ॥१४½॥

देशादिसाधन कृष्ण पुरुषार्थचतुर्विध ॥१३॥

દેશ વગેરે સાધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ ૧૧ મા અને બારમા શ્લોકથી સિદ્ધ કર્યું છે. બીજા માર્ગનો આશ્રય ન કરવો એમ આપશ્રીએ ૧૧-મા શ્લોકમાં કહ્યું છે. તથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે કલિમાં માર્ગો દોષયુક્ત છે, અને તેના દોષ સર્વને લાગે છે માટે તેમાં ઉત્પન્ન થએલા બીજા દોષવાળા માર્ગ કરતા આ નિર્દોષ પ્રભુના નિર્દોષ સ્વરૂપમાં માત્ર રહેવું એ વિશેષ કલ્યાણકારક છે એ ઉપરથી એમજ સમજવું કે ભક્તિમાર્ગના પ્રભુનું શરણ લેવામાં કાળ બાધ નથી કરતો. કેમ કે એ કાળરૂપ સાધન શ્રીહરિજ થાય છે બીજા દેશનો આશ્રય ન કરવો એમ કહેવાથી દેશરૂપ પણ પ્રભુજ છે અને મધુ શ્રીહરિજ છે એમ કહેવાથી દ્રવ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ સિદ્ધ થાય છે તીર્થનો આશ્રય ન કરવો એથી સ્વાધીન થયું છે, દ્રવ્યરૂપ સાધન પ્રભુજ છે. માટે તેનો આશ્રય કરવો મંત્રનો વિચાર ન ગણવો એમ કહેવાથી મંત્રરૂપ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ સિદ્ધ થયું બીજા કર્મોનો આશ્રય ન કરવો પણ પ્રભુની સેવા તે કર્મ છે એમ માનવું એમ કહેવાથી કર્મરૂપ સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણજ છે એમ સાબીત થાય છે એ પ્રમાણે ૧૧-૧૨ શ્લોકમાંથી એ સ્પષ્ટ નીકળે છે કે, દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, કર્તા, મંત્ર અને કર્મ એ છ સાધનો * દોષવાળા થઈ ગએલા છે, પરંતુ

* સાધનો છ પ્રકારના છે, દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, કર્તા, મંત્ર, કર્મ. એ છ સાધનો જ્યારે શુદ્ધ હોય તોજ મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે આ સમયમાં દેશ પણ દોષવાળો છે, તેમજ સમય વગેરે પણ દુષ્ટ છે, માટે ભક્તિમાર્ગનોજ આશ્રય કરવો, તેનો આશ્રય કરવાથી એ પ્રભુજ સાધનરૂપ બની જાય છે પ્રભુ નિર્દોષ છે, એટલે એ સાધનો પણ નિર્દોષ થાય છે

ભક્તિમાર્ગ નિર્દોષ પ્રભુનો નિર્દોષ માર્ગ હોવાથી તે માર્ગનો આશ્રય
કરતાં, એ જ સાધનરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે એવો દઢ નિશ્ચય થતાં સર્વ
દોષો દૂર થઇ જાય છે. તેમજ સાર પુરુષાર્થરૂપ શ્રીકૃષ્ણજ છે, એ
પ્રમાણે પ્રયાસપૂર્વક નિરંતર મનમાં સ્મરણ કરવું કે મારા સર્વ
સાધનરૂપ અને મારા સર્વ પુરુષાર્થરૂપ સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણજ છે. ૧૪–૧૫

કેમ બચશો ?

હવે બાધક વસ્તુથી જીવી કેને બચાવું, એ આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે :—

एवं मनसि सततं चिन्तनीयं प्रयत्नतः ॥
प्रायश्चित्तादिषु मतिर्न कार्या शरणं भजेत् ॥१६॥
उपस्थितेषु दोषेषु सर्वेष्वत्र विशेषतः ॥
सुशास्त्येऽन्यशास्त्येषु हरेर्गतिमथ स्मरेत् ॥१७॥

પ્રભુનું શરણ ગ્રહણ કર્યાં પછી પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેમાં બુદ્ધિ
રાખવી નહિ મતલબ કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથીજ હું પવિત્ર થઇશ,
એવી ભાવના શરણે ગયા પછી રાખવી નહિ. સર્વ દોષો ઘણા
પ્રમાણમાં પણ પ્રાપ્ત થયા હોય અને તે દૂર કરી શકાય તેવા ન
પણ હોય, તોપણ 'મારું શરણ તો શ્રીહરિજ છે' એમ સ્મરણ કરવું.
એથી એમ નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુનું શરણ લીધા પછી પણ જો
નાના કે મોટા દોષ પડે, તો તેને દૂર કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્તો ન
આચરતાં, પ્રાયશ્ચિત્તથીજ મારા દોષ દૂર થશે એમ ન માનતાં, પ્રભુને
હું શરણે છું, સર્વ દોષોથી રહિત એવા માર્ગમાં પ્રભુએ મારો

અંગીકાર કર્યો છે, એમ સ્મરણમાં રાખવું. શ્રીમહાપ્રભુજીએ એટલા માટે જ આજ્ઞા કરી છે કે "અશક્ય હો અથવા સારી પેરે શક્ય હો, પણ સર્વથા પ્રભુજ માર્ગ શરણ છે" એ સૂત્રનું [illegible] ૧૬–૧૭

બાધક શું છે?

શરણ સિદ્ધ થયા પછી શું કરવું તે સૂત્રમાં જણાવીને, હવે બાધક થઈ પડે તેવા કાર્યોની સૂચના કરે છે —

अन्याश्रयो नैव कार्यो नैवान्यत्र मतो भवेत् ॥
प्रार्थना नैव कुत्रापि कर्तव्या भगवत्यपि ॥१८॥

અન્યાશ્રય એટલે પોતાના સ્વામી પ્રભુ વિના બીજા કોઈનો આશ્રય કરવો તે એવો અન્યાશ્રય કદાપિ નજ કરવો અર્થાત્ પોતાના પ્રભુ વિના બીજા કોઈનો આશ્રય કદાપિ ન કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે, અન્યાશ્રય કદાપિ કરવો નહિ, કેમકે તે સર્વથા બાધ કરનારો છે. શ્રીગુસાંઈજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે–"અન્ય દેવતાઓના સંબંધનો ગંધ પણ ભક્તિને બાધ કરે છે. અર્થાત્ ગળું કપાવે તો પણ પોતાની મરજાદી બીજે સ્થળે જવું નહિ. જ્યાં પોતાના સ્વામી બિરાજતા ન હોય ત્યાં જવું નહિ. જેમ સ્ત્રી પોતાની ઇચ્છા મુજબ સ્વચ્છંદપણે પોતાના પતિનું ઘર છોડી બીજે સ્થળે જતી નથી, તેમ પોતાના સ્વામીનું ઘર છોડીને બીજે સ્થળે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જવું નહિ, તેમજ બીજે કોઈપણ જાતની પ્રાર્થના કરવી નહિ કે કોઈપણ મુશ્કેલી આવી પડે તો બીજાની પાસે તે મુશ્કેલી દૂર કરવા માટે પ્રાર્થના કરવી નહિ. જ્યારે તો શું

પણ પ્રભુ પાસેએ પ્રાર્થના કરવી નહિ. પ્રભુ સર્વ વ્યાપક છે, અન્તર્યામી છે, તો આપણા મનની વાત શું નથી જાણતા? આપણા દુઃખો શું નથી સમજતા? પ્રભુ બધું જાણે છે, સમજે પણ છે, તો આપણા દુઃખો પોતેજ દૂર કરશે, એમ માનીને પણ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી નહિ વળી એ કરુણાના નિધિએ આપણને ઉત્તમોત્તમ ફળ આપવાનો સંકલ્પ કર્યો હોય, અને એ પ્રભુ દુઃખો દઇને આપણી પરીક્ષા પણ કરતા હોય, અને એ વખતે ધીરજ ન રાખતા જીવબુદ્ધિથી કાઇ પ્રાર્થના કરીને દ્રવ્ય, ઘરબાર જેવી તુચ્છ વસ્તુ માગી લઇએ તો પ્રભુ તો તે પણ આપશેજ, પણ તેથી ઉત્તમોત્તમ ફળ મળવાનો લાભ જતો રહેશે. અને એટલાજ ફળથી એ જીવ પોતાને કૃતાર્થ માને છે એમ માનીને સાધારણ ફળ લગતજ પ્રભુ આપશે અને મુખ્ય ભજનાનંદનું દાન કરશે નહિ; માટે પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી નહિ, પોતાના સ્વામી અંતર્યામી છે, સર્વ જાણે છે, એ વાતમા શંકા હોય તોજ પ્રાર્થના થઇ શકે અને એ વાત ચોક્કસ રીતે બુદ્ધિમા દૃઢ થઇ હોય કે પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે તો કોઇપણ દિવસે પ્રાર્થના કરવાની ઇચ્છાજ ન થાય. શ્રી મહાપ્રભુજી પણ એજ આજ્ઞા કરે છે. ૧૮.

પ્રભુમા અવિશ્વાસ ન કરવો, તે ઉપદેશે છે.—

अविश्वासो न कर्तव्यो ब्रह्मास्त्रस्य निदर्शनात् ॥
लौकिके वैदिके वापि कार्ये सङ्गं विवर्जयेत् ॥१९॥

પોતાના સ્વામીમા કોઇ દિવસ અવિશ્વાસ ન લાવવો. રાવણના પુત્ર ઇન્દ્રજિતે હનુમાનજીને બાંધવા માટે બ્રહ્માસ્ત્ર મોકલ્યું, અને તેને

માન આપી હનુમાનજી બંધાયા હતા બંધાયા પછી રાક્ષસોએ બ્રહ્માસ્ત્રની ઉપર હનુમાનજીને મજબૂત રીતે બાંધવા માટે મોટા દોરડા વગેરે વીંટાળ્યા. ઇન્દ્રજિતે વિચાર કર્યો કે મૂર્ખ રાક્ષસોને બ્રહ્માસ્ત્રના બળનો કાંઈ ખ્યાલ ન આવ્યો, અને તેના ઉપર દોરડા બાંધી દીધા! હવે બ્રહ્માસ્ત્રનું બળ ચાલ્યું ગયું અને હવે બીજું શસ્ત્ર હનુમાનને પણ કાંઈ કરી શકશે નહિ. આ દૃષ્ટાંતથી એમ સમજવું કે ગમે તેમ થાય તો પણ ભગવાન ઉપર અવિશ્વાસ લાવવો નહિ. તે જે કરે છે તે સારું કરે છે, એમ દૃઢ નિશ્ચય રાખવો. લૌકિક અને વૈદિક કાર્યોમાં આસક્તિ રાખવી નહિ. લૌકિક કાર્યો કરીને યશ મળશે, નામના થશે એવી પણ ઇચ્છા રાખવી નહિ તેમજ વૈદિક કાર્યો કરીને સ્વર્ગ મળશે એવી પણ ઇચ્છા રાખવી નહિ. ૧૯.

લૌકિક વૈદિક

લૌકિક વૈદિક કાર્ય કેવી બુદ્ધિથી કરવા, તે જણાવે છે -

यथाकथञ्चित्कर्तव्ये पारवश्येन भावनम् ॥
सर्वत्र ममता त्यक्त्वा सर्वं कार्यं प्रसाधयेत् ॥२०॥

લૌકિક વૈદિક નછૂટકે કરવા પડે તો તે કરવા, પણ કાર્ય કરતી વખતે તેમાં આસક્ત થવું નહિ. જેમ મજૂર ગમે તેવો કીમતી માલ ઉંચકતો હોય પણ તે માલ ઉપર તેનો જેમ મમત્વ નથી, તે તો માત્ર તેને ભારરૂપ સમજે છે, તેમ તે કાર્યોને બોજારૂપ ગણી કરવા બધે થકી મમતાનો ત્યાગ કરવો. જેમ મજૂર પોતે ઉપાડેલા બોજામાં મમતા-મારાપણું-માની લે તો દુઃખી થાય તેમ જે લૌકિક

વૈદિક કાર્યોમાં મમતા ગણવી નહિ. અને એવી રીતે એ કાર્યો ઠીક ઠીક સાધી લેવા. જેમ મજૂરને પોતાના માથેનો બોજો ઠેકાણે પાડયા વિના ચેન પડતું નથી તેમ એ કાર્યરૂપ બોજો બરાબર સાધીને સંતોષ માનવો, પોતે અલગ રહીને કાર્ય કરવું. ૨૦

लोभं च हृदये नैव कुर्यात्, प्राप्तं हि सेवयेत् ॥२०½॥

હૃદયમાં લોભ ન કરવો. કારણ લોભ થવાથી તેની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રયત્નો કરવા પડે છે, અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવું જોઈએ છે, અને તેથી પ્રભુની સેવાથી વિમુખ થવું પડે છે, માટે લોભ કદી કરવો નહિ. જે આવી મળે તેમાં સંતોષ માનવો. પ્રભુએ જેટલું આપ્યું હોય તેમાં સંતોષ માનીને તે ધનનો વિનિયોગ પ્રભુની સેવામાં કરવો અથવા તો પ્રભુની સેવામાં લોભ ન કરવો. એટલે પરાત્પર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ઉત્તમ પદાર્થના ભોક્તા છે, માટે એમની સેવા માટે જે પદાર્થો આવશ્યક હોય, તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ લઈ આવીને અંગીકાર કરાવવા, તેમાં દ્રવ્યની કરકસર કે લોભ કરવો નહિ. પ્રભુની ઇચ્છાથી જે મળ્યું હોય તેનાથી પ્રભુની સેવા કરવી. ૨૦½

शरणस्यापि ये धर्मास्तत्सिद्धौ शरणं व्रजेत् ॥२१॥

रिकधर्मेऽपि सदा श्रीकृष्णाश्रयणेपकं ॥

तद्ग्रन्थेभ्योऽवगन्यापि प्रयत्नाद् हृदि भावयेत् ॥२२॥

શરણ૦ ॥ જે ધર્મો હોય તે સિદ્ધ થતાં શરણે જવું. ઉપર જે ધર્મો બતાવવામાં આવ્યા છે તે શરણે ગયેલા જનોના ધર્મો છે

ગણે ગયા પછી શું કરવું એ તેમાં જણાવ્યું. ૯ શરણે ગયા પહેલાં કેટલાક ધર્મો* સિદ્ધ થવા જોઈએ, અને તે સિદ્ધ થયા પછી શરણે જવું. શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું પોષણ કરનાર વિવેક એટલે 'શ્રીહરિ પોતાની ઈચ્છા મુજબ કરશે' એમ જાણવું તે, 'મારાં દુઃખો સહન કરવાં' તે ધૈર્ય, એ બન્ને શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ આશ્રય થવામાં નિરંતર કારણરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયનું નિરંતર પોષણ કરનાર વિવેક અને ધૈર્ય છે. એ વિવેક અને ધૈર્યનું, શ્રીકૃષ્ણ અને તેમના આશ્રયનું સ્વરૂપ વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રન્થમાંથી સમજવું. પ્રયાગ કરીને વિવેક ધૈર્ય અને આશ્રય હૃદયમાં ભાવના કરી ૨૧ ૨૨

एवमाश्रितधर्मोऽयं यत्नेन निरूपित ॥
आश्रित्य वल्लभाचार्यान् कुर्वन्नेव कृष्णमाश्रयेत् ॥२३॥

ઉપર પ્રમાણે વિવેક ધૈર્ય અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય એ સિદ્ધ થયા પછી જ તે ધર્મો સહજપણે થતા ન હોય તો મહાપ્રભુજી ને કહેવાય માટે તો શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરીને રહેતા જીવનો આ મુખ્ય ધર્મ છે, તે એ છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરીને શરણે જવું, શરણે ગયા પછી ધર્મો ઉપર પ્રમાણે જાણીને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો જોઈએ. ૨૩

---

* શરણે ગયા પહેલાં એ નિશ્ચય કરવો કે શ્રીહરિરાયજી स्वमार्गसंहारणद्वयनिर्णय નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે કે 'કલિયુગમાં શુદ્ધ પુષ્ટિ ભક્તિમાર્ગ આદિ માર્ગ જીવના પોતાના સાધનથી સિદ્ધ થતા નથી એ ભક્તિ આદિ માર્ગો કલિયુગમાં પ્રભુ કૃપા કરે તોજ સિદ્ધ થાય, માટે પ્રભુને શરણે જવું જોઈએ એમ નિઃસાધનપણું અને દીનતા એ ધર્મો સિદ્ધ થાય ત્યારે શરણે જવું

શરણે ગયા પછી શું કરવું ?

શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કર્યા પછી શું કરવું, તે આપશ્રી નીચેના પંદર શ્લોકમાં જણાવે છે –

अत: परं क्रमेणैव जीवः कृतसमर्पणः ॥
तत्साधनाय सततं किं कुर्यादिति चोच्यते ॥२४॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શરણધર્મ સિદ્ધ થયા પછી જીવે સમર્પણ કરવું. જીવને બ્રહ્મસંબંધ થાય અને તે સર્વ પ્રભુને સમર્પે અને અહંતામમતા છોડી દે તે સમર્પણ કહેવાય. તે સમર્પણ કર્યા પછી, સમર્પણના સાધન માટે, સમર્પણ સાર્થક થવા માટે શું કરવું જોઈએ, તે કહેવામાં આવે છે. ૨૪

બ્રહ્મસંબંધથી શો અધિકાર મળે છે, તે જણાવે છે.–

બ્રહ્મસંબંધ-સંસ્કાર

सेवासंस्काररूपत्वाद्भिदृष्यात् सेवनं सदा ॥
ब्रह्मसम्बन्धिता जीवदेहसम्बन्धिवस्तुषु ॥२५॥

બ્રાહ્મણના બાલકને વૈદિક કર્મો કરવાનો અને વેદ ભણવાનો અધિકાર જ્યારે તેને ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ કરીને યજ્ઞોપવીત (જનોઇ) સંસ્કાર કરવામાં આવે છે ત્યારે મળે છે. ગાયત્રીમંત્રથી યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર થયા પછી તે બ્રાહ્મણ બાલક વૈદિક કર્મો કરવાનો અધિકાર ધરાવે છે. એજ દૃષ્ટાંત પ્રમાણે જીવને જ્યારે બ્રહ્મસંબંધ થાય છે,

ત્યાર તે જીવ સેવાનો અધિકારી બને છે. શ્રીવલ્લભકુળદ્વારા બ્રહ્મનો સંબંધ થવો એ એક સંસ્કાર છે. એ સંસ્કાર અલૌકિક છે, અને તે થયા પછીજ સેવા કરવાનો અધિકાર મળી શકે છે, માટે સેવાના સંસ્કારરૂપ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી નિરંતર સેવા કરવી. ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ થયા પછી, યજ્ઞોપવીત ધારણ કર્યાં પછી, જો બ્રાહ્મણ આવશ્યક સંધ્યાદિક ન કરે તો જેમ બ્રાહ્મણપણામાંથી ટળી જાય છે, તેમ બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી સેવા ન કરે તો વૈષ્ણવપણું રહે નહિ, માટે બ્રહ્મસંબંધરૂપી સંસ્કાર થયા પછી સેવા અવશ્ય કરવી. ઇન્દ્રિયો, દેહમાં, દેહની સાથે સંબંધ થયેલો છે, માટે એ સર્વનો વિનિયોગ નિરંતર સેવામાંજ કરવો. ૨૫.

सर्वदोषविमुक्तत्वं स्वस्मिन्नपि विभावयेत् ॥
सर्वथा सर्वदैवापि न चाद्यादसमर्पितम् ॥२६॥
तद्भक्षणे सर्वदैवाब्रह्मसम्बन्धिवस्तुनः ॥
सर्वत्र ब्रह्मसम्बन्धभावनानाश एव हि ॥२७॥

શ્રીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તરહસ્ય ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે કે—બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વ દોષો દૂર ચાલ્યા જાય છે. સર્વ લોકોના જીવ અને દેહના સર્વ દોષો નાશ પામે છે, ફરીથી લાગતા નથી.' એ આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાનામાં પણ એવી ભાવના કરવી કે, હું સર્વ દોષથી મુક્ત થઈ ગયેલો છું. જીવ પોતે સ્વભાવથીજ દુષ્ટ છે, પરંતુ શ્રીગીતાજીમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રભુ દોષરહિત અને સમ હોવાથી, તેમનો સંબંધ થયા પછી કોઈપણ સમયે પ્રભુને સમર્પ્યા વિનાની વસ્તુ પોતાના ઉપયોગમાં કદાપિ લેવી નહિ. સેવકનો ધર્મ એજ છે

જ પોતાના સ્વામીની આજ્ઞાથી પોતાના સ્વામીના ઉપયોગમાં આવી ગયા પછી જે કાંઇ બચી જાય તેજ ઉપયોગમાં લેવું જોઇએ. તેવીજ રીતે પ્રભુને સમર્પ્યા પછી પ્રસાદી અન્નજ લેવું. અસમર્પિત પદાર્થનું જો ભક્ષણ કરવામાં આવે તો બ્રહ્મસંબંધની ભાવનાનો નાશ થાય, પ્રભુને જે વસ્તુ ન સમર્પાયેલી હોય તે વસ્તુ બ્રહ્મસંબંધ વિનાની ગણાય છે. પોતાને બ્રહ્મસંબંધ થયો છે. અને પોતે બ્રહ્મસંબંધ વિનાની વસ્તુને ઉપયોગમાં લે, તો બ્રહ્મસંબંધની જે ભાવના છે કે, હું દોષથી રહિત થયો છું, એ ભાવનાનો નાશ થઇ જાય મતલબ કે દોષવાળો તે જીવ થાય માટે સર્વથા કોઇપણ સમયે અસમર્પિત અન્ન લેવું નહિ. ૨૬–૨૭

હવે પ્રભુને સમર્પવું એની સૂક્ષ્મ-બારીક સમજણ આપે છે–

लौकिकं वैदिकं वापि कुर्यात् सर्वं समर्पितम् ॥
तत सर्वेषु कार्येषु कुर्यादादौ समर्पणम् ॥२८॥

લોકના વ્યવહારના કાર્યોમાં જે વસ્તુ વાપરવાની હોય, વિવાહાદિક કાર્યોમાં, જ્ઞાતિભોજન વગેરે કાર્યોમાં જે વસ્તુ વાપરવાની હોય તે બધી વસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ કરીને પછી તે વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો. વેદના યજ્ઞ વગેરે કાર્યોમાં પણ પહેલા પ્રભુને સમર્પ્યા પછીજ જોઇતી વસ્તુઓ ઉપયોગમાં લેવી, એટલા માટેજ સર્વ કાર્યમાં પહેલા પ્રભુને સમર્પણ અવશ્ય કરવું જોઇએ. શ્રાદ્ધાદિક વૈદિક કાર્યોમાં વિષ્ણુને નિવેદન કરેલા અન્નથી બીજા દેવતાઓનું પૂજન કરવું એમ પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે. શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં તે સિદ્ધાંત પ્રકટ છે. વળી જે વસ્તુ જેવી રીતે સમર્પણ કરવાને યોગ્ય હોય તે વસ્તુ તેવી રીતે સમર્પવી. જેમ વસ્ત્ર વગેરે તે વિષે વધારે ખુલાસો આગળ આપવામાં આવશે. ૨૮

यथा समर्पितं वस्तु यत्नया तत्तत्कर्येत ॥
यज्ञादिषु विवाहादौ प्रदर्श्य निखिलं हरेः ॥२९॥
गृहीत्वैव तदादेशं पश्चात् कार्याणि साधयेत् ॥२९॥

યજ્ઞયાગાદિકમાં અને વિવાહાદિકમાં સર્વ પદાર્થો પ્રભુ સમક્ષ ધરવા, અને પ્રભુની આજ્ઞા લીધા પછી યજ્ઞયાગાદિક અને વિવાહાદિક કાર્યો આરંભી દેવાં. સેવકનો ધર્મ એજ છે કે પોતાના સ્વામીને દેખાડ્યા વિના અને તેની આજ્ઞા થયા વિના કાંઈ પણ કાર્ય સ્વતંત્ર રીતે કરવું નહિ. એજ પ્રમાણે અહીં પણ પ્રભુને નિવેદન કર્યા વિના યજ્ઞયાગ લૌકિક વૈદિક કાર્યો સ્વતંત્ર રીતે ન કરવાં, પરંતુ સર્વ નિવેદન કરીને આપની આજ્ઞા મેળવીનેજ સર્વ કામ કરવું એ સેવકનો મુખ્ય ધર્મ છે. ૨૯ા

પોતે જે પદાર્થનો ઉપયોગ કર્યો હોય, તે પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવો નહિ એમ હવેથી આજ્ઞા કરે છે —

न स्वार्धभुक्तं कृष्णाय समर्प्यमिति निश्चयः ॥३०॥

અર્ધભુક્ત એટલે જે પદાર્થ આપણા ઘરમાં હોય, જેમ કે ફળફૂલ, વસ્ત્ર વગેરે, તેમાંથી થોડો ભાગ પોતાના ઉપયોગમાં લીધેલો હોય તો, તે વધેલો—બાકી વધેલો અર્ધભુક્ત પદાર્થ મહાનંદ શ્રીકૃષ્ણને કદાપિ સમર્પવો નહિ એમ નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે—દેવના દેવ શ્રીઠાકુરજીને અર્ધભુક્ત કદાપિ સમર્પવું નહિ. આ ઉપરથી અર્ધભુક્ત પ્રભુને ધરવાની હરિરાયજીએ ના કહી તેમાં મુખ્ય કારણ પણ સહજમાં જાણી શકાય છે. ૩૦

આ સ્થળે એવો સંશય થાય છે—પહેલા કહ્યું કે પ્રભુને સમર્પ્યા વિના કાંઇ પણ લેવુ નહિ પ્રભુને ન સમર્પાયેલી વસ્તુ તજી દેવી, ત્યારે જગમાં જે વસ્તુ આવશે તે પ્રભુને સમર્પાશેજ, પ્રભુને સમર્પ્યા વિના પોતાના ઉપયોગમા આવી જતા બાકી રહેલો પદાર્થ પ્રભુને સમર્પવાનો વખતજ ન આવવો જોઇએ. જ્યારે વખતજ નહિ આવે તો પછી એમ કહેવાની શી જરૂર છે કે અર્ધભુક્ત વસ્તુ પ્રભુને નજ ધરવી ? વૈષ્ણવના ઘરમા દરેક પદાર્થ પ્રભુને નિવેદન કર્યા પછીજ બીજા કાર્યોમા વપરાય છે પહેલા વપરાતોજ નથી. પહેલા વપરાય તો અર્ધભુક્ત થયેલો કહેવાય, અને તે પ્રભુને ન ધરવો એમ કહેવું પણ યોગ્ય કહેવાય, પરંતુ પ્રભુને સમર્પ્યા વિના કાંઇ લેવુંજ નહિ એમ પહેલા કહ્યુ છે, તેથી પ્રભુને નિવેદન કર્યા વિના વૈષ્ણવો કાંઇ લેતાજ નથી, તો પછી તેમના ઘરમા અર્ધભુક્ત કાંઇ વસ્તુ થશેજ નહિ, અને નહિ થાય તો પછી તે પ્રભુને ન ધરવી એમ શા માટે કહેવુ ? જે વસ્તુ અર્ધભુક્ત થવાની નજ હોય તે પ્રભુને ન ધરવી એમ કહેવાની શી જરૂર છે ? અર્ધભુક્ત વસ્તુ થવાની હોય તો ન ધરવી એમ કહેવુ જોઇએ. પણ અર્ધભુક્ત થવાનીજ ન હોય તો તેની ના પાડવાની કાંઇ જરૂરજ નથી આ સંશય પ્રાપ્ત થતા સમાધાન કરે છે —

न सामिभोग सम्प्राप्तो ह्यसमर्पितवर्जनात् ॥
तथापि मानसं पूर्वमादाय च समर्पणम् ॥२१॥

अभुक्तमप्यतो ब्रह्मसम्बन्धि विभ्रमात् पुरा ॥
गृह्णीयादवशिष्टं तु प्रभवेऽपि समर्पयेत् ॥२२॥

જો કે અર્ધભુક્ત પદાર્થ જ ન હોવાથી તેના સમર્પણનો નિષેધ કરવાની શી જરૂર છે, એ શંકા ઊભી થાય છે, તોપણ એ રીતે બારીકીથી જોતાં અર્ધભુક્ત પદાર્થ મળી પણ આવે છે. જેમ કોઈ વૈષ્ણવ, બ્રહ્મસંબંધ જેને થયેલો છે એવો કોઈ ભગવદીય, પોતાની પોતે બધું પ્રભુને બ્રહ્મસંબંધ વખતે સમર્પણ કરી દીધું છે, એવું મનમાં લાવીને પહેલાં ઉપયોગમાં નહિ લીધેલા પણ પદાર્થ ઉતાવળથી, ભ્રાંતિથી જો પોતાના ઉપયોગમાં લઈ લે અને બાકી રહેલા જો પ્રભુને સમર્પવા તૈયાર થાય તો તે ન સમર્પવો એમ રહસ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી જે અર્ધભુક્તનો નિષેધ કરે છે, તે ઉપર કહેલી રીત પ્રમાણે થયેલા અર્ધભુક્તનો કરે છે. વસ્તુત અસમર્પિત પદાર્થ ન લેવો, એમ કહેવાથી કોઈ પદાર્થ પ્રભુને સમર્પ્યા વિના લેવાય જ નહિ અને લેવાય તો અપ્રભુના ઉપયોગમાં લીધા પછી બચેલો પદાર્થ પણ ગણાય જ નહિ, તો પછી તે પ્રભુને સમર્પવો કે નહિ, તેવો પ્રશ્ન જ ન ઉઠાવાય, પણ કોઈ વૈષ્ણવ એમ મનમાં માની બેસે કે મેં પહેલાં બધું પ્રભુને સમર્પ્યું છે, હવે પ્રભુને સમર્પવાની શી જરૂર છે, એવી ભ્રાન્તિ તે વૈષ્ણવને થાય અને કોઈ પદાર્થનો પોતે ઉપયોગ કરે અને બાકી વધેલો જો ભગવત્સેવામાં વાપરે તો તે વાપરવો નહિ એમ શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું સૂક્ષ્મ ઊંડું રહસ્ય છે, તેથી જ અસમર્પિત અને અર્ધભુક્ત એમ બે ભેદ કરીને તેનો નિષેધ કર્યો છે ૩-૨

સિદ્ધાંતરહસ્ય ગ્રંથમાં અસમર્પિત વસ્તુ વર્જવી અને અર્ધભુક્ત પદાર્થ પ્રભુને ન સમર્પવો એમ જે આજ્ઞા છે, તેનું ઊંડું રહસ્ય શ્રીહરિરાયજી બતાવે છે —

तदर्धे वर्जितं भेदेनार्धभुक्तसमर्पणम् ॥
असमर्पितवस्तूनामत्र सामान्यमुच्यते ॥२३॥
भुक्तेत्यनेनात्र भोग्यो वस्तुभोगो निरूप्यते ॥
स चोपयोगरूपो हि तस्माद्भेदो विमृश्यताम् ॥२४॥

સિદ્ધાંતરહસ્ય ગ્રંથમાં અસમર્પિત વસ્તુ વર્જવી એમ સામાન્ય રીતે આજ્ઞા કરી છે, એટલે કે કેવા વર્જવી, કેવી રીતે વર્જવી, કયા કાર્યમાં વર્જવી, એ સ્પષ્ટ નથી, માટે અર્ધભુક્ત પદાર્થ પ્રભુને ન સમર્પવો એમ બીજી વાર આજ્ઞા કરી, એમાં અર્ધ એટલે અર્ધા પ્રમાણમાં ભુક્ત એટલે ભોગવેલી વસ્તુ, તે અર્ધભુક્ત કહેવાય છે. ભોગ કરવા લાયક વસ્તુનો ભોગ પ્રભુને તે વસ્તુ સમર્પ્યા વિના કરવો નહિ, એવો પણ આશય છે ભોગ એટલે ઉપયોગ, મતલબ કે જે વસ્તુનો પોતે ઉપયોગ કર્યો હોય તે વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી નહિ, તેમજ જે વસ્તુ પ્રભુને સમર્પેલી નથી, તેનો ઉપયોગ પોતે પણ કરવો નહિ, એવી રીતના ભેદનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ રહેવાથી ભાવાર્થ અહિં ઉદિત થશે, એમ જાણવું. ૨૩-૨૪.

પ્રભુને નિવેદન કર્યા પછી તે પદાર્થ પોતાના ઉપયોગમાં કેટલાક લેતા નથી, તેનું કારણ બતાવે છે:—

निवेदितपदार्थानां ग्रहणं मार्गभेदतः ॥
पूजामार्गनिषेधानामज्ञानवशतो मतः ॥२५॥

પ્રભુને નિવેદન કરેલા પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવું, કારણ કે આ સેવામાર્ગ પૂજામાર્ગથી જુદો છે. સેવામાર્ગમાં પરાત્પર પૂર્ણ પુરુષો-

ત્તમની સેવા છે. માટે નિવેદન કરેલા પદાર્થો પોતાના ઉપયોગમાં લઇ શકાય છે. પૂજામાર્ગમાં એ પુરુષોત્તમના અંશોની, અવતારોની, કલાઓની પૂજા કરવામાં આવે છે, માટે તેમાં નૈવેદ્ય લઇ શકાતું નથી. સેવામાર્ગ અને પૂજામાર્ગ એવી રીતે જુદા હોવાથી પૂજામાર્ગની રીતિ સેવામાર્ગમાં આવી શકે નહિ. દૃષ્ટાંતઃ પૂજામાર્ગમાં એવું લખ્યું છે કે—'મારી પાસે મૂકેલા દીવાનો ઉપયોગ બીજા કાર્યમાં કરવો નહિ' એમ ભગવાન આજ્ઞા કરે છે, તો તે આજ્ઞા પૂજામાર્ગ માટેની છે, પણ તે સેવામાર્ગમાં લાગુ પડી શકે નહિ. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે—નિવેદન કર્યા પછી તે ઉપયોગમાં ન લેવું એમ જે કહ્યું છે, તે પૂજામાર્ગ માટે છે એમ સમજવું, સેવામાર્ગમાં પ્રભુને સર્વ નિવેદન કરવામાં આવે છે, 'પુત્રાદિ, ગૃહ, પ્રાણ વગેરે બધું પ્રભુને નિવેદવું.' તથા 'જે આ લોકમાં બહુ ઇષ્ટ હોય, પોતાને અત્યન્ત પ્રિય હોય, તે સર્વ પ્રભુને અર્પણ કરવું.' વગેરે વાક્યોથી સર્વ સમર્પણ કર્યાં પછી પોતાના ઉપયોગમાં તે લઇ શકાય છે, માટે સેવામાર્ગમાં પૂજામાર્ગની રીતિ સ્વીકારાતી નથી. ૩૫.

एवं जन्मावधि नृणां भावनातो भविष्यति ॥
सर्वत्र ब्रह्मसम्बन्धो गङ्गातोऽन्यजलेष्विव ॥३६॥

જન્મપર્યન્ત એવી ભાવના થવાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થળે બ્રહ્મસમ્બન્ધ થશે. જેમ ગંગાજીથી બીજા જળમાંના દોષો દૂર થાય છે, અર્થાત્ તે જળ ગંગારૂપ થાય છે, તેમ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેની ભાવના કર્યાથી મનુષ્યોને સર્વ સ્થળે બ્રહ્મનો સમ્બન્ધ થશે, એટલે નિર્દોષપણું પ્રાપ્ત થશે એવી રીતે તે દોષરહિત બનશે ૩૬.

चिन्ता निवेदिभिर्नैव नवरत्ने निरूपिताः ॥
तत एवात्रगत्येह कार्या इति विनिश्चयः ॥३७॥

નવરત્ન ગ્રન્થમાં જેવા જેવા પ્રકારની ચિન્તાઓ શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિરૂપણ કરેલી છે, તે નવરત્ન ગ્રન્થથી સમજીને કદાપિ તે ચિન્તાઓ વૈષ્ણવોએ કરવી નહિ એવો નિશ્ચય છે. જે જે ચિન્તાઓ થાય તે ન કરવી. ૩૭.

ततो हि जातसंस्कारः सर्वचिन्ताविवर्जितः ॥
साक्षिवत् तत्कृतिं पश्यन् सुखं सेवापरो भवेत् ॥३८॥

એ પ્રમાણે બ્રહ્મસમ્બન્ધરૂપ સંસ્કાર થયા પછી સર્વ ચિન્તાઓથી રહિત થઈને સાક્ષીની પેઠે ભગવાનની કૃતિને જોતાં જોતાં સુખેથી સેવામાં તત્પર થવું. ૩૮.

સેવા કેમ કરવી?

ઉપર પ્રમાણે શરણ અને સમર્પણનું વિવેચન કરીને હવે સેવાવિધિનું નિરૂપણ આપશ્રી કરે છેઃ-

सेवाविधिः समग्रोऽपि क्रमेणैव विलिख्यते ॥
प्रकारान्तमतः पूर्वं मूर्तौ सेवा विधीयते ॥३९॥

સમગ્ર સેવાવિધિ પણ અનુક્રમે લખવામાં આવે છે. સેવાને અંગે જે જે કાંઈ કરવાનું છે, તે સર્વ લખાય છે. પહેલાં ઉત્તમ

પ્રકારની મૂર્તિ નિત્ય સેવામાં છે એમ કહ્યામાં આવે છે ભગવત્સ્વરૂપની ઉત્તમ પ્રકારની સેવા કરવી એવો એમ જણાવવામાં આવે છે ૩૯

मूर्तौ भगवतो ज्ञानं साकारावेशतो मतम् ॥
भक्तिमार्गप्रकारेण ज्ञानतस्तु तथा मता ॥४०॥

મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન સાકાર ભગવાન મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે તેથી થાય છે એમ એક મત છે અર્થાત્ મૂર્તિમાં ભગવાનનો આવેશ થાય છે એ આવેશ સાકાર આવેશ છે કારણ કે મૂર્તિ સાકાર છે ત્યારે સાકાર મૂર્તિમાં ભગવાનનો સાકાર આવેશ થયેલો હોવાથી મૂર્તિમાં ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે ભક્તિમાર્ગની દૃષ્ટિએ તે માનવાનું નથી ભક્તિમાર્ગમાં તો એમ છે કે મૂર્તિ પ્રભુસ્વરૂપ છે મૂર્તિ જુદી છે અને તેમાં ભગવાનનો જુદો આવેશ થાય છે એમ માનવાનું નથી મૂર્તિ જ સાક્ષાત્ પ્રભુ છે તે પ્રભુસ્વરૂપજ છે એમ જાણવાનું છે ૪૦

पूजामार्गे भवेन्मन्त्रविधानात् पूज्यसेवनम् ॥
विशेषो भक्तिमार्गेऽस्य पुरुषोत्तमरूपिणः ॥४१॥

मणिस्पर्शेन ताम्रादिः सौवर्णमिव तत्पर ॥
जायते तत्र सर्वं साक्षात् कृष्णे कृतं भवेत् ॥४२॥

પૂજામાર્ગમાં મંત્રવિધિમાં પૂજ્ય દેવતાઓનું સેવન થાય છે એમાં જે જે દેવતાઓ માટેના જે જે મંત્રો હોય છે તે મંત્રોથી તે તે દેવતાઓનું પૂજન પૂજામાર્ગમાં કરવામાં આવે છે પૂજામાર્ગ કરતાં ભક્તિમાર્ગમાં વિશેષતા છે કે મણિ સ્પર્શ

પુરુષોત્તમ-સ્વરૂપ થાય છે. જેમ પારસમણિના સંગથી લોખંડ વગેરે ધાતુ સુવર્ણરૂપ બની જાય છે, તેમજ મૂર્તિ પણ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ-સ્વરૂપ થાય છે. એ કારણથીજ ભક્તિમાર્ગમાં સેવા મુખ્યત્વે કરીને ભાવવડેજ થાય છે. અને એ ભાવવડે એ સ્વરૂપમાં જે કાંઇ સેવા કરવામાં આવેલી હોય તે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા થઇ, એમ જાણવું. ૪૧-૪૨

સેવા બે રીતે થાય

સેવાના બે પ્રકારો આપશ્રી વર્ણવે છે –

सेवा तु तस्य द्विविधा त्यागात्यागविभेदतः ॥
अत्यागेऽपि तथात्वं हि व्यावृत्तेस्त्यागतः पुरा ॥४३॥

પ્રભુની સેવા બે પ્રકારની છે. એક સેવા તો સર્વનો ત્યાગ કરીને થઇ શકે છે અને બીજી સેવા સર્વનો ત્યાગ કર્યા વિના થઇ શકે છે, માટે ત્યાગ અને અત્યાગ એવા ભેદથી સેવા બે પ્રકારની છે. વ્યાવૃત્તિ એટલે ગૃહસ્થધર્માનુસાર સર્વ પ્રવૃત્તિ કરવી તે. એ વ્યાવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં અત્યાગ દશામાં પણ ત્યાગ કરવાપણું તો છેજ, તે આગળ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કરે છે. ૪૩.

व्यावृत्तावपि च प्रोक्तो मानसस्त्याग उत्तमः ॥
अत्यागपक्षे गार्हस्थ्यमनुकूलं हि साधनं ॥४४॥
गृहे स्थित्वा सेवनीयं स्वधर्मेणैव सर्वथा ॥
कृष्णं भजेत्ततोऽसंगरणादिनियोगतः ॥४५॥

જ્યારે ગૃહસ્થ આશ્રમમાં પ્રવૃત્તિ હોય એટલે કે ગૃહસ્થ ધર્મની પ્રવૃત્તિ થાય હોય તો પણ મનથી ગર્વનો ત્યાગ કરવો એ નિયમ છે. પ્રવૃત્તિ છતાં પણ તેમાં આસક્તિ ન રાખતાં પ્રભુમાં મન જોડી દેવું તે મનથી ગર્વનો ત્યાગ કહેવાય છે અને તે કરવો ઉત્તમ કે ગર્વનો ત્યાગ ન કર્યો હોય તે પામરમાં ગૃહસ્થાશ્રમ સબંધમાં અન્તર્ગત ગણાય. એટલે કે ગોવાળિયા સ્થાનોમાં સ્ત્રીપુરુષાદિક આસક્ત હોવા જોઈએ ગૃહમાં રહીને સેવા કરવા માટે સ્વધર્મ વડે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું જો અધર્મ કરે તો નિ-યોનિમાં એનો જન્મ થાય છે. માટે ગૃહમાં રહીને પોતાના ધર્મ વડે નિરંતર શ્રીકૃષ્ણસેવા કરવી ૪૪-૪૫

कृष्णमूर्तौ यथालब्धैर्द्रव्यैः सम्पूजयेद्धरिम् ॥
पूर्वं स्थानं मन्दिरादि तथा सिंहासनादि च ॥४६॥

ભગવાનની મૂર્તિમાં યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થએલા દ્રવ્યો વડે શ્રીહરિનું પૂજન કરવું શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે જેવા અને જેટલા ઉપભોગ-પદાર્થો મળી આવ્યા હોય તે વડે શ્રીકૃષ્ણનું ભક્તિપૂર્વક પૂજન કરવું અર્થાત્ ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા પ્રમાણે જે પદાર્થો મળી આવે તે પદાર્થો વડે ભગવાનની પ્રતિમામાં બિરાજતા શ્રીહરિનું પૂજન કરવું. ૪૬

પૂજનનો પ્રકાર સેવાના પ્રકાર સાથે બતાવે છે –

सम्पाद्य भोगसामग्रीं हरिमुत्थाप्य मज्जन ॥
स्नानादारभ्य सर्वापि सेवा पूजा विधीयताम् ॥४७॥

પહેલાં તો સ્થાન એટલે મંદિર-આદિ અને સિંહાસન-આદિ સંપાદન કરીને અને ભોગ ધરવાની સામગ્રી પણ તૈયાર કરીને

શય્યામાંથી શ્રીહરિને જગાડવા સુધારી મંદિરપ્રેક્ષ કરીને પ્રભુને બિરાજવાનું મંદિર, અને સિંહાસન પણ સ્વચ્છ રીતે તૈયાર રાખવું ભોગ ધરવાની સામગ્રી પણ તૈયાર રાખવી. પછી પ્રભુને જગાડવા. પ્રભુને શય્યામાંથી જગાડીને સવારથી સાયંકાલ પર્યંત બધી સેવા કરો. સ્નાન કાળથી સેવાનો અને પૂજાનો જે ક્રમ છે, તે પ્રમાણે કરો આપશ્રીએ તો પ્રાતઃકાળના પ્રારંભમાં સેવાનો ક્રમ કેવી રીતે છે, તે માત્ર સંક્ષેપમાં શરૂઆતના ભાગ તરીકે જણાવીને, એમ આજ્ઞા કરી કે સેવાપૂજાના તે ક્રમ પ્રમાણે સેવાપૂજા કરો ૪૭.

સેવામાં અને પૂજામાં જે ભેદ છે, તે આપશ્રીએ પ્રથમ જણાવ્યો છે તો પણ અને તેનું ફરીને વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરે છેઃ—

सेवायां लौकिकी युक्तिस्तथा स्नेहो नियामकः ॥
पूजायां तु विधिः स्नेहविरुद्ध इति निश्चयः ॥४८॥

સેવા કરવામાં લૌકિક યુક્તિ જાણવી જોઈએ. જેમ કોઈ લૌકિક બાળક સવારમાં જ્યારે ઊઠે છે, ત્યારે તેની માતા પુત્રસ્નેહને લીધે તે બાળકને માટે આગળથીજ તૈયાર કરી રાખેલા ખાવાના પદાર્થો આપે છે, તેમ પ્રભુમાં બાળભાવ રાખીને પ્રભુને જગાડવા પહેલાં ભોગસામગ્રી સ્નેહભાવથી સિદ્ધ કરી રાખવી. એ સેવા કરવામાં લૌકિક યુક્તિ અને સ્નેહ મુખ્ય છે. એ સેવામાં સ્નેહજ સર્વે નિયમો કરી આપે છે. જેમ માતા પુત્રને સ્નેહથી લાડ લડાવે છે, પાળે છે, પોષે છે, તેમ તેજ ભાવથી પ્રભુની સેવા કરવી. પૂજા કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાં મુખ્ય શાસ્ત્રના વિધિને માનવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં ઠંડા જળથી પ્રભુને સ્નાન કરાવવાનું લખ્યું છે, માટે ગમે

તેવી રીતનકારની વસ્તુમાં પણ પ્રભુને ... જલથીજ સ્નાન કરાવવું, એમ પુષ્ટિમાર્ગમાં છે ત્યાં વિધિને એટલે શાસ્ત્રમાં જે કહેલું છે, તેને મુખ્ય માનવામાં આવે છે, એટલે વિધિ સ્નેહથી વિરુદ્ધ છે કે સ્નેહયુક્ત છે, એમ વિચાર કરવામાં આવતો નથી સ્નેહથી વિરુદ્ધ વિધિને મુખ્ય નિશ્ચય માનીને ભગવાનની પુજા પુષ્ટિમાર્ગીય લોક કરે છે ૪૮

ગુરુ કેવા હોય ?

ગુરુ કેવા કેવા જોઈએ, તેના સંબંધમાં મહાપ્રભુજીએ નિબંધમાં જેવી રીતે આજ્ઞા કરી છે તેવી રીતે શ્રીહરિરાયજી પણ અહિં આજ્ઞા કરે છે —

> गुरुश्च भक्तिमार्गीयः कृष्णसेवापरायणः ॥
> श्रीभागवततत्त्वज्ञो दम्भादिरहितो नरः ॥४९॥

ગુરુ ભક્તિમાર્ગને અનુસરનાર જોઈએ, વળી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પરાયણ જોઈએ, તેમજ શ્રીભાગવતના તત્ત્વો જાણનાર અને દંભ-લોભ ક્રોધ વગેરેથી રહિત એવા નર તે ગુરુ કહેવાય ૪૯

ઉપર જણાવેલા ગુરુ ન મળે તો શું કરવું તે આગળ જણાવે છે —

> तदभावे तथाभूतोपदेशोऽत्र नियामकः ॥५०॥

ઉપર જણાવેલા સદ્ગુરુ ન હોય તો તેવા સદ્ગુરુએ જે ઉપદેશ કરેલો હોય તે પ્રમાણે ચાલવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશેજ. અર્થાત્ ઉપર જેવાનું સ્વરૂપ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવા ગુરુના અભાવમાં એવા ગુરુએ જે ઉપદેશ આપેલો હોય તેજ નિયમરૂપ છે એમ માનવું. નિયમમાં રાખનાર ગુરુ ન હોય તો તેમના ઉપદેશને નિયામક તરીકે માનવો.

अथाधुनिकतीर्थानामतथाभूततोऽपि हि ॥५०॥
उपदेशस्तथाभूतगुरोरिव फलिष्यति ॥
यदि दुःसङ्गदोषेण नान्यथा चेद्भवेन्मतिः ॥५१॥

હવે જો આધુનિક તીર્થરૂપ ગુરુઓ ઉપર જણાવેલા ગુરુ જેવા નથી, તો પણ તેઓ જે ઉપદેશ આપે છે, તે તો પહેલા વર્ણવેલા સદ્ગુરુએજ કહેલો ઉપદેશ આપે છે, માટે હાલના ગુરુઓ તેવા ન હોવા છતાં પણ તેમની પાસેથી જો ઉપદેશ લેવામાં આવે તો તે ઉપદેશ, જો દુઃસંગરૂપી રોગથી બુદ્ધિ મલિન થઇ નહિ હોય તો, પહેલા બતાવેલા મુખ્ય સદ્ગુરુના ઉપદેશની પેઠે ફળશે. જો ખરાબ પુરુષોની સંગતિથી બુદ્ધિ દુષ્ટ થઇ હશે, તો તે ઉપદેશ ફલિત થશે નહિ. ગુરુ ગમે તેવા હોય પણ તેઓ જે ઉપદેશ આપે છે, તે ઉપદેશને પ્રગટ કરનારા ગુરુ એવા છે તેજ વિચારવું જોઇએ, અને દુઃસંગથી બચવું જોઇએ. ૫૦–૫૧.

तेषामभावेऽपि यस्मात्सद्गुरुगोचरः परो विधिः ॥
स एव सर्वथा नान्यः कल्पितः फलभाक् ॥५२॥

મના નિ પણુ જેશ વિધિ તરા ગુરુએ જો દેય તેજ વિધિ સમજવો ઉદ્વેગ જણાવેના નથી જેમા હોય તેવા ગમમ ને મનાહી જે પ્રણાનિક ની હોય તેજ ભાગે જાનવુ (શ્રીમહા પ્રભુએ શ્રીગુસાંઇજીએ શ્રીગોકુલનાથજીએ, શ્રીહરિરાયજી આ આચાર્યોએ સેવા ની રીતે કરી જોઇ એ આપે અથા મ દ કરીને જે આજ્ઞા કરી હોય તે વિધિ પ સમજવી અનગ વુ ખરા વિધિ તેજ છ બીજે થી બીજે ની દેના ફળ કરી શકતા થી પોતાની ઉન્નાગ થન હોય તેિ આ ર રીતે સેવામા ફળ વો અન છો છે તેથી ર મિ થાય રહિ ૧૨

उद्वेगाय भवेत कृष्णगुणाख्यानगति ॥
वस्त्राभरणैश्चापि नयोपहरणैरपि ॥१२॥
यथा ...स्वमार्गेयक भवत् ॥०३॥

ઉદ્વેગ ન થય તેમા માટે પ્રેમગાદત શ્રીકૃષ્ણ ના ગુણ ગાય કરી ધરાવરા વસ્ત્ર તથા આભરણ અને મિષ્ટાન્ન પીતાંબ આદિથી એન્ને ... ... અહિ ... ... કરી ... ... પ્રભુ ના ... ઉદ્વેગને નિ ... ત્યાંથી પાછુ ... થાય નહિ ૧૨

यतो हि ... प्राप्ता चेतन्... हो ॥०४॥
लीलाविशिष्टरूप हि तदर्थं सवनोद्यम ॥
अत ... प्राप्ता तदुविन्नमेतरे ॥०५॥

શ્રીહરિના લીલાયુક્ત સ્વરૂપમાં ચિત્તનું પરોવાવું, તેનું નામ સેવા છે, એમ સિદ્ધાંતમુક્તાવલીમાં કહ્યું છે તેથી પ્રભુની સુંદરતાથી પોતાનું મન પ્રભુમાં રહે તેવી રીતે શૃંગાર કરવા. સેવાનો ઉદ્યમ તેને માટેજ છે સેવા એવી રીતે કરવી જોઈએ કે પ્રભુમાં મન પરોવાયેલું રહે તેવી રૂપ સેવાના સાધન તરીકે, દેહથી અને દ્રવ્યથી કરવામાં આવતી સેવાને માનવામાં આવે છે. તનુજાવિત્તજા સેવા માનસી ફલરૂપ સેવાનું સાધન છે, એમ સિદ્ધાંતમુક્તાવલી ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે. ૫૮–૫૫

एवमन्नादिवस्तूनामुपयोगे प्रसाधिते ॥
भार्यादीनामानुकूल्ये तै सेवामेव कारयेत् ॥६६॥

એ પ્રમાણે અન્ન વગેરે વસ્તુનો પ્રભુમાં ઉપયોગ સિદ્ધ કરી બતાવતાં સ્ત્રી વગેરે જો સેવાને અનુકૂળ હોય તો તેઓ પાસેજ સેવા કરાવવી. શ્રીગુસાંઈજી શ્રીનાથજીની પ્રાર્થના કરે છે કે–'હે [1]કમલલોચન, અમારા ધનવાળા પદાર્થનો ભોગ આપે કરવોજ જોઈએ. જો નહિ કરો તો પુષ્ટિમાર્ગીય મર્યાદા નષ્ટ થઈ જશે' અન્ન વગેરે વસ્તુનો એવી રીતે જ્યારે પ્રભુમાંજ ઉપયોગ સિદ્ધ થયો, તો સ્ત્રી વગેરે પણ જો અનુકૂળ હોય તો તેમની પાસે પણ પ્રભુની સેવાજ કરાવવી ૫૬

स्वयं कुर्यादुदासीनतया नेपा पुनस्त्यजेत् ॥
अपकीर्तिभयात् कृष्णसेवावैमुख्यसम्भवात् ॥६७॥

१. अस्मदीयपदार्थानां भोग कार्यस्त्वयैव हि । अन्यथा मार्गमर्यादा नश्यत्यम्भोजलोचन ॥ ([illegible])

स्वकृतब्रह्मसम्बन्धं विभाव्य हृदि सर्वथा ॥
तत्पोषणं प्रकुर्वीत रुग्णदेहस्वजनानुग ॥१८॥

ભાર્યા આદિની સ્થિતિ જો ઉદાસીનપણાની એવી હોય તો પોતે સેવા કરવી જોઇએ. સ્ત્રીપુત્ર આદિ સેવા કરતા નથી ઉદાસીન હોય તો પોતાનેજ સેવા કરવી, કેમકે ઉદાસીન થયેલાઓને આગ્રહ કરીને સેવામાં જોડવાથી સેવા કરવામાં આસક્ત થાય છે, ને તેમાં ભગવદ્ભાવ ન થઇ શકે તો સ્વધર્મની હાનિ થવાથી થનારી અપકીર્તિનો ભય પણ થાય છે. માટે જે સેવાથી વિમુખ થાય તેમને તેને તેમજ રીતે રહેવા દઇને પોતે સેવા કરવી. પરંતુ સેવામાં ઉદાસીન છે પણ તેમનું પોષણ બીજા શ્લોક સાથે પણ લઇ શકાય છે. એટલે કે ભાર્યા આદિ સેવાથી ઉદાસીન હોય તો તેમનો ત્યાગ ન કરવો પણ પોષણ કરવું, કેમકે ત્યાગ કરવાથી લોકમાં અપકીર્તિ થાય તે અપકીર્તિના ભયથી ત્યાગ ન કરવો. અપકીર્તિનો જો ભય હોય તો સેવામાં પણ વ્યગ્રતા એટલે ઊંચું મન રહે. માટે તેઓનું પોષણ કરવું. રોગી દેહવાળાની પેઠે આતુર થઇને દુઃખી થઇને તેનું પોષણ કરવું. સ્ત્રી આદિ સેવા ન કરે તેથી દુઃખ તો થાય, પરંતુ તે સેવામાં બાધ કરતા નથી એમ અને પોતે બ્રહ્મસંબંધ કરેલો છે એવો હૃદયમાં વિચાર કરી તથા તેનું પોષણ કરવું. ૧૭-૧૮

यद्यासुराः कृष्णसेवां कर्तुं न ददति स्वतः ॥
तदा तेषां परित्यागः कर्तव्य इति निश्चयः ॥१९॥

જો તે આસુર હોય અને પોતાને કૃષ્ણસેવા ન કરવા દે, તો તેનો પરિત્યાગજ કરવો એવો નિશ્ચય છે. સ્ત્રી આદિ જો

ભાવવાળા હોય, પોતે સેવા કરે નહિ અને આપણને સેવા કરવા દે પણ નહિ, તો તેવા અસુરનો ત્યાગજ કરવો, એ સિદ્ધાંત છે. ૫૯.

भक्तिमार्गे न वस्तव्यमभक्तैः सह सर्वथा ॥
अंगीकृत्यापि च स्मार्तधर्मं न भक्तिमार्गिभिः ॥६०॥

ભક્તિમાર્ગમાં એવો નિયમ છે કે, જેઓ ભક્ત ન હોય તેઓ સાથે કદાપિ ભક્તોએ વસવું નહિ. સ્વીકાર કરીને પણ સ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મનો ત્યાગ ભક્તિમાર્ગીય જનોએ કરવો; કારણ કે ધર્મશાસ્ત્રથી પણ ભક્તિશાસ્ત્ર બલવદ્ છે એવી મર્યાદા છે, મન્વાદિપ્રોક્ત શાસ્ત્રથી પણ ભક્તિશાસ્ત્ર બલવદ્ હોવાથી ભક્તિ-માર્ગમાં જેનો અંગીકાર થયેલો છે, તેઓએ સ્માર્ત ધર્મો ત્યજવા. ૬૦.

धर्मशास्त्रात्तु बलवद् भक्तिशास्त्रमितिस्थितिः ॥
चित्तं हरौ प्रतिष्ठाप्य वृत्तियत्नं च कारयेत् ॥६१॥
सर्वथा वृत्त्यभावे तु याम सेवापरो भवेत् ॥
वृत्तेः सहजतासिद्ध्यै कृष्णमात्ररतो भवेत् ॥६२॥

ચિત્ત શ્રીહરિમાં રાખીને વૃત્તિ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરાવવો. પોતાનો જો વ્યાવહારિક ઉદ્યમ ચાલી રહ્યો હોય, તો તેને માટે પોતે પ્રયાસ ન કરતાં બીજા પાસે તે યત્ન કરાવવો; અને પોતાનું ચિત્ત શ્રીહરિમાં રાખવું. જો વૃત્તિ મુદ્દલે હોયજ નહિ, તો એક પ્રહર સુધી સેવાપરાયણ થઈને રહેવું. એટલે કે બીજા સમયમાં વૃત્તિ (રોજગાર) માટે ઉદ્યમ કરવો. જો વૃત્તિ સહજમાંજ સિદ્ધ

થતી હોય તો માત્ર શ્રીકૃષ્ણ આશ્રિત ભાવનાએ રહેવું જોઈએ તો પછી વૃત્તિ માટે થોડો પણ પ્રયાસ કરવો પ્રયોગ નહિ. ૬૧-૬૨

વિમુખતા

इत्यर्थमपि यत्नेन जातवैमुख्यकारणे ॥
श्रीभागवतपाठं च विदध्यान्नियमेन हि ॥६३॥

શ્રીહરિની સેવા માટે પ્રયાસ કરતાં જેટલો સમય શ્રીહરિથી વિમુખ થવાયું તેથી વૈમુખ્ય દોષ ઉત્પન્ન થયો અને તેના નિવારણ માટે નિયમપૂર્વક શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરવો. ૬૩

निरक्षोभस्य वैमुख्याभावाय परम सहेत ॥
मानयेदपि कृष्णोक्तमित्येतन्माहात्म्यमिदये ॥६४॥

ચિત્ત ખળભળી ઉઠવાથી શ્રીહરિથી વિમુખ થ[illegible] જવાય છે, તેથી પણ વૈમુખ્ય દોષ લાગે છે તેનો નાશ કરવા માટે જો કોઈ આપત્તિ આવી પડે તો સહન કરવી. [illegible] કોઈના તરફથી કાંઈ [illegible] કરવામાં આવે તો પણ તે સહન [illegible] કોઈ ભગવદ્ પુરુષે નિંદા કરી હોય અથવા અપમાન કર્યું હોય, કોઈ દુષ્ટ પુરુષે ઠપકો આપ્યો હોય [illegible] કરેલી હોય અથવા મારી હોય [illegible] હોય, ઇત્યાદિ [illegible]

૧ क्षिप्तोऽवमानितोऽत्यन्तं प्रलब्धोऽसूयितोऽथवा । ताडितः संनिरुद्धो वा वृत्त्या वा परिहापितः ॥ निष्ठ्युतो मूत्रितो वाऽज्ञैर्बहुधैवं प्रकम्पितः । श्रेयस्कामः कृच्छ्रगत आत्मनाऽऽत्मानमुद्धरेत् ॥

દીધી હોય, કોઈ થૂંક્યું હોય, મૂત્ર કરી ગયું હોય, ઇત્યાદિ એવી રીતે ઘણે પ્રકારે હેરાન કર્યો હોય તો પણ દુઃખમાં આવી પડેલા અને કલ્યાણની ઇચ્છાવાળા માણસે પોતા વડે પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો' એમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં ઉદ્ધવ પ્રત્યે ભગવદ્વાક્ય છે. માટે પ્રભુના એ વાક્યને ઉત્સાહની સિદ્ધિ માટે અવશ્ય માનવું. પ્રભુએ કહ્યું છે કે:—'હે [1]અર્જુન,' મારો ભક્ત નાશ પામતો નથી.' ૬૪.

वैराग्यं परितोषं च लोभाभावाय भावयेत् ॥
जन्मनोऽप्यन्तिमत्वं वै कृतार्थत्वं च चिन्तयेत् ॥६५॥

લોભ ન રહે માટે વૈરાગ્ય અને સંતોષની ભાવના કરવી. કારણ કે કામ અને લોભ પ્રભુની પ્રાપ્તિની આડે આવનાર એ મહાન્ પાપો છે, તેને દૂર કરવા માટે વૈરાગ્ય અને સંતોષની ભાવના કરવી વળી મારો આ છેલ્લો જન્મ છે એમ જાણવું, તેમજ પ્રભુ મારે માથે બિરાજે છે માટે હું કૃતાર્થ છું એમ પણ સ્મરણ કરવું. બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વ દોષો દૂર થઈ જાય છે, મારો છેલ્લો જન્મ છે, હજારો વર્ષના વિયોગ પછી પ્રભુનો સંબંધ થયો, માટે હું કૃતાર્થ છું એમ દૃઢતાથી માનવું. ૬૫.

શેષવિચાર

एवं निश्चित्य चित्तेन निरपेक्षो दृढाशयः ॥
स्थिरान्तःकरणं कृत्वा विश्रामं वितृतद्गीं ॥६६॥

१. कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ (गीता)

सेवयेत्तत्परो भूत्वा युक्त्या लौकिकया पुरा ॥
देशकालौ विचार्यैवमवस्था च प्रभोरपि ॥९७॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચિત્ત વડે નિશ્ચય કરીને આ લોક અને પરલોકની અપેક્ષા રાખ્યા વિના અંતઃકરણ સ્થિર કરીને શ્રીહરિમાં માતાપિતાવત્ વિશ્વાસ રાખવો. જેમ માતાપિતામાં બાળકને એવો વિશ્વાસ હોય છે કે તે મારું બુરું નહિ કરે, તેમ પ્રભુમાં પણ વિશ્વાસ રાખવો કે એ મારું સારું જ કરશે. એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને તત્પર થઈને પહેલાં લૌકિક યુક્તિ વડે સેવા કરવી. લૌકિક યુક્તિ એટલે કે પ્રભુને બાળભાવથી સેવવા અથવા તો એક પતિવ્રતા સ્ત્રી જેમ પતિની સેવા કરે છે, તેમ પ્રભુની સેવા કરવી. દેશકાળનો પણ વિચાર કરવો. જેવો દેશ હોય, જેવો સમય હોય, શીતકાળ, ઉષ્ણકાળ કે ગમે તે હોય તેનો પણ સેવામાં વિચાર કરવો. અને પ્રભુની અવસ્થાનો વિચાર કરવો. જે અવસ્થાનું સ્વરૂપ હોય તે અવસ્થાને અનુરૂપ સેવા કરવી. બાલાવસ્થા કે કિશોરાવસ્થા એનો વિચાર કરીને તદનુરૂપ સેવા કરવી. ૯૬-૯૭.

तदर्थं व्यर्थवचनं कृतिसाध्यं परित्यजेत् ॥
कृष्णे समर्पयेन्नैव क्लिष्टं क्वापि प्रयत्नतः ॥९८॥

સેવા માટે વ્યર્થ વચન કહેવું નહિ; ખોટું બોલવું નહિ એ મુખરતાદોષ છે એ દોષ મોટામાં મોટો છે. મારી કૃતિથીજ આ બધું બને છે, એમ પણ માનવું નહિ જે સ્વકૃતિથીજ સિદ્ધ થતું હોય તેનો પરિત્યાગ કરવો. જેમ કે 'સાધનસંપત્તિથી પ્રભુ કદાપિ પ્રસન્ન થતા નથી,' એમ શ્રીસુબોધિનીજીમાં કહ્યું છે, તેમજ

બહુજ કલેશ કરીને પ્રયત્નથી જે મેળવ્યું હોય તે પ્રભુને સમર્પવું નહિ, જે મેળવતાં સેવાથી વિમુખ થઈને ઘણોજ કલેશ પ્રાપ્ત કરીને પ્રયાસ કરવો પડ્યો હોય તે પ્રભુને સમર્પવું જોઈએ નહિ. ભગવાન કહે છે કે:–'ભક્તો થોડું પણ પ્રેમ વડે મને જે ધરે છે, તે મને ઘણું થઈ પડે છે. ભક્તિહીન લોક મને ઘણું ધરે તો તેથી મને સંતોષ થતો નથી; એટલે કે ભક્તિ વિના જે મને ઘણું પણ ધરાય છે, તે મને સંતોષ આપવા પૂરતું નથી.' ૬૮.

इष्टं लोके तथा स्वस्य यच्चातिप्रियचिन्तितम् ॥
तद्धि समर्पयेद् भक्त्या भक्तिसम्बन्धि सर्वथा ॥६९॥

લોકમાં જે ખાસ ઇષ્ટ હોય, લોકો જેને બહુ ઇચ્છતા હોય, અને પોતે ઘણા સમયથી ચિત્તમાં વિચારી રાખેલી હોય તે વસ્તુ પ્રભુને ભક્તિથી સમર્પવી. એ વસ્તુ સર્વથા સેવાસંબંધીજ હોવી જોઈએ, બીજી નહિ, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું. 'જે ઇષ્ટ હોય, દત્ત (આપેલું) હોય, હુત (હોમેલું) હોય, જપેલું હોય, જે માગેલું હોય, જે પોતાને પ્રિય હોય, તે મને અર્પવું; મને આપવાથી તે અનન્તરૂપ થાય છે.' એમ શ્રીભાગવત કહે છે. ૬૯.

यथावसरं सेवा बहिरङ्गेऽपि मुख्यवत् ॥
कार्या शुद्धिः कृष्णार्थं वस्त्रप्रक्षालनादिका ॥७०॥

તેમજ જ્યારે બીજાની સેવાનો સમય ન હોય ત્યારે બહારની સેવા પણ મુખ્ય સેવાની પેઠે કરવી. પ્રભુનાં શ્રીઅંગના અને બીજાં બિછાવવાનાં વસ્ત્રોનું પ્રક્ષાલન કરવું–આદિ સેવા પણ મુખ્ય સેવારૂપજ માનીને કરવી. ૭૦.

काले कालद्वये कालत्रये कुर्वीत सेवनम् ॥
स्वधर्ममाचरेदङ्गं नित्यं नैमित्तिकं तथा ॥७१॥

એક વેળાએ, બે વેળાએ અથવા તો ત્રણ વેળાએ પ્રભુસેવા કરવી. જેટલી વાર પ્રભુની સેવા બને તેટલી વાર કરવી. સ્વધર્મનું આચરણ કરવું. નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મ પણ સ્વધર્મનું અંગ હોવાથી કરવું. નિત્યકર્મ સંધ્યાવંદન વગેરે છે. નૈમિત્તિક કર્મ કોઈ-પણ નિમિત્તને લીધે કરવામાં આવે છે, જેમ કે પોતાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થાય તો તેને અંગે જે જાતકર્મ આદિ સંસ્કારો કરવાના છે તે કરવા. નિત્ય અને નૈમિત્તિક કર્મો એ બન્ને મુખ્ય છે; સ્વધર્મનું અંગ હોવાથી તેનું આચરણ પણ કરવું. ૭૧

निवृत्तिरादरेणैव विधर्मादिति निश्चय ॥
धर्मसिद्धावपि पुनर्वैशिष्ट्यात् कृष्णवर्त्मन. ॥७२॥

પોતાના ધર્મથી જે વિલક્ષણ ધર્મ, જે કાર્યથી પોતાના ધર્મને બાધ નડે, તે ધર્મથી આદરપૂર્વક નિવૃત્તિ રાખવી, એવો નિશ્ચય છે. વૈષ્ણવોનો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્સેવા છે, સેવામાં જે પ્રતિબંધ નાખનારો ધર્મ હોય તે વિધર્મ કહેવાય. એ વિધર્મને આદરથી ત્યજી દેવો, એમ સિદ્ધાંત છે. કદાચ તેવા ધર્મથી ધર્મની સિદ્ધિ થાય તો પણ મુખ્ય ભગવદ્ધર્મ છે, તેથી ભગવદ્ધર્મનું સર્વ ધર્મથી વિશિષ્ટપણું છે. એ ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરતાં સર્વ ધર્મો સિદ્ધ થઈ જાય છે. જેમ મૂળમાં જલસેચન કરવાથી આખા વૃક્ષને પુષ્ટિ મળે છે, તેમ સર્વ ધર્મનું મૂળ જે ભગવદ્ધર્મ, તેનું આચરણ કરવાથી સર્વ ધર્મોની સિદ્ધિ થાય છે; માટે સર્વથી શ્રેષ્ઠ ભગવદ્ધર્મ જ છે. ૭૨.

इन्द्रियाश्वविनिग्राह कर्तव्य सर्वथा मत ॥
परोपकारधर्माणां दौर्बल्य च विभावयेत् ॥७२॥

ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડા મહાજ બળવાન્ હોય છે, માટે તેનો મારી ને નિગ્રહ સર્વથા કરવો એવો મત છે મતલબ કે પોતે ઇંદ્રિયોને વશ થવું નહિ પણ ઇંદ્રિયોને પોતાને સ્વાધીન રાખવી. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે—'ઇંદ્રિયોનો આવેશ જેના ચિત્તમાં થયો છે, તેના પુરુષમાં પ્રભુનો આવેશ થતો નથી' વળી કહ્યું છે કે—'હરણ સ્વરની લાલચમાંથી કર્ણેન્દ્રિયને વશ થઈને માર્યો જાય છે, પતંગિયો દીવાનું રૂપ જોઈને નેત્રેન્દ્રિયથી માર્યો જાય છે, ભમરાઓ સુગંધ માટે નાસિકેન્દ્રિયને વશ થઈને મરે છે, મીન—માછલાં રસના સ્વાદથી માછીમારોથી મરે છે, એ પ્રમાણે એક એક ઇંદ્રિયની લાલચથી ઉપરના એકેક પ્રાણીઓ મરે છે, તો જે માણસ પાંચે ઇંદ્રિયોને લાલચમાં જોડે છે અને એનો નિગ્રહ કરે નહિ તેની શી દશા થાય?' તેમજ પરોપકારના જે ધર્મો જેવા કે ધર્મશાળા, સદાવ્રત વગેરે ભગવત્સેવારૂપ ધર્મ પાસે દુર્બળ છે, કારણ કે એ પરોપકારના ધર્મનું ફળ નાશવન્ત છે, એ સ્વર્ગનું સુખ તો ત્યાંસુધી પુણ્ય હોય છે, ત્યાંસુધીજ મળે છે, પછીથી આ લોકમાં આવવું પડે છે ભગવાન શ્રીગીતાજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે—'તે પુણ્યશાળી લોકો વિશાળ એવા સ્વર્ગલોકને ભોગવીને પુણ્ય ખૂટી જતાં મૃત્યુલોકમાં પ્રવેશે છે.' તો એવા નાશવંત ફળ આપનાર પરોપકાર આદિ ધર્મો અવિનાશી અને શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ ફળ આપનાર ભગવત્સેવારૂપ ધર્મ પાસે દુર્બળ હોયજ, એમ નું આશય —' ૭૨

કરવો કોઇનિમિત્તને અર્થે પણ ન કરવો, એટલે કે પોતાના સ્વાર્થ માટે શ્રીભાગવતનો પાઠ ન કરવો. પોતાના પ્રયત્નથી, પોતેજ નિરંતર શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો. આજ આજ્ઞા શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિબંધમાં કરી છે.

તિલકમાળા

अर्थेनानिमित्तेन स्वप्रयत्नेन सर्वथा ॥
गेहान्तर्गतमुद्राङ्कशङ्खचक्रादि धारयेत् ॥७८॥

ઘરમાં પણ અન્તર્ગત અને પ્રગટ પણ ભગવદ્રૂપ શંખ ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કરવી. શંખચક્રાદિ મુદ્રાઓ સેવામાં પણ આવશ્યક છે અને પૂજામાર્ગમાં તે આવશ્યક છે, માટે તે અવશ્ય ધારણ કરવાં. તુલસીકાષ્ઠની માળા પણ ધારણ કરવી. તેમજ તિલક પણ ભગવચ્ચિહ્ન હોવાથી અવશ્ય ધારણ કરવું. શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધમાં આ વિષયપરત્વે વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે— 'શંખ, ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ગોપીચંદનથીજ ધારણ કરવી એ પૂજાનું અંગ છે. તેમજ તુલસીકાષ્ઠની માળા અને તિલક પણ ધારણ કરવાં, કેમકે તે વૈષ્ણવના ચિહ્નરૂપ છે.'

ઉપરના શ્લોકના પ્રકાશમાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે, 'શંખ, ચક્ર આદિ મુદ્રાઓ ધારણ કર્યા વિના જે પુરુષ પૂજન કરે
૧૯ છે, તેણે કરેલું પૂજન નિષ્ફળ થાય છે અને શ્રીહરિ પણ પ્રસન્ન થતા નથી.' તુલસીકાષ્ઠમાળા જો ધારણ ન કરે તો તેને માટે વચન છે કે—'જે લોકો તુલસીકાષ્ઠમાળા ધારણ કરતા નથી, તે નાથી

કામ અને પાપબુદ્ધિઓ (શ્રીહરિના) ક્રોધરૂપી અગ્નિથી બળીને ફરીથી પાછા ફરતા નથી આવા અનેક વચનોથી સિદ્ધ થાય છે તુલસી (ની) માળા યજ્ઞોપવીતની પેઠે ધારણ કરવી

તિલક આ પ્રમાણે કરવું — દરની મગની લીટીથી [illegible] [illegible] આકાર જેવું તિલક લલાટમાં કરવું છાતીમાં [illegible] આકારનું તિલક કરવું [illegible] જેવું તિલક ભુજા ઉપર કરવું બીજા તિલક [illegible] આકાર જે [illegible] ॥ ૭૮

જયન્તી વ્રત

सिद्धान्तादुत्तमीभाव्य भावा तिरस्कार न ॥
वैष्णवा मननैरान्तर्याम्भिन्नमात्रेण ॥७९॥

[illegible] श्रवणाद्यमालाना मनमात्रम् ॥
[illegible] विद्याग सत्वथा मनम् ॥८०॥

એકાદશી આદિ વ્રત [illegible] પ્રમાણેજ કરવા દશમીનો [illegible] આવે એવી રીત એકાદશી વ્રત કરવું એટલે [illegible] [illegible] પછી ઉપ [illegible] પણ જો વધે તો તે એકાદશી દિવસ [illegible] એકાદશીને દિવસે વ્રત માનવું એ પ્રમાણે [illegible] એકાદશી આદિ વ્રતો કરવા જન્માષ્ટમીનું વ્રત [illegible] [illegible] માનીને કરવું [illegible] [illegible] થયું છે, [illegible] [illegible] છે, એમ [illegible] કરવું [illegible] વખતે હોય તોજ તે દિવસે વ્રત કરવું [illegible] વખતે [illegible] હોય અને પછી [illegible] હોય તો તે

તિથિ ન માનતાં બીજી તિથિએ ઉત્સવ માનવો. એ પ્રમાણે રામનવમી, નૃસિંહચતુર્દશી અને વામનદ્વાદશીને દિવસે ઉત્સવ માનીને વ્રત કરવું અને જન્માષ્ટમીની પેઠે સૂર્યોદય વ્યાપિની જ તિથિ ગ્રહણ કરવી. બીજા પણ જન્મદિન આદિ દિવસો પણ ઉત્સવો તરીકે જાણવા, જેવા કે શ્રીમહાપ્રભુજીનો પ્રાગટ્ય-મહોત્સવ, શ્રીગુસાંઈજીનો ઇત્યાદિ એ બધા દિવસો ઉત્સવ તરીકે માનવા. ૭૯-૮૦

निर्णयोऽपि तथा कार्यो जयन्तीव्रतवद्धि ॥
एवं कुर्वन् गृहस्थस्तु कृतार्थः स्यान्न संशयः ॥८१॥

તિથિ પણ સૂર્યોદય વ્યાપિની જ લેવી. એ સિવાય બીજા ઉત્સવો શરદપૂર્ણિમા આદિમાં નક્ષત્રનો યોગ હોય તો તેનો નિર્ણય જયન્તીવ્રતવત્ ન થાય. જન્માષ્ટમી આદિ ઉત્સવોમાં જેમ ઉદયાત્ તિથિ માનવામાં આવે છે, તેમ તે ઉત્સવમાં નથી. એ ઉત્સવોમાં કોઈક વેળાએ નક્ષત્ર મુખ્ય છે, સમય-મુખ્ય છે, તિથિ પણ કલ્પિત ગૌણ છે.

એ પ્રમાણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરનાર ગૃહસ્થ કૃતાર્થ થાય છે એમાં કંઈ સંશય નથી. ૮૧

બ્રહ્મચારી-વાનપ્રસ્થ-સંન્યાસીના ધર્મો

सम्भवे साधनानां स्याद्वनस्थब्रह्मचारिणोः ॥
यतेस्त्यागात्मको मार्गस्तीव्रास्नविशेषण ॥८२॥

ગૃહસ્થાશ્રમીનો ધર્મ ઉપર કહ્યો, હવે બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસીનો ધર્મ બતાવે છે. ગૃહસ્થાશ્રમ પછીનો આશ્રમ તે વાનપ્રસ્થ આશ્રમ જે ગૃહસ્થાશ્રમ પહેલાં તો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ છે. એ બન્ને આશ્રમવાળાઓને સાધનો મળતા હોય તો ઉપર જણાવેલો સેવામાર્ગ તેઓને માટે અનુકૂલ છે, એટલે કે સાધનોનો સંભવ હોય તો બ્રહ્મચારી અને વાનપ્રસ્થે સેવા કરવી જોઈએ એવો આશ્રમ સંપન્ન ક્રમ છે. સંન્યાસાશ્રમમાં રહેનારા સંન્યાસીનો માર્ગ ત્યાગરૂપ છે. સર્વ છોડીને એકલાજ રહેવું એવો ત્યાગરૂપ માર્ગ સંન્યાસીનો છે તે માર્ગમાં મુખ્ય તીર્થાટન છે; અર્થાત્ સર્વનો ત્યાગ કરીને તીર્થની યાત્રા કરવી. એ સંન્યાસીનો મુખ્ય ત્યાગરૂપ માર્ગ છે ૮૨

સંન્યાસીના બીજા ધર્મોનું વર્ણન કરે છે:—

स्वतन्त्र सङ्गरहितो नित्यपर्यटनस्तथा ॥
तद्दिनान्नप्रतिग्राही निर्लज्जो नाम कीर्तयेत् ॥८३॥

સંન્યાસીએ સ્વતંત્ર રીતે રહેવું જોઈએ. કોઈને વશ ન થતા નિરાધારીજ સ્વતંત્ર રહેવું, સંગથી રહિત થવું કોઈનો સંગ ન કરવો અને આસક્તિ ન રાખવી નિત્ય પર્યટન કરવું. એકને એક ઠેકાણે રહેવું નહિ, પરંતુ દેશોદેશ ફરતા રહેવું. જે દિવસે જેટલું અન્ન જોઈએ, તે દિવસે તેટલુંજ અન્ન લેવું, એક દિવસ ચાલે તેટલુંજ અન્ન ગ્રહણ કરવું. સંચે વધારે અન્ન રાખવું નહિ. કોઈની પણ લાજ—શરમ રાખ્યા વિના ભગવાનના ગુણોનું કીર્તન કરવું. ૮૩

पश्यन् गुह्यानि च हरेः शान्तः कृष्णपरायणः ॥
अव्यग्रचित्तः कृष्णैकप्रादुर्भावप्रयोजनः ॥८४॥

શ્રીહરિની ગુપ્ત લીલાના સર્વત્ર દર્શન કરતા, ત્યાં ત્યાં પ્રભુનાં રહસ્યમય ચરિત્રો જોતા સર્વ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ રાખીને શાન્ત થઈને રહેવું ક્રોધ વગેરે ન કરવાં. શ્રીકૃષ્ણભગવાન તત્પર થઈને રહેવું. ચિત્તને આકુળવ્યાકુળ થવા દેવું નહિ. સ્થિરચિત્ત થવું. સ્વાર્થ પણ એજ રાખવો જોઈએ કે શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય કેમ જલદી થાય? મનમાં એજ પ્રયોજન હોવું જોઈએ કે પ્રભુ પ્રકટ થાય એ પ્રમાણે પોતાનો સ્થૂલ દેહ પડે ત્યાંસુધી વિચરણ યતિએ કરવું પોતાનો દેહ પડે ત્યાંસુધી જ્ઞાનવાળા સંન્યાસીએ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વર્તવું. ૮૪.

સર્વ આશ્રમ માટે એક બીજો ધર્મ બતાવે છે –

एवमादेहसम्पातं यतिः कुर्याद्विचरणं ॥
विक्षेपाद्यदि दोषाणां सम्भवे सकलाश्रमे ॥८५॥

ચિત્તનો વિક્ષેપ થવાથી જો દોષ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ થતો હોય તો દરેક આશ્રમમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે તીર્થપર્યટન કરવું. ચિત્ત સ્થિર ન રહેવાથી મોટા દોષ લાગશે એમ જો જણાય તો. ઉપર જે તીર્થાટન સંન્યાસી માટે કહ્યું છે, તેજ તીર્થાટન બીજા પણ બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ જનો માટે પણ સમજવું, એટલે કે સંન્યાસી માટે બતાવેલો તીર્થાટનનો પ્રકાર ચિત્ત વિક્ષેપ પામે અને દોષ લાગે તો બીજા પણ આશ્રમવાળાઓએ ગ્રહણ કરવો. ૮૫.

સ્ત્રી આદિ જો પ્રતિકૂળ હોય, તો ગૃહાદિકનો ત્યાગ જુદી રીતે કરવામાં આવે છે. સંન્યાસીએ ત્યાગ કેવી રીતે કરવો, તેનું વર્ણન ઉપર કરી ગયા હવે સ્ત્રી, પુત્ર આદિ જો સેવામાં વિઘ્ન કરતા હોય, સેવાને અનુકૂળ ન હોય તો તેના ત્યાગનો પ્રકાર જુદો છે. તે ત્યાગ કેવી રીતે કરવો અને ત્યાગ કર્યા પછી શું કરવું, તે પ્રકાર નીચેના શ્લોકોમાં આપશ્રી જણાવે છેઃ—

ગૃહત્યાગ ક્યારે ?

अनेनैव प्रकारेण तीर्थपर्यटनं मतम् ॥
भार्यादिश्चातिकूल्ये तु निष्क्रमस्त्यागो विधीयते ॥८६॥

त्यक्त्वा स्वभवनं गत्वा यत्र भागवता जनाः ॥
हरिस्थाने तदीयाश्च कृष्णसेवाकथाप्रियाः ॥८७॥

कृष्णार्थी सर्वथा त्यक्त्वा गृहं भजनबाधकम् ॥
तैः सहैव वसेत् कृष्णसेवाकृतिकथादिभिः ॥८८॥

સેવામાં પ્રતિકૂળ ભાર્યાદિકનો ત્યાગ કરીને, અર્થાત્ પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરીને, જે સ્થળે ભગવદીય જનો રહેતા હોય તેવા હરિના સ્થાનમાં જઈને, શ્રીકૃષ્ણની સેવા અને કથા જેને અત્યન્ત પ્રિય છે તેવા ભગવદીયો જ્યાં હોય તે સ્થાનમાં જઈને શ્રીકૃષ્ણરૂપ પ્રયોજનવાળા થવું, તથા ભગવદીયો જ્યાં હોય તેવા ભગવન્મંદિરમાં રહીને માત્ર શ્રીકૃષ્ણરૂપ અર્થની અભિલાષાવાળા થવું. સેવાનો બાધ કરનાર ગૃહનો તો સર્વથા ત્યાગ કરીને તેવા ભગવદીયો સાથે શ્રીકૃષ્ણની [illegible] ઇચ્છનાર પુરુષે ભજનમાં બાધ કરનાર ઘરનો

તો મનથી ત્યાગજ કરવો અને તદા ભગવદીયોની સાથેજ રહવુ સાથે રહીને શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી ૮૬ ૮૭ ૮૮

दुःसङ्गाशुद्धसम्भान्नमन्यसम्बन्धवर्जना ॥
यत्र ममाधननिष्ठत् भावभावनया हरौ ॥८९॥

દુઃસંગ ગોરન થી જે મિશ્ર હાય તેવાનો સંગ, અશુદ્ધ, તે મોહનુ પરંતુ, આગમ વિનાનુ, નગીનુ રગેનુ વગેરે દુષ્ટ નથી દુષ્ટ અન્ય પ્રસાદી નહિ લેવુ ખાવુ આ બધાના સબંધથી ભાવનામાં થવું, એ બધા સેવામાં બાધક છે તેથી તેના સંગથી બીતા રહેવુ એજ હેતુથી સાધુ સાથેજ રાખવા અને આસ્તનપણે શ્રીહરિમા તત્પર થઈને રહેવું ૮૯

तत्र सर्वावस्थासंस्था सर्वथा प्राप्तिरत्नया ॥
नैकान्त सन्निधि कार्या हृदयाधस्थापय ॥९०॥

તેની રીતે સેવાની આમા અનુભવ થવાથી ઉત્તમ પ્રાપ્તિ થાય એવી રીતે સેવામાં રહેવાથી તેમ થવાથી તેમ રીતે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય તેથી એ હેતુ માટે બાધ થવાનો સંભવ હોય તો એકાન્તમાં કદિ ન રહેવુ એકાન્તમા રહેવાથી ચિત્તની અસ્થિરતા વગેરે થાય તો એકાન્તમા સ્થિતિ ન કરવી ૯૦

रक्षस्तु हरेरेव स्वसङ्गेऽपि च पालयेत् ॥
अथवा केवलं शास्त्रं श्रीभागवतमादरात् ॥९१॥

શ્રીહરિ રક્ષણહાર છે, માટે એકાંતમાં ન રહેતાં બીજે સ્થળે જો જાય અને ત્યાં બીજાનો સંગ થતાં પણ શ્રીહરિનું રક્ષણહારપણું તો પ્રાપ્ત થશે. એકાંતમાં ભય લાગવાથી બીજાનો સંગ કરે અને બીજાના સંગથી જો કોઈ બીજો રંગ લાગે તો શ્રીહરિ તેથી રક્ષણ કરશે, એટલે કોઈપણ પ્રકારનો ભય રાખવો નહિ અને ભગવત્સેવા-પરાયણ થઈને રહેવું.

જો ઉપર કહેલા ધર્મો ન બની શકે તો માત્ર શ્રીભાગવત શાસ્ત્રનું આદરપૂર્વક ત્રણે કાળમાં સેવન કરવું. જેમ પ્રભુનાં સ્વરૂપની સેવા કરવામાં આવે છે, તેમ ઘણા જ યત્નથી શ્રીભાગવતની સેવા કરવી. શ્રીભગવાનની સેવા બે પ્રકારની છે: એક સ્વરૂપસેવા અને બીજી નામસેવા. રૂપસેવા ઉપરના શ્લોકોમાં વર્ણવી છે. નામસેવાનું સ્વરૂપ આ શ્લોકમાં જણાવ્યું છે. એ પ્રમાણે સ્વરૂપસેવાની જેમ ઘણા જ પ્રયાસથી નામસેવા ત્રણે કાળમાં કરવી. तव कथामृतं એ ગોપિકાગીતના શ્રીસુબોધિનીજીમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ એવી આજ્ઞા કરી છે કે શ્રીભાગવત ભગવાનનાં સ્વરૂપનો પરિચય કરાવે છે, માટે તેની સેવા તે ભગવત્સેવા જ સમજવી.

ઉપર જણાવેલા ત્રણ ઉપાયોમાંથી એક પણ ઉપાયનું અવલંબન ન થઈ શકે તેમ હોય તો છેવટે એક છેલ્લો ઉપાય સૂચવે છે:-

त्रिकालं सेवयेद्रूपस्तावद्वृत्तियत्नतः ।।
प्रकारत्रितयाभावे प्रपत्तिरपि चोच्यते ।।२२।।

ત્રણે પ્રકારનો જો અભાવ હોય તો પ્રપત્તિ-શરણે જવું એ પણ એક પ્રકાર છે. ઉપર ત્રણ પ્રકારો કહ્યા: એક ગૃહમાં રહીને

તો અથવા ત્યાગજ કરવો અને તેના ભગવદીયોની સાથેજ રહેવુ નાથે કરીને શ્રીકૃષ્ણનીને — થા આશ્રિત થવુ ૮૬ ૮૭ ૮૮.

दुःसङ्गदुष्टस्वान्नसङ्गत्यजनयाऽमना ॥
अत्र समाधनम्निष्ठेन् मावशान्तया हनौ ॥८९॥

દુઃસંગ એટલે જેનાથી જે બુદ્ધિ બગડે તેવા લોકનો સંગ, દુષ્ટ અન્ન, તે અન્નનુ પહેરવુ, અસ્નાન વિનાનુ, નજીનુ રાંધેલુ વગર દુષ્ટ રસ્તા દુષ્ટ અને અપ્રસાદી નહિ તેવુ અન્ન, આ બધાના સંબંધથી ભયનાશ થતો નથી, એ બધા સેવામા બાધક હોવાથી તેના સંગથી બીતા રહેવુ. એજ હેતુથી સાધનો પણ સાથેજ રાખવા અને સાવધાનપણે શ્રીહરિમા તત્પર થઈને રહેવુ ૮૯

तत्र सेवाकथासक्त्या सर्वथा प्राप्तिरुत्तमा ॥
नैकान्ते सम्भवति त्वायां हृद्बाधकसम्भव ॥९०॥

તની રીતે સેવા અને કથામા આસક્તિ થવાથી ઉત્તમ પ્રાપ્તિ થાય એવી રીતે સેવામા અને કથામા પણ તત્પર પ્રેમ થવાથી ઉત્તમ રીતે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય વળી જો હૃદયમા આવેલો બાધ થવાનો સંભવ હોય તો એકાન્તમા કદાપિ ન રહેવુ એકાન્તમા રહેવાથી ચિત્તની અસ્થિરતા વગેરે થાય તો એકાન્તમા સ્થિતિ નથી ૯૦

रक्षकत्व हरेरेव स्वसङ्गेऽपि च यान्यपि ॥
अथवा केवलं शास्त्रं श्रीभागवतमादरात् ॥९१॥

શ્રીહરિ રક્ષણનાર છે, માટે એકાતમા ન રહેતા બીજે સ્થ
જો જાય અને ત્યા બીજાનો સગ થતા પણ શ્રીહરિનુ રક્ષણહારપણુ
તો પ્રાપ્ત થશે એકાતમા ભય લાગવાથી બીજાનો સગ કરે અને
બીજાના સગથી જો ... બીજે ... લાગે તો શ્રીહરિ તેથી રક્ષણ
કરશે, ... પણ પ્રક... ભય રાખવો નહિ અને ભગવત્સેવા
પ ... થઈને ...

જો ઉપ... ...ના ધર્મો ન ... તો માત્ર શ્રીભાગવત
શાસ્ત્રનુ આનન્દપૂર્વક ત્રણે કાળમા સેવન કરવુ જેમ પ્રભુના સ્વ
...પની સેવા કરવામા આવે છે તેમ ... શ્રીભાગવત ...
સેવા કરવી શ્રીભાગવ... સેવા બે પ્રકારની છે એક સ્વરૂપસેવા
... શ્લોકામા વર્ણવી છે. નામ
... નામના ... ઉપર ... શ્લોકામા ... એ પ્રમાણ ...રૂપસેવાની
સેવાનુ ... આ શ્લોકમા જણાવ્યુ છે ... તત્ત્વ કથામૃત
... પ્રગામથા નામસેના ત્રણે ... ... આજ્ઞા
... ગોપિકાગીતના શ્રીસુબોધિનીજીમા શ્રીમહાપ્રભુજીએ ... આજ્ઞા
કરી છે ... શ્રીભાગવત ભગવાનના સ્વરૂપનો પરિચર્ય કરાવે છે,
... તેની સેવા તે ભગવત્સેવા જ સમજવી

ઉપર જણાવેલા ત્રણ ઉપાયોમાથી એક પણ ઉપાયનુ અવલ
... ન થઈ શકે તેમ હોય તો છેવટે એક છેલ્લો ઉપાય સૂચવે છે -

त्रिकाल सर्वयेद्रूपसर्वावर्तितयत्नत ।।
प्रागत्रितयाभाव प्राप्तिरपि त्राच्यत ।।१०।।

ત્રણે પ્રકારોનો જો અભાવ હોય તો પ્રવૃત્તિ-ત્રણે જવુ એ
પણ એક પ્રકાર છે ઉપર ત્રણ પ્રકારો કહ્યા એક ગૃહમ રહીને

પ્રભુસેવા કરવી તે, બીજે પ્રકારે કૃષ્ણસેવા કરવામાં તત્પર એવા ભગવદીયો સાથે રહીને પ્રભુની ટહેલ કરવી એ છે; ત્રીજો પ્રકાર શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ છે. એ ત્રણેનો અભાવ હોય તો ચોથો પ્રકાર પ્રભુને શરણે જવાનો છે ૯૨

પૂજાના પ્રવાહમાં

महास्थाने यत्र पूजाप्रवाहो जायते पुनः ॥
तत्र तत्परता स्थित्या कृतार्थत्वं सदा स्थितौ ॥९३॥

મોટાં સ્થાનોમાં જે ઠેકાણે પુજામાર્ગનો પ્રવાહ છે, તે સ્થળે તેમાંજ પરાયણ થઈને સ્થિતિ કરવામાં આવે તો કૃતાર્થપણું છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે—'જગન્નાથજીમાં, શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીમાં, શ્રીરંગજીમાં, વ્યંકટેશ બાલાજી આદિમાં જ્યાં પૂજાનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો હોય, ત્યાં પૂજામાં તત્પર થઈને રહેવું'' ૯૩

तन्त्रत्र भक्तिमार्गीयफलाद् भेदो न विद्यते ॥
कृष्णसेवातत्परत्वात् सर्वथा देहयोगतः ॥९४॥

ઉપર જણાવેલા માર્ગમાં, જે સ્થળે પૂજાનો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે, તે માર્ગમાં જે ફળ છે તે ફળ ભક્તિમાર્ગના ફળ કરતાં જુદું નથી, કારણ કે, તે ઠેકાણે કૃષ્ણસેવામાં તત્પરતા તેવીજ છે, અને સર્વથા દેહનો યોગ કૃષ્ણસેવામાં થાય છે, તેથી ભક્તિમાર્ગના ફળથી તે માર્ગનું ફળ જુદું નથી. ૯૪.

તો પણ તે માર્ગમાં ભક્તિમાર્ગના જે ધર્મો છે, તેથી ઉલટા ધર્મો છે, કારણ કે એ ઠેકાણે (પૂજામાર્ગમાં) પ્રીતિની દશા

નથી. ભક્તિમાર્ગમાં સ્નેહ અને પ્રીતિ છે, પણ તે દૃઢ નથી, માટે તે માર્ગમાં કેટલાક ઉલટા ધર્મો પણ છે.

तथापि मार्गवैधर्म्यं प्रीतेरदृढतोऽत्र हि ॥
चिरकालं सेवितापि मूर्तिर्वैयग्र्यसम्भवे ॥९५॥

तद्दोषदर्शनादाशु त्यजते तदनाग्रहात् ॥
स्थानान्तरगतौ नैव फलं क्वाप्यदर्शनात् ॥९६॥

પૂજામાર્ગમાં ઘણા કાળ સુધી જે મૂર્તિની સેવા કરેલી હોય તે મૂર્તિ, જો ચિત્તમાં થોડી પણ વ્યગ્રતા, આકુલવ્યાકુલપણું આવે અને તેને લઈને દોષ દેખાય તો તત્કાળ ત્યાગ કરે છે; કેમકે તે સ્થળે થોડો પણ આગ્રહ નથી. પૂજામાર્ગમાં ઘણાકાળ સુધી એક મૂર્તિની સેવા કરી. કોઈ વખતે ચિત્ત વ્યગ્ર થઈ ગયું, અને તે ચિત્ત સ્થિર ન રહેવારૂપ દોષ દેખાવાથી એ મૂર્તિ સેવકને ત્યજી દે છે, કેમકે તેનો આગ્રહ નથી, તેમ થવાથી બીજા સ્થાનમાં પણ જાય તો પણ કાંઈ ફળ પ્રાપ્ત નહિ જ થાય; કારણ કે એક ઠેકાણે વિશ્રામ ન રહ્યો તો બીજે ઠેકાણે ક્યાંથી રહેશે! એમાં દૃષ્ટાંતરૂપ બ્રહ્માસ્ત્ર છે. એ દૃષ્ટાંતનું રહસ્ય પહેલાં સમજાવ્યું છે. ૯૫-૯૬.

अतो न मार्गस्योत्कर्षो भक्तिमार्गस्य सम्भवे ॥
न बुद्धिमांस्तत्र पतेत् अन्यथा तु स उत्तमः ॥९७॥

ઉપર જણાવેલા કારણથી એ પૂજામાર્ગનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થતો નથી. જો ભક્તિમાર્ગનો સંભવ હોય, ભક્તિમાર્ગમાં રહી

નડતું હોય તો બુદ્ધિમાન પુરુષ પૂજનમાર્ગમાં યત્ન ન કરવો. જો
ભક્તિમાર્ગમાં રહી શકાય એમ ન હોય તો પૂજામાર્ગ જ
ઉત્તમ છે ૯૭

ઉપર પ્રમાણે સેવામાર્ગ—સંબંધી આજ્ઞા કરીને હવે ગ્રંથનો
ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે—

एवमाश्रये धर्मस्तथा सर्वसमर्पणे ॥
सेवायामपि कृष्णस्य संक्षेपेण निरूपित ॥९८॥

એવી રીતે આશ્રય સિદ્ધ થયા પછીના ધર્મ સર્વસ્વ-
આત્મનિવેદન થયા પછીના ધર્મ અને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જે ધર્મ છે
તે સંક્ષેપથી નિરૂપણ કર્યા છે. આશ્રયધર્મ એટલે શરણે ગયેલાનો
ધર્મ, સર્વ સમર્પણ કર્યા પછીનો ધર્મ અને સેવાધર્મ એ ત્રણ
ધર્મનું આ ગ્રંથમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે ૯૮

श्रीमदाचार्यचरणशरणस्तु मदुक्तिषु ॥
अनुवादकताभिज्ञात्वा सर्वं विधीयताम् ॥९९॥

આ મારું કથન તે શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રી નિબંધ આદિ
ગ્રંથોમાં જે છે તેના અનુવાદરૂપ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણી જ આ
મારી વાણીમાં સમાયેલી છે તે વાણી વડે, એમ જાણીને શ્રીમહા
પ્રભુજીના ચરણારવિંદમાં શરણે આવેલા જીવો એ તે પ્રમાણે કરવું. ૯૯

समुदितनिजमार्गबोधतुष्ट
शरणगताखिलजीवसङ्घतुष्ट ॥

निरवधिनिरस्तार्थैकतुष्ट

कृपयतु मे मयि वल्लभ प्रभु स ॥१००॥

અમદાવાદરૂપે જે મત એનો જે ભ્રમાર્ગનો બોધ, તેથી સંતુષ્ટ થયેલા અને ગમગે આવેના સર્વ જીવોના સમૂહથી સેવાયેલા અને નિઃસ્વાર્થ એવી જે કરુણા, તે રૂપ જે એક રસ, તેથીજ પુષ્ટ એવા તે શ્રીવલ્લભ મારા ઉપર કૃપા કરો ૧૦૦

૧૨. पुष्टिपथमर्मनिरूपणम् ॥

(અનુવાદ--વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો आसरो एक दृढ श्रीवल्लभाधीशको એ પદનો પ્રતિદિન પાઠ કરે છે અને 'પુષ્ટિમાર્ગના મર્મ' એ ધોળનો પણ પાઠ કરે છે, પરંતુ એના મૂળ પ્રકટકર્તા કોણ છે, તે વિષે ક્વચિતજ માહિતી જોવામાં આવશે. એક ભગવદીય તરફથી શ્રી હરિરાય પ્રભુપ્રણીત 'पुष्टिमार्गमर्मनिरूपण' એ ગ્રંથ મળ્યો, ત્યારેજ તે ગ્રન્થ પ્રકટ કરવાનો અને શ્રીહરિરાયપ્રભુનો તેનેજ અનુસરીને પદ રચવાનો નિશ્ચય થયો. શ્રીહરિરાયપ્રભુ માત્ર મર્મની સંખ્યા અને તેના નામજ જણાવે છે, ધોળમાં પણ પ્રાયઃ તેમજ છે. એ ઉપરથી પણ આ ધોળ માત્ર ગ્રંથનેજ અનુસાર માનવો પડતો હતો જે માટે અનુભવી દ્વિજ ભગવદીયના મુખથી એ પદ આ

ર્થનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો હતો, તથાપિ શ્રીહરિરાય-પ્રભુચરણકૃત સર્વ ગ્રન્થ ઉપલબ્ધ થયા પછી જે સંતોષ થાય છે, તે અવર્ણનીય છે.

अथ श्रीश्रीमदाचार्यकृपया परया मया ॥
मार्गमर्माणि रूप्यन्ते यत कृष्णो वशो भवेत् ॥१॥

ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ એવી શ્રીશ્રીમદાચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશની કૃપા વડે માર્ગના-પુષ્ટિમાર્ગના-મર્મોના—રહસ્ય નિરૂપણ કરવામાં આવે છે, જે નિરૂપણ કરવાથી સાક્ષાત્ ભગવાન્ પ્રભુ વશ થાય. ૧.

आदौ दृढो निजाचार्यचरणाम्बुरुहाश्रयः ॥
पुष्टिमार्गफलं नैव लभ्यते दानमन्तरा ॥२॥

तद्दानार्थं हि सर्वेषामाचार्यप्रकटीकृति ॥
अत साधननिष्ठां हि सर्वामुत्सृज्य सर्वतः ॥३॥

स्वाचार्यचरणाम्भोज भावस्य शरणं हरि ॥
तथापि साधनकृतिरपाण्डित्यसिद्धये ॥४॥

मर्म १—'आश्रयो मुख्यः श्रीवल्लभाचार्यचरणाः.'

પ્રથમ મર્મ એ છે કે, આપણે શ્રીમદાચાર્ય ચરણકમળનો આશ્રય કરવો. સર્વથા પહેલાં શ્રીમદાચાર્યચરણારવિંદનો આશ્રય કરવાનું કારણ શું, એમ આશંકા થતાં આજ્ઞા કરે છે કે, પુષ્ટિમાર્ગનું ફળ પ્રભુના આપ્યા વિના મળતું નથી, અર્થાત્ સ્વર્ગ વગેરે ફળ જેમ યજ્ઞ કરવાથી મળી શકે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફળ-

ભગવત્સ્વરૂપમાં રહેલા અગાધ આનંદનો સેવાદિથી અનુભવ કરવો તે, જ્યારે પ્રભુ દાન કરે ત્યારેજ મળે છે. અમુક કાર્ય કરવાથી મળતું નથી; માટે તે ફલનું સર્વ દૈવી જીવોને દાન કરવાને શ્રીમદા-પ્રભુજીને પ્રભુએ ભૂતલ ઉપર પ્રગટ કર્યા છે, એ હેતુથી પુષ્ટિમા-ર્ગીય ફલ કૃપા કરીને આપે છે, ત્યારેજ મળે છે, એ કારણથી, બીજા સાધનોમાં રહેલી ગર્વ નિષ્ઠાને, આસક્તિને અંતરફથી કાઢી નાખીને, લેશ પણ તે નિષ્ઠાનો અંકુર ન રહે તેમ તેનો સર્વાંશે ત્યાગ કરીને શ્રીમદાચાર્ય-ચરણારવિંદની હૃદયમાં ભાવના કરો. પ્રથમ શ્લોકમાં 'સાધનનિષ્ઠા' શબ્દ છે, તેનો અર્થ એ જણાય છે કે સાધનોમાં નિષ્ઠા એટલે એ સાધન કરવાથી મને ઉત્તમોત્તમ ફલની પ્રાપ્તિ થશે અથવા મારું કલ્યાણ થશે, એવી નિષ્ઠા-ભાવના ત્યજી દેવી, એમાં કાંઇ સાધનોનો ત્યાગ કરવાનો નથી. તેજ વાતને પોતે આગળ શ્લોકથી સ્પષ્ટ કરે છે. જો એકદમ સાધનો ઉપર નિષ્ઠા છોડીને સાથેજ સાધનોને પણ જો તિલાંજલિ આપે તો પાખંડી ગણાય; માટે પાખંડમાં ન ખપવા માટે કાંઇપણ નિષ્ઠા-ભાવના રાખ્યા વિના બધાં સાધનો પણ કરે જવાં. ચોંટ માત્ર શ્રીમદાચાર્ય-ચરણારવિંદમાં રાખવી. ૨-૩-૪.

मर्म २–'मानसी सेवाकी मुख्यत्वका स्थापन.'

द्वितीयं कृष्णसेवैव मानसी फलरूपिणी ॥
यतोऽन्यनिरपेक्षस्य किं देयं प्रभुणापि हि ॥५॥

सर्वभावेन सा कृष्णस्वरूपानन्ददायिनी ॥
तथा निरुद्धो भवति हृदये रसरूपतः ॥६॥

બીજું મર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે તનુજા અને વિત્તજા સેવા પછી માનસી સેવા પ્રાપ્ત થાય છે. એજ આદિ સમજવી. માનસી સેવા ફલરૂપા છે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એ ત્રણ અવસ્થાઓ છે સ્વાતિનક્ષત્રના મેઘજલપ્રતિ ચાતકને જેવો પ્રેમ છે, તેવો પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તનુજા સેવા થાય. તનુજા સેવા અને પ્રેમ અવસ્થા એ બરાબર છે, અને એકજ અવસ્થામાં હોય છે. તેમજ ચન્દ્ર અને ચકોરપક્ષી જેવી આસક્તિ પ્રભુ પ્રત્યે થાય ત્યારે ધનનો વિનિયોગ પોતાના પ્રેમના સ્થાનરૂપ પ્રભુની સેવામાં થાય છે. અને તેનેજ તનુજા સેવા પ્રભુ માની લે છે. જ્યારે પ્રેમ અને આસક્તિ, તનુજા અને વિત્તજા સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે એ ભગવદીયને કશી અપેક્ષા રહેતી નથી "ન સાવદ્યં ન ચ" એ ચતુઃશ્લોકી પ્રમાણે તે સર્વથી નિરપેક્ષ બને છે, જ્યારે તેને કશાની અપેક્ષા રહેતી નથી, ત્યારે પ્રભુએ એને શું આપવું જોઈએ? એજ ફલરૂપ માનસી સેવાજ પ્રભુએ આપવી જોઈએ તે ફલરૂપા માનસી સેવા અને વ્યસનાવસ્થા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યારે વ્રજભક્તો જેવો સર્વાત્મભાવ પણ અનુભવાય છે. અને તે વડે માનસી સેવા કરતાં તેજ સેવા ભગવત્સ્વરૂપના આનંદનું દાન કરે છે-પ્રભુ સ્વરૂપામૃતનું પાન કરાવે છે; તેથીજ તેવી માનસી સેવા અલૌકિક શૃંગારાત્મા પ્રભુને હૃદયમાં રોકી રાખે છે, અને પ્રભુ પણ તે માનસી સેવાને આધીન બનીને ભક્તના હૃદયમાં સ્વરૂપે બિરાજે છે. ૫-૬.

मर्म ३—'लोक-वैदिकत्याग शरण गोपीशको'

तृतीयं लोकवेदस्वत्यागेन शरणागतिः ।
शरणस्थसमुद्धारो यत्र कृष्णो निरूपितः ॥७॥

एवं स्थिते स्वमार्गैकशरणे चिन्तया युत. ।।
कृष्णः स्वरूपमेव स्वं दद्यात्यन्यानपेक्षणात् ।।८।।

ત્રીજું મર્મ લૌકિક અને વૈદિકનો ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે જવું એજ છે. सर्वधर्मान् परित्यज्य એ શ્રીમુખની આજ્ઞાને અનુસરીને લૌકિકવૈદિકને તિલાંજલિ આપીને એટલે તેમાની નિષ્ઠા–ભાવનાનો ત્યાગ કરીને પ્રભુને શરણે જવું; કારણ કે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના શરણમાં રહેનારાઓના ઉદ્ધારક છે, એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ शरणस्थसमुद्धारं कृष्णं विज्ञापयाम्यहं એ શ્લોકથી શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રંથમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તેથી સદાનંદ પ્રભુ શરણાગતવત્સલ છે, એટલે શરણે ગયેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે જ. એ પ્રમાણે જ્યારે જીવ માત્ર પ્રભુનુંજ અથવા પ્રભુના શરણમાર્ગનુંજ શરણ ગ્રહણ કરે છે, ત્યારે પ્રભુને ચિંતા થાય છે કે આ જીવને શું દાન કરવું? શરણાગત ભક્ત તો માત્ર પોતાનુંજ શરણ પકડી રહ્યો છે, તેથી તેને બીજા કોઇ પદાર્થની ઇચ્છા નથી એમ સ્પષ્ટજ થાય છે, તેમાં પણ પ્રભુ અપાર કરુણાના સમુદ્ર છે, તેથી તેને પોતાના સદાનંદમય, કોટિ-કંદર્પલાવણ્યમય, અલૌકિક માધુર્યભાજન સ્વરૂપનું દાન કરે છે, એવા પરમ દયાળુ છે. ૭–૮.

મર્મ–૪ 'દીનતા'

चतुर्थं दीनता सर्वसाधनाभावबोधत. ।।
परमार्तिप्रकाशेन कृष्णः कोमलमानसः ।।९।।
भक्तदुःखासहः शीघ्रं स्वरूपं प्रापयेत् पुनः ।।
अपारकरुणासिन्धुर्दुःखिनाश ह्युपेक्षते ।।१०।।

ચતુર્થ મર્મ દીનતા છે. જ્યારે સર્વ સાધનોથી હું રહિત છું, મેં એવા એકે સાધન કર્યાં નથી, કે જેને લઈને પ્રભુ મને ફળ દાન કરે, એવી રીતે ચારે તરફથી પોતાની નિઃસાધનતા સ્ફુરે ત્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થાય છે. વ્રજલલનાઓએ પ્રભુના અંતર્ધાન પછી પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાને અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પ્રભુલીલાનું અનુકરણ કર્યું, પણ જ્યારે એકે પ્રયત્ન પ્રભુસ્વરૂપના સંયોગ જેવો આનંદજનક થયો નહિ, ત્યારે નિઃસાધનતાની સ્ફૂર્તિ થઈ અને રોદનરૂપ દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું, ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ * થયા. જ્યારે જીવને પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે અત્યંત આર્તિ પ્રકટ થાય છે, પ્રભુ ન મળવાથી જ્યારે તે અત્યંત પીડાય છે, ત્યારે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે; કેમકે આપનું અંતઃકરણ અત્યંત કોમળ સુકુમાર છે, અને તેમાં પણ ભક્તના દુઃખોને તો કદી સહી શકતા નથી. ભક્તોના દુઃખોને જ્યારે સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુમાં નથી, કેમકે અત્યંત કોમળ અંતઃકરણવાળા છે, તેથી જ્યારે જ્યારે ભક્તને આર્તિ થાય છે, ત્યારે પોતે સ્વસ્વરૂપાનંદનું દાન કરે છે. કેમકે પોતે અપાર કરુણાના સિંધુ-સાગર છે, તો એક બિંદુરૂપ કરુણા ભક્ત ઉપર કરવાથી કાંઈ ન્યૂન થશે નહિ, માટે જ દુઃખિત ભક્તોની ઉપેક્ષા-બેદરકારી પ્રભુ કરી શકતા જ નથી. ૯-૧૦.

મર્મ ૫ 'ભાવરૂપ'

पञ्चमं कृष्णसेवायां भावेन यदि सर्वथा ॥
तद्भावेन प्रभुः प्राप्तो भावात्मा तदपेक्षते ॥१॥

---

* આ વિષય ઉપર વધારે જિજ્ઞાસા હોય તો જુઓ દશમ-સ્કંધ સુબોધિની ભગવાનો દૈન્યસંબંધે हरिणेनप्रकरण

न हि लीला विचारे तु स्वरूपादतिरिच्यते ॥
स्वसर्वधर्मरूपत्वात् प्रभोर्भेदो न युज्यते ॥१२॥

तथाप्याविष्कृते रूपे भेदबुद्धिर्निजेच्छया ॥
लोकदृष्ट्या तथा सूर्ये किरणैरुदिते सति ॥१३॥

धर्मधर्मिप्रतीतिर्हि प्राकट्ये रूपलीलयोः ॥
अन्तःस्थितौ तु लीलैव स्वरूपमिति निश्चयः ॥१४॥

गुणगाने तथाचार्यैरासक्तिव्यसने हरौ ॥
जाता तन्मयता क्रीडामयतैव निरूपिता ॥१५॥

लीला स्वरूपतो नैव भिन्ना किरणसूर्यवत् ॥
प्रतीतिमात्रतो भेदः स्वरूपेण न वस्तुतः ॥१६॥

कृष्णः प्रसीदति प्रीतो लीलाया हृदयस्थितौ ॥
तदात्मा भक्तैः स्वीयस्वरूपमिति निश्चयः ॥१७॥

પંચમ ધર્મ ભાવોદ્બોધ છે. સદાનંદ પ્રભુની નિત્ય નવ લીલાની નિરંતર હૃદયમાં ભાવના કરવી, એ પાંચમું ધર્મ છે. એ લીલાની ભાવના કર્યાથી પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે પોતેજ તે ભાવરૂપ છે. જ્યારે તે ભાવ હૃદયમાં આવે ત્યારે તે ભાવસ્વરૂપ પણ હૃદયમાં પધારેજ, એમાં આશ્ચર્ય શું ! વળી પ્રભુથી પ્રભુની લીલા પણ જુદી નથી. લીલા પણ સ્વરૂપજ છે, તેથી પણ એ લીલાની ભાવના કર્યાથી તે લીલાત્મક અને લીલાભાવાત્મક પ્રભુ હૃદયમાં બિરાજે એ અર્થ અત્યંત સુપષ્ટ છે.

જ્યારે લીલાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી જુદી પાડી શકાતી નથી. પ્રભુ જુદા અને તેમની લીલા જુદી એવા ભેદભાવને સ્થાન મળતું નથી. જો પ્રભુમાં ભેદ હોય તો તેમની લીલામાં પણ ભેદ હોય. તેમ તો બની શકે નહિ કે પ્રભુ પણ જુદા જુદા હોય, પ્રભુ તો એકજ છે. પણ તેમના ધર્મો ઘણા છે. તે ધર્મો પણ ભગવત્સ્વરૂપથી જુદા નથી, પણ પ્રભુરૂપજ છે. પોતાના સર્વધર્મરૂપ પણ પ્રભુજ હોવાથી જુદા જુદા ધર્મોને લઇને પ્રભુસ્વરૂપમાં ભેદની કલ્પના કરવી યોગ્ય નથી. સ્વસર્વધર્મ-રૂપ પ્રભુજ જ હોવાથી તેમાં ભેદ ગણવો એ ઠીક નથી, પરંતુ પ્રભુ પોતાનાજ સ્વરૂપો પ્રકટ કરે છે, તેમાં જે ભેદબુદ્ધિ જણાય છે, જેમકે આ સ્વરૂપ જુદું, તે ભેદ, પ્રભુની ઇચ્છાથીજ જણાય છે. તેમાં દૃષ્ટાંત—જેમ સૂર્ય ઉદય પામે તે વખતે તેનાં કિરણોમાં અને સૂર્યમાં ભેદબુદ્ધિ લોકોની દૃષ્ટિમાં થાય છે; સૂર્ય ઊગે છે ત્યારે તે જુદો અને તેનાં કિરણો જુદાં એમ લોકોની દૃષ્ટિમાં દેખાય છે, એવી રીતે જ્યારે પ્રભુ પોતાનું સ્વરૂપ અને તે સ્વરૂપથી કરવાની લીલા પ્રકટ કરે છે, ત્યારે પ્રભુના તે લીલારૂપ ધર્મો અને તે લીલાયુક્ત ધર્મિસ્વરૂપ એમ ભેદબુદ્ધિ થાય છે; જેમ શ્રીનવનીતપ્રિયજીના પ્રકટ સ્વરૂપમાં બાળલીલાની સ્ફૂર્તિ મુખ્યતઃ થાય છે અને શ્રીગોકુલેન્દ્રના સ્વરૂપમાં મુખ્યત્વે રાસલીલાની સ્ફૂર્તિ થાય છે, અને તેથી બન્ને સ્વરૂપમાં ભેદભાવ થાય છે. આ બધું જ્યારે તે તે સ્વરૂપથી તેવી તેવી ભિન્ન ભિન્ન લીલાઓ પ્રકટ કરેલી હોય, ત્યારેજ તેવી લીલાઓના આધારે તે તે સ્વરૂપમાં ભેદ-ભાવ મનાય છે. લીલાભેદે સ્વરૂપભેદ એ સિદ્ધાંત એનેજ સૂચક લાગે છે. આ ભેદભાવ જ્યારે તે સ્વરૂપ અને તેની લીલા પ્રકટ થાય છે ત્યારેજ જણાય છે. જેમ સૂર્ય ઉદય પામે છે ત્યારેજ તેમાં

અને તેના કિરણોમાં છુપાયેલું રહે છે, દીક પ્રમાણે નથી હતો ત્યારે તો કિરણો અને સૂર્ય જુદા છે એવું જ્ઞાન થતું જ નથી, તેવીજ રીતે જ્યારે સદાનંદ પ્રભુ–પોતાની સદાનંદમય લીલા અને પોતે—પ્રકટ થાય છે ત્યારે તે લીલા અને તે સ્વરૂપમાં ભેદ-ભાવ ભાસે છે જ્યારે પોતે અંતર્ગમણ કરે છે, ત્યારે તો લીલા સ્વરૂપાત્મકજ ગણાય જે એવો નિશ્ચય છે ત્યારે લીલા સ્વરૂપની ભીતર રહે છે, ત્યારે તો લીલા સ્વરૂપથી અલગ ભાસતી નથી. તે રૂપને લીલાજ સ્વરૂપ છે એવો નિશ્ચય સિદ્ધાંત થાય છે. શ્રીવેણુગીતની સમાપ્તિમાં શુકદેવજી કહે છે કે "[1]શ્રીવૃન્દાવનવિહારી પ્રભુના એવા પ્રકારની લીલાઓનું પરસ્પર વર્ણન કરનારા વ્રજભક્તો તન્મયતાને પ્રાપ્ત થયા" શ્રીમદાચાર્યચરણ આ શ્લોકના શ્રીસુબોધિનીજીમાં તન્મયતા શબ્દનો એવો અર્થ પ્રકટ કરે છે —, તન્મયતાને પ્રાપ્ત થયા એટલે "[2]લીલાત્મક–લીલારૂપ થઈ ગયા." તાત્પર્ય કે ધ્યાનાવસ્થામાં પ્રભુલીલાનુંજ દર્શન કરતા હતા. કીટ જેમ ભ્રમર-રૂપ થઈ જાય છે, તેમ પ્રભુલીલારૂપ થઈ ગયા. એથીજ પ્રભુની લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી થોડી પણ ભિન્ન નથી જ. જેમ સૂર્યના કિરણો સૂર્યથી જુદાં નથી, તેમ માત્ર તે લીલા જ્યારે જ્યારે પ્રકટ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, ત્યારેજ તેમાં ભેદ જણાય છે. વસ્તુતઃસ્વરૂપથી તો ભિન્ન નથીજ. દર્શન કરતી વેળા એ ભગવાનનું સ્વરૂપ અને તેથી પ્રકટ થતી અનંત લીલાઓમાં તારતમ્ય જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ ભગવાનનું સ્વરૂપ તેજ લીલા અને લીલા તેજ પ્રભુનુ સ્વરૂપ એવો સિદ્ધાંત છે. એ હેતુથીજ તો પ્રભુની લીલા હૃદયમાં

---

१. एवंविधा भगवतो या वृन्दावनचारिणः । वर्णयन्त्यो मिथो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां ययुः ॥ वेणुगीत । २. लीलात्मका एव जाताः ।

तत्प्रविष्टतया नैव स्वरूपं भिद्यते तत ॥
अतोऽन्त स्थितकृष्णात्मा सतत हृदि भावयेत् ॥२०॥

છઠ્ઠુ મર્મ કળજસુ ંદરીનો ભાવ છે તે પણ વિરહી વ્રજસુ દરીનો જે ભાવ તેનુ સ્મરણ કરવુ એ છઠ્ઠુ મર્મ છે હા નાથ રમણ પ્રેષ્ઠ ક્વાસિ ક્વાસિ મહાભુજ એમ સતત ઉચ્ચારણ કરતા વ્રજરત્નાઓના નિગૂઢભાવનુ સ્મરણ કરતા સ્વતા ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. હૃદયમા પ્રભુલીલાની નિરંતર ભાવના પણ વ્રજાંગનાઓના ભાવનુ સ્મરણ કર્યાથીજ થશે એટલેજ પ્રભુની પણ સંપ્રાપ્તિ–સમ્યક્ પ્રકારે પ્રાપ્તિ થશે, વિપ્રયોગથી સયોગ થશે આ ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્રજભક્તોના વિરહાવસ્થાનુ ચિન્તન કરો, વિરહાવસ્થામા પ્રાપ્ત થતા સંયોગભાવનુ વિશેષ સ્મરણ કરો પ્રભુની લીલાથી પ્રભુનુ સ્વરૂપ જુદુ નથી, જેથી ત્યા મનનો પ્રવેશ થતો નથી. જ્યારે વ્રજસુ દરીના ભાવમા પ્રભુલીલામા મનનો પ્રવેશ થાય છે, ત્યારે તેથી સ્વરૂપનો ભેદ થતો નથી, વ્રજભક્તોના હૃદયમા પ્રભુલીલા નિરંતર ઉદય થાય છે લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન નથી, પરંતુ સ્વરૂપમા મન પ્રવેશ કરતુ નથી, પણ લીલામા પ્રવેશ કરે છે, અને લીલામા મન પ્રવિષ્ટ થવાથી સ્વરૂપનો ભેદ રહેતો નથી એટલા માટે જેમનામા નિરંતર સ્થિત છે, એવા વ્રજભક્તોની નિરંતર ભાવના કરવી

ઉપરના શ્લોક ઉપર મનન કરતા આ આશય પ્રગટ થાય છે શ્રીવલ્લભચરણ પહેલા ભગવલ્લીલાની ભાવના કરવાની આજ્ઞા કરે છે પછી એમ આજ્ઞા કરે છે કે – વ્રજભક્તોના ભાવનુ સ્મરણ કરવુ, તેથી જ લીલાની ભાવના અથવા તો સર્વોત્તમભાવ સિદ્ધ થશે લીલા અને સ્વરૂપ એકજ છે, જેથી મન સ્વરૂપમા પ્રવેશ ન

પ્રભુના સ્મરણથી જે આર્તિ થાય છે, તેને ગુણોજ ખાળે છે–દૂર કરે છે; અથવા તો ગુણો પ્રભુનું સ્મરણ કરાવીને વિરહાવસ્થામાં થતી અસહ્ય પીડાને શાંત કરે છે. ભગવાન્ પોતે આનન્દમય છે. એમની લીલા આનન્દમય છે, અને ગુણો, ધર્મો પણ આનન્દ-મયજ છે તો તે ગુણોનું ગાન કરવાથી, તે ગુણોનું સ્વરૂપ જાણવાથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય, એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી. ૨૧–૨૨–૨૩.

धर्म ८ 'कृष्णनाम स्फुरे'

अष्टमं नाममाहात्म्यस्फूर्ति सर्वांशतो हृदि ॥
तदन्यसाधनेष्वल्पबुद्धिः स्फुरति चेत्तदा ॥२४॥

આઠમું ધર્મ શ્રીહરિના નામોના માહાત્મ્યની સ્ફૂર્તિ થવી એ છે. અજામિલાદિ મહાદુષ્ટોનો ઘોર પાતકપંકમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર ભગવન્નામજ છે. એવી નામની મહત્તા સર્વાંશે સ્ફુરે. નામ સિવાયના બીજાં સાધનોમાં અલ્પ બુદ્ધિ થાય. નામ જેવા ચિંતામણિ પાસે બીજાં સાધનો તુચ્છ ભાસે. નામ પણ ભગવદ્રૂપજ છે. પ્રભુ નામ અને રૂપ. એ બન્ને સ્વરૂપે પ્રકટે છે. નામ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી તેની મહત્તા પ્રભુસ્વરૂપથી ન્યૂન હોય નહિ. ૨૪.

धर्म ९ 'फल न आश करे'

नवमं वाक्यमात्रैकनिष्ठता ह्यविचारणात् ॥
यतो वाक्यप्रवृत्तस्तु साधनं चाप्यसाधयन् ॥२५॥
विपरीतं च विदधन्तूष्णीं निष्टंश्च सर्वदा ॥
स्वतो भगवता नूनं कृतार्थोऽस्मीत्ययं मन ॥२६॥

નવમું મર્મ ભગવદ્વાક્યઆજ્ઞા નિષ્ઠા એ છે. કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના પ્રભુની જે કાંઇ આજ્ઞા થાય તેમાં તત્પર થવું; ભલે તેવી વિપરીતતા જણાતી હોય તો પણ 'પ્રભુ જે કરે છે તે મારા સારા માટેજ કરે છે,' એવા દૃઢ વિશ્વાસથી તેમની આજ્ઞાને આધીન બની જવું. એમ થવાથી, પ્રભુના વાક્યને અનુસરવા માત્રથી સાધનો ન બની શકે, અથવા કાંઇ વિપરીત બની જાય, નહિ તો કાંઇ કરી શકાયજ નહિ, અને માત્ર સદા મૌન સ્થિતિજ થાય તોપણ ભગવાન પોતે તે જનને કૃતાર્થ કરે છે. સ્વામીની આજ્ઞાનું સર્વાંગે અવલંબન કરવું એ સેવકનો મુખ્ય ધર્મ છે. એ મુખ્ય ધર્મને પકડી રાખતાં કદાચિત બીજા ગૌણ દેહધર્મોને તિલાંજલિ આપવી પડે તો તેથી કાંઇ ફલહાનિ થતી નથી. સાધનો ન બને, વિપરીત ઉલટુંજ કાર્ય થઇ જાય, અથવા તો સારૂં નરસું કાંઇ પણ ન કરી શકાય તો પણ ભગવાન તો નિશ્ચય કૃતાર્થ કરવાનાજ, એમાં કાંઇ પણ સંશય નથી. દૃષ્ટાન્ત તરીકે ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તામાં વાંચો શ્રીકૃષ્ણદાસ મેઘનની વાર્તા. માત્ર શ્રીવલ્લભાધીશની આજ્ઞા માત્રને આધીન થઇને ૩ દિવસ સુધી એકજ ઠેકાણે એમને એમ ઊભા રહ્યા હતા! ૨૫

मर्म १० 'श्रुति-वचन-विश्वास जब चित आवे'

भगवदीय जब वाक्यहिं अनुसरे,
ना देखे दंड भट कछु नाके,

दुर्जयधर्म दस भ्रम यह किए वदे
सदा चितमें धैर्याश्रित रमें ॥

दशमं मर्म विश्वासो भगवत्यखिलात्मनि ॥
तत्सम्बन्धिष्वपि पुनः कृते रूपे तथाविधे ॥२७॥

यादृशो यत्र हि प्रोक्तः कृष्णस्तत्र हि तादृशः ॥
तदीयास्तत्समा ज्ञेया प्रतीता अपि नान्यथा ॥२८॥

यत्करोति हरिः कृष्णः सर्वांगेषु कृपापरः ॥
तथा तदीयाः सर्वेषु यत् कुर्वन्ति कृपापराः ॥२९॥

तत्साध्विति च मन्तव्यं यथा पित्रोः कृतौ सुतः ॥
एतानि दश मर्माणि वेत्ति यः सर्वथा जनः ॥३०॥

श्रीमदाचार्यकृपया भक्तिमार्गे महामतिः ॥
तस्य मार्गेश्वरः कृष्णो वशो भवति तत्क्षणात् ॥३१॥

દશમું મર્મ વિશ્વાસ છે. અખિલના અંતર્યામી આત્મા એવા ભગવાનમાં અખંડ વિશ્વાસ રાખવો, એ દશમ મર્મ છે. જેવો વિશ્વાસ તેના પ્રકટ ભગવત્સ્વરૂપમાં છે, તેવો જ વિશ્વાસ રાખવો, અથવા તે પ્રભુએ જે તેનું રૂપ ધર્યું છે, માટે ભગવદીયોમાં તેવોજ વિશ્વાસ રાખવો. અથવા તો તેનું લૌકિક રૂપ જોવામાં આવે તો પણ ભગવદીયોમાં ભગવત્તુલ્ય વિશ્વાસ રાખવો. જે સ્થલે જેવા કૃષ્ણ કહ્યા છે તે સ્થલે તેવાજ ભગવદીયો છે અથવા તો જે સ્થલે જેવા ગાયા છે તે સ્થલે શ્રીકૃષ્ણ જેવા થાય છે એમ સમજવું. જો ભગવદીયો જુદી રીતે જણાતા હોય તોપણ તેઓ ભગવદીય હોવાથી ભગવત્તુલ્ય જાણવા. [illegible] ભાવમાં [illegible] તેઓના જે

લક્ષણો હોવા જોઈએ તે આપણાથી જોઈ ન શકાય અને બીજા કેટલાક વિપરીત લક્ષણો જોવામાં આવે તો પણ તેમને સ્વામીનો સંબંધ થયેલો હોવાથી સ્વરૂપાત્મકજ સમજવા. કૃપાપરાયણ સદાનંદ નંદનંદન પોતાના નિજ જનો માટે જે કાંઈ કરે છે તે સારૂંજ કરે છે એમ માનવું. જેમ માબાપનાં દરેક કાર્ય પુત્રના હિતને માટેજ હોય છે અને માબાપના દરેક કાર્યો પોતાનાજ હિતને અર્થે છે એમ માનવાની પુત્રની પણ ફરજ છે, તેમ જીવોએ પણ એમજ માનવું કે પ્રભુનો સંબંધ ધરાવનાર મહાનભાવી ભગવદીયો જે કામ કરે છે તે સારૂંજ કરે છે, માટે સર્વથી પહેલા ભગવદીયોમાં વિશ્વાસ રાખવો; તેમના દોષ ન જોવા. એમના દરેક કાર્યોમાં ઉત્તમતા જોવી. એમ કરવાથીજ નવમ, અષ્ટમ વગેરે મર્મો સિદ્ધ થશે.

આ સ્થલે એટલું રહસ્ય સમજવાનું કે મર્મની ગણનાનો જે ક્રમ શ્રીહરિરાયજીએ બતાવ્યો છે, તે ચઢતો ઉતરતો છે. અર્થાત્ પહેલું મર્મ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ફલાત્મક છે અને જ્યારે બીજું મર્મ સિદ્ધ થાય ત્યારેજ તે પણ સિદ્ધ થાય. બીજું મર્મ ત્રીજું સિદ્ધ થયા પછી, ત્રીજું ચોથા પછી, એમ ઉત્તરોત્તર કાર્ય-કારણભાવ છે. એ ઉપરથી પહેલું મર્મ પહેલાં સિદ્ધ થાય અને બીજું તે પછી અને ત્રીજું તેથી અનંતર. એમ ક્રમ ન લેતાં, પ્રથમ દશમું મર્મ-વિશ્વાસ-અને ભગવદીયોમાં ભગવદ્બુદ્ધિ અને પછી અનુક્રમે નવમું, આઠમું, સાતમું વગેરે સિદ્ધ થાય એમ અવધારવું, ૨૭-૩૧.

શ્રીહરિરાયચરણ ગ્રન્થનો ઉપસંહાર કરતાં ફલશ્રુતિ વર્ણવે છે

विज्ञायैतानि मर्माणि श्रीमदाचार्यसेवकैः ॥
भक्तिमार्गे स्थितिः कार्या सर्वेशान्तिविचक्षणैः ॥३२॥

આ દસ મર્મને જે જે જન સર્વાંશે સમજે છે, તે શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી ભક્તિમાર્ગમાં મહાબુદ્ધિમાન્ થાય છે, ભક્તિમાર્ગમાં તેની બુદ્ધિ સારી પેઠે પ્રવર્તે છે અને તેને માર્ગના ઈશ્વર-માલીક શ્રીકૃષ્ણ તત્કાલ વશ થાય છે. શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાપાત્ર સેવકો અત્યંત-વિચક્ષણ હોય છે, તેઓએ આ દશ મર્મો સમજીને, અનુભવીને ભક્તિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. ૩૨.

१४. श्रीपुष्टिमार्गलक्षणानि (सटीकानि)॥

ટીકાકાર-ગો. શ્રી ૬ અનિરુદ્ધાચાર્યજી મહારાજ.

મંગલાચરણ

श्रीकृष्णचन्द्रपादाब्जे लभ्ये प्रीत्या त्वनन्यया ॥
प्रणमामि कृपापूर्णे मनोमिलिंदमोददे ॥१॥

अनेकैर्मंत्रैर्यो हृदयगहनध्वान्तनिकरो
न नष्टो जीवानां बहुजननकारी दृढतरः ॥

मुदा चूर्णं चूर्णं तमपि विदुर्वैष्णववरा
गुरून्स्तानाचार्यान् विबुधवरवन्द्यान् प्रणमत ॥२॥

श्रीकृष्णपादपाथोजे सततं लग्नमानसम् ।
निजभक्तकृपापूर्णं हरिरायं नमामि तम् ॥३॥

तुलसीकाष्ठमालाभिः सर्वदा भूषितान् नरान् ।
हरिनामाक्षरमुखान् नमामि भगवत्परान् ॥४॥

मूलम्—सर्वसाधनराहित्यं फलाप्तौ यत्र साधनम् ॥
फलं वा साधनं यत्र पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१॥

મૂલ—જે માર્ગમાં લૌકિક તથા અલૌકિક અને સકામ અથવા નિષ્કામ સર્વે સાધનોનો અભાવજ પૂર્ણ-આનન્દ-સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની પ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે, અર્થાત્ પ્રભુ પ્રાપ્તિમાં દૈન્યજ સાધન છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે.

વિવેચન—શંકા—લૌકિક તથા વૈદિક સાધન કદાચ ન હો, તથાપિ દૈન્ય પણ સાધન છે, તેથી પ્રભુ નિઃસાધનતાથી મળે છે; અર્થાત્ નિઃસાધનતાનું ફળ ભગવાન્ છે એમ નહિ કહી શકાય.

ઉત્તર—જે ફલરૂપ ભગવાન તેજ ફલપ્રાપ્તિમાં સાધનરૂપ છે અર્થાત્ સાધ્ય ભગવત્સ્વરૂપના લાભ પહેલાં ભગવાનજ સાધન છે. પણ ભગવદ્—વ્યતિરિક્ત બીજા પદાર્થના સાધનપણાથી ગ્રહણ કરવામાં આવતું નથી તેથી તે શંકા રહી નહિ

શંકા—પુષ્ ધાતુનો અર્થ જાડા થવુ તેવો છે ને તેને તિ પ્રત્યય ભાવમા થાય છે, તો પુષ્ટિ શબ્દનો અર્થ પુષ્ટ થવું થશે. ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગનો અર્થ જાડા થવાનો માર્ગ થશે પણ પુષ્ટિ શબ્દથી ભગવદનુગ્રહજન્ય ભક્તિ કેમ કહો છો?

ઉત્તર—શ્રીમદ્ ભાગવતમા ભગવદ્જ્ઞાનાવતાર શ્રીમદ્વ્યાસચરણે લ્યુટ પ્રત્યયાન્ત પુષ્ ધાતુનો અર્થ ભગવદનુગ્રહ કર્યો છે.

"पोषण तदनुग्रह" શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામા પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર શ્રી મુખથીજ આજ્ઞા કરે છે કે "तेषामेवानुकम्पार्थं" તેમા જે અનુકંપા કહી છે તેજ પુષ્ટિ અને ઉત્તર મીમાંસાના ત્રીજા અધ્યાયમા પણ કહ્યુ છે. "विशेषानुग्रहश्च" એ સૂત્રમા સ્પષ્ટ રીતે ભગવદનુગ્રહનુજ અને ભગવત કૃપાનુજ પ્રતિપાદન કરેલુ છે અને તેજ સૂત્રના ભાષ્યના પ્રકાશમા પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીએ આજ્ઞા કરી છે કે આ અનુગ્રહજ પુષ્ટિશબ્દ વડે કહેવાય છે. અર્થાત્ ભગવદનુગ્રહ તેજ પુષ્ટિ. અને શ્રુતિ પણ કહે છે, "नायमात्माप्रवचनेन" આ શ્રુતિથી જે જીવના ઉપર ભગવત્ કૃપા થાય, ભગવદનુગ્રહ થાય, આ મારો દાસ છે એમ જીવનો ભગવાન્ અંગીકાર કરે, તેજ ભગવત્પ્રાપ્તિ કરી શકે છે આ પ્રમાણે શ્રુતિ–ગીતા–સૂત્ર–શ્રીમદ્‌ભાગવતાદિના વાક્યોથી નિશ્ચય થાય છે કે પુષ્ટિનો અર્થ ખાવુ પીવુ ને પુષ્ટ થવું તેવો નથી, પણ ભગવદનુગ્રહ, ભગવત્કૃપાજ છે. તે કૃપાયુક્ત જે ભક્તિમાર્ગ તે પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે માટેજ શ્રીમદ્વૈશ્વાનરાચાર્યજીએ પણ ભાષ્યમા આજ્ઞા કરી છે કે "कृतिसाध्य साधनं ज्ञानभक्तिरूप शास्त्रेण बोध्यते ताभ्यांविहिताभ्यां मुक्तिर्मर्यादा; तद्रहितानामपि स्वस्वरूपबलेन स्वप्रापण पुष्टिरुच्यते" જીવને માટે શાસ્ત્રે જ્ઞાન અને

કરે છે કે "अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम्" કેવલ મારૂંજ (મદ્વ્યતિરિક્ત દેવની ભાવના છોડી) સ્મરણ કરનાર મારા અનુગ્રહથી જેણે ભક્તિ મેળવેલી છે એવા ભક્તો જે મારીજ સેવા કરે છે. તેવા ભક્તોનું યોગ (આ લોકમાં સેવા માટે ધનધાન્ય વસ્ત્ર ઇત્યાદિ) તથા ક્ષેમ (અત્યન્ત શ્રેયોરૂપ મોક્ષ) હું સાધી આપું છું. એ પ્રમાણે ગીતા-વાક્યથી મારા સિવાય બીજું કોઇ પણ સાધન ભક્તના ઇચ્છિતાર્થને સિદ્ધ કરી શકનાર નથી તેમજ શ્રીમદ્આચાર્યચરણે ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે ભગવાન્ જીવનો અંગીકાર મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ બે ભેદ વડે કરે છે. જે માર્ગમાં યજ્ઞ-આદિ સાધનોનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે તે મર્યાદા માર્ગ કહેવાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં તો પ્રભુવ્યતિરિક્ત કોઇ પણ પદાર્થની અપેક્ષાજ નથી બીજું દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, કર્તા, કર્મ, મન એ ૭ પદાર્થ શુદ્ધ હોય ત્યારેજ યજ્ઞની સિદ્ધિ થાય છે. તે કર્મના ઉપભોગ માટે પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ અતિ સુખસાધ્ય હરિના ભજન કરનારને નિર્વિઘ્ને પ્રભુપ્રાપ્તિ થાય છે. માટે કહ્યું છે કે મહાનંદ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને એક પણ નમસ્કાર કર્યો હોય તો તે નમસ્કાર નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થયેલા દશ અશ્વમેધની સમાન છે. દશ અશ્વમેધ કરનારને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ કૃષ્ણ-પ્રણામીને પુનર્જન્મ પ્રાપ્ત થતોજ નથી. માટેજ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે એવું જોયું પણ નથી તથા એવું સાંભળ્યું પણ નથી કે કૃષ્ણભક્તને પુનઃ સંસાર પ્રાપ્ત થયો હોય. માટે અનન્યાશ્રયી ભક્તોના વિઘ્ન શ્રીહરિજ દૂર કરે છે માટે પ્રભુભજન-વ્યતિરિક્ત સાધન નહિ કરનારને વિઘ્નનો અભાવ જે માર્ગમાં છે તેજ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે ૨.

मूलम्—यत्राङ्गीकरणेनैव योग्यतादिविचारणम् ॥
अविलम्बं प्रभुकृतं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥३॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ પોતે ભક્તનું વરણ (અંગીકાર) કરે છે ત્યારે જ તેને વિષે યોગ્યતા છે કે નહિ તે વિષે વિચાર કરતા નથી, અને વરણ કરવામાં વિલંબ કરતા નથી, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે ૩

मूलम्—स्वरूपमात्रपरता तात्पर्यज्ञानपूर्वकम् ॥
धर्मनिष्ठा यत्र नैव पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥४॥

જે માર્ગમાં શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણ ઇતિહાસમાં પ્રતિપાદન કરેલા ધર્મોનું તાત્પર્ય ભગવાનમાં જાણીને ભગવત્સાક્ષાત્કારમાં અંતરાયભૂત ધર્મોનો ત્યાગ કરી કેવળ પ્રભુસ્વરૂપને વિષેજ એકતાન ચિત્તથી રહેવું, તે શુદ્ધપુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે.

શંકા—શાસ્ત્રો ધર્મનિષ્ઠાનો ઉપદેશ કરે છે પણ ધર્મનિષ્ઠાનો ત્યાગ કરવો તેમ ઉપદેશ કરતા નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે જો આપણે ધર્મનું રક્ષણ કરીએ તો રક્ષણ કરાયેલો ધર્મ આપણું રક્ષણ કરે છે, અને જો આપણે ધર્મને હણીએ તો તે હણાયેલો ધર્મ આપણને હણે છે તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મનિષ્ઠામાંજ શ્રેય સમાયેલું છે ત્યારે ધર્મનિષ્ઠા જે માર્ગમાં નથી તે પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાતો હોય તો તે માર્ગ અશાસ્ત્ર કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર—ધર્મપર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવે છે પરન્તુ પુષ્ટિપથમાં તો તમામ ધર્મોનું તાત્પર્ય પ્રભુમાંજ જાણી મન, વાણી

અને દેહ વડે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી સેવવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ ગીતામા આજ્ઞા કરે છે કે, "सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज। સર્વ ધર્મના ત્યાગ કરીને (શરણમાર્ગમા વિરોધી ધર્મનો ત્યાગ કરી) મારુંજ શરણે આવ" એ સ્થલે ભક્તોનુ ભગવાન્‌નેજ અધીનપણુ સૂચવ્યુ છે, પણ ધર્માધીનપણુ કહ્યુ નથી વળી શ્રીભાગવતમા પ્રભુ પોતેજ આજ્ઞા કરે છે કે તે ભક્તો મારા સિવાય કાંઇ પણ જાણતા નથી, અને હુ પણ તે ભક્તો સિવાય કાંઇ પણ જાણતો નથી

વળી ગુણાતીત માર્ગમા વિચરનારા ભક્તોનુ કાલકર્મ-સ્વભા વાધીનપણુ નથી એ વિષે શ્રીવલ્લભપ્રભુ નિબંધમા આજ્ઞા કરે છે કે કૃષ્ણના અનુગ્રહરૂપ પુષ્ટિ કાલ કર્મ સ્વભાવનો પણ બાધ કરે છે એટલે જે માર્ગમા કાલ કર્મ સ્વભાવનો પણ બાધ કરનાર ભગવદનુગ્રહ છે, ભગવત્કૃપા છે તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે તેથી નિર્ગુણ માર્ગમા વિચરનાર ભક્તોની નિષ્ઠા દૃષ્ટિ સિવાય બીજા કોઇ પણ પદાર્થમા હોતી નથી તેથી, ધર્મનિષ્ઠા ક્યાથી હોય • ૩ ૧ ૪

मूलम्—यत्र प्रभुकृतौ नैव गुणदोषविचारणम् ॥
तत्कृतावुत्तमबुद्धिः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥५॥

જે માર્ગમા પૂર્ણ પુરુષોત્તમની આવવુ, રુદન કરવુ, ભોજન કરવુ તથા પાનાદિ ક્રિયા લૌકિકના તુલ્ય દેખાવથી તે લીલામા હીનબુદ્ધિ નથી, અને કાલીય-દમનાદિ તથા ગિરિરાજ-ધારણાદિ લીલામા અન્ય લીલાથી ઉત્તમ બુદ્ધિ નથી પરન્તુ પ્રભુકૃત સર્વ

જીવોના ઉત્તમ ભાગ્યમાં આવે છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૫

मूलम्—न लोकवेदसापेक्ष्यं सर्वथा यत्र वर्तते ॥
सापेक्षता स्वामिसुखे पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥६॥

જે માર્ગમાં સ્વામિસુખને ઇચ્છનાર ભક્તોને સ્મૃતિ કે વેદ (કર્મકાંડ)ની અપેક્ષા નથી, જ્યારે ભગવાન જે ભક્ત પર અનુગ્રહ કરે છે, તે ભક્તોની લોકમાં અને વેદમાં નિષ્ઠા રહેતી નથી, પણ કેવળ પ્રભુના સુખનીજ અપેક્ષા છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ છે ૬.

मूलम्—वरणे दृश्यते यत्र हेतुर्नाणुरपि स्वतः ॥
वरणं च निजेच्छातः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥७॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ જે જીવનો અંગીકાર કરે છે, તે વરણમાં તે જીવના સાધનનું જરા પણ કારણ નથી, પણ પ્રભુ પોતાની સ્વેચ્છાથીજ જીવોનો પોતાના દાસપણાથી અંગીકાર કરે છે, તે બાબત 'नायमात्मा प्रवचने' આ શ્રુતિથી સ્પષ્ટ થાય છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે ૭

मूलम्—यत्र स्वतन्त्रता भक्तेराविर्भावानपेक्षणात् ॥
पूर्णानुभवरूपत्वं पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥८॥

જે માર્ગમાં વિપ્રયોગરસાત્મક પ્રભુપ્રાકટ્યની અપેક્ષા સિવાય સ્વરૂપાનંદ રૂપ આપવામાં ભગવદ્ગુણગાનાદિ ભક્તિનીજ સ્વતંત્રતા છે, સ્વરૂપાવિર્ભાવ સંબંધી જરાની બિલકુલ અપેક્ષાજ નથી પ્રેમથી

કરાતા શ્રવણ-કીર્તનાદિનેજ સર્વ લીલાના સુખનો અનુભવ કરાવનાપણું છે, મર્યાદા કૃષ્ણાધીન છે, ને પુષ્ટિ ભક્તિ સ્વતંત્ર છે; પુષ્ટિ શબ્દથી કોઇ અર્થે ભગવદ્-અનુગ્રહ કહેવાય છે ને કોઇ અર્થે પુષ્ટિ શબ્દથી અનુગ્રહજનિત ભક્તિ કહેવાય છે તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિ-માર્ગ છે ૮

મૂલમ્—लोकवेदभयाभावो यत्र भावातिरेकत ॥
सर्वदाधक्तास्फूर्ति पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥९॥

જે માર્ગમા પ્રભુને વિષે પ્રેમાધિક્ય થવાથી સ્ત્રી પુત્ર ઇત્યાદિ લૌકિકથી અને "यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयात्" જીવિત પર્યન્ત અગ્નિહોત્ર હોમવુ, "अहरहः सन्ध्यामुपासीत" પ્રતિદિન સંધ્યા કરવી. ઇત્યાદિ વૈદિક કર્મથી પણ બિલકુલ ભય રહેતુ નથી, જ્યારે ભગવદ્ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે કાલ કર્મ સ્વભાવ આદિનુ ભય તેની આગળ આવતુજ નથી, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે શ્રીમદ્ભાગવતમા પણ કહ્યુ છે કે, નારાયણ-પરાયણ ભગવદ્-ભક્તો કોઇનાથી ડરતા નથી તથા સ્વર્ગ, મોક્ષ અને નરકમા પણ તુલ્ય દૃષ્ટિવાળા હોય છે ૯

મૂલમ્—सम्बन्ध साधन यत्र फल सम्बन्ध एव हि ॥
सोऽपि कृष्णेच्छया जातः पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१०॥

જે માર્ગમા ભગવાનની સાથે દેહથી ઉત્પન્ન થયેલ સંબંધ તથા ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ સબંધ તે હરિને વિષે સર્વ ઇન્દ્રિયના સંબંધાત્મક ફલને વિષે સાધન છે અને તે સબંધ પણ પ્રભુની ઇચ્છાથીજ થાય છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

છે એવા અમો આપને ભોગીએ છીએ, તેથી શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિ-માર્ગ કહેવાય છે. ૧૨

मूलम्—भजनं यत्र सेव्यस्य नोपकारकृति क्वचित् ॥
पोषण भावमात्रस्य पुष्टिमार्गः स कथ्यते ॥१३॥

જે માર્ગમાં સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં પ્રભુકૃત ઉપકારની અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી, પણ શ્રીહરિજ સેવકના હૃદયસ્થિત ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૧૩.

मूलम्—भजनस्यापवादो न क्रियते फलदानत ॥
प्रभुणा यत्र तद्भावात् पुष्टिमार्गं स कथ्यते ॥१४॥

જે માર્ગમાં પ્રભુ ભજનનું ફળ આપતા હોવાથી ભજનનો નિષેધ કરતા નથી, કારણ કે ભક્તનો દૃષ્ટિને વિશે દૃઢ સ્નેહ હોય છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૧૪

मूलम्—यत्र वा सुखसम्बन्धो वियोगे सगमादपि ॥
सर्वलीलानुभवत पुष्टिमार्गं स कथ्यते ॥१५॥

જે માર્ગમાં ભગવદ્-વિપ્રયોગ-અવસ્થામાં ભગવલ્લીલાના સ્મરણ માત્રથીજ હૃદય વિશે સમગ્ર લીલાનો અનુભવ થવાથી સંયોગાવસ્થા કરતાં વધારે સુખ વિપ્રયોગાવસ્થામાં છે, કારણ સંયોગાવસ્થામાં અર્થાત્ પ્રભુના સાક્ષાત્કારની દશામાં પ્રભુ જે લીલા કરે છે, તેજ લીલાનો અનુભવ ભક્તને થાય છે, પણ વિપ્રયોગ-અવસ્થામાં તો

ભક્તનું ચિત્ત પ્રભુમાં જ રહેતું હોવાથી પ્રભુએ કરેલી તમામ લીલાનો અનુભવ થાય છે તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. ૧૫

मूलम्—फले च साधने चैव यत्र विपरीतता ॥
फलभाव साधन स पुष्टिमार्ग स कथ्यते ॥१६॥

જે માર્ગમાં સાધન અને ફળની વિપરીતતા છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે, જેમકે સાધનરૂપ ભાવને ફળપણ છે વૃત્રાસુર પ્રત્યક્ષ થયેલા ભગવાનની પ્રભુ-વિષયક પ્રેમ ની જ પ્રાર્થના કરે છે

'अहं हरे तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूयः ।
मनः स्मरेतासुपतेर्गुणांस्ते गृणीत वाक् कर्म करोतु कायः" ॥

"હે ભક્તના દુઃખને હરનાર, હું ફરી પણ આપના ચરણારવિંદના દાસનો દાસ થાઉં મારું મન આપના ગુણોનું સ્મરણ કરે મારી વાણી આપના ગુણોનું ગૃણન કરે મારી કાયા આપની સેવા કરે પરમ પુરુષાર્થરૂપ ફળરૂપ શરીર ॥ ભગવદ્-વિષયક પ્રેમની યાચના કરનારથી પ્રભુ સાક્ષાત્કાર થયા બાદ ભગવદ્-વિષયક પ્રેમની યાચના કરનારથી પ્રભુ પ્રેમપ્રાપ્તિના સાધનરૂપ ભગવાન થયા ત્યારે અથવા ફળનું વિપરીતપણું સ્પષ્ટ થાય છે ૧૬

मूलम्—पश्चात्ताप सदा यत्र तत्सम्बन्धिकृतावपि ॥
दैन्योद्बोधाय सततं पुष्टिमार्गं स कथ्यते ॥१७॥

જે માર્ગમાં દુષ્કર્મમાં ભાન ન થતાં અનુતાપ થતા હોય છતાં જે માર્ગમાં અભિમાનનો સ્પર્શ ન થાય નિરંતર દૈન્ય જાગૃત રહે એવો

એટલા માટે અન્ય લીલાનો અનુભવ ન હોવાથી તાપ રહે છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ કહેવાય છે ૧૭.

मूलम्—आविर्भावे न सापेक्ष दैन्य यत्र हि साधनम् ॥
फल वियोगज दैन्य पुष्टिमार्ग स कथ्यते ॥१८॥

જે માર્ગમાં બીજા કોઈ પણ સાધનની અપેક્ષા સિવાય જીવને દૈન્ય પ્રગટ થાય છે, તે પ્રભુના આવિર્ભાવનું કારણ છે, તે દૈન્ય સાધન છે. ભગવદાવિર્ભાવ થયા બાદ વિયોગથી જે દૈન્ય થાય છે તે ફલરૂપ છે. તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે. તાત્પર્ય કે પ્રભુ-પ્રાગટ્ય પહેલાં જે દૈન્ય છે તે દૈન્ય સાધન છે, અને પ્રભુના પ્રાગટ્ય અનંતર જે દૈન્ય છે તે ફલરૂપ છે ૧૮.

मूलम्—समस्तविषयत्याग सर्वभावेन यत्र वै ॥
समर्पण च देहादे पुष्टिमार्ग स कथ्यते ॥१९॥

જે માર્ગમાં સર્વભાવે સકલ લૌકિક વિષયોનો ત્યાગ, પ્રભુને સર્વભાવે દેહાદિકનું સમર્પણ રહેલા છે, તેજ શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે.

શંકા—શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય નામના ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરે છે "कौण्डिन्यो गोपिका प्रोक्ता गुरव साधन च तत्" ગોપિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગના ગુરુ છે અને તે કામી હતા ત્યારે સમસ્ત વિષયોનો ત્યાગ આ માર્ગમાં ઇષ્ટ છે એમ તમે કેમ કહો છો?

ઉત્તર:—ગોપીજનો કામી હતા કે નહિ તેનો નિશ્ચય તે ગોપીજનોના શ્રીમુખના વચનોથી કરવો યોગ્ય છે. શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં શ્રીગોપીજનો સ્પષ્ટ શ્રીમુખથીજ આજ્ઞા કરે છે

'मैवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशंसं
सन्त्यज्य सर्वविषयांस्तव पादमूलम्॥

भक्ता, भजस्व दुरवग्रह मा त्यजास्मान्
देवो यथादिपुरुषो भजते मुमुक्षून् ॥'

'હે વિભો ! હે સમર્થ ! અમે એકાગ્ર ઇન્દ્રિયોના વિષયોને સારી રીતે એટલે ફરીથી ઉદય ન થવા પામે તેવી રીતે ત્યાગ કરી અમોએ આપનું ચરણારવિંદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, માટે આપે આવા નિર્દય વચન બોલવા યોગ્ય નથી''

આ વાક્યમાં વિષય લેશ પણ દેખાતો નથી બીજે સ્થળે પણ ગોપીજનોએ કહ્યું છે

''आहुश्च ते नलिननाभ पदारविंद
योगेश्वरैर्हृदि विचिन्त्यमगाधबोधैः ॥

संसारकूपपतितोत्तरणावलम्बं
गेहंजुषामपि मनस्युदयात्सदा नः ॥''

'હે નલિનનાભ ! યોગીશ્વરોએ હૃદયને વિષે ચિંતન કરવા લાયક સંસારરૂપી કૂવામાં પડેલા જીવોને બહાર નીકળવા માટે

ટેકારૂપ આપનું ચરણારવિંદ ગ્રહીને સેવા કરતા એવા પણ અમારા મનમાં શ્રદ્ધા ઉદય પામે." આ જગ્યાએ બિલકુલ કામની યાચના નથી, પણ કામનાશક ભગવચ્ચરણની માગણી છે.

તેમજ આવી શંકા કરતા પહેલાં શ્રીમદ્ભાગવત દશમ સ્કંધનો ૩૩ મો અધ્યાય જોવો કે ભક્તશિરોમણિ શ્રીશુકદેવજી શી આજ્ઞા કરે છે. શ્રીશુકદેવજી કહે છેઃ

"विक्रीडितं व्रजवधूभिरिदं च विष्णोः
श्रद्धान्वितोऽनुशृणुयादथ वर्णयेद्यः ॥
भक्तिं परां भगवति प्रतिलभ्य कामं
हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धीरः" ॥

"શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ગોપિકા સાથે કરેલી લીલાને જે શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રવણ કરે કિંવા ગાન કરે, તે પ્રભુને વિષે પરાભક્તિને પ્રાપ્ત કરીને હૃદયના રોગરૂપી કામનો જલદી નાશ કરશે." જો શુકદેવજી ગોપિકાઓને કામી માનતા હોત તો રાસપંચાધ્યાયીના શ્રવણ-કીર્તનથી કામની નિવૃત્તિ અને ઉત્તમોત્તમ પરાભક્તિની પ્રાપ્તિ કેમ માનત? શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર અર્જુનને સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે

"तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ॥
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥"

'હે ભરતકુલોત્તમ અર્જુન!' આ જ હેતુ માટે ઇન્દ્રિયોને પ્રથમ નિયમમાં લાવીને સર્વ પાપના મૂળભૂત કામને તું અવશ્ય હણ" આ હેતુ માટે શ્રીવલ્લભાચાર્યજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે, 'विषयाविष्टचित्तानां विष्ण्वावेशः सुदूरतः' જે જીવોનું ચિત્ત વિષયાવિષ્ટ છે, તેનામાં પુરુષોત્તમ સર્વ પાપનાશક શ્રીહરિનો આવેશ સર્વથા દૂર જ છે.

બીજે સ્થળે શ્રીસુબોધિનીજીમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે.

'कामाद्यशिथिलत्वे भक्तिर्नोत्पद्यत इति' 'જ્યાંસુધી કામાદિ દોષો શિથિલ થતા નથી ત્યાંસુધી ભક્તિ ઉત્પન્ન થતી જ નથી.'

આ સર્વ સિદ્ધ આશય ધ્યાનમાં રાખી શ્રીહરિરાયજી પણ કામાખ્ય દોષ વિવરણમાં આજ્ઞા કરે છે :

"दोषेषु प्रथमः कामो विविच्य विनिरूप्यते ॥
यस्मिन्नुत्पद्यते तस्य नाशकः सर्वथा मतः ॥१॥
विषयावेशहेतुत्वात् विशेषोत्पत्तिकारणम् ॥
रजोगुणसमुत्पन्नो रजःप्रत्यक्षको मुखे" ॥२॥

'સર્વ દોષોમાં કામ પ્રથમ છે એમ માનીને જેની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જીવનો સર્વથા નાશ કરે છે. વિષયાવેશનું કારણ જ કામ છે. એ કામ રજોગુણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી જેમાં પ્રકટ થાય છે, તેના મુખમાં પ્રકટ જણાવે છે.'

તેમજ સન્યાસનિર્ણયમા આચાર્યશ્રી આજ્ઞા કરે છે

'विषयाक्रान्तदेहाना नावेश सर्वथा हरे '

'જે જીવોના દેહ વિષયાક્રાંત થયેલા હોય છે, તે જીવોના દેહોમા કદાપિ પણ શ્રીહરિનો આવેશ થતોજ નથી તો જેની આગળ શ્રીહરિ પરાત્પર પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર સાક્ષાત્-પ્રત્યક્ષ લીલા કરે છે, રમણ કરે છે તેમા કામ-સભાવના કહેવી તેનાથી નિર્લજ્જત્વ અન્ય શુ હોઇ શકે ? તે ગોપીજનો માટે બ્રહ્માજી પોતેજ આજ્ઞા કરે છે

'न स्त्रियो व्रजसुन्दर्यः पुत्र ताः श्रुतयः किल ॥
नाहं शिवश्च शेषश्च श्रीश्च ताभिः समाः क्वचित् ॥१॥
षष्टिवर्षसहस्राणि मया तप्तं तपः पुरा ॥
तथापि न मया प्राप्तास्तासां वै पादरेणवः' ॥२॥

'હે પુત્ર હું નારદ !' વ્રજસુન્દરીઓ-ગોપિકાઓ તે સ્ત્રીઓ નથી, પણ તે શ્રુતિઓ છે અને હું તથા મહાદેવજી તથા શેષજી તથા લક્ષ્મીજી કાંઇપણ વખત તેઓની બરોબર નથી મે પૂર્વે સાઠહજાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું હતુ, પરન્તુ તે ગોપિકાઓની ચરણરજ મને મળી ન હતી, અને ઉદ્ધવજી પણ તે ગોપિકાઓને માટે આ રીતે કહે છે

'वन्दे नन्दव्रजस्त्रीणां पादरेणुमभीक्ष्णशः ॥
यासां हरिकथोद्गीतं पुनाति भुवनत्रयम् ॥'

'તે વ્રજસ્ત્રીઓને ક થાર ાર નગા કર છુ. કે જે વર્તન
તાનુ હરિકીર્તન ત્રણ ભુવનને પવિત્ર કરે છે'
તેમજ શ્રીકૃષ્ણ પોતે ગોપિકાઓ માટે આજ્ઞા કરે છે

" ता नाविदन्मय्यनुसङ्गबद्ध-
धिय स्वमात्मानमदस्तथेदम् ॥
यथा समाधौ मुनयोऽब्धितोये
नद्य प्रविष्टा इव नामरूपे ॥"

"જેમ સમુદ્રમા પ્રવેશ કરતી નદીઓ પોતાના નામ, રૂપને જાણતી નથી, અને જેમ સમાધિમા મુનિઓ પોતાના નામને તથા રૂપને જાણતા નથી, તેવીજ રીતે પ્રેમ વડે કૃષ્ણને માગમા જેની બુદ્ધિ બંધાયેલી છે, તેવી તે ગોપિકાઓ માગ નિશ્ચય હતુ મારુ પણ જાણતીજ નથી" તો આવા પરમ પવિત્ર પ્રેમાત્મિકા ભક્તિ ની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર ગોપીજનોમા કામનો લેશ પણ કહેવો એ મહાન્ અયોગ્ય છે માટે પુષ્ટિમાર્ગમા સમસ્ત વિષયનો ત્યાગ કહ્યો તે યોગ્યજ છે ૧૯

मूलम्——विषयत्वेन तत्त्याग स्वस्मिन्विषयतास्मृते ॥
यत्र वै सर्वभावेन पुष्टिमार्ग स कथ्यते ॥२०॥

જે માર્ગમા વિષયોનો વિનિયોગ વડે કૃષ્ણને સર્વ ભાવેથી ત્યાગ કરવામા આવે છે, ભગવાન પૂર્વક નિયમ-સેવા કરવાથી તો બધ પ્રાપ્ત થાય પ્રપચ-સબધવાળી તમામ પદાર્થ બ્રહ્મરૂપ છે તે સ્મૃતિ સ્પષ્ટ કરે છે

"स एतावानास ॥ यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते"

ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ તથા "तत्तु समन्वयात् । जन्माद्यस्य यतः शास्त्रयोनित्वात्" ઇત્યાદિ બ્રહ્મસૂત્રોથી પણ પ્રપંચનું અભિન્ન નિમિત્તોપાદાન કારણ બ્રહ્મ હોવાથી, પ્રપંચ ભગવદ્રૂપ હોવાથી પ્રપંચવર્તી પદાર્થોનો ત્યાગ થઇ શકતા નથી

'एकाकी न रमते। स द्वितीयमैच्छत्' 'एकोऽहं बहु स्याम्' 'क्रीडार्थमात्मन इदं त्रिजगत्कृतं ते। स्वाम्यं तु तत्र कुधियोऽपर ईश कुर्यु' 'क्रीडाभाण्डमिदं जगत्'

એકલા ક્રીડા થઇ શકે નહિ તેથી તે પ્રભુએ બીજાની ઇચ્છા કરી એક હું બહુ થાઉં, વળી આત્મા એટલે પરાત્પર પુરુષોત્તમની ક્રીડા માટે આ જગત કર્યું છે, તે જગતને જે મમતાસ્પદ ગણે છે તે પુરુષો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા છે તથા વળી બીજી જગ્યાએ કહેલું છે કે આ જગત્ પ્રભુની ક્રીડા માટે છે, ઇત્યાદિ શ્રુતિ–સ્મૃતિથી સિદ્ધ થાય છે કે હરિ પોતે પ્રપંચરૂપ થઇ પોતે ક્રીડા કરે છે અને તેજ શ્રીવલ્લભાચાર્ય નિબંધમાં આજ્ઞા કરે છે કે "रूपनामविभेदेन जगत्क्रीडति यो यतः" અને વળી 'प्रपञ्चो भगवत्कार्यस्तद्रूपो माययाभवत्" રૂપ નામના ભેદ વડે કરીને જે જગતરૂપે થયેલ છે અને રૂપ–નામના ભેદ વડે જે ક્રીડા કરે છે તથા બીજે સ્થળે કહેલ છે પ્રપંચ ભગવત્કાર્ય છે, અને પ્રભુ તે પ્રપંચરૂપે પોતાની શક્તિ વડે થયેલ છે તેથી પ્રાપંચિક પદાર્થોનું ભગવદીયત્વે કરીને ગ્રહણ કરવું કારણ મન વડે ભગવદ્ભાવથી ભાવિત કરેલા પદાર્થો ઉત્તમ છે 'इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था' આ શ્રુતિથી ભગવદ્ભાવ–ભાવિત પદાર્થોનું

ઉત્તમ રીતે સ્પષ્ટ કહેલું છે એટલા માટે ભગવદનુગ્રહ-યુક્ત જે જીવોની નેત્ર વાણી ઇત્યાદિ ઇન્દ્રિયો ભગવત્સમ્બન્ધી વિષયોનું સેવન કરે છે તે ભાગવત અંબરીષના ચરિત્રથી સ્પષ્ટ જણાશે

" स वै मनः कृष्णपदारविन्दयोर्वचांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ॥
करौ हरेर्मन्दिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥१॥
मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शेऽङ्गसङ्गमम् ॥
घ्राणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसनां तदर्पिते ॥२॥
पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवन्दने ॥

(ભા. ૯ અ. ૪)

પરમ ભક્ત રાજા અંબરીષે પોતાના મનને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના પદારવિંદમાં જ રાખેલું હતું ને વાણીનો વૈકુંઠ ભગવાનના ગુણગાનમાં જ વિનિયોગ કરેલો હતો, તથા હાથનો પ્રભુના મંદિરની માર્જન ઇત્યાદિ ક્રિયામાં વિનિયોગ કરેલ હતો.

નેત્રોનો પ્રભુસ્વરૂપના દર્શનમાં વિનિયોગ કરેલો હતો. પ્રભુ-ભક્તના ગાત્રનો સ્પર્શ થવામાં પોતાના અંગોનો વિનિયોગ કરેલો હતો, નાસિકાનો પ્રભુ-ચરણારવિંદની સુવાસમાં વિનિયોગ કરેલો હતો, ચરણનો ભગવન્મંદિરે જવામાં વિનિયોગ કરેલો હતો, મસ્તકનો હૃષીકેશના ચરણારવિંદના વંદન કરવામાં વિનિયોગ કરેલો હતો.

પરંતુ જીવને બાધકરૂપ સ્વતઃ રહેલી એવી અહંતા મમતાનો જ ત્યાગ કરવો તે જ કઠિન છે કારણ 'एकस्यैव ममास्य इतिवाक्यात्" માયા અને મહરૂપ જીવને અવિદ્યાથી પ્રાપ્ત છે તે

અવિદ્યા સંસારરૂપ છે. તેનો જ્ઞાનથી નાશ થઈ શકે છે; માટે લાભ માત્ર અહંતા મમતાનોજ થઈ શકે છે.

જે માર્ગમાં ભગવત્સ્મૃતિનો વિષય ઉત્ર થાય છે, તે શુદ્ધ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ કહેવાય છે ૨૦

मूलम्——एवंविधैर्विशेषेण प्रकारैस्तु सदाश्रितै ॥
हृदि कृत्वा निजाचार्यान् पुष्टिमार्गो हि बुध्यताम् ॥२१॥

સર્વદા હરિના ચરણકમળ-મકરંદનોજ આશ્રય કરનાર ભક્તોએ હૃદયાન્ધકાર નાશ કરવામાં નિપુણ શ્રી અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભપ્રભુને હૃદયમાં રાખીને આવા પ્રકારોએ વિશેષ પુષ્ટિમાર્ગને જાણવો

અર્થાત્ પુષ્ટિમાર્ગ વિશેષ જાણવા ઇચ્છા હોય તો આચાર્યશ્રીના ભાષ્ય સુબોધિન્યાદિ ગ્રંથો જાણવા

જેની દેવમાં ઉત્તમ ભક્તિ છે અને જેની દેવમાં ભક્તિ છે તેવીજ ગુરુમાં પણ દૃઢ ભક્તિ છે, તેવા મહાત્માને આ કહેવાયેલા અર્થો પ્રકાશ કરે છે. (૧)

પોતાના બાલકના સ્વપ્ન આલાપ આભાસમાં ઉત્કંઠાવાળા માયાવાદરૂપી અંધકારનો નાશ કરનાર શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યચરણ મારા પર કૃપા કરો (૨)

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યના કૃપાબળથી હું બોલનારથી પણ રોકી શકાયો નથી, તેથી મારા હૃદયમાં જે રહ્યું છે, તેનો પ્રકાશ બાળપણ કરી મેં કર્યો છે (૩) ૨૧.

कामजातस्तु यः क्लेशः स शाम्येत्स्पर्शनादिभिः ।
सर्वात्मभावसम्भूतस्तैर्भवेद् द्विगुणस्तथा ॥८॥

કામથી ઉત્પન્ન થનારો જે ક્લેશ છે, તે ઇષ્ટ વસ્તુના સ્પર્શ વગેરેથી ટાળી શકાય છે, જ્યારે આ સર્વાત્મભાવથી ઉત્પન્ન થનારો ક્લેશ સ્પર્શ વગેરેથી બમણો થઇ જાય છે ૮.

विरहे भावनास्पर्शः क्लेशवृद्धिकरो यतः ।
लीलोदये तापभावाद् द्विगुणः सोऽनुभूयते ॥९॥

વિરહમાં પ્રભુસમ્બન્ધી થોડો વિચાર આવવો, તે પણ ક્લેશને વધારનારો થઇ પડે છે; પરન્તુ જ્યારે પ્રભુની લીલાઓનો અનુભવ થવા માંડે છે, એટલે તાપ તો રહેવાનો જ છે, તેથી ક્લેશ બમણો અનુભવાય છે. ૯

अतो विलक्षणक्लेशादानन्दोऽपि तथाविधः ।
कामाग्निनः परं कृष्णसायुज्यं नित्ययोगयुक् ॥१०॥
पुरुषोत्तमसम्बन्धो ह्यन्तर्गृहगतास्विह ॥१०½॥

એથીજ આ જુદીજ જાતના ક્લેશથી જે આનન્દ ઉત્પન્ન થવાનો તે પણ જુદીજ જાતનો. કામથી ઉત્પન્ન થયેલા ક્લેશથી પ્રભુનું સાયુજ્ય થાય છે, એટલે કે જે પ્રમાણે વેણુનાદ થતાં પતિ-પુત્રાદિકના વિઘ્નથી જે ગોપાઙ્ગનાઓ ઘર બહાર ન નીકળી શકી અને દેહત્યાગ કર્યો, તે ગોપાઙ્ગનાઓના નિત્યસાયુજ્યાત્મક પ્રભુ-સમ્બન્ધ થયો, તેવા પ્રકારનો નિત્યસાયુજ્યાત્મક પ્રભુસમ્બન્ધ થાય. ૧૦½

सर्वात्मभावक्लेशेन संयोगेन कृतार्थिता ।
क्लेश एव हि संयोगाधिकानन्दानुभूतितः ॥११३॥

સર્વાત્મભાવથી ઉત્પન્ન થનારો ક્લેશ, જેમા છે, તેવા સંયોગથી જીવ કૃતાર્થ થઇ જાય છે; ત્યારે પણ સંયોગના અધિક આનન્દનો અનુભવ થતા થાય છે તો ક્લેશજ. ૧૧૩.

यथा प्राकृतदेहेषु नियता कामसंस्थितिः ।
तथाऽलौकिकदेहेषु सर्वभावप्रतिष्ठितिः ॥१२३॥

જે પ્રમાણે લૌકિક સ્ત્રીપુરુષોમા કામ (ઇન્દ્રિયોના વિષયો) ની સ્થિતિ સ્વાભાવિક હોય છે, તેજ પ્રમાણે લોકાતીત દેહધારીયોમાં સર્વાત્મભાવની સ્થિતિ રહેલી છે. ૧૨૩.

अत एव निरूप्यन्ते निष्कामास्ते व्रजस्थिताः ॥१३॥
तादृशैर्भगवल्लीला सर्वथैव हि युज्यते ।
तस्मादेव हि सम्पन्नः सर्वोऽप्यर्थो विचारणे ॥१४॥

આથી કરીનેજ વ્રજની અન્દર રહેલાં ગોપીજનોમા સર્વાત્મભાવની સ્થિતિ રહેલી હોવાથી તેઓ નિષ્કામ હતા. (કામ માત્ર લૌકિક જીવોમાજ હોઇ શકે, અલૌકિકમાં નહીં.) તેમા સર્વાત્મભાવયુક્ત નિષ્કામ જીવો સાથે પ્રભુની લીલા દરેક રીતે યુક્ત થઇ શકે છે. તેથી કરીનેજ આ સમ્બન્ધમા જે કાંઇ અહીં વિચાર કર્યો, તેનાથી સર્વાત્મભાવ-વિષયક જે કાંઇ ખુલાસો જોઇતો હતો, તે પ્રાપ્ત થયો છે. ૧૪.

[illegible] सर्वभावेन [illegible] ।
संयोगविप्रयोगाभ्यां तद्रूपत्वेऽपि भिद्यते ॥१५॥

[illegible] ૧૫.

एतद्वेदोक्तमाचार्यैः फलं गर्भं समर्पणे ।
'तापक्लेशानन्द'स्य [illegible] विवेचितं ॥१६॥

[illegible] 'તાપ-ક્લેશ-આનંદ'ના [illegible] ૧૬.

[illegible] ।
[illegible] ॥१७॥

[illegible] ૧૭

१६. अष्टाक्षरशरणमन्त्रपूर्वपक्षनिरासः ।

પૂર્વપક્ષ

अष्टाक्षरमहामन्त्रः शरणत्वप्रकाशकः ।
तन्त्रसिद्धः कथं पुष्टिमार्गे साधनमिष्यते ॥१॥

માત્ર એક શરણને જ પ્રકાશનારો તન્ત્ર શાસ્ત્રોમાં સિદ્ધ થયેલો એવો 'श्रीकृष्णः शरणं मम' એ અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધનરૂપ કેવી રીતે ગણી શકે? ૧.

विभूतिवाचिनस्तस्मान्न सिद्धिः पौरुषोत्तमी ।
भक्तिहंसे प्रपद्येत, विरोधः स्पष्ट एव हि ॥२॥

વિભૂતિનો બોધ કરનારા તે મન્ત્રથી ભક્તિહંસમાં જેવા પ્રકારની પુરુષોત્તમ-પ્રાપ્તિ કહેવામાં આવી છે, તેવી મળી શકે તેમ નથી. નીચે મુજબનો વિરોધ સ્પષ્ટ છે:— ૨.

उपासनाद्यगम्यत्वं तत्रोक्तं पुरुषोत्तमे ।
निःसाधनत्वभङ्गः स्याद् भक्तिमार्गस्य सर्वथा ॥३॥

ભક્તિહંસમાં શ્રીગુસાંઈજીએ પ્રભુ શ્રીપુરુષોત્તમ, ઉપાસના વગેરેથી પ્રાપ્ત કરી શકાતા નથી, એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે; અને આ મન્ત્રથી પ્રભુ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, એમ જો કહેવામાં આવે તો સર્વ-સાધનથી રહિત છે, છતાં આ મન્ત્રરૂપી સાધન આ માર્ગમાં હોય તો તેની નિઃસાધનતા ખણ્ડિત થાય છે. ૩.

अनुग्रहं तथा यत्नमपेक्ष्यात् भगवद्रतेः ।
एवं कृते पूर्वपक्षे सिद्धान्तस्तत्र चोच्यते ॥४॥

પ્રભુનો પ્રેમ તો માત્ર પ્રભુના અનુગ્રહથીજ સિદ્ધ કરી શકાય તેમ છે, તે વાત આ રીતે હાથ તાળી દઈ છટકી જાય છે. આવા પ્રકારનો પૂર્વપક્ષ છે. તેના સમાધાન માટે સિદ્ધાન્તનો નિર્દેશ કરવામાં આવે છેઃ— ૪.

સિદ્ધાન્ત

पुष्टिमार्गप्रभोरास्यादयं हि पुनरुद्गतः ।
मन्त्रानुग्रहमूलत्वाद् वरणात्मा ततो मनुः ॥५॥

પુષ્ટિમાર્ગના પરમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દાવતાર શ્રીમદાચાર્યજીદ્વારા આ મન્ત્ર ફરીવાર પ્રકાશિત થયા છે. આ મન્ત્રનું મૂળજ પ્રભુનો અનુગ્રહ હોવાથીજ આ મન્ત્ર વરણ (પ્રભુએ આપણો પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્વીકાર કર્યો છે, તે)ના આત્મારૂપે રહેલો છે. ૫

तस्य साधनतायां हि नापेक्ष्या हेतुता पुनः ।
विभूतिमात्रवाच्यत्वं चात एव न युज्यते ॥६॥
अत एवात्र न प्रोक्ता तस्य काचिदुपासना ॥६½॥

આ મન્ત્ર સાધનરૂપ બને, તેથી વરણ આ માર્ગમાં હેતુરૂપ છે, આ વાતને કશો બાધ આવે તેમ નથી. આ કારણેજ આ મન્ત્ર માત્ર વિભૂતિપરત્વે છે, એમ જે કહેવાય છે, તે તદ્દન અયુક્ત છે. અને તેથીજ આ માર્ગમાં આ મન્ત્રને અંગે કોઈ ઉપાસનાનો વિધિ બતાવવામાં આવ્યો નથી. ૬½.

यथा हि श्रवणादीनां भिन्नत्वं मार्गभेदतः ।
तथैव वक्तृभेदेन मन्त्रभेदो निरूपितः ॥७॥

જુદા જુદા માર્ગોમાં જેમ શ્રવણાદિ નવધા ભક્તિની પણ ભિન્નતા રહેલી છે, તેમ આ મન્ત્રના વક્તાના ભેદે કરીને મન્ત્રના સ્વરૂપમાં ભેદ ગણેલો છે ૭.

स्तोत्रे कृष्णाश्रये चोक्तमिति श्रीवल्लभोऽब्रवीत् ॥८॥
यथा शुकमुखं प्राप्य पीयूषद्रवतोच्यते ।
श्रीभागवतशास्त्रस्य, तथात्रापि विबुध्यताम् ॥९॥

આ મન્ત્રનું સ્વરૂપ ખુદ શ્રીમહાપ્રભુજીએ 'આ વલ્લભે કહ્યું' એ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રમાં વિવેચ્યું છે. ભાગવતશાસ્ત્રના વક્તા અધિકારભેદે અનેક હતા, પરન્તુ ભાગવતની અમૃતરસાત્મકતા જે થઈ, તે તો શ્રીશુકદેવજીના મુખમાંથી તે રસઝરણું છૂટવા માંડ્યાં એટલેજ, તેજ પ્રમાણે આ મન્ત્ર એ પૂર્વે ભલે અનેક વક્તાઓએ કહ્યો હોય છતાં જ્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ ખુદે કહ્યો, ત્યારેજ આના સામર્થ્યમાં ફેર પડ્યો સમજો ૯.

श्रीमत्प्रभुभिरप्युक्तमत एव दयालुभिः ।
'यदुक्तं तातचरणै'रित्यादिवचनामृतम् ॥१०॥

આ માટેજ પરમ દયાળુ શ્રી ગુસાંઈજીએ મઙ્ગલાચરણમાં 'શ્રી પિતાજીએ શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ એમ જે નિર્દેશ્યું છે, તેનાથીજ આ લોકમાં અને પરલોક-વિષયક વાતોમાં નિશ્ચિન્તતા છે', એવા વચનામૃત કહ્યાં છે ૧૦.

१७. स्वमार्गमर्यादानिरूपणम् ॥

भक्तिमार्गस्य मर्यादा विपरीता विशेषतः ।
विज्ञेया सर्वथा विज्ञैः पूर्वधर्मविनाशनम् ॥१॥

બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ દરેક રીતે ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા બીજા માર્ગો કરતા ખાસ કરીને ઉલટી છે, તેમ જાણવું. આથી આ પૂર્વધર્મની મર્યાદાથી તેને નાશ થઇ છે. ૧.

धर्मस्त्यागात्मको ज्ञेयः प्रवृत्तौ शरणं मतः ।
सेवा च मानसी ज्ञेया पूजा कर्मविलक्षणा ॥२॥

આ માર્ગમાં ધર્મ તે ત્યાગસ્વરૂપે રહેલો છે, તેમ જાણવું. તે ધર્મ જ્યારે નિવૃત્તિને બદલે પ્રવૃત્તિમાં કરવાનો હોય ત્યારે તે પ્રભુના આશ્રયરૂપે રહેલો છે. આ માર્ગમાં સેવા માનસી જાણવી અને જે પૂજા છે, તે કર્મમાર્ગ કરતા જુદા પ્રકારની જાણવી. ૨.

धर्मादिकरणं यत्र तदाज्ञापरिपालनम् ।
प्रमाणं भगवद्वाक्यैराविर्भूयोदितं हि यत् ॥३॥

આ માર્ગમાં પ્રભુની આજ્ઞાને અંગીકાર કરી લેવી, તેજ ધર્મ વગેરેનું અનુષ્ઠાન; અને પ્રમાણ તરીકે પ્રભુએ શ્રીમહાપ્રભુજી સમક્ષ પ્રકટ થઇને જે આજ્ઞા કરી તેજ. ૩.

प्रमेयो हरिरेवात्र, न स्वर्गादिकमुच्यते ।
साधनं भगवन्मार्ग, फलं साधनमेव हि॥४॥

આ માર્ગમાં પ્રમેયરૂપ માત્ર પ્રભુજ છે; સ્વર્ગ વગેરે કંઈ પ્રમેય નથી (પ્રભુ સિવાય અન્ય કોઈની આ માર્ગના જીવને ઇચ્છા નથી.) એ પ્રમેયપ્રાપ્તિને માટે સાધન પ્રભુનો માર્ગજ છે; અને ફલ અને સાધન એકજ (સાધન અને ફલની આ માર્ગમાં અનન્યતા છે) ૪.

फलं प्रमेयतो देयमुक्तं साधनं फलम् ।
सेवासमृद्धिस्त्यागो हि प्रवृत्तेर्दूरवर्तिता ॥५॥

આ માર્ગમાં ફલ એ સાધન પૂર્વેજ ફળેલું જાણવું. એ પછી સાધનરૂપેજ ફલપ્રાપ્તિ છે. આ માર્ગમાં પ્રભુસેવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી, તેજ સાચો ત્યાગ છે; અન્ય સર્વ પ્રવૃત્તિ આ માર્ગથી દૂરનો ગણેલ છે ૫.

दैहिकं नास्ति कृष्णसेवार्थं न तदन्यथा ।
विरुद्धत्यजनं धर्मः कृष्णोक्तिविरोधिनः ॥६॥

સર્વ દેહ સંબંધી તેમજ ઇન્દ્રિય સમ્બન્ધી જે કાંઈ કર્તવ્ય તે કૃષ્ણસેવા માટેજ છે. (કૃષ્ણસેવા સિવાય દેહ-ઇન્દ્રિયનો અન્ય કંઈ પણ ઉપયોગ નથી, એ આ વાક્યનો ભાવાર્થ છે.) શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રજીએ યુદ્ધભૂમિ પર અર્જુનને જે વાત કહી, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે (આખા ધર્મનો સ્વીકાર કરે, ત્યારે પ્રભુના ઉપદેશો અધર્મનો ત્યાગ આ) વિરુદ્ધ વૃત્તિ તેજ આ માર્ગમાં ધર્મ છે. ૬.

एतद्धेतोर्जुनं प्राह भगवान् स्वयमुक्तवान् ।
येनैव कृष्णसम्बन्धी धर्मः सोऽत्र निरूप्यते ॥७॥

યુદ્ધભૂમિ ઉપર અર્જુનને ઉપદેશવાને બહાને પ્રભુએ આજ વાત જણાવી છે. એટલુંજ સમજો કે જેનાથી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી સાથે સમ્બન્ધ થાય, તેનેજ આ માર્ગમાં ધર્મ કહ્યો છે. ૭

दासत्वे भक्तिमार्गे हि तद्धर्मेण विधिर्मत ।
त्यागोऽपि सफलः सोऽपि यथा भगवदिङ्गितं ॥८॥

ભક્તિમાર્ગ દાસપણામાં રહેલો છે. ને દાસધર્મથી ભક્તિ-માર્ગીય વિધિવિધાન છે. જે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગ છે, તે પણ સફળ છે ને ત્યાગ જે પ્રભુએ આચર્યા જણાવ્યા છે, તેવા પ્રકારનો છે. ૮

वस्तुत स्वयमेवास्य मार्गस्य त्याग उच्यते ।
सेवाकृतौ स्वदेहादिनिरपेक्षत्वमादरात् ॥९॥

ખરું જોતાં આ માર્ગને ત્યાગ આપોઆપજ કહ્યો છે, કેમકે સેવા કરવામાં આદરપૂર્વક પોતાના દેહાદિકની સંભાળને લેશ પણ અપેક્ષા નથી ૯

ज्ञानमार्गपरित्याग शून्यत्वात्स्य निरर्थक ।
भक्तिमार्गपरित्यागे सर्वं भगवदर्थकम् ॥१०॥

જ્ઞાનમાર્ગમાં જે ત્યાગ કહેલા તે ભલે માટે છે, તે નક્કીર ન હોવાથી નકામો છે; જ્યારે ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગમાં તો બધુંજ પ્રભુ માટે છે ૧૦

परमानन्दसम्बन्धि भजतः सर्वथा मतम् ।
उपकारोऽपि सान्निध्ये देहादीनां महानसौ ॥११॥

જે કોઇ પણ પરમાનન્દાત્મક પ્રભુના સમ્બન્ધનું થાય, તેની દરેક રીતે સફલતાજ છે; અને દેહાદિક સર્વ ભગવદર્થ થતાં તે સર્વની કૃતકૃત્યતા પણ સિદ્ધ થાય છે. ૧૧.

सर्वत्र भगवद्बुद्धिर्भगवद्धर्मभावनात् ।
इन्द्रियाणां तथान्यस्य सम्बन्धस्य विनाशनम् ॥१२॥

બધેજ સ્થલે પ્રભુના ધર્મોનોજ વિચાર આત્મા કરતો હોવાથી આવા ભક્તને સર્વત્ર ભગવાનજ રહેલા છે, તેવી સમજ સ્ફુરે છે. ઇંદ્રિયોનો સમ્બન્ધ તેમજ અન્ય પદાર્થોનો સમ્બન્ધ આ ભગવદ્-બુદ્ધિથી નષ્ટ થઇ જાય છે. (લૌકિક સમ્બન્ધોજ રહેતા નથી.) ૧૨.

प्रपञ्चस्फूर्तिसम्बन्धेऽप्येव तद्विस्मृतिर्मता ।
तदर्थं भगवद्धर्माः सर्वे सर्वप्रकारतः ॥१३॥

श्रीभागवततो ज्ञेयाः स्वाचार्यविवृतेरपि ।
अन्यथा न भवेत्स्फूर्तिस्तद्धर्माणां हि संसृतौ ॥१४॥

આ જગદાદિની સ્ફુર્તિના વિષયની વાત કરતાં પણ તે જગદાદિનું વિસ્મરણજ આ ભક્તિમાર્ગીય ત્યાગમાં રહેલું છે. તે ખાતરજ દરેક પ્રકારે પ્રભુના જે સર્વ ધર્મો છે, તે શ્રીભાગવતજીમાંથી શ્રીસુબોધિનીજીદ્વારા જાણી લેવા; કારણ કે પ્રભુના ધર્મોનું જ્ઞાન ન હોય તો જગતમાં પ્રભુના ધર્મોની સ્ફુર્તિ થઇ ન શકે. ૧૪.

स्वानुभावेन संसारं नाशयित्वा तु सर्वथा ।
ज्ञापयित्वा हरिर्धर्मान् भावं दत्त्वा तथाविधम् ॥१५॥

प्रकारमपि विज्ञाप्य भक्तेः सर्वं स्वतो बलात् ।
प्रपञ्चस्फूर्तिमहितं विस्मृतिस्वार्थमोचकम् ॥१६॥

श्रीभागवतमेवात्र सर्वेषां हि गतिर्मता ॥१६३॥

શ્રીમદ્ ભાગવતજી સર્વ ભક્તોની એકમાત્ર ગતિ છે. તે શું શું કરે છે? પોતામાં ભરેલા મહાન અનુભવોથી દરેક રીતે ભક્તના સંયોગનો (અહન્તા-મમતા બુદ્ધિથી જે દુન્યવી પદાર્થોમાં આસક્તિ રહેલી હોય છે, તેનો) નાશ કરે છે; પ્રભુના ધર્મોનો બોધ કરે છે, ભગવદ્-ભાવથી ભરપૂર એવા ભાવનું દાન કરે છે; પોતાના બળથી ભક્તિના સમગ્ર પ્રકારનું જ્ઞાન આપે છે અને પ્રપંચ-જગદાદિની જે સ્ફુર્તિ, તેમાં તેના વિસ્મરણરૂપ સ્વાર્થને સિદ્ધ કરે છે. ૧૬૩.

ज्ञाते तत्फलदं, तत्र हेतुस्तद्गुरुसंश्रयः ॥१७॥

तत्र हेतुः कृपा तेषां, तत्र सान्निध्यमिष्यते ।
सान्निध्ये तत्र सम्बन्धः, स तु सेवाकृतौ भवेत् ॥१८॥

'આ શ્રીમદ્ ભાગવતશાસ્ત્ર' નું જ્ઞાન થયું તો ફલદાયક થાય છે. પરન્તુ આ જ્ઞાનમાં ગુરુચરણોનો આશ્રય હેતુરૂપ છે. શ્રીગુરુચરણોનો આશ્રય ક્યારે થાય કે જ્યારે તેઓની ભક્ત ઉપર કૃપા થાય. શ્રીગુરુચરણોની કૃપા માટે એઓશ્રીની પાસે રહેવું જોઈએ. પાસે રહીને પણ ગુરુ-શિષ્યના સમ્બન્ધે રહેવું જોઈએ. આ ગુરુ-શિષ્ય સમ્બન્ધ ત્યારે જ શક્ય કે જ્યારે ગુરુચરણોની સેવા કરવામાં આવે. ૧૮.

सेवा तदिङ्गितज्ञैः सदैवा तत्र सिध्यति ।
दासधर्मेण सेवायां विधिर्नहि नियामकः ॥१९॥

સેવા ત્યારેજ સિદ્ધ થાય, જ્યારે ગુરુદેવ જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરે તે પ્રમાણે કરવામાં આવે. અમુક વિધિથી સેવા કરવી તેવું નથી. આ તો દાસધર્મ છે. એટલે જે પ્રમાણે આજ્ઞા તેજ પ્રમાણે કર્તવ્ય રહે છે; એમાં કોઈ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ નિયામક નથી. ૧૯.

यथाकथञ्चित्स्वस्वामिसन्तोषोत्पादनं हितम् ।
तस्मिंस्तुष्टे फलं सर्वं सिद्धमेव न संशयः ॥२०॥

કોઈપણ રીતે પોતાના ગુરુદેવ જેવી રીતે પ્રસન્ન રહે, તેવું કરવામાં આવે તેજ હિતકર છે. ગુરુ જો પ્રસન્ન થયા તો સકલ ફલ સિદ્ધજ સમજવાં; એમાં કોઈ જાતની શંકા ન લાવવી. (પ્રભુ ગુસ્સે થાય તો ગુરુ બચાવે; પરન્તુ જો ગુરુ ગુસ્સે થાય તો પ્રભુયે છેટા રહે, એ વસ્તુ જગજૂની છે—હરૌ રુષ્ટે ગુરુસ્ત્રાતા, ગુરૌ રુષ્ટે ન કશ્ચન— એ પ્રાચીનકાળથી પ્રસિદ્ધ વાત છે.) ૨૦.

तस्मात्स्वमार्गमर्यादां विज्ञाय च तदाश्रितैः ।
तत्र मार्गे स्थितिः कार्या ह्यन्यथा भ्रश्यते यतः ॥२१॥

તેથી ભક્તિમાર્ગીય જીવોએ પોતાના માર્ગની મર્યાદાઓને સારી રીતે જાણી ભક્તિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી. જો તે પ્રમાણે ન કરવામાં આવે તો ભક્તિમાર્ગમાંથી ભ્રષ્ટ થવાનો વખત આવે. ૨૧.

१८. स्वमार्गरहस्यनिरूपणम् ॥

'रसो वै सः' इति श्रुत्या रसरूपो निरूपितः ।
स सम्यक् स्वशास्त्रेण यथा सिद्धस्तथा पुनः ॥१॥
द्विधा पूर्वस्तु संयोगो विरहश्च तथोत्तरः ॥१½॥

'પ્રભુ રસાત્મક છે' એ ઉપનિષદ્-વાક્યમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રભુનું સ્વરૂપ કથન છે. તેનું સ્વરૂપ આપણા શાસ્ત્ર મુજબ જે પ્રમાણે સિદ્ધ થાય, તે પ્રમાણે ફરીથી હવે એ રસ બે પ્રકારનો છે: પહેલાનો તે સંયોગરસ અને બીજો વિપ્રયોગ. ૧½

क्रियाप्रधानसंयोगे रसोद्बोधाय रूपिता ॥२॥
भावास्तथाऽपरं गुप्तस्वरूपमपि तादृशम् ।
भावात्मकं तु, तत्प्राप्तिर्भावप्राप्तिर्न चेतरत् ॥३॥

ક્રિયા જેમાં મુખ્યત્વે રહેલી છે, તેવા સંયોગાત્મક શૃંગાર રસમાં રસને જાગૃત કરવા માટે ભાવો રહેલા છે. તેજ પ્રમાણે વિપ્રયોગાત્મક શૃંગારરસમાં જે સ્વરૂપ છે, તે તેવુંજ ભાવાત્મક છે (ભાવ વિના રસનિષ્પત્તિજ નથી). આ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એનું નામજ ભાવપ્રાપ્તિ, બીજું કાંઈજ નહીં. ૩

स भावः सर्वथा पूर्वदेहस्वेनानिवर्त्यं च ।
विदध्यान्नूतनं देहं सर्वसामर्थ्यसंयुतम् ॥४॥
निष्प्रत्यूहं यथा तस्य वियोगानुभवो भवेत् ॥४½॥

તે ભાવ પ્રથમના શરીરને પોતાને સ્વરૂપેજ રાખીને તેને જે પ્રમાણે કોઇપણ જાતની મુંઝવણ વિના પ્રભુના વિરહનો અનુભવ થાય તેવા પ્રકારના સમગ્ર સામર્થ્યવાળા નવાજ શરીરમાં ફેરવી નાખે છે. ૪૬.

स एव शब्दितः सर्वग्रन्थे शेषः प्रभुप्रियैः ॥५॥

निरोधस्तस्य सततं प्रसङ्गास्मरणेन हि ।

तद्भावो निरोधैस्तल्लीलया गुणगानजः ॥६॥

આ વિયોગાનુભવને બાધક જે સ્થિતિ, તેનેજ શ્રીમદાચાર્યજીએ નિરોધ એવી સંજ્ઞા આપી છે. સતત પ્રસંગ્ય(જગતાદિ)નું સ્મરણ કરવામાં આવે તો આ નિરોધને બાધા આવે. (દુનિયાદારીમાં રમતા પ્રભુના ફેરનારાઓને આ નિરોધ સિદ્ધ થાયજ નહીં.) આવા પ્રકારનો ભાવ ત્યારેજ ઉત્પન્ન ન થાય કે જ્યારે નિરોધપૂર્વક પ્રભુની લીલાઓના સ્મરણપૂર્વક પ્રભુના ગુણનું ગાન કરવામાં આવે. ૬.

दैन्यभावतयैव स्यात्सुलभा भावसङ्गतिः ।

प्रयासादिदुर्लभो भावः परं साध्यो हि तादृशैः ॥७॥

इति चिन्तातुरपायुक्तप्रकार प्राकृताननम् ।

तस्मात्प्रयासादिह प्रायः सर्वेषां तापसम्भवः ॥८॥

જો અતિ દીનતાની ભાવના કરવામાં આવે — જો સર્વદા દીનતાનુંજ પાલન કરવામાં આવે તો તેવા પ્રકારના ભાવની પ્રાપ્તિ થાય. આવા પ્રકારનો ભાવ તો મહાન જીવોને પણ મુશ્કેલીથી પ્રાપ્ત થયો છે. તે સામાન્ય મનુષ્યોને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય.

તેવી ચિન્તાવાળા પરમકૃપાળુ પ્રભુએ પોતાના મુખારવિન્દ॥ અવ-
તારરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રકટ કર્યા તે શ્રીમહાપ્રભુજીને આગરે
જણાથી ઝારે ભાગે સધાને વિપ્રયોગાનલ તાપક્લેશનો જન્મ થાય
(કેમકે તાપક્લેશ સિવાય ભાવપ્રાપ્તિ શક્ય ર નથી) ૮

तापेन सर्वथा सर्वपरित्यागो भविष्यति ।
परित्यक्तेऽखिले नून प्रपञ्चाम्मरण भवत् ॥९॥

જો નવા પ્રકારનો તાપક્લેશ થાય તો સર્વ રીતે દુન્યવી
સર્વ પદાર્થોનો ત્યાગ થાય અને સર્વ દુન્યવી પદાર્થોનો ત્યાગ થય
ત્યારેજ પ્રપઞ્ચ દુનિયાનૂ સ્મ ણુ ટળી શકે ૯

तदस्मृतो तदासक्ति सर्वैव भविष्यति ।
आसक्तो व्यसनं जाते पर किमवशिष्यते ॥१०॥

હવે જો દુન્યવી પદાર્થોનૂ વિસ્મરણ સિદ્ધ થઈ કે તરતજ
પ્રભુમા આસક્તિ દરેક પ્રકારે થાય ઓ આસક્તિ થતા વ્યસન
થઇ ચૂકયૂ તો પાછી બાકી શુ રહ્યૂ ? ૧૦

बाधिका सैव सतत न दुर्लभतमा रति ।
अतो विधेयः सुधिया श्रीमदाचार्यसश्रय ॥११॥

પ્રભુમા પ્રેમ મુશ્કેલ નથી પરન્તુ દુન્યવી પદાર્થોનૂ સ્મરણ
એજ ભારે બાધ કરનાર છે માટેજ બુદ્ધિશાળી પુરુષે શ્રીમદ-
ચાર્યજીનુ શરણ ગ્રહવૂ ૧૧

तस्मात्स एव मनुजैरनन्यैः साधनोज्झितैः ।
सर्वदा सर्वभावेन सेवनीयस्तदाश्रितैः ॥१२॥

તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે આવેલા અનન્ય અને નિઃસાધન જીવોએ હમેશાં સમગ્રભાવપૂર્વક શ્રીમહાપ્રભુજીના શરણેજ સિદ્ધ કરવું (અથવા સ્વરૂપ પ્રભુનું સેવન કરવું) ૧૨

१९. मधुराष्टकतात्पर्यम् ॥

स्वरूपगुणभेदेन द्विविधं गानमुच्यते ।
स्वरूपं तु रसानन्दस्तथा लीलासमन्वितः ॥१॥

સ્વરૂપગાન અને ગુણગાન એવા ભેદે ગાન બે પ્રકારનું કહેવાય છે પ્રભુની લીલાઓથી યુક્ત રસાત્મક જે આનન્દ, તે સ્વરૂપ. ૧.

गुणास्तु भगवद्धर्माः स्वरूपोत्कर्षहेतवः ।
ते परोक्षे हि गीयन्ते स्वाम्यशक्तेस्तदात्मनः ॥२॥

ગુણો એ તો પ્રભુના ધર્મ છે અને ઉપર જે સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું, તેની મહત્તાના કારણરૂપે કહેવા છે જીવને પોતાની પ્રભુમાં આશ્રય કરવાના કારણે એ ગુણોનું ગાન પ્રભુની પરોક્ષતામાંજ થાય છે. ૨.

स्वरूपं तु सदानन्दमत्यन्तासम्भवं तथा ।
तत्तल्लीलाश्रयत्वेन माधुर्येण विभाव्यते ॥३॥

તે સ્વરૂપની તો પ્રભુના આનન્દાત્મક સ્વરૂપના એક એક અંગે કરી પ્રભુની તે તે લીલાનો સમાશ્રય કરતા જતા મધુરતાએ કરી ભાવના કરવામાં આવે છે ૩.

निरूप्यते तैः समानैस्तु यदा स्यात्तु न शक्यते ।
तदा तेनैव रूपेण विरहे तापसंयुते ॥४॥

निरूपणं रसस्याथ माधुर्येणैव भाव्यते ।
तस्यानुभववेद्यत्वात् रूपेण कथ्यते ॥५॥

નિરૂપણ સ્વરૂપ અને લીલા, એ બન્નેનું સ્વરૂપ હોય છે. હવે જ્યારે એનાં એ અંગોમાં બન્નેનું નિરૂપણ સાથે રહી નથી શકતું ત્યારે તેજ રૂપે તાપકલેશથી યુક્ત એવા હૃદયને મધુરતાએ કરી રસનું નિરૂપણ વિરહમાં થાય છે. રસ એ માત્ર અનુભવશીલ વસ્તુ જાણ તેવો છે. એટલે માત્ર રૂપદર્શનથી રસનિરૂપણ કોઈપણ રીતે સમજાવી શકાતું નથી ૪

अतः सम्भूय ता सर्वा स्वानुभूतरसात्मकम् ।
वियोगभावे स्वं भावं वर्णयन्ति हरिं तथा ॥६॥

એટલે એ બધી લીલાનો અષ્ટ પદને વિરહે આત્મક ભાવે કરી પોતે અનુભવેલા રસાત્મક ભાવ સાથે પ્રભુનું વર્ણન કરવા માંડે છે ૬

तत्तल्लीलान्तरङ्गस्थाः स्मृत्वा स्मृत्वा तदङ्गकम् ।
अतो माधुर्यरूपेण रूपयन्ति परस्परम् ॥७॥

અને તેથી કરી તે તે લીલાઓમાં રહેલાં ગોપાઙ્ગનાઓ તે તે અઙ્ગનું સ્મરણ કરી તે તે અઙ્ગને મધુરતાના સ્વરૂપમાં પરસ્પર વર્ણવે છે. ૭

एकाधरं तथैवान्या वदनं नयनं परा ।
एवमग्रेऽपि विज्ञेयं सम्पूर्णे मधुराष्टके ॥८॥

એક ગોપાઙ્ગનાએ પ્રભુના અધરનું વર્ણન કર્યું તો બીજાએ મુખનું વર્ણન કર્યું તો ત્રીજાએ નેત્રનું વર્ણન કર્યું. આમ સમ્પૂર્ણ મધુરાષ્ટકમાં આગળના શ્લોકમાંના તે તે અઙ્ગનું પણ જાણવું. ૮.

एतदेवास्मदाचार्यैरतिगुप्तं निरूपितम् ।
तद्भावभावनं सिध्येदेतद्ग्रन्थार्थभावनात् ॥९॥

આજ અતિ ગુપ્ત વાત આપણા શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુએ જતાવી છે. આ મધુરાષ્ટક ગ્રન્થના અર્થની ભાવના કરવાથી પ્રભુના તે ભાવની ભાવના સિદ્ધ થઈ શકે. ૯.

तद्बोधोऽपि निजाचार्यकृपया प्रभुकारितः ।
तादृशैर्ज्ञापितो वापि भवेन्नैवान्यथा क्वचित् ॥१०॥

તે અર્થનો બોધ પ્રભુનો કરાવ્યો શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા વડે થાય કે ભગવદીયો જણાવે ત્યારે થાય; એ વિના અન્ય કોઈપણ રીતે ક્યાંય પણ ન થાય. ૧૦.

२०. सर्वात्मभावनिरूपणम् ॥

कृष्णस्य कृपया किञ्चिद्धृदयागतया मया ।
सर्वात्मभावशब्दार्थः कथ्यतेऽत्र विविच्यते ॥१॥

હૃદયમાં આવી રહેલી પ્રભુકૃપા વડે **સર્વાત્મભાવ,** એ
શબ્દનો કેટલોક અર્થ મારા વડે અહીં વિવેચવામાં આવે છે. ૧.

सर्वेषामिन्द्रियाणां हि देहादीनां तथा पुनः ।
आत्मभावो भगवति सर्वभावः स कथ्यते ॥२॥

બધી ઇન્દ્રિયોનો તેમજ દેહાદિક સર્વનો ભગવાનમાં જે
આત્મભાવ=અનન્યભાવ, તેને સર્વભાવ કહેવામાં આવે છે. ૨.

आत्मभावश्च सर्वत्र स्वसम्बन्धविचारणम् ।
स्वस्य सम्बन्धितास्फूर्तिरस्माकं भगवानिति ॥३॥

પોતાનો બીજામાં જે સમ્બન્ધ, તેનો જે વિચાર અને 'આ
અમારા ભગવાન' એવી જાતનું જે સમ્બન્ધીપણું તેની સ્ફુર્તિ
(વસ્તુસ્થિતિમાં સ્વ-પરભેદનો જ અભાવ) તેનું નામ આત્મભાવ. ૩.

देहेन्द्रियाणां प्रत्येकमाकाङ्क्षारहिता हरौ ।
आकाङ्क्षायां तु विषये भावसत्त्वान्न सर्वता ॥४॥

આપણાં જે દેહ-ઇન્દ્રિયો, તે પ્રત્યેકની પ્રભુને વિશે લેશ પણ
આકાંક્ષા ન હોવી જોઈએ (કેમકે તેટલો દ્વિધાભાવ આવ્યો.) હવે

જો આકાંક્ષા રહે તો ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના વિષય એવી ઇન્દ્રિયોના ભાવની સ્થિતિ રહેવાથી **સર્વપણું** ન થાય. ૪.

अत एव हि तद्भावे देहाद्यस्फूर्तिरुच्यते ।
स्फूर्त्यां तत्रापि वै भावो भवेत्पोषादिहेतुकः ॥५॥

આથી કરીનેજ સર્વાત્મભાવમાં દેહાદિકની સ્ફુરણા ન હોવી જોઇયે, તેમ કહેવામાં આવે છે. હવે જો સ્ફુરણા થયા કરતી હોય તો તેને ઇન્દ્રિયોના પોષણાદિક (તે તેના વિષયની સમ્પૂર્તિ)ના કારણરૂપ રહેલો દ્વૈતભાનવાળો ભાવ થાય. ૫.

तथैव विषयत्यागः सर्वतासाधनाय हि ।
कामभावे कामफले भावतो नहि सर्वता ॥६॥

સર્વપણાને સિદ્ધ કરવા માટેજ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ છે. કામ-વિષય હોય તો કામનું ફળ થાય અને તેવા કામભાવથી (જેમાં વિષયાપેક્ષા રહેલી છે, તેવી સ્થિતિથી) **સર્વપણું** સિદ્ધ ન થાય. ૬.

'अहं भगवतः सर्वं' इति सर्वात्मभावनम् ।
'प्रभुर्मम'ति भावो हि कामभावो यतो मतः ॥७॥

સર્વાત્મભાવનો અર્થ એ કે- 'હું સમગ્ર પ્રભુનો છું.' તેથી ઉલટું **કામભાવ** એ કે- 'પ્રભુ મારા છે.' (પહેલામાં ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ છે, નિઃસ્વાર્થતા છે, જ્યારે પાછલામાં વિષય-સમ્પૂર્તિની ઇચ્છા રહેલી છે.) ૭.

२१. निवेदनतात्पर्यार्थः ॥

अथ निवेदनतात्पर्यं तु—व्युच्चरादावेव जीवाः स्वतो भगवता सृष्ट्यर्थं भिन्नाः कृताः; तेषां ततःप्रभृति भगवता सह भगवदंशानां विप्रयोगोऽस्त्येव, न परं तापक्लेशः, सम्बन्धाभावात्; सम्बन्धस्तु प्रपञ्चासक्तिनिवृत्त्या भवति, सा तु यावद्देहसम्बन्धमहन्ताममतयोर-विद्याकार्ययोः सत्त्वान्न भवितुं शक्नोति, अतो यत्राहन्ताममतयोर्नावि-

१. अक्षरांशदेवा द्विविधाः। केवलमर्यादायां स्थिताः साधन-परास्तेषां मुक्तिरेव फलं, ये च मर्यादापुष्टावङ्गीकृतास्तेषां सर्वसाधन-त्यागपूर्वकशरणागतौ क्रियमाणसेवनायां सेवाफलोक्तफलसिद्धिः। अन्येषां चासुराणां प्रकृतिजन्यानां संसारनिश्चयेनान्धन्तमप्रवेशरूपा मुक्तिः, न हि तेषां भगवत्प्राप्तिसम्बन्धगन्धोऽपि, 'मामप्राप्यैव कौन्तेय' इत्यादिवचनात्॥ तत्पुस्तकस्थ टिप्पणम्।

૧. અક્ષરબ્રહ્મના અંશો દૈવ અંશો બે પ્રકારના છે. તેમના એક તો કેવલ મર્યાદામાંજ રહેલા છે; તેઓ વેદ વગેરેમાં વર્ણવેલા સાધનો કરીને મોક્ષરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓને મોક્ષજ ફલ મળે છે, અધિક નહિ. જેઓનો મર્યાદાપુષ્ટિમાં અંગીકાર કરેલા છે, તેઓ તો મર્યાદાનાં સર્વ સાધનોને તિલાંજલિ આપીને પ્રભુને શરણે જાય છે; અથવા તો મર્યાદામાર્ગના સાધનોજ તેવા જીવોને છોડીને ચાલ્યા જાય છે; શરણે ગયા પછી તે જીવો પ્રભુની સેવ કરે છે અને સેવા કરતાં કરતાં સમય પ્રભુ સાથે અનેક અલૌકિક

फलं भविष्यतीति पुनः सम्बन्धसिद्धिः, तथा पुनर्देहादेः दानेन स्वदारैः
कार्यक्षमत्वमिव भगवत्कार्योपयोगित्वं भवतीत्यलमुक्तया ॥

इति श्रीहरिदासोदितो निवेदनतात्पर्यार्थः ॥

ભાવાર્થ-આત્મનિવેદનનો વાક્યાર્થ આ પ્રમાણે છેઃ વાક્યાર્થ એટલે નિવેદનમંત્રમાં જે શબ્દો કે અક્ષરો કહેલાં છે, તે સર્વનું રહસ્ય, તેનો ભાવાર્થ, એ જ નિવેદનનો વાક્યાર્થ એને શ્રીહરિધન-ચરણ ગ્રહણ કરે છે;

एकोऽहं बहु स्याम्, एकाकी न रमते, स द्वितीयमैच्छत् એ શ્રુતિ-વાક્યને આધારે પ્રથમ તો પ્રભુએ સૃષ્ટિ રચવાની ઇચ્છા કરી. રમણ કરવા માટે સૃષ્ટિ રચે છે એમ ઉપનિષદ કહે છે. રમણ કેમ બની શકે? સર્વત્ર એકજ ભગવાન છે. ભગવાન ભગવાન સાથે રમણ કેમ કરે? એ શંકા થતાં શ્રુતિ કહે છે કે પ્રભુ પોતે રમણ કરવા બહુ-રૂપે થાય છે. સૃષ્ટિ રચવા માટે પોતાનામાંથી જ અનેક જડજીવાદિ પ્રકટ કરે છે. જીવો સ્વસ્વરૂપ હોવાથી સૃષ્ટિ કરવાની પ્રભુ જ્યારે ઇચ્છા કરે છે, ત્યારે તે જીવોને પોતાનામાંથી જુદા કરે છે. જ્યારથી

ઇચ્છા કરે છે, ત્યારે તે જીવોને ... એ સેવાફલ ગ્રંથમાં કહેલા ફળની આનંદમય ભોગો ભોગવે છે, એ સેવાફલ ગ્રંથમાં કહેલા ફળની તેઓને પ્રાપ્તિ થાય છે. જેઓ પ્રકૃતિ-માયામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેવા આસુરોને તો સંસારમાં ભમવાનો નિશ્ચય થયેલો હોવાથી તે લોકોને અંધંતમસ નામના મહાનરકમાં પ્રવેશ કરવારૂપ મુક્તિ મળે છે. તે લોકોને પ્રભુની પ્રાપ્તિના સંબંધનો ગન્ધ પણ નથી, કેમકે પ્રભુ જ શ્રીમુખે ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે 'હે અર્જુન, તે આસુર જીવો મને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાજ અધમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓને આસુર યોનિમાં જ હું પટકું છું.'

ભગવદ્રૂપ હોવા જુદા થાય છે, ત્યારથી પ્રભુથી તેઓ વિખુટા પડે છે. એમનો વિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. જુદા પડ્યા ત્યાંથી પ્રભુ સંબંધ છૂટ્યો અને વિયોગજ [illegible] ભાગ્યનો [illegible] જુદા થાય તો પણ તેઓને તાપ ક્લેશ નથી થતો. વિયોગ હોય તો તાપક્લેશ થવો જોઈએ, પરંતુ વિયોગ છતાં, [illegible] આવો વિયોગ છે [illegible] જીવોને લેશ પણ પ્રભુને મળવા માટે તાપ કે ક્લેશ કંઈ થતું નથી. [illegible] [illegible] કારણ એ જ [illegible] પ્રભુનો સંબંધ નથી. [illegible] વિખુટા [illegible] [illegible] સંબંધ છૂટ્યો [illegible] પડ્યા ત્યાંથી પ્રભુ [illegible] [illegible], [illegible] થાય? [illegible] પ્રભુના [illegible] [illegible] થયો [illegible] તાપક્લેશ [illegible] થાય? [illegible] પણ પ્રભુનો સંબંધ [illegible] [illegible] તો તેઓને પ્રભુનો [illegible] સાંભરી આવે અને પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે આર્તિ ઉત્પન્ન [illegible] [illegible] [illegible] સંબંધ [illegible] નથી, ત્યાં પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે [illegible] [illegible] [illegible] ક્યાંથી?

વિયોગ પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રભુનો સંબંધ કેવી [illegible] થાય? [illegible] [illegible] ઉત્તરમાં આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે [illegible] [illegible] [illegible] આસક્તિ દૂર થયા પછી એમનો સંબંધ થાય છે. [illegible] [illegible] સુધી આસક્તિ લાગી પડી છે. ત્યાં સુધી [illegible] સંબંધ [illegible] નથી [illegible] [illegible] [illegible] પ્રભુનો સંબંધ [illegible]

પ્રપંચમાં એટલે લોકમાં રહેલી આસક્તિ દૂર કરવામાં [illegible] આડી આવે છે. એક તો અહંતા અને બીજી મમતા [illegible] [illegible] [illegible] અહંતા મમતા એટલે અજ્ઞાન [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સર્વ પદાર્થ સમગ્ર જગત પ્રભુને સેવવાનું સ્થાન છે [illegible] [illegible] પ્રભુને સેવવાના [illegible] છે. તે બધા પ્રભુના છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

માની લે છે, અને દુઃખી થાય છે, ત્યારે જ્યાંસુધી અવિદ્યાએ
ઉત્પન્ન કરેલી એ લૌકિક અહંતા અને મમતારૂપ પિશાચિનીઓ
બેઠેલી છે, ત્યાંસુધી લૌકિકમાંથી જીવની આસક્તિ દૂર થવાની
નથી. જ્યારે જ્યારે અહંતા અને મમતાનો બાધ થશે ત્યારે ત્યારે
પ્રપંચમાં રહેલી આસક્તિ દૂર થશે, અને ફરીને પ્રભુનો સંબંધ થશે.
તાત્પર્ય આ છે: માયાની બે પુત્રીઓ, એક વિદ્યા અને બીજી અ-
વિદ્યા. અવિદ્યામાં ફસાઈને જીવ પોતાનું સ્વરૂપ ભુલી જઈને લૌકિ-
કમાં અહંતા મમતા બાંધે છે. પ્રભુએ અહંતા મમતાનું મૂલ કારણ
જે માયા, તેને જીતવાનું સરલ સાધન બતાવ્યું છે. ગીતામાં શ્રી-
મુખે આજ્ઞા કરે છે કે, मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते—મને
જે શરણે આવે છે, તે એ માયાને તરી જાય છે. પ્રભુને શરણે
જવાથી એ માયાનો જય થાય છે. માયાનો જય થવાથી અવિદ્યા
રહેતી નથી. અવિદ્યા દૂર થતા તેની બે પુત્રીઓ અહંતા મમતા
પલાયન કરી જાય છે. અર્થાત્ જે જે પદાર્થોને 'મારા તારા'
માનવામાં આવતા તે સર્વ પદાર્થો પ્રભુને સોંપી દઈને, પ્રભુના જ
માનીને, પોતાને પણ 'હું એમ સ્વતન્ત્ર ન માનતા' પ્રભુનો દાસ
છું, એમ જાણીને ભગવત્સેવામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. એથી પ્રભુનો
સંબંધ ફરીને સિદ્ધ થઈ ગયો એમ સમજી લેવું. જ્યારે પ્રભુનો
સંબંધ થયો, ત્યારે સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. જેમ કાચી
માટીના ઘડાને પકાવ્યા પછી જલ લઈ આવવા વગેરે કાર્યમાં
જોડી શકાય છે તેમ પ્રભુનો સંબંધ સિદ્ધ થયા પછી જ દેહ,
ઇન્દ્રિય વગેરેનો પાક થાય છે. એ પાક તાપક્લેશરૂપ વિયોગાગ્નિથી
થાય છે, પહેલા સંબંધ થતા જ 'હું પ્રભુથી હજારો વર્ષથી વિખૂટો
પડ્યો છું' આવું ભાન જ્યારે થાય છે, ત્યારે પ્રભુને મળવા માટે
અત્યંત આર્તિ થાય છે, તે આર્તિ વિયોગરૂપ મહાગ્નિમાં પરિણામ

પામે છે, અને તે અલૌકિક અગ્નિ વડે લૌકિક દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે જ્યારે પાવન થાય છે, શુદ્ધ બને છે, ત્યારે તે દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રભુના કાર્યોમાં ઉપયોગી થાય છે આથી વધારે શું જોઈએ? એટલે જ ... છે

(પુ. અ. સુ. વ. ૬ અંક ૩-૪)

२२. स्वमार्गमूलनिरूपणम् ॥

अथ श्रीकृष्णानन्दनपदाम्भोजप्रसादतः ॥
प्रभुस्वरूपविषये किञ्चिदत्र निरूप्यते ॥१॥

હવે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દના અવતારરૂપ શ્રીમદાચાર્ય-ચરણોના ચરણકમલની કૃપાથી પ્રભુના સ્વરૂપના વિષયમાં કાંઈક અહીં કહેવામાં આવે છે. ૧

'रसो वै सः' इति श्रुत्या सदानन्दतयोदितम् ॥
तत्र कृष्णे मतिः कार्या ब्रह्मवादेन सर्वथा ॥२॥

"રસો વૈ સઃ"—તે પ્રભુ રસરૂપ છે, એ ઉપનિષદ્-વાક્ય અનુસાર પ્રભુનું સ્વરૂપ સદાનંદ કહેવામાં આવ્યું છે, તેવા પ્રકારના શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રમાં બ્રહ્મવાદના સિદ્ધાન્ત અનુસાર દરેક રીતે બુદ્ધિ કરવી. ૨

ब्रह्मवादे हि भगवानानन्दाकार उच्यते ॥
तन्मात्रमुखपादादि सर्वं तस्य निरूप्यते ॥३॥

બ્રહ્મવાદમા ભગવાનને આનન્દાકાર કહેવામા આવે છે તે પ્રભુના મુખ-ચરણ વગેરે સર્વ આનન્દરૂપ કહેવામા આવે છે ૩

कोटिकन्दर्पलावण्यरूप चानन्द एव हि ॥
ऐश्वर्यादिगुणा सर्वे तद्रूपा नैव सशय ॥४॥

કો ા કામદેવોના લાવણ્યનૂ એકત્ર મળેલ રૂપ આનન્દમાજ રૂહેલ છે ઐશ્વર્ય વગેરે બધા ભગવદ્ગુણો આનન્દાત્મકજ છે, એમા માત્ર પણ સશય નથી ૪

तथाविधाकृति ब्रह्मात्मकत्व जगत स्मृतम् ॥
मुख्यो हि जगदाकारो ब्रह्माकारो निरूपित ॥५॥
घटकुड्याद्याकृतीना वाचारम्भणतोच्यते ॥
आनन्दो हि ब्रह्मवादे सर्वत्राकारबोधक ॥६॥

તેનુ આનન્દાકાર બ્રહ્મસ્વરૂપાત્મક સ્વરૂપ જગતનૂ છે મુખ્ય એવો જગદ્રૂપ આકાર બ્રહ્માકાર કહેવાગા આવે છે, ઘડો, દેવ ે વગેર આકૃતિના નામ એ વાણીના આરમ્ભ થયો, તેટલા પૂરતા જ છે બ્રહ્મવાદમા જ્યા જ્યા આનન્દ શબ્દનો પ્રયોગ છે, ત્યા ત્ય તે આકારનો બોધક છે ૫-૬

न किञ्चिदीदृश वस्तु निराकार तु यद्भवेत् ॥
साकारब्रह्मरूपत्वात्साकारेण साकृति ॥७॥

[illegible] નથી [illegible] હોય
[illegible] તથી ને [illegible] આધાર [illegible]

[illegible] शास्त्रमाचार्यैर्निबद्धे तत्त्वदीपके ॥
[illegible] खण्ड कृष्णरसस्सर्व मिति निरूपित वश ॥८॥

[illegible] શ્રી [illegible] શ્રીમ [illegible]
[illegible]
૮

[illegible] ॥
सर्वस्वरूप [illegible] ॥९॥

[illegible]
[illegible] આમ [illegible]

एव रसात्मकं ब्रह्म [illegible] ॥१०॥

[illegible] છે [illegible] તેને [illegible] આકાર
(આનન્દ [illegible]) [illegible]

रसश्च द्विविध [illegible] ॥१०॥
संयोगविप्रयोगाभ्यां शृङ्गारो विनिरूपित ॥
संयोगश्च विरह [illegible] निरूप ॥११॥

[illegible] છે તે [illegible]
[illegible] મિદ્ધ છે [illegible] તેને [illegible] અને વિપ

યોગ એમ બે પ્રકારનો છે. સંયોગ રસની માફકજ વિપ્રયોગ રસ શૃંગારરસરૂપ છે, એવો નિશ્ચય છે. ૧૧.

द्वयोरेव विभेदो हि मन्तव्यस्तत्स्वरूपयो ॥
क्रियात्मकस्तु संयोगो लोकवेदनिरूपित ॥१२॥
विप्रयोगस्तु भावात्मा केवलानुभवैकदृक् ॥१२३॥

શૃંગારરસનાં આ બે સ્વરૂપનો આટલોજ ભેદ જાણવો:— સંયોગ રસ ક્રિયાત્મક છે અને તે લોક અને વેદમાં કહેવામાં આવેલો છે; જ્યારે વિપ્રયોગ રસ ભાવાત્મક છે અને કેવલ અનુભવ-થી જ જોઈ શકાય તેવો છે (=અનુભવાય તેવો છે). ૧૨૩.

भावात्मकस्वरूपस्य भावात्मानो व्रजस्थिताः ॥१३॥
सदा तदेकसहितास्तद्रूपा न हि संशयः ॥
तस्य सर्वैव सामग्री मन्तव्या हि तथाविधा ॥१४॥

ભાવાત્મકસ્વરૂપ પ્રભુના વ્રજમાં રહેલા ભાવાત્મક યાવત્પદાર્થો સદાએ તે એકજ ભાવથી યુક્ત છે, અને તેઓ ભગવદ્રૂપ-ભાવ-રૂપ છે, તેમાં કંઈ જાતની શંકા નથી. આપશ્રીની બધીજ સામગ્રી ભાવરૂપ છે તેમ જાણવું. ૧૪.

कदाचिन्मूलनीलायाः कर्तुं प्राकट्यमीशितु ॥
श्रुतिष्वग्निकुमारीषु तत्फलप्रापणेच्छया ॥१५॥
स्वदत्तवरसाफल्यविधानाय विशेषत ॥
स्वभावात्मभगवता: प्रथमं प्रकटीकृता ॥१६॥

વળી અંકુર રૂપ ધારણ કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રુતિરૂપ અગ્નિકુમારોએ આરંભ કરેલ આત્મસાતની ઇચ્છાએ કરી પ્રાપ્ત કરી પોતે આપેલા વરદાનને સફળ કરવા માટે પોતાના ભાવાત્મક શ્રીનંદજીને પ્રકટ કર્યા ૧૫-૧૬

सद्योगात्मा स्वयजातो वसुदेवगृहे तत ॥
नदगेहे समागत्य भावात्मव्रजमव्ययम् ॥१७॥
गोपकाभावरूप स्वमात्मान स्वस्थित व्यधात् ॥
स्वस्थितेन स्वरूपेण सतत रमत व्रजे ॥१८॥

ત્યારે તે યોગાત્મરૂપ પોતે શ્રીવસુદેવજીના ઘરમાં પ્રકટ થયા અને ત્યાંથી નન્દના ઘરમાં આવીને ભાવાત્મક વ્રજભૂમિના આશ્રય રૂપ ગોપિકાભાવરૂપ પોતાના આત્માને આવી રીતે સ્થિત કર્યો. આવી રીતે સ્થિર થયેલા તે રૂપે પ્રભુ વ્રજમાં સતત વિહાર કરે છે. ૧૭-૧૮

श्रुतीनामग्निपुत्राणां प्रथमाधिकृतिर्यत ॥
अत क्वचित्क्वचित्तस्याविभावोऽत्र निरूप्यते ॥१९॥

શ્રુતિરૂપ અને અગ્નિકુમારોનો અધિકાર પ્રથમ હોવાથી અહીં વ્રજમાં ક્યાંક ક્યાંક ભગવત્સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ કહેવામાં આવે છે ૧૯

यथा स्वरूपमत्रायां कस्याचिद्रूपदर्शनम् ॥
देहस्य भौतिकत्वेन तथाऽत्रापि विबुध्यताम् ॥२०॥

જેમ સ્વપ્નમાં કોઈને કોઈ રૂપ જોઈએ એમ ભગવત્ રૂપના દર્શનને

થઇ જાય; તેજ રીતે આ દેહ ભૌતિક હોવાથી કોઇ સમયે અહીં વ્રજમાં અમારા રૂપના દર્શન થઇ જાય; એમ જાણો. ૨૦.

लीलां कृत्वा प्रमाणादिफलप्रकरणावधि ॥
निरोधेन तथाऽविद्यां सपर्वां विनिवार्य च ॥२१॥

स्वानंदं पूरयित्वैव शरीरमनआदिषु ॥
मुनयोऽग्निकुमाराश्च निर्दोषानंदरूपिणः ॥२२॥

कृपास्तेषां ततो भावं केवलं विरहात्मकम् ॥
आत्यंतिकवियोगाख्यं मुक्त्यापि फलमुत्तमम् ॥२३॥

फलं दत्वा भक्तरूपा व्रजस्थाः स्वस्थिताः कृताः ॥
अक्रूरवचने प्रोक्ता अन्यथाभावमापिताः ॥२४॥

सिद्धं विदित्वा भगवान् तत्प्राकट्यप्रयोजनम् ॥
'प्रायः प्राणा'निति श्लोके तासामेव ह्यनूदिताः ॥२५॥

તામસ પ્રમાણ પ્રકરણથી માંડી તામસ ફલપ્રકરણ સુધીની (અ. ૪ થી ૩૫ સુધીની) કથામાં લીલા કરી, નિરોધે કરી પાંચ પર્વવાળી અવિદ્યાને ટાળી, શરીર મન વગેરેમાં નિજ આનન્દની પૂર્તિ કરી, મુનિરૂપ અગ્નિકુમારોને પ્રભુએ નિર્દોષ આનન્દરૂપ કર્યાં. ત્યારપછી તેઓને કેવલ ભાવરૂપ આત્યન્તિક વિયોગ નામનું વિરહરૂપ અને મુક્તિ કરતાંયે જે પર ફલ તેઓને વટાવી જતું ઉત્તમ રસ આપી ભાવાત્મક એવાં તે વ્રજવાસીઓને પોતામાં નિરુદ્ધ કરી લીધાં. અક્રૂરજી પ્રભુને પધરાવવા આવ્યા ત્યારે જે ગોપાઙ્ગનાઓની વાત કરેલમાં આવી છે, તેઓને પ્રભુએ તેઓના પ્રાકટ્યનું કારણ

સિદ્ધ થયેલું જાણી ઉત્કટ ભાવને પમાડયાં. "प्रायः प्राणान् (ભા ૧૦)" એ શ્લોકમાં તેવા પ્રકારના ગોપીજનોની વાત કહેવામાં આવી છે. ૨૧-૨૫.

श्रुत्योऽग्निकुमारास्तु स्वात्मरूप प्रवेशिताः ॥
आत्यंतिकस्वविरहफलभाजस्तथा कृताः ॥२६॥
अंतर्गृहगताः स्वस्मिन् क्रियारूपेणवेशिताः ॥
तेषां स्वावसरेस्वस्मान्निष्कास्य रमणं पुनः ॥२७॥
प्रवेशनित्यसंयोगरूपेणैव व्यवस्थितिः ॥२७½॥

શ્રુતિરૂપ અગ્નિકુમાર કે જે પ્રભુરૂપ થઈને અંદર રહેતા હતા, તેઓને અત્યન્ત પોતાના વિપ્રયોગરૂપ ફલના અધિકારી કરવામાં આવ્યા. તેના જે પોતાનામાં થતા ઘર બહાર ન નીકળી શક્યા, તેઓનો ક્રિયારૂપે પ્રભુએ પોતામાં પ્રવેશ કરાવ્યો: અનુકૂળ સંયોગ મળતા તે અન્તર્ગૃહગતાને પોતાનામાંથી બહાર પધરાવી તેઓની સાથે રમણ કરે. આ પ્રવેશ થતા નિત્ય સંયોગરૂપેજ રમણ છે, તેમ જાણવું. ૨૬-૨૭½

भावरूपास्तु तेनैव रूपेणेति विबुध्यताम् ॥२८॥
उभयोः साकृतित्वं हि मंतव्यं ब्रह्मवादिभिः ॥२८½॥

ભાવાત્મક તો તેજ રૂપે એમ જાણો. આ બન્ને પ્રકારના (પ્રવેશ થતા નિત્ય સંયોગરૂપ અન્તર્ગૃહગતા અને ભાવાત્મક શ્રુતિરૂપા)ને બ્રહ્મવાદીઓએ સાકાર માનવાં ૨૮½.

सर्वाधारो लोकवेदप्रथितः पुरुषोत्तमः ॥२९॥
तदाधारोऽक्षरस्तस्य प्रपंचस्तद्गतैः पुनः ॥
जीवैरक्षरतो ज्ञेयस्तदतीतः परः पुमान् ॥३०॥

લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવા જે પુરુષોત્તમ એ સર્વના આધારરૂપ છે. તે પ્રભુનો આધાર અક્ષરબ્રહ્મ છે. અક્ષરબ્રહ્મનો આધાર પ્રપંચ (=જગત) છે. જગતમાં રહેલા જીવોએ અક્ષરથી પર એવા પરપુરુષને જાણવો. ૩૦.

ततः श्रीगोपीकावृंदगूढभावः परो हरिः ॥
श्रीमदाचार्यकृपया विज्ञेयः कृष्ण एव हि ॥३१॥

શ્રીમદાચાર્યચરણોની કૃપાએ કરી શ્રીગોપીજનોના સમૂહના ગૂઢભાવરૂપ હરિ શ્રીકૃષ્ણને તે પર પુરુષ કહતાએ પર જાણવા. ૩૧.

२३. मूलरूपसंशयनिराकरणम् ॥

सदा श्रुतीनां कृपया मूलरूपप्रदर्शकः ।
रसात्मकस्वरूपात्मगोपीजनसमन्वितः ॥१॥
तथाभूतव्रजश्रीमद्गोवर्धनविलासकृत् ॥
यथा ह्यग्निसुतान्सर्वान्कृपया कोसलेन्द्रतः ॥२॥

अनुगृह्य स्वरूपात्मभक्तावेशं विधाय च ॥
तदा तद्रूपतापत्तौ मूललीलापरायणः ॥३॥
यथा वा पूर्वरूपेऽपि स्वयमाविश्य सर्वतः ॥
मूलरूपेण कृतवाँल्लीलास्तद्वत्स्वयं हरिः ॥४॥
तथा श्रुतिषु सर्वासु भावात्मा स्वीयरूपताम् ॥
सम्पाद्य मूलरूपेण रमते तादृशीषु वै ॥५॥

જે પ્રમાણે સદૈવ અનુગ્રહ વડે શ્રુતિઓના મૂળરૂપને બતાવનાર રસરૂપસ્વરૂપવાળા ગોપાઙ્ગનાઓથી યુક્ત, તેવાજ પ્રકારના રસાત્મક સ્વરૂપવાળા મૂળ અને શ્રીગિરિરાજ – તેમા ક્રીડા કરનારા મૂળલીલા કરનારા પ્રભુએ સામર્થ્ય-દ્વારા અનુગ્રહથી સર્વ અગ્નિકુમારોને નાજી સ્વરૂપાત્મક ભક્તનો આવેશ તેમા કરી અમન રૂપ સાધ્યના અથવા તો પ્રથમના સ્વરૂપમા ચારેબાજૂથી આપશ્રીએ મૂળરૂપે રહી લીલાઓ કરી. તેજ પ્રમાણે ભાવાત્મા પ્રભુ પધરાવીજ સમગ્ર શ્રુતિઓમા પોતાના સ્વરૂપને પધરાવી – તદ્રૂપ કરી તેવી તદ્રૂપ શ્રુતિરૂપાઓમા રમણ કરી રહ્યા છે ૧–૫

आश्रयत्वं तथाभावे प्रभोस्तत्र तथात्र हि ॥
उभयोर्भावरूपत्वं मन्तव्यं ब्रह्मवादिभिः ॥६॥

અગ્નિકુમારોના વિષયમા આશ્રય મુખ્ય રૂપે રહેલો છે, તેજ રીતે આ શ્રુતિરૂપાઓના વિષયના રમણમા પ્રભુ અને ગોપાઙ્ગનાઓ ભાવાત્મક છે, તેમ બ્રહ્મવાદીઓએ જાણવું ૬

मुख्यशक्तिस्वरूप तु स्त्रीभावो हरिरुच्यते ॥
तत्र स्त्र्यंशः परा शक्तिर्भावांशः कृष्णशब्दितः ॥७॥

મુખ્ય શક્તિના સ્વરૂપે રહેલા સ્ત્રીભાવ તે પણ પ્રભુજ કહ્યા છે. તેમા **સ્ત્રી** -અંશ છે, તે પર શક્તિ અને ભાવ- અંશ છે, તે કૃષ્ણ. ૭.

यथा हि सर्वभावात्मा कृष्णः सापि च तादृशी ॥
विशिष्टस्यैव सर्वेषां कृष्णस्य हृदयेस्थितः ॥८॥
द्वयोर्मिलितयोर्वाच्यं मन्मथत्वमभेदतः ॥
द्विपत्रत्वाद्रसस्यालम्बने द्वैविध्यमुच्यते ॥९॥

જેવી રીતે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી સર્વભાવરૂપ છે, તેજ રીતે તે શક્તિ પણ સર્વભાવરૂપ છે. બધાં ગોપાઙ્ગનાઓથી યુક્ત શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રજી હૃદયમા બિરાજે છે, ત્યાં શક્તિ અને પ્રભુ એકરૂપ થતાં અભેદે કરી કામદેવપણું છે; માત્ર રસ દ્વિદલ હોવાથી રસના આલમ્બનમા દ્વિવિધતા કહેવામા આવે છે. ૮-૯.

एवं हि संशय सर्वच्छेत्तव्यः प्रभुसंश्रितैः ॥
विशिष्टे गोकुलाधीशरूपे सर्वत्र सर्वथा ॥१०॥

આ પ્રમાણે પ્રભુને આશરે આવેલા ભગવદીયોએ બધે સ્થળે બધી રીતે ખાસ પ્રકારના શ્રીગોકુલાધીશસ્વરૂપમાં થતા સર્વ સંદેહને દૂર કરવા ૧૦.

२९. श्रीमत्प्रभुप्राकट्यहेतुनिर्णयः ॥

भक्तिमार्गे भगवतः प्राकट्यं फलमुच्यते ॥
परमानन्दरूपत्वात्तत्प्रादुर्भवनं तथा ॥१॥

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુનું પ્રકટ થવું, તેજ ફળ કહેવાય છે. પ્રભુ પરમાનન્દરૂપ હોવાથી (અને આનન્દ એજ પરમ ફળ હોવાથી) પ્રભુનું પ્રકટ થવું, તે ફળરૂપ છે. ૧

तत्र हेतुर्भक्तदुःखं, रूपत्रितयकं हरेः ॥
अवतारेऽपि भक्तानां दुःखादेव हरेर्मतं ॥२॥

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થવામાં હેતુ ભક્તનું દુઃખ હોય છે. પ્રભુના બાલ્ય, કિશોર અને પૌગણ્ડ એ ત્રણે રૂપોમાં પણ પ્રભુનો અવતાર ભક્તોની તકલીફને આભારી હોય છે. ૨

'भक्तदुःखविनाशाये'त्यप्युक्तं प्रभुभिस्तथा ॥२½॥

આ વાત શ્રીમદાપ્રભુએ 'ભક્તદુઃખવિનાશાય — પ્રભુ ભક્તોના દુઃખોના નાશ માટે પ્રકટ થાય છે,' એ પ્રસંગમાં કોઈ સ્થળે તેવી વાત કહી છે.

यदान्यविहितं दुःखं भक्तानामिह जायते ॥३॥
तदासुरविनाशायावतरत्यब्जभा हरिः ॥३½॥

જ્યારે ભક્તોને કોઈ અન્ય આસુરાદિકથી ઉત્પન્ન થયેલ

દુ ખનો પ્રસઙ્ગ આપડે છે, ત્યારે તેવા અસુરાનો સહાર કરવાને માટે પ્રભુ તરત પ્રકટ થાય છે ૩ર્ફ

कामेन यत्र तद्दु ख स्वरूपविषय मतम् ॥४॥
आविर्भावो भवेत्तत्र हरे पूर्णरसात्मनः ॥४र्फ॥

કામે કરી જ્યા તેવા પ્રકારનુ દુ ખ પ્રભુના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરવાના વિષયમા હોય છે, ત્યા તેવા પૂર્ણ રસાત્મક પ્રભુનુ પ્રાગટ્ય થાય છે ૪ર્ફ

यत्रैव सहजस्नेहाद्दु ख तत्र स्वय हरि ॥५॥
मूलरूपेण करुणस्तदर्थ प्रकटो भवेत् ॥५र्फ॥

જ્યા સહજ સ્નેહને અઙ્ગે દુ ખ થયેલુ હોય છે, ત્યા કરુણાના સાગર પ્રભુ પણ્ડેજ મૂલ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે ૫ર્ફ

यथा ब्रह्माद्यर्थनया देवकीवसुदेवयो ॥६॥
काम्यया श्रुतिरूपाणा सहजस्नेहतो ह्यभूत् ।
अतो भक्तगत दु ख प्राकट्ये हेतुरुच्यते ॥७॥

—દાખલા તરીકે બ્રહ્માદિ-પૃથ્વી દેવતાઓ વગેરેયે જઇ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી, એટલે પ્રભુએ શ્રીદેવકી-વસુદેવને ત્યા પ્રાકટ્ય લીધુ; જ્યારે શ્રુતિરૂપા ગોપાઙ્ગનાઓની કામનાયે કરી સહજ સ્નેહને લીધે પ્રભુ પ્રકટ થયા, માટેજ ભક્તને રહેલા દુ ખનેજ પ્રભુના પ્રકટ થવામા હેતુ કહેવામા આવે છે ૭

दु ख तु विरहादेव जायते नान्यथा पुन ।
विरहोऽपि तदा दु खहेतुर्हृदि यदि स्फुरेत् ॥८॥

દુ ખ છે, તે પ્રભુના વિરહે કરીને થાય છે, બીજી રીતે નહીં; વિરહ પણ દુ ખના કારણરૂપ ત્યારેજ થાય કે જ્યારે તેની સ્ફૂર્તિ હૃદયમા થાય (હૃદયમા વિરહ વ્યાપી ન જાય ત્યાંસુધી દુ ખનો અનુભવ નથીજ થતો) ૮

तत्स्फूर्तिस्तेन भगवत्सम्बन्धो द्विविधो मत ।
देहभावविभेदेन, तत्राद्यो हरिणा स्मृत ॥९॥

વિરહની સ્ફૂર્તિ થાય, તેથી કરીને દેહ અને ભાવના ભેદે કરી પ્રભુ સાથેનો સમ્બન્ધ બે પ્રકારનો હોય છે તેમાનો જે દૈહિક છે, તેની વાત પ્રભુએ 'ધર્મગ્લાનિ અને સાધુઓના રક્ષણ માટે અવતાર ધરૂં' તેવી રીતે (ગીતાજીમા) કહી છે ૯

अवतारो द्वितीय स्यात्परोक्षाध्यक्षयोरपि ।
यथा पत्या स्त्रिया भावसम्बन्धो, नहि देहज ॥१०॥

બીજો ભાવને લીધે ગણાય છે, જે પ્રભુ પરોક્ષ રહીને અનુભવાવે અથવા પ્રત્યક્ષ રહીને પણ અનુભવાવે, ઉદાહરણ તરીકે પતિ સાથેનો સ્ત્રીને ભાવજનિત સમ્બન્ધ હોય છે, નહીં કે દેહજનિત (ગોપાङ्गनाના સાથેનો સમ્બન્ધ એ ભાવજનિત છે. ત્યા વિપ્રયોગ એ પરોક્ષ અને સંયોગ એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે) ૧૦.

स जायते निरुपधि स्वसर्वस्वनिवेदनात् ॥१०३॥

આ અગાધ અને અપાર ભાવ પ્રભુને નિજ સર્વસ્વનું સમર્પણ કરવાથી ઉત્પન્ન થાય છે ૧૦

यथा कन्या स्वसर्वस्वं निवेद्य च निजाग्रहात् ॥११॥
गृह्णाति तद्गतं भावं परोक्षे तापरूपिणम् ।
तथाऽपि स्वसर्वस्वं निवेद्य स्वाग्रहादपि ॥१२॥
ऊरीकृत्य च तद्भावं परोक्षे तापरूपिणम् ।
तत्पानुभावतः कृष्णप्राकट्यं हृदये मतम् ॥१३॥

જે પ્રમાણે કન્યા પોતાના આગ્રહ કરી પતિદેવને પોતાના સર્વસ્વનું સમર્પણ કરી પરોક્ષમાં પતિના વિરહના તાપ-ક્લેશરૂપી ભાવનો સ્વીકાર કરે છે, તેજ પ્રમાણે ભક્ત પોતાના આગ્રહથી પણ પોતાના સર્વસ્વનું પ્રભુને સમર્પણ કરી પરોક્ષમાં વિયોગાત્મક તાપ-ક્લેશરૂપી પ્રભુવિષયક ભાવનો સ્વીકાર કર્યે ભક્તના અનુભવે કરી ભક્તના પોતાના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનું પ્રાકટ્ય થાય છે (બન્ને પ્રકારના પ્રાકટ્યમાં આગ્રહ એજ પ્રભુ પ્રાકટ્યનું કારણ છે) ૧૩

૨૫. श्रीपुरुषोत्तमस्वरूपाविर्भावनिर्णयः ॥

अथ स्वाचार्यचरणावलम्बनबलान्मया ।
पुरुषोत्तमरूपाविर्भावं किञ्चिन्निरूप्यते ॥१॥

હવે શ્રીમદાચાર્યચરણો ॥ આશ્રયના બળે કરી શ્રીપુરુષોત્તમના સ્વરૂપના આવિર્ભાવ વિષયમાં ૬ કારિકા કહે છે — ૧

રસાત્મક श्रुतिशिरःसिद्धः स पुरुषोत्तमः ।
रसः शृङ्गार एवास्ति नाट्यसिद्धान्तसम्मतः ॥२॥

વેદ-વેદાન્તથી સિદ્ધ થએલા તે શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રભુ રસાત્મક છે (रसो वै सः — તે પ્રભુ રસરૂપ છે, એ વગેરે બૃહદારણ્યક ઉપનિષદના વાક્યો અહીં પ્રમાણ છે) નાટ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તે જેને સમ્મતિ આપી છે, તેવો રસ તે માત્ર શૃંગારરસ છે ૨

अन्येषु रसता नैव मन्यन्ते भरतादयः ।
शृङ्गाररससम्बन્धादन्येऽपि स्युः रसा इति ॥३॥

શૃંગારરસના સમ્બન્ધને લીધે જ બીજા રસો રસ છે, બાકી સ્થિતિને લીધે ભરત વગેરે નાટ્યશાસ્ત્રના આચાર્યો બીજા રસોને માત્ર રસ માનતા જ નથી ૩

यथैवोपकृतिः सर्वा महता स्वर्णनिर्मिता ।
शृङ्गारस्य तथा कार्ये रसा एवोपयोगिनः ॥४॥

સમૃદ્ધ પુરુષો ॥ શૃંગારના સર્વ સાધન જે પ્રમાણે સોનાનાં જ બનાવેલા હોય છે, તેજ પ્રમાણે શૃંગારરસના કાર્યમાં બીજા રસો ઉપયોગી છે ૪

स एव श्रुतिवाक्यैश्चास्यतामित स्फुटः ।
साकारः सच्चिदानन्दो विरुद्धाखिलधर्मधृक् ॥५॥

रूपवानखिलाधारोऽनन्तशक्तिः स्वभावत. ।
अप्राकृतनिजानन्दरूपदेहेन्द्रियादिकः ॥६॥

શ્રુતિના સમગ્ર વાક્યોની એકવાક્યતાના બળે કરી સ્ફુટ એવા તેજ રસાત્મક પ્રભુ સાકાર છે, સત્-ચિત્-આનન્દસ્વરૂપ છે, સર્વ વિરુદ્ધ ધર્મો (અણુથી અણુ, મહાનથી મહાન, વગેરે) ના આશ્રય રૂપ, રૂપવાળા, સર્વના આધારરૂપ, અનન્ત શક્તિવાળા, સ્વભાવે કરી અલૌકિક એવા પોતાના આનન્દરૂપ દેહ-ઇન્દ્રિય-વગેરે વાળા છે. ૫-૬.

स शास्त्रे द्विविधः प्रोक्तः संयोगो विरहस्तथा ।
रसे यथा तारतम्यं संयोगाद्विरहे तथा ॥७॥
तत्स्वरूपेऽपि मन्तव्यं भक्तानुभवतः स्फुटम् ॥७½॥

તે રસને શાસ્ત્રમાં સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. રસમાં સંયોગ શૃંગારથી વિપ્રયોગ શૃંગારનો જેમ ભેદ છે, તેજ પ્રમાણે રસાત્મક પ્રભુના સ્વરૂપમાં પણ ભક્તોના એ પ્રકારના અનુભવ હોવાથી સ્ફુટ રીતે ભેદ જાણવો. ૭½.

पूर्वोऽखिलस्य शास्त्रीयक्रियाधारस्तथोत्तरः ॥८॥
भावात्मा भावरूपैकक्रियामात्राश्रयः स्मृतः ॥८½॥

સંયોગ શૃંગારરસ જે પ્રમાણે સમગ્ર રસશાસ્ત્રની ક્રિયાઓના આધારરૂપે રહેલો છે, તેજ પ્રમાણે વિપ્રયોગ એ ભાવાત્મક છે, તેમજ એકરૂપ સમગ્ર ક્રિયાઓના આશ્રયરૂપે રહેલો છે. ૮½.

लोकवेद प्रसिद्धो हि पूर्वस्तस्मात्तया मतः ॥९॥

श्रुतिसिद्धाखिलब्रह्मधर्माधारो जगत्कृति ।
चतुर्व्यूहादिसहित सर्वाश्चर्यमयो हरि ॥१०॥
उत्तमो गूढभावत्वाद भक्तैकहृद्यस्थित ।
अनुभूतिप्रमाणैकवेद्यो मानान्तरागतिग ॥११॥
अनन्तकोटिलीलानामाश्रयो नित्यनूतन ॥११½॥

જે પ્રમાણે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ
છે, તેથીજ સર્વ [illegible] શ્રુતિમાં સિદ્ધ સમગ્ર બ્રહ્મ
ધર્મોના આધારરૂપ, જગત જેનું કાર્ય છે એવા ચતુર્વ્યૂહ-
[illegible] એ [illegible] સમગ્ર આશ્ચર્યોના ધામરૂપ
એવા છે, [illegible] વિપ્રયોગ [illegible] અનુભાવના ગૂઢપણાને લીધે
માત્ર ભક્તોનાજ હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા, માત્ર અનુભવરૂપ
એકજ પ્રમાણથી જાણી શકાય તેવા, અન્ય કોઈ પણ પ્રમાણોથી
જાણી ન શકાય તેવા, અનંત કોટિ લીલાઓના આશ્રયરૂપ અને
નિત્યનવા એવા છે ૧૧½

प्रकृत सर्वरूपेण प्रादुर्भावो हरेर्मत ॥१२॥
व्यवस्था तत्र रचिता श्रीमदाचार्यपण्डिते ॥१२½॥

આ વ્રજલીલામાં સમગ્રસ્વરૂપે પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું છે શ્રીમદ
આચાર્યચરણોએ તે વિષયમાં ખુલાસો આપ્યો છે — ૧૨½

लोकवेदप्रसिद्धस्तु व्यूहयुक्तो हरिस्तथा ॥१३॥
वसुदेवगृहे जातो वात्सल्यत्वसिद्धये ॥१३½॥
લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવા પ્રભુ વસુદેવને ઘેર જન્મ્યા

આપેલા વાકયને સત્ય કરવાને માટે ચારે વ્યૂહ સાથે વસુદેવજીના ઘરમાં પ્રકટયા. ૧૩½.

व्यूहत्रयस्य तत्रास्ति कार्यं, तद्धि निरूपितम् ॥१४॥
तत्रात एव व्यूहानामाविर्भावोऽपि रूपितः ॥१४½॥

ત્રણ વ્યૂહનું કાર્ય વ્રજમાં છે અને તે ત્યાં ત્યાં બતાવાયું છે. તે તે સ્થળે આ માટેજ જુદા જુદા વ્યૂહનું પ્રાકટ્ય પણ કહેવાયું છે. ૧૪½.

वासुदेवस्य कार्यं तु व्रजेऽप्यस्ति न संशयः ॥१५॥
पूतनादिमहादैत्यमुक्तिदानान्निरूप्यते ॥१५½॥

વાસુદેવ વ્યૂહનું કાર્ય વ્રજમાં છે, તેમાં સંશય નથી. પૂતના વગેરે મહાન દૈત્યાદિનો વધ કરી તેઓને મુક્તિ આપવાના કાર્યથી વાસુદેવવ્યૂહની સાર્થકતા છે. ૧૫½.

अग्रे राजन्यदैत्यांशमारणं यन्निरूपितम् ॥१६॥
तत्सङ्कर्षणरूपेण भूभारहरणं मतम् ॥१६½॥

આગળ રાજન્ય પ્રકરણમાં દૈત્યાંશવાળા કંસાદિ રાજાઓનો જે વધ કરવામાં આવ્યાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તે ભૂભારહરણ સંકર્ષણ વ્યૂહના સ્વરૂપે છે. ૧૬½.

अंशो हि वासुदेवाख्यः शुद्धसत्त्वात्मकः परः ॥१७॥
आविर्भावाय कृष्णस्य प्रादुरासीदितीर्यते ॥१७½॥

આથી શુદ્ધ સત્ત્વસ્વરૂપાત્મક પર પ્રભુ વાસુદેવ નામે આ કૃષ્ણ-
ચન્દ્રના પ્રાકટ્યને માટે પ્રકટ થયેલા, એમ કહેવાય છે. ૧૭-૧૮.

भावात्मा तु भवत्येव शुद्धे सत्त्वे स्वयं प्रभुः ॥१८॥
इति बोधयितुं वासुदेवोत्पत्तिर्निरूपिता ।
तमादाय शुकेनोक्त'मुत्पन्न' इति सिद्धवत् ॥१९॥

'ભાવનાત્મક શુદ્ધ પ્રભુ તો પોતે શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણમાં રહેલા
છે.' તેવું બતાવવા વસુદેવ વ્યૂહની ઉત્પત્તિ કહી છે. આ વાત
ધ્યાનમાં રાખીને જ સિદ્ધ વાતની પેઠે શુકદેવજીએ (ભાગ-૧૦-૫-૧ માં)
'આત્મજ ઉત્પન્ન થયો' એમ કહ્યું છે. ૧૯.

स्तन्योत्पत्तिश्च तेनैव न प्रभोर्भावरूपतः ।
इत्येव सत्त्वहत्तिः शुद्धे सत्त्वे स्थितिर्हरेः ॥२०॥

માતાજીને ધાવણ ઉત્પન્ન થયું, તે વાસુદેવ વ્યૂહ ઉત્પન્ન થયા
તે માટે જ. ભાવાત્મક હોવાથી પ્રભુને માટે ધાવણ-ઉત્પત્તિ ન હોય.
શુદ્ધ સત્ત્વગુણમાં પ્રભુની જે સ્થિતિ થઈ તે જ આ ઉત્પત્તિ. ૨૦.

आविर्भावं तदेवात्र सत्त्वार्थमुपवर्णितम् ।
अन्यथा भावरूपस्य का वाच्योत्पत्तिशब्दिता ॥२१॥

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું તે વાતનો શ્રીમહાપ્રભુજીએ તેજ રીતે
ખુલાસો કર્યો છે. આમ ન હોય તો ભાવરૂપ પ્રભુ 'ઉત્પન્ન થયા,'
એમ જો કહેવામાં આવે, તો કેવી રીતે યોગ્ય થાય? ૨૧

अत 'आत्मज उत्पन्न' इति नन्दमतिस्तदा ।

युज्यते नान्यथा साक्षादुत्पन्ने मतिवर्णनम् ॥२२॥
कथ च विवृतावस्मदाचार्याणा हि युज्यते ॥२२½॥

આર્થાત (પાચમા અધ્યાયના આરમ્ભમા) 'પુત્ર ઉત્પન્ન થયો,' એવી નન્દરાયજીને બુદ્ધિ યુક્ત થાય છે, કારણ કે આમ ન હોય તો શ્રીમદાચાર્યચરણોએ શ્રીસુબોધિનીજીમા 'પુત્ર પ્રભુજ ઉત્પન્ન થયા,' તે વાતનો ખુલાસો આપ્યો છે, તે કેમ સગત થાય ? ॥૨૨½॥

वासुदेवस्तु भक्तानामन्त करणमूर्तिमान् ॥२३॥
तमादौ स्वाश्रयीकृत्य भावात्मा व्यक्तता गत ॥२३½॥

ભક્તોના અન્ત કરણની મૂર્તિ રૂપ વાસુદેવ તેજ પ્રથમ ભાવાત્મક સ્વરૂપનો પ્રથમ આશ્રય કરી પ્રગટ થયા ॥૨૩½॥

अत उत्सवगीतिषु सोऽजनत्वेन कीर्तित ॥२४॥
विवृत च तया ताभिर्ज्ञातमित्यस्मदीश्वरै ॥२४½॥

આર્થાત ગોપાગનાઓએ જન્મોત્સવને પ્રસગે જે ગાનગીતો ગાયા, તેમા પ્રભુને अजन = અજન્મા કહ્યા છે (જુઓ ભાગ ૧૦–૫–૧૦ – ता आशिष ..... सिञ्चत्योऽजनमुञ्चग – આશીર્વાદ દેતી .. અજન્મા એવા પ્રભુના વિષયમા ગાવા લાગી) શ્રીમદાચાર્યચરણે શ્રીસુબોધિનીમા સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે– 'ગોપાગનાઓ તે વાત જાણી ગયેલી કે આ બાળક અજન્મા છે' ॥૨૪½॥

एतदेवोक्तमाचार्यैर्मायया मर सूर्यया ॥२५॥
नन्दगेहे मूर्तरूप स जात पुरुषोत्तम ॥२५½॥

શ્રીમદાપ્રભુજીએ તેજ વાત કહી છે કે — પ્રકાશિત યોગમાયાએ કરી નચરૂપ પુરુષોત્તમ પ્રભુ નન્દના ઘરમા પ્રકટ્યા ૨૫½.

एतस्यैव प्रभोः पूर्वरूपस्यानकदुन्दुभेः ॥२६॥
गृहेऽवतारश्चाद्यो हि नन्दगेहे समागतः ॥
स एव गतिसिद्ध्यर्थं बभूव प्राकृतः शिशुः ॥२७॥
यशोदोत्सङ्गललितमूलप्रतिकृतिस्त्वतः ॥२७½॥

આજ પૂર્વરૂપવાળા પ્રભુનો પહેલો વસુદેવજીના ઘરમા થયેલો અવતાર નન્દના ઘરમા આવ્યો. ગતિની સિદ્ધિ કરવા તેજ પ્રભુ વસુદેવ સમક્ષ યશોદાજીના ખોળામા લાડ લડવાની મૂલપ્રતિરૂપાત્મક સ્થિતિની જરૂર હોવાથી એક સામાન્ય બાળકરૂપે થઇ ગયા ૨૭½.

गमनानन्तरं तत्र भावरूपेण योजनम् ॥२८॥
अत एव हि संयोगवियोगानुभवो मतः ॥२८½॥

પ્રભુ વ્રજમા પધાર્યા પછી એ સ્વરૂપ ભાવાત્મકજ હતું. આથી ક્રમે પ્રથમ સંયોગ અને વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો ૨૮½.

केवलस्तु ततः पश्चात्पूर्वस्मिन् मथुरां गते ॥२९॥
वासुदेवोऽपि तत्रास्ति सर्वमेकोभवत्तदा ।
ज्ञानिनामपि भक्तानां मोहमुत्पादयन्यतः ॥३०॥

કેવળ વિપ્રયોગાત્મક સ્થિતિ પછીથી થઇ તે પૂર્વે પ્રભુ મથુરામાં પધાર્યા ત્યારે ત્યા વાસુદેવ વ્યૂહ પ્રથમથીજ હતા; તે બન્ને

સ્વરૂપ એકરૂપ થઇ ગયાં. આનીજ આ સ્વરૂપ મહાન જ્ઞાની ભક્તોને મોહ ઉપજાવે છે. ૩૦.

एवं सर्वचरित्राणां सन्निवेशोऽपि सेत्स्यति ।
अतो भावात्मनो लीला क्वचिदेव निरूपिता ॥३१॥

આજ રીતે જો પ્રયાસો કરવામાં આવે તો પ્રભુનાં બધાં ચરિત્રોના વિગતમાં મેળ મળે. ભાવાત્મક સ્વરૂપની લીલા તો કોઈ કોઇ વારજ નિરૂપાયેલી છે (જ્યારે અવતારલીલા તો અનેક સ્થળે છે.) ૩૧.

यर्ह्यङ्गनेत्यादिपद्येष्वेषा भावात्मिका मता ।
एवं विज्ञेयमखिलं श्रीमदाचार्यसंश्रितैः ॥३२॥

' यर्ह्यङ्गना (ભા. ૧૦- -) એ પ્રસંગ વગેરેમાં પ્રભુની ભાવનાત્મક લીલાનું નિરૂપણ છે. આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્યચરણોના આશ્રિત વૈષ્ણવોએ બધું સમાધાન જાણવું. ૩૨.

जीवाशक्यं सर्वथैव यदप्येतन्निरूपितम् ।
तत्प्रसादप्रभावेण हरिदासेन रूपितम् ॥३३॥

દરેક રીતે જીવ કદાપિ ન નિરૂપી શકે તેવી જાતની આ વાત જે અહીં કહેવાય છે, તે આ હરિદાસે શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાના પ્રભાવ વડેજ કહી છે. ૩૩.

इति कृष्णस्वरूपस्यादिमांशोऽत्र विवेचितः ।
विज्ञाय तं तदीयास्तन्निरुद्धाः सम्भवन्तु हि ॥३४॥

पूर्वं प्राप्तवराणां प्रभ्वाविर्भावमभिकाङ्क्षमाणानां श्रुत्यादिरूपव्रज-
स्थानामेव । ततोऽनुभूते भगवति साक्षान्नादद्वारा वा लीला-
सहिते हृदि प्रविष्टे तद्विप्रयोगेण प्रागनुभूतलीलाभावना द्वितीया ।
सा च चित्तस्वास्थ्यहेतु । लीलावेशे क्षणमात्र तदभेदेनानन्दानु-
भवात् । स्वरूपभावनायां तु स्वरूपानुभवाविर्भावः । यथा 'नन्द-
स्त्वात्मज उत्पन्न' इति । यथा वा लीलादिभावनां विहाय समुय
गुणगाने 'जयति तेऽधिकमि'त्यादिना स्वरूपाविर्भूतये तद्भावनया कृते
स्वरूपाविर्भावः । 'तासामाविरभू'दिति ।

સ્વરૂપભાવના—પ્રથમ દશામાં જે લોકોએ સ્વરૂપનો કંઈ પણ અનુભવ કર્યો નથી, સ્વરૂપનું માત્ર શ્રવણ કર્યું છે કે સ્વરૂપ આવા પ્રકારનું છે, પરંતુ અનુભવ નથી. એવા લોકોએ યોગની સાધક પ્રભુના સ્વરૂપનું ચિન્તન કરવું. યોગમાં અને આ ચિન્તનમાં ફરક એટલો છે કે—યોગી લોકોમાં પ્રભુદર્શન થવાથી જે તાપ-ક્લેશ છે, એ તે હોતો નથી અને આ ભક્તો ભક્તિમાર્ગીય હોવાથી તાપક્લેશ સહિત ભગવાનનું ચિન્તન કરે છે. એ તફાવત છે. આ દૃષ્ટાન્તમાં આદ્ય મહિમા છે. બીજું દૃષ્ટાન્ત શ્રુતિરૂપા ગોપીજનો છે. જે ભક્તોને વરદાન મળ્યું કે 'હું તમારી સાથે રમણ કરીશ' ત્યાંથી આગળ પ્રભુના આવિર્ભાવ પર્યંત તેઓએ સ્વરૂપના આવિર્ભાવની ભાવના કરી, તેમ આપણે કરવી (જુઓ 'માંત્રકુરિત' શ્લોકમાં ૮૧ પર્યન્ત સ્વરૂપભાવના કરવાની વાત લખી છે કે ક્યારે ભગવાન અમારા આગળ પ્રકટે અને તેમની સાથે રમણ કરીએ) આવી રીતે સ્વરૂપભાવના કરતાં ભગવાનનો અનુભવ થય છે ત્યારે ભગવાન સાક્ષાત્ અથવા નાદદ્વારા લીલા સહિત હૃદયમાં

પ્રવેશ કરે છે

આ સ્વરૂપભાવનાથી ભગવાન્ હૃદયમાં પ્રવેશ કરે. એટલે જે
જે પ્રથમ લીલાઓનો અનુભવ કર્યો હોય તે તે લીલાઓની ભાવના
થાય છે. જ્યારે લીલા-ભાવનાથી લીલાનો અનુભવ થાય ત્યારે હૃદ-
યમાં સ્વસ્થતા આવી જાય છે પ્રભુ અને લીલા જુદા નથી, ઉભય
આનન્દમય છે, તેથી લીલાવેશથી ક્ષણ માત્ર આનન્દનો અનુભવ
થાય છે; પરંતુ સ્વરૂપભાવનામાં સ્વરૂપનો જ આવિર્ભાવ થાય છે, જેમ
નન્દરાયજીને ત્યાં સ્વરૂપ પ્રકટ થયું ત્યારે સ્વરૂપના અનુભવનો આવિ-
ર્ભાવ થયો હતો રાખવા તરીકે ગોપીજનોએ પણ સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ
કરવાને સર્વ લીલા વિગેરે ભાવનાઓ કાઢી એકઠા થઈ 'जयति
तेऽधिकम्' ગાયું અને સ્વરૂપનો આવિર્ભાવ થયો અને 'तासामाविरभूत्'
વિગેરે. આ સ્વરૂપને આવિર્ભાવ કરવાની વાત દશમમાં લખી છે.

लीलाभावनाया तु तद्रूपापत्ति। यथा 'क्रीडामय्यो जाताः' इति। यथा वा लोकेऽपि भ्रमन्यायेन सर्वत्र प्रतीयन्तोति तदात्मकत्वम्। यथा वा 'परव्यसनिनी नारी व्यग्रापि गृहकर्मणि, तदेवास्वादयन्त्यान्तः परसङ्ग-रसायन'मिति तेन तत्क्रियाभावनायां क्रियात्मकत्वमुक्तम्। यथा वा व्रजस्त्रीणामेव 'या दोहने वहन' इत्यत्रोदितम्।

लीलाभावनाया तु तद्रूपापत्ति। यथा 'क्रीडामय्यो जाताः' इति। पदार्थेष्व-
पतदर्थेषु, तदासक्त्या देहादिषु सर्वत्र क्रियासु ज्ञानेषु पदार्थेष्व-
खिलेषु चान्येषामन्यथात्वेन प्रतीतावपि ता प्रभुलीलामेव आसक्ति-

લીલાભાવના—લીલાભાવનામાં લીલારૂપ બની જવાય તે
લીલાભાવનાથી ગોપીજનો પણ ક્રીડામય બની ગયા હતા એટલે કે
લીલાની આસક્તિથી દેહાદિમાં સર્વત્ર ક્રિયાઓ, જ્ઞાનમાં, સર્વ પદાર્થમાં

લીલાઓ અન્યથારૂપ પ્રતીતિ થતી હોય તેમ પણ પ્રભુનીજ
લીલાનું ભાન *આસક્તિ-અમન્યાયથી થઈ જાય છે, લીલાત્મા બની
જાય છે જેમ લોકમાં પર-પુરુષવ્યસની સ્ત્રી ગૃહકર્મમાં વ્યગ્ર છતાં
પરપુરુષસંગના રસનેજ આસ્વાદે છે; તેમાં જેમ ક્રિયાની ભાવનાથી
તે ક્રિયારૂપ બની જાય છે, તેમજ પ્રભુલીલારૂપ ભાવનાથી લીલારૂપ
બની જાય છે. પ્રભુલીલારસાસ્વાદ મળી જાય એમાં નવાઈ શું ?

भावभावनं तु, भावो हि भावयति । नवनीतया रसपरवश चेत
उत्पादयति, स्ववासनया वासितं वा करोतीति । भाव प्रेमाख्यो गूढः।
येन तत्स्वरूपं तल्लीलायां प्रवृत्तिः । येन वा स्वरूप(लीलादि)-
संबन्धिसुखानुभवः सर्वोपि, क्षुधान्नरसानुभव इव । स भावः स्वविषयं
स्वरूप लीलां वा प्राप्य तदानन्दं शीतल जलमिवानुभूय किञ्चिच्छ्रान्तो
भवन् देहेन्द्रियादिक द्रावयति, तदभावे देहादिनूतनताभावेन पूर्ण-
वियोगात्मककेवलभावानुभवो न भवति । यथा संयोगतारतम्येन
तत्सुखानुभूतितारतम्यम्, तथा तापनारतम्येन केवलभावानुभव-
तारतम्यम् । तापश्च स्वास्थ्यलेशेऽपि ह्रसति । भगवत्सम्बन्धि तु
सकलं ज्ञानगुणादि तापहारकम् । यथा भगवति प्रविष्टानां मुक्तानां
सदा तत्सम्बन्धिनाम् । एवं संयोगानुभवः । तथा सदा तद्भिन्नानां तद्-
सम्बद्धानामेव वियोगात्मककेवलभावानुभवः ॥

---

*જેમ ગરુડના વગડામાં પડેલો ક્યાંથી આવતો નથી તે પ્રમાણે
આસક્તિના વગડામાં પડેલો પણ પાછો ઉપર આવતો નથી. પ્રભુના
રસસિન્ધુમાં ડૂબવું એ ભ્રાન્તિ નથી, પણ આનન્દમય રસાસ્વાદ છે.

ભાવભાવના--ભાવ ભાવના ફગાવે તે આ ભાવ નવીનતા
થીજ ચિત્તને સ્પરશ બનાવી દે છે આ ભાવ ચિત્તને સ્વવાસનાથી
વાસિત-વાસનાવાળુ કરે છે આ ભાવ એ પ્રેમરૂપી ગૂઢ ભાવ છે.
આ ભાવથીજ પ્રભુના સ્વરૂપમા અને પ્રભુની લીલામા પ્રવૃત્તિ થાય
છે આ ભાવથીજ સ્વરૂપ અને લીલા સબધી સુખોનો સર્વ અનુ
ભવ થાય છે, જેમ ભુખમા અન્નરસનો અનુભવ થાય તેમ ભાવ
ભાવનાથી લીલા અને સ્વરૂપના સુખોનો અનુભવ થાય તે ભાવ
સ્વવિષયક એટલે જેને ભાવભાવન કરવાનુ હોય તે સ્વરૂપને અને
તે લીલાને પ્રાપ્ત કરી તેના આનન્દને શીતલ જલની માફક અનુ
ભવીને કિંચિત્ શાન્ત થાય છે પરંતુ (તુરત) દેહેન્દ્રિયાદિકને તો
તપાવે છે જો આવી રીતે તાપ-ક્લેશ ના થાય તો દેહાદિની નૂત
નતા થાય નહિ અને પૂર્ણ વિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ ના થાય,
(કેવલ ભાવનો અનુભવ એજ પરમ ફલ છે એ ધ્યાનમા રાખવુ)
જેમ સયોગના તારતમ્યથી તે સયોગરસના સુખનો અનુભવ કર-
વામા તારતમ્ય આવે છે, તેવી રીતે તાપમા (વધઘટ) તારતમ્ય થવાથી
કેવલ ભાવાનુભવમા પણ તારતમ્ય થઇ જાય છે (તાપક્લેશ આ
ભાવભાવનમા મુખ્ય કારણ છે) તાપક્લેશમા તો જરા પણ સ્વસ્થતા
થાય તો તાપક્લેશ કમી થઇ જાય, કારણ કે ભગવાન્ સબધી ના
ગુણ વિગેરે સર્વ તાપદાયક છે જુઓને, ભગવાનમા જેઓનો પ્રવેશ
છે તે મુક્તોને કયા વિરહતાપ છે ? તે ભાગવત્ સબધી એટલે સદૈવ
ભગવાનની સાન્નિધ્યમા રહેનારને કયા વિયોગરસાનુભાવ થાય
છે ? આવી રીતે સયોગરસવાળાને વિયોગરસનો અનુભવ થતો
નથી, માટે ધ્યાનમા રાખવુ કે ભગવાનના (ભિન્ન) સાન્નિધ્ય રહિત
થયેલાનેજ વિયોગાત્મક કેવલ ભાવાનુભવ થાય છે

ननु वियोगाग्निना तीव्रेण देहादिदाहे तदभाव कथ सर्वांशेन तदनु-
भव इति चेत् । न, वियोगस्यापि स्वरूपात्मकत्वेन तेनैव तद्रक्षणात् ।

આ તીવ્ર વિયોગાગ્નિથી દેહાદિથી દેહાદિ બળી જશે તો આનંદનો અનુભવ શી રીતે કરીશું ? એવી શંકા કરશો નહિ, કારણ કે વિયોગ પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી તે વિયોગરસદ્વારા (તમારા) દેહનું રક્ષણ થશે

प्रकारस्तु पूर्वदेहान् स्वतापेन शुद्धान् विधाय तत्स्थित मलादि दूरीकृत्य वह्निसम्बन्धेन काष्ठमिव तेजोमय विधाय, यथा वियोगाग्निनाशो न भवति तदात्मकत्वात्, मूर्तिवदधिष्ठानत्वेन तन्निर्माय तत्र भावात्मा बहिः प्रकटसमानाकार सर्वलीलाविशिष्ट प्रविशतीति । स च विरहात्मा तु तेनैवानुभूयते । यथा ब्रह्मानन्द आत्मनैव, स्वर्गो देहाध्यासेन, भजनानन्दोऽलौकिकदेहेन्द्रियाद्यैरपि । लौकेपि नेन्द्रियान्तरविषय फलमिन्द्रियान्तरैर्गृह्यते । तथा च विरहस्तैर्यानुभूतो भवति फलतो यदास्वरूपलोलाज्ञानगुणस्वाम्यादिप्रतिबन्धकाप्रतिबद्ध कस्तापात्मको भावो भवति । स एव च कृष्णास्य, पुष्टिमार्ग, स्वतन्त्रभक्तिश्च । यत्र भावातिरिक्तासक्तिनैरपेक्ष्यम् । तस्य च सिद्धौ न प्रकारान्तर भाति, किन्तु भावनैव । 'भावो भावनया सिद्ध साधन'मिति वाक्यात् ।

તાપક્લેશથી દેહશુદ્ધિ—પાપ વ પૂર્વદેહને-આ લૌકિક દેહને તાપ વડે શુદ્ધ કરી દેહમાં રહેલા મળાદિકને દૂર કરી જેમ

અગ્નિના સબંધથી કાષ્ઠ તેજોમય બની જાય છે તેમ તેજોમય
બનાવી દઇ, વિયોગાગ્નિથી તે દેહનો નાશ ન થાય તેમ તેને તેજોમય
બનાવે છે વિયોગાગ્નિ પણ સ્વરૂપાત્મક છે, તેથી દેહનાશ થતો નથી
આ પ્રમાણે દેહને શુદ્ધ તેજોમય બનાવ્યા બાદ મૂર્તિમાં જેમ પ્રભુ
જ્યાં હસ્ત ત્યાં હસ્તરૂપે પદ હોય ત્યાં પદરૂપે આવિર્ભાવ પામે
છે, મૂર્તિને અધિષ્ઠાન સ્થાન-કરી ત્યાં જેમ આપ પ્રકટે છે તેમ
આ ભક્તમાં પણ અધિષ્ઠાન બનાવી આપ બહાર પ્રકટેલા હોય
એવા સમાન આકારવાળા ભાવાત્મક સર્વલીલાવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રવેશ
કરે છે, અર્થાત્ બહાર પ્રકટ થયા હોય અને જેવો આકાર હોય
તેવા આકારથીજ પ્રભુ આ ભક્તમાં પ્રવેશ કરે છે આ પ્રવિષ્ટ વિર-
હાત્મા પ્રભુ મહત્ દુઃખે અનુભવાય છે (ભક્તને તો તેમની સાથે
અતીન્દ્રિય રસભોગની તીવ્રેચ્છા થઇ જાય છે) સર્વત્ર ફલાનુભવ કર
વામાં આજ વ્યવસ્થા છે જે ફલ જે પ્રકારે અનુભવ કરવાને યોગ્ય
હોય છે, તે ફલ તે પ્રકારે અનુભવાય છે જુઓ, બ્રહ્માનન્દ આત્માથી
અનુભવાય છે, સ્વર્ગ દેહાધ્યાસથી અનુભવાય છે, ભજનાનંદ તો
અલૌકિક દેહેન્દ્રિયો વિગેરેથીજ અનુભવાય છે, લોકમાં પણ અન્ય
ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાતુ ફલ અન્ય ઇન્દ્રિયોથી ક્યાં ગ્રહણ થાય છે ?
આશય કે-જ્યારે તાપક્લેશને *પ્રતિબન્ધ કરનારા સ્વરૂપ, લીલા,
જ્ઞાન, ગુણ રસ રૂપ વિગેરે જો હરકતરૂપ ન આવે ત્યારેજ તાપ-
ક્લેશ ભાવ થાય અને કેવલ વિરહાનુભવ થાય, (ભાવભાવન થાય)
આ ભાવનેજ અમે શ્રીકૃષ્ણરસ કહીએ છીએ, અથવા પુષ્ટિભક્તિના

---

* સન્ન્યાસનિર્ણયમાં વિરહાગ્નિને જ્ઞાન-ગુણ બાધક કહ્યા છે
અને દયાળુ પ્રભુ આ વિરહી ભક્તના વિરોધમાં આવતા નથી તેના
વિરહને પોષે છે

ભક્તિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે,
નામથી ઓળખીએ છીએ, અથવા સ્વતંત્ર ભક્તિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે,
ત્યાં ૧કેવલ ભાવ વિના કોઈની અપેક્ષા નથી આ—પુષ્ટિ-
ભક્તિની સિદ્ધિમાં કોઈ બીજો પ્રકાર નથી, પરન્તુ ભાવનાજ સાધ।
છ ભાવ ભાવના વડેજ સિદ્ધ થાય છે, અન્ય સાધનની તેને
અપેક્ષા નથી [2]

तन्याश्रेय रीति । आद्यौगुरत्वेन स्वामिनीसमाश्रय । तनैव भाव

सिद्ध ।

આ ભાવ શી રીતે મેળવી શકાય—આ આ ભમા
ગુરુ તરીકે શ્રીસ્વામિનીજીનો સમાશ્રય કરવો, કારણ કે આ ભાવ
તેમનાથીજ સિદ્ધ થયો છે

तासामिव च स्वस्व तद्दत्त एव च प्राप्यत इति । दान न च

साक्षात् , किन्तु भावनाद्वारैव ।

પ્રભુએ જેમ શ્રીસ્વામિનીજીને સ્વસ્વરૂપદાન-અને તદુ-
પયોગી ભાવનું દાન કર્યું તેમ પ્રભુજ સ્વ-સ્વરૂપ અને ભાવ
આપણને દાન કરે તોજ પ્રાપ્ત થાય દાન પણ સાક્ષાત્ નહિ પણ
ભાવના દ્વારાજ આપે છે

---

૧ સાધનવાદીઓએ હવે પછીના સર્વ શબ્દો હૃદયમાં લેવા
કે જેવા પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય સ્કંધ અને અધિક યુગ વા વિગેરે
સ્થળે સાધનસંપ્રદાયના ચરિતા વાની સાધનભક્તાભિમાન આ પુ
દોર તો તે સાધનનો મદ ઊતરે.

૨ भावा भावनया सिद्ध साधन नायदिष्यत

भावनापूर्वं ता स्वसर्वस्वविरहतप्ता· वहिरूपा स्वमनसि
समानीय तास्वपि यस्तापात्मको भावो भ्रमरगीतादौ प्रोक्तो यत्र सर्व–
नैरपेक्ष्यम्, त हृदि निधाय स्वाख्यहेतुनिखिल प्रभुसबन्धापि
परित्यज्य केवल त भावमेव भावयति, न स्वरूपम्, न वा लीलाम्;
न वा गुणान्, तदा तेन भावेन तापात्मकेन शोषणम्। ततस्तेनैव
नवपल्लवना। यथा वसन्ते घर्मेणैव वृक्षाणाम्। ततो भावस्य नस्य
तस्मिन् नवीनदेहे स्थिरतया स्थिति।

ભાવના કેમ કરવી--પ્રથમ તો ભ્રમરગીતા--શ્રીગોપીજન–
વલ્લભના-વિરહથી તપેલા સ્વરૂપ-શ્રીસ્વામિનીજીને મનમાં ધારવું
કરવા અને તે સ્વામિનીજીના હૃદયમાં બિરાજમાન તાપાત્મક
ભાવ છે તેને હૃદયમાં સ્થાપવો કે જે ભાવ-તાપાત્મક છે અને જેનું
નિરૂપણ ભ્રમરગીતાદિમાં કર્યું છે જે ભાવને સ્વરૂપ (માત્ર
નહીં) અપેક્ષા નથી, તે ભાવને હૃદયમાં ધારણ કરનાર પ્રભુ
સંબંધી ગુણ, જ્ઞાન વિગેરેને છોડીને કેવળ તે વિરહજન્ય ભાવ
કરવું. પ્રભુના વિયોગનો તાપક્લેશ કરવો આ વખતે સ્વરૂપની ભાવના
કરવી નહિ [1]લીલાની ભાવના કરવી નહિ, ગુણો ગાવા નહિ
પરંતુ ફક્ત તે વિરહજન્ય ભાવ કર આ તાપાત્મક ભાવથી
શોષણ થશે પુનઃ વસન્ત ઋતુમાં જેમ નવા પલ્લવ ફુટે છે તેમ નવ
પલ્લવતા થશે ત્યાર બાદ તે ભાવના તે નવીન દેહમાં સ્થિરતા
પામશે (પુ। આ ભાવ કરી નહિ શકે)

ततस्तस्य वैचित्र्यम्, विकल्पत्वमस्वास्थ्य च तद्विधम्। यथा

[1] કારણ કે આ સર્વ તાપક્લેશમાં-વિરહમાં-બાધક છે

महासमुद्रनिमग्नस्य मज्जनोन्मज्जने, तथा विरहभावरससिन्धुमग्न-
स्यापि विकल्पमग्नस्य । तत्रश्चातिविगाढवियोगे कृष्णास्य
आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादिरूपवह्नौ प्रवेशः । तत्तद्रूपता ।
ततः कदाचित् तत्प्रकटीकरणं तद्भक्तिदानार्थम् । लोके तद्रूपेणैव
तद्दानं संभवति । अथवा, भक्त्यात्मकत्वात् सर्वत्र भावयन् हृदय-
देशेषु तदेवास्य प्रविष्टमस्ति, तदाश्रयेणैव तद्भावनासिद्धिः । इयं
भावना मुख्यफलसमाधनम् । मुख्यफलं तु वियोगात्मकस्वरूप-
प्राप्तिः । 'मयि ते तेषु चाप्यहम्' इतिवत् स्वस्य तद्रूपता तस्य च लीला-
विशिष्टस्य स्वस्मिन् प्रवेशः । यथा वह्निः काष्ठे, काष्ठं वा वह्नौ
तथा भावरूपेण भगवतस्तासु स्थितिः, तासां च भावात्मना भगवति
स्थितिः । तथा च भावरूपेणैवाग्निप्रोतपटवत् सततं यथासुखं स्थितिः ।
लीलासृष्टौ भगवद्धृदये तदास्ये वा । एतस्य फलस्य साधनं तत्तत्-
भावभावना, तस्य च सर्वत्यागः, तस्य च समर्पणम्, तेन कृत-
पुण्यपुञ्जानां समर्पितसर्वस्वानामाचार्यचरणाश्रितानां फल-
मुक्तभागवतादीनां सिद्धप्रेमभावानां परित्यक्ताखिलस्वास्थ्यहेतूना-
मेव सा नित्यतोऽन्यलसमतिरूपेण ।

इति श्रीरामानुदास(श्रीहरिदास)विरचितं भावनात्रयम् ।

(વિરહ ભાવ સ્થિર થયા પછીની સ્થિતિ—આ ભાવ સ્થિ-
ર થયા બાદ તેમાં વિચિત્રતા થય છે, તે બે પ્રકારની છે વિકલ્પ..
અને અમગ્ન થય. જેમ મહાસમુદ્રમાં ડુબેલ ને પ્રભુની પ્રકૃતિમાં મગ્ન

भावनापूर्वं ता स्वसर्वस्वविरहतप्ता वह्निरूपा स्वमनसि समानीय तास्वपि यस्तापात्मको भावो भ्रमरगीतादौ प्रोक्तो यत्र सर्व-नैरपेक्ष्यम्, तं हृदि निधाय स्वास्थ्यहेतुनिष्ठान् प्रभुगुणानप्यपि परित्यज्य केवलं तं भावमेव भावयति, न स्वरूपम्, न वा लीलाम्, न वा गुणान्, तदा तेन भावेन तापात्मकेन शोषणम्। ततस्तेनैव नवपल्लवता। यथा वसन्ते घर्मेणैव वृक्षाणाम्। ततो भावस्य तस्य तस्मिन् नवीनदेहे स्थिरतया स्थितिः।

ભાવના કેમ કરવી--પ્રથમ તો સ્વસર્વસ્વ-શ્રીગોપીજના-વિરહમનાં-તપેલા તથા તપેલા વહ્નિરૂપ-શ્રીસ્વામિનીજીને મનમાં ધારણ કરવા અને તે શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં બિરાજમાન તાપાત્મક ભાવ છે તેને હૃદયમાં સ્થાપવો કે જે ભાવ-તાપાત્મક છે અને જેનું નિરૂપણ ભ્રમરગીતાદિમાં કર્યું છે જે ભાવને કશાની (સાધનની) અપેક્ષા નથી, તે ભાવને હૃદયમાં ધરી સ્વાસ્થ્ય કરનારા પ્રભુ સંબંધી ગુણ, જ્ઞાન વિગેરેને ત્યજીને કેવળ તે વિરહનુંજ ભાવન કરવું, પ્રભુના વિયોગનો તાપક્લેશ કરવો આ વખતે સ્વરૂપની ભાવના કરવી નહિ [1]લીલાની ભાવના કરવી નહિ, ગુણો ગાવા નહિ પરંતુ કેવળ તે વિરહનુંજ ભાવન કરવું આ તાપાત્મક ભાવથી શોષણ થશે, પુનઃ વસન્ત ઋતુમાં જેમ નવા પલ્લવ થાય છે તેમ નવપલ્લવતા થશે ત્યાર બાદ તે ભાવના તે નવીન દેહમાં સ્થિરતા પામશે (પુ. આ ભાવ કદી નહિ જશે)

ततस्तस्य वैचित्र्यम्, विकल्पत्वमस्याख्य च तद्विधम्। यथा

---

૧ કારણ કે આ સર્વ તાપક્લેશમાં-વિરહાગ્નિ-સાધક છે

महासमुद्रनिमग्नस्य मज्जनोन्मज्जनं, तथा विरहभावरससिन्धुमग्नस्यापि विकलत्वमस्वास्थ्यं । ततश्चातिविगाढवियोगे कृष्णास्ये आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादिरूपवह्नौ प्रवेशः । ततस्तद्रूपता । ततः कदाचित् तत्प्रकटीकरणं तद्भक्तिदानार्थम् । लोके तद्रूपेणैव तद्दान संभवति । अथवा, भक्त्यात्मकत्वात् सर्वत्र भाववत् हृदयदेशेषु तदेशास्य प्रविष्टमस्मिन्, तदाश्रयेणैव तद्भावनासिद्धिः । इयं भावना मुख्यफलाप्तिसाधनम् । मुख्यफलं तु वियोगात्मकस्वरूपप्राप्तिः । 'मयि ते तेषु चाप्यह'मितिवत् स्वस्य तद्रूपता तस्य च लीलाविशिष्टस्य स्वस्मिन् प्रवेश' । यथा वह्निः काष्ठे, काष्ठं वा वह्नौ तथा भावरूपेण भगवतस्तासु स्थितिः, तासां च भावात्मना भगवति स्थितिः । तथा च भावरूपेणोतप्रोतपटवत् सततं यथासुखं स्थितिः । एतस्य फलस्य साधनं तत्तल्लीलासृष्टौ भगवद्धृदये तदास्ये वा । एतस्य फलस्य साधनं तत्तावभावभावना, तस्य च सर्वत्यागः, तस्य च समर्पणम् , तेन फलपुण्यपुञ्जानां समर्पितयत्सर्वस्वानामाचार्यचरणाश्रितानां परित्यक्ताखिलस्वास्थ्यहेतूनामुत्तमाग्यराशीनां सिद्धप्रेमभावानां मेव सा सिध्यतीत्यलमधिकनिरूपणेन ।

इति श्रीरामानुदास(श्रीहरिदास)विरचितं भावनात्रयम् ।

(વિરહ ભાવ સ્થિર થયા પછીની સ્થિતિ-આ ભાવ સ્થિર થયા બાદ તેમાં વિચિત્રતા થાય છે, તે બે પ્રકારની છે. વિકલતા, અને અસ્વાસ્થ્ય. જેમ મહાસમુદ્રમાં ડૂબેલાને સમુદ્રની લહેરોમાં મજ્જન

ઉન્મજ્જન થાય છે, તેમ વિરહ ભાવરૂપી રસસિન્ધુમાં ડૂબેલા આ રસિક ભક્તને વિરૂપતા અને આશ્ચર્ય સહજ થઇ જાય છે, [1]અર્થાત્ આ ભક્તને પ્રભુ વિના જગ પણ ચેન નજ પડે, વિકલ બની જાય આમ કરતાં અતિવિગાઢ વિયોગરૂપ શ્રીકૃષ્ણાસ્ય આનન્દ-માન-કરપાદ-મુખોદરાદિરૂપ (આધિદૈવિક અગ્નિમાં આ ભક્તનો પ્રવેશ થાય છે, અને આનન્દ-માન-કરપાદાદિરૂપ) આ ભક્ત બની જાય છે, પુન કદાચિત આ અગ્નિમાંથી પ્રકટ કરી તેને ભક્તિનું દાન કરી (તેની સાથે રમણ કરે છે) આકુંગા પણ તે કર વડેજ તે દાન આપી શકાય છે (આ તો ભક્તને આનન્દમય આસ્યરૂપ અગ્નિમાં પધરાવવાની વાત થઇ, હવે ભક્તના હૃદયદેશમાં તે કૃષ્ણાસ્ય પ્રવેશ કરવાની પ્રક્રિયા દર્શાવે છે) અથવા તો શ્રીકૃષ્ણાસ્ય ભક્ત્યાત્મક છે, તેથી ભાવરૂપે સર્વત્ર ભાવવાળા હૃદયદેશમાં શ્રીકૃષ્ણાસ્ય પેઠેલુંજ છે, તેમના આશ્રયથી (શ્રીકૃષ્ણાસ્ય-શ્રીમદાચાર્યચરણના આશ્રયથી) તેની ભાવનાની સિદ્ધિ થાય છે. આ ભાવનાથીજ મુખ્ય ફળ મળે છે. આ ભાવના શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયોદ્ભવા-ભાવનાજ-સાધન છે, અને મુખ્ય ફળ વિયોગાત્મક સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ છે 'હું ભક્તમાં છું અને ભક્ત મારામાં છે' એ ભગવદ્વાક્ય ભક્તરૂપતા સૂચવે છે, ભક્તની ભગવદ્રૂપતા સૂચવે છે, તે લીલાવિશિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણાસ્ય ભક્તમાં પ્રવેશ કરે છે. જેમ વહ્નિ કાષ્ઠમાં પ્રવેશ કરે છે, અથવા કાષ્ઠ વહ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ ભાવરૂપેજ ભગવાનની તે ભક્તોમાં ગોપીજનોમાં-સ્થિતિ અને તેમની ભાવાત્મકરૂપે ભગવાનમાં સ્થિતિ, અર્થાત્ ભાવરૂપેજ પરસ્પર કપડાના તાણાવાણા માફક સદા ઓતપ્રોત થઇ યથાસુખ

---

१ विरहजं तथा स्वास्थ्य प्रकृति प्राकृत न हि

સ્થિતિ કરે છે આ સ્થિતિ લીલાવૃષ્ટિમા કે ભગવદ્હૃદયમા છે શ્રી કૃષ્ણાશ્રયમા પણ થાય છે (હવે આ ગર્વ સદભનો સાગરા એ થયો કે–) આવું ઉત્તમ ફલ પ્રાપ્ત કરવું હોય તો તેનું સાધન પ્રભુના તાપની ભાવના, અને પ્રભુના તાપની ભાવભાવના કરવા માટે સાધન સર્વત્યાગ છે એટલે ગુણગાન. જ્ઞાનસ્વરૂપસાન્નિધ્યાદિ સર્વ નિરુદ્ધતાપમા જે બાધક પાછળ જણાવ્યા, તે સર્વનો ત્યાગ કરવો, અને સર્વ ત્યાગમા સાધન સમર્પણ છે, અર્થાત્ સમર્પણ સાધન છે. અર્થાત્ સમર્પણ કરી તાપકલેશમા બાધકનો ત્યાગ કરી કેવલ તાપપૂર્વક ભાવભાવન કરે તો તો પૂર્વોક્ત ફલ મલે, માટે સમજવું જોઈએ કે જેમણે મહાન્ પુણ્યનો પુંજ સંપાદન કર્યો છે, સર્વ વસ્તુ પ્રભુના ચરણમા સોપી દીધી છે, જેમણે શ્રીમદાચાર્યચરણનો દઢાશ્રય કર્યો છે, જેમના ભાગ્ય ફલોન્મુખ થયા છે, જેમને પ્રેમભાવ સિદ્ધ છે, જેમની સ્વસ્થતા છૂટી ગઈ છે એટલું નહિ પરંતુ સ્વસ્થતા થવામા હેતુભૂત જ્ઞાનગુણ પણ નષ્ટ થયા છે, એવા પરમ ભાગ્યશાલીને આ ફલ (ભાવભાવના) સિદ્ધ થાય છે વધારે કહેવાની શી જરૂર છે।

સારાંશ—મહાન પુણ્ય હોય તો બ્રહ્મસંબંધ–સમર્પણ થાય, સમર્પણ દ્વારાજ શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય થાય, આશ્રયથીજ આપણાં ભાગ્ય ફલાધિકારી બને, પ્રેમ સિદ્ધ થાય અને વિરહાત્મક તાપ થતા વચમાં તાપને બગાડનાર હેતુઓને પણ શ્રીમહાપ્રભુજી દૂર કરી આવું ભાવભાવનરૂપી ઉત્તમ ફલ આપે છે. માટે શ્રીમહાપ્રભુજીનોજ દઢ આશ્રય કરવો, સાધનબલનો મદ તજવો, દીન બનવું; દીનતાથીજ પ્રભુ પ્રસન્ન થશે.

२७. स्वरूपतारतम्यनिर्णयः ॥

હાલના વૈષ્ણવોને શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપ સાથે સબંધ ।

अथ श्रीमदाचार्यप्रतिष्ठापितवैष्णवजननिग्रहस्थतदनु—प्रतिष्ठापितवैष्णवजननिग्रहस्थभगवत्स्वरूपसंबन्धयो तारतम्यमस्ति न वा इति विचार्यते । तत्र श्रीमत्प्रभुचरणप्रादुर्भावकाले तु सेवाया 'गङ्गायां च विशेषेण प्रवाहाभेदबुद्धये' इति वाक्योक्तन्यायेन तादृशाधिकारिणां तत्र साक्षात्स्वरूपानुभवो जात इति सर्वसम्मत—मेव । इदानीन्तनकाले तत्प्रतिष्ठापितस्वरूपे तदनुप्रतिष्ठापित—स्वरूपे चेदानीन्तनानां कया रीत्या सम्बन्ध इति भवति विचारः ।

વૈષ્ણવોને તથા શ્રીમદાચાર્યજીએ પધરાવેલા સ્વરૂપોમાં અને હાલના આચાર્યોએ વૈષ્ણવોને પધરાવેલા સ્વરૂપોમાં કાંઈ પણ ફેરફાર છે કે નહિ? એવો વિચાર કરાય છે. આ વિચાર કરતા પહેલાં ધ્યાનમાં રાખવું કે શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાદુર્ભાવ કાળે તો સેવામાં તે તે અધિકારીઓને તે તે સ્વરૂપોમાં સેવામાં સાક્ષાત્ અનુભવ થતો હતો અને તે વાત સર્વ સંમત છે. જેમ ગંગાજીનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ મૂળરૂપ છે ને જળરૂપ ગંગાજી આજ દિવસમાં છે એવી અભેદ બુદ્ધિ રાખી થાય તેને તે ગંગાજી પ્રવાહમાં ગંગાજીના પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે તેવી રીતે પ્રભુના સ્વરૂપમાં પ્રભુના પ્રત્યક્ષ દર્શન ભક્તોને શ્રીમદાચાર્યજીના પ્રમેય બળથી થતા, પરન્તુ આ હાલના વૈષ્ણવોને તો શ્રીમદાચાર્યજીએ જે પધરાવેલા સ્વરૂપમાં અને તેમના વંશજોએ પધરાવેલા સ્વરૂપમાં કઈ રીતે સંબંધ છે? એવો વિચાર આ લેખ (શ્લોક) આવે છે

तत्र 'प्रत्यक्षा न सर्वेषा'मित्यस्य विवृतौ श्रीमत्प्रभुचरणैरुक्तम् ।
'येषां न प्रत्यक्ष' तेषामपि या देवतारूपा साऽस्तीति तत्सम्बन्धानु-
भावेनैव सर्वत्र तज्जले प्राकाम्य प्रकृष्टकामनाविषयत्वं श्रद्धा-
विशेषपूर्वकस्नानादिव्यवहारो भवतीत्यर्थः, इति दृष्टान्तन्यायेन-
दानीन्तनानामपि तत्प्रतिष्ठापितस्वरूपस्य तदुक्तमार्गमर्यादया तथा-
ज्ञानपूर्वकमच्छिद्रसेवया देहान्ते अनुग्रहबलेन अलौकिके देहे जाते
पुरुषोत्तमाविर्भावयोग्यतायां जातायां तत्र तदाविर्भावो भवति ।
तदा प्रेमासक्तिव्यसनक्रमेण स्वाधिकारानुरूपेण स्वमार्गीय सेवा-
फल भवति । अत्रत्यः क्रमोऽग्रे विवेच्यः ।

હાલના વૈષ્ણવોને શ્રી ઠાકોરજીના સ્વરૂપનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવો હોય તો તેને માટે શ્રી ગુસાંઈજીએ એક ઉપાય દર્શાવ્યો છે. જેમ ગંગાજીની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ સર્વને દેખાતી નથી; પરંતુ આ ગંગાજીના પ્રવાહમાંજ શ્રીમતી ગંગાજી મૂર્તિમતી બિરાજે છે, તેથી આ જળ પણ તેમના સંબંધથી સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે અને આમાંજ મને પ્રત્યક્ષ દર્શન થશે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક જો સર્વ વ્યવહાર ગંગાજીમાં કરે તો ખરેખર ગંગાજીના પ્રત્યક્ષ દર્શન થાયજ. તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીના દર્શાવેલા સેવાપ્રકાર પ્રમાણે જો જ્ઞાનપૂર્વક ભગવત્સ્વરૂપને સમજીને–અચ્છિદ્ર સેવા કરે તો દેહાન્તે અનુગ્રહના બળથી અલૌકિક સેવોપયોગી દેહ બની જાય અને પુરુષોત્તમના સાક્ષાદ્ દર્શન પણ થાયજ. તે વખતે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનના ક્રમે સેવાફલ સ્વઅધિકારાનુસાર થાય છે. (એ વાત સ્પષ્ટ થઈ.) પરન્તુ પ્રાદુર્ભાવ ક્યા ક્રમથી થાય તેનો વિચાર આગળ કરીશું.

स्वमार्गीयसेवास्वरूपज्ञानाभावे तु श्रद्धापूर्वकं तया सेवया केवलक्रियया प्रपञ्चासक्तिनिवृत्त्यभावात्तत्सम्बन्धानुभावेनैव जन्मान्तरे पुनस्तया भजनेन मुक्तिर्भवति । तत्रापि 'अन्यत्राभिनिवेशश्चेत्संसारे न भवे'दिति वाक्योक्तन्यायो बाधक एव । तदा सम्बन्धो न जात एवेति ज्ञेयम् । तदिच्छाया बलिष्ठत्वात् ।

જેને સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન ન હોય તેની શી દશા?[1]

જેને સેવા અને પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન હોય નહિ, તેમની તો કેવલ ક્રિયારૂપજ સેવા બને છે તેથી (ગાડરિયા પ્રવાહ।) સેવાથી પ્રપંચાસક્તિ દૂર નહિ થાય, અને બીજો જન્મ લેવો પડે, (સેવા ફલોક્ત ફલ નજ મળે), બીજા જન્મમાં શ્રીમદાચાર્યે કહેલા સેવા પ્રકાર અને સ્વરૂપના જ્ઞાનપૂર્વક સેવા કરે તોજ મુક્તિ થાય તેમાં પણ (નિબ. સ. નિ. શ્લો. ૨૧૪) જો સંસારમાં વધારે અભિનિવેશ (પ્રવેશ) થાય તો તેની મુક્તિ પણ થતી નથી ત્યારે વાચનારા વૈષ્ણવોએ જાણવું કે આપણો સંબંધ પ્રભુ સાથે થયોજ નથી. કારણ? પ્રભુ ઇચ્છા બળવતી.[2]

यस्तु तत्कुलप्रतिष्ठापितस्वरूपस्य तदुक्तमार्गमर्यादया सर्वभावेन सर्वदा यावज्जीवं सेवां चेत् कुर्यात् तदा तादृशस्यापि स्वाधि-

---

१ स्वरूपसेवाज्ञानाभावे सेवाफलोक्त फलं नोपलभ्यत इति समर्पयन्ति।

૨ સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન માટે સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થો વાંચો. જે લોકો સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થોમાં વર્ણવેલા સ્વરૂપજ્ઞાન અને સેવાપ્રકાર તરફ બેદરકાર છે, તેમણે આ ગ્રન્થો વાંચી બેદરકારી દૂર કરવીજ ઘટે છે

कारानुसारेण देहान्ते पूर्वोक्तप्रकारेण सेवाफलं भवतीत्यत्र न किञ्चिदनुपपन्नम् ।

જેને સેવાપ્રકાર અને ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન છે તેવા હાલના વૈષ્ણવો જો હાલના આચાર્યોએ પધરાવેલા સ્વરૂપમાં સર્વ- ભાવથી હંમેશાં જીવનપર્યંત સેવા કરે તો તેવાને અધિકારાનુસાર દેહાન્તે શ્રીમદાચાર્યકૃપાથી સેવાફલમાં કહેલાં ફલ મળે એમાં નવાઇ નથી. જે લોકો ભાગવતાર્થોપયોગી સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થોનું અવલોકન કરે છે તે પણ સેવાનિષ્ઠ જાણવા.

किञ्च भजनं हि बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्विविधम् । 'सेवायां वा कथायां वे'ति वाक्यात् । एतद्भजनमान्तरं मुख्यमिति निबन्धवाक्याच्च । सेवकसाधनसम्पत्त्यभावे' श्रीभागवतार्थविचाररूपमान्तरमेव भजनं निरुपधिसर्वभावेन यावज्जीवं चेत्कुर्यात् तदा तस्यापि स्वाधिकारानु- सारेण जन्मान्तराव्यवधानेन सेवाफलं भवतीति निर्विवादम् । अत एवैतद्भजनस्य मुख्यत्वात् । सेवायां ज्ञानमावश्यकमिति ज्ञेयम् ।

ભજન બે પ્રકારનું છે—બાહ્ય અને આભ્યન્તર. સેવામાં અથવા કથામાં જેની આસક્તિ છે. તેમનો નાશ નથી. એવું શ્રી- મહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે (નિ. કા. ૨૩૦ પ્રકાશ) આન્તર ભજન મુખ્ય છે એવું આપશ્રીએજ નિબંધમાંજ કહ્યું છે. જો સેવ- કને, સેવા કરનારને—સેવામાં ઉપયોગી સાધન સંપત્તિ ના હોય તો

---

૧ હાલના વૈષ્ણવો સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન વગર જે સેવા કરી રહ્યા છે તેમણે આ શબ્દો ધ્યાનમાં રાખવા કે જેથી દુઃખી થવા

શ્રીભાગવતાર્થનો વિચાર યાવજ્જીવન સુધી ઉપાધિરહિત સર્વ ભાવથી કરે તો તેને પણ સ્વસિદ્ધાન્તાનુસાર બીજો જન્મ લીધા વગર આ જન્મમાંજ સેવાફળ કહેવા કહ મળે છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે માટે શ્રીભાગવતાર્થનું અવલોકન કરવું એજ મુખ્ય-આન્તર ભજન હોવાથી સેવામાં જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે, એમ (સેવાનિષ્ઠોએ) જાણવું

यस्तु स्वमार्गीयसेवास्वरूपज्ञानाभाववान् मार्गरीत्या श्रद्धया केवलभीति-यथा कथञ्चित् स्वरूपसेवां चेत् करोतीति तत्सेवाया जातत्वात्तदा कृत्वा 'क्लेशार्थी चेद् भजेत्कृष्ण' मिति न्यायस्य 'क्लिष्टोऽपि चेद्भजेत्-सर्वथा संक्लिष्टो भवति, तदा भजनत्याग । 'क्लिष्टोऽपि चेद्भजनं कुर्यात्, चेदिति कृष्ण' मिति वाक्योक्तन्यायेन क्लेशेऽपि चेद्भजनं कुर्यात्, तदा मत्कृपया लोकनाशो भजनोपयित्र-पदेनैतादृशस्य दुर्लभत्वमुक्तं, तदा जन्मान्तरे शुद्धभजन पदार्थेषु लौकिकभावनाश इति यावत्, तदा जन्मान्तरे शुद्धभजन कृतार्थो भविष्यतीति ज्ञेयम् ।

જે લોકો સેવા અને સ્વરૂપના જ્ઞાન વગર કેવલ શ્રદ્ધા-થીજ સેવા કરી રહ્યા છે તેમની દશા—સેવાનું જ્ઞાન ન હોય, સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોય, પરન્તુ માર્ગની રીતિથી શ્રદ્ધામાત્ર જેમતેમ સ્વરૂપસેવા કરી રહ્યા છે તે માત્ર તો કેવળ લૌકિકી સેવા કહેવાય છે, આધિદૈવિકી સેવા નજ થાય 'જેમ સંસારી સંગાનમાં આસક્ત-શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો દુઃખીજ થાય,' તેમ સેવા-સ્વરૂપના જ્ઞાન વગરનો દુઃખીજ થાય. ભજન પણ છૂટી જાય છે. (ઘણા લોકો સેવા ન સમજવાને લીધે સ્વરૂપ ગુરુને ઘેર પાછું પધરાવી દે છે તેનું કારણ

કરે નષ્ટ સમજાશે (સ્વરૂપજ્ઞાન વિના પ્રભુના યથાર્થ આર્તિ ન થાય તો પ્રભુ મેળાપન નજ આપે.) પરન્તુ દુઃખી થયા છતાં પણ જો ભજન કરે તો મુક્ત થાય.' એ શ્રીમદાચાર્યના વચનામૃત અનુસાર દુઃખમાં પણ ભગવદ્‌ભજન કર્યા કર તો મોટાઓની કૃપાથી લૌકિક નાશ થાય, એટલે ભજનોપયોગી પદાર્થોમાં લૌકિક બુદ્ધિ દૂર થાય. ત્યારે બીજા જન્મમાં (આ જન્મમાં નહિ,) થઈ ભજન વડે કૃતાર્થ થશે એમ જાણવું.

अत्रैवं विभेदो ज्ञेयः । श्रीमत्प्रभुचरणप्रादुर्भावकाले स्वस्वा- फलेनैव सेवाया आधिदैविकत्वाद्देहान्ते स्वाधिकारानुसारेण नित्य- लीलाप्रवेश एवेति सिद्धान्तः । इदानींतनकाले मार्गमर्यादया तथा ज्ञानपूर्वक सेवाकरणेऽपि उद्वेगादि प्रतिबन्धकस्यावश्यम्भावित्वेन सेवाया नाधिदैविकत्वं भवति । अत एव सेवाफलग्रन्थे श्रीमदाचार्य- चरणैरुक्तम् ' तदा सेवाऽनाधिदैविकीत्युक्त भवति' इति । परन्तु मार्गमर्यादाया वरिष्ठत्वादाध्यात्मिकी सेवा भवेत् ।

શ્રીમદાચાર્યચરણ અને આધુનિક સમય—અહીં આ પ્રમાણે ભેદ સમજવો. શ્રીમત્પ્રભુચરણના પ્રાકટ્ય સમયે તો શ્રીમદા- ચાર્યચરણના સ્વરૂપબલ વડે જે ભક્તોની સેવા આધિદૈવિકી એટલે

સેવા ન આવે સ્વરૂપજ્ઞાન મેળવ્યા વિના કેવી સેવા કરવા ભાગ- વતાર્થ [illegible] સર્વથા ઉત્કૃષ્ટ છે. [illegible] એવા જનોની સેવા કરતા એને આજ જન્મમાં સેવાના [illegible] દુર્લભ થયું છે એમ [illegible] છે

પ્રગ ફળ આપનારી થઇને દેહાન્તે સ્વાધિકારાનુસાર નિત્યલીલા-
પ્રવેશ અવશ્યજ થતો હોવાથી (શ્રીમહાપ્રભુજી નિત્યલીલામાં
બિરાજે છે) -ત્યારે- માર્ગની મર્યાદા વડે એટલે ભાગવત ધર્મ દ્વારા
ગુરુ પાસેથી સ્વરૂપ પધરાવીને સ્વરૂપજ્ઞાન, સેવાપ્રકારજ્ઞાન, મેળવ્યા
પછીથી સેવા કર્યા છતા પણ ઉદ્વેગ-પ્રતિબન્ધ-ભોગરૂપી અડચણો
આવી પડવાથી સેવા આધિદૈવિકી થતી નથી. સેવાફલ ગ્રન્થમાં
શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી છે કે અ ઘ ફલની પ્રાપ્તિ ન થાય તો
ભગવાનની તે ફલદાનની ઇચ્છા નથી ત્યારે સેવા પણ આધિદૈવિકી
નથી થતી, અર્થાત્ ઉદ્વેગ એ પણ પ્રતિબંધ છે. જો ઉદ્વેગ થાય તો
મનમાજ થાય એ વિરુદ્ધ ભાવથી થાય. આવું ઉદ્વેગવાળું મન પ્રભુમાં
લીન નજ થાય. તેથીજ સેવા આધિદૈવિકી નજ થાય, પરન્તુ શ્રી-
મહાપ્રભુજીની માર્ગમર્યાદાજ એવી જાગ્રત છે કે-સેવાને આધ્યા-
ત્મિકી તો બનાવે છે. (શ્રી મહાપ્રભુજીના પ્રાકટ્ય-અવશ્ય વગર
આધિદૈવિકી તો નજ થાય.)

• तत्राऽपि ' एतद्देहावसाने तु कृतार्थः स्यान्न संशयः । इति निश्चित्य मनसा कृष्णं परिचरेत् सदा ' (नि. प. नि. कारिका २३२) इति निरन्ध्योक्तमनोनिश्चयेन सर्वदा सेवा चेद्भवेत्तदा देहान्तेऽनुग्रहबलेन भाष्योक्तप्रकारेणालौकिकं देहे जाते ' परम्परं त्वद्गुणवादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्मा ' इति न्यायेन तादृश-समाजे अहर्निशं तद्गुणानुवादेनानन्यक्षरब्रह्मात्मकत्वज्ञानेन ' उपाधिनाशे विज्ञानं ' अनुभवं सम्पद्ये पुरुषोत्तमाविर्भावयोग्यतायां जातायां तत्र तदाविर्भावो भवति । तदा ' आत्मानन्दसमुद्रस्थं

कृष्णमेव विचिन्तयेदितिवाक्योक्तप्रकारेण तद्भावनया संवृद्धौ जातायां सर्वा अपि प्रेमावस्था भवन्ति । ततस्तद्बिना स्थातुमश-क्त्याऽतिशयिततापोदये जाते 'वाङ्मनसि' इत्यादि (४–२–१) सूत्रोक्तप्रकारेण वागादिलयानन्तरं साक्षाद्भगवत्प्रवेशः । ततस्तदिच्छा-नुसारेण तादृशसेवौपयिकदेहप्राप्त्या साक्षात्तल्लीलावलोकनतद्रसा-नुभवादिकं भवतीति सेवाफलप्राप्तौ क्रमो ज्ञेय इति दिक् ॥

ત્યારે આધુનિકોને ફલ શી રીતે મળે ?

આ વિષયમા વધારે ઉપર ઉતરીએ (નિ ૨૩)

एतद्देहावसाने तु कृतार्थः स्यान्न संशयः ।
इति निश्चित्य मनसा कृष्णं परिचरेत् सदा ॥

ભાવાર્થ — જેમ તેમ કરીને ભગવાનના મતાપના ભગવાન્ પ્રાગન હોય તો કઇ પણ સિદ્ધ ન થાય એ હેતુથી ભગવત્પ્રાગન-ના ઉપાયો દર્શાવે છે જેમ ભાગવતમા કપોત અને પિંગળાના દૃષ્ટાન્તથી જેવા વૈરાગ્ય દર્શાવ્યો છે તેવો વૈરાગ્ય સંપાદન કરવો સર્વ અપેક્ષાઓ ત્યજવી, કારણ કે જે સાપેક્ષ છે તે અસમર્થ છે માટે સર્વ અપેક્ષા ત્યજી પ્રભુમાજ મૂલ—સાધનાપેક્ષાજનક અને ફળ પણ સાપેક્ષાયુક્ત—મનને—જ ભગવાનમા જોડવુ અને ફળ પણ સાધ-નની પ્રાપ્તિ ન થવાથી બહિ સેવામા વિઘ્ન—નાપાસ—થયેના ચિત્તને પિતાજીને પણ પાછુ ભગવાનમાજ (યત્ન કરવુ, અને પિતા માતા જેમ પુત્રનુ ગારત નહિજ કરે, હિતજ કરે છે તેમ ભગવાન્ પણ હિતજ કરશે, એવા દૃઢ વિશ્વાસપૂર્વક બહિર્મુખતા ન થાય તેમ સેવા કરે તે આ દેહાવસાને જરૂર પ્રભુ !! અનુગ્રહ—ગનથી ભાગ્યોભ્રત

પ્રકારે અલૌકિક દેહ સંપાદન થતા ભગવદીયો સાથે પરસ્પર ભગવદ્-ગુણાનુવાદરૂપી અમૃતનું પાન કરતા સેવાધર્મને [illegible] કરતા ભક્તોની સાથે ભગવદીયોમાં અહર્નિશ ભગવત્સમાગમ થતાં આત્મા ને આત્મામાં સાક્ષાત્ બ્રહ્માત્મક જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, અને આ જ્ઞાનથી અવિદ્યારૂપ ઉપાધિ દૂર થતા પ્રભુ-ભક્તિ [illegible] થાય છે. આ અનુભવથીજ શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રકટ થવાની તે ભક્તમાં યોગ્યતા આવે છે અને પ્રભુનો આવિર્ભાવ થાય છે. આ સમયે આત્માનંદ સમુદ્રમાં શ્રીકૃષ્ણનું જ ચિંતન થાય છે. એ ભાવભાવના (નિરોધલક્ષણોક્ત) પ્રકાર વડે સ્નેહવૃદ્ધિ થાય છે, આસક્તિ થાય છે, વ્યસન થાય છે (ટૂંકામાં કહીએ તો પ્રેમની ત્રણ અવસ્થાઓ આ ભક્તમાં પ્રકટે છે)

ભક્તની વ્યસન થયા પછીની સ્થિતિ—આ ભક્તને પ્રભુ વિના ક્ષણ પણ ચેન નથી પડતું. ક્ષણિક પ્રભુવિરહ સહન જરા પણ નથી થતો ત્યારે વિરહનો અતિશય તાપ પ્રકટે છે ત્યારે સાહંમનસિસ્થિતિનોક્ત રીતે રાગાદિનો લય થતા બાદ સાક્ષાત્ ભગવત્પ્રવેશ થાય છે. પુનઃ તે ભક્તની ઇચ્છાનુસાર નવો સેવોપયોગી દેહ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે અલૌકિક દેહ દ્વારા સાક્ષાત્ તે તે લીલાનું અવલોકન અને તે તે લીલારસનો અનુભવાદિ થાય છે. આ પ્રમાણે સેવાફલની પ્રાપ્તિનો ક્રમ જાણવો. અર્થાત્ શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વરૂપમાં શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રવેશ થતાંજ સ્વરૂપમાં સાનુભવ થતો. હાલમાં આપ નિત્યલીલામાં બિરાજે છે તેથી માર્ગમર્યાદાના બલથી ભક્તને ક્રમશઃ સેવાફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ પ્રમાણે સ્વરૂપનું તારતમ્ય જાણવું.

સારાંશ (૧) શ્રીમદ્ આચાર્યના પ્રાકટ્ય સમયે શ્રીમહાપ્રભુજીના સંપ્રયોગ થતાંથી સ્વરૂપમાં પ્રભુનો સાક્ષાત્ અનુભવ થતો. (૨) હાલ તો

વૈષ્ણવોને જો તેવો સાક્ષાત્ અનુભવ મેળવવો હોય તો સ્વરૂપજ્ઞાન
અને સેવાપ્રકારજ્ઞાન મેળવો. (સેવા અને સ્વરૂપજ્ઞાન માટે સામ્પ્ર-
દાયિક ગ્રન્થો વાચવા જોઈએ.) (૩) જેને પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન
ન હોય તેની સેવા ઉત્તમ ન થાય, અને ભજન છૂટી જાય, દુઃખી
થાય. (૪) જે લોકો ભાગવતાર્થ વિચાર કરવામાં પોતાનો સમય
ગાળે છે તે મુખ્ય સેવાનિષ્ઠ છે. (૫) જો હાલના વૈષ્ણવોએ સાક્ષાદ્
અનુભવ મેળવવો હોય તો પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખી શરણભાવન
કરવું. (૬) આ વિશ્વાસથી ક્રમશઃ હૃદયમાં પ્રભુનો આવિર્ભાવ થશે.

२८. अन्तरङ्गबहिरङ्गप्रपञ्चविवेकः ॥

अथान्तरङ्गबहिरङ्गलीलाश्रययोः प्रपञ्चयोर्भेदो निरूप्यते । तत्रान्तरङ्गलीला पुरुषोत्तमरूपेण, इतरा जीवान्तर्यामिरूपाभ्याम् । तत्र तयोराद्यः केवलानन्दमयः, अपरस्तु जडजीवात्मकस्तिरोहिता-नन्दरूपः । तथा पुरुषोत्तमसमवायिकारणकोऽक्षरसमवायिकारण-कश्च । अविकृतो विकृतश्च । विकारश्च मायया कृतः । तथा माया सम्बन्ध रहितस्तत्सम्बन्धी च । तथा नित्योऽनित्यश्च । पूर्वस्य विकृत-रूपेणापि नित्यत्वं, तस्या अपि स्वरूपात्मकत्वात् । भगवानेव तथा भवति न तु माया । तथा अपरस्य विकृतत्वं माययैव । अत एव ब्रह्मविदां निरस्तमायानां तथा ब्रह्मत्वेन प्रतीतिः । प्रकृते तु

गतदोषाणां लीलारूपेणैव प्रतीति तस्यैव व स्तवत्वात् । अत एव श्रुतय प्रसन्नाद् भगवतो नन्दानां प्रदर्शितमक्रूरनीतात्रिविशिष्टरूप मविद्योपण दृष्टवत्य । अत एव बृहद्वामनपुराणे, ‘ नानारत्नमदोन्मत्त नत्र गापीरुरुष्टवकम् ’ इत्यादि । अन्यच्च, पूर्वं प्रकरणानन्द, पनस्ति- रोहितानन्द । तथाय रमान्मको, अपरो नीम । तत्रापि भजना- नन्दविषयानन्दाभ्या विशेष ।

ઉપક્રમ-પ્રપંચ ત્રે પ્રકારનો ૯ અન્તરંગલીલાશ્રય પ્રાગ ત્યને બહિરંગલીલાશ્રય પ્રપંચ આ બન્ને પ્રકારના પ્રપંચોના ત્યને બહિરંગલીલાશ્રય પ્રપંચ આ બન્ને પ્રકારના પ્રપંચોના ને શાસ્ત્રનો ભેદ સતત નમનનો ઉદ્દેશ છે ... પ્રભુ ભક્તના હૃદયથી આ ધામમાં પ્રકટ ... ... પ્રભુ ભક્તના હૃદયથી આ ધામમાં પ્રકટ ... અન્તરંગ લીલા નિત્યલીલા ... આનંદિત લીલા છે ... યથાર્થ વર્ણન છે તેમજ શ્રી- ... નિત્યલીલાવાદ વિગેરેમાં યથાર્થ વર્ણન છે તેમજ શ્રી- ... પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદામાં ‘અન્તરંગ પુષ્ટિસૃષ્ટિ નિત્ય ... અન્તરંગ પુષ્ટિસૃષ્ટિ ... પ્રકટ થાય છે અન્તરંગ પુષ્ટિ- ... અન્તરંગ પુષ્ટિસૃષ્ટિ ... પ્રભુ ... છે, ... આ સૃષ્ટિ ... પણ ... પ્રભુ ... નિત્યલીલા-અન્તરંગ સૃષ્ટિ- ... પ્રકટ કરી છે ... નિત્યલીલા-અન્તરંગ સૃષ્ટિનો ... પ્રકટ કરી છે ... ‘અનિત્યતુરિત’ ... ભગવદીય ભક્તો ... તેમજ ... ભક્તો ... ... આધાર ... ભક્તો ... ... ભક્તના હૃદયમાં ... રહે છે, ... લીલા ... ... આ જગદ્- નથી ... પ્રપંચમાં ... આ ... પ્રપંચ ... આ ... ... જગતરૂપે ભગવાન ... ... તેનું ... પણ ... ...

ત તગ આ લખવી જોઈએ

અથારભ-ઉભય પ્રપચનું તારતમ્ય અ તરગ લીલા મી
પુરુષોત્તમ-સ્વરૂપે છે, ત્યારે બહિરગ લીલા પ્રપચ જીવ અને અન્તર-
યામી રૂપે છે આ અન્તરગ લીલા કેવળ આનદમય છે, ત્યારે
બીજી જડજીવાત્મક હોઈ તિરોહિતાનન્દ છે આદ્યમા શ્રીપુરુષોત્તમ
ગમનાથી છે ત્યારે બીજામા અક્ષર સમનાથી છે પહેલો અવિકૃત
, ત્યારે બીજો વિકૃત-વિકારવાળો છે વિકાર માયાકૃત છે, માટે
આદ્યને માયાના સબધ નથી બીજાને માયાનો સબધ છે પૂર્ણ
આવિર્ભાવ અને નિત્ય છે પ્રભુ ભગવાનની તે અન્તરગ લીલારૂપ
પ્રકટ થયા છે માયાથી તે લીલારૂપ થયા એવુ નહિ, માટે અન્ત
રગ લીલાશ્રય પ્રપચ સ્વરૂપાત્મકજ છે, અવિકૃત છે બહિરગ
લીલાશ્રય પ્રપચ જો વિકારવાળો લાગે છે તે માયાથીજ એમ વિકૃત
લાગે છે તુતગતુ માયા દૂર થતા આખો શુદ્ધ બ્રહ્મજ છે
નિરુક્તમાયાવાળા બ્રહ્મ[illegible] બ્રહ્મરૂપેજ આ બહિરગ લીલાશ્રય
પ્રપચનો અનુભવ છે અન્તરગ લીલાશ્રય પ્રપચનો તો નિદોષદૃષ્ટિ
વાળા ભગવદીયોને લીલારસનો અનુભવ થાય છે, અને તેજ યોગ્ય
છે કારણ શ્રુતિઓએ પ્રેમમગ્ન થઈને ભગવાન પાસેથી જ્યારે વર
દાન મેળવ્યુ ત્યારે વરદાનાર્થે પ્રદર્શિત સકલ લીલા વિશિષ્ટ ભગવ
સ્વરૂપનુ દર્શન યથાર્થ નિત્યલીલાવિશિષ્ટ દેખી શક્યા નાના
રસોના મદથી ઉન્મત્ત ગોપીકારૂપક એવાનુ બૃહદ્વામન પુરાણે
વર્ણવ્યુ છે આદ્ય પ્રપચમા પ્રકટાનન્દ છે અપરમા તિરોહિતાનન્દ
છે આદ્ય સ્વાત્મક છે, બીજો નીરસ છે ભજનાનન્દ આદ્ય લીલા
પ્રપચમા છે બીજામા વિષયાનન્દ હોવાથી ક્ષુલ્લક આનન્દ છે

ननु एव मति विलक्षणयोरपि एतयोर्नित्यत्वमविशिष्टमुभय-

त्रापि, इति, आविर्भावतिरोभावाभ्यां को विशेषः इति चेद् उच्यते ।

શંકા—આ બન્ને જાતના પ્રપંચ વિલક્ષણ છે, તથાપિ ઉભય પ્રપંચમાં નિત્યત્વ સમાન રહ્યું છે. તો આવિર્ભાવ તિરોભાવથી ઉભયમાં કંઇ પણ તારતમ્ય નજ રહ્યું

आविर्भावतिरोभावयोस्तुल्यत्वेपि कारणवैलक्षण्यात् तद्विलक्षणत्वम् । कारणं च बहिरङ्गे तस्मिन् भगवदिच्छा, तत्रापि मूलेच्छा, तयैव तत्र तौ । अन्तरङ्गे तु भक्तेच्छा, तत्राप्यन्तरङ्गाणां तेषाम् । अत एव 'यद्यद् धिया त उरुगाय विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयसे सदनुग्रहाये'त्यादिवचांसि । अत एव 'कस्याश्चित्पूतनायन्त्या' इत्यत्र सकललीलानां प्रादुर्भावः । युक्तं चैतत् । लीलाप्रपञ्चस्य भक्तहृदयस्थितस्य आन्तरस्य तद्भावनाधीनाविर्भावत्वमिति सर्वमनवद्यम् ।

સમાધાન-આવિર્ભાવ તિરોભાવ સમાન હોય તો પણ કારણ વિલક્ષણતાથી એ ઉભય પ્રપંચમાં વિલક્ષણતા આવી છે. બહિરંગ સૃષ્ટિમાં કારણ ભગવાનની સ્વેચ્છા કે ભગવાનની જગદ્રૂપે આવિર્ભાવ થવાની ઇચ્છા થતા અનેક જીવો વ્યુચ્ચરણ પામ્યા. એટલે તેમાં ભગવાનની મૂલેચ્છાજ કારણ છે. આન્તરંગ પ્રપંચમાં ભક્તની ઇચ્છા કારણ છે માટેજ અન્તરંગ ભક્તોએ ગાયુ છે કે 'ભક્તો જે જે સ્વરૂપની વિભાવના બુદ્ધિથી કરે છે તે તે સ્વરૂપને આપ ભક્તો ઉપર અનુગ્રહ કરવાને ધારણ કરો છો;' 'કોઇ પૂતના બન્યા અને કોઇ કૃષ્ણ બન્યા' વિગેરે ભાગવતના વર્ણવેલી સર્વ લીલાનો ત્યાં

પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. અને એજ યોગ્ય છે. કારણ કે લીલાપ્રપંચનું
સ્થાન ભગવાનનું હૃદય છે. ભક્ત જેવી રીતે ભાવના કરે તે પ્રમાણે
લીલાનો આવિર્ભાવ થાયજ. તેથી અન્તરંગ લીલા પ્રપંચ સર્વથા
ભક્તેચ્છાધીન અને ભક્તેચ્છાકારણભૂત છે, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થયું.

आचार्यचरणाम्भोजयुगलैकप्रसादतः ।
प्रपञ्चयोस्तु बोद्धव्यं वैलक्षण्यं स्वरूपयोः ॥१॥
श्रीहरिरायचरणविरचितोन्तरङ्गबहिरङ्गलीलाश्रययोः प्रपञ्चयो-
र्विवेकः समाप्तः ॥

શ્રી આચાર્યચરણ શ્રી વલ્લભાધીશ પ્રભુના ચરણકમલ યુગ-
લની કૃપાથીજ આ અંતરંગ પ્રપંચ અને બહિરંગ પ્રપંચનું સ્વરૂપથી
તારતમ્ય જાણવું.

२९. भावसाधकबाधकनिरूपणम् ॥

यदा वैराग्यं स्याद् विषयजसुखे दुःखसदृशे
यदा वा सत्सङ्गो हृदयगतदोषापहरणः ॥
मदीयाचार्याणां चरणयुगले भावविमलं
मनः स्यात्सद्यो नन्दनृपतिपदाम्भोजभजनम् ॥१॥

(ભાવાર્થ:) પરમકૃપાળુ શ્રીહરિરાયચરણ કળિકાળના જીવોના

કરવાનો ખરો સહેલો માર્ગ બતાવે છે. જો કે ભક્તિ કરનારાઓ બહુ જીવો જોવાય છે, તથાપિ તે દરેક જીવોને પ્રભુસાક્ષાત્કાર અગર સર્વાત્મભાવ થવા માટે મોટો વિલંબ થવાનું અનુમાન કરી શકાય છે. ભક્તિ કરતા પહેલા ભક્તિમાં બાધ કરનારા વર્ગને પહેલા ઓળખવો જોઈએ. જ્યાંસુધી ભક્તિમાં વિઘ્ન કરનાર તત્ત્વોને ઓળખી શકાય નહિ, અને ઉપાય લેવામાં આવે તો તે ઉપાયો સાધનને બદલે બાધ કરનાર નીવડે છે. તેજ પ્રસંગ સમજાવવા માટે પરમાનન્દીય શ્રીહરિરાયપ્રભુ આ નાનકડા ગ્રન્થમાં સચોટ રીતે ઉત્તમોત્તમ પ્રભુભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટેના સાધનોની આજ્ઞા કરે છે. જીવો જગતમાં લૌકિક સુખ એટલે વિષયસુખની મોટી આશામાં પ્રબળ રીતે રાચ્યા કરે છે તે પણ નિત્ય સુખમાં સાચમાં તો નહિ, કેવળ માની લીધેલુંજ સુખ હોય છે. જ્યારે જીવ પોતે સ્વાર્થી અને સંસારમાં આસક્ત હોય, એટલે તો તેનું માનેલું-ધારેલું સુખ પણ સાંસારિકજ હોય. સંસારમાં મિથ્યા સુખ સિવાય કશું હોયજ નહિ. પરિણામે તે સંસારનું સુખ, દુઃખ-રૂપેજ નીવડે છે. દાખલા તરીકે જીવ પોતે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન વિગેરે વિષય સુખના સાધનોમાં બંધાય છે, એટલે તે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેનું સુખ તો ક્ષણિક અને થોડાજ કાળ પુરતું હોવાને પરિણામે તો દુઃખજ આપનારું હોય છે. તેથી તેવા સુખમાં જ્યાંસુધી આસક્તિ યા મમતા ન જાય ત્યાંસુધી, જીવ પોતે શ્રીહરિની ભક્તિ કરી શકતો નથી. પરમકૃપાળુ શ્રીમદાચાર્યચરણો પણ આજ આજ્ઞા કરી છે કે " वैराग्य परितोष च " વૈરાગ્ય અને સંપૂર્ણ સંતોષ પામનાર જીવને ખરેખર અલૌકિક સુખ મળે છે. તેજ આજ્ઞાને પુષ્ટ કરીને આ શ્રીહરિરાયચરણો પણ પ્રથમ તો વૈરાગ્ય પાળવા માટે જોરથી ભલામણ કરે છે. જીવને સંસારના નશ્વર સંબંધોમાં જ્યાંસુધી

વૈરાગ્ય ન થાય ત્યાસુધી શ્રીહરિમા આસક્તિ થતીજ નથી; કારણ
કે વિષયોના પાલનથી પરિણામમા કામ, ક્રોધ, મોહ વિગેરે દરેક
દુર્ગુણો વધતા જાય છે અને કામાક્રાંત યા ક્રોધાક્રાંત શરીર થાય
એટલે હૃદયમા પ્રભુનું બિરાજવું થતુંજ નથી. શ્રીમદાચાર્યચરણે
પણ આજ્ઞા કરી છે " વિષયાક્રાંતદેહાનાં નાવેશઃ સર્વથા હરેઃ " ।
જ્યાસુધી શરીરમા લૌકિક વિષયોનું સામ્રાજ્ય ચાલતું હોય ત્યા–
સુધી પ્રભુ સર્વથા તેવા શરીરવાળા ભક્તના અંતઃકરણમા પધાર–
તાજ નથી, એટલા માટે અહીં શ્રીહરિરાય પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે
દુઃખપરિણામી વિષય સુખમા જ્યારે વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ સાક્ષાત્
સર્વેશ્વર પ્રભુના ચરણારવિંદની ભક્તિ થઈ શકે છે; તેમ આગળ
આપના આપ આજ્ઞા કરે છે કે કેવળ વૈરાગ્યથી પણ ભક્તિ ન
થઈ શકે, સાથે સત્પુરુષોનો સંગ પણ જોઈએ. હમેશા જીવ તો
સ્વભાવથી દુષ્ટ હોઈ મોટી મોટી વાસનાઓ અને દોષોનું સ્થાન
કરનારજ છે તે દરેક વાસનાઓ અને હૃદયના દોષો દૂર કર–
વાનું સાધન એકજ છે કે જેને શાસ્ત્રોમા સત્સંગ તરીકે વખાણ–
વામા આવેલ છે. સત્સંગથી દુર્જનતા, કુટિલતા, દરેક પરનિન્દા,
મુખરતા, (પારકાની નિન્દા કરવી, જેમ આવે તેમ બકવાદ કરવો)
વિગેરે દોષો દૂર થાય છે. શ્રીભાગવતમા પણ આજ્ઞા આપ–
વામા આવી છે કે " सत्सङ्गेन हि दैतेय. " સત્સંગ કરવાથી આસુર
દૈત્ય જેવાઓનો ઉદ્ધાર થયો છે શ્રીમદાચાર્યચરણોએ પણ ભક્તિ–
વર્ધિનીમા " अतः स्थेयं हरिस्थाने तदीयैः सह तत्परः. " (ભગવદીય
સાધુઓની સાથે ભગવન્મંદિરમા રહી સદુપદેશ શ્રવણ કરવો.) આવી
રીતે આજ્ઞા કરી છે. આગળ જતા શ્રીહરિરાયપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે
કે વૈરાગ્ય અને સત્સંગ થયા પછી પણ શ્રીમદાચાર્યચરણોના શુદ્ધ
માર્ગ થવાની આશા રાખવાના ?. કારણ કે જીવ પામે દરેક સાધન

હોય તથાપિ સાવના ઉદ્રેગ કરનાર ન ગણાવુ જોય તો આ
ાય તયાપિ સાવના ઉર્દેગ કરનાર ન ગાવુ જોય તો આ
[illegible] મને તેટલા માટે આચાર્યશ્રીના ચરણાન્તિકમાં નદ્દ વિશ્રામ-
પૂર્વક મન લગાડવુ જોઈએ, એક પ્રકાર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પ્રભુ
અને સ્વાયદુષ્ટ [illegible] વચ્ચે સ્વરૂપાનુભવ કરનાર કોઈ તત્ત્વ
[illegible] હોય છે એ તે જાણી શકાય. તત્ત્વ પણ કોઈ બીજુ
તો નથીજ, તે પણ શ્રીભગવાનની ઇચ્છાએ [illegible] શ્રીમદા-
ચાર્યચરણજ છે અને એની મતાની વાત નથી કે [illegible]
[illegible] શ્રીકૃષ્ણને ઓળખી શકે "સ્વયમેવાત્માનાત્માનં વેત્થ ત્વં પુરુષોત્તમ"
[illegible] પુરુષોત્તમ પ્રભુ પોતે પોતાના સ્વરૂપને જાણી શકે. અન્ય [illegible] તેને
ઓળખી શકે નહીં, આવી રીતે શ્રીભગવદ્ ગીતા પણ મોટા સ્વરથી
[illegible] છે તો પછી અહીં પણ શ્રીવદનાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજી
[illegible] સિવાય પૂર્ણ પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને ઓળખનાર કે ઓળખાવનાર
[illegible] નથી તેથી જ્યાંસુધી જીવન શ્રીમદાચાર્યના ચરણા-
[illegible] નહીં ત્યાંસુધી પ્રભુના [illegible]
[illegible] શુદ્ધભાવપૂર્વક ચિત્ત લાગે નહીં [illegible]
થશે તે [illegible] મનોરથ [illegible] ગણાય [illegible]
[illegible] અને [illegible] આચાર્યચરણ [illegible], આ [illegible] થા
[illegible] પણ [illegible] ભક્તિ સિદ્ધ
[illegible] શ્રી [illegible]
થઈ શકે છે

હવે બીજા શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ [illegible] બીજી રીતે થાય છે. તે આજ્ઞા કરવા માટે શ્રીહરિરાય પ્રભુ દ્વિતીય શ્લોક કહે છે

मदा चिन्ता चित्ते भवति ममत दर्शनकृते

मदा वा हृत्यार्तिर्भवति चरणस्पर्शक णं ॥

यत्र वा सन्तापः प्रभवति परिरम्भजनितो

तदैव स्यात्कृष्णव्यसनजनिभावोभगवति ॥२॥

(ભાવાર્થ.) જીવને લોકસુખ માટેની અને સ્ત્રી પુત્ર પરિવારની ચિન્તા મોટા પ્રમાણમાં હોય એમાં આશ્ચર્ય ન હોય; પરન્તુ સાક્ષાત શ્રીહરિના દર્શન કરવા માટે ચિત્તમાં મોટી ચિન્તા સાથે ઉતાવળ થઈ ગઈ હોય, તે ચિન્તા પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટેની હોવાથી અન્તઃકરણમાં આનન્દ રસનું દાન કરનારી હોય છે. ફક્ત વિયોગાનન્દ અને સંયોગાનન્દ આમ બે વિભાગ થઈ શકે છે. શ્રીહરિનો સાક્ષાત્કાર થાય અને તે દર્શનથી જે આનંદ થાય છે, તે સંયોગાનન્દ પ્રભુનો વિયોગ થાય અને તાપથી અંતઃકરણ એકદમ વિહ્વલ બની જતા જે આનંદાનુભવ થાય તે વિયોગાનન્દ કહેવાય છે. હવે જીવ તો અગણ્ય જન્મોથી પ્રભુના સ્વરૂપમાં જુદો થયો છે, અને તે તે જન્મોમાં લૌકિક સુખાદિનો અનુભવ કરતો રહ્યો છે. પરન્તુ તે ન થવાથી જીવ દુઃખમાંથી બન્યો છે. તેથા સંયોગમાં ઉપરના અનંત કાળના પ્રભુવિયોગનો જે તાપક્લેશ થવો જોઈએ તે નથી... શ્લોકમાં જણાવેલ શ્રીમદાચાર્યચરણકમળમાં સદ્ભાવ થવાથી જીવને પોતાની સ્થિતિ અને કર્તવ્ય સમજાય છે, અને તેમ થતા પ્રભુના સાક્ષાત્કાર માટે જીવને જ્યારે અહર્નિશ ચિન્તા થાય છે ત્યારે શ્રી હરિમાં વ્યસનાત્મક ભાવનું બીજ રોપાય છે; તેમ જીવ પોતે સ્વભાવથી વિષયવાસનાવાળો દુરાચારી હોય છે તે દુરાચાર અને વિષયવાસનાઓ દૂર કરવાનું સામર્થ્ય શ્રીકૃષ્ણચરણ પ્રભુના ચરણસ્પર્શ સિવાય કોઈનું નથી જ. પ્રભુના ચરણસ્પર્શથી હૃદયનાં દરેક પાપ અને દોષ નિવૃત્ત થતા સાક્ષાત શ્રીહરિ પ્રભુને મિલન થાય છે. દોષ નિવૃત્ત થતા સાક્ષાત શ્રીપ્રભુના ચરણ... જવા લાયક હૃદય નિષ્કપટ થાય છે. તેથી શ્રીપ્રભુના ચરણ

સ્પર્શ કરવા માટે જ્યારે હૃદયમાં મોટી ચપળતા અને પીડા થતી હોય ત્યારે પ્રભુસમ્બન્ધી ભાવની સ્થિર દશા થાય છે. આગળ પદ્યનાં શ્રીહરિરાય પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે: પ્રભુદર્શન-ચિન્તા અને ચરણ-સ્પર્શ માટે હૃદયપીડા થાય ત્યારે જીવને પોતાના દેહના ધર્મની પરવા રહેતી નથી; અને આગળ જતાં વ્યસનનો સ્થાયીભાવ સિદ્ધ થાય છે. તે એવી રીતે કે સ્વરૂપના અનુભવ કરનારા અંશરૂપ જીવો જ્યારે પ્રભુના સ્વરૂપનું અને પોતાની સ્થિતિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે તે સર્વ પ્રકારે શ્રીહરિને ભજવા અસાધારણ પ્રયાસ કરે છે, યા यदंशः स तं भजेत् (જે જેમના અંશનો હોય તે તેમને અનુસરે ભજે છે.) તે શ્રુતિ અનુસાર જીવો પ્રભુ સિવાય બીજા સાધનને સમર્થ થતા નથી; કારણ કે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં "ત્રુટિ યુગ-शतमिव यासां येन विनाऽभवत्" શ્રી ગોપીજનોનો શુદ્ધ વ્યસની ભાવ વર્ણવતા જણાવ્યું છે કે શ્રી ગોપીજનોને પ્રભુ વિયોગનું એક ક્ષણ માત્ર પણ સેંકડો યુગ જેવું લાગતું હતું તેથી શ્રીપ્રભુને ભેટવા માટે જ્યારે હૃદયમાં મોટો સન્તાપ થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુમાંજ એક વ્યસન ઉત્પન્ન કરનારો ભાવ સિદ્ધ થાય છે; એટલે આવો વ્યસનાત્મક ભાવ થવામાં શ્રી હરિરાયપ્રભુએ ઉપર જણાવેલાં ત્રણ કારણો બતાવ્યાં છે. તે સિવાય જીવ કૃતાર્થ થઇ શકતો નથી ૨.

यदा मानाभावो वसति हृदये दैन्यसहितः
प्रतिष्ठा वा लोके यदि न हृदि रोचेत विहिता ॥
यदा वार्त्तादुःखं भवति पुरुषैरेव कुधियां
तदा कृष्णे भावो भवति सुखहेतुर्व्यसनतौ ॥३॥

આ જગતમા જીવને જ્યાસુધી અભિમાન હોય છે ત્યાસુધી
ચિત્તની નિર્મળતા થતી નથી કેવળ અભિમાનના ત્યાગથી પણ કામ
સરવાનુ નથી; દીનતાપૂર્વક અભિમાનનો ત્યાગ કરવામા આવે ત્યારેજ
હૃદયને શાંતિ મળે છે. તેમ લોકમા રહેલી 'હુ રાજા છુ, હુ બ્રાહ્મણ
છુ, હુ સંપત્તિવાળો છું.' વિગેરે અનેક પ્રકારની પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા
જરા પણ હૃદયમા ન રહે અને ખરાબ બુદ્ધિવાળા પુરુષો પોતાના
સ્વભાવ પ્રમાણે કટુ વચનોથી નિન્દા અગર ચિત્તના ઉદ્વેગને કરે
તો પણ જ્યારે અંતઃકરણમા થોડું સરખું પણ દુઃખ માનવામા ન
આવે ત્યારેજ વ્રજના અધિપતિ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુના ચરણાર-
વિંદમા ભક્તિનો ઉત્તમ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, અને ત્યારેજ, ક્યારે
પણ નાશ ન પામે એવુ કાયમનું સુખ જીવને મળે છે; કારણ કે
પ્રભુ તો પોતે સર્વ સુખના સમૂહરૂપ છે, શાસ્ત્રમા આનન્દમય
સ્વરૂપ શ્રીહરિનુજ વર્ણવેલું , આનન્દમય હોય તેજ આનન્દાનુભવ
કરાવી શકે તે અલૌકિક શુદ્ધ નિત્ય અક્ષય આનન્દને મેળવવા
માટે તો દૈન્યપૂર્વક અભિમાનનો ત્યાગ અને લોકની પ્રતિષ્ઠાનો
ત્યાગ, આ બન્ને ત્યાગ ખાસ કારણ માટે વર્ણવેલા છે. ૩.

यदा यत्नः स्वीयो व्रजति विफलत्वं हि सकलो
यदा वा धर्मादि स्फुरति विहितोऽपि ह्यविहित ॥
यदा विद्या स्वीया वदति वदने नातिकृपया
तदा धर्मत्यागे भवति शरणे निश्चलमति ॥४॥

શરણમાર્ગમા મતિમા કોઈ જાતના ધ્રુવને ઉદ્દેશીને ચંચળતા
હોય તો શરણ સિદ્ધ થઇ શકતું નથી. તે માટે આપશ્રી ચોથા
શ્લોકનો આરંભ કરતા બુદ્ધિની ચપળતા દૂર કરવાનું સાધન

જણાવે છેઃ

લોકમાં ઘણા પ્રકારના પ્રયાસો કરવામાં આવે છે પરંતુ તે હરેક પ્રયાસો લૌકિક તુચ્છ સુખને માટેજ કરાયેલા હોય છે તેથી જ્યારે લોક સુખ માટેનો દરેક પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય તથા શાસ્ત્રમાં જણાવેલા ધર્મોનું જો કે સારી રીતે પાળવા માટે વિધિ દર્શાવેલ છે, તો પણ પ્રભુમાંજ એક આશ્રય ને ફળ ગણનારા તદર્શી જનને તો શાસ્ત્રોક્ત ધર્મ વિગેરે પણ યાદ આવતા નથી. અને છેવટે ઉત્તમોત્તમ વિદ્યા પણ કોઈ જાતની શક્તિ આપનારી ન થાય અર્થાત્ વિદ્યા તો જ્ઞાનને વધારનારી છે અને મમતાને દૂર કરનારી છે, તો પણ અનન્ય પ્રભુનિષ્ઠ ભક્તને તેની વિદ્યા કંઈ લાભ આપનારી થતી નથી, કારણ કે વિદ્યા છે તે મન પરંપરાથી વિદ્યાના બંધનનેજ નિવૃત્ત કરનારી છે, કેવળ પ્રભુશરણનું સાધનામાં તેમનું સામર્થ્ય ન હોવાથી વિદ્યા તેના શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય જનને કંઈ કરી શકતી નથી આથી રીતે લોકસિદ્ધ પ્રયાસ, શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા ધર્મ, અને વિદ્યા આ ત્રણ સાધનોની પણ પરવા નહિ કરતા સિવાય પ્રભુભક્ત તો નિરન્તર અનન્ય ભાવથીજ દરેક ધર્મનો ત્યાગ કરી હરિના ચરણમાંજ પોતાની બુદ્धिને સ્થિર કરતો રહે છે ૪

यदा भर्तुः स्फूर्तिर्भवति मिलिते स्वार्पणविधे-
र्यदा वान्यैर्योगो न भवति हरेश्चार्पितधिया ॥
यदा वा विश्वासः समुदयति मार्गे सुगतिदो-
स्तदा मानस्थैर्यं भवति न विहन्येत शरणम् ॥५॥

જ્યારે સર્વ દુઃખને હરણ કરનારા શ્રીહરિ ભગવાનમાં પોતાનું સમર્પણ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા ભક્તો પરસ્પર સંગ કરતા એકઠા થઈને પોતાને

કરેલા શ્રીહરિને નિવેદનને ભૂલતા નથી. એટલે શ્રીહરિને દરેક વસ્તુ
અર્પણ કરેલી હોઇને કોઇપણ લોકના દુઃખને યા સુખને ધારતા
નથી અને જ્યારે પ્રભુમાજ કેવળ બુદ્ધિને પરોવેલી હોવાથી અન્ય
કોઇપણ પુરૂષો યા દેવતાની સાથે સાધારણ પણ સમ્બન્ધ ધરાવતા
નથી તેમ દરેક જીવનો ઉદ્ધાર કરનારા પ્રભુના પુષ્ટિમાર્ગમાં અડગ
વિશ્રામ કાયમનો રહે છે. મોટા ભયંકર દુઃખો અને ક્લેશો વખતે
પણ જ્યારે પ્રભુનો વિશ્રામ છોડાતો નથી. ત્યારે તેવા ભક્તોનો ભાર
પ્રભુના કાયમ માટે સ્થિર રહે છે. આવ પણ પ્રભુની નિષ્કામ ભક્તિ
આપવા માટે તેમ સર્વાત્મભાવપૂર્વક તેવા ભક્તો પ્રભુનો એકજ આશ્રય
રાખીને કયારે પણ હાનિને પામતા નથી. અને કેવળ પ્રભુના અલૌ-
કિક સ્નેહના ભોક્તા થઈને અલૌકિક આનન્દમાં નિમગ્ન થાય છે. ૫

यदा लोके बुद्धिर्भवति भवभीताऽति शिथिला
यदा काचिल्लीला वसति हृदये रोधनपरा ॥
यदा तूष्णीम्भावो नयनयुगसङ्कोचसहितः
तदा तिष्ठेद् बुद्धिर्भगवति दृढाऽलौकिककथा ॥६॥

જ્યારે લોકમાં નિવાસવાળી બુદ્ધિ સંસારના ભયથી અત્યંત
ઢીલી પડી જાય છે, એટલે લોકના રંગો દુઃખ પરિણામી (પરીણામમાં
દુઃખ આપનારા) હોવાથી ભક્તો તેવા રંગો ભોગવવા ઉત્સાહ રાખતા
નથી. તેમ હૃદયમાં પ્રભુની અલૌકિક લીલામાંથી કોઇપણ એક
લીલાનું નિત્ય રટન થતું હોય કે જેનાથી સંસારની વિસ્મૃતિ થાય
અને પ્રભુમાં નિરંતર આસક્તિ થતી રહે, તેમ જગતમાં સુખ અને
દુઃખ આપનારી ઘણી વ્યક્તિઓ હોય છે, તોપણ તેવા ભક્તો તો
તટસ્થ ભાવને પામીને મૌનજ ધારણ કરે છે સુખ મળે તો પ્રફુ-

ક્ષિત થતા નથી અને દુઃખ સાંભળવાથી ઉદ્વિગ્ન થતા નથી અર્થાત્
સંસારના સમ્બન્ધમાં પોતાના નેત્રોનેજ બંધ કરીને રહે છે તેવા
ભક્તોની બુદ્ધિ તે વખતે ... ભગવાનમાંજ એ ... થાય ને
રહે છે અને તેઓ પ્રભુના સાક્ષાત્કાર રૂપી અલૌકિક ફળનો લાભ
લઇ શકે છે ।

यदा वित्तं चित्तं स्मरति सततं लौकिकफलं
यदा वा देहादिर्भवति विनियुक्तः परकृतौ ॥
यदा सङ्गाभावो भजनपथसम्प्राप्त्यमता
तदा कृष्णे भावः कथं भवति विनष्टेन्द्रियधियाम् ॥७॥

જ્યારે ચિત્તમાં વિત્ત રાખવામાં આવે અને સત્સંગનો ત્યાગ કરવામાં આવે ત્યારે પ્રભુમાં ભાવ થતો નથી એ સિદ્ધ કરવા માટે આપશ્રી ભાવબાધક વસ્તુનું વર્ણન કરે છે

ચિત્ત પ્રભુનું સ્મરણ કરવા માટેજ છે તે જ્યારે પ્રભુનું સ્મરણ છોડીને નિત્ય લૌકિકજ ફળનું સ્મરણ કરવામાં રોકાય, તેમ પ્રભુની સેવા કરવા માટેજ સર્જાયેલો દેહ જ્યારે પારકાં કાર્યો સાધવામાંજ તત્પર રહે તેમ સત્પુરુષોનો સંગ કરવામાં ન આવે, તો પછી પ્રભુમાં ભાવ કઇ રીતે થઇ શકે ? તેથી લૌકિક ફળનો ત્યાગ કરીને શ્રીહરિની ભક્તિમાંજ સ્મરણ રાખવામાં આવે, અને દેહ પણ શ્રી-હરિની સેવામાં જોડવામાં આવે, તેમ સત્પુરુષોનો નિરંતર સંગ કરવામાં આવે, કારણ કે સત્પુરુષો પ્રભુની ભક્તિનો માર્ગ દર્શાવનાર હોય છે અને પ્રભુના માર્ગને પ્રાપ્ત કરનાર હોય છે તેવા સત્પુરુષોનો સંગ ઘણો અનુકૂળ થાય છે એટલા સારૂ ઇન્દ્રિયો અને બુદ્ધિ પ્રભુમાં રાખનાર જીવોને ભક્તિભાવ સદાને માટે રહે છે ૭

यदा रागाभावो हरिपदसरोजेऽपि भवता
यदा वा संसारे विषयसुखरागो हि सुदृढः ॥
यदा वा नोद्योगः प्रभवति गुणानां च गृणने
तदा भावः स्वल्पः परिगलितहेतुर्व्रजपतौ ॥८॥

જ્યાં સુધી જીવોના દુઃખને હરનાર પ્રભુના ચરણારવિંદમાં સ્નેહ હોય નહિ અને લોકમાં તુચ્છ ફળવાળા પુત્ર સ્ત્રી વિગેરેમાં અત્યંત સ્નેહ હોય, તથા જ્યાંસુધી સાર વિનાના આ સંસારમાં ઇન્દ્રિયોના ક્ષુદ્ર સુખ માટે દૃઢતાપૂર્વક ઇચ્છા રહેતી હોય અને સર્વ સંતાપને હરનારા પ્રભુના ગુણગાન કરવામાં ઉદ્યમ જાતો સર્વ પ્રયાસ કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી સાક્ષાત્ વ્રજના અધિપતિ પ્રભુમાં ભાવ થતો નથી કારણ કે પ્રભુમાં સાધુપણ ભગવાનમાં ઉત્કટ ભાવ જાગે તેવા જગતના પદાર્થો સ્વભાવ એવા પ્રકારનો હોતો જોઈએ કે ... પણ થવી. જોઈએ જો સંસારિક ... ના ફળ આ ... પણ થવી ... સુખ ... મળે ... કરવામાં આવે તો તે આરા ... અને ... પણ તૃપ્ત ન થતા જન્મ મરણના ચક્રમાં જ પડે છે, અને ... પ્રભુ ... અક્ષય સુખને પામતો નથી તેના કારણ પ્રભુ ... ભક્તિભાવ સિદ્ધ થાય છે. ૮.
... આ ... ... થી ...

यदा वासो देशे हरिविमुखसर्वेतरमतौ
यदा नैवासक्तिर्भवति न विरक्तिश्च मनसा ॥
यदा कृष्णाश्रित्ते न विशति यदा नित्यसगुणे—
तदा भावः कस्माद् भवति तद्धेतोर्हि नृणाम् ॥९॥

પ્રભુભાવ સાધવામાં સંગ દેશની પણ ખાસ આવશ્યકતા છે તે દેશ પણ પ્રભુથી વિમુખ થયેલા જીવો નિવાસ ... ન ... રહે ...

જોઈએ કારણથી વિમુખ થએલાના જીવો જેમાં રહેતા હોય તે દેશમાં વાસ કરવાથી ભક્તિ સિદ્ધ થતી નથી લોકની આસક્તિનો ત્યાગ કરીને પણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું કર્તવ્ય છે અને તે વૈરાગ્ય પણ કેવળ વચનથી ન હોવું જોઈએ મનથીજ દરેક વસ્તુના ફળની ઇચ્છા ન રાખવી તેજ ખરેખર વૈરાગ્ય છે શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીભગવાને આજ્ઞા કરેલી છે કે ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરીને પણ મનથી ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું ધ્યાન કરવામાં આવે તો તેવા આચરણ કરનાર જીવને તો મિથ્યાચારી કહેલો છે. તેથી વૈરાગ્ય પણ મનની શાન્તિપૂર્વક હોવું જોઈએ અને કયારે પણ જો ચિત્ત પ્રભુના ગુણમાં આકર્ષાઈને પ્રભુમાં પ્રવેશ ન કરે તો પછી આ લોકમાં પ્રભુભાવ કેવી રીતે થઈ શકે ? માટે પ્રભુના ગુણમાં અત. ચિત્ત આકર્ષાઈને પ્રવેશ કરે ત્યારે પ્રભુમાં સ્થાયીભાવ સિદ્ધ થવા અન્ય કોઈપણ સાધનની પરવા રહેતી નથી ઉપક્રમ કરતા શ્રીહરિરાયચરણ જીવને સંબોધીને આજ્ઞા કરે છે કે હે જીવ ! તું પોતેજ કહે કે જો મનથી વૈરાગ્ય અને પ્રભુમાં ચિત્તનો પ્રવેશ ન થાય તો પછી પ્રભુભાવ કોની રીતે સ્થિર રહી શકે ? અર્થાત્ ભગવદ્ધર્મ અને ત્યાગથી કરેલ વૈરાગ્ય અને ભક્તિ ત્યારેજ સફળ થાય છે કે, જ્યારે મનની ઉત્તમ અવસ્થા અને પ્રભુપરાયણતા થાય એટલા માટે દરેક જીવોએ પોતાના મનને શુદ્ધ કરીને પ્રભુમાં લગાડવું અને દરેક લૌકિકની વસ્તુઓમાં મગ્ન કરવો નહીં

३०. श्रीकृष्णशब्दार्थनिरूपणम् ।

स्वाचार्यकृपया कृष्णशब्दार्थो विनिरूप्यते ।
'रसो वै स' इति श्रुत्या रसात्मा स निरूपितः ॥१॥

આપણા આચાર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાએ કરી 'કૃષ્ણ' શબ્દનો અર્થ કરવામાં આવે છે 'રસો વૈ સઃ'—'પ્રભુ રસરૂપ છે,' એ ઉપનિષદ્-વાક્ય પ્રમાણે ભગવાન રસરૂપ કહેવામાં આવ્યા છે. ૧.

'कृषिर्भूवाचकः शब्द' इति श्रुत्यन्तरेण च ।
सदानन्दो हि भगवान् स्फुटं कृष्णो निरूपितः ॥२॥

'કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દો ણશ્ચ નિર્વૃતિવાચકઃ'—કૃષ્ણ શબ્દમાં કૃષ્ ધાતુનો અર્થ સત્તા અને ણ નો અર્થ આનન્દ થાય છે; એ એક બીજા ઉપનિષદ્-વાક્ય પ્રમાણે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને સ્પષ્ટ રીતે સત્ અને આનન્દરૂપ કહેવામાં આવ્યા છે. ૨.

सत्ता तथानन्द इति विवृतं नैव कुत्रचित् ।
इत्युक्तमस्मदाचार्यैस्ततो विवरणे मतिः ॥३॥

કૃષ્ણ શબ્દમાં કૃષ્ નો અર્થ સત્તા અને ણ નો અર્થ આનન્દ થાય છે, એ હકીકત કોઇએ ક્યાંય વિગતથી સમજાવી નથી; માટેજ શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજીમાં એ વિષે વિવરણ લખ્યું છે. (ભા ૧૦-૮-૧૪ વગેરે શ્લોકો ઉપરની સુબોધિનીજી) એ માટેજ એ અર્થનો વિસ્તારે ખુલાસો કરવા શ્રીમહાપ્રભુજી તત્પર થયા. ૩.

न भेदेन जीवस्य तथापि तदुदीरितम् ।
'क्वेमाः स्त्रियः' इति श्लोकेऽस्मदाचार्यमतस्थवान् ॥४॥
वदामि कृष्णशब्दार्थं वस्तुतोऽनुवदामि हि ।
एतावन्मात्रमुभयोः श्रुत्योरेव हि भासते ॥५॥

આપણે આમાના જીવો હોવાને કારણે શ્રીમદાચાર્યચરણોએ (તેમજ શ્રીગુસાંઈજીએ) બતાવેલી હકીકત સમજી ન શકીએ, એટલે 'ક્વેમાઃ સ્ત્રિયઃ' (ભા. ૧૦-૪૬-૬૦) આ શ્લોક ઉપરના શ્રીસુબોધિની-જીનો આશય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ પ્રભુના આશ્રયે કરી સમજી અહીં કૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ બતાવું છું. ખરું જોતા આચાર્યશ્રીએ (અને તેજ શ્લોક ઉપર ત્યાં શ્રીગુસાંઈજીએ) કેટલુંક વિવેચન કર્યું છે, તેનોજ અહીં સાર કહી જઉં છું.– 'રસો વૈ સઃ' અને 'કૃષિર્ભૂ-વાચક.' એ બે ઉપનિષદ્ વાક્ય એકજ હકીકત કહે છે. ૪–૫.

रसवत्ता रसवतां हृदि सम्भवति स्वत ।
भगवद्रसवन्त्यस्तु स्वामिन्यो नात्र संशयः ॥६॥
अनन्तद्हृदये सत्ता कृषिशब्देन लभ्यते ।
रसानन्दश्च तत्रैव णकारेण बोध्यते ॥७॥

જેઓ રસિક હોય છે, તેઓને રસિકના હૃદયમાં પોતાની મેળેજ ઉત્પન્ન થાય છે. જે ગોપીજનો હતા, તે પ્રભુવિષયક રસ ભગવાના હતાં એમ કહેવા સંશય નથી એટલે શ્રીગોપીજનોના હૃ-દયમાં કૃષ્ શબ્દથી ભગવદ્-રૂપરસની સત્તા (હોવાપણું) કહેવામાં આવેલી છે પ્રભુ હૃદયમાં બિરાજતા હોવાથી એજ રીતે ણકારથી રસાત્મક આનન્દ રૂપેતો રહ્યો કહેલ છે ૬–૭.

अतः कृष्णः सदानन्दः स्वामिनीहृदयस्थितः ।
सत्ता भगवतो वाच्या नित्या त्रैकालिकी यतः ॥८॥
आनन्दश्च तथोपाधिरहितो नित्य एव हि ।
अतो हि स्थायिभावात्मा प्रभुर्वाच्यः श्रुतेर्मतः ॥९॥

એટલે જ સત્ અને આનન્દરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર ગોપીજનોના હૃદયમાં બિરાજી રહેલા છે. પ્રભુની સત્તા (પ્રભુનું અસ્તિત્વ) ત્રણે કાળમાં રહેતી નિત્ય છે. તે રીતે કોઈપણ જાતની ઉપાધિવિનાનો આનન્દ પણ નિત્ય જ છે. એટલે જ ઉપનિષદોએ જેનું વર્ણન કરેલું છે, એવા તે સ્થાયિભાવાત્મક પ્રભુ છે ૮-૯.

भरतोऽप्याह तद्रूपं स्थायिभावो रसः स्मृतः ।
स भावः प्रकृते वाच्यो यशोदोत्सङ्गलालितः ॥१०॥
अतो हि परमं तत्त्वमेतदेव निरूपितम् ।
'जानीत परमं तत्त्वं'मिति मत्प्रभुभिर्मुदा ॥११॥

નાટ્યશાસ્ત્રકાર ભરતાચાર્યે પણ આનું સ્વરૂપ તેજ કહ્યું છે. નાટ્યશાસ્ત્રમાં જે સ્થાયી ભાવ તે રસ એમ કહેવામાં આવે છે. (શૃઙ્ગારરસનો સ્થાયીભાવ 'રતિ' છે, તો જે 'રતિ' તેજ શૃઙ્ગારરસ) એ જે સ્થાયીભાવ એ શ્રીગોપીજનોના પ્રસઙ્ગમાં શ્રીયશોદાજીના ખોળામાં લાડ પામેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર છે. એટલે જ મારા પ્રભુ શ્રી ગુસાંઈજીએ અણુભાષ્યના અન્તમાં 'શ્રીયશોદાજીના ખોળામાં લાડ પામેલા તેજ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રરૂપ પરમ તત્ત્વને જાણો' એમ કહી એજ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રરૂપ પરમ તત્ત્વ છે, એમ બતાવ્યું છે. ૧૦-૧૧.

तत्त्वं हि सकलो भावः स्थायी स परमो मतः ।
अतो वेदान्तभाष्यान्ते परमेतन्निरूपितम् ॥१२॥

વેદાન્ત ભાષ્ય શ્રીઅણુભાષ્યના અન્તમાં ' आनीत परमं तत्त्वं ' એમ શ્રીગુસાંઈજીએ નિરૂપ્યું છે, તેનું કારણ પણ એજ છે કે સમગ્ર પરમ એવો સ્થાયીભાવ (એ રૂપ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી) એજ પરમ તત્ત્વ છે. ૧૨.

यतः प्राथमिको भावो ध्रुवमेव हि दृश्यते ।
एतद्भावेन भगवानाविर्भूतो विराजते ॥१३॥

કેમકે સૌથી પ્રથમ થનારો જે ભાવ તે આજ રતિરૂપ ભાવ છે. આ રતિરૂપ ભાવની સાથે પ્રકટ થયેલા પ્રભુ બિરાજી રહ્યા છે. (રતિ=પ્રેમ એ વિના ભાવજ સમ્ભવી શકે નહીં.) ૧૩.

स भावः कथितस्तत्र 'यशोदायाः सुतोद्भवम्' ।
इति पद्ये तद्विशिष्टः स्थायिभावो निगद्यते ॥१४॥

' શ્રીયશોદાજીને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ, તે વાત સાંભળીને આનન્દમાં આવેલા ગોપીજનોએ વસ્ત્રાદિકથી પોતાના આત્માને શૃંગાર સજ્યા ' (ભા. ૧૦-૫-૭) આ શ્લોકમાં તેજ ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે; તે જે આનન્દ, તેનાથી યુક્ત એવો જે ભાવ, તેજ અહીં સ્થાયીભાવ છે; (અને તેજ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી.) ૧૪.

यथालम्बनयावित्तानां हि भावानामिह चोद्भवः ।
स एव स्थायिभावेऽसौ गूढभावो निरूप्यते ॥१५॥

જેના આલમ્બને આ જગતમાં બીજા સર્વભાવોની ઉત્પત્તિ છે, તેજ સ્થાયીભાવ એ સ્થાયીભાવ ગૂઢ ભાવ છે;(એ ગુપ્ત છે.) ૧૫.

तदङ्कुरस्तदुत्पन्नः कामात्मा ह्याधिदैवतम् ।
तद्गतो यो रसः प्रोक्तस्तदेतत्त्रितयं पुनः ॥१६॥
मिलितं कृष्णशब्दार्थो भावात्मा मन्मथो रसः ।
तल्लक्षणात्स शृङ्गारः साकारः श्रुतिबोधितः ॥१७॥

આ ગૂઢ સ્થાયીભાવનો જે અઙ્કુર, તે એક; તેમાથી ઉત્પન્ન થનારો આધિદૈવિક કામ એ બીજો; અને એ આધિદૈવિક કામમા રહેલો જે રસ એ ત્રીજો; આ ત્રણે એક રૂપ થતાં સાક્ષાત્ મન્મથ-રૂપ ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી રસસ્વરૂપ કૃષ્ણ શબ્દના અર્થરૂપે રહેલા છે. આવા પ્રકારનો એ ત્રણે રૂપ શૃઙ્ગારરસ કે જે 'रसो वै सः' અને 'कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः' એ વેદવાક્યોમા બતાવવામાં આવેલો છે, તે આનન્દાકાર સ્પષ્ટ થાય છે. ૧૬-૧૭.

भावेनान्तःस्थितेनैव पोष्यतेऽन्तर्गतो रसः ।
अतो हि स्वामिनीभावे रसात्मपरिपोषणम् ॥१८॥

હૃદયમા રહેલા ભાવ વડે કરીનેજ હૃદયમાં રહેલા રસને પુષ્ટિ મળે છે; એટલેજ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના હૃદયમાં બિરાજતાં શ્રીસ્વામિનીજી શ્રીગોપીજનો, તેઓના ભાવે કરી રસાત્મા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો પ્રકાશ છે. ૧૮.

इयमेव हरेर्लीला सर्वगूढा निरूप्यते ।
यदन्तःस्थितरूपेण भावैर्विक्रीडनं हृदि ॥१९॥

तद्विशिष्टः प्रभुः कृष्णशब्दार्थः परिभाव्यताम् ॥१९॥

આમ રુક્મિણીરમણની મરજીથી ગોપ ગોપી લીલાનું વર્ણન કરેલામાં આવ્યું છે, આ લીલા એટલે હૃદયમાં બિરાજતા પ્રભુના રૂપની સાથે ભાવોથી એકરૂપ આવા પ્રકારની ભાવાત્મક લીલાઓથી યુક્ત એવા જે શ્રીપ્રભુ, તે કૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ છે, તેનું જ ભાવન કરો ૧૯

एवंविधार्थवन्नाम मद्वाचि सततं स्थिरम् ॥२०॥
प्रकाशयतु मच्चित्ते स्वामिनीभावभावनम् ॥२०॥

મારી વાણીમાં હમેશને માટે સ્થિર થઈ રહેલું આવા પ્રકારના અર્થવાળું જેવું પણ 'કૃષ્ણ' એ નામ મારા હૃદયમાં શ્રી-ગોપીજનોના હૃદયગત ભાવની ભાવનાનો પ્રકાશ કરો ૨૦

यद्यप्ययोग्यतैवास्ति मयि तत्फलभाजने ॥२१॥
तथापि निश्चयश्चित्ते नाममाहात्म्यदर्शनात् ॥२१॥

આવા પ્રકારના ફલાત્મક ભાવના ભાન હૃદયમાં પ્રકાશ થાય તેવા પ્રકારની મારામાં યોગ્યતા જ નથી તથાપિ પ્રભુના નામમાં મહત્તા હોવાથી અને તે મારી વાણીમાં બિરાજતું હોવાથી મારા ચિત્તમાં નિશ્ચય છે કે તે ફલ શક્ય છે ૨૧

यतस्त्वखिलसृत नाम कृष्णचन्द्राननाननात् ॥२२॥
आधिदैविकमित्येव दोषदृष्टिनिरुत्तमम् ।
अयोग्ययोग्यतासिद्धिकारणं तन्मतं सदा ॥२३॥

એટલે કે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મુખારવિન્દના અવતાર ભગવાન શ્રી-
વલ્લભાચાર્યના મુખમાંથી નીકળેલું 'કૃષ્ણ' એ નામ આધિદૈવિક જ
છે અને દોષોને દૂર કરવાને સમર્થ તેમજ સદૈવ આપોઆપ, યોગ્ય
ન હોય તેઓમાં યોગ્યતા સિદ્ધ કરવામાં કારણરૂપે રહેલું છે.
૨૨-૨૩

इति विज्ञाय तन्नाम ग्राह्यं रसनया सदा ।
मनसा भावनीयोऽर्थः श्रीमदाचार्यसंश्रितैः ॥२४॥

આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે આવેલા જીવોએ
ખરેખર સમજી હંમેશા જીભથી 'કૃષ્ણ' એ નામ લેવું અને મનથી
એના નામે સ્વરૂપના સંયુક્ત અર્થરૂપે રહેલા અર્થનો વિચાર
કરવો ૨૪

३१. श्रीमत्प्रभोः सर्वान्तरत्वनिरूपणम् ॥

प्रपञ्चो भगवत्कार्यस्तथा नित्यस्तदात्मकः ॥
सर्ववेदान्तवेद्यो हि तदन्तःस्थितरक्षकः ॥१॥
कूटस्थः सच्चिदानन्दोऽव्यक्तोऽव्यक्तसमाश्रयः ॥
पुरुषोत्तमरूपाखिललोकस्तस्य चासनम् ॥२॥

પ્રપંચ (=જગત) પ્રભુના કાર્યરૂપ છે, તેમજ નિત્ય છે અને
ભગવદ્રૂપ છે. સર્વ વેદાન્તશાસ્ત્રથી જાણવા લાયક, વળી તે જગ

તમામ રીતે રક્ષણ કરનાર, હૃદયસ્થ, સચ્ચિદાનન્દરૂપ, અવ્યક્ત છતાં વ્યક્તના આશ્રયરૂપ અને પુરુષોત્તમસ્વરૂપના ચરણરૂપ આ અક્ષર બ્રહ્મનું અપરંચ આધારસ્થાન છે. ૧-૨.

तदन्तःस्थो लोकवेदप्रथितः पुरुषोत्तमः ॥
सरसात्मतया प्रोक्तः शृङ्गारः सर्वसम्मतः ॥२॥
स द्विधा सङ्गविरहाभ्यामित्येव प्रतीयते ॥३॥

લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવા પુરુષોત્તમ તે અક્ષર બ્રહ્મમાં રહેલા છે. રસાત્મક સ્વરૂપે કહેવામાં આવેલો, બધાએ માન્ય કરેલો શૃંગારરસ સંયોગ અને વિપ્રયોગ એ ભેદે બે પ્રકારનો છે, તેમ સ્પષ્ટ છે. ૩.

संयोगात्मा यथानन्दाकारः श्रुतिनिरूपितः ॥४॥
सर्वलीलादिसामग्रीसहितो भक्तसंयुतः ॥
तद्वन्तःस्थो वियोगात्मा मन्तव्यश्च तथाविधः ॥५॥

વેદમાં નિરૂપવામાં આવેલો બધી લીલાઓ વગેરેની સામગ્રીથી યુક્ત અને ભક્તો સાથે રહેલો સંયોગાત્મક શૃંગાર જેમ આનન્દાકાર છે, તેમ તેવાજ રહેલો વિપ્રયોગાત્મક શૃંગાર પણ તેવોજ આનન્દાકાર જાણવો. ૫

तस्य या काचिदेवास्ति सामग्री सापि तादृशी ॥
तद्रूपानुभवोऽप्यत्रेन्द्रियैरपि तथाविधैः ॥६॥

તે વિપ્રયોગાત્મક શૃંગારની જે કાંઈ સામગ્રી છે. તે પણ

આનન્દાત્મક તે રૂપ ગાન ન્દરૂપનો અનુભવ પણ તેવાજ પ્રકારની આનન્દાત્મક ઇન્દ્રિયોથીજ ૬.

भावात्मकत्वाद्रूपस्य तस्य सेवापि मानसी ॥
तत्सयोगोऽपि भावेन लीलाभिर्विरहात्मन ॥७॥

રૂપ ભાવાત્મક હોવાથી તે રૂપની સેવા પણ માનસી (ભાવાત્મકજ) વિરહાત્માના તે રૂપનો સંયોગ પણ ભાવે કરી લીલાઓ વડે છે ૭

सर्वान्तर चैतदेव रूप सद्भिर्विबुध्यताम् ॥
श्रीमदाचार्यचरणै श्रुतिसार प्रकाशितम् ॥८॥

બધાના હૃદયમા રહેલૂ પણ આજ આનન્દાત્મક સ્વરૂપ છે, એમ સજ્જનોએ જાણવૂ એજ સ્વરૂપ શ્રીમદાચાર્યચરણોએ શ્રુતિઓના સારરૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે ૮

तदर्थं ब्रह्मसम्बन्धो भाव सेवाधिकारकृत् ॥
भावेन भावसेवाया भावरूपस्य मत्प्रभो ॥९॥
य सर्वान्तर्गृहभाव स्थायी कृष्णो निरूपित ॥
तत्प्राप्तिर्भावसम्प्राप्तिर्नान्यदित्येष निश्चय ॥१०॥

તેને માટેજ બ્રહ્મસમ્બન્ધ છે ભાવ એ સેવામા અધિકાર કરાવનાર છે. ભાવરૂપ એવા મારા પ્રભુની ભાવે કરી ભાવાત્મક સેવામા જે બધામા રહેલો ગૂઢસ્થાયી ભાવાત્મક કૃષ્ણ નિરૂપવામા આવેલ છે, તેજ પ્રભુની પ્રાપ્તિ એટલે ભાવની પ્રાપ્તિ, બીજૂ કાઇજ નહી, એમ નિશ્ચય છે ૯-૧૦

३२. श्रीमत्प्रभोः प्रादुर्भावप्रकारनिरूपणम् ॥

रसात्मकस्वरूपस्य प्रादुर्भावः कथं भवेत् ।
हृदये वा स्वरूपे वा तदत्र विनिरूप्यते ॥१॥

ભક્તના હૃદયમાં અથવા તો ગુરુએ પધરાવી આપેલા પ્રભુના સ્વરૂપમાં રસાત્મક સ્વરૂપ પરમ રસમય પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી પ્રકટ કેમ થાય, તે વાત અહીં કહેવામાં આવે છે ૧

अनुरागस्तु सहजस्तासामेवेति निश्चयः ।
जातमात्रे तथाभावात्सूचितश्चोत्सवे पुनः ॥२॥

એ વસ્તુ નક્કી છે કે શ્રી ગોપીજનોનો જે પ્રેમ હતો તે સહજ હતો. જ્યારે પ્રભુ શ્રી નન્દરાયજીને ત્યાં પ્રાકટ્ય થયું ત્યારે તે પ્રેમ પણ પ્રકટ થયો, તે જન્મોત્સવના પ્રસંગમાં સૂચવાયેલો છે ૨

कामिनीनामन्यथैव कथं भावो भवेदिह ।
दृष्टानुरागोऽप्यधुना न स्फुरेत् सर्वथा ॥३॥

જો એ પ્રેમ સહજ ન હોય તો આ પ્રભુને (અથવા હરિ-રૂપ ને સ્વરૂપે પાઠ સ્વીકારના—હૃદયમાં) ગોપીજનોને આવો પ્રેમ કેવી રીતે પ્રકટ થઈ શકે? જે પ્રેમ ત્યાં જોવામાં આવ્યો તે પણ અત્યારે (અનન્તરદશાના હૃદયમાં) કોઈ રીતે સમજી શકે નહી ૩

अवतारदिनाभावात्स्वरूपेऽपि न सम्भवः ।
अनुरागसमुत्पत्तेः पूर्वमित्येष निश्चयः ॥४॥

અત્યારે પ્રભુની અવતારદશા નથી, તેથી પ્રભુ તરફના અનુરાગ-પ્રેમની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં સ્વરૂપને વિશે પણ તેવો પ્રેમ સમ્ભવી ન શકે; આ વસ્તુ તદ્દન નિશ્ચિત છે. ૪.

अतः श्रवणमात्रैकराग एवावशिष्यते ॥४½॥

પ્રભુની અવતારદશા ન હોવાને કારણે તેમજ ગોપીજનોની માફક આપણામાં સહજ પ્રેમ ન હોવાને કારણે તેવા પ્રેમને મેળ-વવા કાંઈ પણ સાધનરૂપ હોય તો તે માત્ર પ્રભુનાં નામ અને નામોને જણાવનારાં શાસ્ત્રોનું શ્રવણજ છે. એ શ્રવણરૂપ માત્ર એકજ સાધનથી મેળવી શકાય તેવો પ્રેમ ફક્ત બાકી રહે છે. ૪½.

अत एवोक्तमाचार्यैः शास्त्रद्वारैव मोचकः ॥५॥
अङ्गीकृतेः शास्त्ररतौ कारणत्वं हि गम्यते ॥
उक्तं च भक्तिहंसेऽपि तदर्थित्वं विलक्षणम् ॥६॥

પ્રભુ અત્યારે શાસ્ત્રો મારફત એટલે કે શાસ્ત્રોમાં ઉપદેશવામાં આવેલી હકીકતોના શ્રવણદ્વારા ભક્તોના ઉદ્ધાર કરે છે, એ પ્રમાણે શ્રીમદ્પ્રભુચરણે આજ્ઞા કરી છે. શાસ્ત્રોમાં પ્રેમ થાય, તેનું જો કોઈ પણ કારણ હોય તો તે પ્રભુએ આપણો અઙ્ગીકાર કર્યો છે, તે છે. સાચો આપણો અઙ્ગીકાર થયો છે, તેની નિશાનીજ એ સમજવી કે આપણને ભગવત્-શાસ્ત્રોમાં પ્રેમ થાય. ભક્તિહંસમાં શ્રીગુસાં-ઈજીએ ભક્તને પ્રભુને મેળવવાની જે આર્ત કરી છે, ત્યાં ' પ્રભુ

એજ અર્થ,' એવી ભક્તની સ્થિતિ હું નિરૂપણ કરીશ તેની ૭ તવી હકીકત બતાવવામાં આવી છે.

तस्मात्कृष्णो हि भगवान् भक्तिं साधयति ध्रुवम् ।
अङ्गीकृतानामधुना सर्वथेति विनिश्चयः ॥७॥

માટે જેમનું ગ્રહણ થયું છે જેનો ભક્તિમાર્ગમાં સ્વીકાર થયો છે, તેવા જીવોને આ કાળમાં જેમનું શ્રવણ કરવામાં આવ્યું છે-જે પ્રભુની લીલાઓનું શ્રવણ કરવામાં આવ્યું છે, તે પ્રભુજ સ્થિર એવી ભક્તિ સિદ્ધ કરી આપે એમ નિશ્ચય થાય છે. ૭

अङ्गीकृतिः फलमुख्या शरणागतितो भवेत् ॥७½॥

પ્રભુએ આપણો અંગીકાર કર્યો કે નહીં એ ભાવ મુખ્ય થશે કે નહી તે પ્રભુએજ નક્કી નીને કરી શકાય. પ્રભુને શરણે જવાના ક્રિયા કરવામાં આવે. ૭½

एवं संस्थाप्य हृत्सेवायामिति संनिरन्वितोऽपि हि ॥८॥
यदैव शरणं यायात्तदा सेवकता भवेत् ।
तदीयत्वं सेवयैव मानस्येवान्तरं प्रभोः ॥९॥

ભક્ત આ લોકમાં પોતાના ઘરે સેવામાં પ્રભુના સ્વરૂપની સ્થાપના કરે અથવા પ્રભુનું ચિન્તન કરે તેમ કરતાં જ્યારે પ્રભુને શરણે જાય ત્યારે તેને સેવકપણું પ્રાપ્ત થાય. આમ કરવાથી તો માત્ર સેવકપણુંજ પ્રાપ્ત થાય. તદીયપણું—અર્થાત્ ભગવદીયપણું તો દૂર રહે છે. તે ભગવદીયપણું પ્રભુની માનસી સેવા વડેજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ૮

આ પ્રકારે એક શરણદશા અને એક ભગવદીયદશા, એમ બે સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. આનો તફાવત બતાવતા શ્રી હરિરાયજી આમ કહે છે કે–

शरणे चात्मसम्बन्धे वैलक्षण्यमियन्मतम् ।
" मम सर्वं हि भगवान् " " अहं भगवतः पुनः " ॥१०॥

શરણદશા અને સાચી ભગવદીયદશામાં આટલો તફાવત છે કે ' શરણદશામાં મારું જે કાંઇ છે, તે પ્રભુનું છે; ' જ્યારે ભગવદીય દશામાં ' મારું કશું જ છે નહીં; હું પ્રભુનો જ છું ' ૧૦.

सन्न्यासरूपशरणं पृथगत्र निरूपितम् ।
तत्र त्यागात्मकत्वेन ममताया निवृत्तितः ॥११॥
शरणे च तदीयत्वेऽप्यहन्ताविनिवृत्तितः ॥११½॥

શરણના બે પ્રકારમાં એક સર્વત્યાગપરક જે સન્યાસ
કરવામાં આવે છે, તેનાથી મમતાનો વિનાશ કરવામાં આવે છે. એ
શરણ અહીં જે અઙ્ગીકૃતિહેતુક શરણ કહેવામાં આવ્યું છે.
તેનાથી જુદા જ પ્રકારનું છે. અહીંના આ શરણમાં તેમજ ભગ-
વદીયપણામાં અહન્તાનું નિવારણ કરવાનું છે. સન્યાસરૂપ શરણમાં
દુનિયાની દરેક પદાર્થમાંથી મારાપણું દૂર કરવાનું હોય છે જ્યારે
આ શરણ અને ભગવદીયપણામાં "હુંપણું" જ દૂર કરવાનું છે
પોતામાં દીનતા નથી જણાતી; આમાં દીનતા રહેલી છે. ૧૧½.

तस्मादेवं तदीयानां सम्बन्धानां च सर्वशः ॥१२॥
ज्ञातभावाङ्कुराणां च तापक्लेशयुतामपि ।

महापुरुषमुखात् श्रवणाज्जायते रुचिः ॥१३॥

તેથી કરીને આ પ્રમાણે ચારે બાજુથી પ્રભુ સંબંધે જેમને સત્સંગ થઇ ચૂક્યો છે, જેઓને પ્રભુવિષયક ભાવના અંકુર ફૂટ્યા છે અને જેઓને પ્રભુના વિરહે કરીને તાપ ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેવા ભગવદીયોને મહાપુરુષના મુખ થકી પ્રભુના ગુણાનુવાદના શ્રવણથી રુચિ પ્રકટ થાય છે (પ્રેમના મૂળમાં રુચિ રહેલી છે, જ્યાં સુધી રુચિ ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી પ્રેમ થઇ શકેજ નહી, તો પછી આસક્તિ અને વ્યસન સુધીની તો આશા કયાં રાખી શકાય ? માટેજ પ્રથમ જરૂરનું છે અને તે મહાપુરુષ—પરમ મહાનુભાવ ભક્ત—આચાર્ય—ગુરુઓના ઉપદેશામૃતના પાનથીજ સિદ્ધ થઇ શકે. પ્રથમ રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર એ મહાપુરુષજ હોઇ શકે અનુભવી કથા કરનાર તેને પામે તો મંત્ર ભગવાન—ગાથા નહ બનો અનુભવની સ્વામીને અંગે જણાયે અનુભવ ન કરાવી શકે શ્રેષ્ઠ ગુરુ કરવાની આવશ્યકતા રહેલી છે, તે આ ઉપરથી સમજાશે) ૧૩

काव्यश्रवणवल्लोके स भाव परब्रप ।
कोमलत्वादिरूपत्वाद् दृढताभावतः परम् ॥१४॥
ततस्तत्सेवनाच्छास्त्रपोषणा जायते दृढा ।
स एव कलिकारूपो भावस्तत्र निरूपितः ॥१५॥

કાવ્યશાસ્ત્રના શ્રવણ વડે કરીને જેમ આ લોક લૌકિક રસ શાસ્ત્રના ભાવના અંકુરો ફૂટે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રભુવિષયક ભાવના પણ પ્રભુવિષયક ગ્રન્થોના શ્રવણથી અંકુરો ફૂટે છે, તમાથી ભાવની વૃદ્ધિ થવા માટે છે આ ભાવ પ્રથમનો કોમળ, જુવાન સ્વભાવો

તેમજ દૃઢ નથી હોતા; તેમ છતાં પણ પ્રભુની સેવા કરતા કરતા અને શાસ્ત્રની વાતોને પચાવતા પચાવતા તેવા ભાવની કણી દૃઢ થતી જાય છે. આવા પ્રકારની જે ભાવવિષયક કણી ફૂટે, તેજ ભાવ. (આ ભાવની શરૂઆતની દશા છે.) ૧૪-૧૫.

स भावस्तापसम्बन्धाद् विचित्रो हृदये भवेत् ।
कमलं स्फुटति प्रायः सूर्यसम्बन्धतो यथा ॥ १६॥

જેની કલ્પના પણ ન કરી શકાય તેવો ને ભાવ પ્રભુના વિરહે ઉત્પન્ન થયેલા તાપ-ઊભરાટને લીધે હૃદયમાં જાગૃત થાય છે; પરન્તુ કમળની સ્થિતિ જોશો તો તમને માલૂમ પડશે કે અત્યન્ત ઉમંગવાળા સૂર્યના સમ્બન્ધે એટલે સૂર્યોદય થવાની સાથેજ કમળ ખીલવા માંડે છે ૧૬.

ततो दिवानिशं तस्य भावना हृदये यदि ।
तदा स्वतः समर्थोऽपि प्रादुर्भूतो हरिर्हृदि ॥१७॥

ત્યાર પછી એટલે હૃદયમાં પ્રભુવિષયક ભાવનો અંકુર ફૂટ્યા પછી અહર્નિશ હૃદયમાં તે ભાવનીજ ભાવના રહ્યા કરે તો સમર્થ સ્વરૂપ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય હૃદયમાં થાય. (પલ માત્ર પણ ચૂક્યા વિના પ્રભુચિન્તન થવું જોઈએ, તોજ આ સ્થિતિના અનુભવની સંભાવના શક્ય બને.) ૧૭

प्रपद्यामरणेऽन्यस्य सर्वदानुभवः फलम् ।
आच्छादनं माययैव लोकवेदप्रदर्शनैः ॥१८॥

પણ ગંગાજળાદિથી વિસ્મરણ થાય તો તે ગ્રાહ્ય પ્રભુનો ગાઢ અનુભવ સદૈવ રહી શકે. લોક અને વેદમાં નિરૂપાયેલા સકામ કર્મોથી મોહાત્મક ક્લેશમાં જો જગાએ મોહ રહી ગયો તો આ પ્રકટ થયેલા ભાવ પર આવરણ આવી જાય. ૧૮

एवं रसात्मनः प्रादुर्भावो हृदि निरूपितः ।
अतः परं तस्य मूर्तौ प्रादुर्भावो निरूप्यते ॥१९॥

આ પ્રમાણે હૃદયમાં રસાત્મક પ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે, તે બતાવવામાં આવ્યું. હવે તે રસાત્મા પ્રભુનો સ્વરૂપમાં પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે, તે બતાવવામાં આવે છે. ૧૯

मूर्तिर्हि भगवान् ज्ञानमार्गरीत्या निरूपिता ।
तस्यां हि भगवद्बुद्धौ स्थायिभावो भवेदिह ॥२०॥
स्थायिभावस्वरूपं तु वस्तुतो भगवानयम् ।
सत्सङ्गेषु तथा ध्यानभावने च पदादिषु ॥२१॥

જ્ઞાનમાર્ગની રીતે મૂર્તિ જે ભગવાન છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે મૂર્તિ 'એજ ભગવાન છે,' એવી બુદ્ધિ જ્યારે થાય, ત્યારે રસની મૂળ સ્થિતિમાં રહેલો નિરૂપ સ્થાયી ભાવ થવા પામે. સ્થાયી ભાવ શું? 'આ પ્રભુ મારા સ્વામી છે,' તેવી ભાવના કરવામાં આવે, તેજ સ્થાયી ભાવ. (તેમ થાય ત્યારેજ રતિ-પ્રેમની શરૂઆત છે.) ૨૦-૨૧.

स्थिरमूर्तौ तथा सर्वं तदङ्गत्वेन भाव्यते पुनः ।
अतो भावस्वरूपस्य तदूनं स्थितिरिष्यते ॥२२॥

મૂર્તિ-સ્વરૂપ તો સ્થિર રહેલું છે તેમાં પ્રભુના સર્વ અંગની ભાવના કરવામાં આવે છે ભાવજ એનું નામ કે જેમાં સ્વરૂપને વિશે પ્રભુના સર્વ અંગોની સ્થિતિ જોવામાં આવે છે. (સામાન્ય સ્વરૂપે દેખાતીજ પર્યાપ્તાત્મક મૂર્તિમાં એ ભાવે કરીનેજ પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં આવે છે. ભાવ ન હોય તો તે કશુંજ નથી) ૨૩

અત એવાત્માચાર્યૈ સ્વરૂપ તત્રાન્ન સ્થિતમ્ ।

તત્ર ચ સ્થિરતા તત્ર સ્થાયિભાવવિભાવનમ્ ॥૨૩॥

શ્રી મહાપ્રભુજીએ આ માટેજ તત્વાર્થદીપનિબન્ધના સર્વનિર્ણય પ્રકરણમાં મૂર્તિ પધરાવવાના પ્રસઙ્ગમાં 'જે રૂપની આપણે ભાવના કરીએ, તે રૂપ આપણે પધરાવેલા સ્વરૂપમાં આવી રહ્યું છે' એવા પ્રમાણની આજ્ઞા કરી છે. એ સ્વરૂપમાં પ્રભુના પ્રત્યેક અંગની સ્થિતિ ત્યારેજ સમજી શકે કે જ્યારે પ્રભુ તન્ની સ્થિતિ-રૂપ સ્થાયી ભાવની ગહન ભાવના કરવામાં આવી હોય ૨૩

એવં ભગવત પ્રાદુર્ભાવો હૃદિ વિભાવ્યતામ્ ।

શ્રીમદાચાર્યચરણશરણૈસ્તજ્જને સદા ॥૨૪॥

ઉપર જે પ્રમાણે બતાવવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે શ્રીમદ્ આચાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુને શરણે ગયેલા ભગવદીયોએ સમાગમે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના પ્રાકટ્યની ભાવના હૃદયમાં હમેશાં કરવી ૨૪.

तच्च निःसाधनजनोद्धारः । स च तत्रैव सम्भवति, वसुदेवादीनां तपः-करणादिना भवान्तरे ससाधनत्वात् । उभयेषामप्युद्धारविषयत्वेपि निःसाधनानां प्रभुपरत्वेनाभ्यर्हितत्वात् प्रथमं तत्र लीलाकरणम् ।

એનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે, નન્દરાયજીને ત્યાં પણ પ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવ થયો છે; અને એમાં નિઃસાધનજનોનો ઉદ્ધાર કરવો, એ કારણ રહેલું છે. આવા પ્રકારનો નિઃસાધનજનોનો ઉદ્ધાર કરવા માટેના પ્રાદુર્ભાવનો સંભવ તો નન્દરાયજીને ત્યાંજ છે. વસુદેવ-દેવકીજીએ તો બીજા ભવમાં તપ વગેરે સાધન કરેલાંજ હતાં, એટલે ત્યાં પ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવ નથી. સાધનવાળા કે નિઃસાધન એ બન્નેનો ઉદ્ધાર કરવાનો તો છેજ, પણ જે નિઃસાધન હોય છે, તેઓ માત્ર પ્રભુમાંજ આશ્રય કરી રહેલા હોય છે, તેથી તેઓનીજ યોગ્યતા હોય છે; માટે તેવા નિઃસાધન જીવો-વ્રજજનોને ત્યાં પ્રભુએ પ્રથમ લીલા કરી.

नन्वागमनरूपेणैव तदुपपत्तौ किमर्थमत्र प्रादुर्भावोक्तिरिति चेत् ? ।

અહીં પ્રશ્ન થાય કે–પ્રભુ તો માત્ર અહીં આવ્યા છે, એજ યોગ્ય છે, તો પછી 'પ્રભુનો અહીં નન્દરાયજીને ત્યાં પ્રાદુર્ભાવ થયો,' તેમ શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે ?

वंशसम्बन्धित्वेन तत्र प्रादुर्भावात् तथैव रीत्या लीलाकृतिः सम्भवेत्, तेन रूपेण । प्रकृते तु सा न घटते, नन्दादीनां वैश्यत्वेन क्षत्रियकुलोत्पन्नस्य प्रभोर्विवाहादिसम्बन्धायोग्यत्वात् । उद्धारश्चैतेषामप्यावश्यकः, स्वदत्तश्रुतिगणवरसार्थकत्वाय निःसाधनजनोद्-

प्राप्तिहेतुप्राकट्यस्यात् । अत एव शुकादीनां नन्दनन्दनतत्त्वविदुषां तथा वचनानि ।

શ્રી વસુદેવજીને ત્યાં તો વળ મનાવવાને કાજે પ્રાકટ્ય થયું; તેથી ત્યાં જે લીલાઓ કરવાની હોય, તે તો વળ મનાવવા વગેરે (ક્ષત્રિયોચિત ક્રિયાજ. તે માટે નન્દરાયજી વગેરે તો વૈશ્ય હતા, એટલે ક્ષત્રિયના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા પ્રભુ ત્યાં વિવાહ વગેરે સમ્બન્ધ આપે, તે યોગ્ય ન થાય અને આ નન્દરાયજી વગેરે વ્રજજનોનો ઉદ્ધાર તો કરવાનોજ હતો; કારણ પ્રભુએ શ્રુતિઓને લીલાનો અનુભવ કરાવવાનું વચન આપેલ હતું, તે સાર્થક કરવાનું હતું અને તિરાભાવ (?) પ્રભુનું પ્રાકટ્ય નિ:સાધનજનોનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે થાય છે, તે બતાવવાનું હતું. આ કારણેજ પ્રભુના કાર્યોના તત્ત્વને જાણનાર શ્રી શુકદેવજી વગેરે " શ્રીનન્દરાયજીને ત્યાં પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, " એ વગેરે શબ્દો કહ્યા છે (કારણ નન્દરાયજી વગેરેના ઉદ્ધાર માટે—એમનું હિત જાણીને શ્રીશુકદેવજીએ તો તેજ જણાવ્યું હતું—એમનું કહેવું હતું.)

ननु प्राकट्य हि मथुरायामभवत्, तत्कथमत्र "मायया सह जात" इत्युक्तिरिति चेत् ? ।

અહીં પ્રશ્ન થાય છે—નાથ જ્યારે જન્મી ગયા, ત્યારેજ ત્યાં પ્રભુ મથુરામાં પ્રગટ્યાનું પ્રાકટ્ય જણાય તો પછી અહીં " પ્રભુ મથુરામાં માયાની સાથે પ્રગટ થયા," એમ જે કહ્યું છે, તે કેમ સમજાય છે !

मन्यताम् । पुष्टिप्रभुप्राकट्य हि द्विधा, स्वरूपज्ञापनार्थम्,

दत्रपज्ञापनं तत्र तदपसारणेन तथा, तस्यास्त-
लीलार्थं च । यत्र हि स्वरूपज्ञापनं तत्र तदपसारणेन तथा, तस्यास्त-
द्विरोधित्वात् । लीलार्थप्राकट्ये तु मायासाहित्येनैव सा सिध्यति,
अन्यथा तदभावे स्वरूपज्ञानात्तत्र लयात् सा न सिध्येत । इदमेव
ज्ञापयितुं तत्साहित्येन प्रादुर्भाव उक्तः । अत एव साम्प्रतं स्वज्ञानं
सम्पादनीयमिति वसुदेवद्वारा तदपसारणम् । तत्र गतायाः कंस-
ज्ञापनादिस्वकार्यकरणोत्तरं पुनस्तत्रैव गमनम् , लीलास्थलसमीकर-
णाय । अन्यथा "गच्छ देवी" त्यादिवाक्यान्यनुपपन्नानि स्युः ।
परन्तु तत्स्थितिर्व्रजे देवतारूपेण, न भगिनीत्वेन । "अर्चिष्यन्ति-
मनुष्यास्त्वा" मितिवाक्यात् । अग्रे चातएव फलप्रकरणे शुकः
कथयिष्यति लीलोपयोगिताम् , "योगमायामुपाश्रित" इत्यनेन ।

એનો ખુલાસો એ છે કે-પ્રભુ યોગમાયાની સાથે પ્રકટ થયા,
એ હકીકત સાચી છે. પુરુષોત્તમ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય બે પ્રકારનું હોય
છેઃ (૧) સ્વરૂપનો બોધ કરવા માટે અને (૨) લીલા માટે. જ્યાં
સ્વરૂપજ્ઞાન કરાવવાનું હોય છે, ત્યાં યોગમાયાને દૂર કરી કરાવવામાં
આવે છે, કેમકે જો યોગમાયાને દૂર કરવામાં ન આવે તો સ્વરૂપ-
જ્ઞાન થઇ શકે નહીં. લીલાને માટે જ્યાં પ્રાકટ્ય છે, ત્યાં તો
યોગમાયાની સાથેજ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થાય છે; જો યોગ-
માયાની હાજરી ન હોય તો પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જવાને
લીધે અને જ્ઞાનનો અક્ષર બ્રહ્મમાં લયાત્મક મોક્ષ થઇ જવાથી
લીલા સિદ્ધ થઇ શકે નહીં. એ રહસ્ય જણાવવા માટેજ 'પ્રભુનો
યોગમાયા સાથે પ્રાદુર્ભાવ થયો છે,' એમ કહે-
નન્દરાયજીને ત્યાં વામાં આવ્યું છે; અને એ કારણેજ અત્યારે પોતાના સ્વરૂપજ્ઞાનનો

પરિચય વ્રજ ભૂમિમાં કરાવવાનો હોવાથી યોગમાયાને વસુદેવ દ્વારા મથુરા મોકલી આપી ત્યાં કંસને પ્રભુના પ્રાકટ્ય થવાની વાત વગેરેથી વાકેફ કરી એ કાર્ય પતાવી પાછું યોગમાયાને વ્રજભૂમિમાં પ્રભુની લીલાઓ માટે સ્થળો તૈયાર કરવાને જવાનું છે એમ ન હોય તો પ્રભુએ યોગમાયાને વ્રજમાં જવાની આજ્ઞા કરી ત્યાંજ રહેવાનું કહેલું, તે ખોટું ઠરે. યોગમાયાની વ્રજમાં સ્થિતિ રહેવાની તે દેવતા તરીકે, નહીં કે પ્રભુની બહેન તરીકે; કેમ કે 'હે દેવી વ્રજમાં તને મનુષ્યો પૂજશે,' એવું પ્રભુએ તેને વચન આપેલું એટલુંજ નહીં પણ આગળ રાસપ્રકરણમાં શ્રીશુકદેવજી યોગમાયા લીલામાં ઉપયોગી છે, તેવા આશયથી 'પ્રભુએ યોગમાયાનો આશ્રય કર્યો' એમ કહેવાના છે. (ભા. ૧૦-૨૯-૧)

ननु प्रभो स्वात्मनः सालम्बनत्वे कथं प्राकट्यसम्भव इति चेत् ?।

અહીં શંકા થાય કે 'પ્રભુ તો સ્વતંત્ર છે,' એમનો આવિર્ભાવ આલમ્બન વિના ન થઈ શકે અને અહીં તો કોઈ આલમ્બન નથી, તો પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયું. એ વાત કેવી રીતે સમજાવી શકે ?

वासुदेवव्यूहस्य शुद्धसत्त्वात्मकस्यात्र प्रकटितस्य ततस्था-नियत्वात् ।

ધીમે જુઓ, અહીં આલમ્બન છે, શુદ્ધ સત્ત્વરૂપ વાસુદેવ વ્યૂહ અહીં પ્રકટ થયેલ છે અને તે આલમ્બન છે

ननु वासुदेवस्यैवात्र प्राकट्ये किं मानमिति चेत् ?।

પાઠ, અહીં વાસુદેવ વ્યૂહ પ્રકટ થયેલ છે, એમ જે તમે કહો છો. તેમાં પ્રમાણ શું ?

तत्र "तवात्मजो वासुदेव" इति समभिव्याहारात् तथावगम्यते । वसुदेवस्य क्वचिज्जातः, मथुरायामेव विशुद्धसत्त्वाधिष्ठानेन प्रादुर्भावात् । अग्रे तु प्रद्युम्न एव, प्रकृते तु तवात्मजो वासुदेव एव, प्रद्युम्नः । वंशसम्बन्धित्वाभावादिति सर्वं सुस्थम् ।

ગર્ગાચાર્યજીએ નન્દરાયજીને કહેલું છે કે–આ તમારો પુત્ર વાસુદેવ છે, એ હકીકત ઉપરથી સમજી શકાય છે કે વસુદેવજીથી પ્રકટ થયેલા હતા. મથુરાથી વિશુદ્ધ સત્ત્વના આશ્રયે પ્રભુનું પ્રાકટ્ય થયેલું. આગળ જતા પ્રદ્યુમ્નપણું કાર્ય પણ અહીં પ્રભુમાં તો વંશવિષયક કોઈપણ સમ્બન્ધ ન હોવાને લીધે 'આ તમારો પુત્ર વાસુદેવ છે, પ્રદ્યુમ્ન નહીં,' એવો આશય ગર્ગાચાર્યજીનો હતો.

अशेषः संशयश्छेद्यो जन्मनि शेषशायिनः ।
उभयत्र निजाचार्यकृपयोक्त्या मदीयया ॥१॥

શ્રી વસુદેવજીને ત્યાં તેમજ શ્રી નન્દરાયજીનાં ત્યાં શેષશાયી પ્રભુનો જે જન્મ થયો, તેના વિષે જે કાંઇ સંશય થાય, તે સર્વને શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુની કૃપા વડે આ મારા વચને દૂર કરજો. ૧.

२४. प्रभुप्रादुर्भावविचारः ॥

(અનુવાદક શ્રી ચીમનલાલ હ. શાસ્ત્રી)

अथ पुरुषोत्तमप्रादुर्भावविषये पूर्वोक्तनिर्णयान्य संशयशमनाय किञ्चित्प्रपञ्चेन निरूप्यते ।

(પ્રભુનું પ્રાગટ્ય ક્યાં ?)

હવે પુરુષોત્તમ-પ્રાદુર્ભાવ વિષયમાં [illegible] શ્રીમદ્‌પ્રભુચરણશ્રી [illegible] લખાય છે.

'रसो वै सः' इत्यादिश्रुत्या रसात्मा भगवान् श्रुतिसिद्धः । रसश्च शृङ्गार एव, तच्चाग्रे स्फुटम् । 'शृङ्गार एव सर्वे रसाः' इति नाट्यसिद्धान्तात् । 'शृङ्गाराद्धि भवेद्धास्यः [illegible] तद्गता रसाः । अतः शृङ्गाररसवर्जिता रसा हास्यादयो यतीति भरताचार्योऽपि यत्स्य[illegible]थैवाह ।

પ્રભુનું સ્વરૂપ [illegible] ભગવાન્ શ્રુતિમાં [illegible] [illegible] શૃંગાર જ છે [illegible] [illegible] સિદ્ધાન્ત છે શૃંગાર [illegible] [illegible] શૃંગાર [illegible] [illegible] પણ શૃંગાર [illegible] જ મુખ્ય [illegible]

सोऽपि 'तस्य प्रियमेव शिरः, मोदो दक्षिणः पक्षः, प्रमोद उत्तरः पक्षः, आनन्द आत्मा ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठे'ति श्रुतेः साकार आनन्दमात्रकरपादमुखोदरादिरानन्दमयः । स एव 'को ह्येवान्यात्, कः प्राण्यात्, यदेष आकाश आनन्दो न स्या'दिति श्रुतेरानन्दः । आनन्दानन्दमययोरैक्यं तु सितारसतत्प्रतिमयोरिव बोध्यम् । अत एव श्रुतौ स एव रसात्मा शब्दद्वयेनापि व्यवह्रियते । स्वरूपत ऐक्येऽपि रसपिण्डयोरिव भेदेनानुभवः । एतावान् परं विशेषो यद्बहिः प्रकटं रूपं स्वधर्ममहिम्नानन्दमयशब्देनोच्यते, धर्मिमात्रं केवलभाव-रूपमानन्दशब्देनेति । अत एव प्रभुचरणैर्वेणुगीतविवरणे सुधास्वरूप-निरूपणप्रस्तावेऽभिहितं 'आनन्द एव सा प्रकटे'ति । तस्याः भावा-त्मकभगवत्स्वरूपत्वात् । स एवैतदुभयशब्दप्रतिपाद्यो भगवच्छास्त्रे पुरुषोत्तम इत्युच्यते । 'यस्मात्क्षरमतीतोऽह'मिति वाक्यात्, 'यो मामेवमसंमूढ' इतिवाक्याच्च ।

એ શૃંગારરસ પણ આકૃતિવાળો જ છે. તેનો વિચાર કરીએ. 'તેનું પ્રિય જ શિર છે. મોદ દક્ષિણ પક્ષ છે, પ્રમોદ ઉત્તર પક્ષ છે, આનન્દ આત્મા છે. બ્રહ્મ પુચ્છ પ્રતિષ્ઠા છે. આ શ્રુતિ શૃંગાર રસનો પરિચય આપે છે કે શૃંગાર રસ સાકાર અને આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ એટલે સર્વ અવયવ આનન્દમય છે. તેજ શૃંગાર રસ કોણ પ્રાણ દે કોણ જ જીવાડે, જો આકાશરૂપ આનન્દ ન હોત તો ?' આ શ્રુતિ આનન્દ વર્ણવી રહી છે. આનન્દ અને આનન્દમયની સિતારસ (સાકરમ) અને તેની પ્રત-

લીની માફક એકતાજ જાણવી; માટે શ્રુતિમાં તે જ રસાત્મકરૂપે
આનન્દ આનન્દમય શબ્દથી વર્ણવાય છે. સ્વરૂપથી આનન્દ અને
આનન્દમય એકજ છે, તો પણ રસ અને રસના ગોળાની માફક
બેઉનો અનુભવ થાય છે. પરન્તુ આટલો વિશેષ છે, કે પ્રગટરૂપ
સ્વધર્મ સહિત સ્વરૂપને આનન્દમય શબ્દ વડે કહેવાય છે: ધર્મિમાં।
સ્વય ભાવાત્મક સ્વરૂપને આનન્દ શબ્દથી કહીએ છીએ આજ
હેતુથી શ્રીમદાચાર્યજીએ વેણુગીતના વિવરણમાં સુધાસ્વરૂપ દર્શાવતા
કહ્યું કે 'તે સુધાજ આનન્દરૂપ છે' તે સુધા ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપજ
હોવાથી આનન્દરૂપજ છે, આપ્રમાણે શૃંગારજ આ આનન્દ અને
આનન્દમય શબ્દથી કહેવાતા શ્રીપુરુષોત્તમનામથીજ ભગવચ્છાસ્ત્રમાં
કહેવાય છે માટેજ ગીતામાં 'અક્ષરથી હું ઉત્તમ છું' અને 'જે
મને સામાન્ય મનુષ્યવત્ માને તે મૂઢ છે,' ઇત્યાદિ વાક્યો કહે-
વામાં આવે છે.

तस्य च मूलभूतस्य प्राकट्ये अनुग्रहहेतुभूता स्वेच्छैव कार-
णम्। 'प्रादुरास वरदराड् युवयोः कामदित्सया' 'योगमायां समा-
दिशदि'ति वाक्यात्। प्रयोजनं तु प्राकट्यस्य लीलापि. पूर्वनिष्ठा-
परित्याजनपूर्वकमनुगृहीतेषु भक्तियोगविधानमेव। 'तथा परमहंसाना'-
मिति पृथग्भीकृतपृथावचनात्। अन्येषां तदंशकलावेशादिरूपाणां
तत्रैव तत्कार्याय ब्रह्मादिप्रार्थनोत्तराविर्भूतेच्छया प्रादुर्भावः। कृष्णा-
वतारः पूर्ण इति सर्वांशेनात्र प्रादुर्भाव उच्यते। तच्चरित्राणि चाव-
तारे एव स्पष्टीभविष्यन्ति। एतदेवोक्तमाचार्यैः 'एवं सति
सर्वेषां चरित्राणामभिनिवेशो भवती'त्यनेन। चरिष्यन्ति चाग्रे गास्य-

ततो
प्रकरणोपक्रमे 'प्रद्युम्नरूपो भगवान् वसुदेवहिताय हीति । ततो
ब्रह्मप्रार्थनया भूभारहृतये ' द्रक्ष्यामि गां द्यां च तवानुकम्पिता ' —
मितिवाक्यात् धर्मरक्षार्थं च व्यूहचतुष्टयविशिष्टस्य वैकुण्ठस्थपुरुषो-
त्तमस्य प्रादुर्भावः । भूभारहरणादिकं तु तत्तद्व्यूहद्वारा तत्कार्यमेव ।
अत एव तेषां निरोधहेतुत्वम् । निरोधस्य मूलरूपलीलात्वेन तदा-
त्कार्यत्वात् । तस्यैव च पुनर्ब्रह्मादिप्रार्थनया यादवकुलं माययोपसंहृत्य
वैकुण्ठगमनम् । पुरुषोत्तमस्तु ' वशे कुर्वन्ति मां भक्त्ये'ति वाक्या-
द्भक्तिमात्राधीन इति भक्तैः सह लीलां कुर्वन् लीलास्थाने एव विरा-
जते । साक्षात्कारस्तु तदा नावतारकारणीभूतसामान्येच्छया, किन्तु
स्वस्यैव । 'भक्त्या त्वनन्यया शक्य' इतिवाक्येनावतारसामयि-
कदर्शनमप्यनन्यभक्तेरेव दर्शनहेतुत्वनिरूपणात् । अत एव
शुकोऽपि सर्वान्तं ' जयति जननिवास ' इतिश्लोकेन सकललीला-
सहितस्य सर्वोत्कर्षेण वर्तमानत्वमुपदिष्टवान् । अन्यथा लीलाकरणा-
नन्तरं भगवानिदानीं क्वास्ते इति संशय उदियात् । प्रभासीयकथा
तु व्यामोहिकैव । ' विद्धि मायामनोमय ' मितिवाक्यात् ।

તે મૂલસ્વરૂપને પ્રકટ થવાનું કારણ ?–મૂલ સ્વરૂપને પ્રકટ
થવાનું કારણ અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છા જ છે. (એમ કહેવામાં
જગત આમ નથી) 'વરદાન આપવામાં રાજા જેવો હું (ભગવાન્)
તમને એને મનોરથ પૂર્ણ કરવા પ્રકટ્યો છું.' યોગમાયાને આના
હરી કે મારે માટે રમવાની જગ્યા તૈયાર કરો.' હવે મૂલસ્વરૂપ
પ્રભુને પ્રકટ થવાનું કારણ સ્પષ્ટ સમજાયું કે ભક્તોથી જેના પર

કૃપા થઈ છે તેવા ભક્તાની પ્રપંચાસક્તિરૂપી મૂર્છનિદ્રા દૂર કરી ભક્તિયોગનું વિધાન કરવાને માટેજ પ્રભુ પધાર્યા, 'નિર્મલ આત્મા-વાળા પરમહંસ મુનિઓને ભક્તિયોગનું વિધાન કરવાને આપ પધાર્યા છો તો અમે કેવી રીતે સ્ત્રીઓ જાણીએ? એવું પ્રથમના આઠમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે. આ વચન પુષ્ટિમાં અંગીકૃત કુંતી-જીનું કહેલું છે. આ મુખ્યસ્વરૂપવિના બીજા તેમના અંશ કલા આવેશાદિ રૂપનો તો ત્યાં જ તે તે કાર્ય કરવાને બ્રહ્માદિની પ્રાર્થના પછી આવિર્ભાવ થવાની ઇચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ થયો અને જે કૃષ્ણા-વતાર છે, તે તો પૂર્ણાવતાર છે માટે તેમનો સર્વાંગ પ્રાદુર્ભાવ કહે-વાય છે તેમના તે તે ચરિત્ર આગળ વર્ણનમાં સ્પષ્ટ થશે. શ્રી-મહાપ્રભુજી પણ 'સર્વ ચરિત્રનો સાક્ષાત્કાર આ સ્વરૂપમાંજ થાય છે,' એવી આજ્ઞા કરે છે. જુઓને આગળ રાજસ પ્રકરણના આરં-ભમાં પણ 'પ્રદ્યુમ્નરૂપ ભગવાન્ જ વસુદેવજીનું હિત કરવા પધાર્યા છે;' એવું વચન છે. 'અમે આપના સુંદર ચરણકમળાદિ યુક્ત પાદથી અંકિત થયેલ કૃપાપાત્ર પૃથ્વીને અને સ્વર્ગને જોઇશું, એ અમારાં અહોભાગ્ય છે;' આ બ્રહ્માની વીનતીથી ભૂભાર હરવા પધારેલ પ્રાદુર્ભાવ છે. પુરુષોત્તમનો ગાદી પ્રાદુર્ભાવ પણ ભૂ-ભારહરણાદિ તે તે વ્યૂહદ્વારા તે કરવાનું છે; માટે તે પણ ભગ-વત્કાર્ય છે ભગવત્કાર્ય હોવાથીજ તે તે પૂતનામારણાદિ લીલા નિરોધ કરનારી થઈ; અને તેના વ્યૂહને પણ નિરોધના કારણરૂપ કહીએ તો ખોટું નથી. નિરોધ મૂળરૂપની લીલારૂપ હોવાથી તે તે વ્યૂહની લીલા દ્વારા નિરોધ કરે છે અને આ બ્રહ્માદિ સંકલ્પિત પ્રભુ બ્રહ્માદિની પ્રાર્થનાથી યાદવ કુળનો સંહાર કરી વૈકુંઠમાં પધાર્યા. પુરુષોત્તમ તો 'મને ભક્તિથી વશ કરે છે' ઇત્યાદિ વાક્યોથી ભક્તિ-માનનેજ આધીન છે; માટે ભક્તો સાથે લીલા કરતા લીલાસ્થાન-

ગાજ નિગારે ... ગા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર તો તે વખતે પણ (ગાર-
તાગારસ્થા વખતે પણ અવતાર સમયની સામાન્ય ઇચ્છાથી થતો ન
હતો ... તુ પ્રાદુર્ભાવ સમયમાં પણ ભક્તિથીજ સાક્ષાત્કાર થતો
હતો ' ભગવાન ભક્તિથીજ પ્રાપ્ત થાય છે ' એ ગીતાવાક્ય સાક્ષી
પુર છ, ગાટે એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે ' અવતાર સમયના
દર્શન વખતે પણ (મૂનરૂપનુ) પ્રત્યક્ષ દર્શન અનન્ય ભક્તિથીજ
થતુ હતુ શકુનરાજે પણ સહ લીલાસહિત (મૂનરૂપ) ભગવાન
ને જ સર્વે ... ' जयति जननिवास ' શ્લોકમા વર્ણવ્યા છે
લીના ક્યા ... ભગવાન હાલમા ક્યા છે ? એવો સશય ન
થવાનુ ... અભાસીય કથા તો વ્યામોહિકા છ, એટલે
આચાર્યશ્રી ... કહે છ ' તે તુ માયામય જાણુ ' ઇત્યાદિ
વાક્યોથી તેને માયિક બતાવેલી છે

तत्र यादवव्रजसम्बन्धार्थं प्रद्युम्नो देवक्यामुत्पन्न उक्तः । भगवताप्युक्तं 'देवक्या
' देवक्यां विष्णुरदितिरा'मित्यनेन । भगवताप्युक्त 'देवक्या
पुत्रता शुभे ' इत्यादि योगमायाज्ञापन समये । ' न हि साक्षात्
पुरुषोत्तम पुत्रो भवति, विशुद्धसत्त्वमधिष्ठायैव तस्य प्रादुर्भावात् ।
गर्भस्थितिस्तु प्रद्युम्नादेः । अत एव ' देवकीनन्दवाद ' इति विरो
धाय भगवति शुकनोक्तम् । श्रीमदुद्धवैरपि श्रीनन्दादिमान समाहितये
स्वरूपज्ञानमुपदिशद्भिरभिहितं ' न माता न पिते'त्यादि । धर्मरक्षा-
रूपदेवरागा ... णायानिरुद्ध उत्पन्न, 'मनाम्यासन् प्रसनानी'त्यारभ्य
'जायमानेऽनन्'त्यन्तेनोक्त । सङ्कर्षणोऽपि सात्त्विकरूपाविर्भावरूपेण
मन्दिरस्थानिवि ष्णु ... मल्लोऽनियानिग्रस्त्विान मुक्तिदायक,

१

सवप्रलयकर्तृत्वादविश्रामलयकृत्. भगवत्प्रियचिकीर्षया प्रादुर्भूत,
' निशीथे तम उद्भूते जायमाने जनार्दने ' इत्यनेनोक्तः । अत एव
व्रजे तस्य गमन गर्भसंकर्षणात् । भगवत्प्रियचिकीर्षायास्तत्रैव पूर्ण-
त्वात् । अत पूतनादिमारणरूपमविद्यातदध्यासनिवर्तनं तेन रूपेण
कृतमिति ज्ञायते । मुक्तिदान तु वासुदेवादेव । ' आविरासी '—
दित्यनेन सर्वधर्मसहितः पुरुषोत्तम प्रादुर्भूत उक्तः । अत एव
'तमद्भुत'मित्यादिना तथा रूपमग्रे वर्णितम् । पुरुषोत्तमप्रादुर्भावा-
भावे कृते प्रद्युम्नांशे तथा रूपाभावादेतद्वर्णनमनुपपन्न स्यात

વ્યૂહવિચાર—યાદવવંશમા પ્રગટ્ય ... માટે ... દેવકીમા પુર-
પ્રદ્યુમ્ન વ્યૂહ માદેવકીમા ઉત્પન્ન થયા, 'વિષ્ણુ ...' ... ભગવાને પાન
... પ્રકટ્યા' ઇત્યાદિ વાક્યોથી એ વાત સિદ્ધ છે ... એ સ્થાનમા
કહ્યું ... હું દેવગમાં ... દેવકીના પુત્ર ... એ તો વિશુદ્ધ સત્ત્વ
... સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ પુત્ર થતા નથી ... પ્રકટ થય
(વાસુદેવ) નું અધિષ્ઠાન (...) ... 'દેવકીજન્મ
છે. અને ગર્ભસ્થિતિ તો પ્રદ્યુમ્નની છે. ... આ-
વાદ' એવું વિશેષણ ભગવાનના ... એ ... આ વાક્યને ... તા
નન્દાદિના મનનું સમાધાન કરવાને કહ્યું છે ' ... કાર્ય
નથી, તેમ પિતા નથી' અનિરુદ્ધવ્યૂહ—... ... 'ત્યાથી
... ઉત્પન્ન થયા છે, અને તે વાત ... પ્રસન્નાનિ' ત્યાથી
...રથી 'જાયમાને જનાર્દને' ત્યા સુધીના ... છે. સંકર્ષણ
... આત્મિક રૂપમા અધિષ્ઠાનરૂપે ... છે; ...
... સ્વરૂપાનંદિત પ્રકટ થયા છે, આવિષ્ટ ... એથી ...

છે. સર્વનો પ્રલય કરવા એ સમર્થ છે તો અવિદ્યાનો પ્રલય કરે તેમાં શી નવાઈ ? ભગવાનનું પ્રિય કરવાને તે પ્રકટ થયા છે, આ વાત ' નિશીથે તમ ઉદ્ભૂતે જનાર્દને ' આ શ્લોકથી જણાવવામાં આવી છે. આ સંકર્ષણ વ્યૂહ દેવકીજીના ગર્ભને ખેંચી માયાએ વ્રજમાં શ્રી રોહિણીજીના ઉદરમાં પધરાવ્યો. તેથી તો વ્રજમાં ગયા; કારણ કે ભગવાનનું પ્રિય કરવા પ્રકટ્યા હતા. અને તે પ્રિય, વ્રજમાં પધારે તોજ થાય. માટે પૂતનામારણરૂપ અવિદ્યા અને તેના અધ્યાસને દૂર કરવાનું કામ આજ સ્વરૂપે કર્યું, એ જણાય છે. મુક્તિદાન તો વાસુદેવ વ્યૂહજ કરે છે. ' આવિરાસીત્ ' એ શ્લોકથી સર્વધર્મવાળા પુરુષોત્તમનોજ પ્રાદુર્ભાવ વર્ણવ્યો છે; અને ' તમદ્ભુતમ્ ' એ શ્લોકથી આગળ સર્વ ધર્મવાળા પ્રભુનું વર્ણન કરેલું છે. જો કેવલ પ્રદ્યુમ્નાંશજ અત્ર પ્રકટ્યા છે અને શ્રીપુરુષોત્તમનો પ્રાદુર્ભાવ અત્ર થયોજ નથી એમ કહીએ તો ' તમદ્ભુતમ્ ' શ્લોકમાં જે બાલસ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે, તે સંભવે નહિ પ્રદ્યુમ્નાંશમાં એવું ઐશ્વર્ય નહિ અને તે વર્ણન સંભવે પણ નહિ.

तत्र संकर्षणे सात्विककल्पाधिष्ठानवासुदेवानुशयनं चेति शय्यारूपेण दास्यकरणाद्भक्तत्वेन भक्तेष्विव कदाचिन्मूलभूतावेश इत्यावेशचरित्रमप्यत्रास्तीति ज्ञेयम् । अत एव रासस्यान्तरलीला संरनित्यं निरूपितम्, मूलरूपावेशात्; परन्तु कदाचिदावेशः, अन्यथा साम्यसंभवेन ' हरेः प्रियचिकीर्षये'तिवाक्यसूचितान्तरङ्गभक्तत्वमनुपपन्नं स्यात् । आवेशस्तु भगवत्येव. ' अहो अमी'त्यादिचार्यैस्तस्मिन् स्वासाधारणधर्मनिरूपणादप्यमीयते । एतेन भक्तत्वास्थितं येन रूपेण चरित्रं करोति, तदपि रूपमत्रास्तीति ज्ञेयम् ।

સુતના નન્દ રૂપવર્થા જેમણે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરી છે.' એવું દેવકી-પુત્રપે શ્રીસ્વામિનીજીનું વચન ગણવે નહિ. શું પરમ આપ્ત શ્રુતિ-રૂપા સ્વામિનીજી અન્યથા કહે? (આપ્ત વાક્ય તો પ્રમાણરૂપ મનાય.) માટે વસુદેવજીના ગૃહમાં પણ તે સમયે સ્વરૂપ પ્રભુનો આવિર્ભાવ માનવો જોઇએ. આવિર્ભાવના કારણ તો બે છે. એક વસુદેવજી અને દેવકીજીને નિન્દ વડે અગિયાર વર્ષ પર્યન્ત આપવીનાનું ભાવન કરાવવું અને બીજું ધર્મિરૂપ જે સ્વરૂપ પ્રકટ થયું છે તેના પોતામાં ધર્મિરૂપમાં અન્તર્ભાવ કરવા. વસુદેવ દેવકીજીને પ્રથમ જે ધર્મવિશિષ્ટ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું તે ધ્યાન સમયનું સ્વરૂપનું ભાન કરાવવા, તે જ આ ભગવાન્ એવું સમજાવવા આ ધર્મિરૂપ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવવા જરૂર હતી.

अथ नन्दगृहे वासुदेवः वासुदेवोऽप्याविर्भूत इति स्वरूपद्वये विचार्यते। वासुदेवव्यूहस्य वसुदेवगृहे तदानीमविमलीलाया अभिप्रायाभावात् प्रादुर्भावः, प्रयोजनाभावात्। तत्प्रयोजनं तु साक्षान्मुक्तिदानात् तत्प्रयोजनं पश्याम। अत एव 'पार्थस्तुष्टा पदमाप्स्यते' इत्यादिवचनानि सगच्छन्ते। कंसे तु मायासक्तिः पुरुषोत्तम प्रादुर्भूत इति पूतनादिमुक्तिदानाय वासुदेवापेक्षेति नन्दगृहे तत्प्रादुर्भावो वाच्यः। ततो मायाकृतपुरुषोत्तमो वासुदेवाधिष्ठानमितिगम्यते। वासुदेवस्य विशुद्धसत्त्वात्मकत्वेन तदधिष्ठानतोपपद्यते। अत एव सुरेशानन्दपुर-वरणप्रभृतीनामप्यत्र पुष्टिलीलास्वरूपदर्शनम्, अन्यथा व्रजजनानामिव तद्दर्शनं स्यात्। अतो वासुदेवप्रादुर्भावोऽत्र कुत्रचन साधितः। अत एव सिद्धान्त इति कथनम्। ननु तथापि नन्दगृहे वासुदेवाविर्भावे

किं प्रमाणमिति चेत्, वराद्दानदशाया ब्रह्मप्राप्तवरसार्थकत्वान्यथो-
पपत्तिरेव। अन्यथा पुरुषोत्तमस्य वरणानुकूलस्वेच्छामात्रप्राप्यत्वात्
तद्वैयर्थ्यमेव स्यात्। अत एव तत्र शुकेन 'पुत्रीभूते जनार्दने' इत्यु-
क्तम्। पुत्रत्वभवनं तु न साक्षात्पुरुषोत्तमे घटते। तत्र भावस्यैव
सर्वरूपत्वात्। अत एव 'न माता न पिता' इत्याद्युद्धववाक्यानि
सङ्गच्छन्ते। भगवान् भावात्मा इति भक्तजनभावितं तत्र सर्वमेवो-
पपद्यत इति नानुपपत्तिरुद्भावनीया। एतदेव श्रीभागवते 'यद्यद्धिया
त उरुगाय विभावयन्ति तत्तद्वपुः प्रणयसे मदनुग्रहाय' इत्यनेनाभिहि-
तम्। श्रीमदाचार्यवर्यैरपि 'नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने' इत्यत्रात्मनः
सकाशाज्जातः पुत्र इति नन्दस्य बुद्धिरेव वर्णिता।

નન્દરાયજીને ઘેર વાસુદેવવ્યૂહ– આ વાત કે સ્પષ્ટ છે: એક તો 'નન્દગૃહે વાસુદેવ:' અને 'વાસુદેવોઽત્રૈવ આવિર્ભૂત:' આ બે વાક્યોથી વિચારી શકાય છે. વાસુદેવવ્યૂહની લીલા વસુદેવજીને ઘેર ન બનતે ઉપયોગી ન હતી તેથી વસુદેવજીને ઘેર વાસુદેવ વ્યૂહનું પ્રાકટ્ય નથી. સાક્ષાન્મુક્તિદાન કરનાર વાસુદેવનું પ્રયોજન વસુદેવજીને ત્યાં નજ હોય; અને 'યાયાંસ્તુ પૂતા પદમાપુરસ્ય' ઈત્યાદિ વાક્યોની ત્યાંજ સંગતિ મળે છે. વ્રજમાં તો માયામહિત પુરુષોત્તમનો આવિર્ભાવ છે. વ્રજમાં પૂતના વિગેરેને મુક્તિનું દાન કરનાને વાસુદેવ વ્યૂહની જરૂર છે; તેથી વાસુદેવ વ્યૂહ નન્દરાયજીને ત્યાંજ પ્રકટ્યા. એમ કહેવું. હવે ગાગાચાર્ય પીંટામેથા પુરુષોત્તમને વાસુદેવ એમનું અધિષ્ઠાન છે એમ સમજવા. વાસુદેવ વિશુદ્ધ સત્ત્વ એક હોવાથી અભિધાન પણ ગણાય છે. આ જ કારણથી કૃષ્ણ

मपहाय तिष्ठति । वस्तुतस्तु 'प्रकाशाश्रयवद्वा तेजस्त्वा'दिति न्यायेन शक्तिशक्तिमतोरभेद एवेति कथं भेदेन स्थितिसम्भावना । मायायाः शक्तित्वं तु 'शिवा पुंस्त्वे'ति वाक्येन निश्चीयते । अत एवोक्तमाचार्यैर्निबन्धे 'माया कृष्णस्यैवे'ति । एतदभिसन्धायैवोक्तं मायथैव रूपान्तर'मिति । मायानिरूपणेनैव तस्योत्पत्तिर्निरूपितेति ।

નન્દરાયજીને ઘેર પુરૂષોત્તમ પ્રાકટ્ય—નન્દરાયજીને ઘેર પુરુષોત્તમના પ્રાકટ્યમાં પ્રમાણ યોગમાયા કે માયાના પ્રાદુર્ભાવથી ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ સિદ્ધ થાય છે. માયા ભગવદાવરણરૂપ છે. આવરણ પ્રકટ થાય તો આવરણવાળા ભગવાન્ પણ પ્રકટ થાય જ, નહિ તો માયા શાનું આવરણ થાય ? માયાની ભગવાનથી જુદી સ્થિતિ તો સંભવે જ નહિ. માયા એ ગુણરૂપ શક્તિ છે. કોઈ પણ શક્તિ શક્તિમાનને છોડી રહી શકે નહિ. આ હકીકત 'પ્રકાશાશ્રયવદ્વા તેજસ્ત્વાત્' એ સૂત્રમાં સિદ્ધ કરી છે. જેમ સૂર્ય અને સૂર્યનો પ્રકાશ એકજ છે, તેમ શક્તિ અને શક્તિમાન્ એકજ છે. જો અભેદ હોય તો શક્તિરૂપ માયા શક્તિમાન્ ભગવાનને છોડી ક્યાં સ્થિતિ કરે ? માયા શક્તિ છે, એવું 'શિવા પુંસ્ત્વા' શ્લોકમાં વર્ણવેલું છે. તેમ 'માયયા ચ તિરોહિતમ્' આચાર્યે સેવાફલમાં કહ્યું છે, તેથી માયા શક્તિ છે, એવું સિદ્ધ જ છે માટે જ 'માયયા એવ રૂપાન્તરમ્' ભગવાન્ માયાથી રૂપાન્તર પામ્યા. આવી રીતે માયાનિરૂપણથી જ ભગવાનનો આવિર્ભાવ અહીં નન્દરાયજીને ઘેર સિદ્ધ થયો; અર્થાત્ નન્દરાયજીને ત્યાં માયાનું નિરૂપણ કર્યું, માયાના પ્રાકટ્યનું વર્ણન કર્યું, આ માયાથી પુરુષોત્તમ આવરણવાળા થઈ રહે છે, જો આવરણરૂપ માયા પ્રકટે તો આવરણવાળા થનાર ભગવાન્ પણ અહીં

જ ૧૬૭, જો હરીકૃત પત્ર ૧૬ ૫૦

एतदर्थमस्तु नन्दगृहे मायानिरूपणेन तत्प्रादुर्भावनिरूपणेन तस्य केवलपुरुषोत्तमस्य तया निरमाणस्य तदुत्पत्त्या उत्पत्तिनिरूपितेति । अत एव पृथक्तदुत्पत्तिज्ञानाभाव सर्वेषाम्, व्रजस्थानामेव तद्ज्ञानम् । अत एव सर्वैस्तथोत्सवकरणम् । सावरण प्रादुर्भावस्तु स्वस्य केवलरसात्मक स्वरूपोद्बोधनाय । रसस्य गुप्ततया एव रसत्वसाधकत्वात् । आ एवाविर्भूतेऽपि रूपेण तद्रूपपीताम्बरसद्भाव । तथा च वात्स्यायन 'गुप्तो हि रसो रसतामाप्नोति' इति ।

તેથીજ (માયાનું આવરણ હોવાથી) [illegible] ઉત્પત્તિ થઇ છે, એનું જ્ઞાન [illegible] થયું [illegible] ભગવત્પ્રાદુર્ભાવનું જ્ઞાન થયું હોય તો તે કેવળ વ્રજજનોનેજ થયું હતું, ને [illegible] વ્રજજનોએ ઉત્સવ કર્યો ભગવાન્ માયાના આવરણ સહિત [illegible] ઉપર ભગવાનના રસાત્મક સ્વરૂપનું [illegible] સિદ્ધિ થાય, અર્થાત્ [illegible] ગુપ્ત હોય તોજ રસભાવની [illegible] ગુપ્તનાં તેજ રસપોષક [illegible] ભગવાન [illegible] અહિત [illegible] વાત્સ્યાયન [illegible]

'[illegible] રસતાને પામે છે'

स चालम्बनविभावरूपस्तदेनोभयरूपत्वमाविर्भाव्य स्वामिनीनामभिमतानां च कृपया संयोगरसमनुभावयितुं तेन च पोषकेण श्रुतीनामभिमतानां च कृपया संयोगरसमनुभावयितुं तेन च पोषकेण विरहरस च प्रादुर्भाव नन्दगृहे वृषभानुगृहे च प्रादुर्भूत । अन्यथा व्रजे स्वामिनीनामुभयविभाना संयोगरसानुभवो न स्यात् । मूले तदना-

त्रिभावात्। संयोगरसानुभवानन्तरभावी स्वतन्त्रविरहरसानुभवश्च न भवेत्। द्वितीयालम्बनाविर्भावे त्वावरणे विग्रह एवानन्दमयः। सितारसस्य तन्मूर्तिरिव। मूर्तीभूते रसत्वस्यास्फूर्तेः। यथा भगवतो रसात्मकस्य मायया सर्वभवनसामर्थ्यरूपया रूपान्तरमन्यद्रूपमनन्तमूर्तित्वात्, न तु प्रदर्शनमात्रम्, तथा मुख्यस्वामिन्या अपि द्वितीयालम्बनविभावत्वेन रसात्मिकाया अनन्तरूपत्वाद्रूपान्तरस्य संयोगसिद्धयेऽप्राकृताखिलसामग्रीसहितस्य प्रादुर्भाव इति नानुपपत्तिः काचित्।

વૃષભાનુના ઘરમાં પ્રાદુર્ભાવ--ઉપર જણાવેલા રસને આલમ્બન અને વિભાવ એમ બે પ્રકારે પ્રકટ કરી લીલાસૃષ્ટિમાં શ્રુતિરૂપા અને અગ્નિકુમારોને કૃપાથી સંયોગ રસનો અનુભવ કરાવવાને, તેના પોષક વડે કેવળ વિપ્રલમ્ભરસનું જ દાન કરવાને નન્દરાયજીના ઘરમાં અને વૃષભાનુના ઘરમાં ઠાકુરજી પ્રકટ થયા, જો આલંબનવિભાવરૂપે પ્રકટ થયા ન હોત તો શ્રુતિરૂપા અને અગ્નિકુમારોને સંયોગરસનો અનુભવ નજ થાત. મૂળમાં તે પ્રકટ થયું નથી. સંયોગરસનો જો અનુભવ ન થાય તો સંયોગરસના અનુભવ થયા પછી થનાર સ્વતંત્ર વિપ્રલમ્ભરસાનુભવ પણ નજ થાય. બીજા આલંબનના આવિર્ભાવમાં તો માયાના આવરણમાં વીઅંગજ આનન્દમય છે. સાકરના રસની જેમ મૂર્તિ બનાવવામાં આવે તેમ આરસમાં રસપણું સ્પષ્ટ માલુમ ન પડે. જ્યારે રસાત્મક ભગવાન મૂર્તિરૂપ થઈ જાય ત્યારે રસપણું સ્પષ્ટ માલુમ ન પડે. જેમ રસાત્મક ભગવાન સર્વ ભવનસામર્થ્યરૂપ માયાવડે અનેક રૂપ ધારણ કરે છે, માયાથી અનન્તરૂપ હોવાથી બીજું રૂપજ ધારણ કરે છે, માત્ર દેખાવ કરતા નથી, પરન્તુ તેને રૂપજ ધારણ કરે છે,

તેવી રીતે મુખ્ય રસનિષ્પત્તિ પણ બીજાં આલંબન વિભાવરૂપ હોવાથી આલંબન છે તે આલંબન આગિક [illegible] અનન્ત [illegible] ત્યારથી [illegible] થીજ [illegible] ઉપરાન્ત થઈ શકે છે [illegible] માટે અપાકૃત [illegible] સામગ્રીસહિત [illegible] થયો [illegible] સિદ્ધિ માટે [illegible] યુક્તિ નથી, [illegible] નથી
છે તેમાં જનાય આલંબન યુક્તિ નથી, [illegible] નથી

ननु वसुदेवेन मायानष्टा निरधिष्ठानस्य रसस्य दर्शनमनुपपन्नमित्यनुपपत्ति परास्ता। वासुदेवस्य तदधिष्ठानस्य तत्र सत्त्वात्। माया तु गीनाया रसपोषायेतराजानार्थं च मायमन्नाया स्थास्यति।

માટે [illegible] માયાએ [illegible] ત્યારે માયાનું સ્થાન નહિ [illegible] થયેલ રસનું દર્શન નહિ થાય એવી [illegible] નહિ, [illegible] માયાને નષ્ટ ગયા પણ [illegible] નું અધિષ્ઠાન [illegible] લીલામાં રસનું [illegible] અને બીજી લીલાનું [illegible] દેવાનું [illegible] માયાને [illegible]

ननु मायायास्तत्र गमन ब्रजादि तत्कारणीयकृत्यानन्तरसद्भावमत्र नित्ये न्न न।

[illegible] તેથી ત્યાં [illegible] ને [illegible] [illegible]

तत्र मायाया गमनमात्रम्, रविकिरणानामिव नाशिनाश। अत एव तत्र-कमकरादुद्योगाम्बरगमनानन्तरलीलोपयोगित्वेन अते एव तत्र-[illegible] 'गच्छदेवि व्रज भद्रे' 'अभिव्यन्ति मनुष्यास्त्वामित्याशिति। अत एव फलप्रकरणे 'योगमायामुपाश्रित' इत्यभिधानात्।

इत्युक्तम् । तत्र पुनरावरणाभावस्तु लीलार्थमवश्यतया समीप एव स्थापनात् । अत एवोक्तं पञ्चाध्याय्यां विवरणे ' योगमायां च समीप एवाश्रित्य स्थित ' इत्याद्यैः । प्राप्तवराणां चिरकालदिदृक्षा-तितापभरेण तत्रत्यानां श्रुतीनामग्निकुमाराणां च हृदयैः ' भावैर-दुरित ' मितिपद्याकरीत्या यद्रूपं तद्भावात्मकम् । तदपि तासां नन्द-गृहे समागमनेन दर्शनानन्तरं तत्रायतमिति 'गोप्यश्चाकर्ण्य मुदिता' इत्यादिभिर्निरूप्यते । तथा च नन्दगृहे वासुदेवाधिष्ठानः पूर्वम्, पश्चात्तदागमनानन्तरं निरधिष्ठानस्तद्भावात्मकमप्यागत इति द्वयम-प्यत्र रूपं संक्रान्तमिति यथाधिकारं व्रजेऽपि सर्वत्रानुभव इत्यलमुक्त्या ।

સમાધાન—નહિ, માયાનું આવ ત્યાં રવિના કિરણોની માફક ત્યાં સમાનજ છે. ત્યાં માયાનો આવિર્ભાવ થયો નથી. માટેજ કૃષ્ણના સાથમાં શક્તિ આવરણમાં ગયા અને માયા લીલામાં ઉપયોગિની હોવાથી વ્રજમાંજ પાસે આવીને રહી. 'હે દેવી તું વ્રજમાં જા; 'મનુષ્યો તારું પૂજન કરશે,' વિગેરે ભગવદ્વચનજ છે. માટે ખરી સ્થિતિ તો વ્રજમાંજ છે. રાસપ્રકરણમાં કહ્યું છે—' ભગવાને યોગ-માયાનો આશ્રય કરી લીલા કરી.' લીલા કરતી વખતે તો માયાનું આવરણ દૂરજ થાય છે; કારણ કે લીલા માટે મધ્યસ્થ તરીકે પાસે જ માયાને બેસાડે છે. શ્રીઆચાર્યચરણ આજ્ઞા કરે છે કે 'ભગવાને ત્યારે લીલા કરી ત્યારે યોગમાયાનો પાસેજ આશ્રય લઈ બેઠા.'

જેમને વરદાન મળ્યું છે એવા શ્રુતિ અને અગ્નિકુમારોને નિર-ન્તર કાયમાં થયેલી દર્શનેચ્છાના તીવ્ર તાપ ક્લેશના ભાર વડે તેમના હૃદયમાંથી 'ભાવૈર્દુરિત' શ્લોકમાં કહેલી રીતે જે રૂપ પ્રકટ્યું, તે

ભાવાત્મકરૂપ છે, તે પણ તે ગોપીજનો જ્યારે શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર મળ્યાં ત્યારે ભગવદ્દર્શનાનન્તર ત્યાંજ નન્દગૃહમાંજ—આવ્યું હતું, અને તે ' ગોપીઓ મળીને હર્ષ પામી ' ઇત્યાદિથી વર્ણવેલું છે; અર્થાત્ નન્દગૃહમાં પૂર્ણ અધિષ્ઠાન તરીકે વાસુદેવ, પછીથી તેના આવ્યા પછીથી એટલે જ્યારે તે વાસુદેવ વ્યૂહ દ્વારકામાં પધાર્યા, ત્યારે આ મૂળસ્વરૂપ અધિષ્ઠાન રહિત થયું, ત્યાં વ્રજસુન્દરીના હૃદયમાં રહેલું ભાવાત્મક સ્વરૂપ પણ આવી પહોંચ્યું આ બન્ને સ્વરૂપ સંક્રાન્ત (એક) થઈ ગયા, તેનો અધિકાર પ્રમાણે વ્રજમાં પણ બન્ને અનુભવ થયો છે.

अत्र वासुदेवाविर्भावाभावे बाधकं तर्कमाहुः अन्यथेति । वासुदेवानाविर्भावे केवला माया वासुदेवमभिन्ना । तथा जनितं स्तन्यं भगवान् पुरुषोत्तमः शुद्धपदार्थाभावात् कथं पिबेदित्यर्थः । अत्रायमाशयः । पुरुषोत्तमस्य तु साक्षाज्जननाभावान्न स्तन्योत्पत्तिनिमित्तता । मायायास्तु ' यशोदायां नन्दपत्न्यां भविष्यती'ति वाक्याज्जननमस्तीति स्तन्योत्पत्तिहेतुत्वात् । तत्र वासुदेवानाविर्भावे केवलमायाजनितस्तन्यं भोगमात्रसाधकस्य लौकिकस्नेहसम्भवस्य शुद्धिहेतुत्वाभावादन्तःस्थित-बालकशुद्धवर्गमलौकिकरसभोक्ता श्रीमत्त्वेन भगवान् न पिबेत् । नाङ्गीकुर्यादिति । एतेन भगवतो भोगाभावेनालौकिकेन समर्पितस्य भक्तार्थमेव तेषु कृपया न स्वार्थमपीति निरूपितं भवति ।

વાસુદેવવ્યૂહ નન્દરાયજીને ત્યાં પ્રકટ થયો—એ વાત કરી ગયા. જો આ પ્રાકટ્ય ન માનીએ તો કેવળ માયાનોજ વાસુદેવ રહિત જન્મ થયો કહેવાય તે માયાના કાર્ય હોવાથી જે યશો-

દાજીને સ્તનદુગ્ધ થાય તે ભગવાન કેમ પીએ ? તે દુગ્ધ શુદ્ધ પદાર્થ નથી, 'નન્દપત્ની યશોદાજીમાં હું જન્મીશ' એ વચનથી માયાનો તો જન્મ મનમાણુ છે. કારણ કે તેનાથીજ યશોદાજીને સ્તન (ધારણ) થયુ છે. જો વાસુદેવ વ્યૂહનો નન્દરાયજીને ત્યાં આવિર્ભાવ ન માનીએ તો કેવલ માયાજનિત સ્તન્ય ભોગ માત્ર સિદ્ધ કરનાર હોવાથી લૌકિક એનેજ ઉત્પન્ન થાય, શુદ્ધિ થાય નહિ, અને શુદ્ધિના અભાવે અન્તર્નિહિત ગાલકની શુદ્ધિને માટે અલૌકિક રમણોમાં ભગવાન પાન કરે નહિ, અંગીકાર નજ કરે આ પ્રસંગથી ભગવાનને ભોગની અપેક્ષા નહિ હોવાથી અલૌકિક હોવાથી ભગવાન ભક્ત ઉપર કૃપા કરીને ભક્તના સમર્પિતનો અંગીકાર કરે છે, નહિ કે ભોગ ભોગવવા, એ પણ સૂચન થઇ ગયું

किञ्च, निःसाधनत्वं तु व्रजस्थानाम्, देवकीवसुदेवादिवत् तपश्चरणाद्यभावात् । श्रुतिरूपाणां कुमारिकाणां तदनुगतानामन्येषां नार्थं प्रभुरेव स्वोद्यमेन प्रादुर्भूत इति तासु तदीयेषु न सर्वथा मन्तव्यम् । अत एवोक्तमस्मत्स्वामिचरणैः श्रीभागवतविवृतिटिप्पण्याम् 'निःसाधनफलात्मायं प्रादुर्भूतोऽस्ति गोकुले । अतो वयं हि निश्चिन्ता जाता सर्वत एव हि' इति ।

નિઃસાધન ભક્ત માટેજ પ્રાકટ્ય—ભગવા । નિઃસાધન ભક્તો માટે પ્રકટ થયા છે વ્રજસ્થ ભક્તો નિઃસાધન હતા. દેવકી વસુદેવજીએ પૂર્વજન્મમાં તપ આદિ કર્યું, તે તો સમાપ્ત થયા શ્રુતિરૂપા અને આ વ્રજજનોએ તેવું તપાદિક કંઇ કર્યું નથી શ્રુતિરૂપા અને કુમારિકાઓના તેમજ તેમને અનુસરનાર અન્યને માટેજ પ્રભુ

સ્વેચ્છામથીજ તે ગોપીજનોમાં અને ભગવદીયોમાં ભગવાન પ્રકટ થયા, એમ માનવું; અર્થાત્ નિઃસાધન ભક્તો માટેજ પ્રગટ થયા, એ વાતનું સમર્થન કરતા શ્રીગુસાંઈજી શ્રીભાગવત શ્રીમતી ટિપ્પણીમાં આલેખે છે કે—

निःसाधनकृतार्थानां प्रादुर्भूतोऽसि गोकुले ।
अतो वयं हि निश्चिन्ता जाताः स्वत एव हि ।

નિઃસાધન કૃતાર્થો માટે પ્રભુ શ્રીગોકુલમાં પ્રકટ થયા. માટે અમે સ્વતઃ નિશ્ચિન્ત થયા છીએ.

ननु 'पुरुषोत्तमस्तु नन्दगृहे एव मायया सह जातः' इत्युक्तेः गृहैव भगवत्प्रादुर्भावेन तदाविर्भाव इति नवम्यां न सा जातेत्यभिमन्तव्योऽनुपपन्न इतिचेत्, उच्यते । मायाया जननं पार्थक्येन स्थितौ भवति, नतु भगवता सह । अत एव तृतीयया सहोक्तम् । भगवत एव नवम्यामष्टम्यामाविर्भावः । सा तु पूर्णतया धर्मदेवेनेतो नवम्यानन्तरं जातेत्याशयेन नवम्यां च सा जातेत्युक्तम् । अत एव पुत्रोत्सवादिकं तु शुद्धनवम्यामेव जातमित्युक्तम् । नवम्यां पृथग्भूताया-मेव भगवद्दर्शनम् । तदनन्तरमेव चोत्सव इति नानुपपत्तिः काचित् । किञ्च, धराद्रोणयोरप्यधिष्ठानभूतयोः स्वामिनीहृदयस्थयोस्तद्भावा-त्मकयोः श्रीनन्दयशोदयोरावेश इति केनाप्यंशेनात्र न संशयितव्यं सेवकपुत्रीभिरिति दिक् ।

આથીજ નવમીએજ પ્રાકટ્ય- શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાનનિ

નન્દરાયજીને ઘેર પ્રકટયા, તો માયા અને પુરુષોત્તમનો પ્રાકટ્ય-સમય
એકજ થયો, આમ છતાં 'નવમીમાં માયાનો જન્મ છે' એવું વદે
છે તે સંભવે ? આનો ઉત્તર એકજ છે: માયાનું જન્મવું એ તો
ભગવાનથી ભિન્ન થાય ત્યારેજ સંભવે, ભગવાનની સાથે નહિ.
ભગવાનનો જન્મ નથી, પણ પ્રાકટ્ય છે, એવું પાછળી કહી ગયા
છીએ; માટેજ 'માયાની સાથે' કહી માયાનો પ્રાદુર્ભાવ નહિ, પણ
ભગવાનનોજ પ્રાદુર્ભાવ કહ્યો, ભગવાનજ તેનાથી આવરણવાળા થઇ
અષ્ટમીના દિને આવિર્ભાવ થયા છે; માયા તો જુદીજ (ભગવત્પ્રાકટ્ય
પછી) વસુદેવજી લેવા આવ્યા પછી જન્મી, એ આશયથીજ નવ-
મીમાં માયનો જન્મ વર્ણવ્યો પુત્રોત્સવાદિક શુદ્ધ નવમીમાંજ
થયાનો હેતુ પણ એજ છે. તે જ્યારે જુદી પડી ત્યારેજ ભગવાનનું
દર્શન થયું, આવરણ દૂર થાય ત્યારેજ દર્શન થાય.) અને દર્શન
પછીજ ઉત્સવ થાય; માટેજ પુત્રોત્સવ નવમીમાં થયો, એ સયુક્તિ-
સિદ્ધજ છે અને ધર્મીરૂપના પણ અધિષ્ઠાનરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીના
હૃદયમાં બિરાજમાન ભાવાત્મક શ્રીનન્દયશોદાજીનો પણ અહીં આવેશ
છે. મહાભાવાત્મક શ્રીનન્દયશોદાજીનો પણ ભાવાત્મક ભગવાનના
પ્રાદુર્ભાવ સમયે તેમાં આવેશ થયો છે; એટલે કોઇ પણ આશ્રિત
આશ્રિત વિદ્વાનોએ સંશય ન કરવો.

इति श्रीवल्लभाचार्यकृपामात्रावलम्बनः ।
हरिदासश्चकारेमं विचारं विवृतौ मुदा ॥१॥
तेनाचार्याः प्रसीदन्तु स्वामिनो विठ्ठलेश्वराः ।
स्वामिन्यः स्वामिसंयुक्तास्तथा तदनुवर्तिनः ॥२॥

इति श्रीवल्लभार्यवर्यश्रीविठ्ठलचरणरेणुसाभिलाषदासानुदासश्रीहरिदासविरचितः प्रभुप्रादुर्भावविचारः समाप्तः ।

ઇતિ શ્રીવલ્લભાચાર્યકૃપાના આશ્રયે થકી ।
હરિદાસે કર્યો આનો વિચાર નિવૃત્તિ મહીં ॥૧॥
પ્રસન્ન નાથ હો મારા શ્રીમદ્વલ્લભ વિઠ્ઠલ ।
સ્વામિની-સ્વામિ સાથે તે તદનુસારીઓ તથા ॥૨॥

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય શ્રીમદ્ વિઠ્ઠલચરણરેણુની અભિલાષાવાળા દાસાનુદાસ શ્રીહરિદાસ રચિત 'પ્રભુપ્રાદુર્ભાવ વિચાર' સમાપ્ત થયો

३५. श्रीहरिरायविरचितप्रभुप्राकट्यविचारः ॥

"पुरुषोत्तमस्तु नन्दगृह एव मायया सह जात" इत्यत्रेदं विचार्यते, "नन्दस्त्वात्मज उत्पन्ने" "वसुदेवगृहे साक्षा"दिति-वाक्याभ्यामुभयत्र पूर्णस्यैव प्रादुर्भावो वाच्यः, स चैककाल एव, पूर्णपुरुषोत्तमाविर्भावस्यैकत्वात्, "अथ सर्वगुणोपेत" इतिवाक्यात्, अत एव मुहूर्तानन्तरं मायाजननं, आधिदैविकलीलाकालस्य तदाविर्भावानाधारत्वात् ।

શ્રી પુરુષોત્તમ તો શ્રીનન્દરાયજીના ગૃહમાંજ માયાની

સાથે પ્રકટ થયા"

આ વાક્ય વિચારાય છે. "આત્મજનું પ્રાકટ્ય થયું ત્યારે શ્રીનન્દરાયજી" અને "શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ પ્રકટ થયા" આ બંને વાક્યથી બંને સ્થળે પુરુષોત્તમનોજ પ્રાદુર્ભાવ કહેવો. અને તે પ્રાદુર્ભાવ એકજ કાલે થયો છે, કેમકે પુરુષોત્તમનો આવિર્ભાવ એકજ છે અને તે આવિર્ભાવ સમયે "સર્વ ગુણયુક્ત પરમશોભન કાલનો પણ પ્રાદુર્ભાવ થયો" એમ વાક્ય છે. આથીજ એક મુહૂર્ત પછી માયાનું જન્મ થયું, કેમકે આધિદૈવિક લીલાકાલ કાંઇ માયાના આવિર્ભાવનો આધાર નથી.

एवं सति वसुदेवगृहे प्रादुर्भावोक्तं दर्शनमिव नन्दगृहे कुतो न दर्शनञ्जातमित्याशङ्कायामाहुः 'पुरुषोत्तम'इत्यिति, नन्दगृहे वसनावृतमहामणिवन्मायावृत एव जातः, तत्र मायाकार्यस्य तदानीं स्वादर्शनस्य सत्त्वात्, तदानीमेव दर्शने-निरावृतदर्शने-तत्रैव ज्ञानोदये लय एव स्यात्, तथा चाग्रिमलीलानुपपत्तिः। अत एव न वसुदेवदेवक्योरिव नन्दयशोदयोः स्तुतिः। सावृतदर्शनात्तत्कृतनिद्रया च ज्ञानाभावोपि। वसुदेवगृहे तु पूर्वतपस्यादिफलरूपत्वमाविर्भावस्य बोधयितुं ज्ञानसम्पादनरूपं कार्यमस्तीति न मायया सह किन्तु व्यूहेन सहितो जातः।

જો આમ છે તો શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં શ્રીપુરુષોત્તમના પ્રાદુર્ભાવ પછી દર્શન થયું તેજ પ્રમાણે શ્રીનન્દગૃહમાં શ્રીપુરુષોત્તમનું દર્શન કેમ ન થયું ? આ શંકાના સમાધાનાર્થ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે "શ્રીપુરુષોત્તમ તો શ્રીનન્દરાયજીના

ગૃહમાં માયાની સાથે પ્રકટ થયા, વસ્ત્રથી પીટાયેલા મહા-
અગ્નિની જેમ માયાથી પીટાયેલાજ પુરુષોત્તમ પ્રકટ થયા, કેમકે ત્યાં
તે સમયે નિજ અદર્શન રૂપ માયા કાર્ય છે જો તેજ સમયે માયાથી
ન પીટાયે તો પ્રભુ સાક્ષાત્ દર્શનનું દાન કરે તો શ્રીનન્દાદિને તો ગો-
દર્શ થતા તે સર્વનો લયજ થઈ જાય અને તેમ થાય તો અગ્રિમ
સર્વ લીલાજ બને નહિ. આથીજ શ્રીવસુદેવની પેઠે શ્રીનન્દયશોદાં
ઉભય ભગવત્સ્તુતિ પણ કરી નથી શ્રીનન્દયશોદાજીને માયાવરણયુક્ત
દર્શન થવાથી માયાકૃત નિદ્રાએ કરીને તેમને જ્ઞાન પણ થયું નથી.
શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં તો શ્રીવસુદેવજીએ કરેલા તપના ફલરૂપ આ
ત્યાદ્ભાવ છે એમ જણાવવું છે, જ્ઞાનસમ્પાદનરૂપ કાર્ય ત્યાં કર્તવ્ય
છે, તેથી માયાની સાથે પ્રકટ ન થતા જ્ઞાનની સાથે પ્રકટ થયા,
કેમકે માહાત્મ્યજ્ઞાન સમ્પાદનરૂપ કાર્ય ત્યાં કરવું છે.

माहात्म्यज्ञानसम्पादनस्य किं प्रमाणमिति चेत् "तमद्भुत"-मित्यादिना तत्रैव तद्दर्शननिरूपणात्।

શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં માહાત્મ્યસહિત પ્રકટ થયામાં શું પ્રમાણ? એ 'તમદ્ભુત' ઇત્યાદિ શ્લોકમાં માહાત્મ્યસહિત ભગવદ્દર્શનનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ननु प्रद्युम्नरूपेणैव तत्राविर्भाव इति चेन्न, "आविवेशांशभागेन"-इत्यस्य विरोधात्, अंशानां भागेन स्वयं पुरुषोत्तम आविवेशेति तदर्थात्। वसुदेवगृहे "विदितोऽसि भवान्" इत्यादिवाक्यानि तु स्पष्टमेव विरुध्येरन्। प्रद्युम्नव्यूहेन स्वस्य तद्गृहासम्बन्धित्वे न त्वाविर्भाव

अत एव वसुदेवदेवक्योस्तादृशासाधारणधर्मविशिष्टदर्शनेऽपि पुत्रत्व-बुद्धिः।

"શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં પ્રદ્યુમ્નરૂપે પ્રાદુર્ભાવ થયો છે" એમ "શ્રીવસુદેવજીના ગૃહમાં પ્રદ્યુમ્નરૂપે પ્રાદુર્ભાવ થયો છે" આ વાક્યમાં પણ શંકા ન કરવી, "જેમકે અંશભાગે પ્રવેશ કર્યો" આ વાક્યમાં પ્રાદુર્ભાવ કહ્યો છે તેમાં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય એમ શ્રીપુરુષોત્તમનો પ્રાદુર્ભાવ કહ્યો છે તેમાં વિરોધ પ્રાપ્ત થાય એમ શ્રીપુરુષોત્તમનો પ્રવેશ કર્યો એમ અનેક પ્રકારના ભાવ કરીને સ્વયં શ્રીપુરુષોત્તમનો પ્રવેશ કર્યો એમ "આપ અમને ગયાં છો, નહીં તો શ્રીવસુદેવજીના ગૃહના પ્રાદુર્ભાવ ... સ્પષ્ટજ વિરોધ પ્રાપ્ત થાય. ... ઇત્યાદિ ... સાથે નિજ સન્નિધાન ... પ્રદ્યુમ્નરૂપથી શ્રીવસુદેવજીના ઘરની સાથે ... નથી. આધાર શ્રીવસુદેવ છે, તેથી ... આવિર્ભાવ પ્રદ્યુમ્નરૂપથી નથી. ... તથાપિ એવા ... અસાધારણધર્મવિશિષ્ટ ભગવદ્દર્શન થયું. તથાપિ એવા ... પુત્રત્વબુદ્ધિ હતી.

ननु मायासाहित्ये प्रादुर्भावानुपपत्तिः, तदपसारणस्यैव तत्त्वा-दिति चेन्न, "तमद्भुत"मित्यत्र धर्माणामिव तस्या अपि प्रादुर्भावदर्शन-सद्भावेनैव तत्करणात्, धर्माणां माहात्म्यज्ञानमिव तस्या यथार्थदर्शन-मिति तथा तत्करणमेव, अनाविर्भूताया कार्यानापादकत्वात्। अत एव "त्वन्तु यशोदायां नन्दपत्न्यां भविष्यसी"ति वाक्य मयोक्तं, अन्यथा भगवत्साहित्ये तस्यास्तत्र जननानुपपत्तेः। नहि भगवान्-... मा भवितुमर्हति, 'दिव्यजनने'ति वाक्यात्।

માયાસહિત ભગવાનનું પ્રાકટ્ય ઘટે નહિ, કારણ કે માયાનું ... એમ પણ શંકા ન કરવી. "તમદ્‌-ભુત" ... પ્રાદુર્ભાવ કહ્યો છે તેમજ ...

પણ પ્રાદુર્ભાવ કરીને તે માયાની સાથેજ નિજ પ્રાદુર્ભાવ કર્યો છે, ધર્મનું કાર્ય જેમ મોહાત્મોહન છે તેમ ભગવદ્દર્શન માયાનું કાર્ય છે. તેથી તે સમયે માયાસમયજ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ થયો છે. પ્રાદુર્ભૂતમાયા નિજ ભાગે સમ્પાદન કરી શકે નહિ, આથીજ 'તું તો થી નન્દપત્ની યશોદાજીમાં પ્રકટ થજે' એમ ભગવદ્વાક્યની સંગતિ થાય છે. આ પ્રથા ભગવદ્દિત નિક્ષ માયાનું ત્યાં પ્રાકટ્યજ ઘણું નથી કારણ ! ત્યાં ભગવદાવિર્ભાવ હોય ત્યાં અન્ય માયા પ્રકટ થઈ શકેજ નહિ. માયા 'નિર્વિમાન છે' ઇત્યાદિ વાક્ય આ પ્રમાણ છે.

ननु "नन्दस्य सा जाता" इत्यत्राविर्भावोऽनुपपन्न इति चेन्न, पूर्वं भगवत्प्रादुर्भावावसरे सा स्थिताऽपि न भेदेनासीत्, तद्भावात्। ततो भगवदागमनसमये तत्रत्यानां व्यामोहार्थं भगवतः सकाशाद्भिन्ना सतीदमेव तस्या जनन शक्तिरूपाया धर्मरूपेण बहिर्भूय स्वकार्य-कर्तृत्वं। अत एवाग्रे "तया हृत" इत्यादिना तत्कार्यनिरूपणं, तत्र सर्वेषां स्वापे निष्प्रत्यूहभगवदागमनसिद्धिः, पश्चात् कंसव्यामोहाय भयजननार्थाय तस्या नयनम्।

ભગવાન્ વસુદેવને રીતે પ્રકટ થયા ત્યારે "માયા નન્દની ઘેર પ્રકટ થઈ" એમ અગ્રિમ શ્લોકોથી અન્યથા વિરોધ પ્રાપ્ત થશે એમ શંકા પણ ન કરવી, પૂર્વે ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ સમયે માયા સ્થિતજ હતી, પરન્તુ તેનો માત્ર અભાવ હતો, ભગવાનથી ભિન્ન માયા ન હતી તે પછી ભગવદાગમન સમયે ત્યાં રહેનારાઓના વ્યામોહાર્થે માયા ભગવાનથી ભિન્ન થઈ આજ માયાનું જન્મ, નાથાત્ ભિન્ન માયા ધર્મરૂપે બહાર થઈ ... આગળ ...

થયું આથીજ 'તે માયાએ હૃતં' વાક્યમાં માયાકાર્યનું નિરૂપણ
કર્યું છે. ત્યાં માયાથી સર્વને નિદ્રા પ્રાપ્ત થઈ અને તેથી ભગવદા-
ગમન નિષ્પ્રત્યૂહ-નિર્વિઘ્ન-સિદ્ધ થયું. પછી કંસના વ્યામોહ માટે
ભય ઉત્પન્ન કરવા માટે ત્યાંથી માયા નયન થયું.

એવં સતિ પુરુષોત્તમાવિર્ભાવોર્ધરાત્રસમાપ્તૌ સત્યામષ્ટમ્યામેવો-
ભયત્ર। નન્દગૃહે ઉત્સવસ્તુ તાવત્કાલે "જાતં પરમિ"તિવાક્યાત્
સામાન્યજ્ઞાનસત્ત્વેપિ વિશેષદર્શનાભાવાત્ તસ્યાં ગતાયામેવ। તત
આગમનાદિકં મુહૂર્તમાત્રેણ સિદ્ધમિતિ તદુત્તરમેવ જાતા પૃથગાવિર્ભૂતા।
અત એવ વસુદેવગ્રહણયોગ્યાપિ, ભગવત્સહભૂતાયાસ્તુ ગ્રહીતુમશક્યત્વાત્।

આ પ્રકારે પુરુષોત્તમાવિર્ભાવ અને રથળે અર્ધ રાત્રિ ગયે
અષ્ટમીદિને થયો. શ્રીનન્દાલયમાં નન્દમહોત્સવ તો માયાના મથુરા-
ગમન પછીજ, કેમ "જાતં પરમ્" વાક્યથી જણાય છે. કારણ કે
જન્મ્યું એમ સામાન્ય જ્ઞાન હતું; તથાપિ વિશેષ દર્શનનો અભાવ
હતો, તેથી માયાના ગમન પછીજ શ્રીનન્દાલયમાં નન્દમહોત્સવ તો
થયો. ત્યાંથી આગમનાદિક તો મુહૂર્ત માત્રમાંજ સિદ્ધ થયું, તેથી
આગમનાનન્તરજ માયાનું જન્મ અર્થાત્ પૃથક્ આવિર્ભાવ, અને
તેથી માયા શ્રીવસુદેવજી ગ્રહણયોગ્ય પણ થઈ, કારણ કે ભગવત્સહ-
ભૂત માયાનું તો ગ્રહણજ અશક્ય છે.

પુરુષોત્તમાવિર્ભાવદિનં ત્વષ્ટમ્યેવ, સાપિ શુદ્ધા સપ્તમ્યસંયુતા,
અર્ધરાત્રસમયોત્તરમુહૂર્તપર્યન્તં સત્યાઃ શુદ્ધત્વાત્। તસ્યામેવ પ્રાદુર્ભાવો
ન સપ્તમીયુતાયામિતિ પ્રાદુર્ભાવોત્સવકરણાદિધર્મૈર્ણામષ્ટમ્યાં સમર્પિતં
સતિ તત્પ્રાદુર્ભાવાનિમિત્તાભાવાદન્યથાત્ર નિર્દોષ એવ।

પુરુષોત્તમાવિર્ભાવ દિવસ તો અષ્ટમીજ અને તે પણ શુદ્ધ અર્થાત્ નવમી સાથે સંલગ્ન, નહિ કે અર્ધરાત્રિપર્યન્ત મુહૂર્ત પર્યન્ત આઠમી શુદ્ધ છે. આ શુદ્ધ અષ્ટમીમાજ ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ છે, સપ્તમીયુક્ત અષ્ટમીમા પ્રાદુર્ભાવ નથી. સપ્તમી-વેધયુક્ત અષ્ટમીમા જે પ્રાદુર્ભાવોત્સવનાદિ કરે છે, તેમને અન્યથાકૃતિનો દોષ લાગે છે. કારણ કે તે સમયે પ્રાદુર્ભાવ નિશ્ચિત નથી.

ननु एवं नक्षत्रमपि रोहिणीसञ्ज्ञं स्थितं तदा तत्रापि कृत्तिका-वेधस्तस्मिन्नपि दोषायेति चेन्न, "दक्षैवाजनि जन्मर्क्ष"मिति वाक्यात् रोहिणीनक्षत्रमष्टम्यामभिन्नत्वाच्च कृत्तिकाविद्धमेव दृश्य, तादृश एव प्रादुर्भावास्तस्मिन्नपि तथाविधे उत्सवाकरणस्यादोषत्वात्। तस्मात् शुद्धाष्टमीतिथिरेव जन्मदिनत्वाद्वैष्णवैरुपोष्या।

અહિ તો તે સમયે રોહિણી નક્ષત્ર હતું તેથી કૃત્તિકા વેધ પણ દોષરૂપ ગણાશે એમ શંકા ન કરવી. "દક્ષૈવાજનિ જન્મર્ક્ષમ્" વાક્યથી રોહિણી-નક્ષત્ર અષ્ટમીમા અને અભિન્ન નવમીમા ઉભય તિથિમા રોહિણી-નક્ષત્ર તુલ્ય છે, અર્થાત્ કૃત્તિકાવિદ્ધ છે. ભગવત્પ્રાદુર્ભાવ તાદૃશ કૃત્તિકા-વિદ્ધ રોહિણીમા હોવાથી કૃત્તિકાવેધમા ઉત્સવાદિ કરવામા દોષ નથી, માટેજ શુદ્ધાષ્ટમીતિથિજ જન્મતિથિ હોવાથી નક્ષત્ર-વિચાર ન કરતા કેવળ શુદ્ધાષ્ટમીજ વૈષ્ણવોએ ઉપોષ્ય છે.

ननु तिथिक्षये शुद्धाष्टम्यभावे कापोष्येति चेदाविर्भावोत्सवाद्या-त्वेन तदनुकूलत्वान्नवम्येवोपोष्या न सप्तमीयुताष्टम्यपि। अत एव "विहाय नवमीं"त्यादिवाक्यानि। अनुकूलत्वान्नवम्येव 'केवला'

જયન્તીવ્રત તો પુષ્ટિમાર્ગીયોએ સર્વથા કર્તવ્યજ છે. જન્મા ષ્ટમીવ્રત પણ મર્યાદામાર્ગીયજ ગણાશે, આ શઙ્કાનો પણ અવસર નથી. નિજ પ્રભુનો પ્રાદુર્ભાવ દિવસ છે તેથી તે દિવસે નિજ હૃદ- યમા વા સ્વરૂપાદિમા ભગવત્સ્વરૂપનો પ્રાદુર્ભાવ થશે એમ આશાએ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત પણ લૌકિક સર્વ ભોગનું વિસર્જન કરે છે, લૌકિક ભોગ તો ભગવત્પ્રાદુર્ભાવમા સદૈવ બાધક છે, અશુદ્ધ હૃદ- યમા ભગવત્પ્રાદુર્ભાવજ થતો નથી. એટલોજ વિશેષ છે. ભગવદુક્ત તે વ્રત કર્તભેદે દ્વિવિધ છે, તેથી મતભેદ કે નિર્ણયભેદ નથી; અન્યથા પુષ્ટિમાર્ગીયો અધર્મી થાય પુષ્ટિમાર્ગમા પણ પ્રથમથીજ ત્યાગ નથી, કારણ કે શ્રીનન્દરાયજી અને ઉદ્ધવજી પ્રભૃતિએ સર્વધર્મા- ચરણ કર્યું છે, પરન્તુ કેવલ ધર્મિસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ ત્યાગ; અર્થાત્ શ્રીસ્વામિનીજીઓ-ગોપીજનોનો-પણ ફલદશામાજ 'सन्त्यज्य' 'या दृश्य ते' ઇત્યાદિ વાક્યથી લોકવેદ ત્યાગ કર્યો છે.

किञ्च, पुष्टिमार्गे धर्मिविरुद्धधर्मत्यागो, न तु तदनुकूलत्याग, अन्यथा सप्तदशाध्याये वर्षर्तुवर्णने लीलोपयोगित्वेन व्रजे सर्वधर्मनिरूपणमाचार्यैर्न कृतं स्यात्।

કિંચ, પુષ્ટિમાર્ગમા પણ ધર્મિવિરુદ્ધ જે ધર્મ હોય તેવા ધર્મનો ત્યાગ છે, પરન્તુ ધર્મ્યનુકૂલ ધર્મનો ત્યાગ નથી, જો અનુકૂલ ધર્મનો પણ ત્યાગ હોય તો સપ્તદશાધ્યાયમા વર્ષાઋતુનું વર્ણન કરતા લીલોપયોગિત્વે કરીને વ્રજમા સર્વ ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે, તે શ્રીમદાચાર્યચરણ ન કરત

अन्यच्च शुद्धपुष्टिमार्गो हि फलदशायामेव सम्भवति, नहि अप्राप्ते प्रमेये मार्गानप्रमेयानुमार्गं प्रमाणपरित्यागात्।

થયો તેથી નવમીના મધ્યાહ્નસમયપર્યન્તજ ઉપોષણ સહિત પ્રાપ્ત થાય અને જન્માષ્ટમીને દિને તો ભોજનજ પ્રાપ્ત થાય; અને તેમ થાય તો સકલ સ્મૃતિવચનનો વિરોધ પ્રાપ્ત થાય નિબન્ધમાં "અન્યાન્યપિ તથા કુર્યાત્" નું વ્યાખ્યાન કરીને "ઉત્સવો યત્ર વૈ હરે" ઇત્યાદિથી ઉત્સવનિમિત્તક વ્રતાદિક તો કેવલ નૃસિંહજયન્તીમાંજ અને વામનજયન્તીમાંજ કહેલું છે. નૃસિંહ અને વામન અવતાર સમ્બન્ધી હોવાથી શ્રીકૃષ્ણભક્તને ઉત્સાહ થાય છે તેથી, તે ઉભય અવતાર ભક્તવત્સલ હોવાથી અનુકૂલ છે તેથી, ઉત્સવમાં ઉપોષણ અંગ છે તેથી, ભગવદાવેશ હેતુત્વે કરીને તે બે જયન્તીમાં ઉત્સવ પર્યન્તજ ઉપોષણાદિક કર્યું, અહીંઆ નહિ. આજ હેતુથી નિબન્ધમાં વામનજયન્તીના ઉત્સવકરણ-પ્રસંગમાં 'નૃસિંહજયન્તીવત ઉત્સવ હોય તો'' ઇત્યાદિ ઉક્તિથી ઉત્સવની કૃતાકૃતતાથીજ તદઙ્ગ [illegible] પણ કૃતાકૃતત્વ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

ननु जन्माष्टमीव्रतमपि मर्यादामार्गीयमेवेति चेन्न, स्वप्रभुप्रादुर्भावदिनत्वेन तस्मिन् स्वहृदये स्वरूपादौ प्रादुर्भावाशया पुष्टिमार्गीयैरपि लौकिकसर्वभोगविवर्जनात्। लौकिकभोगस्तु बाह्यः प्रादुर्भावे, अशुद्धे हृदि तदनाविर्भावात्। एतावान् विशेषः—यत्तदेव व्रतं वर्तभेदेन द्विविधं श्रवणादिवत्, न तु मतभेदो निर्णयभेदश्च। अन्यथा पुष्टिमार्गिणामधर्मत्वं स्यात्। न हि पुष्टिमार्गे प्रथम एव त्यागो नन्दादाभिरद्भवादिभिश्च सर्वधर्मकरणात्, किन्तु धर्मिणि केवले प्राप्ते। अत एव स्वामिनीनामपि फलदशायामेव "सन्त्यज्य" "वास्त्वदङ्गत" इतिवाक्याभ्यां लोकवेदत्याग उक्तः।

હોય પરન્તુ ભક્તિમાર્ગીય ઇતિ લોકસંગ્રાહિકા નથી. "વૈષ્ણવત્વં હિ સહજમ્"—વૈષ્ણવત્વ સહજ છે—એ વાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે.

न च निबन्ध एव " पूजामार्गे उत्सवयात्रासहिता पूजा कर्तव्या"इत्युपसंहारान्न पुष्टिमार्गीयत्वं व्रतादेरिति वाच्यं, अङ्गतया पूजायुक्ते मार्गे भक्तिमार्गे इति तदर्थात्। अन्यथा आदिमो भक्तिमार्गमुपक्रम्यात्र सर्वथा निरूपणादुपक्रमोपसंहारविरोधः स्यात्।

નિબન્ધમાં "પૂજામાર્ગમાં ઉત્સવયાત્રા સહિત પૂજા કરવી" એમ ઉપસંહારથી વ્રતાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય નથી એમ પણ શંકા ન કરવી, "અંગ હોવાથી પૂજાયુક્ત ભક્તિમાર્ગમાં" એમ અર્થ છે. અન્યથા આરમ્ભમાં ભક્તિમાર્ગનો ઉપક્રમ કરીને અત્ર સર્વથા નિરૂપણ કરીને પુનઃ પૂજામાર્ગથી ઉપસંહાર કરે તો ઉપક્રમોપસંહાર-વિરોધ પ્રાપ્ત થાય.

किञ्च न ह्यत्र पूजामार्गो निरूप्यते तत्फलस्य सार्वभौमादेरनिरूपणाद्विभूतिरूपाणामुपास्यत्वेनानिरूपणाच्च। किन्तु पूजामार्गाङ्गत्वेन निरूप्यत इति 'पूजामार्गे'इति पदस्य मदुक्तं व्याख्यानमेवेति दिक्॥

કિંચ, અત્ર પૂજામાર્ગનું નિરૂપણ જ નથી, કારણ કે પૂજાફલ સાર્વભૌમાદિનું અને ઉપાસ્યત્વે વિભૂતિરૂપ દેવતાઓનું નિરૂપણ નથી, પરન્તુ ભક્તિમાર્ગના અંગત્વથી જ પૂજામાર્ગનું નિરૂપણ છે, તેથી આ "પૂજામાર્ગ" શબ્દનો અર્થ મેં કહેલો "પૂજાયુક્તભક્તિમાર્ગ" જ થાય છે, આ દિશા.

હોય પરન્તુ ભક્તિમાર્ગીય ઇતિ લોકસઙ્ગ્રાહિકા નથી. "वैदगवत्वं हि
સહજમ્"–વૈષ્ણવત્વ સહજ છે–એ વાક્ય અત્ર પ્રમાણ છે

न च निबन्ध एव "पूजामार्गे उत्सवयात्रासहिता पूजा कर्तव्या" इत्युपसंहारात्र पुष्टिमार्गीयत्वं प्रतादेरिति वाच्यं, अक्रुतया पूजायुक्ते मार्गे भक्तिमार्गे इति तदर्थात्। अन्यथा आदिमो भक्ति-मार्गमुपक्रम्यात्र सर्वथा निरूपणादुपक्रमोपसंहारविरोधः स्यात्।

નિબન્ધમાં "પૂજામાર્ગમાં ઉત્સવયાત્રા સહિત પૂજા કરવી" એમ ઉપસંહારથી વ્રતાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય નથી એમ પણ ન કહેવું, કારણ કે "પૂજાયુક્ત ભક્તિમાર્ગમાં" એમ અર્થ છે, અન્યથા આરંભમાં ભક્તિમાર્ગનો ઉપક્રમ કરીને આ સર્વથા નિરૂપણ કરીને પુન પૂજામાર્ગથી ઉપસંહાર કરે તો ઉપક્રમોપસંહાર-વિરોધ પ્રાપ્ત થાય.

किञ्च न हात्र पूजामार्गो निरूप्यते तत्फलस्य सार्वभौमादेर-निरूपणाद्विभूतिनिरूपणामुपास्यत्वेनानिरूपणाच्च। किन्तु पूजामात्र-मङ्गत्वेन निरूप्यत इति 'पूजामार्गे' इति पदस्य मदुक्तं व्याख्यानमेव-सिद्धम्॥

વળી, અહીં પૂજામાર્ગનું નિરૂપણ નથી, કારણ કે પૂજામાર્ગના ફલ સાર્વભૌમાદિનું અને ઉપાસ્યત્વે વિભૂતિરૂપ દેવતાઓનું નિરૂપણ નથી, પરન્તુ ભક્તિમાર્ગના અઙ્ગરૂપે માત્ર પૂજામાત્રનું નિરૂપણ છે, તેથી આ "પૂજામાર્ગ" શબ્દનો અર્થ મે કહેલો "પૂજાયુક્તભક્તિમાર્ગ" જ સિદ્ધ થાય છે, આ દિશા

પ્રભુમા પોતામાજ આ રસોનો ભેદ-પ્રકાર છેજ નહી; તેમજ રસશાસ્ત્રના જાણકારોએ તેવો કોઇ ભેદ કર્યો પણ નથી. કેરીમા અખણ્ડ એકરસ રહેલો છે; તેમ છતા બહારનો અને અન્દરનો એમ બે રસનો ભેદ દેખાય છે. દાખલા તરીકે કેરીમાથી જે રસ બહાર કાઢવામા આવ્યો હોય છે, તેવો કેરીની છાલના અન્દરના ભાગમાં નથી હોતો (કેરીમા રસનો ભેદ નથી; પરન્તુ રસનો ખરો આસ્વાદ કેરીને ઘોળી રસ બહાર કાઢ્યા પછી આવી શકે છે. જ્યાસુધી એ કેરીમા ને કેરીમા હોય ત્યાસુધી તે સાચા સ્વાદનો અનુભવ થતો નથી, તેજ પ્રમાણે રસાત્મક પ્રભુ અને તેમના અધરામૃતમાથી બહાર ઝરતો રસ એનો ભેદ દેખાય છે. આ અધરરસ મુખ્ય છે, એનો રસાત્મક પ્રભુ સાથે અભેદ કેવી રીતે બન્ધ બેસતો થાય, તે અહીં પ્રતિપાદ્ય છે) ૨-૩.

वस्तुतस्तूभयोरैक्यं तारतम्यं न वर्तते ।

तथाप्याद्यरसतस्तारतम्यं विबुध्यताम् ॥४॥

કેરીના આ બન્ને પ્રકારના રસમા એકતા પણ રહેલી છે. અને તફાવત ભેદ-તારતમ્ય ભાવ પણ રહેલો છે. તેજ રીતે આ અધરરસનો અને રસાત્મક પ્રભુથી તફાવત જાણવો.

ऐक्यं च सर्वथा तस्मादभेदे मुख्यतोच्यते ।

आनन्दसारभूतत्वमत एव प्रभूदितम् ॥५॥

દરેક રીતે એ બન્ને પ્રકારના રસમાં એકતા તો રહેલીજ છે અને તેથીજ અભેદ મુખ્ય રહેલો છે, એમ કહેવામા આવ્યું છે. આ વસ્તુનો ખ્યાલ રાખીનેજ અધરરસને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આનન્દનો સારભૂત કહ્યો છે. ૫.

अत एव स्वामिनीनामप्यस्त्येवाऽस्ति तदादरः ।
अत एवाधिकारोऽपि तत एव प्रवेशनम् ॥६॥

તે અધરામૃત આનન્દનો સારભૂત હોવાને કારણે જ સ્વામિનીઓ-ગોપીજનોને પ્રભુના આનન્દમાં તે અધરરસ તરફ મુખ્ય આદર રહેલો છે. આ કારણે જ તે ગોપીજનોને આનન્દમાં અધિકાર પણ રહેલો છે.

वेणुद्वारा वियोगे तु जीवनं तत एव हि ।
एवं मुख्यत्वनिर्धारस्तदर्थे त्वादीयताम् ॥७॥

इति सर्वांभोग्यमुख्याधिकारस्य विनिरूपणम् ॥७½॥

પ્રભુનો વિરહ હોવા છતાં પ્રભુ દૂર રહી બંસીનો નાદ કરે તેને લીધે જે ગોપીજનોનું જીવન ટકી રહેલું હતું, તે પણ બંસી-માંથી પ્રભુના અધરરસના આસ્વાદનો અનુભવ ગોપીજનોને ઉત્પન્ન કરતો, તેને લીધે જ. આમ હોવાને લીધે જ અધરનો રસ એ મુખ્ય છે, એમ જાણવું. આ ઉપરથી આપણી ભાવના કે જે સુધા-અધરામૃત રસનો ગર્ભિત આસ્વાદ ન થઈ શકાય તેવી સર્વ-શ્રેષ્ઠ છે. ૭½

द्विवार्षिकः कुमारोऽत्र मन्तव्योऽस्मत्प्रभुः सदा ॥८॥
सर्वा तदीयसामग्री मन्तव्यैव तथाविधा ।
अतो हि व्रजकार्या अप्युक्ता गोपकुमारिकाः ॥९॥
'एवं विहारि'त्यत्र प्रभुभिश्च निरूपितम् ॥९½॥

આ લીલામાં આપેલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીને માત્ર બે વર્ષના કુમારજ સદા માનવાના છે. પ્રભુના ભેદ માટે રૂઢેથી જે કોઈ નામથી તે પણ બે વર્ષના કુમારને માટે હોય, તેથીજ માનવાની છે આ વસ્તુનેજ ધ્યાનમા ગણીને વ્રતની ઇચ્છા કરનારી જે ગોપબાલિકાઓ હતા. તેઓને પણ 'ગોપકુમારિકાઓ' કહેવામા આવી છે આ હકીકત શ્રીમદ્ભાગવત-દશમ સ્કન્ધ અધ્યાય ૨૨ માના છેલ્લા શ્લોકમા "एवं विहारैः कौमारैः" એ શ્લોકમા પ્રભુની કુમારાવસ્થાનીજ સર્વ લીલાઓ હતી, તેનો ખુલાસો ત્યા શ્રીમહાપ્રભુજીએ સુબોધિનીજીમા આપ્યો છે ૮ વર્ષ.

कुमारी च कुमारश्च व्रज एवाभवत्प्रभु ॥१०॥
'ब्राह्मणोऽपि क्षत्रियोऽपी'त्यादिव्यार्तिनिवारिकाः ।
तासु चास्मत्स्वामिभिस्तु सर्वा लीला निरूपिताः ॥११॥

વ્રજભૂમિમા કુમારીસ્વરૂપે અને કુમારસ્વરૂપે આપ પ્રભુ પોતેજ થયા હતા. તેજ સ્થળે (ભા ૧૦-૧૧-૪૮) સુબોધિનીજીમા શ્રીઆચાર્યચરણે પ્રભુની સમગ્ર લીલાઓ કુમારસ્વરૂપે કરી હતી. સમગ્ર રમતે એકત્ર બ્રાહ્મણ પણ થાય, ક્ષત્રિય પણ થાય; રૂહેલોજ હોય 'તેની ગતિમા સ્વીકારી લિયે-પ્રભુને મર્યાદા પ્રતિબન્ધ કરવાનો નથી' વ્રજની લીલાઓમા જ્યાસુધીમા કુમારાવસ્થાની જરૂર હતી ત્યાસુધી તે અવસ્થા રાખી, પછી જરૂર નહોતાં ત્યાગ કર્યો ૧૧

तादृशेऽनिरूढसामर्थ्यं हरेः, कामः स्मृतम् ।
कामाश्रये वयोपेक्षा न तु साक्षात्स्वरूपके ॥१२॥

તેવા પ્રકારના સ્વરૂપમા પ્રભુનું સમગ્ર સામર્થ્ય આવી ગયું

તો તે જોઈએ ... કૃષ્ણની સ્થિતિ જ હવે જો જ્ઞાનનો આશ્રય સ્વરૂપમાં આવે તો ભક્તિ પણ [illegible] છે, તે [illegible] જ્ઞાન; જ્યાં [illegible] [illegible] નથી. ૧૨.

तस्य रूपं तु मन्तव्यमप्राकृतमेव तत् ॥१२॥

આ પ્રકાર તે પ્રભુના સ્વરૂપનો તે અપ્રાકૃત છે. અલૌકિક છે. તેમ વિચાર કરવો. ૧૩.

स्वामिनीनां यशोदाया आनन्दं च मुखाम्बुजम् ॥१३॥

यद्वै ज्ञानं न तु प्रोक्तं तत्स्वरूपं तथाविधम् ।
स्वामिनीहृदयस्थस्य रूपमेवंविधं मतम् ॥१४॥

યશોદાજીના હૃદયમાં [illegible] એવી [illegible] હતો, જેથી કરીને જેમ દેવકીમાં પ્રભુનું પ્રાગટ્ય થયું, ત્યારે દેવકીજીએ સ્તુતિ કરી અને જ્ઞાનદશાનો અનુભવ કર્યો, તેવો અનુભવ પુષ્ટિમાર્ગના શ્રીયશોદાજીને ન થયો તેથી તેમણે સ્વરૂપની સ્તુતિ ન કરી [illegible] પ્રભુનું [illegible] હતું. શ્રીસ્વામિનીજીઓ-ગોપીજનોના હૃદયમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ આવું વિરાજતું. ૧૪.

'गर्भस्थे'त्यादिभिः सद्भिर्लीला निरूपिता ।
[illegible] मता पूर्णरूपे त्रिगुणात्मकम् ॥१५॥
एवं निजप्रभो रूपं विज्ञेयं प्रभुभाविने ॥१६॥

'ધર્મરત્ન' (શ્લો. ૨૦) આ શ્લોક પ્રમાણે પ્રભુની [illegible] શ્રીસા-

એનૂં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે પ્રભુની વય વગેરેની સમગ્ર કથા એ પણ કુમારાવસ્થામાંજ સમજવાની છે. આવાજ પ્રકારનું સ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે આવી રહેલા જીવોએ જાણવું. ૧૫૩

३७. अष्टाक्षरमन्त्रार्थः ॥

श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः। 'श्रीकृष्णः शरणं मम'त्यष्टाक्षरो मन्त्रः। अस्य व्याख्या-श्रीकृष्णो युगलस्वरूपो मम शरणमाश्रयो भूयात्। सर्वाश्रयेषु देहदारभोगपुत्रमातृपितृभगिनीकुटुम्बगृहवित्तपशुग्रामदेशेषु शिथिलेषु मृगतृष्णावद्दृश्यमानेषु तदाश्रय आनन्दरूपो नित्यः परमात्मप्रदो मम भवतु।

'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર છે. આનો અર્થ એ છે કે–'શ્રીરાધાજી અને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી એ યુગલ સ્વરૂપવાળા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી મારો આશ્રય થાવ.' દેહ, સ્ત્રી, ભોગ, પુત્ર, માતા, પિતા, બ્હેન, કુટુમ્બ, ઘર, પૈસો, ઢોરઢાંખર, ગામ, દેશ એ બધા આશ્રયો ઢીલા અને ઝાંઝવાના જળ જેવા નકામા દેખાતા તેનાથી માન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનો આનન્દરૂપ, નિત્ય અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું ભાન કરાવનારો આશ્રય મને થાવ.

सम्यक्त्या नाभया भक्त्या चानन्दरूपया।
निरन्तोऽन्याश्रयश्रीमन्दाश्रयो भवेद्ध्रुवम् ॥१॥

એમ જ્યારે આ એક પ્રભુ સિવાય બીજે કોઈમાં ન હોય તથી આ [illegible] કીર્તન સ્મરણ પામેલા, [illegible] દાસ્ય [illegible] [illegible] કરી [illegible] તીન સેવા [illegible] [illegible] પામ્યો હવે [illegible] આશ્રય થાય ૧

'अभयं सर्वदा दास्ये इति जन्म न मम' इति भगवद्वाक्यम् [illegible] मतिनारम्भनिवृत्ति ॥

[illegible] આવે [illegible] મા[illegible] પ્રભુ[illegible]

(પરમગુરુ શ્રીગુસાંઈજીએ આજ્ઞા કરી છે :—

सदा सर्वात्मभावेन भजनीयो व्रजेश्वरः ।
करिष्यति स एवास्मदैहिकं पारलौकिकम् ॥१॥

[illegible] હમેશા આશ્રય કરવો એ પ્રભુજી આપણું આ લોકનું અને પરલોકનું બધું સિદ્ધ કરશે ૧

अन्याश्रयो न कर्तव्यः सर्वथा बाधकस्तु सः ।
स्वकीयेष्वात्मभावश्च कर्तव्यः सर्वथा सदा ॥२॥

પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈનો આશ્રય કરવો નહીં [illegible] બીજાનો આશ્રય હમેશા નડતર કરનારો છે. પોતાના જે [illegible] તેઓમાં હમેશા એ પોતાના જ છે એવો ભાવ રાખવો ૨

सदा सर्वात्मना कृष्णः सेव्यः कामादिदोषवत् ।
तद्भक्तत्वं न [illegible] ॥३॥

કાળ વગેરેના દોષોને દૂર કરનારા સર્વાત્મા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ-ચન્દ્રજીની સેવા કરવી. તે પ્રભુજીના જે ભક્તો હોય તેઓની તરફ નિર્દોષભાવે માનની લાગણી રાખી રહેવું. ૩.

भगवत्येव सततं स्थापनीयं मनः स्वयम् ।
कालोऽयं कठिनोऽपि श्रीकृष्णभक्तान्न बाधते ॥४॥

પ્રભુમાંજ જાતે હમેશા મનને સ્થાપવું. આ કાળ કઠણ છે, છતા જેઓ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના ભક્તો છે, તેને કોઈપણ અડચણ તે કાળ કરી શકે તેમ નથી. ૪.

२८. गद्यार्थः ॥

(विवृत्तिः—) सहस्राणि अपरिमितानि ये परिवत्सरास्तैर्मितः कालस्तेन जातः कृष्णवियोगस्तेन जाताभ्यां तापक्लेशाभ्यामानन्द-तिरोभाव आनन्दरहितोऽहं जातः । आनन्दार्थं देहेन्द्रियप्राणान्तः करणानि तद्धर्मांश्चेति । देहः पाञ्चभौतिकः १, इन्द्रियाणि दश १०, प्राणा दश १०, अन्तःकरणानि मनोबुद्धिचित्ताहङ्कारास्तेषां धर्मान्, देहस्य चलनम्, इन्द्रियाणां या या प्रवृत्तिः, अन्तःकरणानां या या प्रवृत्तिः, ते धर्मास्तान्, तदुक्तं— "ब्रह्मसम्बन्धकरणात्सर्वेषां देह-

છે. એનો અર્થ—હે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી ! હું આપનો દાસ છું. આપનું વચન છે કે જે આપને શરણે આવેલો હોય તેને આપ અભય આપો છો તો તે અભય આપ મારામાં કરો

૩૯. पुष्टिमार्गीयध्यानप्रकारविवेचनम् ॥

अथ जपसमये पुष्टिमार्गीयध्यानप्रकारो विविच्यते ।

હવે જપ કરતી વેળાએ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ જે પ્રકારે ધ્યાન કરવાનું છે, તેનો પ્રકાર કહેવામાં આવે છે :-

प्रथमाचार्यवर्यान् श्रीवल्लभान् विप्रयोगरसात्मकतापस्वरूपान् ध्यात्वा नमस्कुर्यात् ।

ગોપી રૂપેલા પ્રભુના વિપ્રયોગ રસ સ્વરૂપ-તાપાત્મક શ્રીમદ્ આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય પ્રભુનું ધ્યાન કરી આપશ્રીને નમન કરવું.

ततः श्रीमत्प्रभुचरणान् शुद्धपुष्टिमार्गीयसर्वात्मभावात्मकस्त्रीभावस्वरूपान् श्रीविट्ठलान् ध्यात्वा नमस्कुर्यात् ।

તે પછી શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય સર્વાત્મભાવ। સ્ત્રીરૂપ ભાવના સ્વરૂપવાળા શ્રીમાન્ પ્રભુચરણ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી શ્રીગુસાંઈજીનું ધ્યાન કરી આપશ્રીને નમસ્કાર કરવા

ततो मन्त्रोपदेष्टारमंशतः शब्दतश्च यथादृष्टमनुस्मृत्य नमस्कुर्यात्।

ત્યારબાદ જેમણે આપણને સ્વયં મન્ત્રનો ઉપદેશ કર્યો હોય તેવા ગુરુદેવના જે પ્રમાણે આપણે દર્શન કર્યાં હોય તે પ્રમાણે અંશતઃ તેઓશ્રીનું સ્મરણ કરી નમન કરવું.

ततो मन्त्रमष्टाक्षरं सार्थं विचार्याष्टोत्तरशतं जपेत्।

પછી અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો અર્થ સહિત વિચાર કરી ૧૦૮ વાર જપ કરવો.

“श्री”रूपः सच्चिदानन्दो नित्यो व्रजपतेः सुतः ।
गूढः स्त्रीभावभावात्मा स्वामिनीहृदयस्थितः ॥१॥
स्वाधिभावात्मकः सांगोपांगरूपकलात्मकः ।
रासलीलापरो नित्यो भावभावात्मकः परः ॥२॥
स्वामिनीवृन्दमध्यस्थस्वरूपैकरसात्मकः ।
जीवरक्षार्थनिष्ठश्च रक्ष्यः सर्वात्मभावतः ॥३॥
लोकवेदप्रसिद्धश्च पुरुषोत्तमनामकः ।
सर्वांगे नतिरस्तु मे सर्वात्मना नमाम्यहम् ॥४॥
एतद्रूपः सर्वदाहि प्रविष्टः शरणं मम ।
निस्साधनस्तन्मनसा नंदराजसुभावनम् ॥५॥
इति मन्त्रार्थमिति विधेयानुसंधानम् ॥

"સચ્ચિદાનન્દરૂપ, શુદ્ધ, બ્રહ્મ, પરથી પણ પર, શ્રીગૂઢભાવાત્મક, શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં બિરાજતા, સ્થાયીભાવરૂપ, સમગ્ર લીલા-એકરૂપી ફળવાળા, હમેશા રાસલીલામાં પરાયણ, પરમ ભાવાત્મક, શ્રીગોપીજનોના સમૂહ વચ્ચે રહેલા, તેઓમાંજ મગ્ન, જીવોની માફક શ્રીગોપીજનોને આધીન રહેલા, છતાં સર્વત્ર બિરાજી રહેલા, પુરુષોત્તમ નામ છે જેનું એવા, સંયોગ સમયે રાધિકાજીથી યુક્ત, સંયોગ શૃંગારરૂપ, રાધિકામય, એકરૂપ અને સર્વના હૃદયમાં જેમણે પ્રવેશ કર્યો છે, તેવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી મારો આશરો છે. નિઃસાધન એવા જીવે તે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનાજ આશ્રયની મનપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી," આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી; આ પ્રમાણે વિપ્રયોગ સ્વરૂપની ભાવના કરવી.

अथ पञ्चाक्षरे यादृशे प्रभौ शृङ्गारसंयोगात्मके सर्वात्मभावेन दास्यं तदुपयोगि तथा देहादौ निरन्तरभावनां प्रार्थयेत्।

તે પછી "કૃષ્ણ તવાસ્મિ" એ પંચાક્ષર મન્ત્રમાં બતાવ્યા મુજબ શૃંગાર સંયોગાત્મક પ્રભુને વિષે સર્વાત્મભાવપૂર્વક દાસભાવ પ્રભુને ઉપયોગી થાય તેવા પ્રકારે દેહ વગેરેમાં નિરન્તર ભાવના રહે, તેવી પ્રાર્થના કરવી.

तत्र प्रथमं श्रीकृष्णपदप्रयोगस्य प्राकट्यसामयिकशोभाभिव्यञ्जकत्वाद् भावनापुरःस्थितं युगलस्वरूपं, अष्टषोडशचतुर्विंशतिसखीमण्डलमध्ये नवरसमयं चतुर्विंशतिरमणात्मकं श्रीकृष्णं विधाय भावनया देहेन्द्रियादिकमप्यन्तः प्रवेश्य तत्रैव सर्वदा निरुद्धीभूय दास्यं प्रार्थनीयमिति बोध्यम (? बोद्धव्यम्) ॥

પ્રભુનું પ્રાકટ્ય જે સમયે થયું તે સમયની જે શોભા તે 'શ્રીકૃષ્ણ'-એ શબ્દમાં રહેલી હોવાથી હૃદયમાં કરેલી માનસિક ભાવનાએ હૃદય સમક્ષ રહેલા યુગલ સ્વરૂપ, ચોવીસ સખીઓના મણ્ડળ વચ્ચે કાવ્યશાસ્ત્રમાં કહેલા નવ સ્વરૂપ ચોવીસ સ્મરણરૂપે રહેલા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું સ્વરૂપ ભાવી, ભાવનાથીજ દેહ, ઇન્દ્રિયાદિક પણ તેજ સ્વરૂપમાં લાવવા; તેજ સ્વરૂપમાં સદા નિરોધ કરી દાસધર્મની પ્રાર્થના કરવી, એમ જાણવું.

तथा च सिद्धमेतत् श्रीमदाचार्याणां हृदय विप्रयोगात्मक - स्थायिभावयुत सर्वलीलात्मक (तस्मिन्) श्रीकृष्णपदार्थं युगलस्वरूपं विभाव्य, तस्य मुख्यलीला रासरूपा, तां विभाव्य, तद्गतगोपिका-मण्डलान्तर्गत तद्भुजाच्छादितं तदेकनिरुद्ध प्रभु स्वामिनं स्वामिनी-स्वरूपं च तथाविध भावयेत्। एवमेकवारमपि नामजपे मुख्यफल-सिद्धि। अन्यथा आवृत्तिरिति बोद्धव्यम्।

તે રૂપથી આ વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે અને તે એ છે કે શ્રીમદાચાર્યચરણોનું વિપ્રયોગાત્મક, સ્થાયિભાવરૂપ, સર્વલીલાસમન્વિત એવું જે હૃદય, તેમાં યુગલસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ શબ્દના અર્થની ભાવના કરી, તે પ્રભુની જે મુખ્ય રાસલીલા, તેની ભાવના કરી ને રાસલીલાને વિશે બિરાજતા, બબ્બે ગોપીજનો વચ્ચે રહેલા, તે ગોપીજનોના બાહુથી વીંટાયેલા, તે ગોપીજનોમાં જેમનું ચિત્ત પરોવાયેલું છે, તેવા સ્વામી-પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીનું અને તેવાજ પ્રકારનું શ્રીસ્વામિનીજીનું જે સ્વરૂપ તેની ભાવના કરવી આ પ્રમાણે એકવાર પણ નામજપ કરતાં મુખ્ય ફળની સિદ્ધિ છે; આમ મુખ્ય ફળ ન મળે

જપ કરવો, એમ
તો નામજપની આવૃત્તિયો કરવી-અનેક વાર
આ ઉપરથી સમઝવું.

ननु साक्षाद्रसरीत्या भगवदनुभवेऽपि सर्वात्मभावेन दास्येऽधिक-
निरूपणं कथमुपपद्यते, इति चेत् तत्रायं भावः ।

પ્રભુનો અનુભવ
વાનું સાક્ષાત્ રસશાસ્ત્રનીજ રીતિ પ્રમાણે
થઇ શકતો હોય, છતાં સર્વાત્મભાવપૂર્વક દાસ્યધર્મના અવલમ્બન માટે
ભાર આપવામાં આવે છે, તે કેવી રીતે યોગ્ય કહેવાય? એના ઉત્ત-
રમાં કહેવામાં આવે છે કે-દાસ્યમાં વિશેષતા હોવાનાં કારણ આ છેઃ

भगवान् स्वामिनीसहित एव पूर्णरसात्मकः, तस्यालम्बनविभाव-
द्वयसंयोगनिष्पन्नत्वात् । तथा च दास्ये उभयसहिते सेवया पूर्ण-
रसानुभवो भवतीति नानुपपत्तिः काचित् ।

રસ એ બેઉ પ્રકારના આલમ્બન વિભાવનો સંયોગ થતાંજ
સિદ્ધ થઇ શકે છે, તેથીજ જ્યારે સ્વામિનીજી સાથે બિરાજતા હોય,
ત્યારેજ પ્રભુ પૂર્ણ રસાત્મક હોય છે; અને આમ બન્ને સ્વરૂપ
સાથે બિરાજતા હોય. ત્યારે દાસ્યપૂર્વક સેવા કરવાથી પૂર્ણરસનો
અનુભવ થાય છે; એટલેજ દાસ્યની મહત્તા રહેલી છે, તેમાં કાંઈ
અયોગ્યપણું નથી.

अष्टाक्षरमन्त्रस्तस्याष्टोत्तरशतं जपः । ततः पञ्चाक्षरो मन्त्र-
स्तस्य चतुर्विंशोत्तरशतत्रयं जपः । ततो नवरसमयभावनाध्याने कार्यम्॥
इति श्रीहरिरायेण महद्भिलोकनपरेण कृते समर्पणमन्त्रविवरणम् ॥

"श्रीकृष्णः शरणं मम" એ અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો એકસો આઠ વાર

પઞ્ચાક્ષર-મન્ત્રમાં 'હું આપનો છું", એમાં તે દાસ્યનું ભાન સ્ફુટ થાય છે. આ દાસ્યભાવ સર્વાત્મભાવની સિદ્ધિમાં સાધન તરીકે નથી; પરન્તુ એ પઞ્ચાક્ષર મન્ત્રના જપે કરી 'હું પ્રભુનો છું' એવી સતત ભાવના કરવાને કારણે દીનતા સિદ્ધ થાય છે. (દીનતા પ્રભુના સન્તોષ માટે કારણ છે, તેથીજ) પ્રભુ એવા દીન ભક્તને કૃપા દ્વારા સર્વાત્મભાવની સિદ્ધિ કરી આપે છે ૨-૩.

अष्टाक्षरं तथा मन्त्रं जपेच्छरणसिद्धये ।
शरणस्थं यतः कृष्णः स्वतः सर्वात्मनोद्धरेत् ॥४॥

આશ્રયની સિદ્ધિને માટે તેજ પ્રમાણે "શ્રી કૃષ્ણઃ શરણં મમ" એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો; કેમકે શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજી શરણે આવી રહેલા જનનો પોતેજ પાન હૃદયે ઉદ્ધાર કરે છે ૪.

उद्धारोऽप्यत्र मन्तव्यः स्वरूपावेशसाधकः ।
फलान्तरानपेक्षस्य किं देयं प्रभुणापि हि ॥५॥

સ્વરૂપના આવેશની સિદ્ધિ કરનારો ભક્તનો આ ઉદ્ધાર છે આવા ભક્તને બીજા કોઈપણ ફળની જ્યાં અપેક્ષાજ નથી, ત્યાં પ્રભુ બીજું આપેય પણ શું ? ૫

तत्र स्वस्वामिरूपस्य भावनारीतिरुच्यते ।
यतो भावनया भावः सिद्ध्येन्नान्येन केनचित् ॥६॥

હવે આવા પ્રકારના દાસ્યધર્મ આપણા સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના સ્વરૂપની ભાવના કેવી રીતે કરવી, તેનો પ્રકાર કહેવામાં આવે

છે, કેમકે સચ્ચિદાનંદ મન ભાવનાથીજ સિદ્ધ થાય, બીજા કશાથી પણ નહીં. (શ્રીમહાપ્રભુજીએ પણ નિબંધપ્રકરણમાં આજ્ઞા કરી છે કે, "भावो भावनया सिद्धः साधनं नान्यदिष्यते-ભાવ માત્ર ભાવનાથીજ સિદ્ધ થાય છે; બીજું કોઈ સાધન ભાવ સિદ્ધ કરવા માટે નથી) ૬.

सर्वदैवाक्रूर रासलीलायामादौ विभावयेत् ।
तस्यामेव हि लीलायां सर्वभावात्मिका यत ॥७॥

સમગ્ર લીલાઓના ફળરૂપ રાસલીલાનો ભાવ પ્રથમ વિચાર કરો, કેમકે તેજ લીલામાં સર્વાત્મભાવ રહેલો છે ૭.

'रासपञ्चाध्यायीतात्पर्ये' इत्याह स्वामिनाम हि ।
फलप्रकरणत्वं च तद्दोषाविनिरूपणात् ॥८॥

આ કારણેજ શ્રી મહાપ્રભુજીનું 'રાસપંચાધ્યાયી-તાત્પર્ય'-માં રાસલીલાજ સમગ્ર લીલાઓના તાત્પર્યરૂપ જણાવી સ્વીકારી છે. તેનું નિરૂપણ શ્રીગુસાંઈજીએ આપ્યું છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં રાસલીલાનો જે ભાગ, તેમાં તે પરમ ફળરૂપ લીલાનું નિરૂપણ હોવાથી તે ભાગને શ્રીમહાપ્રભુજીએ ફળપ્રકરણ કહ્યું છે ૮.

तत्र स्थलं भूतले यमुनापुलिनात्मकम् ।
तदानिकुञ्जवत्सर्वाङ्गम्य हृदि विभावयेत् ॥९॥

આ ભાવનામાં અત્યન્ત ગૂઢ એવું કોઈથી ન કહી શકાય એવું અંદર છિપેલું એવું એક ગમ્યસ્થાનરૂપ સ્થળ-રમણ-શ્રીયમુનાજીના કાંઠા ઉપર આવેલું છે, તેની ભાવના કરે ૯.

परितो यमुनातीरं ततो वृन्दावनं तथा ।
ततो भूमिः सापि गूढा वायुना पत्रचालनात् ॥१०॥
अलौकिकमनश्चन्द्रप्रकाशधवलीकृता ।
यमुनोर्मिभिरत्यन्तशीतला सरसं तथा ॥११॥

શ્રીયમુનાજીના તીરની આસપાસ અને પછી વૃન્દાવનની ચારે બાજૂ ઉપર કુંજવનના રાસની ભાવના કરવી. ત્યાર પછી ત્યાંની ગૂઢ ભૂમિની ભાવના કરવી, તેમાં વાયુ વડે કરી પાંદડાઓ હાલતાં હોય; તથા અલૌકિક મનરૂપી ચન્દ્રના પ્રકાશથી ઉજ્જ્વલ થયેલી હોય; વળી તે સ્થળ યમુનાજીની લહેરોથી સરસ અને અત્યન્ત શીતલ હોય. તેવી ભાવના કરવી ૧૦-૧૧.

एतादृशे तु पुलिने त्रिभङ्गललितं हरिम् ।
बर्हिपिच्छशिरोरूपं सरोजसदृशाननम् ॥१२॥
चञ्चलारक्तनयनमलकावृतभालकम् ।
श्रुतियुग्मलसच्छ्रीमन्मकराकृतिकुण्डलम् ॥१३॥
दिव्याङ्गरागललितं सर्वाभरणभूषितम् ।
पीताम्बरावृतं श्रीमद्वनमालाविराजितम् ॥१४॥
रसासक्तं गोपिकेशमनुरक्तं गोपिकावृतम् ।
रासमण्डलमध्यस्थं गोपिकायुग्ममध्यगम् ॥१५॥
श्रुतिरूपाग्निपुत्रात्मरूपगोपीभिरावृतम् ।
नृत्यन्तं शारदीयापि रसोद्रेकेण च स्वतः ॥१६॥

तृतीयपुरुषार्थैकरसक्रीडापरं क्वचित् ।
जलक्रीडारतं क्वापि मदविह्वललोचनम् ॥१७॥

गोपिकासु च संसक्तं विरक्तं सर्वकार्यतः ।
एतादृशं प्रभुं श्रीमदाचार्यहृदयस्थितम् ॥१८॥

भावात्मकेन रूपेण सामग्रीसहितं तथा ।
रसात्मकतयाविष्टान रसरूपहृदये यतः ॥१९॥

तथैव हृदयाविष्टे लीलायां प्रतिगोपिकाः ।
हृदयादेव तत्तापवशात्तु बहिर्गतः ॥२०॥

लोकवेदप्रसिद्धस्वमर्यादिष्टाय प्रियाकृतिः ।
भक्तान्परोक्षे तु मूर्तिरेवेति निश्चयः ॥२१॥

अनुभूतिर्भाववतां भावरूपेण सर्वथा ।
अन्येषामन्यरूपेण तत्र साधारणी मतिः ॥२२॥

स्वरूपे च तथा मूर्तौ नहि भाववतां क्वचित् ।
एवम्भूतं हरिं ध्यायेदतिदीनेन चेतसा ॥२३॥

આવા પ્રકારના શ્રીયમુનાજીના કાંઠે ઉપર મોરપીંછના મુકુટ-વાળા, કમલસમાન મુખવાળા, ચપળ અને કૌતુક કરતાં નેત્રવાળા, પ્રેમથી ઉભરાયેલા કપોલપ્રદેશવાળા, બન્ને કાન ઉપર સુશોભિત મકરના આકારના કુણ્ડળવાળા, દિવ્ય એવા લેપકુલેલ વગેરેથી સુન્દર, સમગ્ર અલઙ્કારોથી શણગારેલા, પીતામ્બરથી વીંટળાયેલા, સુન્દર વનમાળાથી શોભી રહેલા, રમણા આસક્તિવાળા, માત્ર ગોપીજનો

તરફ અનુરાગવાળા, ગોપિકાઓથી ઘેરાયેલા, રાસમંડળના મધ્ય ભાગમાં રહેલા, બબ્બે ગોપીજનો વચ્ચે બિરાજેલા, શ્રુતિરૂપ-અગ્નિકુમારરૂપ ગોપીજનોની ભુજાઓથી બાથ ભરેલા. રાસમાં ફરતી રીતે નૃત્ય કરતા, વળી શૃંગાર રસનો ઉદ્રેક થવાને કારણે તૃતીયપુરુષાર્થને સેવતા રસની ક્રીડામાં પરાયણ, શૃંગારરસ જનક ક્રીડામાં આનંદ લેતા. મદથી નિર્મુક્ત નેત્રવાળા, ગોપિકાઓમાં આસક્તિવાળા છતાં સર્વ કાર્યોમાં વિરાગવાળા અને સર્વ સામગ્રીથી યુક્ત, આવા પ્રકારના, શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીમદ્વલ્લભાભિમંડિત પ્રભુ શ્રીરામચન્દ્રજી તે શ્રીમદાચાર્યચરણ પ્રકારે ભાવાત્મક સ્વરૂપે આપશ્રી પ્રભુના હૃદયમાં બિરાજતા હોય, તેવે પ્રકારે હૃદયમાં રહેલા પ્રભુની ભાવના ભાવના કરવી, (શ્રીમદાચાર્યજીના હૃદયમાં રહેલા પ્રભુની ભાવના કરવાનું કારણ એ કે) રસાત્મક એવું જે હૃદય તેજ રસાત્મક પ્રભુનું આધારસ્થાન થઈ રહે. પ્રભુ પ્રત્યેક ગોપીજન સાથે લીલામાં બિરાજી રહેલા છે, તેવા સ્વરૂપમાં હૃદયમાં પધાર્યા છે, તેની ભાવના કરવી. પ્રભુના વિરહને લીધે અત્યન્ત તાપક્લેશ થાય છે. ત્યારે, પ્રભુ હૃદયમાંથી બહાર પધારે છે. માટેજ હૃદયમાં રહેલા પ્રભુની ભાવના કરવાની છે શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રભુનું લોક અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવું નિજ સ્વરૂપ છે; તેનેજ આધારસ્થાન બનાવીને પ્રભુ પોતાની લીલાઓ દર્શાવી રહ્યા છે. આવતારદશા ન હોય, ત્યારે પ્રભુ મૂર્તિ-સ્વરૂપમાં રહીને લીલાનો અનુભવ કરાવે છે તેમાં પ્રભુના રૂપનો ભાવુકોને જે અનુભવ થાય છે, તે ભાવરૂપેજ થાય છે જો બુદ્ધિ સામાન્ય હોય તો તેવાઓને બીજે બીજે રૂપે દર્શન આપે જે ખરા ભાવિક છે, તેને સ્વરૂપમાં તેમજ મૂર્તિમાં સામાન્ય બુદ્ધિ હોતીજ નથી ગ્રીપર બનાવ્યા ગમાણોના સ્વરૂપે રહેલા પ્રભુનું અતિ દીન ચિત્ત વડે ધ્યાન ધરવું ૨૨-૩

तृतीयपुरुषार्थस्य रसक्रीडापरः क्वचित् ।
जलक्रीडारतः क्वापि मदविह्वललोचनम् ॥१७॥

गोपिकासु च संसक्तः विरक्तः सर्वकार्यतः ।
एतादृशं प्रभुं श्रीमदाचार्यहृदयस्थितम् ॥१८॥

भावात्मकेन रूपेण सामग्रीसहितं तथा ।
रसात्मकस्याधिष्ठानं रसवद्भूदयं यतः ॥१९॥

तथैव हृदयाविष्टं लीलया प्रतिगोपिका ।
हृदयादेव तत्तापवशात्तु बहिरुद्गतः ॥२०॥

लोकवेदप्रसिद्धस्वधर्माध्यस्थाय क्रियाकृतिः ।
अवतारपरोक्षे तु मूर्तावेवेति निश्चयः ॥२१॥

अनुभूतिर्भाववतां भावरूपेण सर्वथा ।
अन्येषामन्यरूपेण तत् साधारणी मतिः ॥२२॥

स्वरूपं च तथा मूर्तौ नहि भावरता क्वचित् ।
एवम्भूतं हरिं ध्यायेदनिशलीनेन चेतसा ॥२३॥

આવા પ્રકારના શ્રીયમુનાષ્ટના દ્વારા ... મોરપીંછના મુકુટવાળા, કમલસમાન મુખવાળા, ચપળ અને વક્ર રાતા નેત્રવાળા, કસ્તૂરીથી ઘેરાયેલા કપાળપ્રદેશવાળા, અને કાન ઉપર ગુંજિત મકરના આકારના કુંડળવાળા દિવ્ય એવા સેવકુસુમ વગેરેથી સુન્દર, સમગ્ર અલંકારોથી શણગારેલા, પીતામ્બરથી વીંટળાયેલા, સુન્દર વનમાળાથી શોભી ઉઠેલા, રમ્યા આભૂષિતવાળા, ગાન ગોપજનો

તરર અનુરાગવાળા ગોપિકાઓથી ઘેરાયેલા, રાસમંડળના મધ્ય ભાગમા રહેવા, બબ્બે ગોપીજનો વચ્ચે બિરાજેલા, શ્રુતિરૂપ-અગ્નિકુમારરૂપ ગોપીજનોના ગુણોથી સાથ ભરેલા. રાસ સભામા કહેલી રીતે રૂપ કરતા વળી શૃંગાર રસનો ઉદ્રેક થવાને કારણે તૃતીયપુરુષાર્થને સેવતા રસની ક્રીડામા પરાયણ, શૃંગાર જલક્રીડામા આનન્દ લેતા, મનથી નિવૃત્ત નેત્રવાળા, ગોપિકાઓમા આસક્તિવાળા છતા સર્વ કાર્યોમા વિરાગવાળા અને સર્વ સામગ્રીથી યુક્ત આવા પ્રકારના, નિરંતર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી તે શ્રીમદાચાર્યવર્ય શ્રીમદવલ્લભાચાર્ય પ્રભુના હૃદયમા બિરાજતા હોય, તેવે પ્રકારે ભાવાત્મક સ્વરૂપે રહેલા પ્રભુની ભાવના ભાવના કરવી, (શ્રીમદાચાર્યજીના હૃદયમા રહેલા પ્રભુની ભાવના કરવાનું કારણ એ કે) સ્વામિનીજીનું જે હૃદય તેજ આત્મક પ્રભુનું આધાર સ્થાન થઇ રહે પ્રભુ પ્રત્યેક ગોપીજન સાથે લીલામા બિરાજી રહેલા છે, તેવા સ્વરૂપમા હૃદયમા પધાર્યા છે, તેવી ભાવના કરવી. પ્રભુના વિરહને લીધે અત્યન્ત તાપક્લેશ થાય છે, ત્યારે, પ્રભુ હૃદયમાથી બહાર પધારે છે, ત્યારેજ હૃદયમા રહેલા પ્રભુની ભાવના કરવાની છે શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રભુનું લોક અને વેદમા પ્રસિદ્ધ એવું નિજ સ્વરૂપ છે, તેનેજ આધારસ્થાન બનાવીને પ્રભુ પોતાની લીલાઓ દર્શાવી રહ્યા છે અવતારદશા ન હોય, ત્યારે પ્રભુ મૂર્તિ-સ્વરૂપમા રહીને લીલાનો અનુભવ કરાવે છે. તેમા પ્રભુના રૂપનો ભાવુકોને જે અનુભવ થાય છે, તે ભાવરૂપેજ થાય છે જો બુદ્ધિ સામાન્ય હોય તો તેવાઓને બીજે બીજે રૂપે દર્શન આપે જે ખરા આવિર્ભાવ છે, તેને સ્વરૂપમા તેમજ મૂર્તિમા સામાન્ય બુદ્ધિ હોતીજ નથી ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સ્વરૂપે રહેલા પ્રભુનું અતિ દીન ચિત્ત વડે ધ્યાન ધરવું ૨૨-૨૩

तत सेत्स्यति सर्वात्मभावो भवति न स्वतः ।
पुष्टिमार्गे साधनं च फले चापि मतो हि सः ॥२४॥

આ પ્રકાર ભાવના કરવામા આવે ત્યારે સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થાય. એ સર્વાત્મભાવ ભક્તને આવા પ્રકારના ધ્યાન વિના કોઈ આપોઆપ થતો નથી પુષ્ટિમાર્ગમા આ સર્વાત્મભાવ એજ સાધન અને એજ ફળ છે. ૨૪.

एतत्सर्वं निजाचार्यकरुणाल्लब्धितात्मनाम् ।
भवेद्भगवदीयानां विधेयः केवलाश्रयः ॥२५॥

આ બધું આપણા આચાર્યવર્ય શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ પ્રભુની કૃપા વડે કરીને જેમનો આત્મા સનાથ થયો છે, તેવા ભગવદીયોને પ્રાપ્ત થાય. માટેજ ફક્ત પ્રભુનો આશ્રય રાખવો. ૨૫.

४१. स्वमार्गशरणद्वयनिर्णयः ।

यथा हि शरणं यातैर्विधेया भावना हृदि ।
स्वाचार्यकरुणामात्रलभ्यात्मात्र निरूप्यते ॥१॥

જે પ્રમાણે શરણે ગયેલા જીવોએ હૃદયમા ભાવના કરવાની છે, તેનું નિરૂપણ આપણા આચાર્યવર્ય શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુની કૃપાનાજ બલ પર અહીં કરવામા આવે છે ૧

બે પ્રકારનું શરણ: ૧. સિદ્ધ શરણ

शरणं द्विविधं प्रोक्तं सिद्धसाधनभेदतः ।
त्यागात्यागविभेदेन प्रथमे त्याग इष्यते ॥२॥

સિદ્ધ શરણ અને સાધન શરણ એવા ભેદે શરણ બે જાતનું કહેવામાં આવ્યું છે; તેમાં એક ત્યાગદશામાં રહી કરવાનું અને બીજું અત્યાગદશામાં કરવાનું. આમ પહેલું જે સિદ્ધ શરણ છે, તેમાં ત્યાગ ઇષ્ટ છે. ૨.

'सर्वधर्मान्परित्यज्ये'त्यत्र त्यागनिरूपणात् ।
'न्यासादेशे'ति पद्येन तत्तात्पर्यं निरूपितम् ॥३॥

કેમકે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં "સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરી તું મારે શરણે આવ," એવું જે શરણ છે, તેમાં ત્યાગનું નિરૂપણ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ત્યાગરૂપનું તાત્પર્ય 'ન્યાસાદેશે' એ શબ્દથી શરૂ થતા સુપ્રસિદ્ધ શ્લોકમાં બતાવ્યું છે. (પં. શ્રીરમાનાથજીએ "ન્યાસાદેશ" એ શ્લોક પર ગૂજરાતી ભાષામાં વિવેચન છપાવ્યું છે, તે અહીં વાંચવું.) ૩.

स एवात्र च सन्न्यासः सर्वत्यागात्मको मतः ।
सर्वोत्तमे प्रभोर्नाम तादृगेव विराजते ॥४॥
"विरहानुभवैकार्थसर्वत्यागोपदेशकः ॥४२॥

તેજ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં ઉપદેશવામાં આવેલો સન્ન્યાસ સર્વ ધર્મોના ત્યાગપૂર્વકનો કહેલો છે. આ વસ્તુનો ખ્યાલ રાખી

તેથી શ્રીપુરુષોત્તમ શ્રીવલ્લભ આચાર્ય શ્રીમહાપ્રભુજીનું "પ્રભુ ના વિરહનો અનુભવ કરાવનારો અને સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનાર" એવું નામ આપ્યું છે. ૪૭.

यत्र ज्ञानगुणादीनां स्वास्थ्यहेतोरपि स्मृतः ॥५॥

त्यागः, शरीरस्यापि न रक्षा भोजनादिभिः ।
लौकिका वैदिका वापि धर्मा भागवता अपि ॥६॥

त्यज्यन्ते, यत्र न फलमन्यत्स्यादनुभूतितः ।
अतो दुर्लभता प्रोक्ता 'प्रेम्णा सिध्यति नान्यथा' ॥७॥

આ ઉત્તમ પ્રકારના ત્યાગાત્મક ભક્તિમાર્ગીય નિરોધ લક્ષણાત્મક સંન્યાસમાં જ્ઞાન, ગુણ વગેરે તેમજ શરીરના સ્વાસ્થ્યના કારણનો પણ પોતાની મેળે ત્યાગ કરવાનો છે, ભોજન વગેરેથી દેહનું રક્ષણ કરવાનું નથી; આમાં લૌકિક અને વૈદિક તેમજ ભાગવત ધર્મોનો પણ સર્વથા ત્યાગ કરવાનો છે; કેમકે તે કરવાથી અનુભવ તેથી પણ બીજા ફળની તો અપેક્ષા નથી જ; તેથી જ આ નિરોધ રૂપ માર્ગ અત્યંત દુર્લભ કહેવામાં આવ્યો છે. આ માર્ગ કેવળ પ્રેમથી જ સિદ્ધ થાય છે ૫-૭.

पृथक्त्वज्ञानमार्गोक्तेर्गुरुत्वमिति मेऽत्र हि ।
बुद्धिपूर्वकसन्त्यागे विरहानुभवार्थता ॥८॥

શ્રીમહાપ્રભુજીનું પ્રાગટ્ય શ્રીમદ્ભાગવતમાં "ભાગવત ભક્તિ માર્ગના ઉત્તમ માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર," એવું નામ

કહ્યું છે, ને આ સિદ્ધ શરણ માર્ગનો ઉપદેશ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કર્યો છે. તે માટે બુદ્ધિપૂર્વક આવા પ્રકારનો શ્રીગીતાજીમાં કહેલો ત્યાગ કરવામાં આવે તો પ્રભુના વિરહનો અનુભવ થઈ શકે. ૮.

अग्रे तु तस्याप्यस्फूर्तिः स्वास्फूर्तिर्विरहेण न ।
एवं हि सिद्धशरणं त्यागेन विनिरूपितम् ॥९॥

આગળ જતાં વિરહનું પણ ભાન રહેતું નથી; અને અત્યન્ત વિરહ વડે કરીને પોતાનું પણ ભાન રહેતું નથી. આ પ્રમાણે ત્યાગ-વાળું "સિદ્ધ શરણ" નિરૂપવામાં આવ્યું. ૯.

૨. સાધન શરણ

अत्यागेन न सम्प्रोक्तं साध्यभक्तिप्रसिद्धये ।
कलौ भक्त्यादिमार्गाणां दुःसाध्यत्वादपि स्वतः ॥१०॥
स्वसाधनेन संसिद्धिः, शरणादखिलं भवेत् ।
'विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्ये'ति रूपणात् ॥११॥

સાધ્ય એવી ભક્તિ સિદ્ધ કરવા માટે જેમાં ત્યાગ કરવાનો નથી, તેવું આ શરણ છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિવેકધૈર્યાશ્રયમાં આજ્ઞા કરી છે કે—'આ કળિયુગમાં ભક્તિ વગેરે માર્ગો અત્યન્ત મુશ્કેલીથી સાધી શકાય તેવા છે, તેથી ગમે તેટલાં સાધન કરવામાં આવે તોયે ભક્તિ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી એથી કરીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમાં 'વિવેક-ધીરજ-ભક્તિ વગેરે' કશાં પણ બતાવ્યું છે. ને પ્રમાણે

એવા સ્વતન્ત્ર સ્વરૂપ અને સાધનરૂપ એમ બે પ્રકારનો આશ્રય ઉપદેશ્યો. આમાં જે બીજો સાધનરૂપ આશ્રય છે. તેમાં વિવેક-ધૈર્ય-ભક્તિ વગેરે સાથે ભગવાન પ્રભુમાં પ્રેમ સિદ્ધ કરાવે ૧૩-૧૫.

प्रथमं भावना कार्या शरणं स्वात्महर्षिणः ।
यतो हि भगवान् कृष्णो विश्वात्मा च साकृतिः ॥१६॥
देहेन्द्रियान्तःकरणादिषु तिष्ठति रक्षकः ॥१६½॥

શરણો જે સ્વરૂપ આશ્રય છે. તેમા પોતાના આત્મરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની ભાવના કરવી; કેમકે વિશ્વરૂપ સાકાર એવા જ [illegible] ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી રક્ષકરૂપે દેહ, ઇન્દ્રિય, અંતઃકરણ વગેરેમા બિરાજી રહેલા છે. ૧૬½

ततश्च भावयेत्कृष्णं देहजीवेन्द्रियात्मकम् ॥१७॥
अत एव वियोगस्यानुभूतौ जीवनं भवेत् ॥१७½॥

ત્યારબાદ દેહ-જીવ અને ઇન્દ્રિયરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની ભાવના કરવી; એ ભાવનાથી જ પ્રભુના વિરહનો અનુભવ વધતો થતા જીવન ટકી રહે ૧૭½.

अयमेव च सन्न्यासः स्वतन्त्रः शरणं तथा ॥१८॥
सर्वत्यागेन सततं वियोगानुभवात्मकः ॥१८½॥

આજ સર્વ લૌકિક-વૈદિક-દૈહિક ધર્મોના ત્યાગથી સતત પ્રભુના વિયોગનો અનુભવ કરાવનાર શરણરૂપ સ્વતન્ત્ર સન્યાસ ૧૮½

द्वितीये शरणे तु स्यादेतद्धार्दिकं मम ॥१९॥
तदेकशरण, तेषां रक्षकश्च प्रवर्तकः ।
निवर्तकश्च भगवान् निष्प्रयत्नस्ततो भवेत् ॥२०॥

બીજા પ્રકારનો જે ભાવનારૂપ આશ્રય છે, તેમાં ઉપરનો આ ભાવ હાર્દિક તે પ્રભુને સંમત છે, તેવો ભાવ કહેલો છે આવા ભક્તોનું રક્ષણ કરનાર, પ્રવૃત્તિમાં નાખનાર અને પ્રવૃત્તિમાંથી ઉંચા નિવૃત્તિમાં મૂકનાર ભગવાન જ છે; તેથી ભક્તે નિષ્પ્રયત્ન— બીજા લૌકિક વગેરે કાર્યોમાં પ્રયત્ન વિનાનું થવું ૧૯-૨૦.

इति विज्ञाय शरणद्वयं धीरः समाश्रितः ।
निस्साधनो निराचार्योनाश्रितः सिद्धिमाप्नुयात् ॥२१॥

આ પ્રમાણે સિદ્ધ અને ભાવનારૂપ, એવા બન્ને પ્રકારના શરણ-આશ્રયને સારી રીતે સમજી પ્રભુનો આશ્રય સતત રાખી, નિસ્સાધન બની, શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે રહે એટલે જીવ સર્વ સિદ્ધિ મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય ૨૧

४२. स्वमार्गीयसन्न्यासवैलक्षण्यनिरूपणम् ॥

पुष्टिमार्गीयसन्न्यासः स्वबुद्ध्याचार्यसंश्रयात् ।
निरूप्यते यद्विज्ञानाद् भासतेऽनधिकारिता ॥१॥

શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીવલ્લભાધીશ પ્રભુને આશ્રયે રહી મારી બુદ્ધિ પહોંચે છે તે પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસનું અહીં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે; જેને પૂરેપૂરી રીતે જાણવાથી એ ઉચ્ચ કોટિના પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં આપણો અધિકાર નથી, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. ૧.

૧. મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસ

मर्यादामार्गसन्न्यासे वैराग्यमधिकारकृत् ।
इहामुत्र परे तत्र स्वात्मरक्षा विधीयते ॥२॥

મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસમાં વૈરાગ્ય એ અધિકાર અર્પનાર છે; પરન્તુ આ લોકના કે પરલોકના ભયને તેમાં આત્માનું રક્ષણ કરવાનું હોય છે. ૨.

श्रवणं मननं चापि निदिध्यासनमुच्यते ।
नैरन्तर्यस्थितिश्चापि चेतसोऽस्वास्थ्यकारणम् ॥३॥

मनःप्रसादसिद्ध्यर्थमस्खलनमुच्यते ।
भिक्षाटनं च वपुषो रक्षार्थं तत्र रूप्यते ॥४॥

वेदान्तश्रवणं चापि कृष्णमाहात्म्यबोधकम् ।
संसारदुःखनाशाय स्यान्मनोऽन्यप्रसिद्धये ॥५॥

જે પ્રમાણે રોગીને ખાવા પર રુચિ થાય તે ખાતર ખોરાક તેની સમક્ષ તૈયાર કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે પ્રેમની વૃદ્ધિ કરવાવાળો માનુભાવ ભક્તને કરવી તેમજ શુદ્ધ-પુષ્ટિ-દ્વાર ભોગમાં વિરાગ કરાવી પ્રભુ પ્રેમાત્મક ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે પ્રભુમાંના થયેલા રાગ-પ્રેમને લીધે જેને પ્રભુમાં પ્રેમ થયેલો છે, તેવો ભક્ત દરેક રીતે સર્વ દુન્યવી પદાર્થોનો ત્યાગ કરે છે ૧૨-૧૩

अतोऽत्राधिकारभेदोऽस्ति तत्त्यागस्यात्र सर्वदा ।
किञ्च नान्यथा मरणं हरिरेव राघववद्भवेत् ॥१४॥

આજ તે મર્યાદામાર્ગીય તેમજ આ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષમાં દરેક રીતે અધિકારનો ભેદ છે વિશેષમાં મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસમાં જેમ આત્મહત્યા કરવાની હોય છે, તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષમાં આત્મહત્યા નથી, પરન્તુ જેવી રીતે ગાદમાં ભગવાન રહેતા છે, તેજ રીતે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસીના દેહમાં પ્રભુ રહેલ છે, એટલે આત્મહત્યાનો પ્રશ્નજ ઉઠતો નથી (લૌકિક દૃષ્ટિએ આ મરણ છે પણ દેહનો પ્રભુ જ રાખી લિયે છે) ૧૪

यथा तिरोहितं चेद्धि मरणं नैव, कारणम् ।
तथा नैतत्तिरोभावेऽन्यथाभावो भवेदिति ॥१५॥

श्रवणादिनिषेधोऽत्र स्वास्थ्यगमनात्परम् ।
एवं चैवावस्थितिश्च निरोधस्थानतो यथा ॥१६॥

व्रजस्थानामगमनं मथुरायां स्वगोकुलात् ।
अन्यस्मिन्नत्रापि पल्ल्यादिदर्शनात् ॥१७॥

લાકડામાંથી અગ્નિ ઊડી જાય પછી બાકી રાખ જ રહે,
તેજ પ્રમાણે હૃદયમાંથી પ્રભુનો તિરોભાવ થઈ જાય તો ભક્તપણુંજ
કયાં રહ્યું? મર્યાદામાર્ગીય મોક્ષમાં શ્રવણ, ગાન, ધ્યાન કહ્યું છે ત્યારે
આ પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષમાં તેનો નિષેધ કર્યો છે (નિષેધ ઉત્તમાધિ
કાર-એ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસ-મા જે, એ વસ્તુ નભૂનાની જોઈએ,
કેમ- નહીં તર સામાન્ય અધિકારી વૈષ્ણવો ભગવદીયતાની કક્ષાએ
પહોંચવા શક્તિમાન થઈ ન જ શકે) શરીર સુખાકારી સારી રહે તે
આનંદ કોઈ એકાન્ત સ્થળમાં ન જતા પ્રભુમન્દિરમાં કાયમ એકજ
સ્થળે રહેવાનું હોય છે શ્રીવ્રજજનો મથુરામાં જઈ શકે તેમ હતા,
પરન્તુ નિરોધસ્થાન એવા વ્રજમાંથી-પોતાના ગોકુલમાંથી તેઓએ
જવાનું પસંદ ન કર્યું. (જે સ્થાનમાં રહી પૂરો નિરોધ સાધી
શકાય, ત્યાંજ સદૈવ સ્થિતિ કરવાની છે, એ આ કથનનો આશય
છે.) આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમાં પૃથ્વીપર્યટન પણ છે, પરન્તુ મર્યા-
દામાર્ગીય પૃથ્વી-પર્યટન કરતાં આ જુદું છે આમાં તો પ્રભુના ચરણ-
કમલ તેમજ પ્રભુની લીલા એના દર્શન માટેજ યાત્રાદિ છે ૧૫-૧૭.

निरोधस्यास्य जनक तत तद्भिन्नमुच्यते ॥१७३॥

વિરોધ શાન્તિ મેળવવાને માટે મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસમાં જે
પૃથ્વી-પર્યટન છે, તે જુદા જ પ્રકારનું છે ૧૭३

नात्र भिक्षाटन देहरक्षार्थे कार्यमिष्यते ॥१८॥

विरहाद्देहपातार्थमत्र सर्वं समुद्यम ॥१८३॥

દેહરક્ષાને માટે ભિક્ષાટન કરવાની વાતજ આવી નથી; આ
પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમાં પ્રભુના વિરહને લીધે રહેવાનાજ ત્યાગ

માટે સર્વ તૈયારી છે (તાપક્લેશ એજ સાધનો છે, ભિક્ષાટન તો દેહની રક્ષા કરે; એમ છતાં તાપક્લેશના અનુભવની સદ્ભાવ-નાયે ન રહે) ૧૮½.

नात्र माहात्म्यबोधाय वेदान्तश्रवणं मतम् ॥१९॥
ज्ञानस्य बाधकत्वोक्तेः स्वास्थ्यहेतुतयापि च ॥१९½॥

જ્ઞાન એ તાપક્લેશાદિમાં બાધક છે, વળી એ તો શરીરના રક્ષણનો બોધ કરે છે; માટેજ પ્રભુના માહાત્મ્યજ્ઞાન માટે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમાં વેદાન્તશાસ્ત્રના શ્રવણની આવશ્યકતા જણાવવામાં આવી નથી. ૧૯½

सन्न्याससधर्माः केऽप्यत्र न सन्तीत्येव निश्चयः ॥२०॥
'सर्वधर्मान्परित्यज्य' इत्येतद्वचनतो हरेः ॥२०½॥

મર્યાદામાર્ગની માફક આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમાં ખાસ વિશિષ્ટ કોઇ ધર્મો નથીજ; કારણકે શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીએ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં આજ્ઞા કરી છે-"હે અર્જુન! સર્વધર્મોનો ત્યાગ કરી તું મારે શરણે આવ" (પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસની આ ઉચ્ચ કોટિ છે. તેવા સન્યાસીને પ્રભુના શરણ સિવાય કોઇપણ ધર્મની અપેક્ષા નથી; એટલુંજ નહીં, ઇન્દ્રિયોના ધર્મોની પણ તેને આવશ્યકતા નથી.) ૨૦½.

बन्धमात्रनिवृत्त्यर्थमत्र वेषस्तथाविधः ॥२१॥

સર્વ પ્રકારના સાંસારિક બન્ધો ટળી જાય એ ખાતર મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસમાં છે, તેવી જાતનો વિશિષ્ટ વેષ આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમાં પણ છે (શ્રીહરિરાયજી કાષાયવસ્ત્રોના સાંભળે જેના

વેષની વાત કરે છે કે કોઈ અન્ય પ્રકારના વેષની, એ વાત અહીં સ્પષ્ટ થતી નથી. માત્ર આ ઉપરથી એટલું જ ધ્વનિત થાય છે કે શ્રીહરિરાયજીના સમયમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસીઓ માટે હીન મધ્યમ અધિકારીઓથી તેઓ જુદા જણાઈ આવે તે માટે કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારનો વેષ હોય. સંભવ છે કે આ વેષ માત્ર ધોતી ઉપરણો જ હોઈ શકે) ૨૧

मोक्षे कामना नास्ति हरेरपि च वाञ्छनम् ।
तत्र बाधकसद्भावो, नात्र कृष्णोऽपि बाधकः ॥२२॥

આ પુષ્ટિમાર્ગીય ત્યાગમાં મોક્ષની પણ ઇચ્છા નથી, અરે હરિ ભગવાન મળે, તેની પણ ઇચ્છા નથી. તે મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસમાં અનેક બાધકો નડવાનો સંભવ છે, જ્યારે આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસને ખુદ પ્રભુ પણ બાધ કરનાર થઈ શકતા નથી. ૨૨.

तत्र भगवद्ध्यानमत्र कृष्णैकभावनम् ।
तत्र कृष्णे प्रवेशोऽस्ति, प्रकृते कृष्णवेशनम् ॥२३॥

તે મર્યાદામાર્ગીય સન્યાસમાં ભગવાનનું હૃદયમાં ધ્યાન કરવાનું હોય છે, જ્યારે અહીં આ પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસમાં માત્ર પ્રભુના વિરહ પરત્વે તન્મયતાનો જ વિચાર કરવાનો હોય છે. ત્યાં જ્ઞાનમાર્ગીય સન્યાસીને શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રમાં પ્રવેશ છે, જ્યારે પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસીના હૃદયમાં ખુદ પ્રભુ આવી પ્રવેશ કરી રહેતા છે. ૨૩

तत्र निष्कामनालीलानुभवोऽनान्तरोऽस्ति ।
अत्र विज्ञाय वैशिष्ट्यं त्यागोऽविपरीतताम् ॥२४॥

दुर्लभत्वं चावगत्यार्तिसारं विभावयेत् ॥२४॥

તે જ્ઞાનમાર્ગીય સ [illegible] મોક્ષ પછી જ્યારે પ્રભુને તેના ઉપર કૃપા કરી લીલાનો અનુભવ કરાવવાનો હોય છે ત્યારે તેના [illegible] ને પ્રભુ પોતામાંથી બહાર કાઢી તેને લીલાનો અનુભવ કરાવે છે [illegible] અહી આ [illegible]ટિમાર્ગીય સંન્યાસની [illegible] છે [illegible] સમગ્ર લીલાનો અનુભવ થાય છે આ પ્રમાણે [illegible] સંન્યાસમાં [illegible] તેમજ [illegible]પણું [illegible] અને આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ [illegible] દુર્લભ છે તેનો ખ્યાલ કરી [illegible] આર્તિ [illegible] છે તેનો વિચાર કરવો ૨૪

त्यागमात्रं प्रकुर्वीत जनः सर्वाधिकारवत् ॥२५॥

प्रपञ्चस्फूर्तिरहितो विन्ध्या[illegible] ।

यावत्प्रपञ्चः स्फुरति तावन्नैवाधिकारिता ॥२६॥

[illegible] અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાએ [illegible] ત્યાગ કરવો તેમાં પણ આ જગત [illegible] જગતના [illegible] થી [illegible] જે સ્ફૂર્તિ તેના વિનાનો જ થઈ [illegible] સુધી જગત અને જગતના પદાર્થોની સ્ફૂર્તિ ઉઠે ત્યાં સુધી [illegible] આ પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં અધિકાર મળતા નથી ૨૫-૨૬

अत स पुष्टिमार्गीय सिद्धो [illegible] हि ।

तथा च श्रीमदाचार्यैरन्यत्राप्यभ्यधायि [illegible] ॥२७॥

એ ઉચ્ચ પ્રકારનો પુષ્ટિમાર્ગીય સન્યાસ ગોપીજનોમાં સિદ્ધ હતો; તે ઉપરાંત શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વર પ્રભુમાં સિદ્ધ હતો. બાકીના જે બીજાઓ એમાં તો સ્પષ્ટ અનધિકાર કહેવો છે. ૨૭

अयोग्यमिच्छन्मनुजः पतति स्वफलादपि ।
तस्मात्स्वयोग्यतां ज्ञात्वा कर्तव्यः स्यान्मनोरथः ॥२८॥

પોતાનો અધિકાર ન હોય તેવું કરવા જાય તો મનુષ્ય પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે ફળ મળવાનું હોય, તેનાથી પણ ભ્રષ્ટ થાય છે. તેથી કરીને પોતાની લાયકાતનો વિચાર કરી પછી આગળ પગલું ભરવું. ૨૮.

इत्थं तथैव वा रीत्या मनुजैर्भाग्यराशिभिः ।
तन्नाम नैव कर्तव्यमपराधादिति स्थितिः ॥२९॥

અથવા તો ભાગ્યશાળી એવા મનુષ્યે પોતાને જે માર્ગની રીત મળી હોય, તે રીતેજ ચાલવું. પુષ્ટિમાર્ગીય ઉચ્ચ કોટિના સન્યાસનું નામ લેતાંય અપરાધ થાય, એ ભયે અધિકાર વિના તેનું નામ પણ ન લેવું એવું મને લાગે છે. ૨૯.

१३. जन्मवैफल्यनिरूपणाष्टकम् ।

नाश्रितो वल्लभाधीशो न च दृष्टा सुबोधिनी ।
नाऽऽराधि राधिकानाथो वृथा तज्जन्म भूतले ॥१॥

(અનુવાદક-શાસ્ત્રીજી જયેન્દ્રરામ હરજીવન જોશી)

શબ્દાર્થ—જેઓએ શ્રીવલ્લભાધીશનો આશ્રય કર્યો નથી શ્રીસુબોધિનીજી જોયા નથી, અર્થાત્ શ્રીસુબોધિનીજીના કથામૃતનું પાન કરી શ્રીભાગવતના તત્ત્વને જાણ્યું નથી, અને રાધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું જેઓએ આરાધન કર્યું નથી અર્થાત્ સેવા કરી નથી તેઓનો જન્મ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે. ૧.

વિવેચન—ચોરાશીલક્ષ યોનિમાં ભ્રમણ કરતા કરતા અન્તે શ્રીહરિ કૃપા કરીને જીવને મનુષ્યદેહરૂપી નૌકા સંસારસમુદ્ર તરવા માટે અર્પણ કરે છે. નૌકા મળ્યા છતાં પણ જો તે ચલાવતા ન આવડે તો સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે માટે શ્રીભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં ભગવાને ઉદ્ધવજીને કહ્યું છે કે—"गुरुकर्णधारम्" ગુરુ એ નરદેહ નૌકાના ચલાવનાર છે. તેમજ વેદમાં કહ્યું છે કે "आचार्यवान् पुरुषो वेद" આચાર્યનો આશ્રય કરનાર પુરુષજ જાણી શકે છે. માટે ગુરુના સર્વ લક્ષણયુક્ત એવા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરવાથીજ આ નરદેહનૌકા સમુદ્રપાર પામી શકે છે. તેમજ શ્રીવલ્લભાધીશ એ વાણીના પતિ હોવાથી યથાર્થ શ્રીમદ્ભાગવતના રહસ્યને પણ તેઓજ જાણે છે. આથી તે રહસ્યને શ્રીસુબોધિનીજી રૂપે જણાવી શ્રીરાધિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સેવા કરવા આજ્ઞા કરે છે. માટેજ શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે જે શ્રીવલ્લભાધીશનો જેણે આશ્રય કર્યો નથી, શ્રીસુબોધિનીજી જેણે જોયા નથી, અને રાધિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજીનું જેણે આરાધન કર્યું નથી, તેનો જન્મ આ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે. ૧.

न गृहीतं हरेर्नाम नात्माद्यखिलमर्पितम् ।

न कृष्णसेवा विहिता वृथा तज्जन्म भूतले ॥२॥

શબ્દાર્થ—જેઓએ મનુષ્યજન્મ ધારણ કરી શ્રીહરિનું નામ-ગ્રહણ કર્યું નથી, આત્મા, પુત્ર, કલત્ર, દ્રવ્ય, કુટુંબાદિક સર્વ પ્રભુનું છે એમ માની જેઓએ આત્મનિવેદન કર્યું નથી, તેમજ આત્મનિવેદન કરી ભગવત્સેવા કરવાનો લાભ મેળવી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરી નથી, તેઓનો જન્મ આ જગતમાં નિષ્ફળ છે ૭.

વિવેચન—ભગવદ્લીલા ગ્રંથપાતની અભિલાષાવાળાઓએ પ્રતિ-ક્ષણે ભગવન્નામ લેવુંજ જોઈએ, કારણ કે—"નામસ્મરણમાં પાપ દૂર કરવાની જેટલી શક્તિ છે તેટલું પાપ માનવી મનુષ્ય કરી શકતો નથી", માટે શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે જેમણે શ્રીહરિનું નામ-ગ્રહણ કર્યું નથી તેમનો જન્મ આ જગતમાં વૃથા છે. તેમજ આ જગત પ્રભુએ ઉત્પન્ન કરેલું હોવાથી જગતના ખરા માલીક શ્રીહ-રિજ છે તથાપિ જીવ અવિદ્યોપાધિને લીધે તેમાં અહંતામમતા રાખે છે, તે મિથ્યા છે, જુઓ શ્રીભાગવતમાં અંબરીષજીએ શ્રીભગવાન-વામનને ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપવાની પ્રતિજ્ઞા બલિ કરવા જણાવ્યું છે તે સમયે તેની સ્ત્રી વિંધ્યાવલીએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે—"હે પ્રભો આ જગત્ તમોએ ક્રીડા કરવા માટે ઉત્પન્ન કર્યું છે તેથી તેના ખરા માલીક તમો હોવા છતાં જેઓ પોતાની માલકી માને છે તે કુત્સિતબુદ્ધિવાળાઓ છે, માટે જીવની જેમાં અહંતામમતા રહેલી છે તે દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, દ્રવ્ય, ગૃહ, કુટુંબાદિક હે પ્રભો! મારા નથી પણ આપના છે એવી રીતે ગુરુમુખદ્વારા બ્રહ્મસંબંધદ્વારા પ્રભુને આત્મનિવેદન કરી અહંતામમતાનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવાનો અધિકાર મેળવી દાસ્યભાવથી "[illegible]" એ સૂત્રાનુસાર જીવ પ્રભુનો અંશ હોવાથી અંશી પ્રભુની સેવા કરવી એ તેનો સ્વધર્મ છે માટે તે

સ્વધર્મરૂપ સેવા ન કરનારનો જન્મ આ ભૂતલ ઉપર નિષ્ફળ છે એમ આ શ્લોકમાં શ્રીહરિરાયજી જણાવે છે ૨

न लीलाचितन नैव दीनता विरहाद्धरे ।
नवा कृष्णाश्रय पूर्णो वृथा तज्जन्म भूतले ॥३॥

શબ્દાર્થ—જેઓએ ભગવાન શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમની લીલાઓનું ચિંતન કર્યું નથી શ્રીહરિને મળવાની આર્તિથી વિપ્રયોગાગ્નિથી તપ્ત થઈ જેઓનામાં દીનતા આવી નથી, અથવા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનો દૃઢ આશ્રય જેઓને નથી તેમનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે ॥૩॥

વિવેચન—ભગવદ્ભક્તોએ હમેશાં ભગવલ્લીલાઓનું ચિંતન કરવું જોઈએ કે જેથી ચિત્તવૃત્તિનો ભગવાનમાં નિરોધ સિદ્ધ થાય, અને તે લીલાઓનું ચિંતન કરતાં કરતાં પ્રભુને મળવાની આર્તિ પૂર્વક હૃદયમાં જ્યારે વિરહાગ્નિ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તે વિરહાગ્નિદ્વારા ભગવદ્દર્શનમાં અંતરાયરૂપ દોષો નાશ પામતાં દીનતા પ્રગટ થાય છે અને તે દીનતાથીજ પ્રભુ પ્રકટ થાય છે તેમજ ચાતક પક્ષી જેમ મેઘ ઉપર વિશ્વાસ રાખે છે તો તે મેઘ જડ હોવા છતાં પણ સ્વાતીમાં વૃષ્ટિ કરી તેની આશા પૂર્ણ કરે છે, કારણ ચાતકનો અનન્ય વિશ્વાસ મેઘ ઉપર છે, ચાતક સ્વાતીના જળ સિવાય અન્ય જળનો સ્વીકાર કરતું નથી, તો ભક્ત પ્રભુની અનન્ય ભક્તિ કરી અન્યાશ્રયના ત્યાગપૂર્વક પૂર્ણ રીતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનોજ આશ્રય કરે તો પ્રભુ તે ભક્તોના મનોરથ અવશ્ય પૂર્ણ કરેજ, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, માટેજ શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે લીલાઓનું જેને ચિંતન નથી, ભગવાનને મળવાનો હૃદયમાં વિરહ નથી, વિ

ભક્તિથી દીપતા [illegible] જેઓને થઈ નથી, [illegible] તેઓનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે ॥૭॥

न नीता वार्तया यस्मा माधवो नैव सेविता ।
न गोविन्दगुणा गीता वृथा तज्जन्म भूतले ॥८॥

શબ્દાર્થ—જેઓએ ભગવત્સંબંધી વાર્તા વડે દિવસો વ્યતીત કર્યા નથી, સાધુપુરુષોનું અર્થાત્ ભગવન્મય જીવન વ્યતીત કરનારા ભગવદીયોનું જેમણે સેવન કર્યું જ નથી, શ્રીગોવિંદ ભગવાનના ગુણોનું ગાન જેઓએ નથી કર્યું તેમનો જન્મ આ ભૂતલમાં નકામો છે ॥૮॥

વિવરણ—જે ભગવદીયોના હૃદયમાં પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર બિરાજતા હોય જેમના મુખમાંથી [illegible] થનારાઓની [illegible] હોય [illegible] ભગવત્[illegible] [illegible] વડે હોય [illegible] ભગવદીયોનો સત્સંગ અને તેમની પરિચર્યા [illegible] તેવા ભગવદીયોનો સત્સંગ [illegible] થાય છે જેમાં શ્રીકૃષ્ણ[illegible] તેવા ભગવદીયોના સત્સંગમાં [illegible] દિવસો વ્યતીત કરવા અને તેમની પરિચર્યા [illegible] ભગવદ્વાર્તાથી [illegible] પરંતુ ભાવના [illegible] શ્રીગોવિંદ ગુણગાન કરવા [illegible] ભગવદીયોનો સત્સંગ કરવા અને પરિચર્યા કરવા [illegible] શ્રીકૃષ્ણ[illegible] 'હંસવિજ્ઞાન' નામનો ગ્રંથ [illegible] નહિં માર્ગથી [illegible] ભગવદ્ધર્મ પણ નાશ પામે છે માટે [illegible] સત્સંગ [illegible] કરી સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ [illegible] ત્યાગ કરી જેઓએ સત્પુરુષોનું સેવન [illegible]

કર્યું નથી અને ગોવિન્દગુણગાન કર્યું નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતળ ઉપર નિષ્ફળ છે વળી શ્રીઠાકુરજી જ્યારે વનમાં પધાર્યા હતા ત્યારે વ્રજભક્તોને આજ્ઞા કરી હતી કે જુઓ વૃક્ષો પણ ભક્ત છે કેમકે તેમને ત્યાં આપણે અતિથિ આવેલા છીએ, એમ સમજી તે વૃક્ષો પણ પત્રથી પુષ્પોથી, ફળથી અને કાષ્ઠાદિકથી પણ તેમજ છાયા વગેરેથી આપણો સત્કાર કરી સેવા પરોપકાર કરી રહ્યા છે? માટે તેઓ ધન્ય છે આ ભગવદાજ્ઞાનુસાર શ્રીહરિરાયચરણ સાધુ-સેવન એટલે અતિથિસત્કાર અને પરોપકાર કરવા સૂચન કરી તેમ નહિ કરનારનો જન્મ નિષ્ફળ જાય છે. ॥૪॥

न कृष्णरूपसौन्दर्ये मनो नैव विरागिता ।
न दुःसङ्गपरित्यागो वृथा तज्जन्म भूतले ॥५॥

શબ્દાર્થ-જેઓનું મન પ્રપત્તિપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના મનોહર સ્વરૂપ સૌન્દર્યમાં આસક્ત બન્યું નથી તેમજ દુષ્ટ પુરુષોનો સંગ ચારે તરફથી જેમણે ત્યાગ કર્યો નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતળમાં નિષ્ફળ છે ॥૫॥

વિવેચન-આપણે જ્યારે સૃષ્ટિસૌન્દર્યને નિહાળીએ છીએ ત્યારે તે સૃષ્ટિની મોહકતા જોઈ જેમ ભ્રમર કમળમાં લુબ્ધ બની બંધનમાં પડી નાશ પામે છે તેવી રીતે આપણે પણ તે મોહક પદાર્થોમાં આસક્ત બની આપણો નાશ કરી મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવીએ છીએ, માટે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે આપણે જેમાં મોહ પામી મનુષ્યજન્મ ગુમાવીએ છીએ તે મોહક પદાર્થો આવ્યા ક્યાંથી? 'एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म' 'एकाकी न रमते, स द्वितीयमैच्छत्' "स हैतावानास" પ્રથમ 'એક બ્રહ્મ જ હતું, એકલા રમણ

થાય નહિ તેથી તે બ્રહ્મે બીજાની ઇચ્છા કરી, ત્યારે તે બ્રહ્મ જગત્‌રૂપે થયા." એમ વેદ નિરૂપણ કરે છે, ત્યારે વિચાર કરવો જોઇએ કે—જે પ્રભુમાંથી આ સૃષ્ટિસૌન્દર્ય ઉત્પન્ન થયું છે તે પ્રભુ કેવા સૌન્દર્યનિધાન હશે ? એમ વિચાર કરવાથી જણાશે કે તેઓ કોટિકંદર્પલાવણ્ય સૌન્દર્યના આકર છે, આ સૃષ્ટિના મોહકપદાર્થો તેમના આગળ તુચ્છ છે માટે સર્વાત્મભક્તિ ત્યજી વૈરાગ્યપૂર્વક મનને કોટિકંદર્પલાવણ્ય શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રમાં પરોવવું જોઇએ, તેમજ સમજવું જોઇએ કે જગત્‌માં કામક્રોધાદિકોએ અંતરના અને સ્ત્રીપુત્રાદિક કુટુંબીઓએ બહારના રોગો છે, તેમજ અનેક પ્રકારના ભગવદ્ભિન્ન વેષ્ણવો બહારના વ્યાધિ (રોગો) પણ છે, તેઓના દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ત્યારે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે માટે શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે—વૈરાગ્યપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણરૂપ સૌન્દર્યમાં જેઓનું મન પરોવાયું નહિ તેમજ દુઃસંગનો જેમણે પરિત્યાગ કર્યો નથી તેઓનો જન્મ આ ભૂતલ ઉપર નકામો છે ॥૫॥

न भक्तिः पुष्टिमार्गीया न निःसाधनता हृदि ।
न विस्मृतिः प्रपञ्चस्य वृथा तज्जन्म भूतले ॥६॥

શબ્દાર્થ—જેમનામાં પુષ્ટિમાર્ગીય (નિર્ગુણ) ભક્તિ નથી, હૃદયમાં નિઃસાધનતા એટલે સર્વ સાધનોથી રહિતપણું નથી, જગતની વિસ્મૃતિ નથી તેમનો જન્મ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે ॥૬॥

વિવેચન—ભક્તિના અનેક પ્રકારના ભેદ છે પરન્તુ તે ભક્તિમાં નિર્ગુણભક્તિ એજ ઉત્તમ છે જુઓ વ્રજભક્તોએ તમામ પ્રકારની ઇચ્છાઓને ત્યજી દઇ કેવળ પ્રભુનીજ નિષ્કામભક્તિ કરી હતી, પ્રભુ ત્યાં જ્યારે થયા શ્રીહરિએ તેમને લૌકિકમાં જેવા

કર્યું નથી અને ગોવિન્દગુણગાન કર્યું નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતળ ઉપર નિષ્ફળ છે વળી શ્રીઠાકુરજી જ્યારે વનમાં પધાર્યા હતા ત્યારે વ્રજભક્તોને આજ્ઞા કરી હતી કે જુઓ વૃક્ષો પણ ધન્ય છે કેમકે તેમને ત્યાં આપણે અતિથિ આવેલા છીએ, એમ સમજી ને વૃક્ષો પણ પત્રથી, પુષ્પોથી, ફલથી અને કાષ્ઠાદિકથી પણ તેમજ છાયા વગેરેથી આપણો સત્કાર કરી કેવા પરોપકાર કરી રહ્યા છે? માટે તેમને ધન્ય છે આ ભાગવતાનુસાર શ્રીહરિરાયચરણ સાધુ સેવન એટલે અતિથિસત્કાર અને પરોપકાર કરવા સૂચન કરી તેમ નહિ કરનારનો જન્મ નિષ્ફળ જણાવે છે. ॥૪॥

न कृष्णरूपसौन्दर्ये मनो नैव विरागिता ।
न दुःसंगपरित्यागो वृथा तज्जन्म भूतले ॥५॥

શબ્દાર્થ—જેઓનું મન પ્રાકૃતિકમતિરહિત શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના સ્વરૂપ સૌન્દર્યમાં આસક્ત બન્યું નથી, તેમજ દુષ્ટ પુરુષોનો સંગ સારી રીતથી જેમણે ત્યાગ કર્યો નથી તેમનો જન્મ આ ભૂતળમાં નિષ્ફળ છે ॥૫॥

વિવેચન—આપણે જ્યારે સૃષ્ટિસૌન્દર્યને નિહાળીએ છીએ ત્યારે તે સૃષ્ટિની મોહકતા જોઈ જેમ ભ્રમર કમળમાં બંધ બની જાય છે પછી નાશ પામે છે તેવી રીતે આપણે પણ તે મોહક પદાર્થોમાં આસક્ત બની આપણો નાશ કરી મનુષ્યજન્મ વૃથા ગુમાવીએ છીએ, માટે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે—આપણે જેમાં મોહ પામી મનુષ્યજન્મ ગુમાવીએ છીએ તે મોહક પદાર્થો આવ્યા ક્યાંથી? 'एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म' 'एकाकी न रमते, स द्वितीयमैच्छत्' "स इतावानास" પ્રથમ 'એક બ્રહ્મજ હતું, એકલા રમણ

થાય નહિં તેથી તે બ્રહ્મે બીજા ઇચ્છા કરી, ત્યારે તે બ્રહ્મ જગ
દરૂપે થયા." એમ વેદ નિરૂપણ કરે છે, ત્યારે વિચાર કરવો જોઇએ
કે—જે પ્રભુમાંથી આ સૃષ્ટિસૌન્દર્ય ઉત્પન્ન થયું છે તે પ્રભુ કેવા
સૌન્દર્યનિધાન હશે ? એમ વિચાર કરવાથી જણાશે કે તેઓ
કોટિકંદર્પલાવણ્ય સૌન્દર્યના ભંડાર છે, આ સૃષ્ટિના મોહકપદાર્થો
તેમના આગળ તુચ્છ છે. માટે સત્માર્ગભક્તિ ત્યજી વૈરાગ્યપૂર્વક મન
ને કોટિકંદર્પલાવણ્ય શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રમાં પરોવવું જોઇએ. તેમજ સમ
જવું જોઇએ કે જગતમાં કામક્રોધાદિએ અંતરના અને સ્રીપુ
ત્રાદિક કુટુંબીઓએ બહારના ચોરો છે. તેમજ અનેક પ્રકારના
ભગવદ્ધર્મ વેરાવનારા બહારના વચ્ચે (ઠગો) પણ છે, તેઓના
દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ત્યારે ભગવત્પ્રાપ્તિ થાય છે.
માટે શ્રીહરિરાયચરણ આજ્ઞા કરે છે કે—વૈરાગ્યપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણરૂપ
સૌન્દર્યમાં જેઓનું મન પરોવાયું ના તેમજ દુઃસંગનો જેમણે પરિ-
ત્યાગ કર્યો નથી તેઓનો જન્મ આ ભૂતલ ઉપર નકામો છે ॥૫॥

न भक्तिः पुष्टिमार्गीया न निःसाधनता हृदि ।
न विस्मृतिः प्रपञ्चस्य वृथा तज्जन्म भूतले ॥६॥

યથાર્થ—જેમનામાં પુષ્ટિમાર્ગીય (નિર્ગુણ) ભક્તિ નથી,
હૃદયમાં નિઃસાધનતા એટલે સર્વ સાધનોથી રહિતપણું નથી, જગ-
તની વિસ્મૃતિ નથી તેમનો જન્મ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે ॥૬॥

વિવેચન—ભક્તિના અનેક પ્રકારના ભેદ છે પરન્તુ તે
ભક્તિમાં નિર્ગુણભક્તિ એજ ઉત્તમ છે જુઓ વ્રજભક્તોએ તમામ
પ્રકારના દુરાગ્રહોને ત્યજી દઇ કેવળ પ્રભુનીજ નિષ્કામભક્તિ કરી
હતી, પરન્તુ કર્યા પછી શ્રીહરિએ તેમને વૈકુંઠમાં મોકલ્યા

અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો, પરંતુ તેઓએ પોતાનો નિશ્ચય ન ત્યજ્યો, પ્રભુએ તેમને સ્વાનંદનું દાન કર્યું, ત્યારે તેઓ ભગવદ્વિરહ થતા જાણી પ્રભુ તિરોભાવ પામ્યા, ત્યારે વ્રજભક્તોએ તમામ વૃક્ષોને પૂછ્યું, પ્રભુની શોધ કરી, પ્રભુ સાધનબળથી ન મળ્યા, છેવટે સાધનબળ ત્યજી હૃદયથી નિઃસાધન બની કેવળ ગુણગાન કરવા માંડયું, પ્રપંચને ભૂલી ગયા, ત્યારે કોટિકંદર્પલાવણ્ય ભગવાન્ નન્દનન્દન પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રકટ થયા, માટે શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે પુષ્ટિમાર્ગીયભક્તિ જેમના હૃદયમાં નથી, હૃદયમાં સર્વ સાધનોને ત્યાગ કરી નિઃસાધનતા પ્રકટ થઇ નથી, તેમજ પ્રપંચ (જગત્) ની જેઓને વિસ્મૃતિ નથી થઇ તેઓનો જન્મ પૃથ્વી ઉપર નકામો છે. ॥૬॥

न धर्मपरता नैव धर्ममार्गे मनोगति ।
न भक्तिर्ज्ञानवैराग्ये वृथा तज्जन्म भूतले ॥७॥

શબ્દાર્થ—જેઓને ધર્મમાં તત્પરતા નથી, ધર્મમાર્ગમાં મનની ગતિ નથી, ભક્તિ, જ્ઞાન કે વૈરાગ્ય જેમનામાં નથી તેઓનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે ॥૭॥

વિવેચન—"यो यदंशः स तं भजेत्" જે જેનો અંશ હોય તેણે પોતાના અંશીની અર્થાત્ જેમ પુત્ર પિતાની સેવા કરી તદનુસાર જીવરૂપ અંશે અંશી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સેવા કરવીજ જોઇએ, એ શ્રુત્યનુસાર શ્રીમહાપ્રભુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણે "ચતુઃશ્લોકી"ના પ્રથમ શ્લોકમાં આજ્ઞા કરી છે કે-"સર્વદા સર્વાત્મભાવપૂર્વક સર્વ વિધપતિ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને સેવવા, એજ ધર્મ છે અન્ય દેશમાં કે કાળમાં જીવનો બીજો ધર્મજ નથી" તદનુસાર શ્રીહરિરાયચરણ

પણ આજ્ઞા કરે છે કે જેઓને સેવારૂપ ધર્મમાં તત્પરતા નથી, ધર્મમાર્ગમાં જેના મનની ગતિ નથી, સ્ત્રી, પુત્ર, દ્રવ્ય, કુટુંબમાં પ્રેમ છે તેથી અધિક પ્રભુમાં સ્નેહ નથી, પ્રભુના માહાત્મ્યનું શ્રવણાદિકનું જ્ઞાન નથી તેમજ જગતની આસક્તિ છૂટી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થઈ ભગવત્પ્રેમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધી તેમનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નિષ્ફળ છે ૭

न निजस्वामिविरहपरितापो न भावना ।

न दैन्यं परमं यस्य वृथा तज्जन्म भूतले ॥८॥

ટીકાર્થ—જેઓને પોતાના માલિક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના વિયોગથી પરિતાપ (આર્તિ) થયો નથી, તેમજ મળવાની ભાવના એટલે આતુરતા પ્રાપ્ત થઈ નથી, સર્વ સાધનોના પરિત્યાગપૂર્વક પરમ-શરણરૂપ દીનતા જેઓએ પ્રાપ્ત કરી નથી તેમનો જન્મ આ જગતમાં નિષ્ફળ છે ૮

વિવેચન—છાન્દોગ્ય મુંડક વગેરે ઉપનિષદોથી જણાય છે કે જેમ અગ્નિમાંથી તણખા નીકળે છે તેમ પ્રભુમાંથી જીવો ઉત્પન્ન થયા છે તેથી તે ભગવદંશ છે, પરંતુ તેમાંથી ઐશ્વર્યાદિ ધર્મો તિરોધાન પામવાથી જીવો દીન દુઃખી થઈ જન્મમરણરૂપ સંસૃતિ ભોગવ્યા કરે છે, તથાપિ જે જીવોને પોતાના અને માલીક શ્રીહરિને મળવાનો વિરહતાપ કે ભાવના થતી નથી તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસુબોધિનીજીમાં આજ્ઞા કરે છે કે—"दैन्यवता-प्रसादनम्' હે પ્રભો આપને સંતુષ્ટ કરવાનું સાધન તો દૈન્ય જ છે, તે દૈન્ય પણ નથી, માટે શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે પોતાના સ્વામીના વિરહનો તાપ ભાવના કે દૈન્ય જેમનામાં નથી તેમનો જન્મ આ પૃથ્વીમાં નકામો છે ૮.

४४. दुसंगविज्ञानप्रकारनिरूपणम् । ⊛

([illegible] શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યજી મહારાજ)

अथ श्रीवल्लभाचार्यकृपया स्फुरितं हृदि ।
स्वीयानामभ्रमायाय किंचिदत्र निरूप्यते ॥१॥

અથ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાથી જે મારા હૃદયમાં [illegible] થયું છે ત [illegible] જેની ભ્રાંતિ દૂર થવા માટે આ ગ્રંથમાં [illegible] પણ [illegible] આવે છે.

વિવેચન—ગ્રંથકર્તા શ્રી [illegible]ના હૃદયમાં જે વિચારો શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની કૃપાએ [illegible] ને [illegible] ને માટે આ ગ્રંથમાં [illegible] કર્યાં છે.

दैवासुरविभागेन द्वेधा जीवाः प्रकीर्तिताः ।
बन्धमोक्षव्यवस्थापि गीतायामेव रूपिता ॥२॥

અર્થ—[illegible] અને [illegible] એથી [illegible] બન્ને વેલા છે બંધ [illegible] મોક્ષ [illegible] ગીતાજી કરી છે.

વિવેચન [illegible] આ [illegible] દૈવી અને આસુરી [illegible] ગીતાજીમાં [illegible] જેનો ભગવદ્‌[illegible] કે [illegible]

⊛ [illegible] ભગવદ્‌ [illegible] જે [illegible] આ નાનું ગ્રંથ [illegible] માટે આ ગ્રંથને ભક્તના ઉપયોગમાં આવે એવું દુઃસંગ વિજ્ઞાન એ ગ્રંથનું નામ આપવામાં આવ્યું છે.

જીવો છે, અને જેઓ સ્વાર્થપરાયણ તે આસુરી જીવો છે. આ જીવોનું વર્ણન ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમાં વિસ્તાર કરવામાં આવ્યું છે. ત્યાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આસુરી જીવો પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કોને કહે છે તે જાણતા નથી. તેઓ આ જગત્ અસત્ય, અપ્રતિષ્ઠિત અને અનીશ્વર કહે છે. દૈવી સંપત્તિવાળા જીવો અભય, સત્વસંશુદ્ધિ આદિ ૨૬ લક્ષણોવાળા હોય છે. દૈવી જીવો મોક્ષના અધિકારી છે, અને આસુરી જીવો બંધ (વારંવાર જન્મ મરણ) ને પામે છે.

ભક્ત જનને દૈવી જીવનો સંગ ઇષ્ટ છે અને માર્ગ આગ-ળમાં આસુરી જીવોનો સંગ તેને અત્યંત હાનિકારક છે. ૭.

મૂલમ્–દૈવેષ્વપિ ચ જીવેષુ યદઙ્ગીકરણં પુનઃ ।
ભક્તિમાર્ગે ત એવાત્ર પ્રાપ્સ્યન્તિ પુરુષોત્તમમ્ ॥૮॥

અર્થ—દૈવી જીવોમાં પણ જેઓનો ભગવાને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે તેજ જીવો આ માર્ગમાં શ્રીપુરુષોત્તમને પ્રાપ્ત કરશે ૮.

વિવેચન—દૈવી જીવોમાંથી કેટલાકને ભક્તિમાર્ગ ઉપર સ્વાભાવિક રુચિ હોય છે, કેટલાકને કર્મમાર્ગ ઉપર અને કેટલાકને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર સ્વાભાવિક રુચિ હોય છે. જેઓને ભક્તિમાર્ગ ઉપર સ્વભાવિક પ્રીતિ હોય તેઓનો ભગવાને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે એમ સમજવું, અને તેઓજ માત્ર આ જગતમાં અનાયાસે પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. જેઓને કર્મમાર્ગ ઉપર પ્રીતિ હોય તેઓ કર્મજનિત ફલો બીજી વાર જગતમાં

આવાગમનને પામે છે. જેઓને જ્ઞાનમાર્ગ ઉપર પ્રીતિ હોય તેઓ ઘણા જન્મને અંતે (बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते । ગી૦ ૭-૧૯) પ્રભુમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થતાં પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. અને પ્રભુને વિષે સ્નેહ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેઓનો અક્ષરમાં લય થાય છે.

અન્ય સ્થળે શ્રીહરિરાયજી ભક્તના લક્ષણ નીચે પ્રમાણે કહે છે:

अनन्यभजनास्तुष्टाः कामलोभविवर्जिताः ।
निरपेक्षा विरक्ताश्च सर्वभूतहिते रताः ॥

શિક્ષાપત્ર ૧-૭૨

અર્થ—અનન્ય ભક્તિ કરવાવાળો, સંતોષવાળો, કામ અને લોભ રહિત, નિરપેક્ષ (જેને કોઈ વસ્તુની અભિલાષા ન હોય તે) વિરક્ત, અને સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિવાળો હોય તેને ભક્ત જાણવો.

मूलम्—तत्रापि भेदो विज्ञेयो मर्यादापुष्टिभेदतः ।
मार्गे फलेऽपि विज्ञेयो भक्तिमोक्षादिभेदतः ॥४॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં પણ મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ બે પ્રકારનો ભેદ છે, અને ફળમાં પણ ભક્તિ (ભગવદ્ વિભાવ) અને મોક્ષ એ બે પ્રકારનો ભેદ છે એમ જાણવું.

વિવેચન—ભક્તિ બે પ્રકારની છે, મર્યાદિક અને પૌષ્ટિક. જે ભક્તિમાં શાસ્ત્રીય નિયમોનું આધિક્ય અને સ્નેહનું ગૌણપણું હોય તે મર્યાદિક ભક્તિ કહેવાય છે. જે ભક્તિમાં સ્નેહનું આધિક્ય અને શાસ્ત્રીય નિયમોનું ગૌણપણું હોય તે પૌષ્ટિક ભક્તિ કહેવાય

છે. મર્યાદામાર્ગીય ભક્ત મોક્ષને માટેજ ભક્તિ કરે છે, તેથી તેની ભક્તિનું ફળ મોક્ષ થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્ત પ્રભુની પ્રાપ્તિને માટેજ ભક્તિ કરે છે તેથી તેની ભક્તિનું ફળ ભગવત્પ્રાપ્તિ છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો ભક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલા ભજનાનંદની વૃદ્ધિ કાળની મર્યાદા હોતી નથી તેથી કોઈને તો મોક્ષની ઇચ્છાજ રહેતી નથી. પૌષ્ટિક ભક્તિ નિઃસાધન છે અને મર્યાદિક ભક્તિ સસાધન છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાનું ફળ પ્રભુની સેવા અને ભક્તિનું ફળ પ્રભુની ભક્તિજ છે, અને તે વડે તેને પ્રભુનો આવિર્ભાવ થાય છે. ૪

मूलम्—भक्त्यावर्गद्वयभाव देवानामपि सर्वथा ।
कामनिष्कामभेदेन स्वर्गमोक्षौ न संशयः ॥५॥

અર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં જે દેવો અંગીકૃત નથી તે દેવોને પણ સકામ અને નિષ્કામના ભેદ વડે સ્વર્ગ અને મોક્ષ(ની પ્રાપ્તિ) થાય છે, એમાં સંદેહ નથી.

વિવેચન—જે દેવો ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકૃત નથી પણ સર્વ માર્ગમાં અંગીકૃત હોય તો તે દેવોની ઉપાસના કરનાર સકામ હોય તો તે કામનાથી યજ્ઞાદિક દ્વારા કરે તો સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય અને નિષ્કામ ભાવથી યજ્ઞાદિક કર્મ કરે તો તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. આ વાત નિશ્ચયપૂર્વક જાણવામાં આવે છે. ૫

मूलम्—विशेष वरणं भक्तौ तदर्शितवैकस्मायेत ।
तदर्शित्वं च विशेयं भक्त्यार्थप्रवृत्तित ॥६॥

અર્થ—માત્ર ભગવાનજ જેનો અર્થ છે એ કાર્ય ઉપરથી ભક્તિમા વરણ થયુ છે એમ જાણવુ જેની ભજનમા પ્રવૃત્તિ થાય તેને ભગવાનજ એક પ્રયોજન છે એમ જાણવુ

વિવેચન—કેટલાએક માણસો (મુકુટ ઘડનાર, મોતી વગેરે કારીગરો) ભગવાનને માટેજ કાર્ય કરતા હોય એમ જણાય છે, પણ ઘણી વખત તેઓ પોતાના પેટને અર્થે કાર્ય કરતા માલમ પડે છે, કેમકે તેમને ભગવાનજ મુખ્ય પ્રયોજનરૂપ હોતા નથી, એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે જેઓને માત્ર ભગવાન અથવા ભગવત્પ્રાપ્તિ એજ મુખ્ય પ્રયોજન છે અને જેઓ એ પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાને તમામ કાર્યો કરે છે તેઓનુ ભક્તિમા વરણ થયું છે એમ જાણવુ. કેટલીક વખત કાર્ય ઉપરથી કરેલુ અનુમાન ખોટુ પડે છે, માટે કહેવામા આવે છે કે ભજનાનંદમા પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારેજ ભગવાન એજ મુખ્ય અર્થ છે એમ સમજાય ૬

मूलम्—तत्रादौ शरणं गच्छेन्महापुरुषयोगतः ।
महापुरुषपारोक्ष्ये तद्भिन्नैरपि सर्वदा ॥७॥

અર્થ—ભજનાર્થ પ્રવૃત્તિ ॥ વિષયમા મહાપુરુષદ્વારા ભગવાનને શરણે જવુ, અને તેવા મહાપુરુષના અભાવે ભગવાનમા જે નિષ્ઠા રાખતા હોય તેમના દ્વારા ભગવાનને શરણે જવું

વિવેચન—આ શ્લોકનો ઉત્તરાર્ધ શ્રી મહાપ્રભુજીએ રચેલા નિબંધના સર્વ નિર્ણય પ્રકરણના ત્રીજેના શ્લોકને મળતો આવતો હોય એમ જણાય છે

तदभावे स्वयं वापि मूर्तिं कृत्वा हरेः क्वचित् ।
परिचर्यां सदा कुर्यात्तद्रूपं तत्र च स्थितम् ॥

અર્થ—ઉપર કહેલા ગુરુ ન મળે તો પોતે કોઈ વેળા ભગવત્‌મૂર્તિ કરીને સદા ભગવત્સેવા કરવી અને તે મૂર્તિમાં ભગવદ્રૂપ રહ્યું છે.

ઉપર ભગવાનને શરણે જવાનું કહ્યું છે તે ગીતાના ચરમ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાન આજ્ઞા કરે છે :—

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥

અર્થ- સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરીને મારે શરણે આવ.
શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી આ શરણનું વર્ણન વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે કરે છે —

ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः ।
दुःखहानौ तथा पापे भये कामाद्यपूरणे ॥१०॥
भक्तद्रोहे भक्त्यभावे भक्तैश्चातिक्रमे कृते ॥
अशक्ये वा सुशक्ये वा सर्वथा शरणं हरिः ।
अहङ्कारकृते चैव पोष्यपोषणरक्षणे ।
पोष्यातिक्रमणे चैव तथान्तेवास्यतिक्रमे ॥१२॥
अलौकिकमनःसिद्धौ सर्वार्थे शरणं हरिः ।
एवं चित्ते सदा भाव्यं वाचा च परिकीर्तयेत् ॥१३॥

અર્થ—આ લોક અને પરલોક સંબંધી સર્વ કાર્યોમાં સર્વ પ્રકારે ભગવાન મારું શરણ થાઓ. તેમજ દુઃખની નિવૃત્તિ થવામાં તથા પાપમાં, ભયમાં, મન-કામનાદિ પૂર્ણ થવામાં, ભક્તના દ્રોહમાં, ભક્તિના અભાવમાં, તેમજ ભક્તોએ પોતાનો તિરસ્કાર કર્યો હોય તેમાં, તેમજ પોતાથી નહિ બની શકે કે બની શકે એવા કામમાં, સર્વ રીતે પ્રભુ મારું શરણ થાઓ. અહંકાર કરવામાં આવ્યો હોય તેમાં, પોષણ કરવા યોગ્ય (સ્ત્રીપુત્રાદિક)ના પોષણ અને રક્ષણમાં, તથા પોષ્યવર્ગે કે શિષ્યોએ પોતાનો અપરાધ કર્યો હોય તેમાં, મન અલૌકિક થાય તેમાં, એ સઘળામાં શ્રીહરિ મારું શરણ થાઓ, એવી રીતે પોતાના મનમાં નિરંતર વિચાર રાખવો; અને વાણીથી પણ એવુંજ નિરંતર ઉચ્ચારણ કર્યા કરવું. ૭.

सूत्रम्—तत आश्रयसंसिद्धौ तदर्थं स्वसमर्पणम् ।
समर्पणं ततो देहतत्संबन्धवतामपि ॥८॥

ब्रह्मसंबन्धतः कृष्णसाक्षात्संबन्धयोग्यता ।
ततस्तत्सेवया स्वीयसर्वस्वविनियोगतः ॥९॥

गृहीतपरमानन्दनिधिः कृष्णोऽक्षयः स्वतः ।
ततस्तु मानसानित्यं विधेयं भगवज्जनैः ॥१०॥

અર્થ—એવી રીતે શરણે ગયા પછી આશ્રયની સિદ્ધિને માટે સેવા અર્થે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને અર્પણ કરવું. ઘર, દેહ અને તેઓના સંબંધવાળા પદાર્થોનું સમર્પણ થવા બ્રહ્મ સંબંધથી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણની સાથેના સંબંધની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. પછી તે સેવા વડે પોતાના સર્વસ્વનો ભગવાનને વિષે વિનિયોગ થવાથી

સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણરૂપ અક્ષય પરમાનંદનિધિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને એ નિધિ (ભજના)ની પ્રાપ્તિ જેથી (તે સાચવી રાખવા) ભગવદ્-જનોએ સાવધાનતા ધારણ કરવી. ૧૦.

વિવેચન—પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું કે જીવસૃષ્ટિના બે ભાગ છે, ૧ દૈવી, ૨ આસુરી. તેમાં આસુરી જીવો તો ભગવત્પ્રાપ્તિ કરવાને માટે અયોગ્યજ છે. દૈવી જીવો કેટલાક કર્મમાર્ગે કેટલાક જ્ઞાનમાર્ગે અને કેટલાક ભક્તિમાર્ગે ચાલે છે. કર્મમાર્ગે ચાલનારાઓમાંથી જેઓ સકામ કર્મ કરે છે તેઓને માત્ર સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેઓ નિષ્કામ કર્મ કરે છે તેઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાનમાર્ગે ચાલનારામાંથી જેઓ ભગવાન પ્રત્યેની ભક્તિ રહિત હોય છે તેઓને અક્ષરની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ જેઓ ભક્તિવાન છે તેઓને પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભક્તિમાર્ગે ચાલનારાઓમાં જેનું ભગવાને અંગીકરણ કર્યું હોય તેજ શ્રીપુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. ભગવાને તેમનો ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે કે નહિ એ જાણવાને માટેજ માત્ર એટલુંજ જોવું જોઈએ કે તેને ભજનમાં પ્રીતિ છે કે નહિ, તેનું મુખ્ય કાર્ય ભગવાનની પ્રસન્નતા સંપાદન કરવી એ છે કે નહિ? જો એ બે વાનાં હોય તો ભગવાને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે એમ જાણવું.

હવે જેનો ભગવાને ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે તેણે ભગવાનની પ્રાપ્તિને માટે શું કરવું તે કહે છે. તેણે સર્વ સમર્પણ પૂર્વક ભગવાનની સેવા કરવી. સમર્પણ કરવાથી પોતાનો અને પોતાની સાથે જોડાયલાં પ્રાણી અને પદાર્થોનો ભગવાનની સાથે સંબંધ થાય છે, અને તેમ થવાથી જીવ અને તેની સાથે જોડાયલાં

હોય અને જેઓ ભગવાનની સેવામાં ઉપયોગી હોય તેઓને ચોર ગણવામાં આવતા નથી, પણ જેઓ ભગવાનથી વિમુખ હોય તેમને ચોર ગણવામાં આવે છે, તેથીજ [illegible] કહ્યું છે કે [illegible] [illegible] [illegible]

मूलम्—[illegible] ।
यतो बहिर्मुखं चित्तं सेवायां [illegible] ॥१३॥
चित्तनिरोधसाध्या हि सेवा नापि न सिध्यति ।
तदभावेऽखिलं व्यर्थं पुरुषार्थ[illegible] ॥१४॥

અર્થ—[illegible] (પહેલો [illegible] નથી [illegible]) [illegible] ચિત્તને [illegible] ચિત્ત બહિર્મુખ થાય [illegible] નથી.

ચિત્તની [illegible] સેવા સિદ્ધ થાય છે. (જો [illegible] ચિત્તની [illegible] નથી તેનાથી) [illegible] સેવા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી અને સેવાને અભાવે (પુરુષાર્થ) [illegible] પારલૌકિક) [illegible] વ્યર્થ છે, કારણ સેવા એજ મુખ્ય પુરુષાર્થ છે.

વિવેચન—[illegible] સિદ્ધાંત મુક્તાવલીમાં કહ્યું છે કે ચેતસ્તત્પ્રવણં સેવા, ભગવાનમાં ચિત્ત [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સિદ્ધાંત [illegible] [illegible] [illegible] સેવા છે, [illegible] નહિ પણ [illegible] ભગવાનમાં ચિત્તને પરોવી [illegible]

એનેજ સેવા કહે છે ભગવાનમા ચિત્ત પરાયણ રાખ્યા સિવાય સેવા અર્થી જે જે કાર્યો કરવામા આવે તેથી સેવા સિદ્ધ થતી નથી, પણ ભગવાનમા ચિત્ત લાગવાથી સેવા સિદ્ધ થાય છે શ્રીઠાકોરજીને સ્નાન કરાવવુ, તેમને આભૂષણ ધારણ કરાવવા તેમને ભોગ ધરાવવા વગેરે ક્રિયાઓ ભગવાનમાજ ચિત્ત પ્રવાહિત કરવુ એને માટે સાધનરૂપ છે તે સાધનોના ફલરૂપ તો ભગવાનમા ચિત્ત રાખવુ એજ છે

[illegible]

मूलम्—भक्तिमार्गाप्रताऽभावे क्रियामात्र हि कर्मवत् ।
तत्राऽपि न मनःस्थैर्यं विक्षेपाद्व्यवहारतः ॥

[illegible]

અર્થ—ભક્તિમાર્ગીયતાનો અભાવ હોય તો સર્વ ક્રિયા કર્મ સમાન છે અને તેમા વ્યવહારથી ઉત્પન્ન થતા વિક્ષેપને લીધે મનની સ્થિરતા હોતી નથી

સેવામા ચિત્ત રાખવાથીજ ભગવત્પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે અન્ય રીતે થઇ શકતી નથી, માટેજ સેવાને મુખ્ય પુરુષાર્થરૂપ કહી છે

યોગશાસ્ત્રમા જેને ચિત્તવૃત્તિનિરોધ કહે છે તેનાજ પ્રકારનો સેવારૂપ નિરોધ છે પણ તેમા મનના વિષય ભગવાન હોવાથી અને તેમના પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી તે (સેવારૂપ નિરોધ) યોગશાસ્ત્રના નિરોધ કરતા વધારે ઉત્તમ પ્રકારનો છે માટે પ્રભુમાજ ચિત્તને પરોવવુ એજ મુખ્ય છે

ભગવત્પ્રાપ્તિને માટે જ્યારે ચિત્ત ભગવાનમાંજ પરોવાયેલું રાખવાની જરૂર છે, ત્યારે જે વિષયો ચિત્તને ભગવાનથી વિમુખ કરે છે, તે વિષયો તજવાની અવશ્ય જરૂર છે. એ વિષયોમાં મુખ્ય કામ લોભાદિ અંતઃકરણમાં રહેલા વિકારો છે. એ વિકારો મનુષ્યના અંતઃકરણમાં રહે છે તેથી તેમને અંદરના ચોર કહેવામાં આવ્યા છે. તેઓને ચિત્તની સોબત થતાં અથવા ચિત્ત તેઓમાં ચોંટતાં તે ભગવાનમાં પ્રવેશ કરી શકતું નથી. અર્થાત્ સેવા થઈ શકતી નથી. સર્વ પુરુષાર્થોમાં પ્રભુની પ્રાપ્તિને માટે સેવારૂપ પુરુષાર્થ મુખ્ય છે. જો ચિત્ત પ્રભુમાં પ્રવેશ કરી શકે નહિ, તો તે પુરુષાર્થ સાધી શકાય નહિ અને તેમ થવાથી બાકીના ચાર ગૌણ પુરુષાર્થો પણ વ્યર્થ છે એટલા માટે કામ લોભાદિ ચોર જે ચિત્તને હરી લે છે તેઓથી ભક્તજનોએ સાવધાન રહેવું જોઈએ.

વૃત્તિભેદથી અંતઃકરણ ચાર પ્રકારનું છે, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અને અહંકાર, તેમાં ચિત્ત શાન્ત, સ્વચ્છ, અને અવિકારી છે.

स्वच्छत्वमविकारित्वं शान्तत्वमिति चेतसः ।
वृत्तिभिर्लक्षणं प्रोक्तं यथाऽपां प्रकृतिः परा ॥ ભાગવત.

ભાવાર્થ—જેમ જળમાત્રનું જળ પ્રથમ સ્વચ્છ હોય છે, પણ જ્યારે ભૂમિનો સંબંધ થાય છે ત્યારે તેમાં મલિનતાદિ દોષો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ મન, બુદ્ધિ, અને અહંકારના સંબંધ વિનાનું ચિત્ત સ્વચ્છ, અવિકારી અને શાન્ત હોય છે, પણ તેને મન, બુદ્ધિ, અને અહંકારની વૃત્તિઓનો સમાગમ થતાં તે મલિન થાય છે.

જેમ જળ પ્રથમ સ્વચ્છ હોય છે, પણ જ્યારે ભૂમિનો સંબંધ

થાય છે, ત્યારે તેમાં મલિનતાદિ દોષો પ્રવેશ કરે છે તેમજ ચિત્તને મન, બુદ્ધિ, અને અહંકારનો સંબંધ થયો ન હોય ત્યાંસુધી તે અવિકારી અને શાન્ત હોય છે, ચિત્તને મનનો સંબંધ થતાં સંકલ્પ વિકલ્પને લીધે તેમાં કામાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, બુદ્ધિનો સંસર્ગ થતાં ચેતન મૂર્ચ્છન વગેરે ભાવ થાય છે આ, બુદ્ધિ અને અહંકારના લક્ષણ ચિત્તની સાથે એક થઈ જવાથી ચિત્ત પણ મલીન દેખાય

चित्तचिन्तनमाध्या हि એ શ્લોકાર્ધથી નિરૂપણ કર્યું છે તે એવા અભિપ્રાયથી કે શાન્ત, સ્વચ્છ, અને અવિકારી ચિત્તથી જ સેવા સિદ્ધ થઈ શકે છે, જ્યારે મનના કામાદિ ધર્મો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ચિત્તના ધર્મો તિરોહિત થઈ જાય છે, તેને લીધે સેવા થઈ શકતી નથી એટલા માટેજ અન્ય સ્થળે શ્રીહરિરાયજી કહે છે:—

तद्व्यापारानीन्द्रियाणि विषया लौकिकी मतिः ॥
प्रतिबन्धस्तथोद्वेगो भोगोऽप्यत्र च लौकिकः ॥१३॥

અર્થ—ઇન્દ્રિય, વિષય, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિબંધ, તથા ઉદ્વેગ તથા લૌકિક ભોગ એ સર્વ માનસી સેવાના બાધક છે ૧૩-૧૪

मूलम्—अतो विवेकधैर्याश्रययुक्तैस्तथा पुनः ।
आन्तरास्ते निराकार्या बाह्यास्तं तु यथाक्रमम् ॥१५॥
सेवाकारणतद्दोषपरित्यागादिसाधने ।
यत्नस्तु ततोऽप्येष दुष्ट इत्येवमुच्यताम् ॥१६॥

અર્થ—એટલા માટે વિવેક-ધૈર્યાદિ આશ્રયયુક્ત ભગવદ્ભક્તોએ

ભાવાર્થ એ અંદરના અને બહારના ચોરોને યથાક્રમે દૂર કરવા. સેવાનું કારણ ચિત્ત છે, તેનો વિવેકથી રોધ કરી અંદરના ચોર દૂર કરવા અને ધૈર્યથી કુટુંબ ઉપરની મમતાના ત્યાગ વગેરે સાધનોથી બહારના ચોરોને દૂર કરવા; એ બંને ચોરો દૂર કરવા વંચક બધાને દૃષ્ટ છે એમ જાણવું.

અંદરના ચોર કામાદિ છે બહારના ચોરો કુટુંબીજનો છે. પ્રથમ કામાદિ ચોરોને વિવેક અને ધૈર્યાદિ સાધનો વડે દૂર કરવાનું કહેવામાં આવે છે.

ભગવાન સર્વ વસ્તુ પોતાની મોજે કરશે, તેથી એમને અમુક વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે કે અમુક વસ્તુ દૂર કરવાને માટે પ્રાર્થના કરવાની જરૂર નથી. ભગવાન સર્વ વસ્તુ કરવાને સમર્થ છે. પ્રભુને આધીન થવાની ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો, અને આપદ્ અને ગતિ આદિ કાર્યોમાં ચિંતા વગેરેનો ત્યાગ કરવો એ વગેરે વિવેકનાં લક્ષણ છે.

ગ્લાનિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણે પ્રકારના દુઃખો મરણ સુધી સર્વ પ્રકારે સહન કરવાં. કુટુંબીજનો, સ્ત્રી પુત્ર, વગેરે તરફથી પ્રતિકૂળ (અપમાન) વગેરે કરવામાં આવે તે સહન કરવું, અને તેઓને પોતાના નિમિત્ત ... ઓગાળી ... કાયાથી, વાણીથી અને મનથી સર્વ પ્રકારે યત્ન કરવો. એ સર્વ ધૈર્યનાં લક્ષણો છે.

વિવેક અને ધૈર્યના ... ધારણ ભક્તજનોએ તે સાધનો વડે પ્રથમ અંદરના ચોર કામ, ક્રોધ વગેરેને દૂર કરવા, અને પછી બહારના ચોરોને પણ દૂર કરવા. કુટુંબાદિ ચોરોને દૂર કરવા પવિત્રતાદિ સાધનો પણ વાપરવાને બાધ નથી. એમ કરવાથી ચિત્તનો નિરોધ ... સિદ્ધ થઈ શકે છે ૧૫-૧૬.

એ રીતે અંદરના અને બહારના ચોરનું અને તેમને દૂર કરવાના સાધનોનું વર્ણન કરી, વંચક (ધર્મનો ઢોંગ કરનાર ધર્મઠગ, પાખંડી), જેની ગણના બહારના ચોરમાં થાય છે, તેનું અને તેને દૂર કરવાના સાધનોનું શ્લોક ૧૬ માના ઉત્તરાર્ધથી શ્લોક ૩૮ સુધીમા વર્ણન કરવામા આવે છે કામાદિ અંદરના ચોર અને કુટુંબાદિ બહારના ચોર કરતા વંચકને વધારે દુષ્ટ જણાવવામા આવે છે, તેના કારણો હવે પછી જણાવવામા આવશે.

मूलम्—यतस्तदाकृतिश्चेष्टा स्वराचारश्च भाषणम् ।
विनयः शान्ततावेशः शङ्खचक्रादिचिह्नितम् ॥१७॥
एवमाद्यखिलं तुल्यं भगवद्धर्मवर्तिभिः ।
ततो ज्ञानाभावतोऽपि सर्वथा नाशनं भवेत् ॥१८॥

અર્થ—(વંચક અંદરના અને બહારના ચોર કરતા વધારે દુષ્ટ છે) કારણ તેના આકૃતિ, ચેષ્ટા, આચાર, ભાષણ, વિનય, શાન્તતાનો આવેશ (દેખાવ) અને શંખ ચક્રાદિ ચિહ્નોનું ધારણ કરવાપણું ભગવદ્ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારના જેવાજ હોય છે. તે કારણથી એવા વંચક વિષેની માહિતી ન હોય તો સર્વ પ્રકારે નાશ થાય છે

વિવેચન—દેહની અંદર રહેનાર ચોર કામ લોભાદિ અને દેહની બહારના ચોર કુટુંબાદિને દૂર કરવાનો બોધ આપ્યા પછી વંચક, ઠગ, પાખંડીનો સંગ ન કરવાનો બોધ આપવામા આવે છે. એટલે કે જો કે કામ લોભાદિ અને કુટુંબાદિનો સંગ દુઃસંગ છે અને તે દૂર કરવાને યોગ્ય છે તે કરતા ધર્મઠગનો સંગ વધારે દુઃસંગ અને દૂર કરવા યોગ્ય ગણેલો છે. કામાદિ ચોરની તો પરીક્ષા થઈ શકે છે પણ વંચકની તો પરીક્ષા પણ થઈ શકતી નથી, કેમકે તેના

અંગોની ચેષ્ટા (જાણે વિનયથી જય શ્રીકૃષ્ણ કરવા, પગે લાગવું, ભગવન્નામ સાંભળી ઘણો આનંદ પ્રદર્શિત કરવો વગેરે) તથા જેવો આચાર પ્રવર્તતો હોય ત્યાં તેથી અધિક પળાવો, ભાષણ વિનય (નમ્રતા,) શાન્તતાનો દેખાવ, અને માળા તિલક, છાપાં વગેરે ચિહ્ન ધારણ કરવાં એ સઘળું એ લોભી ભક્તના જેવુંજ રાખે છે. તે બોલે છે કેઃ—

मैं कौन हूं, अत्यंत तुच्छ जीव हूं, दोषको भर्यो हूं, मोमें कछु
धर्म नहि हैं, मैं कछु जानुं नहि हूं, केवल बडेनके अनुग्रहसूं जो
दो अक्षर मेरे मुखमें आये हैं सो यथामतिमें बोलुं हूं.

(પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશ)

માત્ર ખામી એટલીજ હોય છે કે તેનું ચિત્ત ભગવાનમાં હોતું નથી પણ દ્રવ્ય, લોભ અને સ્વાર્થમાં હોય છે. આવા વેશ ધારણ કરવાથી એને બીજા વૈષ્ણવો મોટો વૈષ્ણવ ધારી એનો વિશ્વાસ કરી ભગવદર્પિત મન સોંપે, અથવા ભક્ત તરીકે એને સારું સારું ખાવાપીવાનું મળે, અને અનેક પ્રકારના બીજા ભોગ પ્રાપ્ત થાય, એ પ્રકારની ઇચ્છા હોય છે. જે પોતે ભગવાનમાં ચિત્ત લગાવનારો નથી તે બીજાને બહિર્મુખ કરે છે અને એ કારણથી એ ભક્તજનોનો નાશ કરનારો નીવડે છે. ૧૮.

मूलम्—दुर्घटं तस्य विज्ञानं सर्वथा भक्तमानिनः ।
अतएव न कर्तव्यो विश्वासो ह्यविचारितः ॥१९॥

અર્થ—ભક્તના જેવા વેશવાળા દંભીના સ્વરૂપનું જ્ઞાન સર્વથા અશક્ય છે, માટે વિચાર કર્યા વિના કોઈનો વિશ્વાસ કરવો નહિ.

વિવેચન I ભક્તના ગન્મા વેગ ક્રમણુ કરનારનું ખરું સ્વરૂપ જાણવું આવશ્યક છે ઘણા કાળ સુધી બારીકીથી એની કૃતિઓનો વિચાર કરવામા આવે તોજ એનુ ખરું સ્વરૂપ જાણવામા આવે ખરું ના I સપાદન કરવા પહેલા ઘણી વખત ગાફેલ મનુષ્ય તેની સોબતને લીધે ભક્તિમાર્ગથી વિમુખ થઇ જાય છે માટે વગર વિચાર કર્યા વગર એવા ધર્મઠગોનો વિશ્વાસ કરવો ન જોઇએ નથી

શાસ્ત્રો ત્યાગ ગુરૂઓની ધરી નશામા કરે છે, પણ ગા કલિયુગમા સગ કરવા લાયક આવા ભક્તો ક્વચિત્ જ મળી આવે છે જેટલા માટે Cતમ માર્ગ એ છે કે અતિથિ ઘરે આવીને અને ભગવાનની મૂર્તિ ગનમા લાવી ભગવાનનોજ સગ રાખવો ૧૯

સૂત્રम्—तदीयत्वभ्रमाद्भ्रमि विश्वासो सगदोषत ।
अन्यत्रापि च सद्भावात्तेन भक्तिमार्गत ॥१०॥

અર્થ—ભગવદ્‌ભક્ત છે એમ ધારી ભ્રમથી તેનો વિશ્વાસ કરવાથી સગદોષને લીધે અથવા બીજે સદ્‌ભાવ થવાથી ભક્તિમાર્ગમાથી વિમુખ થવાય છે

વિવેચન I—ઠગ ભક્તના લેબાશી અને આકૃતિથી જો ઠગાઈ જઇ કોઇ તેનો વિશ્વાસ કરી તેના સગ કરે તો ન ખરો લાભ ન હોવાથી એ સગથી કાઇ લાભ થતો નથી પણ ધીમે ધીમે સગ કરનાર મનુષ્ય એ ઠગના જેવોજ થાય છે અને ભક્તિમાર્ગથી ખસી જાય છે મનુષ્ય અને મનુષ્યની વસ્તુના વ્યવહારમા દભ લગાવ વગેરેને લીધે સારૂ પરિણામ આવતુ નથી તો ઉત્તમ અને ઈશ્વરની વસ્તુના સબધમા કામ, ક્રોધ લોભ, દભ વગેરેનુ પરિણામ સારૂ ન આવે એ તો દેખીતુજ છે ૨૦

આ પ્રમાણે હવેલી અને ભગવદ્ભક્તનો ત્યાગ ન કરવાનો બોધ આપી હવે શ્રીહરિરાયજી આચાર્યની પદવી ધારણ કરનાર પુરુષોનો કેવી રીતે અને ક્યારે ઇચ્છાએ વિશ્રામ કરવો તે કહે છે

मूलम्—अतएव चाचार्यवंश्यैरपि न वीक्षणम् ।
कृष्णसेवापरं वीक्षेरस्या [illegible] ॥ २ ॥

અર્થ—એટલા માટે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ કૃષ્ણસેવાપરં વ[illegible] પદ વડે નિષેધમાં જે કહેલ છે તે ગુરુ વિષે પણ જોવું [illegible]

[[illegible]]

कृष्णसेवापरं वीक्ष्य दम्भादिरहितं नरम् ।
श्रीभागवततत्त्वज्ञं भजेज्जिज्ञासुरादरात् ॥

અર્થ—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર દંભાદિ દોષ રહિત શ્રીમદ્ભાગવતના તત્ત્વને જાણનાર ગુરુને જિજ્ઞાસુ પુરુષે આદરથી ભજવા એટલે એ ગુરુ નહિ તે [illegible] શ્રીહરિની સેવા [illegible]

[[illegible] ૨૨૦]

જે ભાગવતના તત્ત્વને જાણે છે [illegible] શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર છે તે ગુરુ કરવા યોગ્ય

[illegible] ભાગવતના તત્ત્વ [illegible] આવું જ ઉપર ઉપરથી [illegible] જાણે છે કે ભાગવતમાં ઐતિહાસિક કથાઓ અને અદ્ભુત વાર્તાઓનું વર્ણન આવે છે એજ શ્રીમદ્ભાગવતનું તત્ત્વ નથી, પણ [illegible]

છે, તેને ભક્તિશાસ્ત્ર તરીકે વાંચી કે સમજી શકે તેજ ભાગવતના તત્ત્વને જાણે છે એમ કહેવાય. માત્ર વાર્તાના પુસ્તક તરીકે જે ભાગવતને જાણે તે ભાગવતના તત્ત્વને જાણતો નથી એમ કહ્યા વગર ચાલે નહિ.

ભાગવતમાં સમાયેલી કથાઓ ભક્તિશાસ્ત્રના ગૂઢ તત્ત્વોનું વર્ણન કરે છે.

સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પોષણ, ઊતિ, સદ્ધર્મ, ભક્તિ, નિરોધ અને મુક્તિ એ નવ લીલા યુક્ત પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ જાણવું એ ભાગવતના ૩ જાથી ૧૨ મા સ્કંધ સુધીનું તાત્પર્ય છે. એ જાણવાની ઇચ્છા રાખનાર કેવી યોગ્યતાવાળો જોઇએ એ પહેલા સ્કંધમા કહેવામા આવ્યું છે. અને બીજા સ્કંધમા તેવો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે. બારમા સ્કંધમા આશ્રયનો બોધ કરવામા આવ્યો છે.

પૃથુરાજાએ બાણની અણી વડે પૃથ્વીને સપાટ અને ફળદ્રુપ, કરી એ કથા ભગવત્પરાયણ રાજા રાજ્યની કેવી રીતે સુવ્યવસ્થા રાખી શકે છે તે બતાવે છે.

અવિદ્યાનું બાળ વધના ને પૂતનાનું રૂપ ધારણ કરે છે, અને જ્યારે તે ભક્તિપંથે ચડનાર બાળક જીવનો નાશ કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે ભગવાન ભક્તિપંથે ચડનારનું રક્ષણ કરવા તે પૂતનાના પ્રાણને હરે છે, અને બાળક જીવના મનમા માત્ર તેનો ગંધ રહે છે. તે ગંધ, ભગવત્પ્રતિ ગતિ કરનાર જીવ ભગવત્કૃપાથી ભગવદ્ભજનથી, દૂર કરી શકે છે, એ પૂતનાની કથાનું રહસ્ય છે.

ભગવાનને પોતાના સ્વામી કરવાની આશા રાખનાર જીવે

લૌકિક પ્રકારે અને દેહધારણમાની મર્તિ બની લઇ પ્રસુગાત્ર પ્રીતિ કરે ની એ પ્રહ્લાદનુ લીલાનુ તાત્પર્ય છે

જ્યારે ભગવાન મનુષ્ય અવતારી પુરુષ માફક દેહ ધારણ કરી લીલા કરતા હોય છે ત્યારે એમની સાથે સંગે [illegible] ગ [illegible] પ્રસાથી એમ [illegible] મ [illegible] આરનાર [illegible] પાપના [illegible] થા [illegible] અવતાર દશામા સબંધની પૂર્ણ ભક્તિ કે જ્ઞાન [illegible] જરૂર છે સબંધજ પૂરી પાડે છે એ ગના છે આ [illegible] ભગવ [illegible] દર્શન ન્તને તેઓની અનગતિ થઇ ગઇ એ વાત સિદ્ધ કરે છે

• [illegible] એજ હેતુક છે કાવી [illegible] એનુ [illegible] અો [illegible] ગના અવતાર [illegible] નથી પ [illegible] [illegible] ક્રમાની છે

એ પ્રમાણે શ્રીમદ્ભાગવતમા સમાપેલી દૃષ્ટિ કથાનુ [illegible] રહસ્ય છે એ તરત જે ગુન [illegible] છે તેજ ગુરુ ભક્તિ સબંધ જ્ઞાન આપી શકે છે ૨૧

मूलम्—नन्वेतस्य परिज्ञानं कथं भवति सर्वथा ।
ज्ञाते सति परित्यागं कर्तुं योऽस्य सता भवत् ॥२२॥

અર્થ—[illegible] કરે [illegible] [illegible] [illegible] જ્ઞાન થાય ? જ્ઞાન થાય તોજ સત્પુરુષથી એનો ત્યાગ થઇ શકે ૨૨

मूलम्—सर्वेषु चोरविज्ञानं शास्त्रतो वस्तुदर्शनात् ।
नहि वञ्चकविज्ञानं साध्यतो भक्तजनैः ॥२३॥

અર્થ—ઉપર કહેલા ભડાગના અને અહગના રોગનુ જ્ઞાન તો

છે, તેવા શાસ્ત્રજ્ઞ તર્કથી વાણી કે સમજી શકે તેજ ભાગવતના તત્ત્વને જાણે કે એમ કહેવાય ગાસ્ત્રતોના કુતર્ક તર્કથી જે ભાગવતો જાણે તે ભાગવતના તત્ત્વને જાણતો નથી એમ [illegible] ગાએ [illegible]

ભાગવતમા સમાવેલી કથાઓ ભક્તિરાજના ગુહ્ય તત્ત્વોનું [illegible] છે

રાગ વિરાગ [illegible] નિગર્ભ, ભક્તિ વિરોધ અને મુક્તિ એ નવ લીલા [illegible] પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ જાણવું એ ભાગવતના [illegible] જ્યાં ૧૧ મા સ્કંધ સુધીનું તાત્પર્ય છે તે જાણવાની ઇચ્છા [illegible] ગણનાર [illegible] જોઈએ એ પહેલા સ્કંધમા કહેવામા આવ્યુ છે અને બીજા સ્કંધમા તેવા અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાના સાધનનું [illegible] કહેવામા આવ્યુ છે બાકીના સ્કંધમા આશ્રય [illegible] કહેવામા આવ્યા છે

[illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] અને સ્વરૂપ, ભક્તિ એ કથા ભગવત્પરાયણ [illegible] રીતે [illegible] [illegible] છે તે બતાવે છે

આપણાનું [illegible] વધતા ન પૂતનાનું [illegible] જ્યારે તે ભક્તિપથ [illegible] ત્યાગ કરવા તત્પર થાય છે ત્યારે ભગવાન ભક્તિપથે ચઢનારનું રક્ષણ કરવા તે પૂતનાના પ્રાણો હરે છે [illegible] [illegible] [illegible] તે [illegible] ને [illegible] ભગવમતિ ગતિ કરનાર [illegible] ભગવત્કૃપાથી ભગ [illegible] દૂર [illegible] શકે છે એ પૂતનાની કથાનું રહસ્ય છે

ભગવાનને પોતાના [illegible] [illegible] [illegible]

લૌકિક પદાર્થો અને દેહાભ્યાસમાંથી પ્રીતિ ખસી લઈ પ્રભુમાંજ પ્રીતિ જોડવી, એ પ્રકરણ લીલાનું તાત્પર્ય છે.

જ્યારે ભગવાન મનુષ્યાવતારી પુરુષ માફક દેહ ધારણ કરી લીલા કરતા હોય છે, ત્યારે એમની સાથે ગમે તે પ્રકારે સંબંધ થવાથી એમના સંબંધમાં આવનારના પાપનો નાશ થાય છે. અવતાર દશામાં સંબંધની પૂર્વે ભક્તિ કે જ્ઞાનની જરૂર નથી. એ જરૂર દૃઢ સંબંધજ પૂરી પાડે છે. એ મત જે અસુરોને ભગવાને હણ્યા અને તેઓની સદ્ગતિ થઈ ગઈ એ વાત સિદ્ધ કરે છે. દેહાધ્યાસ એજ બંધક છે શારીરિક ભાગ અને એનું સ્થિર ગો ઇન્દ્રિયો અને એના વિષયો છે એવા ભગવાનની કરવાની નથી, પણ શ્રીપુરુષોત્તમની કરવાની છે.

એ પ્રમાણે શ્રીમદ્ભાગવતમાં સમાયેલી દરેક કથાનું ગૂઢ રહસ્ય છે. એ તત્ત્વ જે ગુરુ જાણે છે તેજ ગુરુ ભક્તિમાર્ગનું જ્ઞાન આપી શકે છે ૨૧.

मूलम्—तत्त्वेनास्य परिज्ञानं कथं भवति सर्वथा ।
ज्ञाते सति परित्याग कर्तव्योऽस्य सतां भवेत् ॥२२॥

અર્થ—કોઈ શંકા કરે કે એનું (વિવેકનું) સર્વ પ્રકારે જ્ઞાન કેમ થાય? જ્ઞાન થાય તોજ સત્પુરુષોથી એનો ત્યાગ થઈ શકે ૨૨.

मूलम्—भवेच्च घोरविज्ञानं शास्त्रतो धर्मदर्शनात् ।
नहि वैभकविज्ञानं साधनो भगवज्जनैः ॥२३॥

અર્થ—ઉપર કહેલા પદાર્થના અને અહંતા મમતાનું જ્ઞાન તો

શાસ્ત્રથી (કર્તવ્યથી), ધર્મદર્શનથી થઈ શકે છે, પણ વંચક પુરુષમાં ભગવદ્જનના જેવાં આચરણ હોવાથી તેનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

વિવેચન—ભીતરના ચોર કામ લોભાદિ ચિત્તને હરે છે. તેથી તેમનું જ્ઞાન થાય છે. અલ્પ બુદ્ધિવાળાના અધર્મથી એકઠાં કરેલા ધનને કુટુંબીજનો, લગ્ન, શ્રાદ્ધ, કમની લડાઈ, નાચરંગ વગેરે પ્રસંગે લઈ જાય છે, તેથી કુટુંબરૂપી ચોર પણ જાણવામાં આવે છે, પણ વંચકના બહારનાં ચિહ્નો ભક્તના જેવાં હોય છે તેથી તેનું જ્ઞાન ઝટ થઈ શકતું નથી. ૨૩.

मूलम्—न कोपि तादृशो धर्मो वैलक्षण्यावबोधकः ।
मृगाणामिव साधूनां व्याधयोरिव गायने ॥२४॥

અર્થ—જેમ મૃગને પારધીનું ગાયન અથવા સત્પુરુષોનું ગાયન જાણવાને માટે કોઈ પણ અસાધારણ ચિહ્ન નથી, તેમજ વંચકનું જ્ઞાન થવામાં પણ કોઈ પણ વ્યાવર્તક ધર્મ (તરત જાણી શકાય એવું ચિહ્ન) નથી.

વિવેચન—આ શ્લોકથી પારધી અને વંચકનો મુકાબલો કરવામાં આવે છે. પારધી મૃગને પોતાના ગાયનથી મોહિત કરી પછી બાણ વડે મારી નાખે છે, તેમ વંચક મનુષ્ય પણ પોતાના વેષ, લેખ અને બોધથી ભક્તજનને મોહ પમાડી તેનું ચિત્ત અને વિત્ત હરી લેઈ તેને ભક્તિમાર્ગથી ખસેડી દે છે.

સત્પુરુષનું ગાયન કયું છે અને પારધીનું ગાયન કયું છે એ વાતની જેમ મૃગને ખબર પડતી નથી, તેમ ભોળા દિલના ભક્ત-

બન્નેમાં સાચો ભક્ત કોણ છે અને વંચક કોણ છે તેની ખબર પડતી નથી. ૨૪.

मूलम्–अतोऽपि लिंगिनिर्वाञ्छिर्यं वंचके तु प्रतीयते ।
प्रदर्शनार्थत्वतस्तु वेषादेरिह सर्वथा ॥२५॥

અર્થ—કેમકે સત્પુરુષ ઉગતા વેષ દેખાડવામાં વંચકનું આધિક્ય છે. સત્પુરુષોમાં વખતે આચરણ થોડા દેખાય છે, પણ વંચક તો ઘણું આડંબરનો આભાસ દેખાડે છે.

વિવેચન—સત્પુરુષને કોઈને ઠગવાનો ઈરાદો ન હોવાથી એ બાહ્ય પ્રકારનો દેખાવ કરતો નથી, પણ વંચકને બીજાને ઠગવાનો આગ્રહ હોવાથી તે તમામ જાતનો ડોળ અને ઠાઠ રાખે છે. એ ઠાઠ અને ડોળથી અંજાઈ જઈ ભોળા દિલના ભક્તજનો ઠગાઈ જાય છે. ૨૫.

मूलम्–गृहसद्वासतो ज्ञेय इति चेत्तन्न युज्यते ।
संसर्गे बुद्धिनाशं तु मोहान्न ज्ञानसंभवः ॥२६॥

અર્થ—ઘરમાં નિવાસ કરવાથી વંચકને જાણી શકે (એમ કહેવામાં આવે તો) એ પણ યોગ્ય નથી, કેમકે મોહ વડે સંસર્ગ થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, [તેથી] તેનું જ્ઞાન થવાનો સંભવ નથી.

વિવેચન—કોઈ એમ કહે કે વંચકની સાથે થોડો વખત એક ઘરમાં રહેવાથી તેની પરીક્ષા થઈ શકે. તો તે પણ સંભવતું નથી, કેમકે વંચકના ડોળથી એક વખત અંજાઈ ગયાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, તે કારણથી તેના આચરણોમાં કાંઈ દૂષણ જોવામાં આવતું

પ્રયોગ શોધ કરીને ભક્ત જનોને હણે છે. તે માટે કે ક્રુટારાની માફક લાકડી કે બીજું હથિયાર મનાતો નથી, પણ યોગ પી હથિયારથી મારે છે ૨૯.

मूलम्—छद्मबुद्धिर्विनाशाय न चाऽ तस्य साधनम् ।
अज्ञात हृदंया दिशो ज्ञातो नैव हि बाधक ॥३०॥

અર્થ—બીજાના નાશ કરવા માટે [illegible] સાધન તેનું આ નથી પણ તેની છદ્મબુદ્ધિ છે જ્યાંસુધી તેનું સ્વરૂપ ન જાણ્યું હોય ત્યાંસુધી તે મારે છે (નાશ કરે છે) ન જાણ્યા પછી [illegible] બાધ કરી શકતો નથી

વિવેચન—[illegible] [illegible] બીજાને મારનો નથી પણ છદ્મબુદ્ધિ—(આઠ પ્રકારના મનો (ભ) થી બીજાને માર છે જ્યાં સુધી તેનું ખરૂ સ્વરૂપ જાણવામાં ન આવ્યું હોય ત્યાં સુધી જ બીજાને નુકશાન કરે છે પણ જ્યારે એનું ખરૂં સ્વરૂપ સામાના સમજવામાં આવે છે ત્યારે તે બાધ કરતો નથી ૩૦.

मूलम्—ज्ञान दशाक्य तम्येति न किम्बाऽ कथंचन ।
इति चेत्तत्र सिद्धान्त उपाय परिकीर्त्यते ॥३१॥

અર્થ—તેનું જ્ઞાન તો સર્વ પ્રમાણે અશક્ય છે, તેથી તેના સામાથી કોઈ પ્રકારે નીકળી શકાય એમ નથી, એમ જો પ્રશ્ન થતો આવતું હોય તો, આપણા સિદ્ધાન્તમાં જે ઉપાય છે તે કહી બતાવવામાં આવે છે

વિવેચન—મારા [illegible] અને [illegible] એ તેની બન્નેના [illegible] જાણવાને માટે આપણા સિદ્ધાન્તમાં બતાવવામાં [illegible]

વિક લક્ષણો કહ્યાં છે તે વંચકમાં છે કે નહિ એ વાતની તજવીજ કરવાથી વંચક પારખી શકાય છે ૩૧

मूलम्—भगवद्भक्तसाम्येऽपि तदसाधारणो गुणः ।
निरपेक्षत्वमेतस्मिंस्तदभावाद्धि वञ्चकः ॥३२॥
अनाकाङ्क्षित एवासौ सर्गे स्पृहयति सर्वथा ।
प्रार्थिता भगवद्भक्ता दूषयन्ति च वञ्चकम् ॥३३॥

અર્થ—ભગવદ્ભક્તના સરખા ગણાતા આભાસ છતાં પણ ભગવદ્ભક્તોનો અસાધારણ ગુણ જે નિરપેક્ષત્વ છે તે વંચકમાં હોતો નથી, અને તે નહિ હોવાથીજ તેને વંચક સમજવો. વંચક વગર તેડ્યા પોતાની મેળે સાથેજ જાય છે અને ભગવદ્ભક્તો તો ઘણુ પ્રકારે પ્રાર્થના કરવાથીજ દૂર કરે છે.

વિવેચન—વંચકમાં નિસ્પૃહીપણું હોતું નથી ને તે સ્વાર્થી હોય છે સાચો ભક્ત નિસ્પૃહી હોય છે નિસ્પૃહી મનુષ્ય વગર બોલાવે કોઈની પાસે જતો નથી, પણ વંચક વગર બોલાવ્યે બીજાની પાસે જાય છે અને તેના આગળ પોતાની જાળ પાથરે છે ભક્ત જનને સ્વાર્થ ન હોવાથી તે નિરપેક્ષ (કાંઈપણ મળવાની ઇચ્છા વગરનો) રહે છે વંચકથી સાચા ભક્તને જુદા પાડવાને મુખ્ય ચિહ્ન નિરપેક્ષતાજ છે ૩૨-૩૩

વંચકને જાણવાનું બીજું સાધન કહેવામાં આવે છે

मूलम्—स दम्भमेव विज्ञाय सन्मतः स्वार्थमोहितः ।
दीनेषु भगवद्भक्तास्तदर्थैकप्रसादकाः ॥३४॥

અર્થ—વંચક દ્રવ્યને જાણીને પોતાના સ્વાર્થથી મોહ પામી તેમાં આસક્ત થાય છે, પણ ભગવદ્ભક્તો દીન જનને વિષે પોતાના સ્વાર્થ વિના તેના સ્વાર્થ માટેજ પ્રસન્ન થાય છે.

વિવેચન—વંચક સ્વાર્થી હોવાથી દ્રવ્યવાનનીજ કેડે લાગે છે, અથવા જ્યાંથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ હોય ત્યાંજ પોતાનો યત્ન કરે છે, પણ ભક્તજન તો સ્વાર્થ રહિત હોવાથી દીન અને ગરીબ મનુષ્યોના ઉપર સ્વાર્થ વિના કૃપા કરે છે. ૬૪.

मूलम्–चालयत्ययमुन्मार्गं मायाचाटुकसूक्तिभिः ।
ते तु मार्गे चालयन्ति वचोभिः कटुकौषधैः ॥६५॥

અર્થ—વંચક કપટ યુક્ત મધુર વાણીથી ખોટા માર્ગમાં ચલાવે છે, અને સત્પુરુષો તો કટુ ઔષધરૂપ વાક્યથી સન્માર્ગમાં ચલાવે છે.

વિવેચન—વંચકની વાણી મધુર હોય છે. ને મીઠી વાણીથી સામાને પ્રસન્ન કરે છે. આવો ભક્ત કડવા વચન કહેવાની જરૂર પડે ત્યાં કહેવાને અચકાતો નથી, અને તેમ કરીને સામાને તે સન્માર્ગે ચડાવે છે. સામો પ્રાણી ખોટે માર્ગે ચડે તો સારું એમ વંચક ધારે છે, તેથી એ મીઠા વાક્યો બોલી સામાને ખોટે રસ્તે જવાને ઉત્તેજન આપે છે, પણ કડવા વાક્ય કહી સન્માર્ગે ચડાવતો નથી એટલા માટે શિક્ષાપત્રમાં કહ્યું છે કે–

संसृतिर्नरको वापि तत्संगो दुष्टसंगमः ॥८॥

વિક લક્ષણો કલા છ તે વચકમા કે ન નહિ એ વાતની તજવીજ કરવાથી વ ૨ક પારખી શકાય ? ૩૧

मूलम्—भगवद्भक्तसाम्येऽपि तत्साधारणो गुण ।
निरपेक्षत्वमनर्थिमस्तदभावाद्धि वञ्चक ॥३२॥

अनाकारित एवासौ सर्गे त्यजति सर्वथा ।
प्रार्थिता भगवद्भक्ता हृष्यन्ते वञ्चकान ॥३३॥

અથ ભગ ભક્ત સ મ ગ ગ નો આભાસ છન પણ ભગવદ્‌ભક્તોનો અસાધારણ ગુણ જે નિરપેક્ષતા છે તે તેનામાં હોતો નથી અને ન હોવાથીજ વંચક બધું ત્યજી દેતો નથી અને ભગવદ્‌ભક્તો તો માગણી કરે ત્યારે ત્યજી દે છે

વિવેચન—વંચકમાં નિરપેક્ષતા હોતી નથી ને તે સ્વાર્થી હોય છે પણ ભક્ત નિરપેક્ષ હોય છે નિરપેક્ષ મનુષ્ય વગર બોલાવે કોઇની પાસે જતો નથી પણ વંચક દરેક બીજાની પાસે જાય છે અને તેના આગળ પોતાની જાત પાથરે છે ભક્ત જનને સ્વાર્થ ન હોવાથી તે નિરપેક્ષ (કંઇપણ ઇચ્છા નહિ વગરનો) રહે છે વંચકથી સાચા ભક્તને જે જુદા પાડનારું મુખ્ય ચિહ્ન નિરપેક્ષતાજ છે ૩૨ ૩૩

વંચ ને જાણવાનું બીજું સાધન કહેવાય છે

मूलम्—स ज्ञायमत्र विज्ञेय सज्जन स्वार्थमोहिता ।
दीनेषु भगवद्भक्तास्तत्र्थैकप्रसादका ॥३४॥

અર્થ—વંચક દ્રવ્યને જાણીને પોતાના સ્વાર્થથી મોહ પામી તેમાં આસક્ત થાય છે, પણ ભગવદ્‌ભક્તો દીન જનને વિષે પોતાના સ્વાર્થ વિના તેના સ્વાર્થ માટેજ પ્રસન્ન થાય છે.

વિવેચન—વંચક સ્વાર્થી હોવાથી દ્રવ્યમાંજ કેડે લાગે છે, અથવા જ્યાંથી દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ હોય ત્યાંજ પોતાનો યત્ન કરે છે, પણ ભક્તજન તો સ્વાર્થ રહિત હોવાથી દીન અને ગરીબ મનુષ્યોના ઉપર સ્વાર્થ વિના કૃપા કરે છે. ૩૪.

मूलम्–चालयत्ययमुन्मार्गं मायाचाटुकसुक्तिभिः ।
तं तु मार्गे चालयन्ति वचोभिः कटुकौषधैः ॥३५॥

અર્થ—વંચક કપટ યુક્ત મધુર વાણીથી ખોટા માર્ગમાં ચલાવે છે, અને સત્પુરુષો તો કટુ ઔષધરૂપ વાણીથી સન્માર્ગમાં ચલાવે છે.

વિવેચન—વંચકની વાણી મધુર હોય છે. તે મીઠી વાણીથી સામાને પ્રસન્ન કરે છે. સાચો ભક્ત કડવાં વચન કહેવાની જરૂર પડે ત્યાં કહેવાને અચકાતો નથી, અને તેમ કરીને સામાને તે સન્માર્ગે ચડાવે છે. સામો ધણી ખોટે માર્ગે ચડે તો [illegible] વંચક ધારે છે, તેથી એ મીઠાં વાક્યો બોલી સામાને ખોટે રસ્તે જવાને ઉત્તેજન આપે છે, પણ કડવાં વાક્ય કહી સન્માર્ગે ચડાવતો નથી એટલા માટે શિક્ષાપત્રીમાં કહ્યું છે કે—

संसृतिप्रेरको वापि तत्संगो दुष्टसंगमः ॥८॥

અર્થ—અથવા અસત્ મમતાદિક પ્રસંગમાં આસક્તિ કરવાની જે પ્રેરણા કરે તેનો સંગ દુષ્ટ સંગ જાણવો. ૨૫.

मूलम्—एवं विज्ञाय पुरुषं वैलक्षण्यं हि वञ्चके ।
तत्सङ्गं तत्र सद्भावं तन्माहात्म्यं परित्यजेत् ॥२६॥

અર્થ—એ પ્રકારે સત્પુરુષ અને વંચકનું વૈલક્ષણ્ય બુદ્ધિથી જાણીને વંચકના સંગનો, તેને વિષે સદ્ભાવનો, અને તેના માહાત્મ્યનો ત્યાગ કરવો.

વિશેષાર્થ—ઉપર કહેલા વંચકના સંગનો ત્યાગ કરવો. સંગ કર્યો હોય તો માત્ર સાધુ પુરુષનો. એવો સાધુ પુરુષ તેજ કે જે શ્રીકૃષ્ણમાં કારણ રહિત પ્રીતિનો બોધ કરે અને જે નિર્લક્ષ તથા સાત્વિક હોય. ૨૬.

मूलम्—अन्यथा मार्गनिष्ठोऽपि विनाशं प्राप्नुयान्नरः ।
अत एवास्मदाचार्यैरुक्तं स्वीयकृपालुभिः ॥२७॥

पाषण्डप्रचुरे लोके कृष्ण एव गतिर्मम ।
अन्यत्राप्युक्तमेवं हि शिक्षापत्रेषु सर्वथा ॥२८॥

અર્થ—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વંચકનો ત્યાગ કરવામાં ન આવે તો માર્ગનિષ્ઠ પુરુષ પણ વિનાશ પામે છે. એટલા માટે સ્વાશ્રિત જનને વિષે કૃપા રાખનાર આપણા આચાર્યશ્રીએ કહ્યું છે કે લોકમાં પાખંડનો પ્રચાર થવાથી શ્રીકૃષ્ણ એજ મારી ગતિ છે, અને એજ પ્રકારે અન્ય સ્થળે શિક્ષાપત્રને વિષે તે પણ યથાયોગ્ય કહેલ છે.

વિવેચન—શ્રીમહાચાર્ય શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે કળિ યુગમાં ધર્મને બદલે પાખંડ ધર્મ વધી પડ્યા છે એ કારણથી શ્રીભાગવત જોઈને માર્ગી મતિ થાશે. નિબંધમાં પણ આચાર્યશ્રી કહે છે કે,

अधुना तु कलौ सर्वे विरुद्धाचारतत्पराः ।
हताः मायादिभिर्लीनास्तथाऽज्ञानपराङ्मुखाः ॥२२॥

क्रियमाणं तथाऽप्याहुः विपरीतं प्रकुर्वते ।
विशिष्टमन्त्रमोक्षाशा निर्दोषकल्पपरायणाः ॥२३॥

नात्यन्ताशया नवशो दुष्टास्तत्र धर्मः कथं भवेत् ।
षड्भिः संपद्यते धर्मस्तैः शुद्धैर्भवता फलो ॥२४॥

અર્થ—આ કળિયુગમાં સર્વ (લોકો) શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આચરણ કરવામાં તત્પર થયા છે. માયાવાદાદિ જેમાં મળેલી ક્રિયા રહિત છે તેઓ જે ક્રિયમાણ કરે છે તે વિપરીત કરે છે. તેનો વિશિષ્ટ મંત્રમાં અને મોક્ષની આશા છે, અને જપ અને તપ વગેરે નિયમોને આધીન છે. ઘણું ભાગે તેઓ યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર રહિત છે અને બધાં દુષ્ટ છે. ત્યારે ધર્મ શી રીતે થાય? છ પદાર્થો (દેશ-કાળ-દ્રવ્ય-કર્તા-મંત્ર અને કર્મ) શુદ્ધ હોય તો ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય.

જે છ પદાર્થો આ કળિયુગમાં શુદ્ધ મળવા મુશ્કેલ છે. એટલા માટે શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય વિવરણમાં કહે છે કે,

शुद्धभावः प्रभौ स्थाप्यो न चान्यैः प्रयोजनम् ।

અર્થ—શુદ્ધ ભાવને પ્રભુમાં સ્થાપન કરવું જોઈએ, પ્રવાહની માફક ચતુરાઈ બતાવવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી ૩૭-૩૮.

मूलम्—प्रवाहिकास्तेऽपि चेत्स्युर्दैवोचिता तदा ।
एवं विज्ञाय सततं स्थेयं वै सावधानिभिः ॥३९॥

सदापरे कृपासक्ते सत्समपरिशावकै ।
बाह्यव्यापाररहितैर्भगवद्भावभावुकैः ॥४०॥

दैन्यमात्रपरिप्राप्ते सदानापवर्जितैः ।
श्रीकृष्णदर्शनाद्यानंदिनाचार्यसमाश्रितैः ॥४१॥

અર્થ—અને ભગવદ્દાસો પણ જાતિએ કોઈ દેહ પ્રવાહમાં હોય તો તેમણે પણ ઉચિત કરી ... આ પ્રમાણે જાણીને સેવામાં તત્પર ભગવત્કથામાં ... , ... બાહ્ય વિષયોના વ્યાપાર રહિત ભગવદ્ભાવનો ... દૈન્ય વડે સાધ્યથી ... પામેલા ... રહિત શ્રીકૃષ્ણના આવિર્ભાવની આકાંક્ષાથી જ પ્રીતિ, અને શ્રીઆચાર્યચરણનો આશ્રય રાખનાર પુરુષોએ નિરંતર સાવધાનપણે સ્થિતિ કરવી

વિવેચન—પ્રવાહનું વર્ણન પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા ગ્રંથમાં આપ્યું છે તેમાં કહ્યું છે કે પ્રવાહમાં રહેનારા જીવો આસુરી છે તેઓ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને અધર્મથી નિવૃત્તિને જાણતા નથી એટલે ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું અને અધર્મથી નિવૃત્ત થવું તે તેઓ જાણતા નથી તે કારણથી તેઓમાં પવિત્રતા આચાર ... હોતું નથી

મધ્યમાં પડેલા જીવનો સંગ કરવો યોગ્ય નથી. ભક્તજનોએ એવા જીવોની સોબત અવશ્ય તજવી જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ જે પૂર્વે ભક્તિમાર્ગમાં હોય તે પાછળથી પ્રવાહમાં ભળી ગયેલો હોય તો તેનો સંગ પણ તજવા યોગ્ય છે.

દીનતા ભાવથી અહંતા અને મમતાનો નાશ થાય છે માટે આ જ સ્થળે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ભક્તિમાર્ગમાં જે સાધનોથી દૈન્ય સારી રીતે સિદ્ધ થાય તે સાધનો ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે, અને જેથી દૈન્યનો નાશ થાય તે સર્વ વિરોધી છે એમ જાણવું. (શિક્ષાપત્ર ૩૬-૧૫) વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ સુબોધિનીજીમાં કહેલું છે —

भक्तानां दैन्यमेवैकं हरितोषणसाधनम् ।

ભક્તોને શ્રીહરિને પ્રસન્ન કરવાનું મુખ્ય સાધન દીનભાવ જ છે ૩૬-૧૧.

यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥
केनापि न निरुद्धोऽहं निजाचार्यकृपावशात् ।
यन्मन्त्र भगवत्यागेन स्थिरं स्फुरितं हृदि ॥१॥

અયોગ્ય મને કરી જે હમેશાં વિજ્ઞાન વિનાનો છે, તેને જેમ સારથિને દુષ્ટ ઘોડા વશ નથી રહેતા, તેમ ઇન્દ્રિયો વશ નથી રહેતી." (કઠ. ૧-૩-૩ થી ૫)—આ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓને જો કાબૂમાં ન રાખવામાં આવે તો શરીરરૂપી રથને ઊંધો વાળી દિયે અને સર્વ નાશ થઈ જાય. પ્રભુના ભક્તોને તો આ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓને સારી રીતે કાબૂમાં રાખવાના છે; કેમકે જરાપણ ચિત્ત ચલિત થતા ભગવદ્ભજનમાં પ્રતિબન્ધ ઉત્પન્ન થાય છે. ૧.

૨. કામનાં કાર્ય

[illegible] —

विषयविग्रहेतुत्वाद्विश्रांतिप्रतिघातकः ।
रजोगुणसमुत्पन्नो रजःप्रक्षेपको मुक्तेः ॥२॥

ब्रह्मावेशविरोधी च सद्बुद्धेर्बाधको मतः ।
सत्त्वसंनाशकः सर्वप्राकृतात्मनिभावकः ॥३॥

કામ વિષયના ચિંતનમાં ભગવાનને રહેવો છે. ભગવાન ગીતામાં આજ્ઞા કરે છે કે—"વિષયોનું ધ્યાન કરતા પુરુષને સંગ ઉત્પન્ન થાય છે; સંગથી કામ ઉત્પન્ન થાય છે; કામથી ક્રોધ ઉપજે છે, ક્રોધથી કર્તવ્યાકર્તવ્યનું ભાન ભૂલાય છે. એ મોહથી સ્મૃતિમાં ભ્રાન્તિ થાય છે; સ્મૃતિમાં ભ્રાન્તિ થતાં બુદ્ધિનાશ અને બુદ્ધિનો નાશ એટલે સર્વનાશ" (ભ. ગી. ૨-૬૨ થી ૬૩) કામ આપણો બાધક છે; તે અનેક જાતના વિક્ષેપ-બાધ કરવામાં એ

સ્વરૂપે હોય, ત્યાં શી નવાઈ? ભગવાને ગીતાજીમાં કામ અને ક્રોધની ઉત્પત્તિ રજોગુણમાંથી કહી છે પ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે—

“—આ કામ, આ ક્રોધ એ રજોગુણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. એ ભોગ ખાઉધરા, મહાપાપી છે; એને તું દુશ્મન જાણ. જે પ્રમાણે ધુમાડાથી અગ્નિ ઢંકાઈ જાય છે, જે પ્રમાણે આરીસો મળથી ઢંકાઈ જાય છે, જે પ્રમાણે ઓળથી ગર્ભ ઢંકાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે કામથી આ જગત ઢંકાયેલું છે. હે અર્જુન! દુઃખેથી જેની પૂર્તિ થઈ શકે તેવા એ જ્ઞાનીના નિત્યવૈરી કામરૂપી અગ્નિએ જ્ઞાનને ઢાંકી દીધું છે. ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિ એ આ કામનું રહેઠાણ છે. આ સ્થાનોદ્વારે જ કામ જ્ઞાનને ઢાંકીને જીવાત્માને મોહ પમાડે છે; તેથી આરંભમાં તું, હે ભરતકુલોત્પન્ન! ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો વિનાશ કરનાર પાપી કામનો વિનાશ કરી નાખ” (ભ. ગી. ૩ ૩૭ થી ૪૧) જેથી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જતી હોવાથી કુકર્મો કરવા તત્પર થઈ જાય છે કે અનેક જન્મોથી તેને પરિભ્રમણ કરવું પડે છે, ને દુનિયાની નજરેથી ઉતરી જાય છે, મોટું તેનું ... નથી. આનું નામ તે ... પણ ...–પુરાણ પછી શ્રીમદ્રામાનુજ આજ્ઞા કરે છે કે 'વિષયથી ... ગયેલા દેહવાળાઓને દ્રષ્ટિનો આવેશ ગમે જ નથી' (મ. નિ. ...) જેને બુદ્ધિનો વિનાશ થઈ ચૂક્યો છે, તેને શું ... શું ..., એનો નિષેધ ક્યાંથી હોય? આવી સ્થિતિમાં પાપો કરવાં, એ તેને સહજ છે. એ પાપોથી અનેક નરકમાં ધોળાય જાય છે. જેમ જેમ વિષયોને અધીન થતા જઈએ, તેમ તેમ લોભ વધે અને આખરે આસક્તિ થતી જાય છે —

चित्ताशुद्धिनिदानत्वात् चिदुत्पत्तौ च बाधकः ।
भक्तिमार्गमहाद्वेषी वैराग्याभावसाधनात् ॥४॥

सर्वत्रापरितोषश्चानेन लोभसमुद्भवात् ।
यथाकथञ्चित्साम्मुख्येन्द्रियवैमुख्यकारकः ॥५॥

કામની જોડે ભળેલું ચિત્ત એકછે. જ્યાં જ્યાં કામનો સમ્પર્ક થયો, ત્યાં ત્યાં બુદ્ધિનાશના પ્રારંભ થઇ ચૂકયોજ સમજો; એટલે ચિત્તને મલિન થતાં વારજ નથી લાગતી. જ્યાં ચિત્ત મલિન થઇ ચૂક્યું, ત્યાં જ્ઞાન ટકી ક્યાંથી શકે? ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે— "જે અજ્ઞાની છે, જેનું મન ઠેકાણે નથી, જે સદા અપવિત્ર છે, તે પરમપદને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; તે સંસારમાં ગોથાં ખાય છે." (કઠ. ૧-૩-૭), જ્યાં જ્ઞાન નથી, ત્યાં પ્રભુનો સમાવેશ ક્યાંથી? ભગવાન ગીતાજીમાં જ્ઞાનનું લક્ષણ આપતાં આજ્ઞા કરે છે કે—"અમાનીપણું, અદમ્ભીપણું, અહિંસા, ક્ષમા, આર્જવ, આચાર્યસેવા, પવિત્રતા, સ્થિરતા, અન્તઃકરણ પર કાબૂ, વિષયોમાં વૈરાગ્ય, નિરભિમાનિત્વ, જન્મ મૃત્યુ-ઘડપણ અને રોગ વિષે દુઃખરૂપી દોષનો વારંવાર વિચાર, સ્ત્રી-પુત્ર ઘર વગેરેમાં અનાસક્તિ અને અળગાપણું, ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં હમેશાં ચિત્તનું સરખાપણું, મારામાં અનન્ય યોગ વડે અનન્ય ભક્તિ, એકાન્ત પ્રદેશમાં રહેવાનું, જ્યાં મનુષ્યનો સમૂહ રહેતો હોય ત્યાં અપ્રીતિ × × × × × × આ જ્ઞાનદશામાં વૈરાગ્ય એ મુખ્ય વસ્તુ રહેલી છે. કામ હોય ત્યાં વૈરાગ્ય રહીજ શકે નહીં. જ્યાં દુન્યવી પદાર્થોમાંથી રાગ છૂટયા નથી, ત્યાં અનન્ય ભગવદ્ભક્તિ સાચી થઇ શકેજ ક્યાંથી? એજ માટે કામને

ભક્તિમાર્ગનો મહાન શત્રુ મનાયો છે. કોઈપણ પદાર્થ તરફ ઇન્દ્રિયનું ખેંચાણ થયું કે તરતજ તે લેવા ઈચ્છા થાય છે. એક બાગીચામાં ગયા, વસન્ત ઋતુ ખીલી રહી છે, આસપાસ વનસ્પતિ નવા રંગે સહજ મનોહર થઈ રહી છે, ખીલતા ફૂલોના ઉદ્‌ગમને જોઈ આંખો અને નાક બન્ને તે બાજુ ખેંચાય છે, એટલે તે જોયાજ કરવાનું અને સૂંઘ્યાજ કરવાનું મન થાય. આ ફૂલ લાગ્યા એટલે તો તે ફૂલ તોડવાનું મન થાય, ગાનું નામ તે લોભ. હવે મનવાંછિત પદાર્થ જ ન મળે અને ન મળે એ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે વધુ અને વધુ મેળવવાપણું એ જીવનો સ્વાભાવિક ભેદ છે, એટલે અસન્તોષ. ઉનાળાનો સમય છે, બપોરનો તાપ, મોટા શહેરોની બજારમાં ઠંડાં પીણાંઓને માટે આઇસક્રીમ, મદ્ય આદિ મન અને સ્વાદની ટેવ છે ત્યાં જઈ પણ મન મનાયું, એટલે એ વસ્તુ લીધી, ખાધી યા પીધી ને જરા શાન્તિ અનુભવાય પણ પાછો ઉકળાટ તો ત્યાંજ છે, એટલે ફરી બીજીવાર કે ત્રીજીવાર, આમ અસન્તોષ રહ્યાજ કરે, પણ જો પ્રથમથી સંયમ રાખ્યો હોય, ઇન્દ્રિયોને તે મોહક પદાર્થો તરફ ખેંચાવા ન દીધી હોય તો અસન્તોષને કોઈ કારણ છે ? આજ લૌકિક તરફની આસક્તિ જીવને પ્રભુ તરફથી વાળી લિયે છે, બહિર્મુખ બનાવે છે. ચિત્ત અસ્થિર બનતાં લૌકિક મોહક પદાર્થો તરફ આસક્તિ વધતી જાય છે એટલે ચપળ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓ પોતાના વિષયરૂપી ગોચરોમાં ફરતા પ્રવૃત્તિલીન બને છે, ને તેનું પરિણામ સ્વાર્થ જ —પ

કામની સાથે લોભ પણ આપણને જ છે. એમને પણ ત્યાગવો મુશ્કેલ છે, ત્યાં એ ઉપર વિજય મેળવવો મુશ્કેલ કામ તેમાં શું

આશ્ચર્ય ? મનને દૂષિત કરનાર એ જ તેનું સ્વરૂપ બતાવતા શ્રીહરિ [illegible] છે

> कामक्रोधौ हरिप्राप्तिप्रतिबन्धकरौ मतौ ।
> समुल्लङ्घ्य न शक्नोति गन्तुं कृष्णान्तिकं जनः ॥६॥
> संसारमोहहेतुत्वात् मनोदूषणसाधनम् ।
> अतः कृष्णविरोधी च यतः सा मानसी मता ॥७॥

[illegible] કામ અને ક્રોધ પણ તેવા [illegible] ઉપર વિજય ન મેળવ [illegible] આવે ત્યાં સુધી પ્રભુપ્રાપ્તિ થ[illegible] વાજશ્રવસ ઋષિએ પોતાનો પુત્ર નચિકેતા યમને આપી દીધો. નચિકેતા યમની પાસે ગયા. ત્યાં યમરાજે તેને [illegible] ભગવાન્ [illegible] તેમાં 'આ મૃત્યુ [illegible] તેમ નથી [illegible] થઈ શકે તેવા નથી તે સર્વ [illegible] માટે [illegible] ગાનવાળી અપ્સરાઓ [illegible] (ક૦ ૧-૧-૨૫)' [illegible] નચિકેતાએ જવાબ આપ્યો [illegible] (ક૦ ૧-૧-૨૬) ઉપનિ[illegible] [illegible] પુરુષો પ્રભુથી [illegible] કામો [illegible] તેઓ [illegible] એવા મૃત્યુના [illegible] જે ધીર પુરુષો છે તે ધ્રુવ એવા [illegible] અમૃત તત્ત્વને જાણીને [illegible] અધ્રુવ પદાર્થોને ઇચ્છતા નથી' (ક૦ ૨-૧-૨) આ ધીર પુરુષો જ્ઞાનપૂર્વક કામાદિ દોષોને વશ કરી [illegible] પ્રભુપ્રાપ્તિના

અધિકારી થાય છે. આ કામાદિના સદ્ભાગમાં ફસાઈ જવાથી મન દૂષિત થઈ જાય છે, જેને પરિણામે જીવ સંસારમાં ફસાયોજ રહે છે. ઉત્તમોત્તમ માનસી સેવા સિદ્ધ કરવામાં મલિન મન સમર્થ થઈ શકતુંજ નથી. આમ આ કામ સેવામાં જબરું આવરણ ઉભું કરનારો છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ સેવાફલમાં સેવાના ત્રણ પ્રતિબન્ધમાં લૌકિક ભોગને ગણાવ્યો છે એ લૌકિક ભોગ તેજ કામપૂર્તિ; તેનો ત્યાગ કર્યેજ સેવા સિદ્ધ થઈ શકે. ૬-૭.

"જન્મથી આંધળો માનુષ કદી જોઈ નથી શકતો, તેજ રીતે કામથી આંધળો થયેલ પણ કશું જોઈ શકતોજ નથી," એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે. આવા અન્ધ માણસને પ્રભુમાહાત્મ્યકારક કાંઈ પણ ક્યાંથી ગમે? તે બતાવતાં કહેવામાં આવે છે કે—

निरोधस्य महान्क्षुद्रस्नेहस्फूर्तिकरो मतः ।
गुणगानमयत्नोऽपि न रोचन्ते गुणा यतः ॥८॥
वैराग्यबाधकाः सर्वे कामिनस्ते कथं प्रियाः ।
अत एव हि दृश्यन्ते गुणश्रवणवैरिणः ॥९॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિરોધલક્ષણમાં નિરોધની સિદ્ધિ માટે જે ઉપાયો દર્શાવ્યા છે, તેમાં ગુણગાનને પણ એક સાધન બતાવ્યું છે. હવે હૃદય કામથી પરાભૂત થઇ ગયું છે, તેથી મનુષ્યનું પ્રભુધ્યાન સ્થિર રહી શકતું નથી; કામપૂર્તિની લાલસામાં લૌકિક પદાર્થોમાં તેનું ચિત્ત ખેંચાઈ જાય છે; તે પ્રભુના ગુણોનું ગાન કરી ક્યાંથી શકે? જે શોક્ય ઘરમાં હોય તો કદી પતિને જમવા દેતી નથી; તેજ પ્રમાણે એકજ મનુષ્યમાં એકી સાથે કામ અને પ્રભુના ગુણોનું,

ગત ઉત્પાત ગચાવી મૂકે છે, શોકય દૂર થય તો ફરી ફાગ જેમાય તેજ રીતે કામનો ત્યાગ થાય તોજ જીવને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થય પ્રભુના ગુણો છે, તે તો મઆગ્ગા વૈરાગ્ય ઊપજાવનાગ છે. સત્સાગગહિત દૂર કરાવનાર છે, જ્યારે કામીને તો સરાગ્ગા ઓગ ગાનો ઓગ પૂર્ત્યે જ્યાનું દિલ હોય છે. તેને આ ગુણો કયાથી ગમે ? અસ્થિર ચિત્તવાળા કામીઓને ભગવદ્ગુણશ્રવણ કદાપિ ગમતું નથી. એક સ્થાનમાં એક સમયે એકજ પદાર્થ ન્હી શકે. મનગ્ગી સ્થાન પર કામ બેઠો, ત્યા બીજું કોઇ કયા રેમી શકે ? ૮-૯.

કામ અનેક અનર્થ-પરંપરાને ઉત્પન્ન કરાવનારો છે, તેની ભયાનકતાનું વર્ણન કરતા કહેવામા આવે છે—

क्रोधः मत्सरसंहरणाल्लोभ प्राप्त्यापि शाम्यति ।
घृतहोमे वह्निरिव कामो भोगेन वर्धते ॥१०॥
कामेन नाशितमति प्रतिषिद्धे प्रवर्तते ।
अगम्यागमने चार्थे तथैवाभक्ष्यभक्षणे ॥११॥
या उत्पद्यते क्रोधो महद्द्रोहमपुरस्सरः ।
लोभोऽपि जायते तस्मात् स चार्थविषयो भवेत् ॥१२॥
सोऽयं पञ्चदशानर्थमूल न च प्रशान्त ॥१३॥

કામ નર્ક અનર્થોનું મૂળ છે. કોઈ પણ વસ્તુ ભોગવાની ઇચ્છા થઇ. તે ન મળી એટલે તરત ગુસ્સો ચઢે છે; એટલે તે તેર વસ્તુનો લોભ થાય છે; પણ ક્રોધ અને લોભ તે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થયે જલદી દૂર થાય છે; પરન્તુ આ કામ ઇન્દ્રિયોપભોગની ના તેનાથી

અધિકારી થાય ? આ કામાદિના સંકજામાં ફસાઈ જવાથી મન દૂષિત થઈ જાય છે, જેને પરિણામે ઉક્ત માર્ગમાં ફસાયેલ જ રહે છે. ઉત્તમોત્તમ માર્ગની સેવા સિદ્ધ કરવામાં મલિન મન સમર્થ થઈ શકતું જ નથી. આમ આ કામ સેવામાં જરૂર અડચણ ઊભી કરનારો છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ અન્યત્રમાં સેવાના ત્યાગ પ્રતિબંધમાં લૌકિક ભોગને ગણાવ્યો છે એ લૌકિક ભોગ તેજ કામપૂર્તિ, તેનો ત્યાગ કર્યે જ સેવા સિદ્ધ થઈ જાય. —૭

"કામથી બાળેલો માણસ કદી જોઈ નથી શકતો, તેજ રીતે કામથી બાળેલો પ્રેમના ગુણ પણ જોઈ શકતો જ નથી," એ સુપ્રસિદ્ધ વાત છે. આવા અન્ય બાબતો પ્રતિબંધકારક કોણ પણ હોઈ શકે ? તે બતાવતા કહે છે કે :—

निरोधस्य महान्छत्रुरत्यस्फूर्तिर्गतो यतः ।
गुणगानसमर्थोऽपि न रोचन्ते गुणा यतः ॥८॥
वैराग्यसाधका सर्वे कामिनश्चैव प्रिया ।
न चैव हि दृश्यन्ते गुणश्रवणवैरिणः ॥९॥

શ્રીમહાપ્રભુજીએ નિરોધલક્ષણમાં નિરોધની સિદ્ધિ માટે જે ઉપાયો દર્શાવ્યા છે, તેમાં ગુણગાનની પણ એક ઉપાય બતાવ્યો છે. હવે હૃદય કામથી મલિન થઈ ગયું હોય, તેવા મનુષ્ય પ્રભુધ્યાન સ્થિર કરી શકતું નથી, કામપૂર્તિની લાલસામાં લૌકિક પદાર્થોમાં તેનું ચિત્ત ખેંચાઈ જાય છે, તે પ્રભુના ગુણોનું ગાન કરી ક્યાંથી શકે ? જે શોક્ય ઘરમાં હોય તો કદી પતિને જરા બેસવા દેતી નથી, તેજ પ્રમાણે એક જ મનુષ્યમાં એકી સાથે કામ અને ભગવદ્ ગુણગાન

ગાન ઉલ્કાપાત મચાવી મૂકે છે; લોકથી દૂર થાય તો ફરી કામ ભેગાય તેજ રીતે કામનો ત્યાગ થાય તોજ જીવને સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય. પ્રભુના ગુણો છે, તે તો સંસારમાં વૈરાગ્ય ઉપજાવનારા છે. સંસારાસક્તિ દૂર કરાવનારા છે; જ્યારે કામીને તો સંસારમાં ભોગ એને ભોગ ભૂલી જવાનું દિલ હોય છે, તેને આ ગુણો કયાંથી ગમે? અસ્થિર ચિત્તવાળા કામીઓને ભગવદ્ગુણશ્રવણ કદાપિ ગમતું નથી. એક સ્થાનમાં એક સમયે એકજ પદાર્થ રહી શકે. મનરૂપી સ્થાન પર કામ બેઠો, ત્યાં બીજું કાંઈ ક્યાં બેસી શકે? ૮-૯.

કામ અનેક અનર્થ-પરંપરાને ઉત્પન્ન કરાવનારો છે, તેની ભયાનકતાનું વર્ણન કરતા કહેવામાં આવે છે—

क्रोधः स्यात् संकल्पनाल्लोभः प्राप्त्यापि शाम्यति ।
घृतहोमे वह्निरिव कामो भोगेन वर्धते ॥१०॥
कामेन नाशितमतिः प्रतिषिद्धे प्रवर्तते ।
अगम्यागमने चौर्ये तथैवाभक्ष्यभक्षणे ॥११॥
यत उत्पद्यते क्रोधो महद्द्रोहसमुद्भवः ।
लोभोऽपि जायते तस्मात् स चार्थविषयो भवेत् ॥१२॥
सोऽर्थः पञ्चदशानर्थमूलं नत्र प्रवर्तते ॥१२½॥

કામ સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. કોઈ પણ વસ્તુ ભોગવવાની ઇચ્છા થઈ. તે ન મળી એટલે તરત ગુસ્સો ચઢે છે; એટલે તે મેળવવાનો લોભ થાય છે; પણ ક્રોધ અને લોભ તે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ જવાથી દૂર થઈ જાય છે; પરન્તુ આ કામ-ઇન્દ્રિયોપભોગની તો તેનાથી

(તની વાત છે યયાતિ જેવ અનેક વર્ષો સુધી ભોગોપભોગમાં પ્રવૃત્તિ કરી પણ તેને તૃપ્તિ થ નહી તેનાજ મુખમાંથી આ વચન નીકળે છે કે

" न जातु काम कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ (भा ९-१९-१४)

કામ વિષયના ઉપભોગથી શાન્ત થતો નથી અગ્નિમાં ઘીનો હોમ કરવામાં આવે અને અગ્નિ જેમ વધુ ને વધુ પ્રદીપ્ત થતો જાય છે તેમ કામ ભોગ વડે જોર પકડતો જાય છે ભગવાન એવો ... નો ... મહા ... ગાળીને પણ ભ... પાપગ ... ધ ... દિધે છે ... નો સ્પષ્ટ ... આ ... નમાં ... કે ... ગાથે ... મેવ (ભા ...-૧૯-...) એ તો ... છે કે–'विवेकभ्रष्टाना भवत विनिपात शतमुख (ભર્તૃ) ... કેશ ... એ ... થી ... નો ... ની ... ટની થાય છે ... નગી ... ન ... થાય છે ... જેવા ... ની ... એ ... ગજઓનો ... થય છે ... ગુસ્સાની લાગણી ... થય છે ... એ ... ને ... સ્નેહી ... ચીડ ... ન ... થવા ... થઈ જાય એવે ટાણે ... ને ... માટે ... ને ... ખૂન જેવા ભયંકર ... કરવામાં ... પડે છે (અત્યારે વર્તમાન પત્રો વાંચનારાઓને આ વાત સમજાવવી પડે તેમ નથી) કામી

યોને અર્થપ્રાપ્તિ થઇ એટલે ભયંકર પન્દર અધોગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ધનિક કામી ધુન્ધુકારીના અનર્થોનું વર્ણન શ્રીભાગવત મહાત્મ્યમાં છે." તે સ્નાન-શૌચહીન, ધાર્મિક-કર્મહીન, અભક્ષ્યભક્ષક, ક્રોધી, ખરાબ લોકોની સંગતિવાળો, ખૂન કરી ભોજન કરનારો, ચોર, બધાને પીડા કરનારો, પારકાના ઘરમાં કજિયા કરનારો, ગરીબોને સતાવનારો, નાના બચ્ચાઓને મારી નાખનારો, હિંસક, ચાંડાલો સાથે રહેતો, હમેશા અને આધળાઓને પીડા કરનારો, હાથમાં ફાંસલો રાખનારો અને વેશ્યાગામી." આ પંદર દુર્ગુણો ધુન્ધુકારીના ગણાવવામાં આવ્યા છે. પંદર અનર્થો શાસ્ત્રમાં નીચે મુજબ ગણાવ્યા છે—"स्तेयं हिंसानृतं दम्भ काम क्रोध स्मयो मद । भेदो वैरमविश्वास संस्पर्धा व्यसनानि च ॥"—૧ ચોરી, ૨. હિંસા, ૩. જૂઠું બોલવું, ૪ દંભ, ૫ કામ, ૬ ક્રોધ, ૭ ગર્વ ૮ મદ, ૯ ભેદ, ૧૦. વેર, ૧૧ અવિશ્વાસ. ૧૨. હરીફાઈ, ૧૩ સુરત, ૧૪. દ્યૂત, ૧૫ મદ્ય આ પંદર અનર્થ પ્રસિદ્ધ [illegible]

૩ કામનાં પરાક્રમ

કામની ભયંકરતા વર્ણનઃ કરવામાં આવે [illegible]—

कामेनैव हि कार्पण्य कामिनीषु सता मतम् ।
प्रार्थयन्ति यतस्तुच्छा प्रवेश्य वदने करम् ॥१३॥
प्रियव्रतसुतो राजा भ्रष्टः कामेन सत्फलात् ।
आग्नीध्रो विषयावेशाद्वैशाल्योक्माप्नित ॥१४॥

કામનું બળ એટલું બધું જબરૂં છે કે મહાન પુરુષો, પરમ ઋષિઓ, જબરા યોગી-મહાત્માઓ સામાન્ય હલકી એવી

સ્ત્રીઓ પાસે કામપૂર્તિની વીનતી કરવા માંડે છે. વાયુ બાદલ અને પાણીમાંથી પોતાના ઉત્તમ સ્વરૂપ બનાવનાર વિશ્વામિત્ર અને પરાશર જેવા મહર્ષિઓ સ્ત્રીઓ પાછળ ઘેલા થઈ પોતાના હજારો વર્ષોના તપના ફળોને એક ક્ષણમાત્રમાં ગુમાવી બેઠા છે. આગ્નીધ્રનો પ્રસંગ શ્રીમદ્ભાગવતના પંચમ સ્કંધના બીજા અધ્યાયમાં આવે છે. સ્વાયંભૂ મનુથી શતરૂપામાં ઉત્પન્ન થયેલા મોટા પુત્ર પ્રિયવ્રત રાજાનો આગ્નીધ્ર એ મોટો પુત્ર હતો. એક વાર પિતૃલોક પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી તેણે દિવ્યાશ્રમમાં બ્રહ્માજીની તપ પૂર્વક આરાધના કરવા લાગ્યો. બ્રહ્માએ તેની પરીક્ષા કરવાને માટે પૂર્વચિત્તિ નામની અપ્સરાને મોકલી. તેના નૂપુરનો ઝંકાર કાન સાંભળતાં જ રાજકુમારે આંખ ખોલી તેના તરફ દૃષ્ટિ કરી અને ત તેમાં આસક્ત થયો. તેણે તેની સાથે વિવાહ કર્યો, નવ નવ પુત્રો ઉત્પન્ન થયા છતાં તેને સંતોષ ન થયો. પુત્રો થયા બાદ પૂર્વચિત્તિ પાછી બ્રહ્મલોકમાં ચાલી ગઈ. રાજાને બહુજ તકલીફ થઈ. હમેશાં પૂર્વચિત્તિનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો અને તન્મય થઈ અપ્સરાના લોકને પામ્યો. (સ્કંધ ૫ અ. ૨ ૧૩-૧૮)

નારદ જેવા વિચારક કામે નષ્ટ થઈ ગયા એટલું જ નહીં, પણ સમર્થ ઋષિઓ અને ઇન્દ્ર જેવા પણ પતિત થઈ ગયા જેવા કે—

कामेन तद्रूपां दैत्योत्पादने हेतुना गत ।
निवृत्तसन्ध्यानियम पत्नीमार्थनमोहित ॥१६॥
कामेन च शिर कण्वपुत्रीत्यानभिन्नत ।

कामेन नारदः पश्चिमप्रान्तनगरात्मज. ।
गर्वाभावाय हरिणा दत्तः कामो महाशन. ॥१७॥

કશ્યપઋષિ, વશિષ્ઠ અને નારદ આ ત્રણેય કામદેવના સપાટામાં આવેલા. કશ્યપ ઋષિને માટે એવી કથા છે કે એકવાર ગોધૂલીના ખારે દિતિને સન્ધ્યા વેળાએ પતિ સાથે સમ્બન્ધ કરવાની ઇચ્છા થઇ. પતિ તે સમયે અગ્નિશાળામાં અગ્નિનું મજન કરી રહેલા. તેની પાસે જઇ તેણે વીનતી કરી. પત્નીની વીનતી ન ઠેલવા ખાતર તેણે તેને થોભી જવાનું કહ્યું, પણ નિર્લજ્જ પત્નીએ પતિનું વસ્ત્ર ખેંચી ગ્રહ્યું અને પરિણામે હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષ જેવા ભયાનક પુત્રોની ઉત્પત્તિ થઇ. (ભા.૩-૧૪ મો અધ્યાય) શિવજીના વિષયમાં એવી કથા છે કે જલધિમંથનમાં મોહિની સ્વરૂપે પ્રભુએ દૈત્યોને મોહમાં નાખી દેવોને અમૃતપાન કરાવ્યું, (ભા.-૮-૧૨ મો અધ્યાય). આ વાત જ્યારે શિવજીએ સાંભળી ત્યારે મોહિની સ્વરૂપ જોવાની ઇચ્છા થઇ, એટલે ત્યાં પ્રભુ બિરાજતા હતા ત્યાં ઉમાજી સાથે પધાર્યા અને પ્રભુને વીનતી કરી કે—'જેનાથી દૈત્યોને આપે મોહ કર્યો, તે સ્વરૂપના અમો દર્શન કરવા આવ્યા છીએ, તો દર્શન કરાવો.' પ્રભુએ ત્યાંજ અન્તર્ધાન થઇ ઉપવનમાં મોહિની સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું. ભગવાન શિવ તે મોહિની-સ્વરૂપની મોહક લીલાથી મુગ્ધ થઇ તેને પકડવા દોડ્યા; પકડી બેઠી પડ્યા; પરન્તુ મોહિની-સ્વરૂપ પ્રભુ છટકી ગયા. કામથી અત્યન્ત મુગ્ધ થઇ ગયેલા ફરી દોડવા લાગ્યા. એ પછી પ્રભુએ પ્રકટ થઇ તેમનો મોહ ઉતાર્યો. નારદજીની તો આખ્યાયિકે શિવરુદ્ર કથા પુરાણાન્તરમાં સમ્ભળાય

૭. કામતૃપ્તિ ખાતર નારદજીને સ્ત્રીરૂપ ધારણ કરવાનું થયું જેને પરિણામે સ્ત્રીરૂપ નારદે ૬૦ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. કામદેવને આમ મહાનમાં મહાન પુરુષોને પણ ગ્રાસ કરનારો પ્રભુએ બનાવ્યો છે, તે મહાન પુરુષોનો ગર્વ ઉતારવા ખાતર ૧૫-૧૭.

कामेन भरतस्यापि हरिणत्वं भवान्तरे ।
पुरञ्जनोऽपि कामेन स्त्रीयोनिमुपलब्धवान् ॥१८॥
कामेन वेदगर्भोऽपि स्वसुतायां तथाकरोत् ।
तेनैव रावणो बुद्धिं रमायामन्यथाकरोत् ॥१९॥

ઋષભદેવના પુત્ર ભરત રાજા વાનપ્રસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરી વનમાં રહેતા હતા. તેઓએ પ્રભુપદ આજ જન્મમાં પ્રાપ્ત કર્યું હોત; પરન્તુ એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે નદીકાંઠે ભગવાન્ ધ્યાન કરી નિત્યનિયમથી પરવારી પ્રણવનું ઉચ્ચારણ કરતા બેઠા હતા, તેવામાં સામે કાંઠેથી વાઘની બીકથી કૂદેલી એક હરણીનો ગર્ભ નદીમાં પડતો અને તણાતો તેમણે જોયો. તેમણે બચ્ચાને પાણીમાંથી ઉપાડી લઇ તેનું પુત્ર માફક પાલન કર્યું. તેમાં તેમને આસક્તિ થઇ ગઇ અને યોગાદિ કર્મો કરવાને બદલે મૃગબચ્ચાના લાલનપોષણમાંજ તેમનો સમય વ્યતીત થવા લાગ્યો. એમ કરતા અન્તમાં તે મૃગમાં આસક્તિવાળા તેમને મૃત્યુ આવ્યું. અન્ત્યાસક્તિને લીધે બીજા ભવમાં તે મૃગ તરીકે જન્મ્યા. સંસારમાં મૃગ બચ્ચા તરફના પુત્રવત્ પ્રેમનું પણ આવું પરિણામ આવ્યું. પુરંજન રાજા સ્ત્રીયોનિને પામ્યો. શ્રીમદ્ભાગવત-ચતુર્થ સ્કન્ધમાં જીવના રૂપક તરીકે આપેલો રાજા પુરંજન પત્નીથી જ્યારે પરાભૂત થઇ

ગયો લાગે યવનો તેને કહી તનક ઉતારી ગયા નિન્દ્રથી વ્યગ્ર થયેના
ગયો લાગે યવનો તેને કહી તનક ઉતારી ગયા; તે સતત ધ્યાન
એવો તે પોતાની સ્રીનુ સ્મરણ કરવા લાગ્યો; તેને ગનય
કરતા વિદર્ભરાજના મહેલના ઉત્તમ સ્રીરૂપ થઇ ગયા. તેને ગનય
[illegible] પાંડય પરણ્યો; (અધ્યાય ૨૮ મો) બ્રહ્માજીએ પોતાની પુત્રીમા
[illegible] કરી, મરીચ્યાદિ પુત્રોએ પિતાને સમજાવ્યા અને બ્રહ્માજીએ
પ્રાયશ્ચિત્ત માટે [illegible] પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો. (ભા ૩-૧૦-૨૮
થી ૩૩) ગયાની કથા સુપ્રસિદ્ધ છે [illegible] ઇન્દ્રિય પણ જો
તેના વિષય તરફ ખેંચાય તો સર્વ નાશ કરે છે, તો પછી સમગ્ર
ઇન્દ્રિયો ખેંચાય તો શી દશા થાય ? ૧૮-૧૯

૪ ભક્તિમાર્ગ અને કામ

કામે અનેકને પતિત કરી નાખ્યા છે ને [illegible]
આન્ય ભક્તિમાર્ગીય [illegible] તે એનાથી [illegible]
છે, તેવું [illegible] કહેવામા આવે છે :—

एव हि बहवो नष्टा कामेनैव हि साधव ।
भक्तिमार्गे निरोधस्तु तत्र कामकृतो महान् ॥२०॥
कामिन फलमात्रात शरण नैव सिध्यति ।
सापेक्षस्य तु सर्वत्र दुर्लभ हि समर्पणम् ॥२१॥
तदभावे तदीयत्व सर्वथैव हि दुर्लभम् ॥२१॥

[illegible] ના એ ઉપરાતના બીજા અનેક પણ [illegible] ના
પ્રતાપે સર્વનાશ પામી ચૂક્યા છે [illegible] જેવા સમર્થ ઋષિ-
ઓના પણ હજારો વર્ષના તપ પલમાત્રમા કામના પ્રતાપે ધોવાઇ

—રાદિ પ્રમાણે અગ્નિહોત્રાદિ ધર્મોનું આચરણ, પરધર્મ-માંથી તદ્દન નિવૃત્તિ અને ઇન્દ્રિય-રૂપી ઘોડા ઉપર નિયમન, આ ત્રણ વસ્તુનો કોઇપણ રીતે કોઇ પણ સંયોગમાં ત્યાગ કરવાનો નથી. શ્રીહરિગીતાજી તો ત્યાંસુધીની આજ્ઞા કરે છે કે-કૌતુકને માટે કે ધર્મને ખાતર પણ એ ત્રણેમાં શિથિલતાનો પ્રસંગ ઊભો થાય. તોપણ કોઇપણ રીતે એ ત્રણેમાં લેશ પણ શિથિલતા થવા દેવાની નથી. શ્રીમદ્રાજપ્રભુએ 'સ્વસ્તોત્રમ્' ને શ્લોકના પ્રકાશમાં શ્રીઠાકો-રજન ખાતર પણ આ ત્રણમાં શિથિલતા ન લાવવાની આજ્ઞા કરી છે. શ્રીહરિગીતાજી તેમાં આગળ વધી કૌતુક અને ધર્મ શબ્દ પ્રયોજે છે. શ્રીમદ્રાજપ્રભુજીનો આશય ઇન્દ્રિયનિગ્રહ સમજવાની બાબત તરફ દોરી જાય છે. ૨૨૯ મી કારિકાના પ્રકાશમાં આપશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે-'પરોપકારને માટે પણ ઇન્દ્રિયનિગ્રહનો ભંગ થવાનો સંભવ હોય; ને વળી પ્રસંગોમાં સામાન્ય ધર્મનો ત્યાગ કરવો પડે તો કરવો. પરોપકારાદિ ધર્મો અગત્યના અપવાદક હોય તો તેનો ત્યાગજ કરવો' ઉપરનો શ્રીહરિગીતાજીનો કૌતુક અને ધર્મ શબ્દ પ્રયોજવાનો આશય પણ હવે સ્પષ્ટ થશે. હવે મુખ્ય જે કાંઇ આપવાના છે, તે વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રય છે; અન્તિમ આશ્રયની સિદ્ધિ માટે વિવેક, અને ધૈર્ય છે. શ્રીમદ્રાજપ્રભુએ વિવેકધૈર્યાશ્રયમાં ધૈર્યની સિદ્ધિમાં 'કાયા-વાણી અને મનથી સર્વથા ઇન્દ્રિયના કાર્યો, ઇન્દ્રિયના વિષયો તરફના જે ખેંચાણ તેનો ત્યાગ કરવાની વાત કરી છે (વિ ધૈ ૮) કૌતુક ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષય તરફ ખેંચાય, પરોપકારાદિ ધર્મો ખાતર પણ જેનાથી ઇન્દ્રિયો તેના વિષયો તરફ ધમડાય, તેનાથી સર્વનાશ થવાની પૂરી સંભાવના છે; માટે કોઇપણ પ્રસંગમાં ઇન્દ્રિયો ઉપરનો કાબૂ ગુમાવવો નથી. ૨૪-૨૧

ઇન્દ્રિયનિગ્રહનો નાશ વિવેક અને ધૈર્યનો નાશ કરનાર છે. 'પ્રભુ બધું પોતાની ઇચ્છાથી કરશે, એ વિવેક' (વિ. ધૈ. ૨) અને 'મરણપર્યન્ત ત્રણે પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરવાં, તે ધૈર્ય' (વિ. ધૈ. ૩) આ બન્ને વસ્તુ કામીથી સિદ્ધ થઈ શકે નહીં; ત્યાં આશ્રયની સ્થાપના ક્યાંથી? તેનો જવાબ આપતાં કહે છે કે:—

आश्रयस्तु कथं सिध्येन्मनोविक्षेपसम्भवात् ।
भक्तिमार्गेऽपि मूलत्वात्त्यागस्य नहि सिध्यति ॥२७॥
बाह्यपक्षे कृष्णयोगः सर्वथा स्वान्तरे मनः ।
परन्तु भयथा त्यागो मूलमत्र न संशयः ॥२८॥
कामे सति कथं त्यागः कारिकाया प्रसिद्ध्यति ॥२८३॥

સ્થિર ચિત્ત વિના આશ્રય સિદ્ધ થાય નહીં. શ્રીમહાપ્રભુજીએ વિવેકધૈર્યાશ્રયમાં સતત શરણભાવના કરવાની આજ્ઞા કરી છે. 'प्राप्तं सेवेत निर्ममः' (વિ. ધૈ. ૧૫) કોઈપણ જાતની ગણના વિના જે મળે તેનાથી સન્તોષ માની લેવો." "यथाकथञ्चित्कार्याणि कुर्यादुच्चा-वचान्यपि (વિ. ધૈ. ૧૬) ઉચ્ચ અને અવચ—લૌકિક વૈદિક કર્મો જરૂર પડતાં ભગવદાશ્રય રાખી કરી જવાં." કામ ચિત્તને ડહોળી નાખે છે. હવે ચિત્ત જો વ્યગ્ર હોય તો ભગવદાશ્રયનું મનન ચિન્તન થઈ શકે નહીં; અને મનન ચિન્તન ન થાય એટલે ભગવદાશ્રય સિદ્ધ થાય નહીં. ઇન્દ્રિયોના કાર્યોનો અન્તર ત્યાગ, પૂર્ણ સંયમ, એ જ ભક્તિમાર્ગમાં મુખ્ય વસ્તુ છે; એ વિના ભક્તિમાર્ગ સિદ્ધ થઈ શકે જ નહીં. જુદાજુદા અધિકારીઓને ઉદ્દેશી ભક્તિમાર્ગમાં [illegible] જ

પ્રકારે છે, આ શ્રીહરિગુરુચરણ વિષયત્યાગ ॥ બે પ્રકાર કરે છે એક બાહ્ય, બીજો આન્તર દેહ, ઇન્દ્રિયાદિ બાહ્યોપકરણથી તે માત્ર વિષયત્યાગ કહેવાય અને અન્તઃકરણમાંથી તેની વાસના પણ કાઢી નાખવી તે આન્તર ત્યાગ કહેવાય તેવો કામગીરી ડખોળાઇ ગયેલાને આ બન્ને કયાથી સિદ્ધ થાય ? ભક્તિમાર્ગમાં તો પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાનું પણ નથી પ્રભુએ બધું જ ધારી મૂક્યું છે, તેજ પ્રમાણે થાય છે, કાંઇ માગણી કરીએ તો પણ જે પ્રભુનું ધાર્યું તેજ થવાનું—એમ પ્રભુ તરફ તેથી શંકાની નજરે જોવાપણું થાય છે, તેથી અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી ઇન્દ્રિયોના કાર્યોનો ત્યાગજ જે ભક્તિમાર્ગમાં ઇષ્ટ છે, તે કયાથી સિદ્ધ થાય ? વિવેક અને ધૈર્યને અન્તે સિદ્ધ કરવાનો આશ્રય કામી પાસેથી હાથ તાળી દઇને છટકી જાય છે ૨૭-૨૮

૬. ઉપસંહાર

આવા સંજોગમાં મનની અશક્તતા, ભક્તિમાર્ગમાં ઇન્દ્રિય નિગ્રહનો અત્યાગ, ઇન્દ્રિયોના કાર્યોનો ત્યાગ અને કામીને વિવેક-ધૈર્યની અશક્યતા બતાવવામાં આવી આ કષ્ટમાંથી બચવાનો નિર્બાધ ઉત્તમ ઉપાય ... સમાનો ઉપાય બતાવતા શ્રીહરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે

तस्माद्विचार्य तद्रूप दुरतिक्रमण स्वत ॥२९॥
शरणीकरणीय श्रीनिगमाचार्यपदाम्बुजम् ।
भावनानामभावेऽपि स्वदत्ताखिलसाधकम् ॥३०॥
तत एव च निस्तारो दोषदोषयुतात्मनाम् ।
नान्या गतिर्गोकुलेशभजनानन्दकाङ्क्षिणाम् ॥३१॥

કામનું સ્વરૂપ અતિ ભયંકર છે, તેના ઉપર વિજય મેળવવો અતિ મુશ્કેલ છે તેને તરી જવા માટે પરમ શરણ એ જ એકમાત્ર શ્રેષ્ઠ સાધન છે શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે 'कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्या इति मे मति' (વિ. ધૈ. ૧૭) માટે જ એવો જ જે— 'કલિયુગમાં ભક્તિ વગેરે માર્ગો દુઃખથી સાધી શકાય તેમ છે' માટેજ આપશ્રીએ બધાને હિતકારક એવા સતત ભગવદાશ્રય-સતત શરણની ભાવનાનો આદેશ કર્યો છે શરણ બે રીતે સાધ્ય છે ૧ સર્વત્યાગપૂર્વક શરણસાધના અને ૨ અત્યાગપૂર્વક શરણ સાધના આમાંનું પહેલું શરણ એ સિદ્ધ શરણ અને બીજું સાધન શરણ છે ત્યાગાત્મક સિદ્ધ શરણમાં ભોજન વગેરેથી શરીરના રક્ષણની પણ અપેક્ષા નથી રાખવાની હોતી આ અતિ ઉત્કૃષ્ટ દશાની વાત છે અતિ દુઃસાધ્યતા આ કલિયુગમાં આવી રહેલી છે વિવેક, ધૈર્ય, ભક્તિ વિનાના, દુનિયામાં ખૂંતી ગયેલા જીવો માટે બીજું સાધન શરણ છે આ બીજા શરણમાં લૌકિક ગમતાનો આશરો રહેલો હોય છે તેને સતત ભગવદાશ્રયની ભાવના કરવાની છે તે ભાવના ઉત્તમ શરૂઆત ટકાવી-વિસ્તારી શકાય છે આ કાર્ય ભક્તિમાર્ગના પરમાચાર્ય ભગવાન શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે પ્રમાણરૂપે ગર્ભગત શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રની સ્તુતિમાં કહ્યું છે કે—

स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं द्युमन् भवार्णवं भीममदभ्रसौहृदाः ।
भवत्पदाम्भोरुहनावमत्र ते निधाय याताः सदनुग्रहो भवान् ॥
(ભા ૧૦-૨-૩૧)

હે પ્રભો ! તે પવિત્ર સુહૃદ્-ધર્મવાળા મહાનુભાવો અત્યન્ત દુસ્તર એવા આ ભયાનક ભવસાગરને જાતે જ તરી આપના ચર-

ણારવિન્દરૂપી નાવને અહીં મૂકી ગયા છો; કારણ કે આપ મહાપુરુષો નરક મહાન કૃપાવાળા છો." આટલે લોકો ઉત્તમ પ્રકારના ગુરુનો આશ્રય કરે છે. બેશક તેમાં પ્રભુનો અનુગ્રહજ નિયામક છે. કેમકે "જો જીવને પ્રભુનો અનુગ્રહ ન હોય તો આ માર્ગમાં સર્વ કંઈ અશક્ય છે." (નિ. સર્વ. નિ ૨૨૬) નિરોધ લક્ષણમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રભુમાં હૃદય નિરુદ્ધ કરવાના ઉપાય બતાવ્યા છે—"પ્રભુના ધર્મોના સામર્થ્યથી વિષયોમાં સ્થિર વૈરાગ્ય રાખવું. પ્રભુના ગુણોએ કરી દુઃખદ સ્પર્શ થતા ક્યારે પણ આધ્યાત્મિક યાતનાઓની અસર ન થવાની. મત્સરદોષ વિનાના થઈ, સંસારમાં આસક્તિ રાખ્યા સિવાય પ્રભુના ગુણોનું સદૈવ ગાન કરવું. માનસી રીતિએ પ્રભુના સ્વરૂપનું સદા ધ્યાન ધરવું. (નિ. લ ૧૫-૨૭) અને એ બધું એક ગુરુના આશ્રયપૂર્વક. આવા ગુરુની પ્રશંસા આજકાલની નથી, પરન્તુ છેક ઉપનિષત્કાળથી ચાલી આવે છે. શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદમાં અને સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

"यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥

જેને દેવે પરા ભક્તિ, દેવમાં ગુરુમાં તથી,
અર્થો તેવા મહાત્માને આ કહ્યા સ્ફુટ થાય છે."

४६. निष्कामलीला ॥

(અનુવાદક—વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

શ્રીમદ્ભાગવતના ૨૯ મા અધ્યાયમાં કથાપ્રસંગ એવો છે કે, 'શરદ્ઋતુની પૂર્ણિમાની રાતે રમણેચ્છાથી ભગવાન્ યોગમાયાનો આશ્રય કરીને વનમાં પધાર્યા, અને ત્યાં વેણુનાદ કર્યો. વેણુનાદના મધુર ગાનથી આકર્ષાઈને ભગવત્સ્વરૂપાનંદની અભિલાષાવાળી વ્રજબાળાઓ ત્યાં પધાર્યાં. પ્રથમ તો પ્રભુએ તેમને વિરુદ્ધ વાણીથી મોહ પમાડ્યા. ભગવાનનું તેવું ખેદજનક વચન સાંભળીને પ્રથમ તો તેમને શું કરવું એની સમજ પડી નહિ. પછી વિલાપ કરીને પ્રભુની દયા ઉપજાવનારી વાણીનો પ્રત્યુત્તર દશ પ્રકારે આપીને પોતાને સ્વરૂપાનંદનું દાન કરનારી વિનતિ કરી, તે વિનતિ સ્વીકારીને આત્મારામ પણ પ્રભુ તેમની સાથે રમ્યા.'

પ્રસંગ વિચારમાં ઉપયોગી જે પ્રત્યેક વિચારમાં સંશય પણ નિર્ણાયક થઈ પડે તેમ હોવાથી શ્રીહરિરાયચરણ લેખના પ્રારંભમાં પ્રકૃત વિચારને અનુકૂલ સંશય વર્ણવે છે. એ સંશય એટલો બધો સ્વાભાવિક છે કે આ લીલાનું શ્રવણ કે પઠન કરતાં ઉત્પન્ન થાય જ.

ननु च भगवतः कामलीला निरूप्यते । सानुपपन्ना । कामस्य प्राकृतशरीराधारत्वनियमेन भगवति तादृशानन्दत्वापातात् ॥

સંશય

શ્રીહરિરાયજી આ પ્રકરણમાં ભગવાનની કામલીલાનું નિરૂપણ કરે છે. તે અહીં ઉપપન્ન-બંધબેસતી-થઈ પડતી નથી, કારણ કે કામ પ્રાકૃત શરીરના આધારે રહે છે, અર્થાત્ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા પંચમહાભૂતોના શરીરમાં જ તે કામ જન્મે છે. હવે તેવો કામ

ભગવાનમાં રહે છે એમ માનશો તો ભગવાનનું શરીર પણ લૌકિક મનાયજ નહિ, કેમકે તેમનું શ્રીઅંગ માત્ર આનંદમયજ છે, એમાં સ્થૂલશરીર અને સૂક્ષ્મશરીર એવા બે ભેદ નથી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ લોકમાં જેમ જીવ અને શરીર જુદા જુદા છે, તેમ ભગવાનનું શરીર અને ભગવાન જુદા એવા પણ ભેદ નથીજ, તો પ્રભુના એ દિવ્ય શ્રીઅંગમાં પંચમહાભૂતના પૂતળાઓમાં રહેનારો કામ કેમ આવી શકે ?

અલૌકિક શરીરમાં કામ કેમ ન માનવો ?

ઉપરના સંશયનો નિગ્રહ કરતા કોઈ એકદેશી જણાવે છે કે—'કામ લૌકિક શરીરમાંજ રહે છે, ભગવાનમાં જો તે રહે તો ભગવાનનું શરીર લૌકિક બની જાય એમ માનવાને કોઈ કારણ નથી, કેમકે 'કામ લૌકિક શરીરનેજ આધારે રહે છે' એવો નિયમજ નથી. એવો નિયમ માનીએ તો પ્રભુનું શરીર લૌકિક કરે. કામ જેમ લૌકિક શરીરમાં વસે છે, તેમ અલૌકિકમાં પણ તે વાસ કરે તો શું ?

મુખ્ય સંશયનું આ સમાધાન સંતોષકારક નથી, એમ સંશયકર્તા જણાવે છે

न च नायं नियमः । मोक्षदशायामाधिदैविकदेहवतो जीवस्यापि 'यदा सर्व प्रलीयन्ते' इति श्रुत्या तन्निवृत्तिश्रवणात् 'सोऽश्नुते सर्वान्' इति भगवति प्रविष्टाना तेन सह स्वरूपात्मकतदनुभव एव । अन्यथान्तर्गृहगताना गोपीना काम प्रतिबन्धको नोच्येत ॥

અલૌકિક શરીરમાં કામ નજ મનાય

જ્યારે જીવની મોક્ષદશા થાય છે, ત્યારે તેનો દેહ આધિદૈવિક થઈ જાય છે, લૌકિક દેહ નિવૃત્ત થતા અલૌકિક બની જાય છે તે વેળાએ જીવને પણ કામ રહેતો નથી, એમ શ્રુતિ-વેદ કહે છે 'યદા સર્વે પ્રલીયન્તે' 'જ્યારે સર્વનો પ્રલય થઈ જાય છે,' અર્થાત્ મોક્ષદશામા જીવનો અલૌકિક દેહ થયા પછી લૌકિક દેહ ઇન્દ્રિયાદિનો અને તેના આધારથી રહેલા કામાદિનો લય થઇ જાય, ત્યારે જીવના અલૌકિક શરીરમા કામ નથી રહેતો, તો હવે ભગવાનના દિવ્ય અંગોમા તેની સ્થિતિ કેમ માની શકાય ?

શંકાકારના ઉત્તર સામે એકદેશી ફરીને પોતાની યુક્તિ દર્શાવે કે

વેદ અલૌકિક શરીરમાં પણ કામ હોવાનુ કબૂલે છે.

વેદ કહે છે કે-' અલૌકિક દેહ પામનાર ઉક્ત મનુષ્ય પરમાત્મા સાથે સર્વ-લોક-કામોનુ અશન કરે છે' આ વેદના મંત્રમા અલૌકિક શરીરવાન્ જીવ સંયોગ કરવામા [illegible] સર્વકામોને અનુભવે છે એમ જણાવે છે તો અલૌકિક શરીરમા, કામજ ન હોય તો તેનો ભોગ જીવ કરી શકે અને શ્રુતિ તેમ કહે પણ કેમ ? માટે અલૌકિક શરીરમા પણ કામ તો છેજ

એકદેશીનુ આ સમાધાન રુચિકર લાગતુ નથી એમ શંકાકાર જણાવે છે:

એ શ્રુતિમાં કામશબ્દનો અર્થ વિલક્ષણ છે.

અપ્રાકૃત-અલૌકિક-શરીરમા પણ કામ બને જ, એમ દર્શાવવા માટે જે શ્રુતિ આપવામા આવી છે, તે શ્રુતિમા કામશબ્દનો અર્થ

લોકમાં અનુભવાતો 'દુષ્ટ કામ' એવો નથી થતો પરંતુ કામ એટલે ભગવત્સ્વરૂપાત્મક જે કામ તેનો અનુભાવ તે દિવ્ય દેહવાન્ ભક્તો કરે છે લૌકિક કામની તો નિવૃત્તિ થઈ જાય છે એમ શ્રુતિ કહે છે, કદીને તેજ લૌકિક કામનો અનુભવ અલૌકિક દેહ ધર્યા પછી, તે પણ આનંદમય પ્રભુ સાથે જીવ કરે એમ માનવું તદ્દન અયોગ્ય ગણાય. પ્રભુ-સ્વરૂપથી—ભગવાનથી ભિન્ન નહિ પણ તદ્રૂપ આનંદમય જે કામ તેનો ભોગ અલૌકિક દેહવાન્ જીવો કરે છે, એ માનવું વેદસંમત છે. વળી જો પ્રભુ સાથે પણ લૌકિક કામનો ભોગ થાય છે, એમ જો માનશો તો મહાન્ વિરોધ આવશે. તે વિરોધ આ પ્રકારે સમજવો

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જ્યારે મનોહર વેણુનાદનું શ્રવણ કર્યા પછી રજોગુણ સત્ત્વગુણ અને તમોગુણ એવા ત્રણે ગુણોના મિશ્રભાવથી નવ પ્રકારના અને નિર્ગુણ મળીને ૧૦ પ્રકારના વ્રજભક્તો પ્રભુ-સન્નિધાનમાં પધાર્યાં, તેમાંના કેટલાક વ્રજસુંદરીઓ ઘરના અવ-રોધમાં આવી પડ્યા, પૂર્વે તો ભક્તિમાત્ર હતો, છતાં કાલના પ્રતિ-બંધથી અધિકારને ભજનાનંદનો અનુભવ કર્યા વિના ભગવત્સાયુજ્ય-રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા, અર્થાત્ ભજનાનંદરૂપ ઉત્તમ ફલ નહિ મળતાં સાયુજ્યરૂપ મધ્યમ ફલ તેઓને મળ્યું. આ પ્રસંગને અનુસ-રીને શ્રીશુકદેવજી શું કહે છે, અને તેનું હાર્દ શ્રીવલ્લભાગ્નિએ કેવું પ્રકટ કર્યું છે, તે સમજવા માટે મૂળ શ્લોક અને તે ઉપરના શ્રીસુબોધિનીજી અત્ર ઉતારવામાં આવે છે —

अन्तर्गृहगताः काश्चिद् गोप्योऽलब्धविनिर्गमाः ।
कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ॥

श्रीसुबोधिनी—दैवात् काश्चिद् गृहमध्ये स्थिता गोपभार्या चातुर्यानभिज्ञा अप्रौढा पतिसहिता पतिभिरेव सुरक्षिता अलब्धवि-निर्गमा जाता । तत्र प्रतिबन्धनिवृत्त्यर्थं कृष्णमेव ध्यातवत्यः परं तद्भावनायुक्ता भगवान् जार इत्येवमभिसारिका इति । अन्यथा प्रतिबन्धो न स्यात् । तादृश्योऽपि मीलितलोचना सत्यो भगवन्तं दध्युः ध्यातवत्यः । ततो मुक्ता जाता ।

અર્થ —'દૈવાતથી કેટલીક ઘરમાંજ રહેલી, અને ચતુ-પ્રૌઢ પુખ્ત ઉમરની–નહિ હોવાથી ચતુરતાથી અજાણજ રહેલી પતિ સાથે હોવાથી પતિથીજ રક્ષણ કરાયેલી ગોપભાર્યાઓ અને અભિસારિકાઓ પૈકી પ્રભુના દર્શન કરવાની તીવ્ર અભિલાષા છતાં બહાર નિકળી શકી નહિ. ત્યારપછી પ્રભુમિલનમાં આડી પડેલા પ્રતિબંધો તોડી નાખવાને શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધર્યું, પરંતુ જાર તો તેજ હતો કે જેઓ ભગવાન્ જાર છે અને અમે અભિસારિકાઓ છીએ તેથીજ તેમને પ્રભુને મળવામાં પ્રતિબંધ નડ્યો. નહિ તો પ્રતિબંધ થાતજ નહિ તેવા હતા તોપણ નયનો મીંચીને ભગવાન્નુંજ ધ્યાન ધર્યું તેથી મોક્ષ તો પામ્યા."

ઉપરના વચનોનું મનન કરતા જણાયા વિના નહિ રહે કે લૌકિક કામ તો પ્રતિબંધ નાખનારો છે જે ગોપભાર્યાઓની પ્રભુ પ્રતિ જારબુદ્ધિ–કામબુદ્ધિ હતી, તે તે પ્રભુને સાક્ષાત્ મળી શકવાજ નહિ હવે અલૌકિક દેહ મળીને પણ લૌકિક કામ જો પ્રભુમાં નાખે તો ભજનાનંદના અનુભવથી તો દૂરજ રહે છે. સર પણ પ્રાપ્ય રહેતા નથી. એટલા માટેજ પ્રભુના અલૌકિક શ્રીઅંગમાં લૌકિક

કામ માનવું, અને મોક્ષ પામેલો જીવ પ્રભુ સાથે લૌકિક કામનો ભોગ કરે છે એમ માનવું, ઉપરના સિદ્ધાંત સાથે વિરોધ પ્રાપ્ત થશે માટે તે મત યોગ્ય નથી

શંકાકારના ઉત્તરનું [illegible] ફરીથી એકદેશી આપે છે—

અલૌકિક દેહમાં અલૌકિક કામ

[illegible] દિવ્ય [illegible] માનવામાં આવતો કામ માની લેતાં ઉપરના [illegible] [illegible] લૌકિક માર્ગે તે [illegible] ધાને [illegible] એમ છે પ્રભુના દિવ્ય [illegible] પ્રાકૃત કામ છે એમ ન માનતાં અપ્રાકૃત–અલૌકિક–કામ છે એમ માનવું લૌકિક કામ શરીરને આધારે રહે અને અલૌકિક કામ અલૌકિક શરીરને આધારે રહે એમ માની લેતાં [illegible] [illegible] બીજા [illegible] [illegible] [illegible] લૌકિક કામ બુદ્ધિ હતી તેથી તેમનો પ્રતિબંધ થયો, અલૌકિક હોત તો [illegible] થાત એટલે આ ગ્રંથમાં જે સિદ્ધાંત ઉપદેશવામાં [illegible], તેનો થોડો પણ બાધ નહિ થાય અને [illegible] [illegible] [illegible]

એકદેશીનું આ સમાધાન પણ શંકાકારને રુચ્યું નહિ, તેથી એકદેશીના કથનનો પુનઃ જવાબ આપે છે

न चापञ्चत्वविग्रहोऽप्राकृत इति वाच्यम्। स्वरूपातिरिक्तस्य तथाविधस्य तस्याप्रसिद्धेः। न चैवमपि वक्तुं शक्यं नास्त्येव स इति। तदनुकूलक्रियाया सत्त्वादित्याशङ्क्य तमाह [illegible] मनांसीति—

પ્રભુથી ભિન્ન અલૌકિક કામ છે જ ક્યાં ?

'અલૌકિક કામ' જે હોય તો તે પ્રભુના દિવ્ય [illegible]

માનવો ઠીક થઇ પડશે, પરંતુ અલૌકિક કામ કયાં છે ? પ્રભુના દિવ્ય સ્વરૂપમાં જુઓ કોઇ દિવ્ય કામ પ્રસિદ્ધ થયાં છે ? જો કામ પ્રસિદ્ધ હોય તો સંશયનો કંઇક પરિહાર થઇ શકે છે, પણ તેવો કામજ પ્રસિદ્ધ નથી એટલે નિરુપાય.

એકદેશી હવે કાંઇક કટાક્ષથી કહે છે—

પ્રભુમાં કામ છેજ નહિ, એમ માનો.

પ્રભુમાં કામ છે એમ માનતાં આટલાં બધાં તર્કો ઉઠે છે, અને તેને તોડવાને અનેક પ્રયાસો કરવા પડે છે એમજ માની લો કે પ્રભુના દિવ્ય દેહમાં કામજ નથી. લૌકિક કામ માનતાં વિરોધ આવે અને અલૌકિક કામ માનતાં સંશય થાય અને તેવો કામ છે એવું પ્રસિદ્ધ નહિ, તો પછી કામ માનવો શા માટે ?

એકદેશીનું કહેવું સમાધાન તો આચાર્યશ્રી કરે છે એમ કહેવાના પ્રકાર કહે છે કે—

કામ તો પ્રભુમાં હોવોજ જોઇએ.

ભગવાનમાં લેશ પણ કામજ નથી એમ માનવું તદ્દન ભૂલ ભરેલું છે કેમકે કામાદિરૂપ, કામના અસ્તિત્વથી જે કાંઇ થાય છે તે, ક્રિયાઓ તો આદિ જોવામાં આવે છે. કામ હોય તોજ ક્રિયાઓ, કામાધીન ક્રિયાઓ, જણાય તે ન હોય તો ક્રિયા પણ નજ હોય. ક્રિયાઓ–ચેષ્ટાઓ તો નેત્રી જણાય છે, કાર્ય તો થાય છે, તો તે ચેષ્ટાઓનું મૂળ કામ પ્રભુમાં કેમ ન હોવો જોઇએ ? જો તે લૌકિક માનીએ તો તો પણ વિરોધ જેવો થાય છે અને અલૌકિક માનવા જતાં તેવો કામ કોઇ ઠેકાણે વર્ણવેલો સાંભળ્યો નથી એવી રીતે

બન્ને બાજુએથી પકડમાં સપડાયા જેવું થતાં શ્રીસ્વામિ ઉચ્ચરે છે કે—

श्रीकारिका—क्रिया सत्यापि सैवात्र परं कामो न विद्यते ।
तासां कामस्य सम्पूर्तिर्निष्कामेनेति नान्यथा ॥

भगवतो 'रसो वै सः' इति श्रुत्या रसात्मकत्वात्र भगवति क्रिया सत्यापि सैव । या रमणाख्या रसाविर्भूतिहेतुत्वेन प्रसिद्धा नृत्यनर्त्यादि रूपा । रसस्य च स्वक्रियाभिव्यक्तस्यैव रूपत्वात् भगवानपि स्वरूपं प्रकटयितुं स्वस्य रसात्मतां च बोधयितुमेव लीलां करोतीति क्रियापि तथैवार्थं ।

અન્વયાર્થ—આ લીલામાં ક્રિયા પણ રસ છે, અને તે રમણ શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલી છે તેવી તેજ છે પરંતુ કામ નથી. વ્રજસુંદરીઓના કામની પૂર્તિ પણ નિષ્કામથીજ કરી છે, એમ વ્રજાંગનાઓ અલૌકિક દેહવાળીજ છે.'

તાત્પર્ય—આ પંચ અધ્યાયનો આરંભ કરતા પહેલા શ્રુતિ અને યુક્તિથી દૃઢ થયેલો સિદ્ધાંત હૃદયારૂઢ કરવો જોઈએ. શ્રુતિ-વેદ કહે છે કે, અક્ષરબ્રહ્મથી પર પરબ્રહ્મ, સદાનંદ, ગુણાતીત, ષડ્ગુણયુક્ત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ રસાત્મક છે. સર્વરસરૂપ તેજ પ્રભુ છે ભગવાન્ સ્વયં સર્વ રસસ્વરૂપ છે એથી રસાત્મક રસના આવિર્ભાવમાં કારણરૂપ મનાતી નૃત્યાદિ ક્રિયાઓ ભગવાનમાં હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું? સ્વયં પણ રસરૂપ છે. પોતાની સ્વરૂપના પ્રકાર ક્યારે થાય? જ્યારે તે રસને પ્રગટ કરનારી

ક્રિયાઓ પોતે કરે છે. જ્યારે રસ અભિક્રિયાથી નષ્ટ થાય છે, ત્યારેજ તેનું પરમ સ્વરૂપ ખીલી નીકળે છે અર્થાત્ જ્યારે ક્રિયા નષ્ટ થઈ તેનું સ્વરૂપ આવરાય છે, ત્યારેજ તે પોતાનું સ્વરૂપ આવિર્ભાવ રીતે પ્રકટ કરે છે, એટલા માટેજ ભગવાન પોતાનું સ્વરૂપ જણાવવા માટે તે તે રસના પ્રકટ થવાના હેતુએ વ્રજગમનાદિ ક્રિયાઓ કરે છે, અને પોતાની સ્વરૂપતા પ્રકટ કરે છે એથીજ મૂળમાં શ્રીવલ્લભાચાર્ય આજ્ઞા કરે છે કે 'સામાજીનામાં ક્રિયા તો સ્વરૂપમાં વર્ણવેલી છે' વગેરે.

---

૧ આ સંગીત દૃષ્ટાન્તભૂત છે. સંગીત શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા રાગોનું સ્વરૂપ સ્વરથી જણાવતાં એટલો આનંદ થતો નથી, અર્થાત્ "જેમાં ગાન્ધાર અને ધૈવત આવે નહિ અને આરોહમાં તીવ્ર નિષાદ અને અવરોહમાં કોમળ નિષાદ આવે તે સારંગ રાગ કહેવાય" એમ જાણવાથી તથા એમ બોલવાથી સંગીતમાં રહેલા આનંદ અનુભવાતો નથી. એ તો જ્યારે ઉષ્ણકાળનો અંત અથવા ગ્રીષ્મનો સમય હોય, પ્રભુ મહલ બિરાજતા હોય, પંખો આવી રહ્યો હોય, ફુવારાઓથી ઊડતા જલકણો શીતળ કરીને મંદ મંદ [illegible] આવતા હોય, [illegible] ટટ્ટીમાંથી સુગંધ મહેકી રહી હોય, તે વેળાએ સારંગી, તાનપુરો (તંબૂર) વગેરે પ્રાચીન વાજિંત્રોના મધુર સુંદર સ્વર સાથે બેઠે હરિ રાધે સંગ વગેરે શ્રીઅષ્ટસખાઓનાં કીર્તનો જો સારંગ રાગમાં ગવાય તોજ તેનો આનંદ અનુભવાય, રાગ પણ પોતાના આધિદૈવિક સ્વરૂપમાં પ્રકટ થાય. તેજ રીતે સંગીતશાસ્ત્રના શબ્દો જાણવાથી તેનો અનુભવ થતો નથી, પરંતુ તેમાં દર્શાવેલી ક્રિયાઓથીજ સ્વતું સુંદર સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે.

अत एवोक्तं श्रीमदाचार्य पञ्चमाध्याये 'रसात्मकस्तु यः काम' इत्यादि। रसात्मक इत्यनेन स्वरूपात्मक उक्त। स तु गूढ एव स्त्रीभावत्वादिति तद्बोधार्थमेव नृत्यबन्धादिमाकट्यमित्यर्थः।

[illegible] પાંચમા અધ્યાયમાં [illegible] છે

श्रीकारिका–रसात्मकस्तु यः काम सोऽत्यन्तं गूढ एव हि।
[illegible] शास्त्रं प्रवृत्तं हि तृतीयं भारतं तथा ॥३॥

अतोऽत्र [illegible] नृत्य [illegible] ।
सर्वाङ्गेषु च यो लीनः स यथा व्यक्ततां भवेत् ॥४॥

[illegible] सामग्री [illegible] जायते।
[illegible] लोके [illegible] ॥५॥

कामात्म्य [illegible] कृष्णा भुङ्क्ते न चापरः ॥

ભાવાર્થ — [illegible] (નૈ [illegible] માંથી [illegible] જે [illegible]) [illegible] (૧ [illegible] છે) તેનો ઉદ્બોધ થાય એ હેતુથી [illegible] તૃતીય–[illegible] પ્રવૃત્ત થયું છે [illegible] હેતુથી [illegible] પણ આ [illegible] પોતે નૃત્ય* [illegible]

[illegible] પ્રકટિત [illegible]
[illegible] શ્લોકમાં [illegible]
[illegible]

બાળકોને નૃત્ય કરાવ્યું. ગર્ભ કુંજમાં જે ગુપ્ત છે, તે જેવી રીતે પ્રકટ થાય, તેવી રીતે આપે નૃત્ય કર્યું અને ભક્તોને નચાવ્યા. આમથી જલ અને અગ્નિથી વાયુરૂપ ગાગરી થાય છે. આ શ્લોકમાં પ્રકટ થયેલું ઉત્તમ અને આધિદૈવિક કામરૂપ સુખ તો કૃષ્ણને • ભોગવે " અન્ય નહિ"

एतदेव चोक्तं 'वृन्दावन सर्वीरगम्याभासविवृतां प्रभुभिरपि 'लीलैव परिचायिके'ति । तद्धर्मात्मकस्य स्वरूपस्य सा सा लीलैव परिचयसम्पादिकेत्यर्थः । सर्वेतिपदमखिलतद्वत्त्वेन लोकवैलक्षण्याय । नहि लोके क्वचिदपि सकलक्रियावत्त्वमुपलभ्यते । अपिशब्द सरसतासिद्धये उत्कृष्टापकृष्टसमस्ततत्सत्त्वबोधनाय । एकारोऽनैतदन्यतदसत्त्वज्ञापनाय । अंशतोऽप्यन्यक्रियावत्त्वे रसात्मकता न स्यात् ।

---

૩ —बहुनर्तकीयुक्तो नृत्यविशेषो रासः, रसस्याभिव्यक्तिर्यस्मादिति । रसप्रायु-भावार्थमेव नृत्यं, रासे क्रीडा लीला रासस्य । 'નાયકાદિ જેમાં વિશેષ હોય તેનું નામ રાસ, અર્થાત્ જેથી રસની અભિવ્યક્તિ થાય તે રાસ રસના આવિર્ભાવ માટેજ નૃત્ય છે. રાસમાં જે પ્રભુની ક્રીડા લીલા— રાસલીલા. આ રીતથી કેટલાક 'રાસલીલા' શબ્દ 'રસની લીલા' રૂપથી થયેલા માને છે, તેઓની એક પ્રકારની ભ્રાન્તિ છે એમ સમજવું.

૬ ગર્ભ આગોઆગ ..., ... હોવાના કારણે આ શ્રીગોપાલજીનું ... આ ...

एवं सति भगवतो या शाश्विलीला सा सर्वापि तद्रूपा सत्स्वरूपाविर्भावायेति मन्तव्यम्। अन्यथा पुरुषोत्तमस्य प्राकृतानुकरणं बाध्येत। वस्तुतस्तु न तत् प्राकृतानुकरणं किन्तु तद्रूपस्य विशिष्टरूपमेव तदित्यर्थः।

વળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ વૃન્દાવન શબ્દ એના નિરૂપણમાં એમજ બતાવ્યું છે કે આપ સર્વે છે. પરિચય કરનારી તે લીલાઓ છે. પ્રભુ અનંતસ્વરૂપ છે અને અનેક પ્રકારના ભાવથી તે તે સ્વરૂપ આવિર્ભાવ કરનારી તે સ્વરૂપનો પરિચય કરાવનારી તેવી તેવી લીલાઓ હોઈ શકે, તથા તેવી લીલાઓથી તે તે સ્વરૂપ સ્વરૂપનો પરિચય થઈ શકે. માટે શ્રીમહાપ્રભુજી લીલાજ પરિચય કરાવનારી છે એ ઉક્તિ આપી રહ્યા છે.

ગીતાના ત્રીજા અધ્યાયમાં શ્રીભગવાન એમ કહે છે, 'આ લોકમાં ક્રિયા પણ મારે છે' આ કહેવાનો મતલબ એક જ સ્વરૂપનું રહસ્ય પાલન કરે છે ભગવાનના બધી ક્રિયાઓ છે એટલે સર્વ ક્રિયાઓના આધાર એ ભગવાન છે, ગીતા પ્રમાણે નથી લોકમાં કોઈ પણ સ્થળે સર્વ કર્મો ઉત્પન્ન કરનારી સર્વ ક્રિયા કારિ દર્શનથી નહિ થાય. કોઈમાં કોઈ એક હશે, તો કોઈમાં કોઈ બીજી હશે, પરંતુ સર્વ ક્રિયાઓના આધાર તો માત્ર સર્વસમર્થ જ છે. આ તાત્પર્યજ એ ક્રિયાઓની અને તે ક્રિયાઓ જેમાં છે એવા સ્વરૂપ શ્રીગોવિંદની લોકથી વિલક્ષણતા બતાવે છે. ભગવાનની આ લીલા પણ એમના માટે પ્રયત્નો ? સર્વસમર્થતાની સિદ્ધિ માટે સર્વ ક્રિયા પણ સમર્થ છે એમ સિદ્ધ થવા માટે છે. આ અપૂર્ણ

સર્વ ક્રિયાઓ આપ છે, એમ જણાવવા માટેજ અવિરુદ્ધ શબ્દ મુકેલો છે. તેમજ एव શબ્દ પણ નિશ્ચિત તાત્પર્યનું બોધન કરે છે. જે ક્રિયા રસને પ્રકટ ન કરી શકતી હોય, જે લીલા પ્રભુનું રસરૂપ જણાવતી ન હોય તેવી અન્ય ક્રિયાઓ, રસાભાસ કરી નાખનારી ક્રિયાઓ તો પ્રભુમાં નથીજ, એમ एव શબ્દ કહે છે. અર્થાત્ આ ઉપરથી એમ નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુની જે કાંઈ લીલા છે તે બધી લીલા તે તે રસાત્મક સ્વરૂપના આવિર્ભાવ માટેજ છે જેથી રસાત્મક સ્વરૂપ દીપે નહિ તેવી લીલા તો પ્રભુમાં છેજ નહિ. એનાં થોડીએ થોડી લીલા પોતાના અનેક રસથી પરિપૂર્ણ સ્વરૂપનેજ પ્રકટ કરનારી હોય છે. જો એમ ન હોય તો પ્રભુ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, કોટિ કંદર્પના નાયક પ્રાકૃત જનોનું અનુકરણ, શા માટે કરે? કારણ કે તે અનુકરણમાં કાંઈક ગૂઢ રસ સમાયેલો હશે, અને લૌકિકનું પણ અનુકરણ કરવાથી આપ રસસ્વરૂપ પ્રકટ થયું હશે; માટેજ પ્રભુ લૌકિકને અનુસરનારી લીલાઓ કરે છે. પ્રભુ જે લૌકિકનું અનુકરણ કરે છે, પોતે લોકના જેવી લીલાઓ કરે છે તેથી લોકનું અનુકરણ પ્રભુએ કર્યું એમ આપણને ભાસે છે, પણ તે વાસ્તવિક નથી. વાસ્તવિક તો એજ છે કે, **ભગવાન્ કાંઇ લૌકિકનું અનુકરણ કરતાજ નથી,** પરંતુ તે તે રસને જણાવનારું સ્વરૂપ પ્રકટ કરનારી લીલા કરે છે. લોકનું અનુકરણ પ્રભુએ કરવાથી પ્રભુમાં લૌકિક બુદ્ધિ પ્રવેશે છે, માટે પ્રભુ લૌકિકને અનુસરતાજ નથી, અને તેમની લીલામાં લોકને અનુસરવાની જ્યાં ભ્રાન્તિ થાય ત્યાં એમજ સમજવું કે એ વિલક્ષણ રસથી યુક્ત સ્વરૂપજ તેવું છે, પોતાની રસમયતા જણાવવા માટેજ પ્રકટ થાય છે, નહિ કે લોકનું અનુકરણ કરવા માટે. એ સિદ્ધાન્ત ખાસ ગણવો

नन्वेवंविधक्रियात्वे भगवतो लोके भा काम।समानाधिकरणा द्येन्यथापि कामसिद्धौ पूर्वोक्तदूषणं ता इत्याहुः परं काम इति। अस्तु ता एव क्रियास्तथापि न दोष। उभयदोषाभावात्। नहि भगवत्स्वरूपे आनन्दमात्रेऽन्यदस्ति किंचित्, स्वरूपमेव भक्तभावानुगुण्येन तथा तथा भवतीति सिद्धान्तस्य 'विनानुवादं न च तन्मनीषितं'मित्यत्र निरूपणात्। स्वाभिप्रायोऽभिहितः 'आह च तन्मात्र'मिति ॥

ચેષ્ટાઓ જણાય. તેવી રીતે પ્રભુમાં ક્રિયા ઉત્પન્ન થતી નથી. ભગવાન જુદા પહેલાં જણાવ્યું છે કે ભગવાન તો આનંદરૂપ છે. ભગવાનનું અને તેમનો દેહ જુદો એવી લૌકિકવત વ્યવસ્થા ત્યાં નથી પ્રભુનું શ્રીઅંગજ આનંદમય છે. ત્યાં આનંદ સિવાય અન્ય કંઈજ નહિ તો પછી ત્યાં કામનો પ્રવેશ ક્યાંથી થવાનો ? અને તેવી ક્રિયાઓ જન્માવની ક્યાંથી? *અન્યત્ર એવોજ સિદ્ધાન્ત પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે કે ભક્તની ભાવના પ્રમાણે પ્રભુ સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. ભક્તના હૃદયમાં જેવા સ્વરૂપની ભાવના થઈ ગયેલી છે, તેવાજ સ્વરૂપે પ્રભુ થાય છે. વેદવ્યાસે પણ એમજ કહ્યું છે. 'જેમ સમુદ્ર અંદર અને બહાર સૈંધવ ગુણથી પરિપૂર્ણ છે તેમ પ્રભુ આનંદથી પૂર્ણ છે.' એમના શ્રીહસ્તેન્દ્રિયાદિ સ્વરૂપથી જુદા નથી, પણ સ્વરૂપાત્મક આનંદમયજ છે. વેદ વગેરે એમના નિઃશ્વાસ હોવાથી તે નિઃશ્વાસરૂપ ક્રિયાઓ પણ તેજ સ્વરૂપમાંથી થાય છે. મર્યાદાસ્વરૂપ પ્રભુ હોવાથી ઇન્દ્રિયાદિક કલ્પનાથી શ્રુતિનો વિરોધ આવતોજ નથી' આવો સિદ્ધાન્ત વેદવ્યાસજીએ કહ્યો છે

---

૧. જેમ કોઈ શરીરમાં ભૂત પેઠેલો હોય અને તે શરીરમાં જેવી વિચિત્ર ક્રિયાઓ જોવામાં આવે છે, તેમ કામનો પ્રવેશ થયા પછી શરીરના ચિહ્નો બદલાઈ જાય છે, અને નવી નવી ક્રિયાઓ જુદાજ થાય છે.

* विमानुवाद न च तन्नीवित्ते એ સ્યાદના.

૨. आह च तन्मार्गं એ પ્રકરણમાં ૩ જા અધ્યાયના ખંડ પાદમાં

ननु कथमनन्यत्व तल्लीलानामित्याशङ्क्य तदुपपादयन्ति कामोऽत्र न विद्यत इति। लोके तद्धेतुत्वेनाभिमत कामोऽत्र न विद्यते। प्रभारव तद्रूपत्वात्। 'साक्षान्मन्मथमन्मथ' इति वाक्यात् नहि भगवतो विग्रहे काम। विग्रह काम इति तु सुवचम्। एतन् हेत्वभावनाजन्यतया तत्क्रियाणां नित्यत्वमलौकिकत्व स्वरूपात्मकत्व च समर्थितम्। एवविधलीला करणेऽपि भगवता निष्कामत्वमभावृतत्व मोक्तम्। अत एव कामाभावादेव न लौकिककामुकवत् सापराधता भगवत प्रत्युत मानश्च॥

દેહમાં કામ પેસે છે, તેમ ભગવાનના દેહમાં કામ નથી, પરંતુ ભગવત્સ્વરૂપજ કામ છે. એમ તો સારી પેઠે કહી શકાય. જીવ જુદો, તેનો દેહ જુદો અને તેમાં પેસનાર કામ પણ ભિન્ન, એટલે તેમાં ક્રિયા ઉત્પન્ન થવામાં કામ કારણ થઇ પડે. પણ ભગવાન્ જુદા નહિ, ભગવાનનું શરીર પણ ભગવાનથી ભિન્ન નહિ અને કામ પણ પૃથક ન હોય, ભગવત્સ્વરૂપજ હોય, તો હવે ત્યાં કામે તેવી ક્રિયાઓ ઉત્પન્ન કરી કેમ મનાય ? તેમજ ભગવાનને કામી કામવાન્ કેમ કહેવાય ? એથીજ માટે અભિયોગ હોવાથી, કોઇનો લેશ પણ ન રહેવાથી ક્રિયાઓ પણ તેવી અલૌકિક છે, નિત્ય છે, અલૌકિક છે, વધારે તો શું પણ ભગવદ્રૂપ છે, એમ સિદ્ધ થયું, તેમજ એવી અનેક પ્રકારની લીલા કરવામાં પણ પ્રભુની નિષ્કામતા અને નિષ્કામતા તેવીજ અખંડજ રહેલી છે.

ભગવાનમાં તેવો તુચ્છ કામ નહિ હોવાથીજ લૌકિક કામની પેઠે ભગવાનને કોઇની અપેક્ષા પણ નથી, પરંતુ ઊલટું સાંભળો. લૌકિક કામી સ્ત્રીઓ માટે તલસે છે, જ્યારે પ્રભુ અલૌકિક કામરૂપ છતાં રાત્રિના અગ્રભાગે, વનમાં, મનોહર શરદઋતુમાં પોતાની પાસે આવેલી વ્રજસુંદરીઓને ઘેર જવાનો ઉપદેશ કરે છે ! અને તેમની થોડી પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના પોતે આત્મારામજ રહે છે !

लीलायां निष्कामत्वप्रकारेण लौकिकीषु रात्रिषु रमणे मा(?)... च तद्रूपस्वरूपस्य तथात्वबोधनाय अलौकिकत्वं हि लोकनिवर्तनीयत्वं, न तु लोकसिद्धत्वम्। लोके रमणे(?)...। 'दृष्ट्वा कामिना

दैन्य'मित्यत्र तथा निरूपणात् । लोकानां तु महाराजलीलानुकरणे बालानां तदभिमान इव सरसताभिमानमात्रमिति निगर्वः ।

ગીતગોવિંદમા કહ્યા પ્રમાણે લૌકિક રાત્રિમાં રમણ કરતા પ્રભુએ જે અપેક્ષા બતાવેલી છે, તે ઉપરથી એમજ સમજવું કે તેઓ રસસ્વરૂપ તેવું કાંઈક વિલક્ષણ છે. જેમ કે ગીતગોવિંદના કર્તા જયદેવજી તે સ્વરૂપ કહે છે —

विकिरति मुहु श्वासानाशाः पुरो मुहुरीक्षते
प्रविशति मुहुः कुञ्जं गुञ्जन्मुहुर्बहु ताम्यति ॥
रचयति मुहुः शय्यां पर्याकुलं मुहुरीक्षते
मदनकदनक्लान्त: कान्ते प्रियस्तव वर्तते ॥

गीतगोविन्द, स. ९

'લૌકિક લૌકિક' એમ કહેવામા આવે છે, પરંતુ તેનો ભાવાર્થ શો લેવાનો છે એ કોઈ જાણતું નથી. લૌકિક એટલે લોકમા કહેવાતું હોય તે, નહિ કે લોકમા જે સિદ્ધ છે તે લૌકિક. લોકમાજ સિદ્ધ હોય તે તો પ્રભુમા હોયજ નહિ, પરંતુ લોકમા જે કાંઈ કહેવાતું હોય અને તેથી લૌકિક ઠરી ગયેલું હોય, તેવું લૌકિક પ્રભુમા હોઈ શકે. જેમ કે શૃંગાર લૌકિક કહેવાય છે, પણ તે લોકમા સિદ્ધ નથી, કેમકે લોકમાં રસજ નથી. લોકમા જેમ સિદ્ધ હોય તો તે પ્રભુમા ગણાય નહિ. જેમ લોકમા શરીર પંચમહાભૂતનું સિદ્ધ છે, પણ તે પ્રભુમા મનાય નહિ. પણ આનંદનું શરીર લોકવેદમા કહેવાય છે, પણ લોકમા નથી, તો તેવો દેહ પ્રભુમા મનાય પણ

છે. લોકમાં રસ નથી, પણ વ્હેવાર તો છે, તો એ રસ માત્ર પ્રભુમાં હોય, પ્રભુ તે રસરૂપ હોયજ એમાં આશ્ચર્ય શું ?

મંગળાચરણ વર્ણે છે કે—

૭ रेमे तया चात्मरत आत्मारामोऽप्यखण्डितः ।
कामिनां दर्शयन् दैन्यं स्त्रीणां चैव दुरात्मताम् ॥

फलप्रकरण.

અક્ષરાર્થ—'આત્મરમણ કરનાર, અખંડિત, આત્મારામ એવા ભગવાન્ કામીઓની દીનતા અને સ્ત્રીઓનું દુરાત્માપણું દર્શાવતા તેની સાથે અને અંતઃપ્રવિષ્ટાઓની સાથે રમ્યા હતા.'

આ શ્લોકમાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે—

कामिनस्त्वेवमेव दीना भवन्ति, 'कामार्ता हि प्रकृतिकृपणा' इति तेषामनुकरणं करोति । अन्यथा तेषां निरोधो न स्यात् । प्रयोजनान्तरमप्यस्तीत्याहुः स्त्रीणामिति । स्त्रीणां च दुरात्मता प्रदर्शिता । न तासां काचिच्छक्तिरस्ति नापि लोकुपायम् । किन्तु वशीकृते पुरुषे दौष्ट्यमेव कुर्वन्ति । शालावृकाणां हृदयान्येतानि । अत उभयबोधनार्थं रेमे ।

લૌકિક પ્રભુની લીલાનું અનુકરણ કરે છે.

અર્થાત્ લૌકિક કામીઓ દીન છે, એમની દશા દયાજનક છે, કેમકે કાલિદાસ કહે છે-'કામાર્ત પુરુષો પ્રકૃતિએ કૃપણ હોય છે'

પ્રભુ એટલા માટેજ એનું અનુકરણ કરે છે, આને નિરોધ કરે છે
સ્ત્રીઓની પણ તેવીજ દુષ્ટતા બતાવે છે, આ ઉપરથી એમ સ્ત્રી
સાર લેવાનો કે જે કાંઈ લૌકિકમાં રસ કહેવાય છે, તે લોકમાં સિદ્ધ
નથી, માત્ર રસનો આભાસ દેખાય છે એટલુંજ. રસ તો પરિપૂર્ણ
તો માત્ર સદાનંદ પ્રભુજ છે, છતાં લોકમાં રસનું અભિમાન રહેતું
હોય તો આટલા પૂરતુંજ છે જેમ સાધારણ બાળકો રમત ર-
મતી વેળાએ કોઈ રાજા બને છે, કોઈ પ્રધાન બને છે, કોઈ
સિપાઈનો વેશ ભજવે છે. તેમાં રાજા બનેલો પોતે રાજા હોવાનો
ફાંકો રાખે છે અને રાજલીલાનું અનુકરણ-ઢોંગ કરતાં ડોળ કરે
છે, તેમજ લોકો પણ તે નાટકના નાયક જેમ રાજાની રમત
લીલાનું અનુકરણ કરીને પોતાને રમતમાં દુઃખસુખ થયાનું માની બેસે
છે ! પરંતુ તેમનું તે માનવું નાટકના દૃષ્ટાંતની પેઠે ઉપહાસપાત્ર
તેમજ એક દૃષ્ટિએ દયાજનક છે સર્વ જગત ને મોહનાર મન્મથ
મન્મથ નંદનંદનની લીલાનું અનુકરણ કરે છે, પ્રભુ કાંઈ લૌકિક
ક્રિયાનું અનુકરણ કરતા નથી, પરંતુ રસમય લીલા કરીને લૌકિક
કામીઓની દીનતા તેમ તેવી સ્ત્રીઓની દુષ્ટતાજ જણાવે છે, અને
તેઓની તેમાંથી આસક્તિ ઊઠી જાય, તેમજ તેમનું સરસપણાનું
અભિમાન કમી થાય, માટેજ રસમય સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે, એજ
સિદ્ધાન્તનો શિરોમણિરૂપ મહાસિદ્ધાંત ।

ननु भक्तानां तु कामसत्त्वेन स्वाभाव्यं प्राकृतत्वं च दुष्परिहर-
मिति तत्सम्बन्धेन भगवतो लीलायाश्च तथात्वं सिध्येदित्याशङ्क्याहु
तासां कामस्येति । तासां स्वामिनीनां यः कामः सोऽपि स्वरूपात्मक
एव, न लौकिकः । यतो निष्कामेनाप्येतत्सम्बन्धेन कामाभाववत्ता

सम्यक् सर्वभावेन तस्य पूर्तिरिति । प्रतिमायां स्वरूपस्थित्या तद्रूपमिव तास्वपि स्वरूपात्मककामस्थित्या तद्रूपत्वमिति ताः स्वामिन्योऽपि तथा भगवानिवाप्राकृतविग्रहा निष्कामाश्चेति तथाभूतासु रमणान्ना-शतोऽपि लीलायाः स्वरूपस्य च प्राकृतत्वशङ्केत्यर्थः । अत एव दृश्य-न्तेन सर्वत्र तथाविधान्येव तासां वचांसि 'सन्त्यज्य सर्वविषया' नित्यादि । नहि कामिन्य एव वदन्ति । न वा भगवतोऽन्यः सर्वथा निरपेक्षो भवति । द्वितीयाध्यायोक्तसापेक्षता तु भगवत स्वोदरस-प्राकट्येन तद्धर्मान्विभावयतीति भावः ॥२॥

સંશયોત્થાપન

ભગવાનમાં કામ નથી. એ તો સિદ્ધાંત દૃઢ થયો, પરંતુ ભક્તોના તો કામ હોવાથી ભક્તો તો સકામ અને પ્રાકૃતજ રહેવાના. તે માટે પ્રાકૃતપણું ઉત્પન્ન થઈ શકે તેમ નથી. ભક્તોની સકામના અને પ્રાક-તના માટે કંઈ પણ અભાવ થઈ શકે તેમ નથી. ભક્તો સકામ અને લૌકિક નહિ તો છતાં પણ સકામ અને લૌકિક કહે જવાની, કેમકે તેવા ભક્તો સાથે લીલા મુખ્ય સંબંધ ધરાવે છે.

સંશયનિરાસ

આ શંકાનો પરિહાર મહિમાનન્દાચાર્ય એ જ શ્લોકમાં કરે છે. તે વ્રજસુંદરીઓનો કામ પણ ભગવત્સ્વરૂપાત્મક જ છે. સ્વામિ-નીઓનો કામ લૌકિક નથી વ્રજસુંદરીઓના કામની પૂર્તિ નિષ્કામથી કરી છે. કામના આધાર વિનાના સર્વાત્મભાવથી કરી છે. પોતાનો સર્વભાવ પ્રથમ જ થાય ને સર્વાત્મભાવ કહેવાય છે, સર્વાત્મભાવમાં

કામ નાશ્યા હતા તેના કામથી રહિત મન્મથાકારવડ કામની મૂર્તિ થઈ ગયેલી છે. તાત્પર્ય કે, જેમ પાષાણાદિની પ્રતિમાઓ—મૂર્તિઓ ભગવત્સ્વરૂપની સ્થિતિ થવાથી મૂર્તિ ભગવદ્રૂપ થઈ જાય છે, તેમ સ્વરૂપની સ્થિતિ થવાથી મૂર્તિ ભગવદ્રૂપ થઈ જાય છે, તેમ સ્વ પાત્મભાવ, સાક્ષાત્ પ્રભુકામ તે વ્રજભક્તોના રહેલા હોવાથી ભગવદ્રૂપ થઈ ગયેલા ભક્તજનો એથીજ "નાગિ ન સીમંતની પગ ભગવદ્રૂપ થઈ ગયેલા ભક્તજનો એથીજ નાગિ" નીઓ પણ ભગવાનની પેઠે અલૌકિક દેહવાળ તથા નિષ્કામ થઈ ગયેલા હોવાથી તેમની સાથે રમવાથી દેહ પણ દોષ લીધામાં અને પ્રગટપણામાં રાસ રમતા નથી, તેજ લીલાથી ભિન્નતા સાધક અસાધારણપણામાં આવે છે, અને લીલામાં આનંદનાની પણ આવતી નહિ. એમાં બીજા પણ અનેક દષ્ટાંત છે. વ્રજભક્તો જ્યારે વેણુ નાદથી ખેંચાઈને પ્રભુના સન્નિધિમાં આવ્યા ત્યારે પહેલા પ્રભુએ તેમને ચતુરાઈભર્યા વચનો વડે ઘર જવા કહ્યું, પણ એમને લૌકિક મનનો ગર્વ નથી પણ નહિ હોવાથી ભક્તિભાવ ઉપર આધાર રાખીને પ્રભુને પ્રત્યુત્તર આપે છે, તેમાં પહેલાજ શ્લોકમાં પોતાનો હેતુ સર્વ ભાવ પ્રકટ છે

---

૧. કામની સાથે રમણ કરવાથી બને તો આ લોકનુજ પૂરેપૂરે રમણ થાય તો ભક્તોને કદી ખરેખર પરંતુ પરમાનંદની હતી ત્યાં પણ વિષયના આનંદમાં રમી આનંદ ગારના સ્વરૂપ-હીન ભોગવનારજ એમાં રહેતો તેવ વિના થઈને અભિમુખતા અમસેગ નામના મોટા ભયંકર ખાડામાં પડી જાય છે, અને તેનું અંત કરવું પરવશ બનીને પરકીય સુજને ઉપદેશવું પણ તેના સ્વભાવમાં હેતુ નથી. એટલે તેમને ખાડામાંથી બહાર લેવાની દરકાર કોઈ પણ નથી

मैवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशंसं ।
संत्यज्य सर्वविषयांस्तव पादमूलम् ॥
भक्ता भजस्व दुरवग्रह मा त्यजास्मान् ।
देवो यथादिपुरुषो भजते मुमुक्षून् ॥१॥

તાત્પર્ય—"હે વિભો ! આવું ક્રૂર બોલવું કરવું આપને યોગ્ય નથી. આપ સમર્થ છો, તેથી જ આવું ક્રૂર બોલો છો, આપ સ્વતંત્ર હોત તો આવું નિષ્ઠુર બોલવું કેમ નહિ? આપ પુરુષોત્તમ છો ? તમે કે ન કરુણાનો છો ! પણ તેની સાથે અમારો સંબંધ શો ? એ તો હોય વા ન હોય, તે જોવાની અમારે જરૂર નથી કે ? એ તો સર્વ વિષયોનો ત્યાગ કરીને આપની પાસે આવેલાં છીએ હવે તો માર્ગે જવાનું છોડી દીધું. જે દિન આવી જોતાં જ સંસાર થયું પરંતુ હવે આપ આવા ગોકુળનો તો શું ગોપ, ? જે વિષયો ઉપર પુરુષો ગયા તેને સ્વીકાર શા ઉચિત છે ? અમે આપને જરૂર માનીને પણ મથી ગયા ગયા એકાદશ ઇન્દ્રિયના વિષયોના—ભાવનાના બીજ સાથે લાગ કર્યો જ તે એમ ન બને. હું ન તો આપના સ્વરૂપવિષેની પ્રાપ્ત કેમ કરી શકે ? સર્વ વિષયોની કેવળ વિષયો અરવિંદને પ્રાપ્ત થાય છે, ને પ્રાપ્તિ જ્યારે છે કે તારીજ આપના ચરણકમળની પ્રાપ્તિ થાય છે, ને પ્રાપ્તિ ત્યારે છે કે તેથી વિષયોની વાસના હવે અમારા હૃદયમાં જાગતી થઇ છે. તેથી વિષયોની વાસના હવે આપે પૂછ્યું કે પતિ આદિનું નથી એમ અમે માનીએ છીએ આપે પૂછ્યું કે જેમ અમને ભજો કારણ જણાવો, તો અમે જણાવીએ છીએ કે તમે અમને ભજો નથી ભજતા તો આપનો એક પ્રકારનો દુરાગ્રહ છે કે તેને જતું કરવું ગમે છે, પણ ભગવદ્ભજનને કરવું નથી ગમતું, તેમ આ તો પણ થયું છે એવું ? જેમ ભગવદ્ભજનનો ન કરવાનો આગ્રહ

नन्वेवमपि भक्तानामलौकिककामवत्त्वे किं प्रमाणम्? भगवतः परमकृपालोरन्यथाकर्तुमपि समर्थत्वेन तदर्थं प्राकृतविग्रहं कामं च स्वीकृत्य प्राकृतमपि तदीयं तं पूरयेदित्याशङ्क्याहुः कामेनेति—

कामेनाधिदरूपेण स्वरूपभिन्नेन पूरित प्राकृतः कामः संसारं पुत्रपौत्रादिसम्बन्धया विशेषाहन्ताममतात्मकं जनयेन्न तु तद्भावम्। 'न जातु कामः कामानाम्' इति वाक्यात्। कामाभावेन कामस्याधिदरया. भावो यत्र तादृशेन स्वरूपेण पूर्णस्तु कामो निष्काम आधेयकामरहितः स्वरूपात्मक एव स्यात्। अत एव तादृशकामवतां यथायथा भगवतो विशेषलीला तथा तथा दृश्यतेऽत्यन्तनिरपेक्षतैव। यतो भगवतोऽप्यग्रे निरपेक्षा जाताः स्वतन्त्रभक्त्यैव स्थिताः। यदि लौकिक एव कामः स्यात्तदा नैवं स्यादिति स्वरूपात्मककामवन्त एवैता इति सर्वमनवद्यम्॥२॥

ઉત્થાનિકા

ભગવાનના અપ્રાકૃત દેહના તો અનેક પ્રમાણો મળે છે, તેમ તે વ્રજાંગનાઓના અપ્રાકૃત શરીર અને અપ્રાકૃત કામમાં પ્રમાણ શું ? તેમાં કાંઈ પ્રમાણ હોય તો તેમ માનવું સંશય ભરેલું ન ગણાય, પરંતુ પ્રમાણ વિના તો નિરાધાર ગણીને વિશ્વાસપાત્ર ગણાય નહિ.

વળી ભગવાન પરમકૃપાળુ છે. કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તું સમર્થ છે, તો ભક્તોના પ્રાકૃત દેહ અને લૌકિક કામનો સ્વીકાર કરીને પણ ભક્તોના લૌકિક કામને કેમ ન પૂરે ? પ્રભુ સર્વ કાર્ય કરવાને સમર્થ છે.

આ શંકાનું નિવારણ કરવા માટે શ્રીમહાપ્રભુ અન્ય કારિકા યોજે છે—

श्रीकारिका—कामेन पूरितं कामं संसारं जनयेत् स्फुटम् ।
कामाभावेन पूर्णस्तु निष्कामः स्यान्न संशयः ॥२॥

તાત્પર્ય—પ્રાકૃત દેહના આધારથી રહેનાર, ભગવત્સ્વરૂપથી ભિન્ન એવા કામથી જો પ્રાકૃત કામ પૂર્ણ કરવામાં આવે, તાત્પર્ય એવા લૌકિક કામનો આશ્રય કરી, અને તેજ કામથી ભક્તોના લૌકિક કામને પૂરે તો તેમ કરવાથી જેમ લોકમાં પરિણામ આવે છે, તેમ અહિં પણ આવે. લોકનું અનુકરણ પ્રભુ કરે તો સંસારજ ઉદ્ભવે પુત્રપૌત્રાદિ સંપત્તિ ગણે વધશે, અને તેથી વિશેષ અહંતામમાત્મક સંસારજ જન્મ પામે તે સંસારનો અભાવ તો નજ રહે. સંસાર વધારે વધશે તો ભયંકર હાનિ થાય. કહ્યું છે કે—

[1]न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥

અર્થ:—જેમ ઘી હોમવાથી આગ વધતો ને વધતોજ જાય છે, તેમ કામના ઉપભોગથી કામ કદી શાંત થતો નથીજ પણ વધારે ને વધારે વધે છે.

હવે સમજાશે કે જો પ્રભુને પણ પ્રાકૃત દેહ અને પ્રાકૃત કામ

---

૧ કવિ તુલસીદાસ પણ કહે છે કે—'કામ નાચહી અનુરાગ લાગ જડ, ત્યાગ દુરાશા જીને; બુઝે ન કામ અગ્નિ તુલસી કહે, વિષય ભોગ બહુ ઘૃત ને'

હોત અને ભક્તોને પણ તેમજ હોત તો પુત્રપૌત્રાદિ સંસારજ ઉત્પન્ન
થાત. તેવું થયલું કોઇ પણ ઠેકાણે શ્રીભાગવતમાં કે અન્ય પુરા-
ણોમાં વર્ણવ્યું નથી, માટેજ ભક્તોનો કામ અને ભગવાનનો કામ
લોકથી વિલક્ષણ છે. એમ સિદ્ધ થયા વિના રહેતું નથી.

ભગવાને આમત ભક્તોનો કામ પ્રાકૃત કામથી નથી પૂર્યો.
પરંતુ કામના અભાવથી તે કામ પૂર્યો છે. કામનો જેમાં અભાવ
છે, એવું જે આપનું મન્મથમન્મથ સ્વરૂપ તદ્રૂપ કામ તેમાં પૂર્યો
છે. તેમ થવાથી કદાચિત્ ભક્તોમાં લૌકિક કામ હોય તો પણ તે
ભગવત્સ્વરૂપ થઇ જાય. આ સૂક્ષ્મતાથી જોતા જણાય છે કે તેઓ
સ્વરૂપાનંદ કામવાન્ સાથે જેમ જેમ ભગવાને વિશેષ લીલાઓ કરી
છે, તેમ તેમ અત્યંત નિરપેક્ષતાજ દષ્ટિગોચર થાય છે, ત્યારે તો
શું પણ ભગવાનની આગળ પણ નિરપેક્ષજ થઇ ગયાં, માત્ર સ્વતંત્ર
ભક્તિ વડેજ ત્યાં જો તેઓનો કામ લૌકિકજ હોત તો એવી રીતે
તેઓ નિરપેક્ષ થાતજ નહિ, માટે સ્વરૂપાનંદ કામજ મળવું હતું.
ઓમાં છે, અને તે ભગવત્સ્વરૂપ હોવાથી તેમનો દેહ પણ પંચમહા-
ભૂતનો નથી પણ ભગવદ્રૂપ છે, સિદ્ધ છે, એ સિદ્ધ થયું.

ननेवं भगवतो भक्तानां न निष्कामत्वं समदाग्रमर्यादा भज्येन।
अतो न कामिनि-
कामवतोरिव तथा भावनिरूपणादित्याशङ्क्याह:

यतो भगवानेव काम. स्वस्वरूपमेव विप्रकृष्टेन कामरूपेण
आविर्भाव्य भक्तेषु स्वस्वरूपं प्रतिष्ठाप्य प्रसादरूपशक्तिप्रवेशेन
सीमायां दत्वा स्वस्वरूपमात्रं तत्सम्बन्धिनं विभागमपि पात्निकादिः

स्ट रमत इत्यतो रसमर्यादा निष्कामत्वात्—मोक्षफलापि सा न भवेन्त्यर्थः । अत एतच्छ्रुताविति यतो नेयं कामलीलाऽपि तु स्वरूपानन्ददामलीला अत एतच्छ्रवणेन वेदान्तश्रवणेनेव लोकः साधारणोऽपि निष्काम एव सर्वथा सर्वप्रकारेण भवेत् ॥३॥

ઉત્થાનિકા

ઉપર પ્રમાણે જો ભગવાન્ પણ નિષ્કામ અને ભક્તો પણ નિષ્કામ સિદ્ધ થયા અને નિષ્કામ થાય તો રસનો આવિર્ભાવ પણ ન થવો જોઈએ. રસશાસ્ત્રની મર્યાદા પણ તુટી જવાની, કેમકે કામ વિના રસની ઉત્પત્તિ કોઈપણ રસશાસ્ત્રમાં વર્ણવી નથી. કામના આધારે શ્રીપુરુષમાં રસપ્રાકટ્ય સિદ્ધ છે.

આ શંકાનું નિવારણ તૃતીય કારિકામાં શ્રીચરણશ્રી કરે છે—

श्रीकारिका—अतो न तापि मर्यादा भग्ना मोक्षफलापि च ।
अत एतच्छ्रुतौ लोको निष्कामः सर्वथा भवेत् ॥३॥

તાત્પર્ય—રસશાસ્ત્રની મર્યાદા ભગ્ન થતી નથી. ભગવાન્ અને ભક્ત લૌકિક કામથી રહિત છે, લૌકિક કામનું ફલ સંસાર છે અને ભક્તિ તો, ફલ મોક્ષરૂપ છે, છતાં પણ રસશાસ્ત્રની મર્યાદા સુરક્ષિત રહે છે, અને રસની ઉત્પત્તિ પણ અવિચ્છિન્ન થાય છે, અને ભગવાનની રસમયતા—રસાત્મકતા—પ્રત્યક્ષ કરી રહ્યા છે. એમાં એ કારણ એ છે કે લોકોની પેઠે અહિં કામ જૂદો નથી, એ તો પહેલા વારંવાર પ્રતિપાદન કરેલુંજ છે, માટે કામ ભિન્ન નથી, પણ ભગવાનજ કામ છે પ્રભુ પોતાનુંજ સ્વરૂપ કામાત્મક અને અત્યંત સુંદર દેહરૂપ પ્રકટ કરીને ભક્તોમાં તે સ્વરૂપને

સ્થાપીને, તેમા પોતાનો આનુરૂપ આપે છે, તેના પ્રવેગથી ભક્તોમાં અલૌકિક શ્રીભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું તે પરમફલાત્મક શ્રીભાવનું દાન પણ તે ભગવદ્ સહજ કરે છે. એ પ્રમાણે શ્રીભાવનું દાન કરીને, ભક્તોને–શ્રીવ્રજસુંદરીઓને સ્વસ્વરૂપ કરીને તેની સાથે ગો છે. માટે એમની પાસ ઉત્પત્તિ સમનિ:સ્યંદિનીનો સુંદર પ્રવાહ. અવિ-ચ્છિન્ન ચાલુ રહે છે, અને સ્વશાસ્ત્રની કોઈ પણ મર્યાદા ભગ્ન થતી નથી. પુત્રપૌત્રાદિક સંસારરૂપ ફલ નહિ છતા મોક્ષરૂપજ ફલ પરિ-પાકમાં છે, એ બાબ વિલક્ષણના સ્મૃતિમા ગણવી.

આ કામલીલા નથી. પણ સ્વરૂપાનંદ દાનલીલા છે

આ લીલા કામલીલા કહેવાય છે, લોકના શબ્દોમાં કામલીલા કહેવાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ કામલીલા નથી. ભક્તોને પણ સ્વરૂપ-નંદનું દાન કરે છે, માટે તેનું મુખ્ય નામ સ્વરૂપાનંદદાનલીલા છે એમ નિર્ધાર્યું. એજ કારણથી આ લીલાના શ્રવણથી વેદાતના શ્રવણની પેઠે સાધારણ લોક પણ અર્થ પ્રકારે નિષ્કામજ થાય છે.

नन्वेवमप्राकृततत्त्वमविदुषां कल्याद्रिश्रवण इवैतच्छ्रवणेऽपि कामोद्बोध एव स्यादित्याशङ्क्याहुः भगवच्चरितमिति–

मतः सर्वमेव भगवतः परमकाष्ठापन्नस्य चरितमतो निष्काम-श्रवणं करणं । परमोनिष्कामतायाः पूर्वं प्रतिपादितत्वात् नहि भगवान् परमकाष्ठापन्नः शरीरं गृह्णाति न वा काम न वा तन्चेष्टाम् । यतो ज्ञानिनोऽपि तत्त्यजन्ति । तस्मादस्य भगवच्चरितं चेतदा निष्काम-संबंनि साधारणानामपि ज्ञानम्भवतीतच्छ्रवणे कामोद्बोधसंभावना

प्रत्युता प्राकृतत्वनिष्कामत्वादिज्ञानं च तत्स्वरूपे लीलायां च सेत्स्यतीत्यर्थः । अत एव शुकोऽपि प्रवृत्तं परित्यज्य ज्ञाननिष्ठां प्राह च कामं 'हृद्रोग'मिति प्रकरणान्ते स्फुटमेव वाक्यमिति सर्वमनवद्यम् ॥४॥

ઉપસંહાર ૨

સંશય ઉઠે છે કે જો લોકો ઉપર પ્રમાણે આ લીલાની દિવ્યતા સમજી શકતા ન હોય તે લોકોને તો કાવ્યો–શૃંગારનાં કાવ્યો–સાભળ્યાથી જેમ કામનો ઉદ્‌બોધ થાય, લૌકિક કામ જાગે, તેમ આ લીલાના શ્રવણથી પણ તેજ પરિણામ આવે

श्रीकारिका—भगवच्चरितं सर्वं यतो निष्काममीर्यते ।
अतः कामस्य नोद्बोधः ततः शुकवचः स्फुटम् ॥४॥

આ સંશયનો પરિહાર અન્તિમ શ્લોકમાં મહાપ્રભુ કહે છે—

તાત્પર્ય—પરમકાષ્ઠાપન્ન ભગવાનનું સર્વ ચરિત નિષ્કામજ હોય છે. તે ચરિત અન્યનું હોય તો સકામ કહેવાય પરંતુ તે અખિલ બ્રહ્માંડના નિયંતાનું છે, માટે જ નિષ્કામ કહેવાય છે. ભગવાન્ તો આપ્તકામ છે, એમ લૌકિકકામ નથી. એમ પહેલાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું હોઈ, ને તેમના ચરિત્રમાં કામ ક્યાંથી આવવાનો ? ભગવાન્ તો પરમકાષ્ઠાપન્ન પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ છે, તે કોઈ પ્રાકૃત દેહ પણ ધરતા નથી કે નથી સ્વીકારતા કામને અને તેની ચેષ્ટાઓને. કેમકે જ્ઞાની પુરુષો પણ લૌકિક દેહને કામને અને કામની ચેષ્ટાઓને ત્યજે છે તો ભગવાન્ તેને સ્વીકારે એ તો

કેમ જ મનાય ? એવી ભગવાનનું ચરિત્ર તો કામના લેશ પણ
સ્પર્શથી રહિત જ હોવું જોઇએ, એમ સાધારણ માણસો પણ જો
વિચાર કરે તો તે સમજી શકે એમ છે, તો હવે આ ચરિત્રના શ્રવ-
ણથી કામનો ઉદ્બોધ થવાનો સંભવ જ ક્યાં છે ? પરંતુ તેના
શ્રવણથી તો ભગવાનની દિવ્યતા અને નિષ્કામતાનું ભાન થાય છે,
એટલા માટે જ શુકદેવજી જેવા જીવન્મુક્ત જ્ઞાની પુરુષ પણ જ્ઞાનમાં
રહેલી પોતાની નિષ્ઠા ત્યજીને ભગવાનની આ રસાત્મક દિવ્ય લીલાનું
વર્ણન કરવા તત્પર થયા, અને છેવટે એમ જ ઉપદેશે છે કે—

विक्रीडितं व्रजवधूभिरिदं च विष्णोः
श्रद्धान्वितोऽनु शृणुयादथ वर्णयेद्यः ॥
भक्तिं परां भगवति प्रतिलभ्य कामं
हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धीरः ॥

फलप्रकरणे.

તાત્પર્ય—વ્રજવધુગણ સાથે ભગવાને કરેલી વિહાર ક્રીડારૂપ ચરિત્ર જે ભક્ત શ્રદ્ધાયુક્ત થઇને સારી પેરે વર્ણન કરાતું હોય તે સાંભળે, અથવા તો તેને પોતે જ વર્ણવે તો ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે. આમાં વર્ણાદિનો પણ નિયમ નથી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય ગમે તે હો. તે ભગવાનમાં ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે ભક્તિ હૃદયમાં સ્થિર થયા પછી હૃદયનો ભયંકર વ્યાધિ, હૃદ્રોગનું દર્દ. એવો જે કામ તેને, હૃદયમાં પેસીને વાસ કરી ગયેલા તત્કાળ દૂર કરે છે

પાર અત્યણો નાખજો, ઉત્તમ સ્તુતિ [illegible] કરજો. તેને તે ભક્તિ ત્યાંથી દૂર કરે છે. તે માત્ર આ સ્તોત્રના શ્રવણથી જ ત્યારપછી પહેલાની જેમના વડે કોઈ લેશ્યાએ જો કામ ઉત્પન્ન થયા તો તેને દબાવવાને શક્તિમાન થાય છે. થોડી જ વારમાં તેને દબાવી શકે છે. માટે આ સ્તુતિ અભિપ્રાય સાથે સાંભળવું. તેનાં ઉદા-હરણની સાથે સાંભળવું.

શ્રીગુરુદેવના ઉપદેશાત્મક વાક્યોના આ ઉપદેશ વચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભગવદ્ભક્તિ સાંભળવાથી તેનો અભિપ્રાય જાણવાથી કામનો ઉદ્રેક થતો તો દુરલોભરૂપ [illegible] કીડો, મહાભયંકર રોગરૂપ, દૂર થઈ જાય છે, કોઈ પણ વખતે ત્યાં સ્થાન મેળવી શકતો નથી.

આ, પ્રમાણે ... શ્રીહરિભદ્રસૂરિ આજ્ઞા કરે છે કે—

श्रीमदाचार्यवर्येण हरिदासेन रचितः ।

गर्भ॰ स्वात्मार्थिनामन्ते प्रदेष प्रमोदतु ॥१॥

૪૭. *बहिर्मुखत्वनिरूपणम् ॥

(અનુવાદક-વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.)

धने गृहे यदासक्ता सेवका सम्भवन्ति हि ।
लाभपूजार्थयत्नाश्च तदा स्यात् कुपितो हरिः ॥१॥

भक्तिमार्गं परित्यज्य शिष्योत्कर्षकृतोद्यमा ।
आसुरावेशिनो ज्ञास्तत्रोदास्य भवेद्धरेः ॥२॥

अहङ्कारेण कुर्वन्ति यदा महदतिक्रमम् ।
निजा अपि तदा कृष्णः कुप्यति भक्तजनप्रियः ॥३॥

यदा महत्सु नेदृशा मन्यमानन्ति तुल्यां गतिम् ।
तदा तु तत्कुलस्वामी क्रोधमेति न संशयः ॥४॥

अनिरूपिता हि सर्वत्र न क्वापि सुखमेष्यति ।
न वा निजाचार्यनिष्ठा न वा दैन्यं हरेः परम् ॥५॥

ભાવાર્થ

ધનમાં અને ઘરમાં જ્યારે સેવકો આસક્ત થઈ જાય, લાભ અને પૂજાના માટેના પ્રયત્નો કરે ત્યારે શ્રીહરિ કોપે છે. સેવકોની

---

* આ ગ્રંથના પાંચ પદ્યથી વિનિયુક્ત થતા વિનિયોગમાં અને [illegible] છે
સાંગાગ વગેરે આચાર્યોએ આ ગ્રંથ [illegible]

વાર અડસઠ્ઠો નાખજો, ઉત્તમ વસ્તુનો ત્યાગ આપ કરજો. તેને તે ભક્તિ ત્યાંથી દૂર કરે છે, તે માત્ર આ ચરિત્રના શ્રવણથી જ ત્યારપછી પહેલાની વાસના વડે કોઈ વેળાએ જો કામ ઉત્પન્ન થાય તો તેને દબાવવાને શક્તિમાન થાય છે. થોડી જ વારમાં તેને હણી નાખે છે. માટે આ ચરિત્ર અભિપ્રાય સાથે સાંભળવું. તેનાં ઉપ૦ દ્રવ્યની સાથે સાંભળવું.'

શ્રીશુકદેવજીના એ સર્વ ગાથાઓનાં આ છેલ્લા વચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભગવચ્ચરિત્ર સાંભળવાથી તેનો અભિપ્રાય જાણવાથી કામનો ઉદ્બોધ થવો તો દૂર રહ્યો પરંતુ હૃદયને કોરી ખાનારો જે જડની કીડો, મહાભયંકર રોગરૂપ, દૂર થઈ જાય છે, કોઈ પણ વખતે ત્યાં સ્થાન મેળવી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે ૩.૧૬નું લેખની સમાપ્તિવેળાએ શ્રીહરિચરણમાં પ્રાર્થના કરું છું કે—

श्रीमदाचार्यदासेन हरिदासेन रूपितः ।
लेखः स्वाचार्यदासानां स मुदेऽस्तु प्रमोदतु ॥१॥

૪૭. *बहिर्मुखत्वनिरूपणम् ॥

(અનુવાદક—વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.)

धने गृहे यदासक्त्या सेवका सम्भवन्ति हि ।
लाभपूजार्थयत्नाश्च तदा स्यात् कुपितो हरिः ॥१॥

भक्तिमार्गं परित्यज्य मिथ्यान्यकृतोद्यमाः ।
आसुरावेशिनो नासास्तेनाग्य भवेद्धर ॥२॥

अहङ्कारेण कुर्वन्ति यथा महदतिक्रमम् ।
निजा अपि तदा कृष्णः कुप्यति स्वजनप्रियः ॥३॥

यदा महत्कुलोद्भूतास्त्यजन्ति कुलगां गतिम् ।
तदा तु तत्कुलस्वामी क्रोधमेति न संशयः ॥४॥

अनित्यता हि सर्वत्र न क्वापि सुखमाप्स्यति ।
न वा निजाचार्यनिष्ठा न वा दैन्यं हरेः परम् ॥५॥

ભાવાર્થ

ધનમાં અને ઘરમાં જ્યારે સેવકો આસક્ત થઈ જાય, લાભ અને પૂજાવા માટેના પ્રયત્નો કરે ત્યારે શ્રીહરિ કોપે છે. સેવકોની

---

* પ્રભુસેવામાં ધન-ધનાદી વિનિયુક્ત થતાં ભિન્નાગ્રહ અને સાંસારિક વગેરે ભાવનાઓ આ ગ્રંથ અવલંબન કરવા યોગ્ય છે

ગુરુના, ભગવદીયોના મુખથી પ્રકટ થયેલા વાક્યોનો લેશ પણ અંશ યથાર્થ થયા વિના અનુભવવું, તે પ્રમાણેજ આચરવામાં તત્પર થવું એવો પરમ દાસધર્મ કયે ઠેકાણે અસ્તિત્વ ધરાવે છે ? પ્રભુથી પૃથક્ પદાર્થોમાં રહેલી આસક્તિનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો, પ્રભુએ રાખેલ પ્રવણ થવું એવું વૈરાગ્ય ક્યા હૃદયને શોભાવે છે ? દાસનો ધર્મ છે કે, સ્વામીની ઇચ્છાથી જે પ્રાપ્ત થાય, તેમાં સંતોષ માની લેવો પરંતુ તેવો સંતોષ ક્યા દાસમાં દીઠો છે ? કાર્ય ન થવે નહિ ત્યારે કાંઈ નથી. છતાં પણ કહો છો કે પ્રભુ પ્રસન્ન થતા નથી. પ્રભુ રાજી રહેતા નથી, તો એ નરાધમ પ્રભુ કેમ પ્રસન્ન થાય ! એ પ્રસન્ન થાય તેવું શું છે ? કાંઈ નથી માગતા દ્રવ્ય કે નથી માગતા સાધનો માત્ર એટલુંજ પૂછે છે કે તમે દાસત્વધર્મનું પ્રતિપાદન કરતા રહો એટલું પણ જ્યારે થતું નથી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ક્યાંથી પ્રસન્ન થાય ?

૧૮. बहिर्मुखत्वनिवृत्तिः ॥

(અનુવાદ—વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

निजाचार्यपदाम्भोज ध्यायता सतत हृदि ।
तत एव तदीयाना सकल सिद्धमेतिरि ॥१॥

ભાવાર્થ.

બહિર્મુખ કેવી રીતે થવાય છે, એનો ખ્યાલ આપીને હવે બહિર્મુખતાથી બચવાનો માર્ગ શ્રીહરિરાયચરણ બતાવે છે બહિર્મુખ

તાથી ચિતુ હોય ગ્યવમન રહજ પગુ બાન આવતા દોવા
નિરપ પ્રભુ પ્રસન્ન કરવા હોય તો આપણા આચાર્યચરણકમલને
હૃદયમાં સ્થાપો આ રીતા ગમે તેવા દોષોનું છેદન રીતે પ્રભુ
ગ થ મ ભૂત ગાર-ગ્રન્થ બધી દેનાર આપ ા ારે શ્રીમદાચાર્ય
ચ ા ચરણ મનને હૃદયમાં પધરાવો અને તે સ્થિર જો થઇ ગયુ
તો પછી બીજુ કંઇ કરવાનુ રહેતુ નથી જે તરીકે તને ના
શ્રીમદાચાર્યચરણ ા દર મ શ્રયથી મન સિદ્ધ થાય સીજ
કાઇ ગ વના ો ર ા પ તા થી મનિ દશા મળાઇ જ્હ છ
શ્રીમદાચાર્યનો ભ્રમ નરોગ અર ગ ા થાશ્રય ઐના મ
રીમ પ્રેમ રાજ દર ા ા ગખવો ો તદીયનો નમ્ર મ ે

मद्भ सतामव मग विवेयो नासता कश्चिन् ।
मन्नद्‌तो द्‌ी बुद्धि मत्तद्भाड ग्रहान्पु ॥२॥

ગ ગ કરવો ત મ ક ના ર કરવો મ ગ ભુ અનપુરનો ર
ય ય ઐની ાય ા ની નક ય કુરો મગ ાને દરનાગ છે
આસપુરવા ા સમાગમ કદા ન કરવો ગ પુરના મ ગદો નજુમા
બુદ્ધિ ય ય ક ુ પુરવા ા ન થી ગ ાદિમ આત્મા ય ય કે
વસ્તુત તો શ્રીમદાચાર્ય ા ાતિ રાખવી એજ મુખ્ય કર્તવ્ય
છે છતા ત કાળબળથી ન્યૂન થ ય ા શ્રીમદાચાર્ય રણની આજ્ઞા
પ્રમાણે તાદશ ભગવદીયો મ થે મ ા કરવો ોના તાદશ ભગ
વદીયોના મ ગથી એ ભગવદીયના પ મ પ્રે ડ્રગુમા પ્રભ
થ ય છે શ્રીજાયના હાથ ત ર શ્રીજનું છે રગ દર હૃદનો જ
ગ ગ ા ય ગ્રગ્ત હૃદને ર ો છ ન મ્રેમ નુવ તા જ મગથી
ર ન્ય નુ ધીો ધાન ા ા પન કુરપ ા ાનુગવે ા મ

કરવાથી તેવીજ બુદ્ધિ થાય છે. તેઓ માત્ર શિશ્નોદર પરાયણ હોવાથી તેમનો સમાગમ તે જેવો સ્વરૂપ (?) નિવડે ? એજ કે આપણે પણ તેવાજ પ્રપંચાસક્ત બની જઈએ. ૨.

असन्तस्तु विजानीया मतिमन्तो निजा अपि ।
सन्तो हरौ रतियुता उदासीनास्तदाश्रिताः ॥३॥

અસત્ પુરુષો વિજાતીય છે. તેવા આશ્રય બાબતમાં સત્પુરુષોને પણ ઊલટી દે છે, તો આપણા સાધારણોનો હિસાબ શો ? સત્પુરુષો નિજ-પ્રભુના છે, બુદ્ધિમાન છે, તેઓ પ્રભુમાં પ્રીતિ ધરાવનારા છે, તેપણ તેઓ જો વિજાતીય-જુદા બનતા ખલ પુરુષોના સમાગમમાં આવી જાય તો અવશ્ય તેઓ પ્રભુપ્રેમથી, પ્રભુસેવાથી ઉદાસીન બની જાય. જેમ તો અવશ્ય તેઓ પ્રભુપ્રેમથી, પ્રભુસેવાથી ઉદાસીન બની જાય. સિંદના પડવાથી વિશુદ્ધ પડેલું સિંદુર જેવું ગિયાળવાના ટાણામાં બગીને જેમ પોતાનું સ્વરૂપ ભુલી જાય છે, તેમ ખાસ સમાગમનો પામ જવાથી એમનો નાશ પરંતુ ખરાબ દુઃસંગની અસર તો મોટા મોટાઓને પણ જલદીથી થઈ જાય છે, માટે તેથી સાવધાન રહેવું ૩.

स्वमार्गीय परो धर्मो हरिसेवा निरन्तरम् ।
फलरूपतया ज्ञात्वा विधेया मन आदिभिः ॥४॥

સ્વમાર્ગનો—શ્રીમહાપ્રભુએ દૈવસૃષ્ટિ ઉપર પરમ અનુગ્રહ કરીને પ્રકટ કરેલા માર્ગનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુસેવાજ છે. તે પણ નિરંતર કર્યા કરવી. શરણાગમાં તનુજા અને વિત્તજા સેવા, દ્રવ્યથી અને દેહથી નિરંતર કરવી એ સેવાજ પરમ ફલરૂપ છે, એમ માનવું. ફલ નિશ્ચય રાખવો કે, આ સેવા સિવાય બીજું કાંઈ ઉત્તમ ફલ છેજ

નહિ મોક્ષાદિક પણ તુચ્છ છે, એ સેવા કરતી સ્થિતિમાં જે આમ- આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવો અન્યત્ર નથી, માટે તેજ સ્થિતિમાં રહેવું એજ પરમ ફલરૂપ છે. તે સેવા મન વગેરેથી કરવી, માનસિક સેવા કરવી મન વગેરે સર્વ ઇન્દ્રિયવર્ગ અને દેહ વગેરે પરિકર સેવોપયોગી બનાવવો. પ્રભુની સેવા કરી તેનો બીજે કોઈ પણ વિનિ- યોગ ન થાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવી. તનુજા વિત્તજા સેવા કરતાં કરતાં માનસી સેવા જે પરમ ફલરૂપ છે, તે સિદ્ધ થાય છે. પહેલી તનુ સેવા વેળાએ સેવોપયોગી પદાર્થોનો સાક્ષાત્ અનુભવ નથી થતો. માનસી સેવા સિદ્ધ થતાં દૃષ્ટિજ બદલાઈ જાય છે. પ્રભુને પધરાવવાના સિંહાસનમાં કે ગાદીમાં લૌકિક પદાર્થો દૃષ્ટિગો- ચર થતા નથી, પરંતુ તે પર સાક્ષાત્ શ્રીમન્નાથજીના ઉત્સંગના દર્શન થાય છે. એવી રીતે સર્વત્ર સમજવું. આવા અલૌકિક અનુભવથી અધિક ફલ શું હોઈ શકે ? ૪

सदानुसन्धानं कार्यं निवेदनस्मरणेऽपि ।

सद्भिः सह सतत कृष्ण ध्यानान्त हृदय विशेत् ॥६॥

શ્રીમદાચાર્યજી આજ્ઞા કરે છે કે ભગવદીયોની સાથે સદા સર્વ- નિવેદનનું અનુસંધાન કરવું, એ આજ્ઞા આપે નવરત્ન ગ્રંથમાં કરી છે. એવા કોઈ નિકટ ભગવદીયોનો સુભાગ્યે કરીને સમાગમ થઈ જાય તો તેમની સાથે નિરંતર નિવેદનનું સ્મરણ કરવું. પોતાનું કહેવાતું સર્વસ્વ તુલસીદલ લઈને, શ્રીમદાચાર્યચરણની કૃપાબલથી પ્રભુને અર્પણ કરેલ છે, અને તેનો વિનિયોગ પ્રભુમાંજ થવો જોઈએ. તેમજ સ્વામી સેવકનો સંબંધ સદાનો છે તેમ સમજવું જોઈએ

વગેરે અનુસંધાન નિવેદિતાત્મા ભગવદીયોના સમાગમથીજ રહે છે, માટે તેવાઓ સાથે નિરંતર નિવેદનનું સ્મરણ કરવું તેમ કરવાથી તેજ ક્ષણે, તેજ પળે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં બિરાજે છે. ૫.

श्रीभागवतभावार्थं श्रवणं कीर्तनं तथा ।
स्मरणं वा सदा कार्यं बहिर्मुख्यनिवृत्तये ॥६॥

વળી બહિર્મુખતા ટાળવા માટે એવાજ ભગવત્સેવાપરાયણ ભગવદીયોનાજ મુખારવિંદથી શ્રીમદ્ભાગવતનો ભાવાર્થ શ્રવણ કરવો. સ્વલીલાવિશિષ્ટ પ્રભુની નિત્ય નૂતન લીલારસનો અનુભવ તેવા ભગવદીયોના હૃદયમાં પ્રકટ થયેલી વાણીથીજ થાય છે. ભગવલ્લીલાનો સાક્ષાત્કાર કરીને ગાયેલા અષ્ટછાપાદિ મહાનુભાવીઓના રસમય પદોનું કીર્તન કરવું. અને શ્રવણ કરેલી શ્રીમદ્ભાગવતોક્ત ભગવલ્લીલા અને કીર્તન કરેલી પરમ ભગવદીયોની વાણીનું અહર્નિશ સ્મરણ કરવું. બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિ એથીજ થાય છે. આ સિવાય બહિર્મુખતાથી બચવાનો બીજો ઉપાય એક નથી. ૬.

૪૯. ॥ भगवत्प्रकृतिवर्णनम् ॥

श्रीयशोदोत्सङ्गलालितः कुमारवयाः श्रीकृष्ण एतादृशो रसरूप इति ज्ञात्वा सेवा कर्तव्या । सेवा तु स्वामिनो यत्समये यद्पेक्षन्ते

तदेव समर्पणायम् । यथेच्छा तथा क्रियते तदा सिद्धिर्भवेत् । एतज्ज्ञानं जीवानामत्यन्तं दुर्लभतरं तथापि श्रीमदाचार्यप्रकटितसेवारीतिमवलोक्य मनसि भगवत्प्रीतिर्भावनीया । तत्र प्रथमं प्रभुर्दयापूर्णः । सर्वथा भक्तदुःखं जानाति । अत्यन्तनिरुपमश्च । लोकातिरिक्तं किमपि न जानाति । स्वजनमात्रेषु परिचितः । अन्यत्किमपि न जानाति । क्षणेऽपि सन्तोषं प्राप्नोति । क्वापि स्थिरीभूतो न भवति । सम्बन्धिवाक्यं परिपालयति । परमोदारोऽस्ति । किमपि वस्तु न विचारयति । तस्य सर्वत्रात्ममत्त्वम् । स्वजनपक्षपातपूर्णः । लीलासुनिमग्नः । शोकग्रस्तहृदयानां दूरीगच्छति । "शोकग्रस्त मनः हृदि कृष्णो गच्छति सत्वरः" मिति वचनात् । भजनेषु सदा निरुद्धः । यथा बालः क्वापि परिचितो न भवति तद्विना भक्षणं न क्रियते रुदनं कुरुते तथा भक्तिमार्गीये स्वजने परिचितोऽस्ति । अन्यत्किमपि न जानाति । अङ्गीकृतजीवानां धर्मार्थकामानां विस्मृतिं कृत्वा स्वस्वरूपदानं दत्वा स्वस्मिन् प्रीतिमुत्पादयति । यथा बालक स्नेहं दत्वा उत्सङ्गे समायाति हास्यं करोति क्रीडति एवं कृष्णोऽपि विज्ञेयः ॥

ઉપક્રમ — [illegible] શ્રીકૃષ્ણ [illegible] એમ જાણીને સેવા કરી સ્વામી ને સમય જેવી અપેક્ષા કરે તેમ સમર્પણ એ સેવા જે પ્રકાર શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા તેજ પ્રકારે વર્તાય તોજ સિદ્ધિ થય આ જ્ઞાન જીવો સ્વત થવું અતીવ અગમ્ય છે, તથાપિ શ્રીમદાચાર્યપ્રકટિત સેવારીતિનું અવલોકન કરીને મનમાં ભગવત્પ્રીતિની ભાવના કરવી

વિષય:—પ્રભુ દયાપૂર્ણ છે. સર્વથા બાલવત્, અને ભક્તે જે અત્યન્તનિકટગમ્ય છે. લીલાતિરિક્ત કાંઇ પણ જાણતા નથી, સ્વજનમાત્રમાંજ પરિચિત છે અન્ય કાંઇ પણ જાણતા નથી. ક્ષણમાત્રમાંજ સન્તુષ્ટ થાય છે. ક્રોધ સ્થિર રહતોજ નથી. સમ્બન્ધીના વાક્યનું પરિપાલન કરે છે. પરમ ઉદાર છે, કોઇ પણ દાન કરવામાં વિચાર કરતા નથી સર્વત્ર તેમને ઉત્તમત્વ સ્વજન પ્રતિ પક્ષપાતપૂર્ણ છે. લીલામાં નિમગ્ન છે. શોકમગ્ન હૃદયથી રુદન કરે છે, કારણ 'શોકગ્રસ્ત જનોને જોઇને બાહુમાં રુદન ન્યાય છે' ઇત્યાદિ વચન છે સ્વજનજનમાં સદા નિરત છે. જેમ બાલક જેનાથી પરિચિત હોય એના વિના ભક્ષણ કરતો નથી રુદન કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તિમાર્ગીય સ્વજનોથીજ પરિચિત છે, અન્ય કોઇ જાણતા નથી અઙ્ગીકૃત જીવોના ધર્મ અર્થ અને કામ રુપ ફળો સ્વસમર્પણને કરીને સ્વચરણમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે છે.

ઉપસંહાર—જેમ બાલક ગોદ લેવાને ઉત્સઙ્ગમાં આવે છે, હાસ્ય કરે છે, ક્રીડા કરે છે, આ પ્રકારે રૂપપ્રકૃતિ જાણવી.

५०. कथाश्रवणबाधकनिर्णयः ॥

जीवे हि त्रिविधा शक्तिस्त्रिधासामन्तु वर्तते ।
कार्यत्रयाय सततं निद्राचित्तेन्द्रियात्मना ॥१॥

અવિદ્યાના ત્રણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે નિદ્રા, ચિન્તા અને ઇન્દ્રજાલતા એવી ત્રણ પ્રકારની અવિદ્યાની શક્તિઓ જીવ વિશે હમેશાં રહેલી છે. ૧.

सकलेन्द्रियवृत्तीनां निद्रा चेतसि यो लयः ।
तत्र चित्तेन सृज्यन्ते पदार्थाः स्वाप्निकाः परे ॥२॥

ચિત્તમાં ઇન્દ્રિયોની બધી વૃત્તિઓનો લય થઇ જવો, તેનું નામ નિદ્રા, આ નિદ્રામાં બીજા સ્વપ્ન સમ્બન્ધી પદાર્થો ચિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૨.

बाह्यवृत्तिनिरोधात्मा स एव स्वाप उच्यते ।
मनसोऽपि लये प्राप्ते सुषुप्तिरिति प्रोच्यते ॥३॥

આમ બહારની વૃત્તિઓનું જેમાં રોકાણ થઈ ગયું છે, તેની સ્થિતિને સ્વાપ કહેવામાં આવે છે. પ્રાઢ એવા પુરુષમાં મનનું પણ વિલીન થઇ જવું, તેને સુષુપ્તિ કહેવામાં આવે છે. ૩.

आनन्दानुभवस्तत्र प्रत्यग्ज्ञानप्रबोधिनः ॥३½॥

આ સુષુપ્તિમાં જ્ઞાનને લીધે જાગૃત થયેલો આનન્દનો અનુભવ રહેલો છે. ૩½.

अज्ञानहेतुर्निद्रा स्याच्चिन्तान्यज्ञानकारणम् ॥४॥

નિદ્રા એ અજ્ઞાનના કારણરૂપે રહેલી છે, જ્યારે જુદા પ્રકારનું જ્ઞાન થવાને કારણે ચિન્તા રહેલી છે. ૪.

अन्यथाज्ञानहेतुस्तु प्रोक्ता तत्रैन्द्रजालता ॥४½॥

જેનાથી વિપરીત પ્રકારનું અન્યથા જ્ઞાન થાય, તેનું નામ તે
અન્યથા જ્ઞાન છે, જેમ કે છીપમાં રૂપાની ભ્રાન્તિ) ૪-૫

अज्ञानमन्यविज्ञानमन्यथाज्ञानमेव च ॥५॥

कार्यत्रयमविद्याया जीव एवेति निश्चय ॥५½॥

અજ્ઞાન, બીજાનું જ જ્ઞાન અને ઊલટા પ્રકારનું જ્ઞાન, આ ત્રણ જીવને વિષે અવિદ્યાનાં કાર્ય છે. એમ નિશ્ચય જાણવો. ૫½

तत्र कृष्णकथालीलागुणरूपविबोधकृत् ॥६॥

अज्ञानहेतुतो निद्रा शक्ति स्यादविरोधिनी ॥६½॥

નિદ્રા એ ભાન જ્ઞાનનો અભાવ, એટલું જ કરતી હોવાથી જો તેથી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીની કથા, લીલા, ગુણ અને રૂપનો વિશેષ બોધ (નિદ્રામાં સ્વપ્નાવસ્થામાં) રહેતો હોય તો તેની નિદ્રા કાંઈ બાધક ન ગણી શકાય ૬½

यथा प्रत्यर्थिसम्प्राप्तौ बाधायोत्तिष्ठते रिपु ॥७॥

तथा निद्रा कथायास्तु बाधायोत्तिष्ठते क्षणात् ।

अतः कृष्णकथाश्रोता निद्रान्ते जायते नर ॥८॥

જે પ્રમાણે શત્રુ માર્ગમાં પ્રાપ્ત થતાં તેનો શત્રુ તેને અડચણ કરવાને ખડો થાય છે, તે પ્રમાણે નિદ્રા ક્ષણ માત્ર માટે કથામાં બાધ કરવા ખડી થાય છે નિદ્રા પૂરી થઈ જતાં મનુષ્ય પ્રભુના કથાનું શ્રવણ કરનારો થાય છે ૭-૮

यथा निद्रानिवृत्तिस्तु लोके क्लेशेन चिन्तया ।
तथा संसारसन्तप्तश्रवणे कृष्णचिन्तया ॥९॥
अत परीक्षिच्छुकयोर्न साभूद् बाधिका क्वचित् ॥९½॥

લૌકિક કાર્યોની ચિંતાથી માણસને કાંઈ ક્લેશ થયા હોય કે કાંઈ ચિન્તા થઈ હોય તો તેથી નિદ્રા ઊડી જાય છે. તેજ પ્રમાણે સંસારથી સન્તપ્ત થયેલા જીવને શ્રવણને સમયે પ્રભુવિષયક વિચાર આવતાં નિદ્રા ઊડી જાય છે. આથીજ ભાગવતજીના ઉપદેશ અને શ્રવણ વખતે અનુક્રમે શ્રીશુકદેવજી અને રાજા પરીક્ષિતને (સાત દિવસ પર્યન્ત) નિદ્રા ક્યારે પણ અડચણ કરનારી થઈ નહીં ૯½

इदानीन्तनलोकाना न संसारोऽस्ति दुःखकृत् ॥१०॥
कृष्णचिन्तापि नैवास्ति ततो निद्रा हि बाधते ॥१०½॥

અત્યારના મનુષ્યોને સંસાર પણ કાંઈ દુઃખ કરનારો નથી, કે તેઓને પ્રભુ વિષયક કાંઈ વિચાર પણ હોતો નથી. એથી કરીનેજ નિદ્રા અડચણરૂપ થઈને પડી છે ૧૦½

तथा विमोहिता कृष्णकथामाकर्णयन्ति हि ॥११॥
अत एव न विज्ञानं जायते सर्वतो हरे ॥
ततः संसारसंसक्ता भ्रमन्त्याभूतसम्प्लवम् ॥१२॥

એ નિદ્રાથી મુગ્ધ થયેલા મનુષ્યો પ્રભુની કથાનું શ્રવણ કરી રહેલા છે, તેથી કરીને તેઓને પ્રભુવિષયક સર્વદેશી વિશેષ જ્ઞાન

૫૧ સત્સંગનિર્ણય.॥

(અનુવાદક—વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી)

કૃપાપીયૂષપારાવાર શ્રીહરિરાયપ્રભુએ અંગીકૃત જીવો ઉપર દયા વિચારીને સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંત મર્મોને સ્પષ્ટ અને સરળ ભાષામાં નિરૂપણ કરનારા અનેક ગ્રંથો પ્રકટ કર્યાં છે, એ અનુભવીઓને વિદિત જ છે. અત્યાર સુધીમાં તેઓશ્રીના લગભગ ઘણા નાના મોટા ગ્રંથો પ્રકટ થઇ ગયા છે, પરંતુ આ સિદ્ધાંત સાહિત્ય તરફ જ્યારે દૃષ્ટિ કરવામાં આવે છે ત્યારે જણાયા વિના નથી રહેતું કે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલ સાહિત્ય તો માત્ર એકચતુર્થ ભાગજ છે. તેઓશ્રીના ગ્રંથોનો પરિચય કરાવવો અને તેનો પ્રચાર કરવો એ કાર્ય મારા સામર્થ્યની સીમાથી દૂર છે. એમ છતાં નિવેદન જ ઉચિત માનીને તેઓના વચનામૃતનું પાન ભગવદીયો કરે એટલી વિનતિ કરું છું.

यथा जलं तु भुवने सर्वत्रैव च तिष्ठति ।
अत एव प्रयत्नेन लभ्यते खननादिना ॥१॥
प्रयत्ने तारतम्यं च दृश्यते भूमिभेदतः ।
क्वचिच्छीघ्रं प्रकटति क्वचित् कालेन भूरिणा ॥२॥
यत्नेन कूपवाप्यादितडागादिषु लभ्यते ।
क्वचित्तु यत्नविरहेऽप्यस्ति नद्यादिषु स्वतः ॥३॥
उभयत्रापि यस्त्यक्त्वा सर्वं तत्रैव तिष्ठति ।
तस्य तत्सुलभं तत्र कूपे कश्चित् श्रमोऽपि हि ॥४॥

વગેરેમાંથી જળ મળી શકે છે ... કેટલાંક તો મહેનત વિનાજ સ્વત જલ મળી શકે છે, જેમ કે નદી વગેરેમાં. કૂપ અને વાવ વગેરેમાં પ્રયત્ન-વધારે મહેનત છે તળાવ વગેરેમાં યત્ન- થોડો શ્રમ છે, તે બન્ને છોડીને જે નિરંતર નદી વગેરેની સમીપમાંજ રહે તેને વિના શ્રમે જળ મળે અને ઘણુંજ સુલભ થઇ પડે કૂવામાંથી જળ પ્રાપ્ત કરવામાં કાંઇક શ્રમ પણ છે, પરંતુ નદી વગેરમાંથી તો પરિશ્રમ વિનાજ સ્વત જલપાન થઇ શકે છે જે પુરૂષો ગૃહ વિગેરેના ત્યાગ કરીને શ્રમ વિના જલ પ્રાપ્ત કરી શકે તેના રસ્તામાં નથી જતા તેઓના ઉપયોગમાં ઘટાદિકમાં ... જળ આવે છે. તે પણ શ્રમ વિનાજ, જો કે તે જલ નદી વગેરેમાંથી લાવવામાં આવ્યું છે પરંતુ તે યોગ્ય-શુદ્ધ પાત્રમાં હોય તોજ તે ખપમાં આવે છે એથી સમગ્ર જનનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે ૬-૬

तथा ब्रह्म व्यापकत्वात्सर्वत्रैव हि तिष्ठति ॥७॥

ज्ञानिना तत् प्रयत्नेन प्रकटीभवति स्वत ।

सुदेशे च तथा काले सत्यादावल्पयत्नत ॥८॥

अन्यथा भूयसा काले श्रमेणाविर्भवेत् पुन ॥८३॥

ભાવાર્થ—તેવીજ રીતે બ્રહ્મ પણ વ્યાપક હોવાથી સર્વ ઠેકાણે રહે છે જેમ જલ સર્વ સ્થળે છે, તેમ બ્રહ્મ પણ સર્વત્ર વ્યાપક છે ઘણો પ્રયાસ કરવાથી જેમ જળ પ્રગટ થાય છે, તેમ ઘણો યત્ન કર્યા પછી જ્ઞાનીઓ સમક્ષ તે બ્રહ્મ સ્વત પ્રકટ થાય છે. કઠિન અને પોચી પૃથ્વીના પ્રમાણમાં વધતો ઓછો પરિશ્રમ જળને માટે કરવો પડે છે. તેમજ બ્રહ્મને માટે પણ સારા દેશ અને સત્યયુગ

વગેરે સારો સમય હોય તો થોડો પ્રયાસ કરવો પડે છે, અને દેશ-
કાળ સારા ન હોય તો ઘણો કાળ વીતે છે અને શ્રમ પણ ઘણોજ
વધે છે. ત્યાર પછીજ તે ફળ પ્રકટ થતું જણાય છે ૭-૮

भक्तानां स्वेच्छया विष्णो दृश्योदादिषु तद्यथा ॥९॥

ततो भावनानन्दन न प्रयत्नोऽस्ति कश्चन ।

तत्रापि ये त्यक्तगृहास्तेषां तिष्ठति सन्निधौ ॥१०॥

ભાવાર્થ — કૂપ વગેરેના જળની પેરે જ્ઞાનીઓને પ્રભુ અત્યંત પ્રયત્નથી મળે છે, એમ સિદ્ધ થયું. હવે ભક્તોને માટે નદી જળવત્ સ્વેચ્છાથીજ શ્રી પરોદાદિ વગેરે ભજનાઓમાં પ્રકટ થાય છે, એમ [illegible] કરે છે. જેમ નદીનું જળ સ્વતઃ છે, તેમ ભક્તોના ઉદ્ધાર માટે પ્રભુ પોતાનીજ ઇચ્છાથી શ્રી પરોદાદિ વગેરેમાં ભાવરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. તે પ્રકટ થયેલા પ્રભુને હૃદયમાં અથવા બહાર પધરાવવા ને પણ ભાવપીજ, તેમાં કાંઇ પ્રયત્નની જરૂર નથી જેમ નદીનું જળ લેવામાં કૂવા વગેરે બીજા જળાશયો જેટલો પરિશ્રમ નથી, તેમજ નિજાનંદાનન્દ પ્રકટ થયેલા પ્રભુને ભાવથીજ હૃદયમાં અથવા બહાર પધરાવવા થોડો પણ પરિશ્રમ લાગતો નથી. તેમાં પણ જે લોકો ગૃહનો ત્યાગ કરીને નદીની સમીપમાં વસે છે, તેઓને જેમ જળ સુપ્રાપ્ય છે, તેમ જેઓ ગૃહાદિનો ત્યાગ કરીને આ બાબત પ્રભુને [illegible] સદા છે, તેઓ તો એ ભાવરમાં પ્રભુ સંનિધ નાગજ રહે છે ૯-૧૦

ज्ञानिनां स्यात्प्रयत्नेन दृश्यो [illegible] ।

अतो भावादिना [illegible] न विद्यते ॥११॥

भक्ताना भावरूपेण यद्धिरन्तश्च हि ठति ।
अतो न तेषा व्यानाद्भ्रिम कश्चिदपेक्षित ॥११॥

ભાવાર્થ—પ્રભુ સર્વત્ર વ્યાપક છે એમ માનીને જ્ઞાની લોકો અંતર ભાવના કરીને તેનો પ્રેમ કરે છે, પરંતુ ભાવરૂપ ભાવનાથી પ્રભુ તેના હૃદયમા પધારે છે, પણ બહાર પધારતા નથી હૃદયમા તો સાક્ષી રૂપે વિરાજતા હોવાથી જ્ઞાની તેને જુએ એમ કહેવાય તો નથી અર્થાત્ ધ્યાનધારણાદિથી બહુ અગત્ય જ તેઓને નથી, એમ તેઓ જ્ઞાનીથઈ ગયેલા છે બાકી તેના પ્રભુ તે ભાવરૂપ હોવાથી ભાવ [illegible] [illegible] છે, એટલે બહાર તેને પણ ધ્યાન [illegible] ૧૧

अव्यक्तभावना ये तु ज्ञानिनस्ते तु दूरगा ।
तेषा चेत् कश्चिदागत्य पाययेत् प्राप्यते तदा ॥१२॥
अनस्तेषामन्यनीवाधीनता सर्वदेव हि ।

ભાવાર્થ—વ્યાપક અને હૃદયમા રહેલા પ્રભુને ઓળખતા અવ્યક્તની ભાવના જે જ્ઞાનીઓ કરે છે, તે દૂર જનારા છે, અર્થાત્ સમીપમા રહેલા સુપ્રાપ્ય નંદાત્મજને તજીને દૂર રહેનારા છે તેઓને કોઈ જલ લઈ જઈને પાય તોજ તેઓ જલ પ્રાપ્ત કરી શકે, નહિ તો નહિ અવ્યક્ત વ્યક્તમરત્ત, અવ્યક્તા હિ ગતિર્દુઃખ ઇત્યાદિ ભગવદ્વાક્યાનુસાર અવ્યક્તની ભાવનાવાળાઓને દુઃખજ પ્રાપ્ત થાય છે, કોઈ તેઓને જ્ઞાન આપનાર મળે ત્યારેજ તેઓ ઠેકાણે આવે એ કારણથી તેઓ નિરંતર બીજા જીવોને આધીન બનીને રહેલા હોય છે ૧૨

गृहस्थितास्तु ये भक्तास्तेषां सान्निध्यदूषणात् ॥१४॥

अतो हरिर्येषु तिष्ठेद्योग्येषु स्वजनेषु हि ।

तत्सान्निध्ये सदा कृष्णः स्वोपभोगाय जायते ॥१५॥

कृष्णाश्रयेव दुःखित्वं तृषयेव तृषावताम् ।

अन्यथान्त सदा येषु पूर्णं कृष्णो विराजते ॥१६॥

गुणैः सेवांघ्रिभिस्तेषां सतां सततसन्निधौ ।

स्वोपभोगाय कृष्णः स्यात्तदास्यविवरोद्गतः ॥१७॥

ભાવાર્થઃ—ગૃહ ત્યાગ કરીને નદીના સમીપમાં સ્થિતિ કરવાથી જેમ જલ સુલભ છે, તેમ ગૃહાદિનો ત્યાગ કરનારના સમીપમાં જ પ્રભુ બિરાજે છે, એમ નિરૂપણ કર્યું. હવે જેઓ ગૃહમાં જ રહે છે તેઓને ઉપદેશે છે. ગૃહમાં રહેનારા ભક્તોને સન્નિધિમાં-સમીપમાં રહેલા દુર્જનાદિકોના દોષ જલદી લાગે છે; તેથી તેઓએ જેઓમાં પ્રભુ રહેલા હોય, જેમના નેત્રમાં ગિરિવરધરણ ઝળકતા હોય તેવા યોગ્ય સ્વજનોમાં, પોતાના જનોમાં રહેવું. એવા ભગવદીય સ્વજનોમાં રહેવાથી પ્રભુનો ઉપભોગ, અર્થાત્ પ્રભુના અધરામૃતનું પાન એ ભગવદીયોના સાન્નિધ્યમાં રહેવાથી નિરંતર કરી શકાય છે. જેમ ગૃહ ઘટાદિક પાત્રોમાં ભરી રાખેલું જલ પોતાના ઉપયોગમાં આવે છે, તેમ ભગવદીયોમાં બિરાજતા પ્રભુનો સ્વરૂપાનંદ તેમના સમીપમાં રહેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. ગૃહમાં એવી રીતે નિવાસ કરનારા દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે પણ પ્રભુની અપ્રાપ્તિ જ, જેમ તૃષાવાળાઓને તરસથી દુઃખ થાય છે; તે તેમ પ્રભુની લગન જેને લાગી છે, તેને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે,

પ્રભુ ક્યારે મળે એવી આશાથી થાય છે, આ સમય ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે ગૃહમાં ઉપર જણાવેલા ભગવદીય સ્વજનો ન મળે ત્યારે, જેમકે ગૃહમાં જલ ન હોય અને તૃષા તો લાગી હોય અને પછી જેમ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ભગવત્સ્વરૂપાનંદનું પાન કરવાને ઉર તલપી રહ્યો હોય અને પ્રભુના સ્વરૂપામૃતનું પાન કરાવી શકે એવા યોગ્ય સ્વજન ન મળે ત્યારે ગૃહમાં સ્થિતિ કરતાં આવી રીતે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બીજો માર્ગ પ્રભુ ઉપદેશે છે, આવું દુઃખ અનુભવી શકતા ન હોય તેઓએ ભગવદીયોની સેવા કરવી ભગવદીયો કેવા હોવા જોઈએ ? ભગવદીયો એવા હોવા જોઈએ કે જેઓમાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ સદાનંદ પ્રભુ બિરાજતા હોય, તેવા ભગવદીયોના સમીપમાં નિરંતર રહેવાથી અને સેવા વગેરે ગુણોથી તે ભગવદીયોના મુખારવિંદમાં પ્રકટ થતા પ્રભુના રસ પાનંદનો અનુભવ કરી શકાય તેવા ભગવદીયોના મુખમાંથી પર્વતની ગુફાઓમાંથી જેમ શીતલ જલનું નિરંતર ઝરણ કરે છે, અને તૃષાતુરોની તૃષાને, તાપથી તપેલાઓના તાપને બુઝાવે છે, તેમજ ભગવત્સ્વરૂપામૃતનો અખંડ ઝરો તે ભગવદીયોના મુખમાંથી નિઝરે છે અને પ્રભુને મળવા ઇચ્છનારાઓના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે

तस्माद्भक्तियुतैर्भक्तसाधकैस्तु गृहस्थितैः ।
तादृग्जनसङ्गमवतैः सदा स्थेयं ततो हरिः ॥१८॥
भवत्येवानुभूतस्तु नान्यथा सर्वथा भवेत् ।

ભાવાર્થ —ઉપર કહેલા કારણેથી ભક્તિથી યુક્ત અને ભક્તિના સાધકોએ ગૃહમાં રહીને તેવા ભગવદીયોનાજ સંગમાં સદા રહેવું એવા માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ભગવદીયોએ અને સેવા સિદ્ધ કરવાને

ઇચ્છા રાખનારાઓએ ઉપર જણાવેલા મહાનુભાવી ભગવદીયોનોજ સત્સંગ કરવો; નિરંતર તેમની પરિચર્યા કરતા કરતાં તેમનીજ પાસે રહેવું. એમ કરવાથી પ્રભુનો અનુભવ થાય છે, અન્યથા કોઇ પણ ઉપાય કરવાથી ભગવદનુભવ તો નજ થાય.

भक्तिमार्गपरित्यागं भावेन विरहात्मकम् ॥१९॥
कृत्वा येऽवस्थितास्तेषां जीवदेहेन्द्रियादिषु ।
प्रविष्टो भगवानेव भावेन विरहात्मकः ॥२०॥
कोशवत्तच्छरीरादि प्रतिमेव हरिः स्वयम् ।
अतस्ते भगवद्रूपास्तेषां सङ्गो ह्यपेक्षितः ॥२१॥

ભાવાર્થ:— દૂર જનારા જ્ઞાનીઓને એ દોષ પ્રાપ્ત થતો હતો કે તેઓને કોઇ આવીને જળ પીવરાવી જાય અર્થાત કોઇ આવીને તેને સત્ય જ્ઞાન આપે તોજ તેઓનું કલ્યાણ થાય. માટે તેઓ બીજા જીવોને આધીન બને છે. આજ દોષ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે તેમા પણ સત્પુરુષોના સંગનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે અને સત્સંગ વિના કોઇ પણ ઉપાયથી ભક્તિ સિદ્ધ થતી નથી, એમ વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે, ત્યારે સત્પુરુષો-ભગવદીયો પણ જીવરૂપ હોવાથી તેઓનો સંગ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા હોવાથી ભક્તિમાર્ગીયને પણ બીજા જીવોને આધીન બનવાનો પ્રસંગ આવ્યો; આ સંશયને મનમાં ધરીને તેનું સમાધાન કરે છે કે:—

ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ લેનારા ભગવદીયો ભગવદ્રૂપજ છે. ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ ભાવરૂપ હોય છે. તે વિરહાત્મક છે.

હા ભાવ રમણ પ્રકટ થાય ત્યારે સિદ્ધ થાય છે. મુના એ પ્રકરણોક્ત સન્યાસ, પ્રભુના મહા વિપ્રયોગનો અખંડ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભક્તિમાર્ગીય સન્યાસ થયો કહેવાય. તેવો સન્યાસ ગ્રહણ કરીને જેઓ રહેતા છે, તેઓના શરીર, ઇન્દ્રિય વગેરેમાં સાક્ષાત્ વિપ્રયોગાનલરૂપ ભાવવડે પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે. પ્રભુ રસરૂપ હોવાથી શૃંગાર પણ સંયોગ વિપ્રયોગરૂપ દ્વિદલાત્મક[1] હોવાથી સ્વાત્મક પ્રભુ ભક્તના દેહેન્દ્રિયાદિમાં પ્રવેશ છે. ભક્તના શરીર વગેરે તો તદાકારની પ્યાલ જેવાજ છે. જેમ પ્રભુ સાક્ષાત્ પ્રતિમામાં સદ્રૂપ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે સ્વરૂપજ અનુભવાય છે, તેમજ વિપ્રયોગાત્મક પ્રભુ જ્યારે દેહેન્દ્રિયાદિકમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે ભક્તો ભગવદ્રૂપ થઇ જાય છે, માટે તેઓનો સંગ તો અવશ્ય કરવો અને તેમના આશ્રયથી જીવને આપત્તિ થવાનો દોષ નથી.

इति श्रीवल्लभाचार्यकृपामात्राभिकाङ्क्षिणा ।
हरिदासेन विहितो मुदा सत्सङ्गनिर्णयः ॥२२॥

શ્રીવલ્લભાધીશની કૃપામાત્રની અભિલાષા રાખનાર શ્રીહરિદાસ પ્રભુચરણે આ સત્સંગ નિર્ણય આનંદવડે રચ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ

---

૧ આ વિષે વધારે જાણવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ શ્રીમદ્ ભાષ્યનો સ્વાધ્યાય કરવો.

५२ गवां स्वरूपवर्णनम् ॥

लसच्चलत्पुच्छगुच्छा धृतकर्णा मुखोपरि ।
उत्तुङ्गतीक्ष्णशृङ्गाग्रा गावो दृग्विषयाः कदा ॥१॥

સુન્દર ચાલતા પુચ્છના ગુચ્છાવાળી, મોઢા ઉપર જેણે કાન ઉભા ધારણ કર્યા છે અને ઉંચા અણિયાળા શીંગડાના અગ્રભાગ જેને છે તેવી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧.

व्रजनाथमुखाम्भोजं पश्यन्त्यः स्मितसुंदरम् ॥
निमीलयन्त्यो नेत्राणि गावो दृग्विषया कदा ॥२॥

મંદહાસ્યથી સુન્દર એવું જે વ્રજનાથનું મુખ કમળ, તેનું દર્શન કરતી અને આંખોને બીડી જતી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨.

शृण्वन्त्यो वेणुगानानि हृष्यन्त्यश्चेतनापरम् ।
स्पर्शयन्त्यो हृदि गोपीर्गावो दृग्विषया कदा ॥३॥

વેણુના ગાનોને સાંભળતી, ભાન ભૂલી જવાય તેવો આનન્દ પામતી અને શ્રીગોપીજનો હૃદયમાં સ્પર્શ કરતી એવી ગાયોનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩

गच्छन्त्यश्चरणाम्भोजचिह्नमार्गेण काननम् ।
भक्ष्यन्त्यस्तृणानीह गावो दृग्विषया कदा ॥४॥

શ્રીમત્પ્રભુના ચરણકમળના ચિન્હના માર્ગે કરીને વનમાં જતી અને અહીં વનમાં ઘાસ ચરતી એવી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૪

आकर्णयन्त्यो नामानि प्रतिगीतानि वेणुना ।
उन्नद्धार्धकवला गावो दृग्विषया कदा ॥५॥

વેણુ વડે ગાએલી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના ગવાયેલા નામોનું શ્રવણ કરતી અને દાંતે અર્ધા કરડેલા ઘાસનાળી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૫

विस्मरन्त्यः स्वजात्यादि भावयन्त्यः स्वयोग्यताम् ।
स्थापयन्त्यः स्वसम्बन्धं गावो दृग्विषया कदा ॥६॥

પોતાની જાતિ વિગેરેને ભૂલી જતી પોતાની યોગ્યતાનો વિચાર કરતી અને પોતાના સમ્બન્ધને પ્રસિદ્ધ કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૬

उत्तम्भयन्त्यः श्रवणे स्थगयन्त्यो गतिं स्वकाम् ।
पिबन्त्यो वेणुपीयूषं गावो दृग्विषया कदा ॥७॥

કાનોને ઉંચા રાખતી પોતાની ગતિને રોકી દેતી અને વેણુમાંથી ઝરતા અમૃતનું પાન કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૭

चरन्त्यश्चेतसासक्ता गोवर्धनगिरेस्तृणम् ।
धावन्त्यो वेणुनाहूता गावो दृग्विषया कदा ॥८॥

ચિત્તપૂર્વક પ્રભુમાં સક્ત એવી ગિરિરાજ શ્રીગોવર્ધન પર્વતના ઘાસને ચરતી અને વેણુનાદ વડે બોલાવાતા દોડી જતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૮

वेष्टयन्त्यो विशेषेण सदार्ता गोकुलाधिपम् ।
चेष्टयन्त्योऽतिवात्सल्याद्गावो दृग्विषया कदा ॥९॥

સદૈવ આર્તિવાળી વિશેષે કરી શ્રીગોકુલાધીશને ચારે બાજૂ ફરી વળતી અને અત્યન્ત વાત્સલ્યથી ચેષ્ટા કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૯

निजनाथकराम्भोजसमार्जितनिजानना ।
गणयन्त्यो न दुःखानि गावो दृग्विषया कदा ॥१०॥

પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના કરકમલથી જેના મુખો પરમાર્જન[?] આવ્યા છે તેવી અને પોતાના દુઃખોને ન ગણકારતી એવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૦

प्रतिहस्तयुगग्रासद्वन्द्वलग्नमुखाम्बुजाः ।
मज्जयन्त्यो रसाम्भोधौ गावो दृग्विषया कदा ॥११॥

પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના બન્ને કરકમલથી જે બે મોઢામાં કોળિયા આપી ગયા છે તેવી અને રસના સાગરમાં પોતાના દેહને તરબોળ કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૧

विशन्त्यस्तृणलोभेन विपिनं गह्वरं मुदा ।
रक्षिता गोकुलेशेन गावो दृग्विषया कदा ॥१२॥

ઘાસના લોભે આનન્દ પૂર્વક ગાઢ વનમાં પ્રવેશ કરતી અને શ્રીગોકુલેશ પ્રભુએ જેનૂ રક્ષણ કર્યૂ છે તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૨

अलौकिकरसप्राप्तिसाधने वर्णसंपुटे ।
सुधाधिवर्णैर्युक्ता गावो दृग्विषया कदा ॥१७॥

અલૌકિક રસને મેળવવામાં સાધનરૂપ અને અમૃતના સ્થાન-રૂપ એવા કાનવાળી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૭

एकैकक्षणसंबंधलीलालीना व्रजात्मना ।
वनान्निवर्तिता स्वार्थं गावो दृग्विषया कदा ॥१८॥

એકએક ક્ષણની લીલામાં તલ્લીન બનેલી એવી અને વ્રજના આત્મારૂપ પ્રભુએ વનમાંથી પાછી વાળેલી એવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૮

हरिण्य इव नादेन दूरादतिक्रमागता ।
स्थिताश्चित्रस्थितिप्राप्ता गावो दृग्विषया कदा ॥१९॥

નાદથી હરિણીઓ જેમ નજીક આવે તે પ્રમાણે (વેણુના નાદથી અથવા પ્રભુએ કરેલા સાદથી) દૂરથી નજીક આવેલી અને જાણે ચિત્રમાં ચીતરાઈ રહેલી હોય તેમ સ્થિર થઈ ગયેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૧૯

तमनूत्थाय गन्त्रिना यन्त्रिता मृदभेरपि ।
त्वरिता गतिभिर्मार्गे गावो दृग्विषया कदा ॥२०॥

પ્રભુ જેવા ઉઠ્યા કે પાછળ ઉઠીને ચાલવા માંડેલી અને ભારોથી બીડાયેલી અને માર્ગમાં ઉતાવળા શરત સાથિયરૂપી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૦

वादयत्य कंठघटा नादर्यत्योऽयनूपुरम् ।
आह्लादयत्य स्वपतिं गावो दृग्विषया कदा ॥२१॥

કણ્ઠમા રહેલી ઘટડીઓનો રણ કાર કરતી અને પગના ઝાઝરનો ઝમકારો કરતી અને તેમ કરી પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીને આનન્દ આપતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૧

भासयत्य स्वशृंगाणि सुवर्णाभरणै पुन ।
रत्नपट्टिकायुक्ता गावो दृग्विषयाः कदा ॥२२॥

વળી સોનાના ઘરેણાઓથી પોતાના શીંગડાઓને પ્રકાશિત કરતી અને માથાપર મોડિયાવાળી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૨.

ललाटलम्बमानेन स्वर्णपर्णेन शोभिता ।
सिंदूररंजितमुखा गावो दृग्विषया कदा ॥२३॥

માથેથી લટકતી સોનાની પાદડી (એ નામના અલંકાર) થી શોભી ઉઠેલી અને સિન્દૂર વડે જેના મુખને રંગવામા આવેલ છે તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૩

पुन सकलदेहेषु गैरिकादिविचित्रिता ।
केकिपिच्छशिरोगुच्छा गावो दृग्विषया कदा ॥२४॥

વળી આખા શરીર ઉપર ગેરૂ વગેરે રંગોથી ચિત્રામણ કરવામા આવ્યું છે, તેવી અને મોરપીછથી માથા ઉપરનો ગુચ્છો બનાવવામા આવી છે તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૪

ग्रथितानेकपुष्पादिमालाभिरलंकृताः ।
दर्शयंत्यः स्वमाहात्म्यं गावो दृग्विषयाः कदा ॥२५॥

ગૂંથેલી અનેક ફૂલ-પાંદ વગેરેની માળા-વગેરેથી શણગારવામાં આવેલી અને પોતાના માહાત્મ્યને બતાવતી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૫.

निरुद्धा गोकुलेशास्ये निरुद्धा विपिने क्वचित् ।
न विरुद्धाः स्वकीयेषु गावो दृग्विषयाः कदा ॥२६॥

શ્રીગોકુલાધીશજીના મુખકમળમાં રોકેલ ચિત્તવાળી અને કોક વાર વનમાં રોકાઇ ગયેલી છતાં પોતાનાઓમાં કદાપિ વિરુદ્ધ નહીં (સદા અનુકૂળ) એવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૬.

अग्रेकृत्य स्वगोविंदं नृत्यंते स्वमनैः सह ।
परावृत्त्य समीक्षंत्यो गावो दृग्विषयाः कदा ॥२७॥

પોતાના ગોપિકાઓ સાથે નાચ કરતા શ્રીગોવિંદને આગળ કરી મોઢું ફેરવી પ્રભુનાં દર્શન કર્યા કરતી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૭.

स्वखुरोद्भूतरजसाऽलंकृतस्वामिकुंतला ।
संबंधातिशयोन्मत्ता गावो दृग्विषयाः कदा ॥२८॥

પોતાની ખરીઓથી ઉડેલી રજવડે સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના કેશ શણગારી નાખ્યા છે જેણે અને પ્રભુ સાથેના ગાઢ સંબંધથી ઉન્મત્ત થઇ ગયેલી ગાયોનાં દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૮.

व्रजान्तिकगतिप्राप्तप्रमोदपुलकाश्चिता ।
विलोकिता स्वामिनीभिर्गावो दृग्विषया कदा ॥२९॥

વ્રજની નજીક જતા ઉત્પન્ન થયેલા આનન્દથી થયેલા રોમાઞ્ચવાળી અને ગોપાઙ્ગનાઓ જેની સામે નિહાળી રહી છે, તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૯

तद्दर्शनमहानन्दसन्दोहशिथिली कृता ।
विस्मृतस्वेष्टगमना गावो दृग्विषया कदा ॥३०॥

ગોપાઙ્ગનાઓના દર્શનથી થયેલા મહાન અપૂર્વ આનન્દથી ઢીલી થઈ ગયેલી અને તેથી પોતાની ગતિને ભૂલી ગયેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૦

स्वामिनीमुखचन्द्रैकचकोर्यो धैर्यवर्जिता ।
न लीलाप्रतिबन्धिन्यो गावो दृग्विषया कदा ॥३१॥

ગોપાઙ્ગનાઓના મુખચન્દ્ર તરફ ચકોરીરૂપ, ધીરજ વિનાની અને લીલામાં પ્રતિબન્ધ ન કરનારી એવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૧

लीलान्तरचिकीर्षौ स्वप्रभोरग्रे गृहं गता ।
तदागतिं बोधयन्त्यो गावो दृग्विषया कदा ॥३२॥

અન્ય લીલા કરવાની ઇચ્છાવાળા પ્રભુની પ્હેલાજ ઘેર ગયેલી અને પ્રભુ હવે પધારશે તેવું બતાવતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ?

समागतनिजप्रेष्ठदर्शनानन्दसम्प्लुता ।
स्वदोहनायाभिमुखा गावो दृग्विषया कदा ॥२३॥

આવી રહેલા પોતાના વ્હાલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના દર્શનને લીધે આનન્દથી ઉભરાયેલી અને દોહાવાની ક્રિયા માટે તૈયાર થઇ રહેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૩

निर्योगपाशरचितगोपवेषावलोकिता ।
तूष्णींभूता स्वदोहाय गावो दृग्विषया कदा ॥२४॥

નોઝણ્ડ ધારણ કરતા થકા ગોવાળ વેષવાળા ગોવાળ જેમની સાથે જોઇ રહ્યા છે તેવી અને દોહાવાની ક્રિયા માટે તદ્દન શાન્ત થઇ ઉભેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૪

वेणुनादकृतिस्तब्धगतयो मोहनोन्मुखा ।
आनन्दमीलन्नयना गावो दृग्विषया कदा ॥२५॥

વેણુનો નાદ થતા જેની હલનચલનની ક્રિયા બંધ થઇ ગઇ અને આનન્દથી આંખો મીંચેલી છે તેવી દોહાવાની ક્રિયામાં અનુકૂળ થઇ રહેલી છે તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૫

गोष्ठादमन्दचन्मन्दनूपुरसिञ्जितम् ।
आकर्ण्य निश्चलतरा गावो दृग्विषया कदा ॥२६॥

ગોકુળના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મન્દમન્દ ચાલવાથી સુન્દર ઝાંઝરના ઝમકારને સુણતાં અત્યન્ત સ્થિર ઉભી રહેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૬

व्रजान्तिकगतिप्राप्तप्रमोदपुलकाङ्किता ।
विलोकिता स्वामिनीभिर्गावो दृग्विषया कदा ॥२९॥

વ્રજની નજીક જતાં ઉત્પન્ન થયેલા આનન્દથી થયેલા રોમાંચવાળી અને ગોપાંગનાઓ જેની સામે નિહાળી રહી છે, તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૨૯

तद्दर्शनमहानन्दसन्दोहशिथिलीकृता ।
विस्मृतस्वेष्टगमना गावो दृग्विषया कदा ॥३०॥

ગોપાંગનાઓના દર્શનથી થયેલા મહાન અપૂર્વ આનન્દથી ઢીલી થઈ ગયેલી અને તેથી પોતાની ગતિને ભૂલી ગયેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૦

स्वामिनीमुखचन्द्रस्य चकोर्यो धैर्यवर्जिता ।
न लीलाप्रतिबन्धिन्यो गावो दृग्विषया कदा ॥३१॥

ગોપાંગનાઓના મુખચન્દ્ર તરફ ચકોરીરૂપ, ધીરજ વિનાની અને લીલામાં પ્રતિબન્ધ ન કરનારી એવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૧

लीलान्तरचिकीर्षौ स्वप्रभोरग्रे गृहं गता ।
तदागतिं बोधयन्त्यो गावो दृग्विषया कदा ॥३२॥

અન્ય લીલા કરવાની ઇચ્છાવાળા પ્રભુની પ્હેલાજ ઘેર ગયેલી અને પ્રભુ હવે પધારશે તેવું જણાવતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ?

समागतनिजप्रेष्ठदर्शनानंदसंप्लुताः ।
स्वदोहनायाभिमुखा गावो दृग्विषयाः कदा ॥३३॥

આવી રહેલા પોતાના અત્યન્ત વ્હાલા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના દર્શનને લીધે આનન્દથી ઉભરાયેલી અને દોહાવાની ક્રિયા માટે તૈયાર થઈ રહેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૩.

नियोगपाशरचितगोपवेषावलोकिताः ।
तूष्णींभूताः स्वदोहाय गावो दृग्विषयाः कदा ॥३४॥

નોકરડું ધારણ કરતા થયેલા ગોવાળ વેષવાળા ગોવાળ જેમની સાથે જોઈ રહેલા છે તેવી અને દોહાવાની ક્રિયા માટે તદ્દન શાન્ત થઈ ઉભેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૪.

वेणुनादकृतिस्तब्धगमना दोहनोन्मुखाः ।
आनंदमीलन्नयना गावो दृग्विषयाः कदा ॥३५॥

વેણુનો નાદ થતા જેની હલનચલનની ક્રિયા તદ્દન બંધ થઈ છે તેવી, દોહાવાની ક્રિયામાં અનુકૂળ થઈ રહેલી અને આનં-દથી આંખો મીંચેલી છે તેવી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૫.

गोन्द्रादमंदसञ्चलन्नूपुरसिञ्जितम् ।
आकर्ण्य निश्चलतरा गावो दृग्विषयाः कदा ॥३६॥

ગોકુળના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજીના મન્દમન્દ ગમનવાથી સુન્દર ઝાંઝરના ઝમકારને સાંભળી અત્યન્ત સ્થિર બની રહેલી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૬.

स्वतः स्वरसदानाय सर्वभावैकतत्पराः ।
दर्शन्त्यो गोकुलेशास्य गावो दृग्विषया कदा ॥३७॥

સર્વાત્મભાવમાં એકાન્ત અને જાતેજ પોતાના દૂધ વગેરે રસને દેવા શ્રીગોકુલાધીશના મુખકમલના દર્શન કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૭

गोष्ठे गोपजनाक्रान्तं रात्रौ वार्तेन चेतसा ।
विभावयन्त्यस्ता लीला गावो दृग्विषया कदा ॥३८॥

ગોવાળોથી ભરપૂર ગોકુલમાં રાત્રિને સમયે આર્તિરંગી ચિત્તથી પ્રભુની લીલાઓની ભાવના કરતી ગાયોના દર્શન મને ક્યારે થશે ? ૩૮.

एवं मनोरथं नित्यं यच्छन्तु मयि मत्प्रभोः ।
प्रसन्ना गोकुलेशस्य गावो भावं स्वपालके ॥३९॥

આ પ્રમાણે મારા પ્રભુ શ્રીગોકુલેશની પ્રસન્ન એવી ગાયો મને મારા પાલક પ્રભુમાના મનોરથરૂપ સ્નેહભાવને સદૈવ આપો. ૩૯

૫૩. कार्पण्योक्तिः।

(અનુવાદક:—બદરીનાથ કાશીનાથ શાસ્ત્રી)

वाञ्छामि सेवनं नाथ स्वार्थे न पादयोस्तव ।
न जाने तत्र को वास्ति प्रतिबन्धो ह्यदृष्टजः ॥१॥

ભાવાર્થ:—હે નાથ હે હૃદયેશ્વર ! આપનાં પરમ કોમળ ચરણા-
રવિન્દની સેવા કરવાની ઈચ્છા રાખું છું તે પણ હે પ્રભો મારા
લૌકિક સુખની જરા પણ આશા રાખ્યા શિવાયજ સેવા માગું છું.
ગમે તેટલા અને તેવા લૌકિક સ્વાર્થો સરે પણ પરમકૃપાલુ આપ-
શ્રીના ચરણમાં પ્રીતિ કર્યા વગર કંઇ ચેન નજ પડે, હે પ્રભો !
વારંવાર આપની સેવા માગું છું છતાંય મારો પ્રતિબન્ધ મટતો નથી.
કદાચ પૂર્વજન્મનાં પ્રારબ્ધ એવાં હશે કે શું ? હે નાથ ! આપ તો
પ્રારબ્ધને પણ મટાડનારા અને પાપોને દૂર કરનારા છો; તેથી
જીવને પ્રતિબન્ધ નજ હોય તથાપિ હું કંઈ સમજી શકતો નથી કે
શા માટે આપની સેવામાં પ્રતિબન્ધ આવે છે ? ૧.

न ज्ञानं न च वैराग्यं नापि भक्तिस्तथाविधा ।
कथं मे मनसो दार्ढ्यं भवेन्निःसाधनस्य हि ॥२॥

ભાવાર્થ:—હે પ્રભો શાસ્ત્રોમા સાંભળ્યું છે કે સાધનોથી સાધ્ય
સિદ્ધ થઇ શકે છે તે પ્રમાણે મારી પાસે તેવાં સાધનો પણ નથી
હું તો કેવળ નિઃસાધનજ છું ભગવત્ શાસ્ત્રોમાં આજ્ઞા કરી છે કે
ज्ञानं कर्म च भक्तिश्च જ્ઞાન કર્મ અને ભક્તિ આ ત્રણ પ્રકારે પ્રભુ
મળે છે તેમ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પણ આજ્ઞા કરી છે કે नहि ज्ञानेन

સદ્દશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે જ્ઞાન સિવાય આ જગતમાં કોઇ પવિત્ર વસ્તુ નથી તો મારામાં તે મુજબ જ્ઞાન પણ નથી બીજું સાધન શાસ્ત્રમાં વૈરાગ્ય કહેલ છે. શ્રીમદાચાર્યચરણે પણ વૈરાગ્યપાલન કરવા માટે ખાસ આજ્ઞા કરી છે. તે પ્રમાણે મારામાં વૈરાગ્ય પણ નથી કારણ કે લૌકિક આસક્તિ નાશ ન પામે ત્યાં સુધી આપનામાં આસક્તિ થતી નથી તેમજ ઉત્તમ પ્રકારની અર્થાત્ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ પણ મારામાં છે નહી. ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવોને કોઇપણ અવશેષ કાર્ય રહેતું નથી. જેવી રીતે શ્રુતિરૂપ ગોપીજનોએ આપની શુદ્ધ ભાવથી ભક્તિ કરી ઉત્તમોત્તમ સેવાનું ફળ પ્રાપ્ત કર્યું છે; તેવી રીતે હે પ્રભો મારામાં ભક્તિ રૂપી પણ સાધન નથી. આવી રીતે ચોતરફથી હે નાથ! હું તો સાધન રહિત થયોછું. આચાર્યશ્રીએ આજ્ઞા કરી છે કે માનસી સા પરા મતા સેવાના દરેક પ્રકારો કરતાં માનસી સેવા સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. એટલે ચંચળ મનનો દરેક વ્યવહાર આપશ્રીમાંજ હોઇ શકે, તે મુજબ જ્યારે મારાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થઇ નથી તો મારૂં મન આપના ચરણકમલની સેવામાં શી રીતે દૃઢ થઇ શકશે. આપની કૃપા સિવાય મારૂં સામર્થ્ય કેજ નહિ. ૨.

लौकिके क्लेशहेतौ मे सर्वदा मनसो गतिः ।
न वेद्मि केन दोषेण वर्तते लौकिकप्रियः ॥३॥

ભાવાર્થ;—હે કૃપાનાથ જ્યાંસુધી મનનો દરેક વ્યવહાર લૌકિક સુખ માટે ગુંથાયલો હોય છે ત્યાંસુધી સ્વભાવદુષ્ટ જીવ ખરૂં સુખ અને ખરૂં દુઃખ ઓળખી શકતો નથી લોકમાં બહુજ બારીકાઇથી જોઇશું, તો કેવળ ક્લેશ સિવાય અન્ય કંઇપણ મળતું નથી કારણ

કે જ્યાં અહંતા અને મમતા જણાય છે ત્યાં ક્લેશ સિવાય કંઈ હોતુંજ નથી. શ્રીભાગવતમાં પણ तथामसौ यहेरा एव शिष्यस લૌકિક સુખમાં લયલીન રહી આપની સેવાને ન કરનારા જીવો માટે ક્લેશ રહે છે તેવીજ રીતે કેવલ ક્લેશના કારણ રૂપ આ લોકમાં મારા મનની ગતિ નિત્ય દેખાય છે હે પ્રભો ! એવું એક પણ દિન જતું નથી કે જેમાં મારું મન લૌકિક સુખની ચિન્તા કરવાથી ભરેલું હોય. હે ભગવાન ! એવો મારો કયો દોષ હશે કે મારા ચિત્તમાં હમેશાં લૌકિક પ્રેમ અને સુખની મકરન્દ જાગતી રહે છે જ્યાંસુધી લોકમાં પ્રીતિ હોય ત્યાંસુધી હું આપના અલૌકિક સ્વરૂપને શી રીતે સમજી શકું. ૩

त्वया सर्वसमर्थेन सर्वत्राऽस्तिरूप्यपि ।

यदि मे नहि निस्तारास्तिलोकया वा गतिर्मम ॥४॥

ભાવાર્થ —હે કૃપાનાથ ! આપ તો कतुम् अकर्तुम् अन्यथा कर्तुम् સર્વ સમર્થ છો ગમે તેવું અન્ય દેવાદિકથી ન બની શકે તેવું કાર્ય હોય, તો પણ આપ આપના ભક્ત માટે તે કાર્ય કરી શકો છો. અને ઘણી વખત આપશ્રીના ભક્તજનનો ઉદ્ધાર કરવા માટે આપે અસાધારણ કામો કરેલા પણ છે આપના પરમ ભક્ત ગોપીજનો તેમજ મર્યાદાના ભક્તો પ્રહ્લાદ અર્જુન વિગેરેના ઉદ્ધાર માટે આપે સામર્થ્ય કાર્યો કરેલા છે. તો હે પ્રભો ! સર્વસમર્થ એવા આપશ્રીથી મારો કદાચ નિસ્તાર થશે નહી તો પછી પણ લોકમાં પણ મારું રક્ષણ કરનાર હોયજ નહી, કારણ કે આપને છોડીને દરેક જીવો અને દેવો પ્રાકૃત છે, અસમર્થ છે–અપૂર્ણ છે. જો આપ સર્વ સમર્થ પ્રભુ પોતેજ આ પ્રમાણ ગતિવાળા લોકમાંથી તરી આપની સેવામાં

પ્રવેશ કરાવો તોજ બની શકે તેમ છે, અન્યથા હે પ્રાણનાથ, મારી ગતિ આપના શિવય છેજ નહી ૪.

दुष्टनां स्वस्य जानामि धर्मत्याग च सर्वथा ।
किं करोमि न वै किञ्चित् स्वाधीनं सेवकस्य मे ॥५॥

ભાવાર્થ —હે સર્વાધાર પ્રભો, શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞા છે કે 'जीवाः स्वभावतो दुष्टा જીવો પોતાના સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, અર્થાત્ પોતાના સ્વાર્થ સારૂ મ્હોટા લાભનો ત્યાગ કરે છે; તે મુજબ હું પણ લૌકિક સુખ અને સ્વાર્થમા વધારે આસક્તિવાળો હોઇને આપને વખતોવખત પરિશ્રમ આપુંછું કારણ કે સ્વભાવ એવો હોય છે કે કોઈ સાધારણ વ્યક્તિથી તે કાબુમા આવી શકતો નથી. શ્રીમદ્ ભાગવતમા પણ આજ્ઞા કરી છે કે स्वभावो दुरत्यजो नाथ કાલીયનાગ સ્તુતિ કરતા કહે છે કે હે પ્રભો! જીવોનો સ્વભાવ એકદમ સુધરી શકતો નથી આપની કૃપા હોય તોજ સ્વભાવ પરિવર્તન થઇ શકે, તે પ્રમાણે હે નાથ! મારી દુષ્ટતાને હુ બરાબર સમજુછું તેમ જીવનો ધર્મ આપની ભક્તિ કરવાનો છે सर्वदा सर्वभावेन भजनीयो व्रजाधिपः એ શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞા અનુસાર અમારો તો ખાસ ધર્મ આપની સેવા કરવાનો છે તે સેવા પણ લૌકિકાસક્તિ હોવાથી છુટી જાય છે હે પ્રભો હું શું કરૂં મારી સત્તાની વાત જરા પણ નથી તેમ ભાગ લાભાનુ કશુયે નથી જેથી કરીને હુ મારી દુષ્ટતાનો ત્યાગ કરી આપની સેવા કરવાને તત્પર બનુ. આપના કૃપાબલ સિવાય મારૂં કશુ પણ સામર્થ્ય નથી ૫.

सेवकाभासता यद्यप्यस्ति नाथ तवापि तु ।
निजाचार्यबलादेव पश्य मा करुणादृशा ॥६॥

ભાવાર્થ — હે કૃપાનાથ, જો કે મારામાં આપના સેવકોના જેવો આભાસ તો છે. પણ તે આભાસથી શું ફલ મળવાનું છે. આભાસ તો મિથ્યાર્થ પ્રતિપાદન કરનારા હોય છે તેથી તે ગમે તેવો પ્રબલ આભાસ હોય તેથી પણ મારો શો અર્થ સરવાનો છે [illegible] નથી જાગૃત સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત કરેલા ભોજનનું ફલ [illegible] તેવીજ રીતે હે પ્રભો, [illegible]માં તે ભોજન નામશેષજ રહી જાય છે સેવાનો આભાસ તો ફક્ત જગતના લોકોને છેતરવા પૂરતોજ દેખાય છે હે દયાનિધાન, મારી આવી સ્થિતિ હોવાથી આપ શ્રીમદાચાર્ય-ચરણના સંબંધથી પણ મારા ઉપર કૃપાની દૃષ્ટિ વર્ષાવી દર્શન આપવા કૃપા કરો, કારણ કે શ્રીમદાચાર્યચરણ આપના વદનાવતાર છે અને આપશ્રીના સ્વરૂપથી તે વદનસ્વરૂપ બિલકુલ અળગુ નથી, એટલા સારૂ આપની પાસે વિનવું છું, જે [illegible] આપના [illegible] અને વશ છો અર્થાત અમે સર્વે [illegible] છીએ અને આપનેજ વશ છીએ [illegible] જો કે હે નાથ આપ તો સદા કૃપાળુ કૃપા કરવીજ જોઈએ હોવાથી કૃપા કરો છો પણ અમારા લૌકિક આવરણોથી આપની કૃપાને ઓળખી શકતા નથી માટે આપ કરુણામય દૃષ્ટિ અમારા ઉપર કરો કે જેથી અમો આપની કૃપાને ઓળખતા થઈએ. ૬.

न चैतदुचित नाथ त्वदीयो दैन्यमेव हि ।
(ना) प्राप्नोति सर्वतो नित्य परिहासास्पद तव ॥७॥

ભાવાર્થ—હે ભગવાન્ હે નાથ આપ સર્વ સમર્થ અને કૃપાળુ છો અને કૃપા એ આપનો અસાધારણ ધર્મ છે એટલે અમે સ્વાર્થી જીવ હોવા છતાં પણ આપ તો કૃપા દૃષ્ટિથીજ અમારો ઉદ્ધાર કરો તેમાં શંક હોયજ નહી છતા પણ હે નાથ આપનો ભક્ત થઈને લોકમાં ચોતરફથી તુચ્છ સ્વાર્થની ખાતર ફગાવ જેવું ફરતો રહે તે તો આપને પણ ઠીક લાગે નહી, કારણ કે આપની સમક્ષમાં દૈન્ય પ્રાપ્ત કરીને આપના અલૌકિક દર્શનાર્થ પ્રયાગ કર વામા આવે તેજ યોગ્ય ગણાય પરંતુ લૌકિક તુચ્છ પુત્ર પૌત્રાદિ વગેરેના સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે જે પ્રયત્ન કરવામા આવે અને તેને અંગે લૌકિક ઈશ્વર સામે દીનતા કરવામા આવે તે તો આપના તરીકે ઓળખાતા ભક્તાને જરા પણ ઉચિત નથી કદાચ આપનો થઈને કેવળ આપનામાંજ પરાયણ ન થવા ઉત્તમોત્તમ સાધન નિયમ ન મેળવી શકે તો તે ઉપાય પણ આપનું દાસ્ય કરવું ગણાય ભક્ત તો ગ...ા ૬૮ આશ્રય રાખીને આપનામાં પરાયણ થઈને રહે પછીનું દરેક કાર્ય આપના ઉપરજ ગણાય ૭

(આ શ્લોકમાં શ્રીહરિરાયજી જણાવે છે, કે આપનો ભક્ત થયા પછી—એક વૈષ્ણવ બન્યા પછી જો તેનામાં દીનતા ન હોય તો તેમાં એને કલંક નથી, પણ આપનેજ છે, એની મશ્કરી થવાની નથી પણ આપનીજ થવાની છે, કારણ કે એ આપનો છે, તાત્પર્ય કે બીજા માર્ગમા જેમ જીવનેજ સર્વ પ્રયત્નો કરવા પડે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગમા નથી એ માર્ગમા તો પ્રભુને એટલુંજ કહેવાનું રહે છે કે ‘ આપનો છુ. આપને શરણે છુ,’ આટલાથી એનામાં સર્વ નિર્ગુણ ભાવના પ્રગટાવવી એ પ્રભુના ઉપર ભાર છે, જીવને કાંઈ નહી, કેવી ઉત્તમ ભાવના, ધન્ય શ્રીહરિરાય પ્રભુ ! !)

वदामि नाथ कस्याग्रे दु खं हृदयसम्भवम् ।
न पश्यामि त्रिलोक्या तु यो मे दु खं निवारयेत् ॥८॥

ભાવાર્થ—હે નાથ, જગતનો વ્યવહાર એવો હોય છે કે પોતાના અંગ યા તો સ્નેહી શિવાય કોઇ પણ પોતાનું દુઃખ બોલી સમક્ષ રડતોજ નથી તેવી રીતે હુ પણ મારૂ દુ.ખ અન્ય કોની સમક્ષ કહુ ? કારણકે દુ ખો તો એક પ્રકારના હોતા નથી દરેક દુ ખોમાં હૃદયનુ દુ ખ અસાધારણ કહેવાય છે તે હૃદયનુ દુ ખ અન્ય કોઇ પણ જાણી શકે તેમ નથી કદાચ કોઇ આપનો અનુગૃહીત ભક્ત હૃદયનુ દુ ખ જાણી પણ શકે તો તે દુ ખનુ નિવારણ કરી શકે નહી એટલા કારણથી મારૂ દુ ખ હુ હવે કોઇના સમક્ષ કહી શકુ તેમ નથી લોકમા કહેનારા જેવા થઇને ફરનારા અને કહેનાર તરીકે ઘણા માણસો અને દેવતાઓ પણ ગણે છે પણ તેઓ પૈકી એક પણ એવો નથી કે મારા હૃદયના દુ ખને ઓળખીને દૂર કરી શકે હૃદયનુ દુ ખ તો તેજ જાણી શકે કે જે હૃદયમા નિરન્તર વાસ કરતા હોય આપ નિત્ય હૃદયમા બિરાજો છો અને હૃદયના તાપને શમાવના પણ આપજ શક્તિમાન્ છો માટે ત્રણ લોકમા પણ આપના સિવાય એવી એક પણ વ્યક્તિ નથી કે જે મારા દુ ખનુ નિવારણ કરી શકે ૮

(દુ ખ નિવારણ માટે અરે, ટુકડા ટુકડા માટે એક સામાન્ય માણસની ગુલામગિરિ કરતા વર્ગને આ શ્લોકમા સજ્જડ ફટકો લગાવ્યો છે, જગતમા એવા કયો સર્વાંશે સુખી સજ્જન દેખાતી ધનાવે છે, કે જે પોતે સુખી હોઇને અન્યના દુ ખ કાપી શકે જેને આપણે આપણા દુ ખો કહેવા વિનવતા હોઇએ છીએ, તે પણ તિરોહિ-

દાનન્દ હોઇને દુઃખીજ હોય છે. તેવ આની વિનતી કરવી એના કરતા એનું સુખ સર્વદા નિરાબાધ હિત છે, જે જાતે સુખરૂપ છે, આનંદઘન જે મહાનો તમારો મિત્ર છે, અરે हृदयस्थस्यापि કહીને તમારા મિત્ર તરીકે વેદ જેને ઓળખાવે છે, તે જ તે શ્રીપ્રભુ દોસ્ત ગણાતા પ્રભુને તમારૂં દુઃખ કહો, શું દુઃખ નિવારણની શક્તિ એનામાં નથી ? તો પછી જગતમાં કયો માણસ એવો છે, કે જે દુઃખ નિવારવાની શક્તિ ધરાવતો હોય ? (આ શ્લોકમાં આધ્યાત્મિક દુઃખ કે લૌકિક દુઃખની વાત નથી પણ પ્રતિબંધજનિત પરમ તાપનુંજ વર્ણન છે)

त्वयैव कृपया कार्या यादृशे तादृशे मयि ।
यदा स्वास्थ्येन सततं करोमि तव सेवनम् ॥२॥

હે ભગવન્, કૃપાસિન્ધો, આપનીજ મારા ઉપર તો કૃપા કરવાની રહી. આપના વિનય જ્યારે કોઇપણ મારા ઉપર નિયામક નથી તો હવે મારાને આ વખતે વિશેષ સમયની રાહ જોવાની નથી હોય હું તો આપનોજ છું એટલે પછી આપના તરીકેજ મારો સ્વીકાર થવો જોઇએ, ગમે તેવો છું પણ હું તો આપનોજ છું માટે આપના સિવાય કોઇનો આશ્રય મારે સ્વપ્નામાં પણ ન હોય, આપની પાસે અમારા જેવા તુચ્છ ભક્તો તો અસંખ્ય હશે પરન્તુ મારી સમક્ષ તો મારા શરણરૂપ દુઃખના નિવારણ કરનાર આપ એકજ છો હે પ્રભો, જ્યાં સુધી આપ મારા ઉપર કૃપા કરો નહી, ત્યાં સુધી મારા ચિત્તની શાંતિ થવાની નથી, અને ચિત્તશાન્તિ વિના આપની સેવા બરાબર રીતે નજ થઇ શકે અર્થાત્ આપનામાં પરાયણતા જેમને અને

ઇન્દ્રિયોની શુદ્ધતા ત્યારેજ થઇ શકે જ્યારે ચિત્ત સ્વસ્થ હોય, એટલા માટે ચિત્ત સ્વસ્થતાથીજ આપની સેવામા આનંદ મળે છે જો ચિત્ત સ્વસ્થ ન હોય તો અમુક વખતજ સેવા થઇ શકે, પરંતુ કાયમની સેવામા નિપુણતા પ્રાપ્ત થઇ શક નહી અને સદાને માટે આપના વિમુખ રહેવુ પડે. આપનાથી હુ વિમુખ તો નજ રહી શકુ જેથી આપ મારા ઉપર કૃપા કરી મારા ચિત્તની સ્વસ્થતા કરો ૯

•

(આ શ્લોકમા શ્રીહરિરાયજી — પોતાની દીનતા સ્પષ્ટ શબ્દોમા (જેવો તેવો હુ) એમ કહીને પોતાની દીનતા સ્પષ્ટ શબ્દોમા જણાવી ગયા છે મહાનુભાવી શ્રીહરિરાયજી પણ જ્યારે 'જેવો તેવો' જણાવે છે તેનો મર્મ હોઇ શકે, કે ' પુષ્ટિભક્ત તો હમેશા દીનતાથી ભરેલો અને પ્રભુની કૃપાથી જ પોતાના મનરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ ચાહનારા હોય છે' આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે 'ચિત્તની સ્વસ્થતા માટે પુષ્ટિભક્તને કોઇ યોગસાધનની કે ચાન્દ્રાયણાદિ વ્રતોની જરૂર રહેતી નથી પ્રભુની કૃપાથીજ ચિત્તના ઉદ્વેગ મટે પ્રભુની કૃપાથી જ હૃદયના રોગ શાન્ત થય પ્રભુની કૃપાથી જ પ્રભુની સેવા થાય, એજ ઇચ્છાવાળો પુષ્ટિભક્ત હોય છે, વૈષ્ણવો કાંઇ ધ્યાન આપશે કે ?)

सर्वज्ञे बहु किं वाच्यं मया नाथ कृपानिधौ ।
दिष्टार्थे सदृशं कार्यं सेवके मय्यनुग्रह ॥१०॥

(ભાવાર્થ) હે સર્વજ્ઞ ભગવાન્ પુન પુન આ બાબતમા આપને વિનવવા તે ઠીક લાગતુ નથી, કારણકે વિશેષ સમજાવવાનુ

તો તેને હોઇ શકે કે જેને કોઇપણ જાતનું જ્ઞાન નજ હોય આપ તો સર્વજ્ઞ છો અર્થાત્ દરેક સ્થળમાં જે જે થાય છે થયું છે અને થવાનું છે. તે સર્વને જાણનારા આપ એકજ છો તેમ કદાચ કોઇ સર્વજ્ઞ જેવો હોય અને કૃપાળુ ન હોય તો કોઇ પણ અર્થ નજ સરે, એવા યોગી લોકો અમર દેવતાઓ પણ કોઇ કોઇ હોય છે. કે જે ત્રણ કાલનું જ્ઞાન ધરાવતા હોય પરંતુ તેથી મારો અર્થતો સિદ્ધ થવાનોજ શાનો હોય? સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ કૃપાળુ ન હોય તો તેનું સર્વજ્ઞપણું કાઇ કામનું નથી એટલા માટે આપતો સર્વજ્ઞ, પણ છો અને કૃપાના સાગર છો. જે સાગર રૂપ હોય તેમને ત્યાંથી કોઇ વિમુખ તો નજ જાય તો હું પણ આપ કૃપાના સમુદ્ર પાસે આપની કૃપાની યાચના કરવા આપના ચરણમાં ઝુકી રહ્યો છું. કદાચ આપને વિચાર કરવો ઘટતો હોય તો આપ ભલે ગમે તેટલો વિચાર કરજો પણ આપના સેવક તરીકેના અધિકારને યોગ્ય લાગે તેવો અનુગ્રહ તો મારા ઉપર થવોજ જોઇએ. કારણ કે મારે આપના સિવાય કોઇપણ અનુગ્રહ કરનારો નથીજ. તેમ થવાનો નથી એટલા માટે આપને વારંવાર વિનવું છું કે આપના સેવક તરીકેનું માન સાચવવું તે કેવળ આપનાજ હાથમાં છે. ૧૦

> विश्वासस्तु निजाचार्यपादयोरस्ति सर्वथा ।
> न जाने जायते नाथ विलंबः केन हेतुना ॥११॥

(ભાવાર્થ)હે કૃપા સિન્ધુ ભગવન્, આપના ચરણારવિન્દમાંજ મારો વિશ્વાસ નમો એવી રીતે આપશ્રીને માનવાનું તો નજ હોય કારણ કે શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ આપનું શ્રીમુખ છે. અને આપશ્રીયે મારા

અને આપશ્રીયે મારા જેવા પામર જીવોના ઉદ્ધાર કરવા માટે
શ્રીવાગીશ પ્રભુને આજ્ઞા કરીને આ ભૂતલ ઉપર પધારાવ્યા છે.
અંગ અને અંગી બન્ને ભિન્ન હોતાજ નથી આપ સાક્ષાત્ કૃપાળુ
સર્વજ્ઞ પ્રભુ છો ત્યારે આપના શ્રીમુખસ્વરૂપે સાક્ષાત્ શ્રીમદાચાર્ય
ચરણ બિરાજે છે. જેમ લોકમા શરીરી જીવના પોષણ માટે અગર
પ્રસન્નતા માટે જીવના શરીરના દરેક અંગોથી શરીરી જીવને આનંદાનુભવ થાય છે. તેમા પણ મુખ્ય અંગ મુખ છે અને મુખ દ્વારા
સાંગમા દરેક વ્યવહાર સિદ્ધ કરી જીવને અખુટ આનંદ મળે છે તેવી
રીતે અલૌકિક દશામા પણ શ્રીમુખાવતાર શ્રીમદાચાર્યચરણદ્વારાજ
આપની પ્રસન્નતા મેળવી શકાય તેમ છે. એટલા કારણસર
શ્રીવાક્પતિચરણારવિન્દમા મને તો સર્વથા વિશ્વાસ છે અને તેપણ
એકદેશી વિશ્વાસ જ નહીં પણ સર્વદેશી છે અર્થાત્ દરેક બાબતના
આચાર્યશ્રીની આજ્ઞામા વિશ્વાસ રાખીને જ હું તો ગાનુસરું છું
છતા પણ હે પ્રભો મને ખબર નથી કે આપ શા માટે હજુ આપના
આનન્દનો અનુભવ કરાવવા વિલંબ કરો છો આપ અરેખર
કૃપાળુ તો છોજ. કૃપાળુની કૃપા તો માત્ર આપનાની પરવા રાખ્યા
સિવાય પણ અજામિલ જેવાના ઉદ્ધારની માફક પોતાના જીવોનો
સ્વીકાર કરેજ છે. હે પ્રભો આપ ગંભીર છો એટલે મારાથી આપની
ઇચ્છાને શા રીતે જાણી શકાય ! મારો આપનામા વિશ્વાસ છે,
એ વાત વિગતો જવાની તો નજ હોય ૧૧.

असहायोऽसमर्थश्च सेवनं मयि ...।
दीनोऽस्मि सर्वथा नाथ ... कृपां कुरु ॥१२॥

(ભાવાર્થ:) હે પ્રભો ! આપ ... મારતા હો કે મને ... તો તે પણ
માહાત્મ્ય કરનારા કોઇ લૌકિકના સગા ...

બનવા જોગ નથી હું તો આપના સિવાય કોઇની સહાય માગતો નથી અને કોઇની સહાયથી મને કાંઇપણ લાભ નથી કારણ કે લૌકિકના સહાયકો લોકસિદ્ધ ફળ સાધવામાં સમર્થ હોઇ શકે આપનો સાક્ષાત્કાર અને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ ફળ મેળવવા માટે તો આપની કૃપાનીજ સહાય પુરતી છે તેમ હું તે ફળ સાધવા માટે પણ અસમર્થ છું મારૂં સામર્થ્ય ફક્ત આપના કૃપાળની અનુસરીનેજ ગણાય તેમ છતાં કે અભો આપની સેવા કરવામાં મારી બુદ્ધિ વળીજ ન રહે જાય છે તેના માટેજ આપના સાક્ષાત્કારના આનન્દની પ્રાર્થના કરૂં છું જ્યારે આપની સેવામાં ઇન્દ્રિયો મન અને બુદ્ધિ સમ્પૂર્ણ રીતે વિનાશને પામે ત્યારેજ હું આનોકરા કૃતાર્થ મને માનું તેમ હે નાથ હું કંગાળથી પણ એક કંગાળ છું લોકના ઘર એગસ્નાગ કગાનો ઉપર જોગ લોકા મહને રગ દયા ઉપજે કે તમ આપની સેવકને મેળવવા માટે હું અનાથ દીન દાસ છું હે ભગવન્ આપ સર્વજ્ઞને કઇ પણ સુનવવાનું નજ હોય આપ મને એક દીન સેવક જાણીને પણ મારા ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ કરો જેનાથી મારૂં લોકસિદ્ધ ચાપલ્ય નષ્ટ થઇ જતાં હું અપાર આનન્દને પ્રાપ્ત કરૂં ૧૨

शरणस्थसमुद्धार दीनोद्धारपरायण ।
मामुद्धर व्रजाधार स्वमेवास्याप्यहेतुभिः ॥१३॥

(ભાવાર્થ) હે ભગવન્ આપ તો આપને શરણે આવેલા જીવો દુષ્ટ હોય કે શિષ્ટ હોય, ગમે તેવા હોય તેવાઓનો ઉદ્ધાર કરનારા છો તેમ જેમને કોઇ પણ પ્રકારનું આરાધ્ય નથી અને કેવળ આપની ભક્તિ મેળવવામાંજ નિષ્ઠા હોય છે તેવા જીવોનો ઉદ્ધાર

રહેલાજ છો. આપને
કરવામા પણ આપ તો નિરંતર તૈયાર
શરણે આવેલા જીવો અને દૈન્યવાળા જીવોની યોગ્યતા તરફ કે
કર્મધામના તરફનો આપ જરા પણ વિચાર કર્યાં સિવાયજ ગજેન્દ્ર
અને પિંગલા જેવા જીવોનો પણ આપે તત્કાળ ઉદ્ધાર કર્યો છે.
જેવી રીતે આપે તેવા ભક્તોનો જ્યારે ઉદ્ધાર કર્યો તેવી રીતે મારો
પણ આપશ્રી ઉદ્ધાર કરવા કૃપા કરો તેમા બીજું એકપણ ખાસ
પ્રયોજન તો નથી સિવાય આપની સેવા સિદ્ધ કરવામા અમારા
દેહ પ્રાણ ઇન્દ્રિયો અને તે તે ઇન્દ્રિયો અને તે તે ઇન્દ્રિયાદિકના
ધર્મો વિગેરેનું સ્વારસ્ય ન હોય ત્યા સુધી આપની અલૌકિક સેવામા
સાફળતા મેળવી શકાતી નથી એટલાજ કારણથી આપ મારા
તુચ્છ જીવ ઉપર આપની સ્વાભાવિક ઉદારતાનો પરિચય કરાવી
મારો ઉદ્ધાર કરવા કૃપા કરો તેવી મારી આપને વારંવાર નમ્ર
પ્રાર્થના છે. આપ કદાચ મારા ઉપર ઉપેક્ષા કરશો. અને મારા
અંતઃકરણની પણ ખાત્રી નથી કે મારા પ્રાણોને આપના વિયોગમા
ટકાવી શકાશે અગર પ્રાણો પણ સ્વતઃ સમર્થ બની રહી શકે
આમ થતા આપની સેવાનો લાભ ન મળવાથી હું અપૂર્વ કષ્ટનો
અનુભવ શી રીતે સહન કરી શકીશ ? ૧૩.

स्मर स्मर स्मर स्वीयपक्षपातपरिस्मरम् ।
श्रीमदाचार्यदासेषु तेनैव निखिलं कुरु ॥१४॥

(ભાવાર્થઃ) હે કૃપાનિધાન, ભગવન્ આપ તો સર્વ સમર્થ
છો એટલે મારે આપને નિવેદન કરવું તે તો અનુચિત મનાય તો
પણ મારી ચપલતા ક્ષમાવતા આપને ફરીથી એકવાર પ્રાર્થના
કરું છું કે આપશ્રીના મુખારવિન્દાત્મક શ્રીમદાચાર્યચરણના

સેવકો પ્રત્યે તો આપશ્રીનો પક્ષપાત આપ યાદ કરો કારણ કે શ્રીમદાચાર્યચરણના જેવા અને તેવા જેટલા અને તેટલા જ્યારે અને ત્યારે દરેક સેવકોમાં આપે પોતાના તરીકેનો સ્વીકાર કરેલો છે, તો તેમ પણ આપ મને શ્રીમદાચાર્યના એક દાસ તરીકે માનીને પણ આપશ્રીએ તો મારો ઉદ્ધાર કરવાનો રહ્યો. હું તો અલ્પજ્ઞ અને સ્વભાવ દુષ્ટ જીવ આપશ્રીની શું વિનાંત કરી શકું. આપને મારામાં જે જે સાધનોની ન્યૂનતા જણાતી હોય. અગર જે કાંઇ પણ મારામાં આપશ્રીની અલૌકિક કૃપા મેળવવાં અપૂર્તિ હોય તે દરેક વસ્તુ મેળવી આપવામાં આપ કૃપા કરો. હું તો આપનો દાસ છું એ મારા ઉદ્ગારો મારી બુદ્ધિથી આપને અર્પણ કર્યા છે તે વિષે આપને યોગ્ય લાગે તે કરો હું દાસ છું આપ મારા સદાને માટે ગમ્ય છો. ૧૪.

૫૯. मदत्यागहेतुः ॥

अथ त्यागाय सद्युक्ताः प्रोच्यन्ते विविधा मदाः ।
विद्यामदो धनमदस्तथैव कुलजो मदः ॥१॥
मुख्या एते मया प्रोक्ताः सन्त्यान्याश्च विशेषतः ॥१३॥

સાધુ પુરુષોમાં રહેલા એવા જુદાજુદા પ્રકારના મદો એનો સમજીને ત્યાગ કરવાનો છે, એ માટે અહીં કહેવામાં આવે છે.

૧. વિદ્યાનો મદ, ૨. ધનનો મદ અને ૩. કુલીનતાનો મદ, આ ત્રણ મદને હું મુખ્ય ગણું છું, તે ત્રણેયનો ખાસ કરીને ત્યાગ કરવાનો છે. ૧૬.

यौवनीयः पौरुषजो बलवत्त्वकृतोऽपि च ॥२॥
रूपजः शीलजश्चैव लोकसन्मानजोऽपि वा ।
व्यावृत्तिकौशलयुतस्तथा स्वजनपोषजः ॥३॥
दातृताविहितः शत्रुविद्रावादपि जायते ।
सान्तानिकस्तथा पुत्रभार्यादिवशतेरिह ॥४॥
ज्ञानाभिमानः सर्वत्र तथा भजनतोऽपि हि ।
राजसन्मानजो नित्यं दृष्टानुमितिजोऽपि वा ॥५॥
शयनाहारसञ्जातो वैराग्यजनितोऽपि च ।
एवंविधा मदास्तेषां निवृत्तिरधुनोच्यते ॥६॥

હવે ૪. જુવાનીનો મદ, ૫. પુરુષાતનનો મદ, ૬. બળવાનપણાની અસરનો [illegible] મદ, ૭. રૂપનો મદ, ૮. સદાચાર પાલનનો મદ, ૯. લોકો તરફથી માન પામવાને લીધે થયેલો મદ, ૧૦. વ્યવહારકુશળતાનો મદ, ૧૧. સગાંવહાલાંઓનું પોષણ કરવાની શક્તિનો મદ, ૧૨. દાનેશ્વરિતાનો મદ, ૧૩. શત્રુઓને દૂર કરવાથી થયેલો મદ, ૧૪ આગં કે અમે સન્તાન હોવાને લીધે ઉપજેલો મદ, ૧૫. પુત્ર-સ્ત્રી વગેરે પોતાને વશ છે, એથી થયેલો મદ, ૧૬. જ્ઞાની હોવાને લીધે જાગેલો મદ, ૧૭. પોતે ભક્ત છે, એ દૃષ્ટિએ ઉપજેલો મદ, ૧૮. રાજદરબારમાં પોતાને માન મળે છે, તેથી થયેલો મદ,

૧૯ રૂપમાં પોતે માન પામે છે, માટે રૂપનો મદ, ૨૦ ખુબસુરત ચડ ને સારા સારા ખાદ્યોનો પોતે ઉપભોગ કરી શકે છે, તેથી થયેલો મદ અને ૨૧. પોતામાં શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું વૈરાગ્ય રહેલું છે, એથી થનેનો મદ, આવા પ્રકારના જે આ એકવીસ મદ છે, તે કેવી રીતે દૂર કરવા તેનો ઉપાય હવે અહીં બતાવવામાં આવે છે ૧-૬

विद्यामदनिवृत्तिस्तु सुज्ञगम्यस्त्वतो हरे ।
वेदवेदार्थकथने ह्यवतारो हरेर्मतः ॥७॥

चतुर्मुखस्तथा व्यासस्तत्राहं कोऽस्मि मन्दधीः ।
इति विज्ञाय मनसा क्षिप्रं विद्यामदं त्यजेत् ॥८॥

ઉત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન ભગવદનુરાગીઓને પ્રભુ ગમ્ય છે, એટલે જાણી વિદ્યામદ નિવારવાનો છે વેદ અને વેદના અર્થનો વિસ્તાર કરવાને માટે પ્રભુનો અવતાર છે, વળી બ્રહ્માજી અને ભગવાન વ્યાસ જેવાઓ જ્યાં બિરાજે છે, ત્યાં અલ્પ બુદ્ધિવાળો હું શી વિસાતમાં, એમ મનથી સારી રીતે જાણી તરત જ વિદ્યામદનો ત્યાગ કરવો ૭-૮

लक्ष्मीपतिं हरिं ज्ञात्वा तस्याश्चञ्चलतामपि ।
बाहिर्मुख्यैकहेतुत्वात् सर्ववस्तुसमर्पणात् ॥९॥

લક્ષ્મીના પતિ તો માત્ર શ્રીહરિ ભગવાન જ છે, વળી લક્ષ્મી ચંચળ છે, એ લક્ષ્મી પ્રભુ તરફથી ચિત્તને હટાવી બહિર્મુખ કરાવનારી છે અને આપણે આપણું જે કાંઈ માન્યું હતું તે તો પ્રભુને સમર્પી દીધું છે, એટલે આપણું કશું જ નથી. આવી ભાવનાથી ધનમદનો ત્યાગ કરવો ૯

कुलस्यानियतत्वेन ब्रह्मेन्द्रादिविमोहनः ।
अकुलीनकिरातादेः प्रह्लादादेरथोद्धृतेः ॥१०॥
महत्कुलप्रसूतस्यावधानित्वविशेषतः ।
सन्निधेरेव कर्तव्यं सर्वदा स्वविचारणम् ॥११॥

કુળ એ તો ક્ષણિક વસ્તુ છે. પ્રભુ બ્રહ્મા અને ઇન્દ્ર જેવાને મોહમાં નાખી મૂંઝાડે છે. તેનાથી ઊલટું હીન કુળના કિરાત, ભીલ અને અસુર બાળક પ્રહ્લાદ જેવાનો પ્રભુ ઉદ્ધાર કરે છે. ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલાએ તો ખાસ કરીને સાવધાનતા રાખી પ્રભુનું સાંનિધ્ય જળવાઇ રહે એ દૃષ્ટિએ પોતાની કુલીનતાનો વિચાર હમેશાં કરવાનો છે. (ક્યારે અકુલીન બની જવાશે તે કાંઇ નક્કી નથી; માટે સદા સાવધાન રહી પોતાના સ્વરૂપનો હમેશાં વિચાર કરવાનો છે.) ૧૦-૧૧

अस्थिरत्वाद्यौवनीयमसामर्थ्याच्च पौरुषम् ।
संसारावेशहेतुत्वाद्बाल्यत्वकृतं तथा ॥१२॥

જુવાની કાંઇ કાયમ રહેવાની નથી. એનો વિચાર કરી જુવાનીના મદનો ત્યાગ કરવો. ક્ષણ પછી શું થશે એ જાણવાની આપણામાં તાકાત નથી, એમ સમજી પુરુષાર્થના મદનો ત્યાગ કરવો. અહંતામમતાત્મક અલ્પપણાને લીધે જે બાળકબોધાપણું છે, તેનાથી સંસારમાં વધુ અને વધુ ઊંડા ખૂંચી જવાય છે. માટે એ બાળકપણાનો મદ પણ છોડી દેવો. ૧૨.

प्राकृतत्वादनित्यत्वात् कुत्सितत्वाच्च रूपजम् ।
सगुणत्वाच्छीलजातं लोकसन्मानजं भयात् ॥१३॥

રૂપ છે, એ તો પ્રકૃતિના ગુણોથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, એ કોઈ કદી કાયમ રહી શકતું નથી, વળી એ રૂપ અનેક નિન્દ્ય કર્મોના કારણરૂપ છે, એ દૃષ્ટિએ રૂપના મદનો ત્યાગ કરવો. સદાચાર એ ગુણ છે અને જીવે તો નિર્ગુણતા મેળવવાની આવશ્યકતા છે, એ દૃષ્ટિએ સદાચાર પાલનનો મદ છોડવો. લોકો તરફથી આપણને સદાચ-માન મળશે ખરું ? ક્યારે કેવા સંજોગોમાં લોકો વિમુખ થઈ જશે, એ કાંઈ નિશ્ચિત નથી, એ ભયે લોકો તરફથી માન પામવાને લીધે થએલા મદનો ત્યાગ કરવો ૧૩.

व्यावृत्तिकौशलवृत्तं संसारासक्तिभावनात् ।
अभ्यासपोषकत्वेन तथा स्वजनपोषजम् ॥१४॥

વ્યવહાર કુશળતાનો મદ સંસારમાં કાર્યકુશળતાને લીધે વધુ અને વધુ આસક્તિ કરાવનારો છે, એ વિચારે વ્યવહારકુશળતાના મદનો ત્યાગ કરવો. સગાંવહાલાંનું પોષણ કરવું એ આપણી ફરજ છે, પણ તેના મદથી અવિચારે કરેલાં પાપ આત્મામાં ચિત્ત આસક્ત બને છે, એ વિચારે સગાંવહાલાંઓનું પોષણ કરવાની શક્તિના મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૪.

दातृता हि तद्देयपदार्थानत्वभावनात् ।
दातृनिग्रहजं मन्यात्मनगदद्रोहसम्भवात् ॥१५॥

જે કાંઈ આપણે આપણું માની બેઠા છીએ, તે પદાર્થો તો પ્રભુએ આપેલા છે; પ્રભુએ આપેલા પદાર્થો આપણાથી બીજાને આપવાની શક્તિજ દયા છે; અને જો માનતા હોઈએ તો એ પદાર્થો પ્રભુના ક્યાં રહ્યા ? વસ્તુસ્થિતિએ આપણું કશુંજ નથી ત્યાં

આપશે આપણો કિયો પદાર્થ બીજાને આપીયે છિયે ? સા દાતા-
પણું પણ કયા રહ્યું એમ વિચારી દાનેશ્વરિતાના મદનો ત્યાગ કરવો.
આ આખું વિશ્વ બ્રહ્માત્મક છે, ત્યા કોણે કોનો નિગ્રહ કર્યો ?
અને જો નિગ્રહ કર્યો એમ માનતા હોઇયે તો જગતની બ્રહ્માત્મકતા
ક્યા રહી ? એ દૃષ્ટિયે શત્રુઓને દંડ કરવાથી થયેલા મદનો ત્યાગ
કરવો. ૧૫.

सान्तानिके तथा त्यागप्रतिबन्धकता यतः ।
पुत्राद्यनुमृतेजातं भगवत्प्रेमशासनात् ॥१६॥

પોતાને પુત્રાદિ પ્રજા છે, એવું ભાન ઉત્પન્ન થવાથી જગત્
માંથી જે આસક્તિ આપણે છોડી શક્યા છે, તેમાંજ અટવાણ
ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે આપણે ભગવન્માર્ગથી વેગળા થઇયે છિયે.
એ દૃષ્ટિયે ત્યાગ કે જ્ઞાન સંતાન હોવાને લીધે જાગેલા મદનો
ત્યાગ કરવો. પુત્ર-સ્ત્રી વગેરે આપણને વશ છે, એવું કારણ તો એ
છે કે આખા જગત રૂપ પ્રભુના પ્રેમનું ગાન છે; એઓના
વર્તનના પ્રભુના પ્રેમશાસનનુંજ પરિણામ છે, તે આપણી દેહ જેટલા
કે હોશિયારીથી આપણને વશ નથી, એમ વિચારી, પુત્ર-સ્ત્રી વગેરે
પોતાને વશ છે, એથી થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો. ૧૬.

ज्ञानाभिमानतो गर्वमावरणात्मरूपतः ।
दासधर्मत्वतः स्वाभाविकत्वादमनतोऽन्यवत् ॥१७॥

દેહ પણ વસ્તુનો ગર્વ હોતો, એજ અજ્ઞાન. હવે જે એક માણસ
જ્ઞાની હોય અને ગર્વ જ્ઞાનનો તેને ગર્વ હોય, તો જ્ઞાન રહ્યુંજ
ક્યા ? કેમકે પોતાથી કોઇ પરમાત્મા દૂર છે. એ જ્ઞાનનું લક્ષણ
છે; ગર્વ થવાથી તે લક્ષણ રહી શકતું નથી. મહેજ જ્ઞાની હોવાને

સીધે લાગેલા મદનો ત્યાગ કરવો આપણે પ્રભુના દાસ છીએ એટલે પ્રભુનું ભજન કરવું એ આપણો સ્વાભાવિક ધર્મ છે, એટલે એમાં કશી નવાઇ આપણે કરતા નથી આ વિચારી, પોતે ભક્ત છે એ દૃષ્ટિએ ઉપજેલા મદનો ત્યાગ કરવો ૧૭

राजसन्मानजं नित्यं दुःसंसर्गविवर्धनात् ।
वृद्धसम्मानजं स्वस्यापराधाद्भक्तिनाशनात् ॥१८॥

રાજદરબારમાં આપણને માન મળતું હોય એટલે નિત્ય રાજદરબારમાં રાજાઓને આપવાનું હિત થાય, પરન્તુ રાજનીતિ તો પરમ કઠિન છે, એટલે દરબારી દુર્જનોના સંગ થવાનો જ સંભવ છે, એવું વિચારી, રાજદરબારમાં પોતાને માન મળે છે તેથી થયેલા મદ છોડી દેવો. વૃદ્ધોમાં પોતે માન પામે છે, વૃદ્ધો પોતાના કાર્યને સન્માને છે, આવા વિચારે વૃદ્ધો ન કરે પોતાની જે ફરજ બજાવવાની હોય, તે ન બજાવવાનું બનતાં અપરાધ ઉત્પન્ન થાય છે અને એઓના તરફનો ભક્તિનો અભિભાવ નાશ પામે છે આમ વિચારી, વૃદ્ધોમાં પોતે માન પામે છે, માટે થયેલા મદનો ત્યાગ કરવો ૧૮

शयनाहारजं दुष्टनिर्विण्णेन्द्रियपोषणात् ।
वैराग्यजातं क्षयतो जातिवैराग्यनाशनात् ॥१९॥

સુખ સગવડ અને સારાં ખાદ્યોનો ઉપભોગ દુષ્ટ અને હાનિકારક ઇન્દ્રિયોનું પોષણ કરનારો હોવાથી અને તેવી રીતે પુષ્ટ થતી ઇન્દ્રિયો મનુષ્યનો અધઃપાત કરનારી હોવાથી તેવી રીતે ઉપજેલા મદનો ત્યાગ કરવો. વૈરાગ્યને લીધે મદ વસ્તુસ્થિતિએ દિનપરદિન ઘટતો જાય છે અને સિદ્ધ ઉત્પન્ન થતાં વૈરાગ્યનો નાશ

કરનારો મદ પડે છે, એમ ન થવા પામે ને જગદ્ધિમથી આસક્તિ કાયમને માટે છોડીજ રૂદે, એ ખાતર એ મદનો ત્યાગ કરવો ૧૯

प्रतिकल्पविधानार्थानुपायैश्च निवर्तयेत् ।
त्यजेत्सर्वान् सदा कृष्णमेवाये दैन्यसिद्धये ॥२०॥

આ મદનો [illegible] સાધનો કરી [illegible], એ પ્રકાર જુદા જુદા ઉપાયો વડે કરીને એ મદોને ટાળી નાખવા. કૃષ્ણચન્દ્રજીની સેવા ભક્તિ કરી [illegible] અને દીનતા પ્રાપ્ત થય એ માટે હમેશા એ સધાય [illegible] નો ત્યાગ કરવો ૨૦

दैन्येनैव हरेस्तोषो नान्यसाधनमिष्यते ।
दैन्य तु विमर्शेनैव तत सर्वान् परित्यजेत् ॥२१॥

હરિ ભગવાનને માત્ર દૈન્ય-દીનભાવથીજ સંતોષ થાય છે પ્રભુને પ્રસન્ન કરવામાં દીનતા સિવાય બીજું કોઈપણ સાધન નથી આ [illegible] મદ ન હોય, [illegible] દીનતા માત્ર [illegible] આ દીનતા [illegible] નિરભિમાની હોય, [illegible] માટે [illegible] મદોનો ત્યાગ કરવો ૨૧

आत्मशास्त्रसमुद्धरूपाचार्यसंनतः ।
सर्वदा सर्वथा कार्यस्तथा [illegible] ॥२२॥

[illegible] પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા [illegible] શ્રીમદ્ [illegible] એ વસ્તુ આપણા [illegible]

भक्तानां दैन्यमेवैकं हरितोषणसाधनम् (ભગવાનપ્રસન્નતાનો મુખ્ય હેતુ દીનતા જ છે)' બતાવી છે; આવા શ્રીમહાપ્રભુજીના નિત્ય આશ્રય શ્રીમહાપ્રભુજીએ જેનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેવા ભગવદીયોએ સર્વદા સર્વ રીતે કરવો ૨૨.

૫૫. માર્ગશિક્ષા.

(અનુવાદક—રા. કેશવલાલ ઠક્કરદાસ)

जानीत परमं तत्त्वं यशोदोत्सङ्गलालितम् ।
तदन्यदिति ये प्राहुरासुरांस्तानहो बुधाः ॥१॥

ઉપરનો શ્લોક શ્રીમદણુભાષ્યની સમાપ્તિમાં વેદના સારરૂપે શ્રીગુસાંઈજીએ આજ્ઞા કરેલો છે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે પરમ તત્ત્વ શ્રીયશોદોત્સંગલાલિતજી છે. જે એમના સિવાય બીજાને પરમ તત્ત્વ કહે તેમને સર્વથા આસુર સમજવા. આ આજ્ઞાથી એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવને આપ એમ જણાવે છે કે યશોદોત્સંગલાલિતના તુલ્ય બીજો કોઇ છે એમ કહે તો પરમ અપરાધ થાય. વળી, આપણા માર્ગમાં શ્રીઠાકુરજી આનંદમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ છે, લીલા વિશિષ્ટ છે, તેથી જ્યાં શ્રીઠાકુરજી બિરાજતા હોય ત્યાં તેમની બધી લીલા સામગ્રી જાણવી.

नक्रियो व्रजसुन्दर्यः पुत्र ताः श्रुतयः किल એ વાક્ય બ્રહ્માએ ભૃગુ-

સંબંધ હોવો જોઇએ. જેવી રીતે વિવાહ થયા પછી ભાવસંબંધ થઇને પતિસેવાનો અધિકાર સ્ત્રીને મલે છે, તેવી રીતે જીવને પણ ભાવસંબંધ થયા પછી સાક્ષાત્ ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, આ ઠેકાણે એક શંકા પ્રાપ્ત થાય છે કે જીવ તો સર્વદોષનિધાન, છે, અને આ દેહાદિ પ્રાકૃત દુષ્ટ છે, તો કેવી રીતે ભગવત્સેવા યોગ્ય થઇ શકે ? અને શ્રીઠાકુરજી તો આપ નિર્દોષ પૂર્ણગુણવિગ્રહ છે. આનું ઉત્તર એવી રીતે વિચારવું. આ જીવને નિર્દોષ બનાવીને સેવાયોગ્ય કરવાનો શ્રીમહાપ્રભુજીને જ્યારે વિચાર પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તેજ વખતે આપ શ્રીપૂર્ણપુરુષોત્તમ સાક્ષાત્ શ્રીઆચાર્યજી સમક્ષ પ્રકટ થયા અને બ્રહ્મસંબંધ કરાવાની આજ્ઞા આપી જે આચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ આપના દ્વારાએ સમર્પણ કરાવ્યું તો તે જીવના સઘળા દોષની નિવૃત્તિ થાય છે અને તેથી તેને સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સમજવું જેવીરીતે બ્રાહ્મણનો બાળક પોતાના ધર્મનું આચરણ ન કરે તો તેને ફલ મળે નહિ, તેવીરીતે વૈષ્ણવ થઇને પ્રભુ સેવા ન કરે તો આ માર્ગનું ફલ મલે નહિ જે કાંઇ અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તે પણ વ્યર્થ થઇ જાય. ભક્તિમાર્ગનો મુખ્ય ધર્મ એજ છે કે નિયમપૂર્વક કૃષ્ણસેવા કરવી. જેવીરીતે બ્રાહ્મણ થઇને સંધ્યા વન્દન ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું પડે છે, તેવીરીતે વૈષ્ણવ થઇને ભગવત્સેવા ન કરે તો દોષનું પાત્ર બને છે કોઇવાર વ્યાવૃત્તિ વિશેષ હોય તો પણ એકવાર અવશ્ય મંદિરમાં જઇને થોડી પણ સેવા કરવી. સેવામાંથી પરવારીને બહાર નિકલીએ ત્યારે પણ એવીજ ભાવના રાખવી કે સર્વ કાર્ય શ્રીઠાકુરજીનું છે, સર્વનો ઉપયોગ પ્રભુસેવામાજ થવાનો છે. એવી રીતે જાણીને શ્રીઠાકુરજી વિષે મન રાખીને સર્વ વ્યાવૃત્તિ કરવી. તેમ કરવાથી આસુરઆવેશ નથી થતો

માટેજ સમય ભજતા શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષરનો જપ કર્યા કરવો. શ્રીમહાપ્રભુ આજ્ઞા કરે છે કે

तस्मात् सर्वात्मना नित्यं श्रीकृष्णः शरणं मम

वदद्भिरेव सततं स्थेयमित्येव मे मतिः ।

માટે અષ્ટાક્ષર મંત્ર વારંવાર પ્રતિક્ષણ બોલતા રહેવું જો ન બોલે તો અતિક્રમણ કરતાં અનુક્રમે આવી જાય. વળી અન-અર્પિત પદાર્થ સર્વથા ન ખાવો. તે ખાવાથી નિવેદન ધર્મ ચાલ્યો જાય છે. જેવી રીતે શ્રીઠાકોરજીને સમર્પ્યું હોય તેવી રીતે લેવું. એ પ્રભુનું ઉચ્છિષ્ટ છે એમ જાણીને લેવું, નહિ કે ભોગ બુદ્ધિ રાખીને. [illegible] ભોગ સેવામાં ભાગ કરતાં છે. શ્રી મહાપ્રભુજીનું વચન છે કે उद्देशः प्रतिबन्धो वा भोगो वा स्यात्तु बाधकः । વળી જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી બધી સામગ્રી પતિ માટે સિદ્ધ કરીને પતિને ધરે છે, તે પછી પતિના ઉચ્છિષ્ટથી દેહનિર્વાહ કરે છે. તેમ અહીં સમજવું. જો પતિ પહેલા સ્ત્રી ખાય તો તેની બુદ્ધિ બગડે અને વ્યભિચારિણી થાય. તેવી રીતે ભગવાનને નહિ ધરેલા પદાર્થ પોતાના ઉપયોગમાં લે તો તેની બુદ્ધિ બગડે અને તેથી ભગવદ્ધર્મ છોડી વૈરાગ્ય થઈને રહેવું. [illegible] દુઃસંગ. અન્યાશ્રય. વળી દુઃસંગથી ભગવદ્ભાવનો એક ક્ષણમાં નાશ થઈ જાય છે. જેમ દુષ્ટ સ્ત્રીના સંગથી પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનો ભાવ તજે છે. તેના સંગથી પતિવ્રતાપણું [illegible] તો જેમ અગ્રાહ્ય થાય છે અને ત્યાગ પણ કરે છે તેવી રીતે શ્રીઠાકોરજીના સેવકનો પણ દુઃસંગ થવાથી ભક્તિ નષ્ટ થાય, માટે શ્રીઠાકોરજીમાં ચિત્ત રાખીને દુઃસંગ છોડવો. દુઃસંગ કરવાથી ભક્તિમાર્ગમાં પ્રતિબંધ આવે છે. [illegible] [illegible] ભક્તિમાર્ગમાં પ્રતિબંધ આવે [illegible]

ગૃહાસક્તિ પણ ઘણી થાય, માટે બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરવો કે ઘરમાં
પણ દુઃસંગ હોય અને વ્યવહાર પણ હોય તો જેમ બલિ રાજાને
જેમ શુક્રાચાર્યનો સંગ હતો તેમ સાવધાન રહેવું આસક્તિ ન
કરવી ઉદાસીન થઈને રહેવું સર્વથા બાહ્યેન્દ્રિય વિષયનો પરિ
ત્યાગ કરવો અને જે ઇન્દ્રિય પ્રાણ અંતઃકરણ વિત્ત, કુટુંબ
વગેરે બધાનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામાં કરવો જો વિનિયોગ ન કરે
તો બહિર્મુખતા થાય, તેથી ભગવાનનું વિસ્મરણ થાય. માટે અન્ય
વિનિયોગથી સાવધાન રહેવું કદાચિત્ પ્રમાદથી અન્ય વિનિયોગ
થઈ જાય તો તેનું નિવારણ તે જ કરી શકે કે શ્રીપ્રભુ સર્વ
સમર્થ છે શ્રીમહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે કે સમર્થો હિ હરિ સમર્પ-
ણનો વિધિ એવો છે કે પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરીને શુદ્ધ થવું
પછી પ્રભુ સમીપમાં બેસવું ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી બ્રહ્મસંબંધ
નિવેદન સિદ્ધ થાય ત્યાં શ્રીઆચાર્યજી મહારાજ જે નામ
આજ્ઞા કરે છે શ્રીકૃષ્ણને સર્વ સમર્પણ કરવાનું જે તે બધા પછી
અસમર્પિત વસ્તુ ખાવું નહિ અન્યાશ્રય ન કરવો અન્ય વિનિ
યોગ થવા ન દેવો વૈષ્ણવોને સ્નેહપૂર્વક જાણવો જે પ્રથમ
આજ્ઞા કરી છે તે પ્રભુને સેવા પ્રકાર જાણીને સેવા કરી
શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે કે સેવા કૃતિર્ગુરોરાજ્ઞા બાધનં
વા હરીચ્છયા આથી અન્યથા વર્તે તો ફલ ન થાય પ્રભુને સર્વ
સ્થિતનેજ સમર્પણ કરવાનું છે ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા શ્રી
કાર કરે છે શ્રીગુસાંઈજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે सदा सर्वात्मना
सेव्यो भगवान् गोकुलेश्वर स्मर्तव्यो गोपिकावृन्दैः क्रीडन् वृन्दावनस्थितः ।
વળી શ્રીહરિરાયજી મહાપ્રભુનું વાક્ય છે કે सावधानतया सर्वं
क्षणमेव विचिन्तयन् । પ્રભુનું સ્મરણ કરીને પછી શ્રીગુસાંઈજીના

દર્શન માટેની આતુરતા રાખીને કરો. આ માર્ગમાં અભિપ્રિયપ્રયોગ [illegible] ભાવ વિના પ્રભુને મળવું મુશ્કેલ છે, કેમકે શ્રીમહાપ્રભુ અભિપ્ર[illegible] છે. આ માર્ગ પણ તેવોજ છે. ભક્તમાં વૈન્યમેવૈકં એ વાક્યથી વળી પ્રતિદિન આટલા ગ્રંથોનો અવશ્ય પાઠ કરવો. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય, નવરત્ન, ભક્તિવર્ધિની, શ્રીયમુનાષ્ટક, [illegible], [illegible] નામાવલી, શ્રીવલ્લભાષ્ટક, સર્વોત્તમ શ્રીમદ્ભાગવતના [illegible] આટલાનો [illegible] અવશ્ય પાઠ કરવો. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અને [illegible] આ માર્ગની રીતિને પામે [illegible] બીજા પાઠો પરીક્ષા કરીને કરવા. [illegible] અનુગામીને [illegible] હોય અને [illegible] હોય [illegible] [illegible] સેવાની [illegible] શ્રીમહાપ્રભુજીના [illegible] [illegible] પડે તો [illegible] નહિ તો [illegible] અવશ્ય [illegible] તો [illegible] ન લેવો. [illegible] [illegible] ભગવત્સેવા [illegible] ગૃહસ્થાશ્રમમાં [illegible] [illegible] શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ [illegible] [illegible] આત્મનિવેદનવાળા [illegible] [illegible] વળી ભગવત્કાર્ય [illegible] [illegible] રાખવો [illegible] ભક્તિમાર્ગના [illegible] છે. આવશ્યક લૌકિક વૈદિક કાર્યો અનાસક્તિથીજ કરવાં [illegible] [illegible] સર્વ સમર્પણ છે એમ [illegible] [illegible] વિનિયોગ થશે એમ જાણીને [illegible] [illegible] તેથી સર્વ [illegible] શ્રીભાગવત [illegible] મહાપ્રભુજીનો [illegible] આ માર્ગમાં [illegible] [illegible] શ્રીમદ્ [illegible] [illegible] આ માર્ગના [illegible]

ગૃહાસક્તિ પણ ઘણી થાય, માટે બુદ્ધિમાં નિશ્ચય કરવો કે ઘરમાં પણ દુઃસંગ હોય અને આહાર પણ હોય તો જેમ બલિ રાજાને જેમ શુક્રાચાર્યનો સંગ હતો તેમ. સાવધાન રહેવું આસક્તિ ન કરવી. ઉદાસીન થઈને રહેવું. સર્વથા સેવાઅનિષ્ટ વિષયનો પરિત્યાગ કરવો અને દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અંતઃકરણ. ચિત્ત, કુટુંબ વગેરે બધાનો વિનિયોગ પ્રભુસેવામાં કરવો. જો વિનિયોગ ન કરે તો બહિર્મુખતા થાય, તેથી ભગવાનનું વિસ્મરણ થાય. વાસ્તે અન્ય વિનિયોગથી સાવધાન રહેવું. કદાચિત્ પ્રમાદથી અન્ય વિનિયોગ થઈ જાય તો પણ ચિંતા તો નજ કરવી. કારણ કે શ્રીપ્રભુ સર્વ સમર્થ છે શ્રીમહાપ્રભુજીનું વચન પણ છે કે समर्थो हि हरिः સમર્પણનો વિધિ એવો છે કે પ્રથમ દિવસે ઉપવાસ કરીને શુદ્ધ થવું. પછી પ્રભુ સમીપમાં બેસવું. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણારવિંદમાં નિષ્ઠા થાય. ત્યાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી [illegible] અંગીકાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણને સર્વ સમર્પણ કરવાનું છે તે થયા પછી અસમર્પિત કંઈપણ ખાવું નહિ. અન્યાશ્રય ન કરવો. અન્ય વિનિયોગ થવા ન દેવો. સેવાપ્રકારને સ્નેહપૂર્વક જાણવો. જે ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરી છે, તે પૂછીને સેવા પ્રકાર જાણીને સેવા કરવી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વચનામૃત છે કે सेवा कृतिर्गुरोराज्ञा बाधनं वा हरीच्छया આથી અન્યથા વર્તે તો ફલ ન થાય. વ્રજલીલા મધ્ય સ્થિતનેજ સમર્પણ કરવાનું છે. ત્યાં શ્રીમહાપ્રભુજી જીવનો અંગીકાર કરે છે. શ્રીગુસાંઈજી પણ આજ્ઞા કરે છે કે सदा सर्वात्मना सेव्यो भगवान् गोकुलेश्वरः स्मर्तव्यो गोपिकावृन्दैः क्रीडन् वृन्दावनस्थितः । વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું વાક્ય છે કે-परमानन्दसमुद्रस्थं कृष्णमेव विचिन्तयेत् । પ્રભુનું સ્મરણ કરે તે પણ શ્રીઠાકોરજીના

દર્શન નહિં… આતાં [illegible] કરો, આ માર્ગમાં [illegible] પ્રયોગ

ભાવ વિના પ્રભુને મળવું મુશ્કેલ છે, કેમકે શ્રીમહાપ્રભુ અભિગ્ય

છે આ માર્ગ પણ તેવોજ છે મત્તમા વૈન્યમેવ… એ વાકયથી

વળી પ્રતિદિન આટલા ગ્રંથોનો અવશ્ય પાઠ કરવો શ્રીકૃષ્ણાશ્રય,

નવરત્ન, ભક્તિવર્ધિની, શ્રીયમુનાષ્ટક, પરિવૃઢાષ્ટક, પુરુષોત્તમસહસ્રનામ,

નામાવલી, શ્રીવલ્લભાષ્ટક સર્વોત્તમ શ્રીમદ્ભાગવતનો [illegible] આવતાં તો

અવશ્ય પાઠ કરવા શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અને પરિવૃઢાષ્ટક નો પાઠ [illegible]

[illegible] અને માર્ગની રીતિને પાસે કરવો બીજા પાઠ પરાક્ષ [illegible] કરવા

[illegible] સેવા કરતી હોય [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હોય [illegible] પ્રમાદ સેવાની

[illegible] [illegible] તેના કરવા [illegible] [illegible] મહાપ્ર

[illegible] પડે તો શ્રીમહાપ્રભુજીના [illegible] [illegible] નહિ તો [illegible] અવશ્ય

[illegible] લો તો [illegible] [illegible] [illegible] સમર્પિત [illegible] ન લેવો

[illegible] અસમર્પિત અથવા [illegible] સમર્પિત [illegible] ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થિત હોય તો ભગવત્સેવા

[illegible] [illegible] [illegible] સમાગમમાં [illegible] [illegible]

[illegible] શ્રીકૃષ્ણ [illegible] મમ કહેતા રહેવું [illegible] [illegible] [illegible]

આત્મનિવેદનના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

વળી ભગવદ્ [illegible] [illegible] [illegible] રાખવો [illegible] [illegible] [illegible]

રાખવો એમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અનાસક્તિ [illegible] [illegible]

[illegible] આવશ્યક લૌકિક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] સમર્પિત છે એમ જાણી તે [illegible] [illegible] [illegible] એમ જાણીને કરતા રહેવું. [illegible]

તે દ્રવ્યનો [illegible] વિનિયોગ થશે એમ [illegible] [illegible] રાખવો તેથી સર્વ

[illegible] શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી [illegible] [illegible] [illegible] આ માર્ગમાં [illegible]

[illegible] થશે એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] શ્રીમહાપ્રભુજી [illegible] એમ

[illegible] તેને આ માર્ગના સર્વ [illegible]

યૌવન પ્રાપ્ત થતાં સ્ત્રીને કટાક્ષાદિ કોઈને શિખવવા પડતાં નથી, તેમ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપા થતાં આ માર્ગ એની મેળેજ સમજાશે. આ માર્ગની સર્વ વાત એમને એમજ સ્ફુરી આવશે શ્રીઠાકુરજી આપ તો સ્વકીયોનું સર્વથા હિતજ કરશે. યથાકાલે મુખં એ શ્લોકથી શ્રીમદાચાર્યજી એજ આજ્ઞા કરે છે. અને તથા જન્મ સાર્થક કરવો છે. તથા થોડામાં જાણવું છે તો સકલ દોષ એક ક્ષણમાંજ ભગ્ન થઈ જશે અને સર્વ સ્ફૂર્તિ થશે ત્યારે સમજવું કે તે માર્ગનું ફલ જે મળનાર હતું તે મળી ગયું. જેણે પુણ્યો કર્યાં હશે તેના મનમાં તે વાત આવશે, બીજાને ઘણો દુર્લભ માર્ગ છે. કાલ અતિકરાલ છે, દુઃસંગો ઘણા આવી મળે છે, સત્સંગનું નામનિશાન ન મળે, ત્યારે શ્રીઠાકુરજી આપ તો તેવી રીતિ વિના ઉદાસીન ભાસે છે. સ્વતંત્ર છે, મનમાં આવે તે કરે, એમાં કોઈનું જોર ચાલતું નથી. ભાગ્યની વાત છે.

સમાપ્ત

કેટલાક અભિપ્રાયો.

આ પુસ્તકમાં શ્રી હરિરાયજીના સ્તુતિ ગ્રન્થો સિવા
નો-જે સિદ્ધાન્તાત્મક છે તેમાંના ઘણાખરા યાવત્પ્રાપ્ય
એકત્ર કરવામાં આવ્યા છે. સંપ્રદાયનું ખરૂં સ્વરૂપ શ્રીહરિ-
રાયજીના ગ્રન્થોમાં જેવું જળવાઇ રહ્યું છે તેવું ભાગ્યેજ
બીજા ગ્રન્થોમાં હશે એમ કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર છે. આ
સંપ્રદાય ભાવાત્મક છે. અને તેમાં સેવ્ય પ્રભુપણ ભાવાત્મક.
આ ભાવાત્મક સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું હશે અને તે સ્વરૂપનો
અનુભવ ભગવદીયોને કેવી રીતે થાય તે ણાપી બાળતો
શાસ્ત્રીય રીતે સમજાવવાને શ્રીમદ્ હરિરાયજીએ કેટલાક
નાના ગ્રન્થો રચ્યા છે .... જેમ શ્રી હરિરાયજીના
'શિક્ષાપત્રો' 'કામાખ્યદીપ વિવરણ' તથા 'કુસંગવિજ્ઞાન'
ગ્રન્થો વૈષ્ણવોને આકર્ષી રહ્યા છે તેવી રીતે "આ ગ્રન્થો
પણ આકર્ષશે, એમા કાંઇપણ શંકા નથી. શ્રીહરિરાયજીના
ગ્રન્થોની શૈલી સાન્વયાર્થ છતાં પ્રાસાદિક છે. મને જણા-
વતાં ઘણો આનંદ થાય છે કે આ પુસ્તકમાં પણ ભાષાન્તર
કર્તાઓએ તેની પ્રાસાદિકતા જાળવી છે .... મારા
અભિપ્રાય પ્રમાણે આ તમામ ગ્રન્થોનું ભાષાન્તર પ્રામાણિક
છે. મને આશા છે કે વૈષ્ણવો જરૂરથી આ પુસ્તકનો

સત્કાર કરશે. નિ. લી. વિઠ્ઠલેશરી ગો. શ્રીઅનિરુદ્ધાચાર્યજીના સ્મારકમાં આ ગ્રન્થ પ્રકટ થવાનો હોઈ દરેક વૈષ્ણવ જરૂરથી ઓછામાં ઓછી એક પ્રત ખરીદી લેશે કે જેથી ગ્રન્થમાળાની યોજના મુજબ અન્ય ગ્રન્થો પણ પ્રકટ કરી શકાય.

અમદાવાદ

ડાહ્યાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ
એમ. એ.

જામનગર
નાગર ચકલા

સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતો અને મર્મ સમજવા માટે શ્રીહરિરાયમહાપ્રભુની વાણી એક અદ્વિતીય સાધન છે. શ્રીહરિરાયજીના અતિ સુંદર નાના નાના માર્મિક ગ્રન્થો અને તેનો સરલ અનુવાદ છાપવાનો જે શુભારંભ થયો છે તેનો વૈષ્ણવોએ અત્યાદર કરવો ઘટે છે. સંપ્રદાયમાં આ એક અત્યાવશ્યક અને અદ્વિતીય કાર્ય છે. વૈષ્ણવોની અનન્ય ભાવનાનું પોષણ આ ગ્રન્થથી ઘણુંજ સુંદર રીતે થશે. અનુવાદ સરલ છે.

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૫	स्वपुरुष	स्वरूप
૬	૧૨	કૃપા	કૃપા
૧૦	૧૩	स्वबुद्धैव	स्वबुद्धे
૧૧	૧૯	सर्वे	सर्वं
૨૮	૨૬	स्वमार्गीय-	७. स्वमार्गीय
૨૯	૧૨	स्थान्तुर	स्थासु
૩૦	૬	मान्याग-	सन्याग-
૩૨	૧૨	प्रेव्येन	येन्वैव
૩૨	૧૪	प्राट्यमिष्यते	प्राक्प्रमिश्वते
૪૧	૩	पक्कमा-	पूर्वक्का-
૫૭	૨૧	मपत्ता	मपतां
૫૮	૧૧	-तेषु	-तेषु
૮૪	૨૦	-मात्मन-	-त्मान-
૯૨	૧	धात्व-	धान्य-
૧૦૫	૪	-पुदित्ते	पुदिते
૧૧૧	૨૩	एकविधा	एकविधा
૧૩૪	૧૧	નિગડ	નિગુઢ
૧૨૪	૧૨	ઠામણ્ય	ઠામણ્ય
૧૩૭	૩	ખાખિદા.	અભિત-
૧૩૬	૧૨	આગો લેખી	આને લેરી
૧૫૩	૧૩	हरी	हरीं
૧૬૬	૬	करण	दुष्वाण

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૪૪૧	૧૯	શવાંત	અસંત
૪૪૩	૧	–मालदि–	–मालादि–
૪૪૪	૧૨	–वंधिन्यिा	–बंधिन्यो–
૪૪૭	૧૬	दाटर्यं	दाढर्ये
૪૪૯	૨	क्लेश	क्लेशल
૪૫૪	૩	रादशौभरायौं	हदसौ सलायौं
૪૫૫	૧૯	कि	कि,
૪૬૧	૧૦	–मितिर्वा–	–मतिओ–
૪૬૬	૫	–नत्वात्	–नान्
૪૬૬	૨૨	શુદ્ધ–દિનપ્રતિદિન વૈરાગ્યનો ક્ષય કરનારો અને મિદ્ધ જીવને જાતિગત વૈરાગ્યનો નાશ—	
૪૬૯	૧૬	कन्धारा–	कन्धरा–
૪૭૧	૧૧	–कन्धो	–कन्धो वा
૪૭૩	૩	શુદ્ધ–भक्तानां	दैन्यमेवैकं
૪૭૩	૫	महत्व–	महत्त्व–

સૂચના—મને માત્ર એકજવાર પ્રૂફ જોવાની સગવડ રહેલી, તેથી અને પાછળનાં પાનાંઓના પ્રૂફ તો મળી શક્યાં ન હોવાથી છાપભૂલો રહી જવા પામી છે; તો ભગવદીય વાચકો પ્રથમથી ઉપર મુજબ સુધારો કરી લઇ, પછીજ ગ્રન્થવાચન કરે, એવી અભ્યર્થના.

—સમ્પાદક—